

School of Theology at Claremont

1001 1334973

Theology Library

SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT

California

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. XX.

Q. SEPT. FLORENT. TERTVLLIANI OPERA

EX RECENSIONE

AVGVSTI REIFFERSCHIED

ET

GEORGII WISSOWA

PARS I

PRAGAE VINDOBONAE LIPSIAE
F. TEMPSKY. F. TEMPSKY G. FREYTAG.

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS.

MDCCCLXXX.

QVINTI SEPTIMI FLORENTIS
TERTVLLIANI
OPERA

EX RECENSIONE

AVGVSTI REIFFERSCHIED

ET

GEORGII WISSOWA

PARS I

PRAGAE. VINDOBONAE LIPSIAE
F. TEMPSKY. F. TEMPSKY G. FREYTAG.

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS.

MDCCCLXXX.

Druck des Kartographischen, früher Militärgeographischen Institutes.

PRAEFATIO.

Q. Septimi Florentis Tertulliani librorum recensionem, opus arduum profecto et innumeris fere difficultatibus inuolutum, qui ante longum temporis spatium se praestitutum esse promiserat multumque ad eam promouendam et laboris et ingenii contulerat, Augustus Reifferscheid, cum ante hoc biennium praematura morte ex semiperfecto opere auocaretur, reliquit praeter conlationes codicum Agobardini Montepessulani aliorum ipsius editionis uolumen primum ita elaboratum, ut paucis aut mutatis aut additis prelo tradi posset. quod ut quam proxime fieret consulendum esse censuimus, qui tantis uirorum doctorum desideriis nouam Tertulliani operum recensionem expectari uideremus, simulque rem ita esse instituendam, ut ne quid Reifferscheidii meritis detraheretur talisque prodiret haec recensio, qualem ipsum eam editurum fuisse uidebamus. itaque ad quos editionis cura peruenit ita distributis officiis egimus, ut Alexander Reifferscheid Gryphiswaldensis, defuncti frater, apparatus critici cum ipsis codicum conlationibus denuo comparandi munus susciperet, Guilelmus Hartel et Georgius Wissowa et ipsas Reifferscheidii schedas relegeremus, cum si quid contra externam quam aiunt aequabilitatem commissum erat corrigentes tum quae imperfecta relictæ erant supplentes, et in plagulis corrigendis coniuncta opera elaboraremus; emendationes uero et coniecturas nostras addidimus non ita paucas eam seruantes legem, ut nullas aut in uerborum textum reciperemus aut in apparatu critico commemoraremus, nisi quas nos etiam ipsi Reifferscheidio, si fata siuissent, probaturos fuisse confideremus. quarum si quae ampliore explicatione indigent

earum propediem rationem reddet Guillelmus Hartel in commentatione actis academiae Caesareae Vindobonensis inserenda. denique non mediocriter adiuti sumus Adolphi Harnack Berolinensis beneficio, qui plagulis perlectis adnotationes quasdam suas et coniecturas comiter nobiscum communicauit; cui hoc quoque loco debitas gratias agere iucundum est.

Totius autem editionis per tria uolumina disponendae hunc ordinem esse uoluit Reifferscheidius, ut huic primo tomo ea Tertulliani scripta destinaret, quae aut in solo Agobardino codice omnium pretiosissimo seruantur aut nullis continentur libris manuscriptis hodie superstitibus, ita ut ad editionum ueterum, inprimis Gangeianae fidem recensenda sint.¹⁾ quam dispositionem ita persequemur in sequentibus uoluminibus, ut alteri tribuantur et reliqua libri Agobardini scripta et ii libri, quorum recensio codicibus nititur saeculo quinto decimo uetustioribus, tertio quicquid solis libris nouiciis traditum est. edentur autem haec uolumina a Georgio Wissowa, qui iussu academiae Caesareae Vindobonensis Reifferscheidio in uacuum provinciam successit, isque in prolegomenis alteri tomo praemittendis operum Tertullianeorum historiam criticam fusius enarrabit. hoc uero loco de subsidiis criticis ea tantum, quae in hoc primo uolumine adhibendo scienda sunt, quam breuissime adumbrabimus, argumentis posteriori illi commentationi reseruatis.

A Omnes quotquot exstant Tertulliani libros manuscriptos cum aetate tum pretio longe uincit codex Parisinus latinus 1622 membranaceus saec. IX, qui Agobardinus uulgo audit a primo possessore Agobardo episcopo Lugdunensi; de cuius libri historia hodie uidendus est Maximilianus Klusmann, *Currarum Tertullianearum particulae tres* (Gothae 1887) p. 6 sqq. est liber formae oblongae, patens in altitudinem centimetra

¹⁾ In hac editione libros qui Agobardi codice continentur ordine eorum seruato excipere debebant ii qui Gangeio debentur, et fortasse nos non recte fecimus, quod Reifferscheidium, qui ordinem ab Oehlerio institutum recepit, corrigere nolimus. ne quid uero legentium commoditas desideraret librorum index praefationi adnexo sigla codicum, quibus singula opuscula continentur, adiecimus.

uiginti septem, in latitudinem undeuginti semis; singulae paginae uicenorum binorum uersuum sunt. exarauit totum codicem librarius unus, qui idem sua ipsius errata aut inter scribendum aut post finitam perscriptionem correxit; ubicumque igitur in apparatu *A corr.* adnotatum est, ipsum librarium *A corr.* ueram lectionem reposuisse sciendum est, nec minus sicubi in apparatu singulae uocabulorum litterae inclinatae exprimuntur, eas ab ipso librario in rasura esse positas. manuum recentiorum aut duarum aut trium perpauca uestigia, neque eae ultra litterarum euanidarum restaurationem aut leuium mendorum correctionem quicquam conatae sunt. sicut ex indice praefixo adparet¹⁾ codex olim continebat hos libros: 1. *ad nationes libri duo*, 2. *de praescriptione haereticorum*, 3. *scorpiace*, 4. *de testimonio animae*, 5. *de corona*, 6. *de spectaculis*, 7. *de idololatria*, 8. *de anima*, 9. *de oratione*, 10. *de cultu feminarum libri duo*, 11. *ad uxorem libri duo*, 12. *de exhortatione castitatis*, 13. *de carne Christi*, 14. *de spe fidelium*, 15. *de paradiso*, 16. *de uirginibus uelandis*, 17. *de carne et anima*, 18. *de patientia*, 19. *de paenitentia*, 20. *de animae submissione*, 21. *de superstitione saeculi*; nunc uero posteriore parte amisssa codex desinit in medio fere libro qui est de carne Christi (in uerbis *sed animae nostrae* c. 10, p. 445, 20 ed. Oehler. mai.), ita ut et huius libri pars posterior et scripta quae sequebantur octo interciderint, e quibus quinque (*de spe fidelium*, *de paradiso*, *de carne et anima*, *de animae submissione*, *de superstitione saeculi*) plane interierunt. quae superest codicis pars numeratur hodie foliis ducentis quattuor, sed exstant reuera ducenta tria, cum exciderint folia duo 139 et 140 (hoc est *de anima* c. 26, p. 344, 8 — c. 28, p. 347, 28 huius editionis), post f. 170 unum exstet folium (170^{bia}) in dinumeratione omissum. porro iam librum archetypum, e quo *A* descriptus est, foliis euulsis mutilatum fuisse patet e duabus lacunis maioribus in *A* conspicuis, quarum altera libri *de ido-*

¹⁾ Inscriptiones librorum dedimus correctas, non quales exstant in indice, de quo cf. Klusmannus l. c. p. 12 sqq., secundum quem et ordinem in indice turbatum restituimus.

lolatria exitus (inde a c. 18, p. 53, 7) et *de anima* exordium (usque ad c. 6, p. 307, 4), altera operis *de oratione* finis (inde a c. 21, p. 192, 23) et libri *de cultu feminarum* prioris capita quattuor prima cum initio quinti (usque ad p. 707, 6 ed. mai. Oehler.) absorpta sunt. sed ne sic quidem quae restant in codice integra nobis tradita esse quam maxime dolendum est; nam, ut repetantur uerba Maximiliani Klussmann (l. c. p. 6), *extremae foliorum orae miseram labem traxerunt, situ et humore deletae et arrosae, ut extremae aut uoces aut litterae euanuerint. id quod cum aliis locis non paucis factum est, tum libri ad nationes, in his potissimum secundus, grauisimum detrimentum ceperunt. namque est ubi partes orarum aut deuulsae sint aut situ deletae exciderint . . . eadem labes ad folium usque CXI serpsit, ut folia plus minus aut arrosa aut detera aut deleta sint. integra tamen manserunt fol. CXII et quae sequuntur.* quam ob causam ut ubique intellexeretur, quid in libro clare dispici possit quid euanuerit, Reifferscheidius his uncinis „*]* ipsi textus typis in pede adpositis usus est, quibus inclusit litteras in *A* non iam conspicuas, praeterea diligentissime adnotans, sicubi plures paucioresue litteras quam quae in textu leguntur in codice extitisse aut litteras euanidas ab editis diuersas fuisse probabile uidebatur. quae ratio cum sufficeret in edendis libris qui sunt *scorpiace, de testimonio animae, de spectaculis, de idololatria*, ultra progrediendum erat in libris *ad nationes*, quorum singularis est condicio: in eis enim non solum, id quod in reliquis quae diximus scriptis usu uenit, ubique in singulis uersibus foliorum rectorum ultimae, uersorum primae litterae interciderunt, sed in primis in secundo libro multis locis uel dimidia uersuum partes aut eo plus deletae sunt. quod quo facilius pateret, in his libris Reifferscheidius non paginarum modo sed et uersuum confinia hastis rectis interpositis signauit; deinde cum adpareret hanc miselli codicis labem ex quo ille in hominum doctorum cognitionem uenit haud mediocriter creuisse ac praeterea in tam multarum litterarum defectu de lacunarum ambitu perincertum esset iudicium, in horum librorum apparatu praeter suam conlationem ea quoque adnotauit, quae plura

aut diuersa legisse se testati sunt ii, qui ante Reifferscheidium librum Agobardinum apicibus tum fortasse integrioribus manibus uersarunt. in quibus primo loco nominandus est Iacobus Goth* Gothofredus, qui codicem Geneuae usurpauit anno 1624 eiusque in libris *ad nationes* uarias lectiones adnotauit in huius operis editione principe anno insequenti emissa, accuratione is quidem usus illius aetatis consuetudinem longe excedente. Gothofredum in excutiendo codice excepit Stephanus Bal* Baluzius, cuius conlationem editionis Rigaltianae a. 1641 publicatae exemplari Monacensi in margine adpictam in usum uocauit Oehler, qui idem tertia quoque eiusdem libri conlatione usus est a Gustavo Friderico Hildebrand confecta. Hild* quorum quantam quisque adhibuerit et peritiam et diligentiam in praefatione secundi tomi demonstrabitur, nunc si quis cupit facile iudicare potest comparatis eorum testimoniis cum Reifferscheidii conlatione, in qua tota haec recensio nititur. qui accuratissime codicem excussit annis 1867 et 1876 tertiumque eum inspexit, postquam librorum *ad nationes* conlationem a Maximiliano Klussmann anno 1880 factam et insequenti anno publicatam¹⁾ nonnullis locis a sua dissentire uidit; itaque sicubi in huius editionis apparatu diuersa a lectionibus Klussmannianis adnotata inuenies, nostra uera esse scito.

Post A in recensendis huius uoluminis libris summi momenti est Tertulliani editio ab Ioanne Gangneio Parisiis a. 1545 B emissa, qui operibus Tertullianeis ante a Beato Rhenano publicatis nouem addidit usque eo ignota, *de testimonio animae, de anima, de spectaculis, de baptismo, scorpiace, de idololatria, de pudicitia, de ieiunio aduersus psychicos, de oratione*, hoc est scripta quae hoc primo uolumine continentur omnia praeter duos *ad nationes* libros, quorum editionem principem anno demum 1625 ab Iacobo Gothofredo factam esse diximus. Gangneius uero cum se in his scriptis edendis uetustissimo codice usum esse testetur, hunc ipsum fuisse Agobardinum certissimis argumentis demonstrari potest. nec tamen minus certum, eum

¹⁾ *Curarum Tertullianearum particulae I et II*, Halis 1881, quae dissertatio repetita est in libro supra citato p. VI.

alterum praeterea librum in usum uocasse, cum non solum librorum *de idololatria* et *de anima* lacunae, quas iam in *A* codicis archetypo fuisse uidimus, in *B* expleantur, sed tria scripta (*de baptismo*, *de pudicitia*, *de ieiunio aduersus psychicos*), quae neque in *A* umquam fuisse constat neque ullo traduntur libro manuscripto nunc quidem superstite, in hac editione compareant. sed multo latius patent huius duplicis traditionis in editione Gangneiana uestigia: etenim cum multis locis in ipso textus margine Gangneius uarias lectiones inprimendas curauerit, inter *B* et *Bmg* in uniuersum ea intercedit ratio — quamquam sunt loci ubi altera lectio codicis testimonium, altera Gangnei coniecturam reddat, id quod certe in iis libris librorumque partibus usu uenit, ubi *A* deficit —, ut utraque lectio ex altero codice desumpta sit. sed hac in re Gangneium minime ita egisse, ut Agobardinum codicem in uerbis Tertullianeis potissimum ducem sequeretur, sed ut alterum pro fundamento poneret, illum secundo loco habitum in auxilium uocaret, recte monuit Ernestus Klussmann in editione libelli *de spectaculis* p. 1; unde consentaneum est, quod singulae fere huius editionis paginae demonstrant, saepissime *Bmg* contra *B* cum *A* facere. quibus disputatis iam facile intellegitur et quis usus sit editionis Gangneianae cum in suppleendis libri *A* testimoniis tum in recensendis eis libris, in quibus omni codicum manuscriptorum ope destituimur, et quanta cautione in adhibenda eius auctoritate opus sit. nam Gangneium neque legendorum codicum satis peritum fuisse — quam ob causam et Agobardinum prae codice recentiore spreuit et libros *ad nationes* utpote lectu difficiles edere noluit — et omnino inter suspectae fidei auctores numerandum esse, ut qui pro codicum lectionibus aut prae lectis aut non satis intellectis coniecturas suas uel audacissimas uenditare ausus sit et ne ab apertis quidem mendaciis abhorruerit, egregio nuper exemplo in edendo Claudio Mario Victore demonstrauit Carolus Schenkl.¹⁾ cuius commentatione si Reifferscheidio licuisset uti haud scimus an etiam plus fidei Gangneio derogaturus fuerit;

¹⁾ Poetae christiani minores uol. I p. 337 sqq., 437 sqq.

sed summa testium penuria fontem minime limpidum sperni uetat.

Ceterum de altero quem Gangneius adhibuit libro certius iudicare liceret, si accuratiora de codice a se in usum uocato referre uoluisset Sigismundus Gelenius; qui tamen satis habuit in praefatione editionis Basileae a. 1550 impressae adnotasse, se in recensendis compluribus libris Tertullianeis (uidelicet *de resurrectione carnis, de praescriptione haereticorum, de monogamia, de testimonio animae, de anima, de spectaculis, de baptismo, scorpiace, de idololatria, de pudicitia, de ieiunio aduersus psychicos, de oratione*) adhibuisse librum *longe incorruptissimum* eumque ex coenobio ultimae Britanniae Masburensi petatum, cuius facultatem ipsi fecerit Ioannes Lelandus; in ipsa autem editione quid huic codici debeat quid ex sua ipsius coniectura nouauerit numquam significauit Gelenius, quem tamen multo plus suo ingenio quam libri quantumuis ab ipso laudati auctoritati confisum esse ex uniuersa uiri de Tertulliano egregie meriti indole probabile fit. ipsum autem librum Masburensem, cuius imago integra nunc iam refingi nequit, aut non diuersum fuisse ab altero Gangnei codice aut artissimo cognationis uinculo cum eo cohaerere nunc pro certo adfirmare licet, aliquando demonstrabitur.

Praeterea ex libris hodie deperditis, quorum notitiam editionibus uetustioribus debemus, unus nominandus est codex Ioannis Clementis Angli, cuius lectiones nonnullas ad libros *de spectaculis, de praescriptione haereticorum, de resurrectione carnis, de monogamia, de ieiunio aduersus psychicos, de pudicitia* enotauit Iacobus Pamelius anno 1579. quae cum nonnumquam in uera scriptura indaganda haud contemnendam adferant opem, eas in hanc quoque editionem recipiendas esse Reifferscheidius duxit; sed cum exilior sit huius codicis memoria, quam ut certum de eius pretio et sinceritate iudicium ferre liceat, inter principalia crisis Tertullianae subsidia non est referendus.

Restat ut pauca dicamus de eo codice, qui unus praeter Agobardinum superstes in hoc uolumine recensendo in censum uenit. etenim cum hic ubique aut in libri *A* auctoritate aut

in editione Gangneiana nitamur, in altera libri *de oratione* parte ab utroque fonte destituimur. nam cum in *A*, foliis uidelicet archetypi nonnullis euulsis, uerba de oratione capitis 21 ineuntis (p. 192, 23) *per ecclesias quas uno tenore et sine ullo distinctionis signo statim excipiant uerba libri de cultu feminarum* prioris cap. 5 *disposita utensilitas*, neque in altero Gangnei codice neque in Mashurensi Gelenii librum integriorem fuisse inde patet, quod neutra editio ultra finem capitis 19 extenditur. exitum libri addidit primus anno 1713 Ludouicus Antonius Muratorius, codice usus eo, qui solus hanc partem continet, Ambrosiano G 58 sup., olim Bobiensi, saec. X—XI conscripto, cuius accuratam descriptionem dedit Augustus Reifferscheid *Bibl. patr. latin. Ital.* II p. 88 sqq., qui et contulit. hic codex inter uaria uariorum scriptorum excerpta ecclesiastica continet a f. 58^r usque ad f. 61^v *Tertulliani diuersarum rerum necessarium*, hoc est libri *de oratione* capita inde a nono usque ad finem libelli. optimae notae codicem esse facile apparet per capita 9—20 eius lectionibus cum *A* et *B* comparatis; ita etiam in extrema libri parte, in qua constituenda eo solo duce utimur, sat certis uestigiis incedere licet.

Haec quidem breuiter indicasse sufficiat de subsidiis criticis a Reifferscheidio in librorum huius tomi recensione adhibitis; quid quisque editorum et criticorum ad emendanda scriptoris uerba contulerit, de eo in praefatione maiore accuratius agendum erit. hic sufficiat breuiter laudare Nicolaum Rigaltium, qui cum priorem editionem anni 1634 pararet, et Agobardinum accuratius inspexit multaque egregia diuinatione administravit, et Franciscum Oehlerum, cuius seuerus censor E. Klussmann in Hilgenfeldii annalibus tom. III a. 1860 p. 81 sqq., 63 sqq. extitit,¹⁾ qui tamen quamuis Agobardinum ipse non inspiceret, conlationibus et Baluzii et Hildebrandii usurpatis locupletius de eo testatus est atque in maiore editione, cuius uolumen prius anno 1853, alterum anno 1854 Lipsiae prodiit,

¹⁾ Idem in hac censura coniecturas commendauit, quae Reifferscheidium fugisse uidentur: p. 34, 16 *uiuere ergo aues?*, 89, 12 *urbanitatis sacri-legia*, 112, 1 *patrem indigentem*, 260, 28 *si iterasse competisset*.

non tantum emendationi sed etiam enarrationi scriptoris aliquantum profuit. de duobus autem opusculis optime meriti sunt Klusmanni, quorum maior Ernestus librum *de spectaculis Rudolphopoli* anno 1876 cum apparatu a Reifferscheidio accepto edidit, Maximilianus autem *Curarum Tertullianearum particulis tribus* in unum libellum (Gothae 1887) coniunctis, ad quem supra legentes relegauimus, de codice Agobardino accurate disputauit et plures libri *ad nationes* prioris locos egregie emendauit. errore nostro factum est, ut plagulis inter correctores migrantibus haec eius inuenta in adnotatione critica omitterentur, quae omitti non debebant: c. 2, p. 60, 15 *damnatus gratulatur*, c. 2, p. 61, 3 *cognitio*, (*quamquam confessis difficile creditis*), *uerum*, 5 *locis* (*quibus temporibus*), c. 3, p. 62, 13 *et* (*pro nec*) *creditis*, 28 *sapit* (*uel maledicum*), c. 4, p. 63, 13 *mutuari* (*pro notari*), c. 6, p. 66, 19 *adulterum* (*leges conueniunt, poena edicta est*) *lege*, c. 7, p. 70, 13 *tragoedia Thyestae et Oedipodis; erumpunt*, c. 10, p. 79, 10 *nec* (*pro et*) *tragici*. in eiusdem libri c. 7, p. 67, 7 M. Hauptius (opusc. III, 632) alicui uerum inuenisse uidebitur scribendo: *si uera semper, si* (*pro sit*) *non mendacio plurimumque*.

Scripsimus Vindobonae et Marpurgi Chatterum, Kal. Oct.

Guilelmus Hartel et Georgius Wissowa.

INDEX SIGLORUM.

- A* = Parisin. 1622 saec. IX siue Agobardinus.
*Goth**, *Bal**, *Hild** = eiusdem libri uariae lectiones a Gothofredo, Baluzio, Hildebrando enotatae.
B = editio Ioannis Gangnei Parisina a. 1545.
Bmg = margo editionis Gangneianae.
C = lectiones codicis Ioannis Clementis Angli a Iacobo Pamelio usurpati.
D = codex Ambrosianus G 58 sup. saec. X—XI, continens libri de oratione cap. 9 sqq.
Gel = editio Sigismundi Gelenii a. 1550.
Pam = editio Iacobi Pamelii a. 1579.
Iun = editio Francisci Iunii a. 1597.
Rig = editio Nicolai Rigaltii a. 1634.
Goth = Iacobi Gothofredi librorum ad nationes editio princeps a. 1625.
Scal = Iosephus Iustus Scaliger.
Urs = Fuluius Ursinus.
Salm = Claudius Salmasius.
Lat = Latinus Latinius.
fort. = suspensiones Reifferscheidii dubitanter prolatae.
† corruptelae, * siue ** lacunae signa.
his uncinis textui interpositis includuntur eae litterae, quae in *A* iam non comparent.
litteris inclinatis in adnotatione critica exprimuntur quae in rasura posita sunt, stellulae * singulas litteras erasas indicant.
-

INDEX LIBRORUM.

	pag.
I. De spectaculis (<i>ABC</i>)	1
II. De idololatria (<i>AB</i>)	30
III. Ad nationes libri duo (<i>A</i>)	59
IV. De testimonio animae (<i>AB</i>)	134
V. Scorpiace (<i>AB</i>)	144
VI. De oratione (<i>ABD</i>)	180
VII. De baptismo (<i>B</i>)	201
VIII. De pudicitia (<i>BC</i>)	219
IX. De ieiunio aduersus psychicos (<i>BC</i>)	274
X. De anima (<i>AB</i>)	298

I.

DE SPECTACVLIS.

1. Qui status fidei, quae ratio ueritatis, quod praescriptum, disciplinae inter cetera saecularium errorum etiam, spectaculorum uoluptates adimat, dei serui, cognoscite, qui cum maxime ad deum acceditis, recognoscite, qui iam, accessisse uos testificati et confessi estis, ne aut ignorando, aut dissimulando quis peccet. tanta est enim uoluptatum uis, ut et ignorantiam protelet in occasionem et conscientiam corrumpat in dissimulationem. ad utrumque adhuc, forsitan alicui opiniones ethnicorum blandiantur, qui, in ista causa aduersus nos ita argumentari consuerunt: nihil obstrepere religioni in animo et in conscientia tanta solacia extrinsecus oculorum uel aurium, nec uero, deum offendi oblectatione hominis, qua saluo, erga deum, metu et honore suo in tempore et suo in loco, frui scelus non sit. at-
 89^v quin hoc cum maxime paramus demonstrare, | quemadmodum ista non competant uerae religioni et uero obsequio, erga uerum deum. sunt qui existimant Christianos, expeditum morti genus, ad hanc obstinationem abdicatione uoluptatum, erudiri, quo facilius uitam contemnant amputatis quasi retinaculis, eius nec desiderent, quam iam superuacuum sibi fecerunt, ut hoc, consilio potius et humano prospectu, non diuino praescripto defini-

2 DE CORONA EX; | INCIP DE SPECT; A DE SPECTACVLIS
 LIBER B 3 qui Gel: quis AB 8 uis uoluptatum B et om. A 9 occasionem A 10 aut utrumque. adhuc B 11 blandiuntur B qui Urs: quae B argumentari Gel: argumenta argumentari (A)B' 12 post. in om. B 13 tanta Rig: tua tanta B uerbo B 14 quo B 15 atqui in B 17 isthaec B 18 existiment B Christianos, expeditum Urs: Christianum expeditum B, XX sexpeditum A mortis A 19 obstionẽ A uoluptatum B 20 ne B 21 superuacuum B fecerint B 22 definitum ABmg, descriptum B

tum existimetur. pigebat scilicet etiam perseuerantes tantis in uoluptatibus propter dominum mori. quamquam etsi, ita esset, tam apto consilio tantum obstinatio disciplinae debebat, obsequium.

- 5 2. Iam uero nemo est, qui non hoc quoque praetendat: omnia a deo instituta et homini attributa, sicut praedicamus, et utique bona, ut omnia boni auctoris; inter haec deputari uniuersa ista, ex quibus spectacula instruuntur, equum uerbi gratia et leonem et uires corporis et uocis suauitates; igitur
 10 neque alienum uideri posse neque inimicum deo, quod de conditione constet ipsius, neque cultoribus dei, deputandum, quod ei non sit inimicum, quia nec alienum. plane, et ipsae extructiones locorum, quod saxa, quod caementa, quod marmora, quod columnae dei res sunt, qui ea ad instrumentum, terrae
 15 dedit; sed et ipsi actus sub caelo dei transiguntur. quam sapiens argumentatrix sibi uidetur ignorantia humana, praesertim, cum aliquid eiusmodi de gaudiis | et de fructibus sae- f.90 culi metuit amittere. plures denique inuenias, quos, magis periculum uoluptatis quam uitae auocet ab hac secta. nam,
 20 mortem etiam stultus ut debitam non extimescit, uoluptatem etiam sapiens ut optatam non contemnit, cum alia, non sit et stulto et sapienti uitae gratia nisi uoluptas. nemo negat, quia nemo ignorat, quod ultro natura, suggerit, deum esse uniuersitatis conditorem eamque, uniuersitatem tam bonam quam
 25 homini mancipatam. sed quia non, penitus deum norunt nisi naturali iure, non etiam familiari, de longinquo, non de proximo, necesse est ignorent, qualiter administrari aut iubeat aut pro-

1 perseuerantis *A* tantis in *scripsi*: in tantis *B*; tantis *om. A* 2 dño *A*, deum *B* 3 aperto *mauolt E. Klusmannus* tantum *scripsi*: tantae *AB* obseruatio *C*, ad obstinationem *Leopoldus*, obstinationis *Hildebrandius* 7 bona omnia ut *B* 8 instruuntur, equum *Rig*: instruuntur. cum *B*, in *A* ins et quum *supersunt* instruuntur circum *Gel* 10 dei *C* 11 dei deputandum *Leopoldus*: dei putandum *B*, dei uitandum *C*, eius deputandum *E. Klusmannus* 12 ei *Klusmannus*: dei *AB* 14 sint *B* 17 post. de *om. A* 18 admittere *A* 19 auocet *Gel*: euocet *AB* 20 existim *A* 21 optatam *Hartelius*: tantam *AB*, datam *Oehlerus*, utendam *Iun* contempn (*sequens littera utrum o an e fuerit incertum*) *A* 27 aut iubeat aut prohibeat *Gel*: iubeat *A*, aut iuberet aut prohiberet *B*

hibeat quae instituit, simul quae uis sit aemula ex aduerso
 adulterandis usibus diuinæ conditionis, quia neque uoluntatem
 neque aduersarium noueris eius, quem minus noueris. non
 ergo hoc solum respiciendum est, a quo, omnia sint instituta,
 sed a quo conuersa. ita enim apparebit, cui usui sint insti- 5
 tuta, si appareat, cui non. multum interest inter, corruptelam
 et integritatem, quia multum est inter institutorem et inter-
 polatorem. ceterum omnes species malorum, quae etiam ethnici
 ut indubitata et prohibent et defendunt, ex operibus dei con-
 stant. uides homicidium ferro ueneno magicis, deuotionibus 10
 perfici: tam ferrum dei res est quam herbae, quam, † angeli.
 numquid tamen in hominis necem auctor ista prouidit? atquin
 90^v omnem homicidii speciem uno et principali | praecepto inter-
 mit: non occides. proinde aurum aes argentum ebur lignum
 et quaecumque fabricandis idolis materia captatur quis in sae- 15
 culo posuit nisi saeculi auctor deus? numquid tamen, ut, haec
 aduersus ipsum adorentur? atquin summa offensa pēnes illum
 idololatria. quid non dei est quod deum offendit? sed cum
 offendit, dei esse desiit, et cum desiit, offendit. ipse homo,
 omnium flagitiorum auctor, non tantum opus dei, uerum etiam 20
 imago est; et, tamen et corpore et spiritu desciiit a suo insti-
 tutore. neque enim oculos ad concupiscentiam sumpsimus et
 linguam ad maliloquium et aures ad exceptaculum maliloqui
 et gulam ad gulae crimen et uentrem ad gulae societatem et
 genitalia ad excessus impudicitiae et manus ad uim et gressus 25

14] Exod. 20, 13.

1 quae B, cum A uis add. *Ursinus* quae uis sit aemula *Urs*,
 quis sit aemulus *Pam*, quae sint aemula *Hildebrandius* diuerso B
 2 qua A 4 a add. *Urs* 5 cui usui sint *Rig*: cuius ui sint B, cuius-
 uis A 6 cuius non sint B 8 ceterum A sic fere semper 9 ut om. B
 constant. uides *Iun*: constant. uis B, constatuus A, constant. scis *Scal*
 10 deuotionibus *Coluius* 11 est om. A angeli] anelli fort. 12 num-
 quid . . . prouidit om. A necem auctor ista *Gel*: nece est auctor.
 ita B prodidit *Meursius* 13 homicidiis A interemit B 15 captat-
 ur *Gel*: capiatur B 17 offensio B 18 latrā A, idololatria est B
 dño A 20 actor C 21 desciiuit B 22 concupiscentias B sumpsimus A
 neque linguam *Gel* 24 societatem AC, satietatem B 25 impudicitiae . . .
 gressus om. A

ad uagam uitam, aut spiritus ideo insitus corpori, ut insidiarum, ut fraudium, ut iniquitatum cogitatorium fieret. non opinor. nam si omnem malignitatem et si etiam malitiam excogitatam deus exactor innocentiae odit, indubitate quaecumque,
 5 condidit non in exitum operum constat condidisse quae damnat, licet eadem opera per ea quae condidit administrentur, quando haec sit tota ratio damnationis, peruersa administratio conditionis a conditis. nos igitur, qui domino cognito etiam aemulum eius inspeximus, qui institutore comperto et interpolatorem
 10 una deprehendimus, nec mirari neque dubitare oportet: cum ipsum hominem, opus et imaginem dei, totius uniuersitatis f.91 possessorem, illa uis interpolatoris et aemulatoris angeli, ab initio de integritate deiecerit, uniuersam substantiam eius, pariter cum ipso integritati institutam pariter cum ipso in peruersitatem demutauit aduersus institutorem, ut, quam doluerat homini concessam, non sibi, in ea ipsa et hominem reum deo, faceret et suam dominationem collocaret.

3. Hac conscientia instructi aduersus opinionem ethnicorum conuertamur magis ad nostrorum detractatus. quorundam enim,
 20 fides aut simplicior aut scrupulosior ad hanc abdicationem spectaculorum de scripturis auctoritatem exposcit et se in incertum, constituit, quod non significanter neque nominatim denuntiatur seruis dei abstinencia eiusmodi. plane, nusquam inuenimus, quemadmodum aperte positum est: non occides,
 25 non idolum coles, non adulterium, non fraudem admittes, ita exerte, definitum: non ibis in circum, non in

24] Exod. 20, 13. 4. 14. 15.

1 corpori *Gel*: *A*, cum corpore *B* 2 et fraudum et iniquitatum *B* 3 etiam *scripsi*: tantam (*A*)*B*, tantum *Urs*, omnem *E. Klusmannus*, eunctam *Hartelius* 4 gitatam *A* 5 exitum] uanum *Bmg* operum *Gel*: operas *AB* quos damnat *B* 6 operae *A* 8 a conditis *om. A* qui dño *A*, quid non *B* 9 inspeximus *B* et interpolatorem *Oehlerus*: etiam palatorem *B*, ploratorem *A*, etiam interpolatorem *Gel* 10 nec] neque *B* dubitari *B* 12 interplorado ab (*om. et aemulatoris*) *A* 13 quin uniuersam *Urs* pariter . . . institutam *om. B* 15 demutatam *Gel*, demutarit *Urs* 17 do dominationem *A* 18 instructa *A* opinionem *A*, opiniones *B* 19 retractatus *Urs* 20 ab hac abdicatione *Bmg* 26 exerte] est certe *Rig* in circum ibis *B*

theatrum, agonem, munus non spectabis. sed inuenimus ad
 hanc quoque speciem, pertinere illam primam uocem Dauid:
 felix uir, inquit, qui non abiit, in concilium impiorum et
 in uia peccatorum non stetit nec in cathedra pestium
 sedit. nam etsi iustum illum uidetur praedicasse, quod in
 concilio et in consessu Iudaeorum de necando domino consul-
 tantium, non communicauit, late tamen semper scriptura diuina
 diuiditur, ubicumque secundum praesentis rei sensum etiam
 f. 91^r disciplina munitur, ut hic quoque non sit aliena uox a specta-
 culorum interdictione. si enim pauculos tunc Iudaeos impiorum
 concilium uocauit, quanto magis tantum conuentum ethnici
 populi? minus impii ethnici, minus peccatores, minus hostes
 Christi quam tunc Iudaei? quid quod et cetera congruunt.
 nam apud spectacula et in cathedra sedetur, et in uia statur;
 uias enim et cardines uocant balteorum per ambitum et discrimina
 popularium per proclium; cathedra quoque, nominatur
 ipse in anfractu ad consessum situs. itaque e contrario 'in-
 felix qui in quodcumque concilium impiorum abiit et in qua-
 cumque uia peccatorum steterit et in quacumque cathedra
 pestium sederit' generaliter dictum intellegamus. cum quid
 aliud, etiam specialiter interpretari capit. nam et specialiter
 quaedam pronuntiata generaliter sapiunt. cum deus Israelitas
 admonet disciplinae uel obiurgat, utique ad omnes habet; cum
 Aegypto et Aethiopiae exitium comminatur, utique in omnem
 gentem peccatricem praeiudicat. sic omnis gens peccatrix
 Aegyptus et Aethiopia a specie ad genus, quemadmodum etiam
 omne spectaculum concilium impiorum a genere ad speciem,

3] Ps. 1, 1.

1 expectabis A 3 uir om. B consilium A 4 nec A, et B 5 non
 sedit B 6 sessu A de necando domino Rig: denegando dño A, de
 deo denegando B 9 meunitur B haec Urs 12 minus Rig: inus uel
 inus ut uidetur A, om. B ethnici Rig, et iniqui B 13 quid om. B 14 et
 apud Salm et et sedetur add. E. Klusmannus in cathedra om. A 15 uocant
 cardines omisso et B balta eorum A 17 e contrario Urs, contrario B
 20 pescium A 21 aliud scripsi: aliter AB, taliter Hartelius, generaliter Wis-
 sowa etiam om. A et om. B 22 capiunt Meursius 24 &thiopiae A
 exitū A utique om. B 26 uocatur Aegyptus B &thiopia specie A etiam de
 origine spectaculorum omne B 27 impiorum A, uocat impiorum B genera A

4. Ne quis argutari nos putet, ad principalem auctoritatem conuertar ipsius signaculi nostri. cum aquam ingressi, Christianam fidem in legis suae uerba profitemur, renuntiassse nos diabolo et pompae et angelis eius ore nostro | contestamur. quid f.92
 5 erit summum atque praecipuum, in quo diabolus et pompae et angeli eius censeantur, quam idololatria? ex qua, omnis immundus et nequam spiritus ut ita dixerim, quia nec diutius, de hoc. igitur si ex idololatria uniuersam spectaculorum paraturam constare constiterit, indubitate praeiudicatum erit etiam
 10 ad spectacula pertinere renuntiationis nostrae testimonium in lauacro, quae diabolo et pompae et angelis eius sint mancipata, scilicet per idololatriam. commemorabimus origines, singulorum, quibus in cunabulis in saeculo adoleuerint, exinde titulos quorundam, quibus nominibus nuncupentur, exinde apparatus,
 15 quibus superstitionibus instruuntur, tum loca, quibus praesidibus dicentur, tum artes, quibus auctoribus deputentur. si quid ex his non ad idolum pertinuerit, id, neque ad idololatriam neque ad nostram eierationem pertinebit.

5. De originibus quidem ut secretioribus et ignotis penes
 20 plures nostrorum † artis nec aliunde inuestigandum fuit, quam de instrumentis ethnalium litterarum. extant auctores multi, qui super ista re commentarios ediderunt. ab his, ludorum origo sic traditur: Lydos ex Asia transuenas in Etruria con-
 25 sedisse Timaeus refert duce Tyrreno, qui fratri suo | cesserat, f.92^v
 regni contentione. igitur in Etruria inter ceteros ritus superstitionum suarum spectacula quoque religionis nomine instituunt. inde Romani arcessitos artifices mutuuntur, tempus, enuntiationem, ut ludii a Lydis uocarentur. sed etsi Varro

1 argutari *Iun.*: argumentari *AB* 5 ac *B* pompe *A* 7 post spiritus et post quia lacunas signauit *E. Klusmannus* 10 specula *A*
 12 idololatriam *B* sic semper 13 incunabulis *B*, ab incunabulis *Iun*
 14 quorundam del. *O. Iahnus* 16 tum om. *A* 17 id non fuisse in *A*
 uidetur neque ad idololatriam om. *A* 18 demq; *A* post pertinebit
 lacuna in *A*: quam expleuit m. s. *XVI* titulo *VNDE LVDI* Dicti 19 et]
 ex *E. Klusmannus* 20 artis *A*, non altius *Iun*, actis *Rig*, *E. Klusmannus*
 23 ludos *A* 24 tymeus *A* Tyrrheno *B* suo cesserat ex *Isidoro Gel.*
 suo successerat *B*, cesserat *A* 26 specula *A* 27 accersitos *B*
 28 ludii a Lydis scripsi: ludi a Lydis *B*, lulydis *A*

ludios a ludo id est a, lusu interpretatur, sicut et Lupercos ludios appellabant, quod ludendo discurrant, tamen eum lusum iuuenum et diebus festis et templis et religionibus reputat. nihil iam de caussa uocabuli, cum, rei caussa idololatria sit. nam et cum promiscue ludi Liberalia uocarentur, honorem 5 Liberi patris manifeste sonabant. Libero enim a rusticis primo fiebant ob beneficium quod ei adscribunt demonstrati gratia uini. exinde ludi Consualia, dicti, qui initio Neptunum honorabant. eundem enim et Consum uocant. [dehinc Ecurria ab equis Marti Romulus dixit; quamquam, et Consualia Romulo defendunt, 10 quod ea Conso dicauerit deo, ut uolunt, consilii, eius scilicet, quo tunc Sabinarum uirginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. probum plane consilium et nunc quoque inter ipsos Romanos iustum et licitum, ne dixerim penes deum. facit enim et hoc ad originis maculam, ne bonum existimes 15 quod initium a malo accepit, ab impudentia a uiolentia ab odio, a fratricida institutore, a filio Martis. et nunc ara Conso illi in circo demersa est ad primas metas sub terra cum inscriptione eius] modi: CONSUS CONSILIO MARS DUELLO LARES f.93 † COILLO POTENTES. sacrificant apud eam nonis Iuliis sacerdotes 20 publici, XII. Kalend., Septembres flamen Quirinalis et uirgines. dehinc idem Romulus Ioui Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos et Capitolinos Piso tradit; post hunc Numa Pompilius Marti et Robigini fecit (nam et robiginis deam finxerunt); dehinc Tullus Hostilius, dehinc Ancus Martius et ceteri. qui quos quem per ordinem et quibus idolis 25 ludos instituerint, positum est apud Suetonium Tranquillum

1 ludios scripsi: ludos B Lupercorum E. Klussmannus 2 ludios Oehlerus: ludos AB 4 cum Pam: quin B, dum A Isidorus 5 promiscuae A 7 demonstrati Rig: demonstrata A, pro demonstrata B 8 queis Iun 9 uocabant B Ecurria ab equis Wissowa: ecurria (e ex r) quis A, ecurria B 14 inter A apud B 15 enim et hoc A, etenim B ex eis aestimes B 16 a uiolentia Rig: auiolentiae A, uiolentiae B, a uiolentia et E. Klussmannus ab odio Urs: alio deo AB 17 maritis A 18 demersa Hildebrandius, dem A, adfossa B, defossa Gel 19 huiusmodi B COILLO A, CVM ILLO B, COMITIO Gel, COMPITO Heinsius 21 XV. Iun 23 tradidit B 24 et Robigini fecit nam om. A 25 fixerunt A 26 qui add. Urs quos quem scripsi: quoque AB, quotque Urs 27 instituerunt B

uel a quibus Tranquillus accepit. sed, haec satis erunt ad originis de idololatria reatum.

6. Accedit ad testimonium antiquitatis subsecuta posteritas, formam originis de titulis huius quoque temporis praeferens, 5 per quos signatum est, cui idolo et cui superstitioni utriusque generis ludi notarentur. Megalenses enim et Apollinares, item Cereales et Neptunales et Latiare et Florales, in commune celebrantur; reliqui ludorum de natalibus et sollemnibus regum et publicis prosperitatibus et municipalibus festis superstitionis 10 causas habent. inter quos etiam, priuatorum memoriis legatariae editiones parentant, id quoque secundum institutionis antiquitatem. nam et a primordio bifariam ludi censebantur, sacri et funebres id est deis nationum, et mortuis. sed de f.93v idololatria nihil differt apud nos, sub quo nomine et titulo, 15 dum ad eosdem spiritus perueniat, quibus renuntiamus. licebit mortuis, licebit deis suis faciant, perinde mortuis suis ut diis faciunt; una condicio partis utriusque est, una idololatria, una renuntiatio nostra aduersus idololatriam.

7. Communis igitur origo ludorum utriusque generis, com- 20 munes et tituli, ut de communibus causis. perinde apparatus communes habeant necesse est de reatu generali idololatriae conditricis suae. sed circensium paulo pompator suggestus, quibus proprie hoc nomen: pompa praecedens, quorum sit in semetipsa probans de simulacrorum serie, de imaginum agmine, 25 de curribus, de tensis, de armamaxis, de sedibus, de coronis, de exuviis. quanta praeterea sacra, quanta sacrificia praecedant, intercedant, succedant, quot collegia, quot sacerdotia, quot officia moueantur, sciunt homines illius urbis, in qua daemo-

2 reatum. DE TITVLIS AB 3 primae litterae uerbi accedit manus antiqua LVG[DVN]VM intulit 5 dolo A uniuscuiusque Iun 6 enim om. B 7 laciare A 8 sollemnitatibus B 9 fastis Bmg superstitionibusque Heraldus, superstitiosis Leopoldus 10 causas originis B 15 licet B 16 licet B faciunt A perinde scripsi: proinde AB suis ut diis om. A 17 faciant B 19 DE APPARATIBVS AB igitur om. A 20 proinde B 21 reatu A genitali C 22 pompator Iun 23 propriae A praecedit Gel 24 semelipsa A 25 curibus A armo- maxis B 26 post exuviis lacunam signauit E. Klusmannus 27 quod collegia A quod officia A

niorum conuentus conſedit. ea ſi minore cura per prouincias pro minoribus uiribus, adminiſtrantur, tamen omnes ubique circenſes illuc deputandi, unde et petuntur, inde inquirantur, unde ſumuntur. nam et riuius tenuis ex ſuo fonte et ſurculus modicus ex ſua fronde qualitatem originis continet. uiderit ambitio ſiue frugalitas eius ** ſit. deum offendit qualis-
f. 94 cumque pompa circi: | etſi pauca ſimulacra circumferat, in uno idololatria eſt; etſi unam tenſam trahat, Iouis tamen plauſtrum eſt; quaeque, idololatria ſordide inſtructa uel modice locuples et ſplendida eſt cenſu criminis ſui.

8. Ut et de locis ſecundum propositum exequar, circus Soli principaliter conſecratur. cuius aedes in medio ſpatio et effigies de faſtigio aedis emicat, quod non putauerunt ſub tecto conſecrandum quem in aperto habent. qui ſpectaculum primum, a Circa [habent] Soli patri ſuo, ut uolunt, editum affirmant, ab ea et circi appellationem argumentantur. plane uenefica eiſ, utique negotium geſſit hoc nomine, quorum ſacerdos erat, daemoniis, et angelis ſcilicet. quot igitur in habitu loci illius idololatrias recognoscis? ſingula ornamenta circi ſingula templa ſunt. oua honori Caſtorum adſcribunt qui illos ouo editos credendo de cygno Ioue non erubescunt. delphines Neptuno uo-
munt, columnae Seſſias a ſementationibus, Meſſias a meſſibus, Tutulinas a tutela fructuum ſuſtinent; ante eas tres arae, trinis deis parent, Magnis Potentibus Valentibus. eoſdem Samothracas exiſtimant. obeliſci enormitas, ut Hermateles affirmat, Soli proſtituta. ſcriptura eius unde eius et cenſus: de Aegypto

3 inquirantur *Wissowa*: inquinantur *AB* 6 lacunam ſignauit eius] cuius *Hartelius* ſit *A*, q, *B*, quo *Pam*, ſi *Oehlerus*, ſcilicet *E. Klussmannus* 9 uel ſordide *E. Klussmannus* 10 et] ſed *B* 11 DE LOCO *AB* 12 aedis *A* in *Isidorus*: om. *AB* 13 putauerint *B* 14 qui *A*, quod *B* 15 Circe *B* habent *del. Iun* ut uolunt om. *A* aeditum *A* 16 argutantur *Iun* uenefica eiſ *Gel*: beneficia eiſ *AB* 17 ſacerdo*** (ſos *erasum uidetur*) *A* erat om. *A* 18 ipſius *B* 21 de cygno *B*, decus cyno *A* 22 columnas *B* Seias *Scheiffelius* 23 Tutulinas *Pam*, tutelis *B* ante eas *E. Klussmannus*: anteaſ *AB*, ante haſ *Gel* tinis *A* 24 ualentibus om. *A* 25 enormitas *B*, enormitates *ABmg* hermateles *ABmg*, Termateles *B*, Hermapion *La Cerda*, Demoteles *ſuſp. E. Klussmannus* af..... ſoli *A* 26 proſtituta *B*, proſtitutaſ *ABmg* eiſ et] eiſ *B*

superstitio est. frigebat daemonum concilium sine sua Matre Magna; ea itaque illic praesidet euripo. Consus, ut diximus, | apud metas, sub terra delitescit Murcias. eas quoque idolum f.94^v fecit: Murciam enim, deam amoris uolunt, cui in illa parte
 5 aedem uouerunt. animaduerte, Christiane, quot nomina in-
 munda possederint circum. aliena, est tibi religio, quam tot
 diaboli spiritus occupauerunt. de locis quidem locus est re-
 tractandi ad praeueniendam quorundam interrogationem. quid
 enim, inquis, si alio in tempore circum adiero, periclitabor de,
 10 inquinamento? nulla est praescriptio de locis. nam non sola
 ista conciliabula spectaculorum, sed etiam templa ipsa sine
 periculo disciplinae adire seruus dei potest urgente causa sim-
 plici dumtaxat, quae non pertineat ad proprium eius loci ne-
 gotium uel officium. ceterum et plateae et forum et balneae
 15 et stabula et ipsae domus, nostrae sine idolis omnino non sunt:
 totum saeculum satanas et angeli eius repleuerunt. non tamen
 quod in saeculo sumus, a deo excidimus, sed si quid de sae-
 culi criminibus attigerimus. proinde si Capitolium, si Serapeum
 sacrificator uel adorator intrauero, a deo excidam, quemad-
 20 modum circum uel theatrum spectator. loca nos non con-
 taminant per se, sed quae in locis fiunt, a quibus et ipsa,
 loca contaminari altercati sumus: de contaminatis contamina-
 mur. propterea autem commemoramus, quibus eiusmodi loca
 dicentur, ut eorum demonstremus esse quae in iis locis fiunt,
 25 quibus ipsa loca dicantur.

9. Nunc de artificio quo circenses exhibentur. res equestris | retro simplex: de dorso agebatur, et utique communis usus, f.95
 reus non erat. sed cum ad ludos coactus est, transiit a dei
 munere ad daemoniorum officia. itaque Castori et Polluci de-

1 demonũ A 2 ea B, et A 3 delitescit. Murtia Lat eas add. E. Klussmannus, has add. Rig [idolum] id olim Lat 4 amoris Gel: marmoris B, marmoris ex mormoris A, marcoris Rig 5 uouere B quot Gel: quod AB numina Isidorus 12 urgente B 13 proprium om. A 18 serapaeum A 19 uel] et B 20 et si loca B 21 quaeque B 22 de contaminatis contaminamur om. A 24 his B 26 DE ARTE CIRCI AB circensex A corr. 28 reatus Isidorus transiit C, trasiit A, transit B 29 demoniorum A

putatur, haec species, quibus equos a Mercurio distributos Stesichorus docet. sed et Neptunus equestris est, quem Graeci *ἑπταίον* appellant. seiugas uero Ioui, quadrigas Soli, bigas Lunae sanxerunt. sed et

Primus Erichthonius, currus et, quattuor ausus
Iungere equos rapidusque rotis insistere, uictor.

5

Erichthonius, Mineruae et Vulcani filius, et quidem de cadauea in terram libidine, portentum est daemonicum, immo diabolus, ipse, non coluber. si uero Trochilus Argivus auctor est, currus, primae Iunoni id opus suum dedicauit. si Romae Romulus 10 quadrigam primus ostendit, puto et ipse inter idola conscriptus est, si idem est Quirinus. talibus auctoribus quadrigae, productae merito et aurigas coloribus idololatriae uestierunt, namque initio duo soli fuerunt, albus et russeus. albus hiemi ob niues candidas, russeus aestati ob solis ruborem, uoti erant, 15 sed postea tam uoluptate quam superstitione prosecta russeum, alii Marti, alii album Zephyris consecrauerunt, prasinum uero, Terrae matri uel uerno, uenetum Caelo et Mari uel autumno. cum autem omnis species idololatriae damnata sit a deo, utique etiam illa damnatur, quae elementis mundialibus pro- 20 fanatur. |

f.95^v 10. Trapeamus ad scaenicas res, quarum et originem communem et, titulos pares secundum ipsam ab initio ludorum appellationem, et administrationem coniunctam cum re equestriam ostendimus. apparatus etiam ex ea parte consortes, qua 25

5] Vergil. Georg. III, 113.

1 aequos A 3 hip gas lunae A: *omissa erant igitur pleraque seiugas ex Isidoro E. Klusmannus*: de iugo B Ioui *add. ex Isidoro E. Klusmannus* 5 erichthonius A equos ausus iungere B 6 aequos A rapidisque Urs 7 erichthonius A vulgani A caduta A 9 Trochilus Pam: ut prophylus ABmg, ut Acrophilus B 10 patriae Lat, Urs, primi Ochlerus sum A 13 namque initio Salm: nam aequi initio A, nam initio equi B, et ab initio equi Urs, et ab initio Gel 14 et 15 russeus ABmg, roseus B, Isidorus 16 et A roseum B, Isidorus 17 mati A 18 uerno B, uero A uenetum ... autumno om. A 22 DE THEATRO AB 24 et administrationem om. A 25 sq. quae ad scaenam spectant, a templis B, quae ad scaenam spectat. nam a templis Gel, qua ad scaenam. nam a templis Rig

ad scaenam a templis et aris, et illa infelicitate turis et sanguinis inter tibias et tubas itur duobus inquinatissimis arbitris funerum et sacrorum, dissignatore et haruspice. ita cum de originibus ludorum ad circenses transiimus, inde nunc ad scaenicos, ludos dirigemus. a loci uitio theatrum proprie sacrarium Veneris est. hoc denique modo id genus operis in saeculo euasit. nam saepe censores nascentia cum maxime theatra destruebant moribus consulentes, quorum scilicet periculum ingens de lasciuiis prouidebant, ut iam hic ethnicis in testimonium cedat sententia ipsorum nobiscum, faciens et nobis in exaggerationem disciplinae, etiam humana praerogatiua. itaque Pompeius Magnus solo theatro suo minor cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, ueritus quandoque memoriae suae censoriam animaduersionem Veneris aedem superposuit et ad dedicationem edicto, populum uocans non theatrum, sed Veneris templum nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum. ita damnatum, et damnandum opus templi titulo praetexit et disciplinam superstitione delusit. sed Veneri et Libero conuenit. duo ista daemonia conspirata et coniurata inter se sunt | ebrietatis et libidinis. itaque thea- f.96
trum Veneris Liberi quoque domus est. nam et alios ludos scaenicis Liberalia proprie uocabant, praeterquam Libero deuotos, quae sunt Dionysia, penes Graecos, etiam a Libero institutos. et est plane in artibus quoque scaenicis Liberi et Veneris patrocinium. quae priuata et propria sunt scaenae, de gestu et corporis flexu mollitiae Veneris et Liberi immolant, illi per sexum, illi per luxum dissolutis. quae uero uoce et modis et organis et litteris transiguntur, Apollines et Musas

1 thuris *B* 3 dissignatore *ABC*, designatore *Rig* de originibus ludorum *om. A* 4 transiimus *Iun*: transimus *AB* 5 dirigimus *B*
a loci initio *Lat* proprie *om. A* 7 renascentia *B* 8 eorum *A*
9 ingens *om. A* hinc *B* 10 nobiss *A corr.* 11 humana *scripsi*:
humanae *AB* 13 arcem *B*, sortem *ABmg*, cortem *M. Hauptius* extru *A*
15 et *om. A* 17 inquit *A* 18 praetexuit *B* 23 quae *Scal*: quod *AB*
etiam *B*, sed iam *A* 24 DE ARTIBVS SCAENICIS *AB* 25 pri-
uata *AB, Isidorus*; priua *Iun* 26 flexu *B*, fluxu *AC* mollitiam Veneri
et Libero *B, Isidorus* 27 illi per fluxum *om. A* luxum *Urs*: fluxum *B*
dissoluti. sque *A*, dissoluti. quae *Isidorus* 28 lyris *Isidorus, Pam*

et Mineruas et Mercurios mancipēs habent. oderis, Christiane, quorum auctores non potes non odisse. iam nunc uolumus suggerere de artibus et de his, quorum auctores in nominibus exsecramur. scimus nihil esse nomina mortuorum, sicut nec ipsa simulacra eorum; sed non ignoramus, qui sub istis nominibus institutis simulacris operentur, et gaudeant et diuinitatem mentiantur, nequam spiritus scilicet, daemones. uidemus igitur etiam artes eorum honoribus dicatas, esse, qui nomina incolunt auctorum earum, nec ab idololatria uacare, quarum institutores etiam propterea dei habentur. immo, quod ad artes pertinet, altius percepisse debemus, daemones ab initio prospicientes f. 96^v sibi inter cetera idololatriae | etiam, spectaculorum inquinamenta, quibus hominem a domino auocarent, et suo honori obligarent, eiusmodi quoque artium ingenia inspirasse. neque enim ab aliis procuratum fuisset quod ad illos peruenturum esset nec per alios tunc homines edidissent quam per ipsos, in quorum nominibus et imaginibus et historiis fallaciam consecrationis sibi negotium acturi constituerunt. ut ordo peragatur, ineamus etiam agonium retractatum.

11. Origo istis de ludorum propinquitate est. inde et ipsi sacri uel funebres instituti aut deis nationum aut mortuis fiunt. perinde tituli: Olympia Ioui, quae sunt Romae Capitolina, item Herculi Nemea, Neptuno Isthmia, ceteri mortuorum uarii agones. quid ergo mirum, si uel apparatus agonium idololatria conspur-

1 oderis *Gel*: odoris *B*, odor . . . *A* Christiane . . . odisse *B*, *Isidorus*, *om. ABmg* 3 DE ARTIBVS *AB* quarum *Iun*, quae eorum *E. Klusmannus* auctores *B*, auctorum *A* 4 nec *Gel*: ne *B*, et *A* 6 et institutis *B* 7 scilicet daemones *del. Meursius* 8 honoribus *A*, oneribus *Bmg* dica . . . se *A* 9 earum *om. A* nec *om. B* non uacare *B* institutores *Iun* 10 dii *AB* ad *om. A* pertinent *A* 11 percepisse *scripsi*: perscripsisse *B*, praescripsisse *A* 12 caetera *A* 13 a deo auocarent *B*, adominauocarent *A*, a domini misericordia auocarent *E. Klusmannus* 15 procuratum *ABmg*, praeoccupatum *B* 18 acturi *Rig*: acturae *AB*, facturae *E. Klusmannus* constituerant *C* 19 DE AGONIBVS *A* 22 perinde *scripsi*: proinde *ABC* tituli *AC*, *om. B* cui *La Cerda* capitolia *A* 23 nemea *B* isthmia *A* mortuorum uarii *BmgC*, mortuarii uarii *B*, mortuarii *A* 24 si uel *E. Klusmannus*: si ut *A*, sicut *B*, si et *Oehlerus* idololatriae *B* conpurcat *A*

cat de coronis profanis, de sacerdotalibus praesidibus, de collegiariis ministris, de ipso postremo boum sanguine? ut de loco suppleam [at de loco] communi, pro collegio artium Musicarum et Minerualium et Apollinarium **, etiam Martialium
 5 per duellum, per tubam in stadio circum aemulantur, quod utique templum est et ipsum eius idoli, cuius sollemnitates agit. sed et gymnicas artes Castorum, et Herculum et Mercuriorum disciplinae prodiderunt.

12. Superest illius insignissimi spectacula ac receptissimi recognitionis. munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam
 10 muneris nomen est. officium autem mortuis hoc spectaculo facere se, ueteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperauerunt. nam olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captiuos
 15 uel mali status seruos mercati in exequiis immolabant. postea placuit impietatem uoluptate adumbrare. itaque quos parauerant, armis quibus tunc et qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent, mox edicto die inferiarum apud tumultuos erogabant. ita mortem homicidiis consolabantur. haec muneris origo.
 20 sed paulatim prouecti ad tantam gratiam, ad quantam et crudelitatem, quia feriarum uoluptati satis non fiebat nisi et feris humana corpora dissiparentur. quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur; quae species, proinde idololatria est, quoniam et idololatria parentationis est species: tam haec
 25 quam illa mortuis ministrat. in mortuorum autem idolis daemonia consistunt. ut et titulos considerem, licet transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores uiuentium,

3 at de loco secluserit Scal 4 lacunam signavi: theatrum et alia praeterea intercidisse videntur 5 per duellum om. A in stadio Hildebrandius: . . statio A, aut stadio B, ut stadio Gel 6 eius AC, om. B sollemnitates A 9 DE MVNERE AB insignissimis A corr., indignissimi Iun ac receptissimi Oehlerus: acceptissimi AB, sed acceptissimi Iun, ac septissimi Rig, atque acceptissimi Leopoldus 12 arbitrabantur B, arbitrantur A 15 mali status Rig: tus A malo ingenio B male ingeniatis fort. 16 parauerant armis, quibus vulgo: rectius distinxi, parauerant armis, artibus quibus E. Klusmannus 19 muneris B 21 feriarum E. Klusmannus: ferarum AB, ferrum C uoluptatis A corr. faciebat C 26 consideremus B

quaesturas dico et magistratus, et flaminia et sacerdotia, cum tamen nominis dignitas idololatriae crimine teneatur, necesse est quicquid dignitatis nomine administratur communicet etiam maculas eius, | a, qua habet causas. idem de apparatibus interpretabimur in ipsorum honorum suggestu deputandis, quod purpurae, 5 quod fasces, quod uittae, quod coronae, quod denique contiones et edicta et pultes pridianae sine pompa diaboli, sine inuitatione daemonum non sunt. quid ego de horrendo loco perorem, quem nec periuria sustinent? pluribus enim et asperioribus n_ominibus, amphitheatrum consecratur quam Capitolium: 10 omnium daemonum templum est. tot illic immundi spiritus considunt, quot homines capit. ut et de artibus concludam, Martem et Dianam utriusque ludi praesides nouimus.

13. Satis, opinor, impleuimus ordinem, quot et quibus modis spectacula idololatriam committant, de originibus, de titulis, de apparatibus, de locis, de artificiis, quo certi simus nulla ex 15 parte competere nobis ea, qui bis idolis renuntiamus. non quod idolum sit aliquid, ut apostolus ait, sed quoniam quae, faciunt daemoniis faciunt consistentibus scilicet in consecrationibus idolorum, siue mortuorum siue, ut putant, deorum. propterea 20 igitur, quoniam utraque species idolorum condicionis unius est, dum mortui et dei unum sunt, utraque idololatria abstinemus. nec minus templa quam monumenta despuimus, neutram aram nouimus, neutram effigiem adoramus, non sacrificamus, non parentamus. sed neque de sacrificio et parentato 25 f.98 edimus, quia non possumus cenam dei edere | et cenam daemoniorum. si ergo gulam et uentrem ab inquinamentis libe-

18] 1 Cor. 8, 4. 10, 19. 20. 27] 1 Cor. 10, 21.

4 interpreta-bimur A 5 purae A 6 fasciae Pam 8 ergo B
 horrido B loco om. A 9 periuria B, iniuria A, quod E. Klusmanno
 placuit, sed ita, ut ante lacunam signaret 10 numinibus Lipsius
 11 in mg. min: Itē V reliqua iam non apparent 14 satis opinor im-
 pleuimus om. A 16 artificiis Iun: sacrificiis AB quo Gel: quod AB
 sumus B 17 compere A qui bis Urs: quibus B, qui A 18 quoniam
 quae Hildebrandius: quo A, quod quae B 22 dei ABmg,
 alii B 23 dispuimus A 24 aram om. A 25 sacrificio B 26 caenam A
 sic fere semper

ramus, quanto magis augustiora nostra, et aures, et oculos, ab idolothytis et necrothyitis uoluptatibus abstinemus, quae non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu et anima digeruntur, quorum munditia magis ad deum pertinet quam intestinorum.

5 14. Nunc interposito nomine idololatriae, quod solum subiectum sufficere, debet ad abdicationem spectaculorum, aliam ratione tractemus ex abundanti, propter eos maxime qui sibi blandiuntur quod non nominatim abstinentia ista praescripta sit. quasi parum etiam de spectaculis pronuntietur,
10 cum concupiscentiae saeculi damnantur. nam sicut pecuniae uel dignitatis uel gulae uel libidinis uel gloriae, ita et uoluptatis concupiscentia est; species autem uoluptatis etiam spectacula, opinor, generaliter nominatae concupiscentiae continent, in se et uoluptates, aequae generaliter intellectae uoluptates
15 specialiter et in spectacula disseruntur.

15. Ceterum rettulimus supra de locorum condicione, quod non, per semetipsa nos inquinant, sed per ea quae illic geruntur, per quae, simul inquinamentum combiberunt, tunc etiam in alteros respuunt. uiderit ergo, ut diximus, principalis titulus,
20 idololatria; reliquas ipsarum rerum qualitates contra ut dei omnes feramus. deus praecepit spiritum sanctum, utpote pro naturae suae bono tenerum et delicatum, tranquillitate et lenitate, et quiete et pace tractare, non furore, non bile, non ira, f. 98v
non, dolore inquietare. huic quomodo cum spectaculis poterit

21] Ephes. 4, 30.

1 magis *B*, mis *A* et aures et oculos *E. Klussmannus*: et oculos *A*, oculos et aures *B* 2 negrothyitis *A* 3 sed . . . digeruntur *om. A* 4 in-
testimurū *A* 5 interim seposito (posito) *fort.* nomine *Urs*: nosse ne *AB*,
noscimine *susp. E. Klussmannus* subiectum *A*, subiici cum *B* 6 deberet *B*
9 spectaculis *ABC*, litteris *Bmg* 13 nomina concupiscentiae *C* 14 et *B*: ut *A*
aeque . . . uoluptates *om. A* 15 differuntur *La Cerda*, discernuntur *fort.*
17 semetipsa nos *B*, sem& sanos *A* 18 combiberint *B* etiam *scripsi*:
& tantum *A*, et *B*, iterum *E. Klussmannus*, et totum *Hartelius* in *om. A*
in alteros respuunt *B*, alter ore spuunt *A* 19 ergo *om. A* 20 idolo-
latriae *B* rerum ipsarum *B* contra ut dei omnes feramus *Kluss-*
mannus: contra dñ omīs feramus *A*, contrarios omnes feramus dei *B*,
contrariis omnes feramus *Gel*, contrariis conferamus *Lat*, contrarias omnes
feramus dei *Oehlerus* 22 natatē *A* 24 huic quomodo cum *B*, huic
modicum *ABmg*, huiusmodi cum *E. Klussmannus*

conuenire? omne enim spectaculum sine concussione spiritus non est. ubi enim uoluptas, ibi et studium, per quod scilicet uoluptas sapit; ubi studium, ibi et aemulatio, per quam studium sapit. porro et ubi aemulatio, ibi et furor et bilis et ira et dolor et cetera ex his, quae cum his non conpetunt disciplinae. nam et si qui modeste et probe spectaculis fruitur pro dignitatis uel aetatis uel etiam naturae suae condicione, non tamen immobilis animi est et sine tacita spiritus passione. nemo ad uoluptatem uenit sine affectu, nemo affectum sine casibus suis patitur. ipsi casus incitamenta sunt affectus. ceterum si cessat affectus, nulla est uoluptas, et est reus iam ille uanitatis eo conueniens, ubi nihil consequitur. sed puto, [autem] etiam uanitas extranea est nobis. quid quod et ipse se iudicat inter eos positus, quorum se simul nolens utique detestatorem confitetur? nobis satis non est, si ipsi nihil tale facimus, nisi et talia factitantibus non conferamur. si furem, inquit, uidebas, concurrebas cum eo. utinam ne in saeculo quidem simul cum illis moraremur. sed tamen in saecularibus separamur, quia saeculum dei est, saecularia autem diaboli.

16. Cum ergo furor, interdicatur nobis, ab omni spectaculo auferimur, etiam a circo, ubi proprie furor praesidet. aspice populum ad id spectaculum iam cum furore uenientem, iam tumultuosum, iam caecum, iam de sponsionibus concitatum. tardus est illi praetor, semper oculi in urna eius cum sortibus uoluntantur. dehinc ad signum [anxii] pendent, unius dementiae

16] Ps. 49, 18.

1 enim *om. A* 2 et *om. A* 3 et *om. A* per quam . . . aemulatio *om. A* 5 quae cum his *om. A* 6 qui modeste et probe *B*, quo modo honeste probes *A* fruitur *B*, frui *A* 7 uel aetatis *om. A* 8 tamen immobilis animi *B*, tam enī mobili animi *A*, tamen immobili animo *C* est et *E. Klusmannus*: et *A*, est *BC*, est uel *fort.* tatita *A* 9 affectus *A* 10 ipse *A* 11 ceterum . . . affectus *om. A* 12 sed *om. B* 13 autem *AB*, item *Hildebrandius*, *om. E. Klusmannus* et *om. A* 14 simul *ABmg*, similem *B* 16 faciamus *B* factitantibus *C*, facitantibus *A*, facientibus *B* non *om. A* 18 secularib; *A* 19 saeparamur *A* 21 omnis *A* 23 id *om. A* 23 sq. iam tunc tumultuosum *A* 26 ad *om. A*

una uox est. cognosce dementiam de uanitate: misit, dicunt et nuntiant inuicem quod simul ab omnibus uisum est. teneo testimonium caecitatis: non uident missum quid sit, mappam putant; sed est diaboli ab alto praecipitati figura. ex eo itaque itur in furias et animos et discordias et quicquid non licet sacerdotibus pacis. inde maledicta, conuicia sine iustitia odii, etiam suffragia sine merito amoris. quid enim suum consecuturi sunt, qui illic agunt, qui sui non sunt? nisi forte hoc solum, per quod sui non sunt: de aliena infelicitate contristantur, de aliena felicitate laetantur. quicquid optant, quicquid abominantur, extraneum ab iis est; ita et amor apud illos otiosus et odium iniustum. an forsitan sine causa amare liceat quam sine causa odisse? deus certe etiam cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligere iubet; deus etiam cum causa maledicere non sinit, qui maledicentes benedici praecipit. sed circo quid amarius, ubi ne principibus quidem aut ciuibus suis parcunt? si quid horum, quibus circus furit, alicubi competit sanctis, etiam in circo licebit, si uero nusquam, ideo nec in circo.

17. Similiter inpudicitiam omnem amoliri iubemur. hoc igitur modo etiam a theatro separamur, quod est priuatum, consistorium inpudicitiae, ubi nihil probatur quam quod alibi non probatur. ita summa gratia eius de spurcitia plurimum conceiuncta est, quam Atellanus gesticulatur, quam mimus etiam per muliebres res repraesentat, sensum sexus et pudoris exterminans, ut facilius domi quam in scaena erubescant, quam

7] cf. Matth. 20, 14.

1 cognosco A 4 figura B, gula A 5 animo sed A 6 inde B, Iude A maledicti A 7 suum consecuturi sunt A, consecuturi sint suum B, consecuturi suum Gel 8 qui prius om. A 10 quicquid optant om. A quidquod A 11 ab illis B 15 sint A corr. 16 quid om. A 17 circũs sic A alicubi ABC, aliubi Gel 19 nec inpudicitiam omnem amare iubemur ABmg, nec inpudicitiam omnem amandare iubemur? Oehlerus, pudicitiam omnem amare iubemur E. Klusmannus 20 a theatro B, li heatro A priuum Scal 21 impudentiae Bmg quam om. A 23 gesticulator Lat 24 muliebres res praesentat (repraesentat ego) E. Klusmannus: muliebres repraesentat AB, mulieres repraesentat Gel sensum add. E. Klusmannus sexum pudoris B 25 quam in scaena erubescant om. A in scena Gel: scaenae B

denique pantomimus a pueritia patitur ex corpore, ut artifex
 esse possit. ipsa etiam prostibula, publicae libidinis hostiae,
 in scaena proferuntur, plus miserae in praesentia feminarum,
 quibus solis latebant, perque omnis aetatis, omnis dignitatis
 ora transducuntur; locus, stipes, elogium, etiam quibus opus
 non est, praedicatur, etiam (taceo de reliquis) [etiam] quae in
 tenebris, et in speluncis suis delitescere decebat, ne diem con-
 taminarent. erubescat senatus, erubescant ordines omnes; ipsae
 illae pudoris sui interemprices de gestibus suis ad lucem et
 populum expauescentes semel anno erubescant. quodsi nobis
 omnis impudicitia execranda est, cur liceat audire quod
 loqui non licet, cum etiam scurrilitatem et omne uanum uer-
 bum iudicatum a deo sciamus? cur aequae liceat uidere quae
 facere flagitium est? cur quae ore prolata communicant homi-
 nem, ea per aures et oculos admissa non uideantur hominem
 communicare, cum spiritui appareant aures et oculi nec possit
 f.100 mundus praestari cuius apparitores inquinantur? | habes igitur
 et theatri interdictionem de interdictione impudicitiae. si et
 doctrinam saecularis litteraturae ut stultitiae apud deum depu-
 tatam aspernamur, satis praescribitur nobis et de illis speciebus
 spectaculorum, quae saeculari litteratura lusoriam uel agonisti-
 cam scaenam dispungunt. quodsi sunt tragoediae et comoediae
 scelerum et libidinum actrices cruentae et lasciuiae, impiae et pro-
 digae, nullius rei aut atrocis aut uilis commemoratio melior
 est: quod in facto reicitur, etiam in dicto non est recipiendum.

18. Quodsi et stadium contendas in scripturis nominari, sane
 obtinebis. sed quae in stadio geruntur, indigna conspectu tuo

26] 1 Cor. 9, 24.

1 ex corpore *A*, in corpore *B* 2 prostibula *A* libidinis *A* corr.
 4 so solis *A* perque *Gel*: per quae *AB* 6 etiam *AB*, ea *Gel*, om.
E. Klusmannus 7 et in *B*, et sn *A* 8 erubescat senatus om. *A* 10 an-
 non *B* erubescunt *B* 11 quod *A*, quae *B* 13 iudicatum iri *Urs*.
 15 oculos et aures *B* 18 pudicitiae *A* sin *Gel* 19 saecularis *A*
 20 nobis om. *A* illis om. *A* 21 et de spectaculorum *A* lusorium uel
 agonisticum schema *Scal* 22 quodsi *Urs*: quod sint *AB* sunt add.
E. Klusmannus comediae *A* corr. 23 aut libidinum *A* actrices *Urs*:
 auctrices *AB* 24 aut atrocis aut uilis om. *A* 25 est] ipsa re est fort.
 reigitur *A* corr. m. al. 26 non nominari (non eras.) *A* 27 conspectui *B*

non negabis, pugnōs et calces et colaphos, et omnem, petulantiam manus et quaecumque humani oris, id est diuinæ imaginis, depugnationem. non probabis usquam uanos cursus et iaculatus et saltus uaniores, nusquam tibi uires aut iniuriosae aut
 5 uanae placebunt, sed nec cura facticii corporis, ut plasticam dei supergressa, et propter Graeciae otium altiles, homines oderis. et palaestrica diaboli negotium est: primos homines diabolus elisit. ipse caestus colubrina uis est, tenax ad occupandum, tortuosa ad obligandum, liquida ad elabendum. nullus tibi
 10 coronarum usus est; quid de coronis uoluptates aucuparis?

19. Expectabimus nunc ut et amphitheatri repudium de scripturis petamus? si saeuitiam, si impietatem, si feritatem f. 100^v permissam nobis contendere possumus; eamus in amphitheatrum. si tales sumus quales dicimur, delectemur sanguine
 15 humano. bonum est cum puniuntur nocentes. quis hoc nisi tamen nocens negabit? et tamen innocentes de supplicio alterius laetari non oportet, cum magis competat innocenti dolere, quod homo, par eius, tam nocens factus est, ut tam crudeliter impendatur. quis autem mihi sponsor est, nocentes semper uel ad
 20 bestias uel ad quodcumque supplicium decerni, ut non innocentiae quoque inferatur aut ultione iudicantis aut infirmitate defensionis aut instantia quaestionis? quam melius ergo est nescire cum mali puniuntur, ne sciam et cum boni pereunt, si tamen bonum sapiunt. certe quidem gladiatores innocentes
 25 in ludum ueneunt, ut publicae uoluptatis hostiae fiant. etiam qui damnantur in ludum, quale est ut de leuiore delicto in homicidas emendatione proficiant? sed haec ethnicis respondi.

2 quaecūq; A 4 et saltus om. A uires B, res A 6 supergressa et A, supergressae B, supergressa sed Lat, supergressa Urs 7 palestrica A 8 ipsi A caestus E. Klusmannus: gestus AB ocupandum A 9 elabendum B 11 ut et B, et A ampitheatri A 12 petamus om. A 13 ampitheatrum A 14 si tales sumus quales sumus. quales dicimur sanguinis humani. A 15 sq. nisi tantum B, nisi Gel 16 innocens ABmg supplicio ex supplicio uel subpicio A 17 oportet B, potest ABmg cōmpetat A 22 defensionis ABmg, defendentis B 23 mali B, alii A nesciam B quum A 24 sapio fort. 25 ueniunt B 26 de om. A 27 homicidiis fort. haec om. A

ceterum absit ut de istius spectacula auersione diutius discat Christianus. quamquam nemo haec omnia plenius exprimere potest nisi qui adhuc spectat. malo non implere quam meminisse.

20. Quam uana igitur, immo desperata argumentatio eorum, qui sine dubio tergiuersatione amittendae uoluptatis optendunt
 f.101 nullam eius abstinentiae | mentionem specialiter uel localiter
 in scripturis determinari, quae dīrecto, prohibeat eiusmodi con-
 uentibus inseri seruū dei. nouam proxime defensionem suauiludii cuiusdam audiui. sol, inquit, immo ipse etiam deus de
 caelo spectat nec contaminatur. sane, sol et in cloacam radios 10
 suos defert nec inquinatur. utinam autem deus nulla flagitia
 hominum spectaret, ut omnes iudicium euaderemus. sed spectat
 et latrocinia, spectat et falsa et adulteria et fraudes et idololatrias
 et spectacula ipsa. et idcirco ergo nos non spectabimus,
 ne uideamur ab illo qui spectat omnia. comparas, homo, 15
 reum et iudicem, reum, qui, quia uidetur, reus est, iudicem,
 qui, quia uidet, iudex est. numquid ergo et extra limites
 circi furori studemus et extra cardines theatri impudicitiae in-
 tendimus et insolentiae extra stadium et immisericordiae extra
 amphitheatrum, quoniam deus etiam extra cameras et gradus 20
 et † apulias oculos habet? erramus: nusquam et numquam ex-
 cusatur quod deus damnat, nusquam et nunquam licet quod
 semper et ubique non licet. haec est ueritatis integritas et,
 quae ei debetur, disciplinae plenitudo et aequalitas timoris et
 fides obsequii, non inmutare sententiam nec uariare iudicium. 25
 non potest aliud esse, quod uere quidem est bonum seu malum.

21. Omnia autem penes ueritatem dei fixa sunt. ethnici, quos penes nulla est ueritatis plenitudo, quia nec doctor ueri-

2 quamquam A 3 malum B 5 tergiuersationem B amittendae Rig:
 admittendae AB uoluptati obtendunt? Iun 6 uel localiter om. A
 7 qua Ochlerus prohibeat Urs: prohibeant B, prohibent sic A 8 in-
 seri ABmg, interesse II suadiludii Lat 9 audiui om. A inquit A
 etiam ipse B 10 sane A, plane B 12 uti A iudicium B, iudicia A
 14 et ante idcirco om. B 15 omnia spectat B compares Pam 18 sqq. im-
 pudicitiae... amphitheatrum om. A 19 stadium Gel: studium B 20 qm̃ A,
 quod B etiam om. A 21 apulias AB, ἐπαυλλας Urs, Apulas Scipio
 Maffei, aperturas E. Klusmannus, aulaea fort. 27 penes uos ueritate
 defixa sunt C 28 est B, sit A plenitudo... deus om. A

tatis deus, malum et bonum pro arbitrio et libidine interpretantur: alibi bonum quod alibi malum, et alibi malum quod alibi bonum. sic ergo euenit, ut qui in publico uix necessitate uesicae | tunicam leuet, idem in circo aliter non † exuet, f. 101^v

5 nisi totum pudorem in faciem omnium intendit, ut et qui filiae uirginis ab omni spurco uerbo aures tuetur, ipse eam in theatrum ad illas uoces gesticulationesque deducat, et qui in plateis litem manu agentem aut compescit aut detestatur, idem in stadio grauioribus pugnis suffragium ferat, et qui ad cadauer

10 hominis communi lege defuncti exhorret, idem in amphitheatro derosa et dissipata et in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incumbat, immo qui propter homicidae, poenam probandam ad spectaculum ueniat, idem gladiatorem, ad homicidium flagellis et uirgis compellat inuitum,

15 et qui insigniori cuique homicidae leonem poscit, idem gladiatori atroci petat rudem et pilleum praemium conferat, illum uero confectum etiam oris spectaculo repetat, libentius recognoscens de proximo quem uoluit occidere de lonquinquo, tanto durior, si non ualuit.

20 22. Quid mirum? inaequata ista hominum miscentium et commutantium statum boni et mali per inconstantiam sensus et iudicii uarietatem. etenim ipsi auctores et administratores spectaculorum quadrigarios scaenicos xysticos arenarios illos amantissimos, quibus uiri animas, feminae autem illis etiam

25 corpora sua substernunt, propter quos se in ea committunt quae

1 et A, ac B et A, ac B interpretatur A 2 et alibi . . . bonum om. A
 3 sic A, si B qui Gel: quis AB 4 exsultet Gel 5 intendit ABmg,
 intentet B ut del. Gel et del. Urs 10 ampitheatro A 12 incubat A
 13 non uenit E. Klusmannus 14 compellit A 15 indigniori E. Klusmannus
 idem B, id est A 16 sperat ABmg, expetat E. Klusmannus
 comferat A lacunam post conferat signauit E. Klusmannus alium fort.
 17 etiam oris Lat: etiam amoris AB, etiam ore Scal spectaculi Scal
 18 noluit Urs 19 non ualuit scripsi: non uoluit A, noluit B, uoluit Urs
 20 miscencium A 21 mali per inconstantiam B, malū p innotans A
 22 uarietate Pam ipso A actores A 24 amentissimos Lipsius uiri
 animas, feminae Urs: uiris animas feminis AB, uiles animas foeminis Bmg,
 uiles animas foeminae Gel autem illis Lipsius: aut illi AB 25 propter
 . . . committunt om. A se addidi quae Gel: quia AB

f.102 reprehendunt, ex eadem arte, qua magnificiunt, deponunt | et deminuunt, immo manifeste damnant ignominia et capitis minutione, arcentes curia rostris senatu equite ceterisque hono-ribus omnibus simul et ornamentis quibusdam. quanta peruersitas! amant quos multant, depretiant quos probant, artem magnificant, artificem notant. quale iudicium est, ut ob ea quis offuscetur, per quae promeretur? immo quanta confessio est malae rei! quarum actores, cum acceptissimi sint, sine nota non sunt.

23. Cum igitur humana recordatio etiam obstrepente gratia uoluptatis damnandos eos censeat ademptis bonis dignitatum in quendam scopulum famositatis, quanto magis diuina iustitia in eiusmodi artifices animaduertit? an deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot *** status, ut sacerdos coronatus uel coloratus ut leno, quem curru rapiendum diabolus aduersus Elian exornauit? placebit et ille, qui uultus suos nouacula mutat, infidelis erga faciem suam, quam non contentus Saturno et Isidi et Libero proximam facere insuper contumeliis alaparum sic obicit, tamquam de praecepto domini ludat? docet scilicet et diabolus uerberandam maxillam patienter offerre. sic et tragoedos cothurnis extulit, quia nemo potest adicere cubitum unum ad staturam suam: mendacem facere uult Christum. iam uero ipsum opus personarum quaero an deo placeat, qui omnem similitudinem uetat fieri, quanto | magis imaginis suae? non amat falsum auctor ueritatis; adulterium est apud illum omne quod fingitur. proinde uocem sexus aetates mentientem, amores iras gemitus lacrimas asseuerantem non probabit: omnem enim hypocrisin damnat.

21] Matth. 6, 27. Luc. 12, 25.

1 arte *Urs*: parte *AB* quam *B* et deminuunt *om. A* 5 deprae-
tiant *A* artem magnificant *om. A* 8 malae rei *B*, mala . . . *A*, mala-
rum rerum *Oehlerus*, malarum artium *E. Klusmannus* quarum *AB*,
cuius *Urs*, qua tum *Scal*, quoniam *fort.* actores *Urs*: auctores *AB* ac-
ceptissimis *B* 14 lacunam signauit *E. Klusmannus* statuum *B* 15 ut
. . . coloratus *om. A* uelut sacerdos *Urs* curru rapiendum *Get*: corrup-
pendum *AB* 16 eliani *A*, Heliam *B* et ille *om. A* 19 tãquam *A*,
quasi *B* 20 et *om. A* 21 pacienter *A* *corr. m. al. ant.* coturnis *A*
28 probauit *A* *corr.* omnem enim ypocrisin *A*, qui omnem hypocrisin *B*

ceterum cum in lege praescribit maledictum esse qui mulie-
bribus uestietur, quid de pantomimo iudicabit, qui etiam mu-
liebribus curuatur? sane et ille artifex pugnorum impunitus
ibit. tales enim cicatrices caestuum et callos pugnorum et
5 aurium fungos a deo cum plasmaretur accepit; ideo illi oculos
deus commodauit, ut uapulando deficiant. taceo de illo, qui
hominem leoni prae se opponit, ne parum sit homicida quam
qui eundem postmodum iugulat.

24. Quot adhuc modis probauimus, nihil ex his quae specta-
10 culis deputantur placitum deo esse! at congruens seruo dei
quod deo placitum non sit? si omnia propter diabolum insti-
tuta et, ex diaboli rebus instructa monstrauius (nihil enim
non diaboli est quicquid dei non est uel deo displicet), hoc
erit pompa diaboli, aduersus quem in signaculo fidei eieramus.
15 quod autem eieramus, neque facto neque dicto neque uisu neque
conspectu participare debemus. ceterum sic nos eieramus et
rescindimus signaculum rescindendo testationem eius. numquid
ergo superest, ut ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? illi
nobis iam renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. atquin
20 hinc uel maxime intelligunt | factum Christianum, de repudio f. 103
spectaculorum. itaque negat manifeste qui per quod agnoscitur
tollit. quid autem spei superest in, eiusmodi homine? nemo
in castra hostium transit nisi proiectis armis suis, nisi destitutis
signis et sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire.

1] Deuter. 22, 5.

2 uestiatur *Leopoldus* indicauit *A* 3 curuatur *scripsi*: curatur *B*,
cu...ur *A*, utatur *Urs*, calceatur *E. Klusmannus*, scurratur *de Lagarde*
4 cicatrices tuum *A* 5 aurium] rudium *Lat* a deo *B*, ad ea *A*
plasmaretur *ABmg*, suo plasmate *B* illi oculos deus commodauit *scripsi*:
illi oculos deus plasmavit *B*, illos oculos commendauit *A*, illi oculos deus
commendauit *Bmg* 7 parum] perinde *E. Klusmannus* quam *del. Rig*
9 quot *Gel*: quod *AB* probauimus *scripsi*: perorabimus *B*, sperabimus
ABmg expectaculis *A* 10 at *scripsi*: aut *AB* dei seruis *B* 11 do-
mino *B* praeter *A* 13 diabolo *A* uel quidquid *Rig* dei non est
uel *om. A* 14 quam *B* eramus *A* 15 quod autem eieramus *om. A*
16 prospectu *B* sic nos *scripsi*: si nos *A*, nonne *B* 17 lacunam post
eius signauit *E. Klusmannus* 19 iam nobis *B* 22 huiusmodi *B*
23 nisi proiectis armis suis *om. A*

25. An ille recogitabit eo tempore de deo positus illic ubi nihil est de deo? pacem, opinor, habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam ediscet attonitus in mimos. immo in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret quam ille, ipse mulierum et uirorum accuratior cultus. ipsa consensio, ipsa in fauoribus aut conspiratio aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflagellant. nemo, denique in spectaculo ineundo prius cogitat nisi uideri et uidere. sed tragoedo uociferante exclamationes ille, alicuius prophetae retractabit et inter effeminati tibicinis, modos psalmum secum comminiscetur, et cum athletae agent, ille dicturus est repercutiendum non esse. poterit ergo et de misericordia moneri defixus in morsus ursorum et spongias retiariorum. auertat deus a suis tantam uoluptatis exitiosae cupiditatem! quale est enim de ecclesia dei in diaboli ecclesiam tendere, de caelo, quod aiunt, in caenum? illas manus quas ad deum extuleris postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore, quo Amen in Sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, εἰς αἰῶνα ἀπ' αἰῶνος alii omnino dicere nisi deo et Christo? |

f. 103^v 26. Cur ergo non eiusmodi etiam daemoniis penetrabiles fiant? nam et exemplum accidit domino teste eius mulieris, quae theatrum adiit et inde cum daemonio rediit. itaque in exorcismo cum oneraretur immundus spiritus, quod ausus esset fidelem aggredi, constanter: et iustissime quidem, inquit, feci: in meo eam inueni. constat et alii linteum in somnis ostensum eius diei nocte, qua tragoedum audierat, cum exprobratione

11] cf. Luc. 6, 29.

1 recogitabit *B*, rogitabit (rogitabit *A*) *ABmg* ubi *om. A* 3 attonitus *A* immimos *A*, in animos *B* 4 quam *B*, quem et *A* ipse ille *B* 6 ipsa ... dissensio *om. A* 7 scintillas (a ex ic) *A* conflagellant *B*, flagellant *A*, flabellant *E. Klussmannus* 9 ille *Gel*: illae *AB* 10 et *om. B* effeminati tibicinis *E. Klussmannus*: effoeminationis *B*, effeminati liberi *Bmg*, effeminati lib ... *A*, effeminati histrionis *Rig*, effeminati ludii *Hartelius* 12 ergo *om. B* moneri defixus *Scipio Maffei*: moueri defixus *B*, moueria (a eras.) aut *A* 16 dominum *B* 18 εἰς αἰῶνα ἀπ' αἰῶνος *Rig*: his apaeonos *A*, εἰς αἰῶνα *B* 19 et *om. B* 20 penetrabilis *A* *corr.* 22 adiit *B*, agat *A* demonio *A* redit *A* 23 exorcismo *A* 24 inquit *A* 25 constat et *om. A* 26 exprobrationē *A*

nominato tragoedo nec ultra quintum diem eam mulierem in saeculo fuisse. quo utique et alia documenta cesserunt de his qui cum diabolo apud spectacula communicando a domino exciderunt. nemo enim potest duobus dominis servire.

5 quid luci, cum tenebris? quid uitae et morti?

27. Odisse debemus istos conuentus et coetus ethnicorum, uel quod illic nomen dei blasphematur, illic in nos quotidiani leones expostulantur, inde persecutiones decernuntur, inde temptationes emittuntur. quid facies in illo suffragiorum impiorum
10 aestuario reprehensus? non quasi aliquid illic pati possis ab hominibus (nemo te cognoscit Christianum), sed recogita, quid de te fiat in caelo. dubitas illo enim momento, quo diabolus in ecclesiam furit, omnes angelos prospicere de caelo et singulos denotare, quis blasphemiam dixerit, quis audierit, quis
15 linguam, quis aures diabolo aduersus deum ministrauerit? non ergo fugies sedilia hostium Christi, illam cathedram pestilentiarum ipsumque aerem qui desuper incubat scelestis | uoci- f.104 bus conspurcatum? sint dulcia licebit et grata et simplicia, etiam honesta quaedam. nemo uenenum temperat felle et el-
20 boro, sed conditis pulmentis et bene saporatis, et plurimum dulcibus id mali inicit. ita et diabolus letale quod conficit rebus dei gratissimis et acceptissimis imbuat. omnia illic seu fortia seu honesta seu sonora seu canora seu subtilia perinde habe ac stillicidia mellis de lucunculo uenenato nec tanti
25 gulam facias uoluptatis quanti periculum per suauitatem.

4] Matth. 6, 24. 5] 2 Cor. 6, 14.

1 nominato *B*, nominatim *A* tragoedi *Rig* nuncupato nominatim tragoedo *E. Klussmannus* 2 quod (*d eras.*) *A*; quot *Urs* accesserunt *Iun* 3 comunicanda exciderunt *A* 6 coitus *A* 7 uel quod *B*, quoniam *A* dei *om. A* cotidiani in nos *B* 8 decernuntur inde temptationes *om. A* 9 emittuntur *A* 10 aestu. carior *A* deprehensus *B* 11 *sed *A* 12 dubitas & (*& eras.*) *A* illo eum *Bmg*, enim illo *Gel* quo diabolus in ecclesia (ecclesiam *Urs*) furit *ABmg*, quod in diaboli ecclesiam fueris *B*, quo in diaboli ecclesia fueris *Gel* 13 angelis *A corr.* 15 administrauerit *B* non *A*, num *B* 17 uocibus . . . coeperint (27, 7) *om. A* 18 conspurcatum *scripsi*: constupratum *B* licet *C* 23 perinde *scripsi*: proinde *B* 24 stillicidia *Iun*: si stillicidia *B* de lucunculo uenenato *Iun*: deliucunculo uenenato *B*, de libacunculo uenenato *Gel*, de ranunculo uenenato *Urs* ne *Iun* tangi *B*

28. Saginentur eiusmodi dulcibus conuiuiae sui: et loca et tempora et inuitator ipsorum est. nostrae coenae, nostrae nuptiae nondum sunt. non possumus cum illis discumbere, quia nec illi nobiscum: uicibus disposita res est. nunc illi laetantur, nos conflictamur. saeculum, inquit, gaudebit, 5 uos tristes eritis. lugeamus ergo, dum ethnici gaudent, ut, quum lugere coeperint, gaudeamus, ne pariter nunc gaudentes tunc quoque pariter, lugeamus. delicatus es, Christiane, si et in saeculo uoluptatem concupiscis, immo nimium stultus, si hoc existimas uoluptatem. philosophi quidam hoc nomen quieti 10 et tranquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea auocantur, in ea etiam gloriantur. tu mihi metas et scaenam et puluerem et harenam suspiras. dicas uelim: non possumus uiuere, sine uoluptate, qui mori cum uoluptate debemus. nam quod est aliud uotum nostrum quam quod et apostoli, exire de saeculo 15 et recipi apud dominum? hic uoluptas, ubi et uotum.

29. Iam nunc putas delectamentis exigere spatium hoc? cur tam ingratus es, ut tot et tales uoluptates a deo contri-
butas tibi satis non habeas neque recognoscas? quid enim iucundius quam dei patris et domini reconciliatio, quam ueri- 20
tatis reuelatio, quam errorum recognitio, quam tantorum retro criminum uenia? quae maior uoluptas quam fastidium ipsius uoluptatis, quam saeculi totius contemptus, quam uera libertas, quam conscientia integra, quam uita sufficiens, quam mortis timor nullus? quod calcas deos nationum, quod daemonia ex- 25
pellis, quod medicinas facis, quod reuelationes petis, quod deo uiuis? haec uoluptates, haec spectacula Christianorum sancta perpetua gratuita; in his tibi circenses ludos interpretare, cur-

5] Ioann. 16, 20. 15] cf. Philipp. 1, 23; cf. Luc. 12, 34.

2 inuitator *Gel*: imitator *B* 3 sunt *Gel*: sum *B* possumus *Urs*: possum *B* 8 delicatus *A* 10 quidam *Iun*: quidem *AB* 11 et tranquillitati dederunt *om. A* in ea gaudent *B*, nea gaudent *A* auocantur] uocantur *Usenerus* (*Epic. p. 284, 16*) 12 moetas *A* scaenas *B* 13 arenam *A*, harenas *B* uelim *A* 14 debemus *B* nam] num *fort.* est *B*, et *A* 15 exire de saeculo et *om. A* 16 hic *Urs*: haec *AB* uotum *ABmg*, uitium *B* 17 si putas *B*, puta *Rig* erigere *B* 18 ut tot et *B*, ut putes *A* uoluptates *om. A* 20 iocundius *A* ueritatis reuelatio quam *om. A* 25 quot calcas *A* 27 hae uoluptates *B* 28 ludos circenses *B* interpretare *A*

sus saeculi intueri, tempora labentia, spatia peracta dinumera, metas consummationis expecta, societates ecclesiarum defende, ad signum dei suscitare, | ad tubam angeli erigere, ad marty- f. 104^v
rum palmas gloriare. si scaenicae doctrinae delectant, satis
5 nobis litterarum est, satis uersuum est, satis sententiarum, satis etiam canticorum, satis uocum, nec fabulae, sed ueritates, nec strophae, sed simplicitates. uis et pugilatus et luctatus? praesto sunt, non parua, et multa. aspice impudicitiam de-
iectam a castitate, perfidiam caesam a fide, saeuitiam a miseri-
10 cordia contusam, petulantiam a modestia adumbratam, et tales sunt apud nos agones, in quibus ipsi coronamur. uis autem et sanguinis aliquid? habes Christi.

30. Quale autem spectaculum in proximo est aduentus do-
mini iam indubitati, iam superbi, iam triumphantis! quae illa
15 exultatio angelorum, quae gloria resurgentium sanctorum! quale regnum exinde iustorum! qualis ciuitas noua, Hierusalem! at enim supersunt alia spectacula, ille ultimus et, perpetuus iudicii dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta saeculi
uetustas et tot eius natiuitates uno igni haurientur, quae
20 tunc spectaculi latitudo! quid admirer? quid rideam? ubi, gaudeam, ubi exultem, tot spectans reges, qui in caelum recepti, nuntiabantur, cum Ioue ipso et ipsis suis testibus in imis tenebris congemescerent? item praesides persecutores dominici nominis saeuioribus quam ipsi flammis saeuierunt insultantes

1 lacunam post labentia signauit E. Klussmannus peracta addidi
2 metas B, et has A consumationes A spectata defend. A 3 martyrii B
5 est B, et A uersuum est satis om. A 7 pugilatusque (que del. m. rec. saec. ut uidetur XVII) praesto A 8 parua et multa
Oehlerus: par... sunt multa A, parua sed multa B, pauca sed multa Urs, pauca simul Rig, parum sunt multa E. Klussmannus impudiciam A
9 caesas A a post saeuitiam om. A 10 obumbratam Pam 11 sunt om. A
15 quae om. A 21 spectans tot ac tantos B 22 nuntiabantur A ipso Ioue B ipsis suis testibus B; sistestibus A 23 congemiscentes B
24sq. saeuioribus quam ipsi flammis saeuierunt insultantes contra Christianos scripsi: saeuioribus quam ipsi flammis saeuierunt insultantibus contra Christianos (Christianis C) B, scilicet flammis saeuierunt (sic) insultantibus contra Christianos A, saeuioribus quam ipsi contra Christianos saeuierunt flammis Rig, saeuioribus quam ipsi flammis saeuierunt insultantibus contra Christianos E. Klussmannus

contra Christianos liquescentes? quos praeterea? sapientes
 illos philosophos coram discipulis suis una conflagrantibus eru-
 bescentes, quibus nihil ad deum pertinere suadebant, quibus
 f. 105 animas aut nullas aut non | in pristina corpora redituras ad-
 firmabant? etiam poetas non ad Rhadamanthi nec ad Mino- 5
 nis, sed ad inopinati Christi tribunal, palpitantes? tunc magis
 tragoedi audiendi, magis scilicet uocales in sua propria cala-
 mitate; tunc histriones cognoscendi, solutiores multo per ignem;
 tunc spectandus auriga in flammea rota totus ruber; tunc xy-
 stici contemplandi, non in gymnasiis, sed in igne *** iaculati, 10
 nisi quod ne tunc quidem illos uelim uisos, ut qui malim ad
 eos potius conspectum insatiabilem conferre, qui in dominum
 desaeuierunt. hic est ille, dicam, fabri aut quaestuariæ filius,
 sabbati destructor, Samarites et daemonium habens; hic est
 quem a Iuda redemistis, hic est ille harundine et colaphis di- 15
 uerberatus, sputamentis dedecoratus, felle et aceto potatus;
 hic est, quem clam discentes subriperunt, ut surrexisse dica-
 tur, hortulanus detraxit, ne lactucae suae frequentia commean-
 tium adlaederentur. ut talia spectes, ut talibus exultes, quis
 tibi praetor aut consul aut quaestor aut sacerdos de sua libe- 20
 ralitate praestabit? et tamen haec iam quodammodo habemus
 per fidem spiritu imaginante repraesentata. ceterum qualia
 illa sunt, quae nec oculus uidit nec auris audiuit nec in cor
 hominis ascenderunt? credo, circo et utraque cauea et omni
 stadio gratiora. 25

23] 1 Cor. 2, 9.

1 quos *del. Urs* post praeterea signum? posuit *E. Klussmannus* 4 re-
 diturus *A* 5 rhadamanthy *A* minonis *A*, Minois *B* 6 tū *A* 7 tra-
 goedi audiendi magis *om. A* 9 expectandus *A* rubens *B* exystici *A*
 10 in ante igne *om. A* lacunam significavi: amphitheatri mentio deest
 iaculati] mulcati uel luctati *fort.* 11 nec *B* uelim uisos *A* 12 in-
 satiabilem *A* *corr.* dño *A* *corr.* 13 *sqq.* hic — redemistis *om. A*
 17 surrexisse *B* 18 ortolanus *A* 19 adlaederentur *A*, laederentur *B*
 22 caeterum *A* 24 ascendit *A* cauea] caula *B* 25 EXPLICIT] DE.
 SPECTA:CVLIS || f. 105^v

II.

DE IDOLOLATRIA.

1. Principale crimen generis humani, summus saeculi reatus, f. 105^v
tota causa iudicii idololatria. nam etsi suam speciem tenet
5 unumquodque delictum, etsi suo quodque nomine iudicio desti-
natur, in idololatriae tamen crimine expungitur. omitte titulos,
opera recognosce. idololatres idem homicida est. quaeris quem
occiderit? si quid ad elogii ambitionem facit, non extraneum
nec inimicum, sed ipsum se. quibus insidiis? erroris sui. quo
10 telo? offensa dei. quot plagis? quotquot idololatriis. qui negat
idololatren perisse, is negabit idololatren, homicidium fecisse.
perinde adulterium et stuprum, in eodem recognosceas; nam
qui falsis deis seruit, sine dubio adulter est ueritatis, quia
omne falsum adulterium est. sic et stupro mergitur. quis
15 enim immunis spiritibus cooperator non conspurcatus et con-
stupratus incedit? atque adeo scripturae sanctae stupri uoca-
bulo, utuntur in idololatriae exprobratione. fraudis condicio
ea est, opinor, si quis alienum rapiat aut alii debitum deneget,
et utique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen
20 est. at enim idololatria fraudem deo facit, honores illi suos
denegans et conferens aliis, ut fraudi etiam, contumeliam
coniungat. quodsi tam fraus quam stuprum atque adul- f. 106
terium mortem afferunt, iam in his aequae, idololatria de
homicidii reatu non liberatur. post talia crimina, tam exitiosa,

5 quodque *Iun, Scal*: quoque *AB* 7 opera *Lat*: operas *AB* item
Oehlerus 8 occidit *B* 9 se ipsum *B* quod telo *A* 11 negauit *A*
12 perinde *Gel*: proinde *AB* 13 sq. ueritatis — est *om. A* 14 in stu-
pro *B* 15 cooperator *ABmg*, operatus *B* conspurcatus *A* 18 est
om. A 19 arga *A* 20 at enim ad *A* deo *om. A* 23 aequae] *tres*
litterae fuerunt A 24 homicidi *A*

tam deuoratoria salutis cetera quoque aliquem ad modum et seorsum perinde disposita in idololatria condicionem suam repraesentant. in illa et concupiscentiae, saeculi. quae enim idololatriae sollemnitas sine ambitione cultus et ornatus? in illa lasciuiae et ebrietates, cum plurimum uictus et uentris et libidinis causa frequententur. in illa iniustitia. quid enim iniustius ea quae iustitiae patrem nescit? in illa etiam uanitas, cum tota eius ratio uana sit. in illa mendacium, cum tota substantia eius mendax sit. ita, fit, ut omnia in idololatria et in omnibus idololatria deprehendatur. sed et alias, cum uni- uersa delicta aduersus deum sapiant, nihil autem, quod ad- uersus deum sapiat, non, daemoniis et immundis spiritibus deputetur quibus idola, mancipantur, sine dubio idololatriam admittit quicumque delinquit. id enim facit quod ad idolorum mancipes pertinet.

2. Sed uniuersa nomina criminum discedant in operum suorum proprietates, remaneat idololatria in, eo quod ipsa est. sufficit sibi tam inimicum deo nomen, tam, locuples substantia criminis, quae tot ramos porrigit, tot uenas diffundit, ut de hoc f.106^v cum maxime materia | suscepta sit, quot modis nobis praeca- uenda sit idololatriae latitudo, quoniam multifariam seruos dei nec tantum ignorata, sed etiam dissimulata subuertit. plerique idololatriam simpliciter existimant his solis modis interpretan- dam, si quis aut incendat aut immolet aut polluceat aut sacris aliquibus aut sacerdotiis obligetur, quemadmodum si quis exi- stimet adulterium in osculis et in amplexibus et in ipsa carnis congressione censendum aut homicidium in sola sanguinis pro- fusione et in animae ereptione reputandum. at enim, dominus quam, extensius ista disponat, certi sumus, cum adulterium etiam in concupiscentia designat, si oculum quis impeerit

1 ad aliquem ad A, ad aliquem B 2 perinde scripsi: proinde AB
conditionem A sic fere semper repraesentat AB 4 sollempnitas A
8 mendacium A 10 deprehendatur A 11 dominum B 13 idolola-
triam B sic fere semper 17 remaneant. Idololatria A 19 diffundit Urs,
Rig: defundit AB 23 existimant his B, existimantes A interpretan-
dam A 24 quid A polluceat Pam: proluceat AB 25 sacerdotiis Bmg,
sacerdotibus AB

libidinose et animam commouerit impudice, cum homicidium etiam in uerbo, maledicti uel conuicii iudicat et in omni impetu irae et in negligentia caritatis in fratrem. sicut Iohannes docet homicidam esse qui oderit fratrem. alioquin in modico
 5 consisteret et diaboli ingenium de malitia et dei dominium de disciplina, qua nos aduersus diaboli latitudines munit, si in his, tantum delictis iudicaremur, quae etiam nationes decreuerunt uindicanda. quomodo abundabit iustitia nostra super scribas et pharisaeos, ut dominus praescripsit, nisi abundantiam aduersariae eius id est iniustitiae perspexerimus? quod si caput
 10 iniustitiae idololatria est, prius est, uti aduersus abundantiam f.107 idololatriae praemuniamur, dum illam non solum in manifestis recognoscimus,

3. Idolum aliquamdiu retro non erat. priusquam huius
 15 monstri artifices ebullissent, sola templa et uacuae aedes erant, sicut in hodiernum quibusdam locis uetustatis uestigia permanent. tamen idololatria agebatur, non in isto nomine, sed in isto opere. nam et hodie extra templum et sine idolo agi potest. at ubi artifices statuarum et imaginum et omnis generis simulacrorum diabolus saeculo intulit, rude illud negotium
 20 humanae calamitatis et nomen de idolis consecutum est et profectum. exinde iam caput facta est idololatriae ars omnis, quae idolum quoquomodo edit. neque enim interest, an plastes, effingat, an caelator exculpat, an phrygio detexat, quia nec de
 25 materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an aere, an argento, an filo formetur idolum. quando enim, et sine idolo idololatria fiat, utique, cum adest idolum, nihil interest, quale sit, qua de materia, qua de effigie, ne qui putet id solum idolum habendum, quod humana effigie sit consecratum. ad
 30 hoc necessaria est uocabuli interpretatio. εἰδος, Graece formam

3] cf. 1 Ioann. 3, 15.

2 conuicii iudicii iudicat *B*, al. deest iudicii *Bmg* 5 dominium *Iun*:
 domini *AB* 6 latitudines *Urs*, *Rig*: altitudines *AB* innuit *B* in *A*
non habere videtur 10 caput *A* 12 in *om. B* 14 aliquandiu *A*
 15 ebullissent *A* 17 non isto (in *om.*) *A* 22 et inde *A* 24 celator *A*
 exculpat *B* phrygio testexat *A* 26 filo *Bmg*, figulo *AB* 28 quam *A*
 quam *A* 29 at *A* 30 hoc *om. A* edos *A* (?) grece *A*

sonat; ab eo per diminutionem εἰδωλον deductum; aequae apud nos forma formulam fecit. igitur omnis forma uel formula
 f.107^v idolum se dici exposcit. inde idololatria omnis circa | omne idolum famulatus et seruitus. inde et omnis idoli artifex eiusdem et unius est criminis, nisi parum idololatriam populus admisit, quia simulacrum uituli et non hominis sibi consecrauit. 5

4. Idolum tam fieri quam coli deus prohibet. quanto praecedit, ut fiat quod coli possit, tanto prius est, ne fiat, si coli non licet. propter hanc causam, ad eradicandam scilicet materiam idololatriae, lex diuina proclamat, ne feceris idolum, 10 et coniungens, neque similitudinem eorum quae in caelo sunt et quae in terra et quae in mari, toto mundo eiusmodi artibus interdixit seruis dei. antecesserat Enoch praedicens omnia elementa, omnem mundi censum, quae caelo, quae mari, quae terra continentur, in idololatriam uersuros dae- 15 monas et spiritus desertorum angelorum, ut pro deo aduersus deum consecrarentur. omnia igitur colit humanus error, praeter ipsum omnium conditorem. eorum imagines idola, imaginum consecratio idololatria. quicquid idololatria committit, in artificem quemcumque et cuiuscumque idoli deputetur necesse est. 20 denique idem Enoch simul et cultores idoli et fabricatores in comminatione praedamnat. et rursus: iuro uobis peccatores, quod in diem sanguinis perditionis tristitia parata est. qui seruitis lapidibus et qui imagines facitis aureas et argenteas et ligneas et lapideas et fictiles 25 et seruitis phantasmatibus et daemoniis et spiritibus
 f.108 infernis et omnibus | erroribus non secundum scientiam, nullum ab iis inuenietis auxilium. Esaias uero,

10] Ex. 20, 3. Deut. 5, 8. 22] cf. Das Buch Henoch (üb. v. A. Dillmann, p. 72) 99, 6 sqq.

1 diminutionem *Iun* idolum *A* post deductum *distinxi* deductum, quae (sc. diminutio) aequae *Hartelius* apud *A* 2 forma *addidi* 6 qui *B* hominis *A*, omnis *B* 7 tamen *A* 10 feceris *A*, feceritis *B* 13 Enoch *Rig*: enim hoc *AB* praedicens Enoch *Pam* 14 sensum *B* 15 continetur *A* 17 dominum *B* 19 quicquid idololatria *B* 22 praedamnat prorsus: iuro *Iun* 23 et perditionis *Iun*, *Rig* tristitia *A*, paenitentia *B* 26 demoniis *A* 27 infernis *Harrisius*: infamis *AB*, infamibus *Pam*, *Lat*, insanis *Urs*, in fanis *Oehlerus* 28 hab *A* esaias *A*

testes, ait, uos estis, si est deus absque me. et non erant tunc qui fingunt et exculpunt, omnes uani, qui faciunt libita sibi, quae illis non proderunt. et deinceps tota illa pronuntiatio quam artifices, quam cultores detestatur. 5 cuius clausula est: cognoscite, quod cinis sit cor illorum et terra, et nemo animam suam liberare possit. † ubi aequae Dauid et factores. tales fiant, inquit, qui faciunt ea. et quid ego, modicae memoriae homo, ultra quid suggeram? quid recolam de scripturis? quasi aut non sufficiat uox 10 spiritus sancti aut ultra deliberandum sit, an maledixerit atque damnauerit dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledixit et damnat?

5. Plane impensius respondebo ad excusationes huiusmodi artificum, quos numquam in domum dei admitti oportet si quis 15 eam disciplinam norit. iam illa obici solita uox, non habeo aliud quo uiuam, districtius reperi potest: uiuere ergo habes? quid tibi cum deo est, si tuis legibus uiuis? tum quod et de scripturis audent argumentari, dixisse apostolum: ut quisque fuerit inuentus, ita perseueret, possumus igitur omnes in 20 peccatis perseuerare ex ista interpretatione. nec enim, quisquam nostrum non peccator inuentus est, cum Christus non alia ex causa descenderit quam peccatorum liberandorum. item eundem praecepisse dicunt secundum suum exemplum; uti manibus | suis unusquisque operetur ad uictum. si hoc f. 108^v 25 praeceptum ab omnibus manibus defenditur, credo et fures balneares manibus suis uiuere et ipsos latrones manibus agere quo uiuant, item falsarios utique non pedibus, sed manibus operari malas litteras, histriones uero non manibus solis, sed totis membris uictum elaborare. pateat igitur ecclesia omnibus, qui

1] Es. 44, 8-9. 5] Es. 44, 20. 7] Ps. 115, 8. 18] 1 Cor. 7, 20. 23] 1 Thess. 4, 11.

4 pronuntiatio A bis qua in B 6 terra] errant Pam 6 uti Iun
9 suffiat A 13 respondebimus B 15 eam] eius Iun 17 si tuis A,
sit uis B uiuis A, om. B vulgo 19 distinctionem correxi 20 inter-
praetatione A enim A non habere uidetur, om. B 23 ut B mani-
bus del. Scal 24 suis om. B unusque A 26 balneares Oehlerus,
balneatores AB, balnearios Gel, et aleatores Rig

manibus et suo opere tolerant, si nulla exceptio est artium quas dei disciplina non recipit. sed ait quidam aduersus similitudinis interdictae propositionem: cur ergo Moses in eremo simulacrum serpentis ex aere fecit? seorsum figurae, quae dispositioni aliqui arcae praestruebantur, non ad erogationem legis, sed ad exemplarium causae suae. alioquin si haec ut aduersarii legis interpretemur, numquid et nos, quod et Marcionitae, inconstantiam adscribimus omnipotenti, quem illi hoc modo destruunt ut mutabilem, dum alibi uetat, alibi mandat? si quis autem dissimulat illam effigiem aerei serpentis suspensi in modum figuram designasse dominicae crucis, a serpentibus id est ab angelis diaboli liberaturae nos, dum per semetipsam diabolum id est serpentem interfectum suspendit, siue quae alia figurae istius expositio dignioribus reuelata est, dummodo apostolus affirmet omnia tunc figurate populo accidisse. bene, quod idem deus et lege uetuit similitudinem fieri et extraordinario praecepto serpentis similitudinem indixit. si eundem |
f. 109 deum obseruas, habes legem eius, ne feceris similitudinem. si et praeceptum factae postea similitudinis respicis, et tu imitare Moysen, ne facias aduersus legem simulacrum aliquod, nisi et tibi deus iusserit.

6. Si nulla lex dei prohibuisset idola fieri a nobis, nulla uox spiritus sancti fabricatoribus idolorum non minus quam cultoribus comminaretur, de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis aduersas esse fidei eiusmodi artes. quomodo enim renuntiauimus diabolo et angelis eius, si eos facimus? quod repudium diximus iis, non dico cum quibus, sed de quibus uiuimus? quam discordiam suscepimus in eos, quibus exhibitionis nostrae gratia obligati sumus? potes lingua negasse quod manu confiteris? uerbo destruere quod facto struis? unum deum praedicare qui tantos efficit? uerum deum praedicare qui falsos

18] Ex. 20, 1.

1 tolerant *scripsi*: tolerantur AB 4 exere AB 5 praestruebatur B derogationem *Iun, Scal, Rig* 6 aduersaria *Wissowa* 8 quem] quod B 14 dummodo ut *Iun* 15 pro uirgula punctum ante bene posui 16 prius et AB, ut *Oehlerus*, qui *Pam* post. et add. *Iun* 17 indixit *Rig*: interz dixit AB, interdixit *Iun* 22 nobis, si nulla uox *Lat* 27 his B

facis? facio, ait quidam, sed non colo: quasi ob aliquam causam colere non audeat, nisi ob quam et facere non debeat, scilicet ob dei offensam utrobique. immo tu colis, qui facis, ut coli possint. colis autem non spiritu uilissimi nidoris alicuius, sed
 5 tuo, proprio nec anima pecudis impensa, sed anima tua. illis ingenium tuum immolas, illis sudorem tuum libas, illis prudentiam tuam accendis. plus es illis quam sacerdos, cum per te habeant sacerdotem; diligentia tua numen, illorum est. negas te quod facis colere? sed illi non negant, quibus hanc
 10 saginatiorem et auratiorem et maiorem hostiam caedis, salutem tuam tota die.

7. Ad hanc partem zelus fidei perorabit ingemens: Christianum ab idolis in ecclesiam uenire, de aduersaria officina in domum dei uenire, attollere ad deum patrem manus matres
 15 idolorum, his manibus adorare, quae foris aduersus deum adorantur, eas manus admouere corpori domini, quae daemoniis corpora conferunt? nec hoc sufficit. parum sit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminent, sed etiam ipsae tradunt aliis quod contaminauerunt. adleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum. pro scelus! semel Iudaei Christo
 20 manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacescunt. o manus praecidendae! uiderint iam, an per similitudinem dictum sit: si te manus tua scandalizat, amputa eam. quae magis amputandae, quam in quibus domini corpus scandalizatur?

25 8. Sunt et aliae conplurium artium species, quae, etsi non contingunt idolorum fabricationem, tamen ea, sine quibus idola nil possunt, eodem crimine expediunt. nec enim differt, an extruas uel exornes, si templum, si aram, si aediculam eius in-

23] Matth. 18, 8.

1 aitq: uidam A sed B, et A ob aliquam Iun: obliquam Bmg, aliquam AB, ob aliam Gel ■ debeat A, debebat B 4 possit A odoris Bmg 6 illis . . . libas om. A 8 numen B, nomen A 11 uerba tota die uulgo in principio cap.7 leguntur: correxi 12 Christum Bmg 13 aduersarii Rig 15 adornantur Iun, operantur Wissowa 16 daeminiis A 17 signum interrogationis posui 18 contaminent B, contaminant A ipsi Urs etradunt A corr. 22 uiderint Gel: uiderit AB sit om. A 23 amputē eam A 26 nil om. B

s, truxeris, si bratteam expresseris aut insignia aut etiam do-
 mum, fabricaueris. maior est eiusmodi opera, quae non effigiem
 confert, sed auctoritatem. si ita necessitas exhibitionis exten-
 ditur, habent et alias species, quae sine exorbitatione disciplinæ
 id est sine idoli confectura opem uictus. praestent. scit alba-
 rius tector et tecta sarcire et tectoria inducere et cisternam
 f. 110 liare et cymatîa distendere et multa aliâ ornamenta | praeter
 simulacra parietibus incrispare. scit et pictor et marmorarius
 et aerarius et quicumque caelator latitudines suas et utique
 multo faciliores. nam qui signum describit, quanto facilius 10
 abacum linit? qui de tiliâ Martem exculpit, quanto citius ar-
 marium compingit? nulla ars non alterius artis aut mater
 aut propinqua est. nihil alterius uacat. tot sunt artium uenae,
 quot hominum concupiscentiae. sed de mercedibus et manus
 preitiis interest. perinde interest et de labore. minor merces 15
 frequentiore actu repensatur. quot parietes signa desiderant?
 quot templa et aedes idolis aedificantur? domus uero et prae-
 toria et balnea et insulae quantae? soccus et baxa quotidie
 deauratur, Mercurius et Serapis non quotidie. sufficiat ad
 quaestum artificiorum. frequentior est omni superstitione luxuria 20
 et ambitio. lances et scyphos facilius ambitio quam supersti-
 tio, desiderabit. coronas quoque magis luxuria quam sollemni-
 tas, erogat. cum igitur ad haec artificiorum genera cohortemur,
 quae idolum quidem et quae idolo competunt non adtingant,
 sint autem et hominibus communia saepe quae et idolis, hoc 25
 quoque cauere debemus, ne quid scientibus nobis ab aliquibus
 de manibus nostris in rem idolorum postuletur. quod si con-
 cesserimus et non remediis iam usitatis egerimus, non puto
 nos a contagio idololatriæ uacare, quorum manus non igno-

1 bracteam B 3 obtenditur Urs, attenditur Iun 5 confectura Pam
 praestet AB 7 ligare Pam cymathia AB 8 incrustare Pam, in-
 gypcare fort. 9 alitudines Hartelius et utique A, utique B 10 di-
 scribit Iun 14 manuspraetis A, manu spretis B, manupretiis Iun 15 per-
 inde scripsi: proinde AB 19 deauratur AB, deaurantur Pam suffi-
 ciant Gel 20 questum A frequentiores (om. est) Gel 21 scyfos A
 22 sollemnitas A 24 quae prius] equae A 25 sint Gel: sunt AB
 27 dolorum A 28 iam Lat: tam AB usi paenitentias fort., usi satis
 Hartelius

rantium in officio | uel in honore et usu daemoniorum depre- f.110^v
henduntur.

9. Animaduertimus inter artes etiam professiones quasdam
obnoxias idololatriae. de astrologis ne loquendum quidem est.
5 sed quoniam quidam istis diebus prouocauit defendens sibi per-
seuerantiam professionis istius, paucis utar. non allego, quod
idola honoret, quorum nomina caelo inscripsit, quibus omnem
dei potestatem addixit, quod propterea homines non putant
deum requirendum praesumentes stellarum nos immutabili ar-
10 bitrio agi: unum propono, angelos esse illos desertores dei,
amatores feminarum, proditores etiam huius curiositatis, prop-
terea quoque damnatos a deo. o diuina sententia usque ad ter-
ram pertinax, cui etiam ignorantes testimonium reddunt! ex-
pelluntur mathematici, sicut angeli eorum. urbs et Italia inter-
15 dicitur mathematicis, sicut caelum angelis eorum. eadem poena
est exilii discipulis et magistris. sed magi [et astrologi] ab oriente
uenerunt. scimus magiae et astrologiae inter se societatem.
primi igitur stellarum interpretes natum Christum annuntiaue-
runt, primi munerauerunt. hoc nomine Christum, opinor, sibi
20 obligauerunt. quid tum? ideo nunc et mathematicis patrocina-
bitur illorum magorum religio? de Christo scilicet est mathe-
sis hodie, stellas Christi, non Saturni et Martis et cuiusque
ex eodem ordine mortuorum obseruat et praedicat. at enim
scientia ista | usque ad euangelium fuit concessa, ut Christo f.111
25 edito nemo exinde natiuitatem alicuius de caelo interpretetur.
nam et tus illud et myrram et aurum ideo infanti tunc domino
obtulerunt quasi clausulam sacrifice et gloriae saecularis,
quam Christus erat adepturus. quod igitur isdem magis
somnia sine dubio ex dei uoluntate suggessit, ut irent in
30 sua, sed alia, non qua uenerant, uia, id est, ne pristina secta
sua incederent, non, ne illos Herodes persequeretur, qui nec
persecutus est, etiam ignorans alia uia digressos, quoniam et
qua uenerant ignorabat, adeo uiam sectam et disciplinam in-

4 idolatriae A 5 quidem A 8 putent *Iun* 13 pertinax] pertinens
Wissowa 15 eorum A 16 exilii *Gel*: exitii AB et astrologi *seclusi*
18 primum B 22 stellas *Gel*: stellarum AB 28 igitur *om. Gel* 31 non,
ne *Rig*; nonne AB 33 sectam *Iun*: rectam AB

tellegere debemus. itaque magis praeceptum, ut exinde aliter incederent. sic et alia illa species magiae, quae miraculis operatur, etiam aduersus Moysen aemulata patientia dei traxit ad euangelium usque. nam exinde et Simon Magus iamiam fidelis, quoniam aliquid adhuc de circulatoria secta cogitaret, ⁵ ut scilicet inter miracula professionis suae etiam spiritum sanctum per manuum inpositionem enundinaret, maledictus ab apostolis de fide eiectus est: alter magus, qui cum Sergio Paulo, quoniam isdem aduersabatur apostolis, luminum amissione multatus est. hoc et astrologi retulissent, credo, si qui in apostolos ¹⁰ incidisset. attamen cum magia punitur, cuius est species astrologia, utique et species in genere damnatur. post euangelium f. 111^v nusquam inuenias | aut sophistas aut Chaldaeos aut incantatores aut coniectores aut magos, nisi plane punitos. ubi sapiens, ubi litterator, ubi conquisitor huius aevi? nonne infatuauit ¹⁵ deus sapientiam huius saeculi? nihil scis, mathematice, si nesciebas te futurum Christianum. si sciebas, hoc quoque scire debueras, nihil tibi futurum cum ista professione. ipsa te de periculo suo instrueret, quae aliorum climacterica praecanit. non est tibi pars neque sors in ista ratione. non potest regna ²⁰ caelorum sperare cuius digitus aut radius abutitur caelo.

10. Quaerendum autem est etiam de ludimagistris, sed et ceteris professoribus litterarum. immo non dubitandum affines illos esse multimodae idololatriae. primum quibus necesse est deos nationum praedicare, nomina, genealogias, fabulas, orna- ²⁵ menta honorifica quaeque eorum enuntiare, tum sollemnia festaque eorundem obseruare, ut quibus uectigalia sua supputent. quis ludimagister sine tabula VII idolorum Quinquatria tamen frequentabit? ipsam primam noui discipuli stipem Mineruae et honori et nomini consecrat, ut, etsi non profanatus alicui idolo ³⁰

14] 1 Cor. 1, 20. 19] Act. 8, 21.

2 magi aequae B 3 patientiam B 4 iam Gel 8 deiectus Iun
et alter Gel 10 si quid B 11 incidissent Rig 13 caldeos A 16 mate-
maticae A corr. 17 nesciebas AB, sciebas Rig 19 praecauit B 22 sed
del. Lat et de ceteris Lat 24 essem ultimo deidololatrie A 27 suppu-
tent Mercerius: suppetent AB, suppetant Gel 28 sine] si non Gel ta-
bula VII. AB, tabularia Gel non quinquatria Iun tamen non Lat

uerbotenus de idolothyto esse dicatur, pro idololatra uitetur.
 quid? minus est inquinamenti? | eoque praestat quaestus et f.112
 nominibus et honoribus idolo nuncupatus? quam Minerualia
 Mineruae, quam Saturnalia Saturni, quae etiam seruiculis sub
 5 tempore Saturnalium celebrari necesse est. etiam strenuae
 captandae et septimontium, et Brumae et carae cognationis
 honoraria exigenda omnia, Florae scholae coronandae; flaminicae
 et aediles sacrificant creati; schola honoratur feriis. idem fit
 10 idoli natali; omnis diaboli pompa frequentatur. quis haec com-
 petere Christiano existimabit, nisi qui putabit conuenire etiam
 non magistro? scimus dici posse: si docere litteras dei seruis
 non licet, etiam nec discere licebit, et, quomodo quis institue-
 retur ad prudentiam interim humanam uel ad quemcumque
 15 sensum uel actum, cum instrumentum sit ad omnem uitam
 litteratura? quomodo repudiamus saecularia studia, sine quibus
 diuina non possunt? uideamus igitur necessitatem litteratoriae
 eruditionis, respiciamus ex parte eam admitti [non] posse, ex
 parte uitari. fideles magis discere quam docere litteras capit;
 diuersa est enim ratio discendi et docendi. si fidelis litteras
 20 doceat, insertas idolorum praedicationes sine dubio, dum docet,
 commendat, dum tradit, affirmat, dum commemorat, testimo-
 nium dicit. deos ipsos hoc nomine obsignat, cum lex prohibeat,
 ut diximus, deos pronuntiari et nomen hoc in uano conlocari.
 hinc prima diabolo fides aedificatur ab initiis eruditionis. quaere,
 25 an idololatriam committat qui de idolis catechizat. at cum fidelis
 haec discit, si iam sapit, quid sit, neque recipit neque ad-
 mittit, | multo magis, si dudum sapit. aut ubi coeperit sapere, f.112v

1 idololatra *Gel*: idololatria *AB* uitetur *Gel*: uitatur *AB* 2 eoque
scripsi: eo quem *AB*, quod *Gel*, eo quod *Pam*, eo quam *Oehlerus* questus *A*
 3 nuncupatis *B* quam] tam *Gel* 4 quae *Gel*: quem *AB* seruiculis *Gel*:
 seruiculi *AB* 5 strennae *B* 7 Florae scholae *Rig*: flores colę *A*,
 florescolae *B*, flore scholae *Gel* coronandae Flaminicae; et aedile sacri-
 ficante *Iun* 8 ediles *A* creati; schola *scripsi*: creatis cola *A*, cereatis-
 cola *B*, creatis: schola *Rig*, Cereri schola *Gel* 9 idolis *Iun* 12 insti-
 tuetur *Scal* 16 litteraturiae *AB* 17 non *seclusi* 19 fideles *B*
 20 insertas *Gel*: incertas *AB*, inserta *Urs*, infertas *Iun* praedicatione *Gel*,
 praedicationis *Scal* 25 idolatriam *A* corr. 26 quid *Oehlerus*: qui *AB*
 27 dudum *Rig*: nondum *AB* sapere *Gel*: capere *AB*

prius sapiat oportet quod prius didicit, id est de deo et fide. proinde illa respuet nec recipiet et erit tam tutus, quam qui sciens uenenum ab ignaro accipit nec bibit. huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. tanto autem facilius est litteras non docere quam non discere, quanto et reliqua scholarum de publicis ac propriis sollemnitatibus inquinamenta facilius discipulus fidelis non adibit quam magister non frequentabit.

11. † De generationibus si cetera delictorum recogitemus, inprimis cupiditatem radicem omnium malorum, qua quidam inretiti circa fidem naufragium sunt passi, cum bis et idololatria ab eodem apostolo dicta sit cupiditas, tum mendacium cupiditatis ministrum — taceo de periurio, quando ne iurare quidem liceat — negotiatio seruo dei apta est? ceterum si cupiditas abscedat, quae est causa acquirendi? cessante causa acquirendi non erit necessitas negotiandi. sit nunc aliqua iustitia quaestus secura de cupiditatis et mendacii observatione, in crimen offendere idololatriae eam opinor, quae ad ipsam idolorum animam et spiritum pertinet, quae omne daemonium saginat. sane non illa principalis idololatria? uiderint, si eadem merces, tura dico et cetera peregrinitatis ad sacrificium idolorum etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solacia sepulturae usui sunt. certe cum pompae, cum sacerdotia, cum sacrificia idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus negotiationibusue instruuntur, quid aliud quam procurator idolorum demonstraris? nemo contendat posse hoc modo omnibus negotiationibus controuersiam fieri. grauiora delicta quaeque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt observationis, ut non ab his tantum abscedamus, sed et ab iis per quae fiunt. licet enim ab aliis fiat, non interest, si per

1 sapiat oportet] sapit *Scal* 6 scholarum *A* ac add. *Urs*, et *Iun*
 9 De grauioribus *Lat*, De negotiationibus *Heraldus*, De negotiatione uero
Urs, De generalibus rationibus *fort*. si del. *Scal* 11 quum bis *Heraldus*:
 quamuis *AB* idolatria *A* 14 negotiatio *A* 16 non erit *B*, nouerit *A*
 19 sane] an *Gel* 20 idololatria *A* eadem *Gel*: eadem *AB* 21 ad
 add. *Iun* 22 sepulture *A* 25 negationibusue *A* 27 negociationibus *A*
 30 nisi *Iun*

me. in nullo necessarius esse debeo alii, cum facit quod mihi non licet. ex hoc, quod uetor facere, intelligere debeo curandum mihi esse, ne fiat per me. denique in alia causa non leuioris reatus praeiudicium istud obseruo. nam quod mihi de
 5 stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil aut operae aut conscientiae exhibeo. nam quod ipsam carnem meam a lupanaribus segregauim, agnosco me neque lenocinium neque id genus lucrum alterius causa exercere posse. sic et homicidii interdictio ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia arceri: nec
 10 per se non faciet quod faciendum alio subministrat. ecce magis proximum praeiudicium. si publicarum uictimarum redemptor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? aut si iam fidelis id agere susceperit, retinendum in ecclesia putabis? non opinor, nisi si quis et de turario dissimulabit. scilicet
 15 ad alios peruenit procuratio sanguinis, ad alios odorum. si, antequam idola in saeculo essent, his mercibus adhuc informis idololatria transigebatur, si et nunc fere sine idolo opus idololatriae incendiis odorum perpetratur, eequid maioris operae et erga daemonia turarius? nam facilius sine idolo idololatria,
 20 quam sine turarii merce. ipsius fidei conscientiam perrogemus. | quo ore Christianus turarius, si per templa transibit, quo ore f. 113^v fumantes aras despuet et exsufflabit, quibus ipse prospexit? quae constantia exorcizabit alumnos suos, quibus domum suam cellarium praestat? ille quidem si excluserit daemonium, non sibi
 25 placeat de fide. neque enim inimicum exclusit. facile debuit de eo impetrare, quem cotidie pascit. nulla igitur ars, nulla professio, nulla negotiatio, quae quid aut instruendis aut formandis idolis administrat, carere poterit titulo idololatriae; nisi si aliud omnino interpretemur idololatriam, quam famulatum
 30 idolorum colendorum.

12. Male nobis de necessitatibus humanae exhibitionis supplaudimus, si post fidem obsignatam dicimus: non habeo quo

5 strupo *A* corr. 6 cardinem *A* corr. 8 lucrum *Gel*: locorum *AB*
 9 eclea *A* marceri *A* corr. 10 per se *Gel*: posse *AB* alios *B*,
 aliis *Gel* 13 ecclesia *A* 14 si sup. uers. *A* 19 interrogationis signum
 posui idolo add. *La Cerda* 21 si del. *Lat* quo ore del. *Rig*
 23 cellarium *Gel* 26 quotidie ex cotidie *A* 27 negotiatio *AB*

uiuam. iam hic enim plenius illi abruptae propositioni respon-
debo. sero dicitur. ante enim fuit deliberandum ex similitu-
dine prouidentissimi aedificis illius, qui prius sumptus operis
cum uiribus suis supputat, ne, ubi coeperit, defectus postea
erubescat. sed et nunc habes dicta domini et exempla adimentia ⁵
tibi omnem causationem. quid enim dicis? egebo. sed felices
egenos dominus appellat. uictum non habebo: sed nolite, inquit,
cogitare de uictu. et uestitus habemus exemplum lilia. sub-
stantia mihi opus erat: atquin omnia uendenda sunt et egentibus
diuidenda. sed filiis et posteritati prouidendum: nemo aratro ¹⁰
manum imponens et retro spectans aptus est operi. sed
condicionalis eram: nemo duobus dominis seruire potest.
si uis domini discipulus esse, crucem tuam tollas et dominum
sequaris necesse est id est angustias et cruciatus tuos uel cor-
pus solum, quod in modum crucis est. parentes, coniuges, liberi ¹⁵
f. 114 propter deum relinquendi | erunt. de artibus et negotiationibus
et de professionibus etiam liberorum et parentum causa dubi-
tas? iam tunc demonstratum est nobis et pignera et artificia
et negotia propter dominum derelinquenda, cum Iacob et Io-
hannes uocati a domino et patrem nauemque derelinquunt, cum ²⁰
Matthaeus de teloneo suscitatur, cum etiam sepelire patrem
tardum fuit fidei. nemo eorum, quos dominus allegit, non
habeo, dixit, quo uiuam. fides famem non timet. scit etiam
famem non minus sibi contemnendam propter deum quam
omne mortis genus. didicit non respicere uitam, quanto magis ²⁵
uictum? quotusquisque haec adimpleuit? sed quae penes ho-
mines difficilia, penes deum facilia. sic tamen nobis de man-
suetudine et clementia dei blandiamur, ut non usque ad idolo-
latriae affinitates necessitatibus largiamur, sed omnem afflatum

7] cf. Matth. 5, 3. 8] ib. 6, 25. 28. 9] cf. Luc. 18, 22. 10] Luc.
9, 62. 12] Matth. 6, 24. 13] cf. Matth. 16, 24.

4 sui A defectus *Iun*: defunctus AB 5 post. et add. *Urs* 11 operi.
Sed *Rig*: operis et AB, opera et *Gel* 13 crucem om. A 15 modum]
domum *Gel*, dominio *Iun* crucis *Rig*: $\chi\pi s$ AB, Christi *Gel*, *Iun* 16 nego-
ciationibus A 17 dubitas del. *Scal* 19 dño A Iacobus B Ioan-
nes B 21 mattheus A theloneo A 24 contemnendam A 26 quotu-
quisque A corr. hec A

eius uice pestis etiam de longinquo deuitemus, non in his tantum quae praemisimus, sed in uniuersa serie humanae superstitionis, siue deis suis siue defunctis siue regibus mancipatae, ut ad eosdem spiritus immundos pertinentis, modo per sacrificia et sacerdotia, modo per spectacula et hoc genus, modo per festos dies.

13. Sed de sacrificiis et sacerdotiis quid loquar? de spectaculis autem et uoluptatibus eiusmodi suum iam uolumen impleuimus. hoc loco retractari oportet de festis diebus et aliis
 10 extraordinariis sollempnitatibus, quas interdum lasciuiæ, interdum timiditati nostrae subscribimus aduersus fidem disciplinamque communicantes nationibus in idolicis rebus. de hoc quidem primo consistam, an cum ipsis quoque nationibus communicare in huiusmodi seruus dei debeat | siue habitu siue uictu uel quo f. 114^v
 15 alio genere lætitiæ earum. gaudere cum gaudentibus et lugere cum lugentibus de fratribus dictum est ab apostolo ad unanimitatem cohortante. ceterum ad hæc nihil communionis est lumini et tenebris, uitæ et mortis, aut scindimus quod est scriptum: saeculum gaudebit, uos uero lugebitis. si
 20 cum saeculo gaudemus, uerendum est, ne cum saeculo et lugeamus. saeculo autem gaudente lugeamus et saeculo postea lugente gaudebimus. sic et Eleazar apud inferos in sinu Abrahae refrigerium consecutus, contra diues in tormento ignis constitutus alternas malorum et bonorum uices aemula retributione
 25 compensant. sunt quidam dies munerum, quæ apud alios honoris titulum, apud alios mercedis debitum expungunt. nunc ergo, inquis, recipiam meum uel rependam alienum. si hunc morem sibi homines de superstitione consecrauerunt, tu extraneus ab omni eorum uanitate quid participas idolothyta sol-

15] Rom. 12, 15. 18] cf. 2 Cor. 6, 14. 19] Ioann. 16, 20.

1 uitemus A 2 premisimus A 3 deis ex dehis A 7 de sacerdotiis B
 10 lasciuiæ interdum om. A 11 fidem disciplinamque ABmg, fidei disciplinam B 12 communem ABmg nationibus in idolicis rebus. om. ABmg
 13 prima A 14 modi] mundi A abitu A 15 letitiæ A 18 est sup. uers. A
 20 gaudebimus ex gaudebis A 21 saeculo autem gaudente lugeamus om. A sed A 22 gaudebimus ex gaudemus A Lazarus Pam sinus A
 24 et bonorum om. A 26 debitum B, titulum A nunc AB, non Bmg

lemnia, quasi tibi quoque praescriptum sit de die, quominus id, quod homini debes uel tibi ab homine debetur, citra diei observationem luas uel recipias. da formam, in qua uelis agi tecum. cur enim et lateas, cum ignorantia alterius tuam conscientiam contamines? si non ignoraris quod sis Christianus, temptaris et contra conscientiam alterius agis tamquam non Christianus: sin uero et dissimulaueris, temptatus addictus es. certe siue hac siue illac, reus es confusionis in deo. qui autem confusus super me fuerit penes homines, et ego confundar super illo, inquit, penes patrem meum, qui est in caelis.

14. Sed enim plerique iam induxerunt animo ignoscendum f.115 esse, si quando, quae | ethnici, faciunt, ne nomen blasphemetur. porro blasphemia, quae nobis omni modo deuitanda est, haec opinor est, si qui nostrum ad iustam blasphemiam ethnicum deducat aut fraude aut iniuria aut contumelia aliaue materia dignae querelae, in qua nomen merito percutitur, ut merito irascatur et dominus. ceterum si de omni blasphemia dictum est, uestra causa nomen meum blasphematur, perimus uniuersi, cum totus circus scelestis suffragiis nullo merito nomen lacescit. desinamus, et non blasphemabitur. immo blasphemetur, dum sumus in observatione, non in exorbitatione disciplinae, dum probamur, non dum reprobamur. o blasphemiam martyrii adfinem, quae tunc me testatur Christianum, cum propterea me detestatur! benedictio est

8] Matth. 10, 32. Luc. 9, 26. 19] Rom. 2, 24. Es. 52, 5.

1 quo*minus A 3 respicias A in qua *scripsi*: in quam B, qualem A, qua *Rig* 5 non, si *Hauercampius* uerba si non ignoraris quod sis Christianus *Scal post* tamquam non Christianus *collocat* 7 sin uero et dissimulaueris *Lat*: enimuero et dissimulaberis AB 8 in *del. Iun* dño A 12 ignoscendum *Gel*: agnoscendam A, ad cognoscendam B, id ignoscendum *Urs* 13 si quando quae *Rig*: si quandoq; A, si quandoque et B, quandoque his quae *Gel* 14 omnimodo A, omnino B 15 si qui A, si quis B 17 digna quae cui non inmerito irascatur A 18 et] ei *Leopoldus* 19 uestri ABmg, uae cuius B 20 caelestis Bmg 22 blasphemetur, dum sumus *Rig*: dum sumus blasphemetur AB 23 discipline A non dum reprobamur *om.* A 24 o *Urs*: ob AB 25 cristianum A propterea me *Iun*: propter eam AB

nominis maledictio custoditae disciplinae. si hominibus, in-
 quit, uellem placere, seruus Christi non essem. sed
 idem alibi iubet, omnibus placere curemus. quemadmodum
 5 ego, inquit, omnibus per omnia placeo. nimirum Satur-
 nalia et Kalendas Ianuarias celebrans hominibus placebat?
 an modestia et patientia? an grauitate, an humanitate, an in-
 tegritate? proinde cum dicit, omnibus omnia factus sum,
 ut omnes lucrifaciam: numquid idololatrīs idololatrēs? num-
 quid ethnicis ethnicus? numquid saecularibus saecularis? sed
 10 etsi non prohibet nos conuersari cum idololatrīs et adulteris et
 ceteris criminosis dicens, ceterum de mundo exiretis, non
 utique eas habenas conuersationis inmittit, ut, quoniam necesse
 est et conuiuere nos et commisceri cum peccatoribus, idem et
 15 stolus concedit, ibi ** peccare, quod nemo permittit. licet con-
 uiuere cum ethnicis, | commori non licet. conuiuiamus cum f. 115^v
 omnibus; conlaetemur ex communione naturae, non supersti-
 tionis. pares anima sumus, non disciplina, compossessores
 mundi, non erroris. quod si nobis nullum ius est communionis
 20 in huiusmodi cum extraneis, quanto scelestius est haec inter
 fratres frequentare. quis hoc sustinere aut defendere potest?
 Iudaeis dies suos festos exprobrat spiritus sanctus. sabbata,
 inquit, uestra et numenias et ceremonias odit anima
 mea. nobis, quibus sabbata extranea sunt et numeniae et
 25 feriae a deo aliquando dilectae, Saturnalia et Ianuariae et
 Brumae et Matronales frequentantur, munera commeant et

1] Gal. 1, 10. 3] 1 Cor. 10, 33. 7] 1 Cor. 9, 22. 11] 1 Cor. 5, 10.
 22] Es. 1, 14.

2 uelim A 4 siturnalia A 5 placeat ex placebat A 6 et patientia
 om. A 8 omnes B, omnibus A idololatrēs om. A 9 & ethnicis A corr.
 ethnicus] & A 11 caeterum A exissetis Pam 12 immittit ut Ciac-
 conius: immutat (inm. A) AB 13 est A, sit B et (ante commisceri)
 om. A 14 cum peccare B ibi Gel commertium A 15 sibi B.
 lacunam signari 16 commoueri A cum omnibus Gel: communibus AB
 17 laetemur A 18 paris animae A discipline A 19 est Pam: esset AB,
 om. Gel 20 in eius modicum B 21 frequentari Iun 23 numenia A,
 neomenias B et ceremonias om. A 24 numenię A, neomeniae B
 26 et post. add. Scal

strenae, consonant lusus, conuiuia constrepunt. o melior fides nationum in suam sectam, quae nullam sollemnitatem Christianorum sibi uindicat! non dominicum diem, non pentecosten, etiamsi nossent, nobiscum communicassent; timerent enim, ne Christiani uiderentur. nos ne ethnici pronuntiemur, non ueremur. si quid et carni indulgendum est, habes, non dicam tuos dies tantum, sed et plures. nam ethnicis semel annuus dies quisque festus est, tibi octauo quoque die. excerpe singulas sollemnitates nationum et in ordinem exsere: pentecosten implere non poterunt.

15. Sed luceant, inquit, opera uestra. at nunc lucent tabernae et ianuae nostrae. plures iam inuenias ethnicorum fores sine lucernis et laureis, quam Christianorum. de ista quoque specie quid uidetur? si idoli honor est, sine dubio idoli honor idololatria est. si hominis causa est, recogitemus omnem idololatriam in hominis causam esse. recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro fuisse etiam apud suos constet. itaque nihil |
f. 116 interest, superioris an huius saeculi uiris superstitio ista praestetur. idololatria non propter personas, quae opponuntur, sed propter officia ista damnata est, quae ad daemonas pertinent. reddenda sunt Caesari quae sunt Caesaris. bene quod apposuit: et quae sunt dei deo. quae ergo sunt Caesaris? scilicet de quibus tunc consultatio mouebatur, praestandusne esset census Caesari an non. ideo et monetam ostendi sibi dominus postulauit et de imagine, cuius esset, requisiiuit, et cum audisset Caesaris, reddite, ait, quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt dei deo, id est imaginem Caesaris Caesari, quae in nummo est, et imaginem dei deo, quae in homine est, ut Caesari quidem pecuniam reddas, deo temetipsum.

11] Matth. 5, 16. 22] Matth. 22, 21.

1 conuiuia *A corr.* fides *om. A* 6 dicam *om. A* tuos *B*, tamen *A*, suos *Ciacconius*, duos *Lat*, tantos *Wissowg* 8 festus . . . die *om. A* octauus quisque dies *Urs* 9 exsere *A*, exere *Bmg*, texe *B* pentecosten *B* 11 operae *A* uestra *om. A* lucent *Lat*: luceant *AB* 12 inuenies *B* 17 cum et ipsos *A* 20 apponuntur *Lat* 21 daemones *B* 25 et *om. A* 29 numo *A*

alioquin quid erit dei, si omnia Caesaris? ergo, inquis, honor
 dei est lucernae pro foribus et laurus in postibus? non utique
 quod dei honor est, sed quod eius, qui pro deo eiusmodi officiis
 honoratur, quantum in manifesto est, salua operatione, quae est
 5 in occulto, ad daemonia perueniens. certi enim esse debemus,
 si quos latet per ignorantiam litteraturae saecularis, etiam ostio-
 rum deos apud Romanos, Cardeam a cardinibus appellatam et
 Forculum ■ foribus et Limentinum a limine et ipsum Ianum a
 ianua: et utique scimus, licet nomina inania atque conficta sint,
 10 cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se dae-
 monia et omnem spiritum immundum per consecrationis obli-
 gamentum. alioquin daemonia nullum habent nomen singil-
 latim, sed ibi nomen inueniunt, ubi et pignus. etiam apud
 Graecos Apollinem Thyraeum et Antelios daemones ostiorum
 15 praesides legimus. haec igitur ab initio praeuidens spiritus
 sanctus etiam ostia in superstitionem uentura praececin-
 ant antiquissimum propheten Enoch. | nam et alia ostia in balneis f. 116^v
 adorari uidemus. si autem sunt qui in ostiis adorentur, ad eos
 et lucernae et laureae pertinebunt. idolo feceris, quicquid ostio
 20 feceris. hoc in loco ex auctoritate quoque dei contestor, quia
 nec tutum est subtrahere, quodcumque uni fuerit ostensum
 utique omnium causa. scio fratrem per uisionem eadem nocte
 castigatum grauiter, quod ianuam eius subito adnuntiatis gaudiis
 publicis serui coronassent. et tamen non ipse coronauerat aut
 25 praeceperat; nam ante processerat et regressus reprehenderat
 factum. adeo apud deum in huiusmodi etiam disciplina
 familiae nostrae aestimamur. igitur quod attineat ad honores
 regum uel imperatorum, satis praescriptum habemus, in omni
 obsequio esse nos oportere secundum apostoli praeceptum sub-

16] cf. supra p. 33, l. 22 sqq. 29] cf. Rom. 13, 7.

1 cesaris A 4 in manifesta est operatione A 5 hocculto A corr.
 enim om. A 6 quo A ^hostiorum A 7 pellatam A 10 rapere* A
 12 singulatim B 14 Thyraeum Rig: tyreum A, θυραίων Gangneius
 16 hostia A uenturam B 17 propheten A alias Rig 18 eorum
 sunt Gel qui Scal: quae AB hostiis A adornentur Iun 24 coro-
 narint A 25 deprehenderat Lat 26 de disciplina Ochlerus, in disci-
 plina Wissowa 27 aestimatur Gel attinet Iun

ditos magistratibus et principibus et potestatibus, sed intra limites disciplinae, quousque ab idololatria separamur. propterea enim et illud exemplum trium fratrum praecurrit, qui alias obsequentes erga regem Nabuchodonosor honorem imaginis eius constantissime respuerunt probantes idololatriam esse, quicquid 5 ultra humani honoris modum ad instar diuinae sublimitatis extollitur. sic et Daniel cetera Dario subnixus tamdiu fuit in officio, quamdiu a periculo disciplinae uacaret. nam ne id subiret, non magis leones regiones timuit, quam illi regiones ignes. accendant igitur quotidie lucernas, quibus lux nulla est, af- 10 figant postibus lauros postmodum arsuras, quibus ignes imminet; illis competunt et testimonia tenebrarum et auspicia poenarum. | Tu lumen es mundi et arbor uirens semper. si templis renuntiasti, ne feceris templum ianuam tuam. minus dixi: si lupanaribus renuntiasti, ne indueris domui tuae faciem 15 noui lupanaris.

16. Circa officia uero priuatarum et communium sollemnita- tum, ut togae purae, ut sponsalium, ut nuptialium, ut nomi- nialium, nullum putem periculum obseruari de flatu idololatriae, quae interuenit. causae enim sunt considerandae, quibus prae- 20 statatur officium. eas mundas esse opinor per semetipsas, quia neque uestitus uirilis neque anulus aut coniunctio maritalis de alicuius idoli honore descendit. nullum denique cultum a deo maledictum inuenio, nisi muliebrem in uiro. maledictus enim, inquit, omnis qui muliebribus induitur. toga uero 25 etiam appellatione uirilis est. nuptias quoque celebrari non magis deus prohibet quam nomen imponi. sed his accommo- dantur sacrificia. sim uocatus nec adsacrificii sit titulus officii,

13] cf. Matth. 5, 14. Ps. 1, 3. 24] Deut. 22, 5.

3 fratrum *A* 4 nabucodonosor *A* 6 ultra *om. A* 7 extollit *A*
 caetera *A* 9 illi *ABmg*, ille *B* 10 accedant *A* cotidie *B sic*
 semper adfigant *B* 12 et *om. A* tenebrarum *om. A* et] aut *A*
 15 domi *B* 17 communi**um *A* 18 nuptiarum *Bmg* 19 idola-
 triae *A* 20 quae *om. A* 26 appellatione *Gel*: appellationis *AB*
 28 sim uocatus *A*, si inuocatus *B*, si in uocatu *Gel*, si sim uoca-
 tus *Urs*, si nec in uocatu *Lat* adsacrificii *Rig*: ad sacrificijs *A*, in
 sacrificijs *B*

et operae meae expunctio quantum sibi libet. utinam quidem
 nec uidere possimus quae facere nobis nefas est. sed quoniam
 ita malus circumdedit saeculum idololatria, licebit adesse in
 quibusdam, quae nos homini, non idolo, officiosos habent.
 5 plane ad sacerdotium et sacrificium uocatus non ibo (proprium
 enim idoli officium est), sed neque consilio neque sumptu aliaue
 opera in eiusmodi fungar. si propter sacrificium uocatus ad-
 sistam, ero particeps idololatriae: si me alia causa coniungit
 sacrificanti, ero tantum spectator sacrificii.
 10 17. Ceterum quid facient serui uel liberti fideles, item offi-
 ciales sacrificantibus dominis uel patronis uel praesidibus suis
 adhaerentes? sed si merum quis sacrificanti tradiderit, immo
 si uerbo | quoque aliquo sacrificio necessario adiuerit, minister f. 117^v
 habebitur idololatriae. huius regulae memores etiam magistra-
 15 tibus et potestatibus officium possumus reddere secundum
 patriarchas et ceteros maiores, qui regibus idololatrīs usque
 ad finem idololatriae apparuerunt. hinc proxime disputatio
 oborta est, an seruus dei alicuius dignitatis aut potestatis ad-
 ministrationem capiat, si ab omni specie idololatriae intactum
 20 se aut gratia aliqua aut astutia etiam praestare possit, secun-
 dum quod et Ioseph et Daniel mundi ab idololatria et digni-
 tatem et potestatem administrauerunt in ornamento et purpura
 praefecturae totius Aegypti siue Babyloniae. cedamus itaque
 succedere alicui posse, ut in quoquo honore in solo honoris
 25 nomine incedat neque sacrificet neque sacrificiis auctoritatem
 suam accomodet, non hostias locet, non curas templorum
 deleget, non uectigalia eorum procuret, non spectacula edat de

1 opere A quae tum B utinam quantum sibi quidem A 2 pos-
 semus A 3 malis Gel 6 est officium A alia uera opera A 10 cae-
 terum A sic saepius liberti Iun: liberi AB 11 presidibus A suis
 om. A 12 mirum quid sacrificantis A 13 uero A aliquos ex alios
 quos A 15 et potestatibus om. A 18 suborta Gel 19 specie A
 22 administrauerint B in ornamento et purpura praefecturae Oehlerus:
 in ornamento exturae A, in ornamento et purpura extitere B, et in orna-
 mento et purpura extitere Iun, in ornamento praefecturae Rig 23 cre-
 damus B 24 honore ut in B 26 accomodet A hostias A tem-
 porum A 27 spectaculū dat A

suo aut de publico aut edendis praesit, nihil sollemne pronuntiet uel edicat, ne iuret quidem; iam uero quae sunt potestatis, neque iudicet de capite alicuius uel pudore — feras enim de pecunia — neque damnet neque praedamnet, neminem uinciat, neminem recludat aut torqueat, si haec credibile est fieri posse. 5

18. Iam uero de solo suggestu et apparatu honoris retractandum. proprius habitus uniuscuiusque est tam ad usum quotidianum quam ad honorem et dignitatem. igitur purpura illa et aurum ceruicis ornamentum eodem more apud Aegyptios et Babylonios insignia erant dignitatis, quo more nunc praetextae uel trabeae uel palmatae et coronae aureae sacerdotum prouincialium, sed non eadem condicione. tantum enim | honoris nomine conferebantur iis, qui familiaritatem regum merebantur. unde et purpurati regum uocabantur a purpura, sicut apud nos a toga candida candidati, sed non ut suggestus ille sacerdotiis quoque aut aliquibus idolorum officiis adstringeretur. nam si ita esset, utique tantae sanctitatis et constantiae uiri statim habitus inquinatos recusassent, statimque apparuisset Daniele idolis non deseruisse nec Belem nec draconem colere, quod multo postea apparuit. simplex igitur purpura illa nec iam dignitatis erat, sed ingenuitatis apud barbaros insigne. quemadmodum enim et Ioseph, qui seruus fuerat, et Daniel, qui per captiuitatem statum uerterat, ciuitatem Babyloniam et Aegyptiam sunt consecuti per habitum barbaricae ingenuitatis, sic penes nos quoque fideles, si necesse fuerit, poterit et pueris praetexta concedi et puellis stola, nativitatis insignia, non potestatis, generis, non honoris, ordinis, non superstitionis. ceterum purpura uel cetera insignia dignitatum et potestatum insertae dignitati et potestatibus idololatriae ab initio dicata habent profanationis suae maculam, cum praeterea ipsis etiam 30

3 neque iudicia d. c. a. u. p. ferat, etiam de pecunia *Iun* 7 apparatu *A*
9 ad *add. in mg. A* 13 condicione *A* 14 conferebantur *Rig*: con-
ferebatur *AB* is *A*, his *B* memorabantur *A* 16 candida *om. A*
21 poste *A* 22 dignitati *A* erat sed ingenuitatis *om. A* 23 quem-
admodum *Pam*: quodammodo *AB* 24 statim *B* 25 aegyptiam *Rig*:
aegyptum *AB* 26 fidei *A* 27 puerilis *A* puellis *Gel*: puerilis *AB*
4*

idolis induantur praetextae et trabeae et laticlaui, fasces quoque et virgae praeferantur, et merito. nam daemonia magistratus sunt saeculi huius; unius collegii insignia fasces et purpuras gestant. quid ergo proficies, si suggestu quidem utaris, 5 opera eius uero non administres? nemo in inmundis mundus uideri potest. tunicam si induas inquinatam per se, poterit forsitan illa non inquinari per te, sed tu per illam mundus esse non poteris. iam nunc qui de Ioseph et Daniel argumentaris, scito, non semper comparanda esse uetera et nova, rudia 10 et polita, coepta et explicita, seruilia | et liberalia. nam illi f 118^v etiam condicione serui erant: tu uero nullius seruus, in quantum solius Christi, qui te etiam captiuitate saeculi liberauit, ex forma dominica agere debebis. ille dominus in humilitate et ignobilitate incessit domicilio incertus: nam filius, inquit, 15 hominis non habet ubi caput collocet; uestitu incultus, neque enim dixisset, ecce qui teneris uestiuntur, in domibus regum sunt; uultu denique et aspectu inglorius, sicut et Esaïas pronuntiauerat. si potestatis ius quoque nullum ne in suos quidem exercuit, quibus sordido ministerio functus est, 20 si regem denique fieri conscius sui regni refugit, plenissime dedit formam suis derigendo omni fastigio et suggestu quam dignitatis quam potestatis. quis enim magis iis usus fuisset, quam dei filius? quales et quanti eum fasces producerent, qualis purpura de umeris eius floreret, quale aurum de capite 25 radiaret, nisi gloriam saeculi alienam et sibi et suis iudicasset? igitur quam noluit, reiecit, quam reiecit, damnauit, quam damnauit, in pompa diaboli deputauit. non enim damnasset, nisi non sua: alterius autem esse non possunt, nisi diaboli, quae

14] Luc. 9, 58. 16] Matth. 11, 8.

1 induantur *Lat*: in quantum *B*, *om. A* 3 saeculi huius collegii *Rig* unius] summi *Wissowa* 5 in *add. Rig* 8 nunc qui de *B*, numquid *A* 11 condicione *A* seruus in quantum *B*, inquinatum *A* 12 solus *B* 13 ex *A*, et *B* 14 et ignobilitate *om. A* domicilii *Ciacconius* 15 caput suum collocet *Pam* 18 et *om. A* potestatem quoque nullam *B* 20 regem se *B* 21 derigendo *Iun*: dirigendo *AB*, deiciendo uel derogando *fort.* fastidio *A corr.* quam] tam *B* 22 his *B* 26 quae *ter B* reiecit quam reiecit quam damnauit; damnauit *A* 28 possunt *Wissowa*: possent *AB*

dei non sunt. tu si diaboli pompam eierasti, quicquid ex ea attigeris, id scias esse idololatriam. uel hoc te commonefaciat omnes huius saeculi potestates et dignitates non solum alienas, verum et inimicas dei esse, quod per illas aduersus dei seruos supplicia consulta sunt, per illas et poenae ad impios paratae ignorantur. sed et natiuitas et substantia tua molestae tibi sunt aduersus idololatriam. ad euitandum remedia deesse non possunt, cum et, si defuerint, supersit unicum illud, quo felicius factus non in terris magistratus, sed in caelis.

19. Possit in isto capitulo etiam de militia definitum uideri, quae inter dignitatem et potestatem est. at nunc de isto quaeritur, an fidelis ad militiam conuerti possit et an militia ad fidem admitti, etiam caligata uel inferior quaeque, cui non sit necessitas immolationum uel capitalium iudiciorum. non conuenit sacramento diuino et humano, signo Christi et signo diaboli, castris lucis et castris tenebrarum; non potest una anima duobus deberi, deo et Caesari. et virgam portavit Moyses, fibulam et Aaron, cingitur loro et Iohannes, agmen agit et Iesus Naue, bellauit et populus, si placet ludere. quomodo autem bellabit, immo quomodo etiam in pace militabit sine gladio, quem dominus abstulit? nam etsi adierant milites ad Iohannem et formam obseruationis acceperant, si etiam centurio crediderat, omnem postea militem dominus in Petro exarmando discinxit. nullus habitus licitus est apud nos illicito actui adscriptus.

20. Sed enim cum conuersatio diuinae disciplinae non factis tantum, uerum etiam uerbis periclitetur (nam sicut scriptum est, ecce homo et facta eius, ita, ex ore tuo iustifica-

28] Ioh. 19, 5 (?). Matth. 12, 37.

4 inimica A 5 conuulta A 6 irrogantur Lat et prius om. A
tua ex sua A molesta & ibi A 7 euitandum] reliqua in A desunt:
post uocem enim euitandum pergitur de minutiloquio aristotilis e. q. s. =
de anima 6 9 quod Rig 11 intra Scal 13 quoque Urs 17 por-
tauit Gel: portabit B 18 cingitur Gel: cingetur B agit Gel: aget B
20 bellabit Iun: bellauit B immo B, iam Iun 21 quem Gel:
quae B 23 exarmando Gel: examinando B 27 sicut et B, et
om. Gel

beris), meminisse debemus etiam in uerbis quoque idololatriae incursum praecauendum aut de consuetudinis uitio aut timiditatis. deos nationum nominari lex prohibet non utique: nomina eorum pronuntiemus, quae nobis ut dicamus conuersatio
 5 extorquet. nam id plerumque dicendum est: in templo Aesculapii illum habes, et, in uico Isidis habito, et sacerdos Iouis factus est, et multa alia in hunc modum, quando et hominibus hoc genus nomina inducuntur. neque enim Saturnum honoro, si ita uocauero eum suo nomine; tam non honoro, quam Mar-
 10 cum, si uocauero Marcum. sed ait: nomen aliorum deorum ne commemorem neque audiat de tuo ore. hoc praecepit, ne deos uocemus illos. nam et in prima parte legis, non sumes, inquit, nomen domini dei tui in uano id est idolo. cecidit igitur in idololatriam qui idolum nomine dei
 15 honorauerit. quodsi deos dicendum erit, adiciendum est aliquid quo appareat, quia non ego illos deos dico. nam et scriptura deos nominat, sed adicit suos uel nationum; sicut Dauid, cum deos nominasset, ubi ait, dei autem nationum daemonia. sed hoc mihi ad sequentia magis praestructum est.
 20 ceterum consuetudinis uitium est Mehercule dicere, Medius Fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant iusiurandum esse per Herculem. porro quid erit deieratio per eos quos eierasti quam praeuaricatio fidei cum idololatria? quis enim, per quos deierat, non honorat?

25 21. Timiditatis est autem, cum te alius per deos suos obligat iuratione uel aliqua testificatione et tu, ne intellegaris, quiescis. nam aequè quiescendo confirmas maiestatem eorum, cuius causa uideberis obligatus. quid refert, deos nationum dicendo deos an audiendo confirmes? iures per idola, an ab alio adiuratus
 30 acquiescas? cur non agnoscamus uersutias satanae, qui, quod ore nostro perficere non potest, id agit, ut suorum ore perficiat per aures inferens nobis idololatriam? certe quisquis ille

10] Ex. 23, 13. 13] Ex. 20, 7. 18] Ps. 115, 4.

1 etiam *B*, esse *Urs* 3 ne nomina *Gel* 6 in *add. Rig* 9 si quem
 ita *Urs* eum *del. Urs* 11 commemorabitur *Urs*, comminiscamini *fort.*
 ore tuo *Gel* 18 dii *B* 22 erit *Lat*: erat *B* 28 uideris *Iun* 32 in-
 ferens *Gel*: inferes *B*

est, aut amica aut inimica congressione adstringit. si inimica, iam ad pugnam uocaris et scis tibi dimicandum esse: si amica, quanto securius in dominum transferes sponsionem tuam, ut dissoluas obligationem eius, per quem te malus honori idolorum id est idololatriae quaerebat annectere. omnis patientia eiusmodi idololatria. honoras eos, quibus impositis obsequium praestitisti. scio quendam, cui dominus ignoscat, cum illi in publico per litem dictum esset: Iupiter tibi sit iratus, respondisse: immo tibi. quid aliter fecisset ethnicus, qui Iouem deum credidit? etiamsi non per eundem retorsisset maledictum nec per ullum Iouis similem, confirmauerat Iouem deum, per quem se maledictum indigne tulisse demonstraerat remaledicens. ad quid enim indigneris per eum, quem scis nihil esse? nam si insanis, iam esse confirmas, et erit idololatria professio timoris tui: quanto magis, cum per ipsum remaledicis, eodem Iouis honorem facis, quo et ille, qui te prouocauit? fidelis autem in eiusmodi ridere debet, non insanire, immo, secundum praeceptum, ne per deum quidem remaledicere, sed plane benedicere per deum, ut et idola destruas et deum praedices et adimpleas disciplinam.

22. Aequae benedici per deos nationum Christo initiatus non sustinebit, ut non semper reiciat immundam benedictionem et eam sibi in deum conuertens emundet. benedici per deos nationum maledici est per deum. si cui dederō eleemosynam uel aliquid praestitero beneficii, et ille mihi deos suos uel coloniae genium propitios imprecetur, iam oblatio mea uel operatio idolorum honor erit, per quae benedictionis gratiam compensat. cur autem non sciat me dei causa fecisse, ut et deus potius glorificetur et daemonia non honorentur in eo quod propter deum feci? si deus uidet, quoniam propter ipsum feci,

1 te adstringit *Lat* 3 responsionem *Gel* 9 aliud *Lat* 11 ullum *Gel*: illum *B* 13 per eum maledictus *Urs* 14 insanis *Gel*: insanus *B* idololatria *Lat*: idololatriae *B* 16 Ioui *Urs*, *Scal* 18 remaledicere *Gel*: et maledicere *B* 21 per *add. Gel* Christo initiatus *Gel*: Christum Sationistus *B* 22 non *del. Pam* 24 cui *add. Urs* 26 propitios *B* 27 per quae *B*, quem per *fort.* 28 compensat *Urs*: compensant *B* 29 honorentur *Gel*: honorantur *B* 30 feci? Si deus *Oehlerus*, fecisse deus *B*, feci. Deus *Gel*, feci? Sed deus *Urs*

pariter uidet, quoniam propter ipsum fecisse me nolui ostendere, et praeceptum eius idolothyum quodammodo feci. multi dicunt, nemo se debet promulgare; puto autem nec negare. negat enim, quicumque dissimulat in quacumque causa pro ethnico habitus, et utique omnis negatio idololatria est, sicut omnis idololatria negatio siue in factis siue in uerbis.

23. Sed est quaedam eiusmodi species in facto et in uerbo bis acuta et infesta utrimque, licet tibi blandiatur, quasi uacet in utroque, dum factum non uidetur, quia dictum non tenetur. pecuniam de ethnicis mutuantes sub pignoribus fiduciati iurati cauent et se negant; se scire uolunt scilicet tempus persecutionis et locus tribunalis et persona praesidis. praescribit Christus non esse iurandum. scripsi, inquit, sed nihil dixi: lingua, non littera occidit. hic ego naturam et conscientiam aduoco: naturam, quia nihil potest manus scribere, etiamsi lingua in dictando cessat immobilis et quieta, quod non anima dictauerit; quamquam et ipsi linguae anima dictauerit aut a se conceptum aut ab alio traditum. iam, ne dicatur, alius dictauit; hic conscientiam appello, an quod alius dictauit anima suscipiat et siue comitante siue residente lingua ad manum transmittat. et bene, quod in animo et conscientia delinqui dominus dixit. si, inquit, concupiscentia uel malitia in cor hominis ascenderit, pro facto teneris. cauisti igitur, quod in cor tuum plane ascendit, quod neque ignorasse te contendere potes neque noluisse. nam cum caueres, scisti, cum scires, utique uoluisti; et est tam facto quam cogitatu. nec potes leuiore crimine maius excludere, ut dicas falsum

13] cf. Matth. 5, 34. 22] cf. Matth. 5, 28.

2 et] et contra *Reifferscheidius* 7 uerbo bis *B*, uerbis *Iun* 8 cauta alii utrimque *Gel*: utrique *B* 10 fiduciatis *Rig* 11 se] sic *Gel* negant *Gel*: necant *B* se om. *Gel*, sed *Hartelius*; se sciri nolunt, scitur fort. 12 locum *Gel* personam *Gel* 13 dixi *Gel*: dixit *B* 14 ergo *Gel* 16 dictitando *Gel* anima *Gel*: animae *B* 18 alius dictauit *Gel*: aliquis dictarit *B* 22 delinqui *Gel*: delinquit *B* 23 teneris *Gel*: teneri *B* 25 potes *Urs*: potest *B* 26 et es *Gel*, et haeres *Lat*, egisti *Oehlerus* in facto *Gel*, *Lat* 27 maius *Lat*: manus *B*

plane effici cauendo quod non facis. tamen non negaui, quia non iuraui. quin immo, etsi nihil tale fecisses, sic tamen dicereris deierare, fecisse si consenseris. non ualet tacita uox in stilo et mutus in litteris sonus. at enim Zacharias temporalis uocis oratione multatus cum animo conlocutus linguam 5 inritam transit, cum manibus suis a corde dictat et nomen filii sine ore pronuntiat: loquitur in stilo, auditur in cera manus omni sono clarior, littera omni ore uocalior. quaere, an dixerit qui dixisse compertus est. dominum oremus, ne qua nos eiusmodi contractus necessitas circumsistat et, si ita euenerit, det 10 fratribus operandi copiam uel nobis abrumpendae omnis necessitatis constantiam, ne illae litterae negatrices uicariae oris nostri in die iudicii aduersus nos proferantur signatae signis non iam aduocatorum, sed angelorum.

24. Inter hos scopulos et sinus, inter haec uada et freta 15 idololatriae uelificata spiritu dei fides nauigat, tuta si cauta, secura si attonita. ceterum inenatabile excussis profundum est, inextricabile in pactis naufragium est, inrespirabile deuoratis hypobrychium in idololatria. quicumque fluctus eius offocant, omnis uertex eius ad inferos desorbet. nemo dicat: quis tam 20 tuto praecauebit? exeundum de saeculo erit. quasi non tanti sit exire, quam idololatren in saeculo stare. nihil esse facilius potest, quam cautio idololatriae, si timor eius in capite sit. quaecumque necessitas minor est periculo tanto comparata. propterea spiritus sanctus consultantibus tunc apostolis uin- 25 culum et iugum nobis relaxauit, ut idololatriae deuittandae uacaremus. haec erit lex nostra, quo expedita hoc plenius administranda, propria Christianorum, per quam ab ethnicis

4] cf. Luc. 1, 20. 62 sq.

1 facis. Tamen *Gel*: facit tamen *B* 2 quin immo *scripsi*: quoniam *B*, immo *Gel*, quinam? *Hartelius* sic *Oehlerus*: si *B*, *del. Gel* 3 diceris *Iun* fecisse *del. Gel* 6 cum *Oehlerus*: eam *B*, *del. Gel*, iam fort. 7 manus *Gel*: manu *B* 8 clarior *Gel*: conclarior *B* 10 det *Gel*: de *B* 11 operandi copiam *Gel*: operandis copia *B* 12 constantiam *Gel*: constantia *B* 18 in pactis *Gel*: in pactis *B* inrespirabile *B*, *corr. Gel* 19 hypobrychium *B*, *corr. Gel* 20 sq. iam tutus *Iun* 23 sit *Gel*: sunt *B* 24 comparato *B*, *corr. Gel* 28 Christianum *B*, *corr. Gel*

agnoscimur et examinamur, haec accedentibus ad fidem proponenda et ingredientibus in fidem inculcanda est, ut accedentes deliberent, observantes perseuerent, non observantes renuntient sibi. uiderimus enim si secundum arcae typum et coruus et
5 miluus et lupus et canis et serpens in ecclesia erit. certe idololatres in arcae typo non habetur. nullum animal in idololatren figuratum est. quod in arca non fuit, in ecclesia non sit.

4 uidebimus *fort.* arcae typum *Lat:* archetypum *B* 6 arcae typo
Lat: archetypo *B* habetur *Gel:* habet *B*

III.

AD NATIONES LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

f.1 1. Testimonium igno|rantiae uestrae, quae | iniquitatem dum
 defen|dit, reuincit, in promptu est, | quod omnes qui uobiscum
 retro ignorabant et uobiscum oderant, | simul eis contigit scire, 5
 desinunt odisse quia desinunt ignorare, immo | fiunt et ipsi
 quod oderant et incipiunt odisse quod fuerant. adeo quo|tidie
 adolescentem numerum Christianorum ingemitis, obsessam
 uoci|feramini ciuitatem, in agris, in castellis, in insulis Chri-
 stianos; omnem | sexum, omnem aetatem, omnem denique 10
 dignitatem transgredi a uobis quasi | detrimento doletis. nec
 tamen hoc ipso ad aestimationem alicuius latentis boni | ani-
 mos promouetis. non licet rectius suspicari, non libet propius
 experiri; | hic tantum curiositas humana torpescit. amatis igno-
 rare quod alii | gaudeant inuenisse; mauultis nescire, quia iam 15
 odistis, | quasi certe non odituros uos sciatis. atquin si nullum
 erit meritum odii, repe|rietur optimum utique ab iniustitia
 priore discedere: sin uero cau|sa constitierit, nihil odio detra-
 hetur, quod adeo amplius iustitiae | conscientia cumulabitur.
 nisi si emendari pudet, aut excusari piget. | scio plane qua 20
 responsione soletis redundantiae nostrae testimonium | conue-
 nire: non utique eo bonum praeiudicari, quia plerosque con-
 uer|tat et sibi rapiat, inquitis. noui demutationem mentis in
 malas partes. | quot desertores bonae uitae? quot transfugae

3 Testimonium — promptu est *minio et uncialibus litteris A* 4 promptu *A*
 6 quia *M. Khussmannus*: qui *A* 8 cristianorum (a *ex n semipfecto*) *A*
 11 de detrimento *fort.*, detrimentum *Hartelius* 12 estimationem *A*
 16 certe] certe scientes *fort.*, recte *Hartelius* 17 meritum *addidi*: debi-
 tum *post* odii *add. Oehlerus* repperietur *A* 19 iniustitiae scientia *Goth*
 24 *prius* quot] quod *A corr.* transfuge *A*

in peruersum? multi bona fide, || immo iam plures pro extre- f.1
mitatibus temporum. uerum deficit adae|quatio comparationis
istius. nam de malo ita constat apud omnes, | ut ne ipsi qui-
dem rei, qui ad malum transeunt et a bonis in peruersa diuer-
5 tunt, defendere malum pro bono audeant. turpia timori, pudori
impia | habent. denique gestiunt latere, deuitant apparere,
trepidant depre|hensi, negant accusati; ne torti quidem facile
aut semper confitentur, | certe damnati maerent. exprobrant
etenim quod erant in semetipsos, | malae mentis ab innocentia
10 transitum uel astris uel fato imputant. adeo nolunt suum |
esse, quia malum negare non possunt. Christiani uero quid
tale con|sequuntur? neminem pudet, neminem paenitet, nisi
tantum pristinorum. | si denotatur, gloriatur, si trahitur, non
subsistit, si accusatur, non de|fendit, interrogatus confitetur,
15 damnatus gloriatur. quod hoc malum | est in quo mali natura
cessat?

2. In quo ipsi etiam contra formam iudicandorum | malorum
iudicatis. nam nocentes quidem perductos, si admissum negent, |
tormentis urgetis ad confessionem, Christianos uero sponte con-
20 fessos | tormentis. comprimitis ad negationem. quae tanta per-
uersitas, ut confes|sioni repugnetis, tormentorum officia mutetis,
grati reum euadere, | inuitum compellentes negare? praesides
extorquendae ueritatis de | solis nobis mendacium exquiritis, ut
dicamus nos non esse quod sumus. | opinor, non uultis nos
25 malos esse ideoque gestitis de isto nomine exclu|dere. sane
ceteros ad hoc tenditis et carnificatis, ut negent quod esse
dicun|tur. atquin illis negantibus non creditis: nobis, si nega-
uerimus, statim creditis. || si certi estis nos nocentissimos esse, f.2
cur etiam in hoc aliter quam | nocentes, | a uobis agimur? non
30 dico quod neque accusationi neque recusationi spa|tium com-
modetis (soletis inaccusatos et indefensos non temere dam-

4 bonis *Caspar Barthius*; uobis *A* 7 deprehensi *A* 8 merent *A*
exprobant *A* 9 male *A* 10 uel astris *om. A, ex Apol. c. 1 add.*
E. Klussmannus 12 tale consequuntur] tale? consequuntur quod cupiunt
fort., tale conqueruntur? *Hartelius* penitet *A* 22 grati scripsi: gratis *A*,
urgetis *Caspar Barthius* 26 ut ne negent *Caspar Barthius* esse quod
esse *Goth* 31 soletis et *Goth*, soletis alias *fort.* non] nos *Wissowa*

na|re): sed, uerbi gratia, si de homicida consultatur, non statim
 confesso | eo nomen homicidae dispuncta causa est aut satiata
 cognitio. | quamquam confessis difficile credi|tis, uerum insuper
 consequen|tia exigitis, quotiens caedem egerit, quibus telis,
 quibus in locis, | quibus spoliis sociis receptoribus, ne quid 5
 omnino mali hominis deli|tescat aut desit aliquid instruendae
 ad sententiam ueritati. porro | de nobis, quos atrocioribus ac
 pluribus criminibus deputatis, breui|ora ac leuiora elogia
 conficitis. credo, non uultis oneratos, quos | omni opere per-
 ditos uultis, aut non putatis requirenda quae nos|tis. hoc ergo 10
 peruersius, si cogitis negare de quibus certissime scitis. | immo,
 quo magis odio uestro competebat seposita forma iudicandi |
 proprio studio non ad negationem certare, ne quos odistis
 libera|retis, sed ad confessionem singulorum scelerum, quo
 magis inimicitiae | satiarentur exaggeratione poenarum, dum 15
 recognoscitur quot | quisque iam conuiuia illa celebrasset, quo-
 tiens in tenebris incursas|set incesta? quid? quod eradicandi
 generis diffundenda erat requisitio, porrigenda quaestio in
 socios consociosque. perducerentur | infantariae et coci, ipsi
 canes pronubi, emendata res esset. etiam | spectaculis gratia 20
 f.2^v adgregaretur. quanto enim studio in caueam || conueniretur
 depugnatura aliquo qui centum infantes deuoras|set? si enim
 tam horrenda tamque monstruosa de nobis defe|runtur, utique
 erui debuerunt, ne incredibilia uiderentur et odi|um in nos
 publicum refrigesceret. nam et plerique fidem talium | tem- 25
 perant, honorantes naturam, quae quam quaerere pabulum feri-
 num | quam concubitus ab humano genere praecluserit.

3. Vos igitur, alias | diligentissimi ac pertinacissimi discus-
 sores scelerum longe minorum, | cum talibus tam horrendis et
 omnem impietatem supergressis eam | diligentiam deseratis 30

1 consultatur *Rig*: confutatur *A* 3 quamquam (*prius in ex n*) *A*
 creditis *Rig*: credatis *A* 12 quod *Rig*, aio *Caspar Barthius*, quanto *fort*.
 18 questio *A* 19 consociosque *Goth*: consocios. quae *A* infantarii et
 coqui et ipsi *Rig* 22 si *Oehlerus*: sed *A* 24 incredibilia *Goth*: incre-
 dibilia *A* 26 honorantes *A*: horrentes *Rig* quae quam *add. M. Kluss-*
mannus querere *A* 27 quam] quod *Oehlerus* concubitus *M. Kluss-*
mannus: concubitu *A*, concubitus *Rig*, concupitu *Goth* 29 in talibus *fort*.

neque confessionem recipiendo, iudicantibus semper | laboran-
dam, neque exquisitionem digerendo, damnatoribus semper |
consulendam, iam apparet omne in nos crimen non alicuius
scele|ris, sed nominis dirigi. adeo, si de criminum ueritate
5 constaret, ipsa | criminum nomina damnatis accommodarentur,
ut ita pronun|tiaretur in nos: illum homicidam uel incestum
uel quodcunque iac|tamur duci suffigi ad bestias dari placet.
porro sententiae uestrae | nihil nisi Christianum confessum
notant. nullum criminis nomen exstat, | nisi nominis crimen
10 est. haec etenim est reuera ratio totius odii aduer|sus nos.
nomen in causa est, quod quaedam occulta uis per uestram
igno|rantiam oppugnat, ut nolitis scire pro certo quod uos pro
certo nes|cire certi estis, et ideo nec creditis quae non pro-
bantur, et ne reproben|tur | facile, non uultis inquirere, ut
15 nomen inimicum sub praesumptione | criminum puniatur. adeo
ut de nomine inimico recedatur, || ideo negare compellimur, f.3
dehinc negantes liberamur, tota impuni|tate praeteritorum, iam
non cruenti neque incesti, quia nomen illud amisimus. | sed
dum haec ratio suo loco ostenditur, uos quam insequi|mini ad
20 expugnationem nominis, edite: quod nominis crimen, quae |
offensa, quae culpa? praescribitur enim uobis non posse crimina
obicere | quae neque institutum dirigit neque probatio adsignat
neque sententia e|numerat. quod praesidi offeratur, quod de
reo inquiretur, quod | respondetur uel negatur, quod de consilio
25 recitatur, id reum agnosco. | itaque de nominis merito si qui
reatus est nominum, si qua accusatio uocabulorum, ego arbi-
tror nullam esse uocabulo aut nomini querellam, | nisi cum
quid aut barbarum sonat aut infaustum sapit uel inpudicum |
uel aliter quam enuntiantem deceat aut audientem delectet.

1 elaborandam *fort.* 5 damnatis accommodarent (*immo accommo-*
darentur) *Rig:* damnaretis. An commodarent *A*, damnaretis ac commo-
darent *Goth*, damnarent, si accommodarent *Oehlerus* 7 suffigi *Goth:*
suffici *A* 8 cristianum *A* 10 etenim *ex enim A* 14 reproben|tur
Goth: probentur *A* falsae *Hauercampus* 20 *alt.* nominis (*prius i ex e*
et is in ras.) A crinen *in ras. A* 22 inquisitio *fort.*, indicium *Wissowa;*
institutum (*i. e. lex*) digerit *Hartelius* probatio *Leopoldus:* prolatio *A*
23 sententia enumerat *Goth:* sententiae numerat *A* 27 nomini *Rig:*
nomine *A*

haec uoca|bulorum aut nominum crimina, sicuti uerborum at-
 que sermonum barba|rismus est uitium et soloecismus et in-
 sulsior figura. Christianum | uero nomen, quantum significatio
 est, de unctione interpretatur. | etiam cum corrupte a uobis
 Chrestiani pronuntiamur (nam ne no|minis quidem ipsius liquido 5
 certi estis), sic quoque de suauitate uel boni|tate modulatum
 est. detinetis igitur in hominibus innoxiiis etiam | nomen in-
 noxium nostrum, non incommodum linguae, non auribus | aspe-
 rum, non homini malum, non patriae infestum, sed et Grae-
 cum | cum aliis, et sonorum et interpretatione iucundum. et 10
 utique non gla|dio aut cruce aut bestiis punienda sunt nomina. ||
 f. 3^v 4. Sed dicitis sectam nomine puniri sui auctoris. primo
 quidem sectam | de auctoris appellatione notari utique probum
 usitatumque ius est, | dum philosophi quoque de auctoribus
 cognominentur Pythagorici | et Platonici, ut medici Erasistratei 15
 et grammatici Aristarchii. | itaque si ob auctorem malum mala
 secta, tradux mali nominis plec|titur. atquin temeritate prae-
 sumeretur. prius erat cognoscere | auctorem, ut cognosceretur
 secta, quam de secta inspectionem | auctoris retinere. at nunc
 necessario ignorando sectam, quia ig|noratis auctorem, aut non 20
 recensendo auctorem, quia nec sectam | recensetis, in solum
 nomen inpingitis, quasi in illo detinentes sectam | et auctorem,
 quos omnino non nostis. et tamen philosophis patet liber|tas
 transgrediendi a uobis in sectam et ad auctorem et suum nomen, |
 nec quisquam illis odium mouet, cum in mores ritus cultus 25
 uictus|que uestros palam ac publice omnem eloquii amaritudi-
 nem elatrent, | cum legum contemptu, sine respectu persona-
 rum, ut quidam etiam | in principes ipsos libertatem suam
 inpune iaculentur. sed ueritatem | saeculo operosissimam philo-

4 interpretatur A 5 *pronuntiamur A 9 omni fort., omnino
Hartelius patriae *Goth*: patri A, partim *Hartelius* grecum A
 10 cum add. *Oehlerus* alias *Caspar Barthius* interpretaationē A
 13 notari *Rig*: mutari A, nominari *Caspar Barthius* 15 et Pythagorici
Goth, ut Pythagorici *Caspar Barthius* ut] et *Caspar Barthius* Era-
 sistratei *Goth*: aerasistrati A 16 ob *Goth*: ab A 17 secta *Goth*:
 sexta A 20 qui *alii* 22 s&tā A 23 omnino non *Goth*: omni non A
 24 ad auctorem *scripsi*: auctorem A, auctorum *Oehlerus*

sophi quidem affectant, possident autem | Christiani, ideoque
 qui possident magis displicent, quia qui affectat, | inludit, qui
 possidet, defendit. denique Socrates ex ea parte dam|natus
 est, qua propius temptauerat ueritatem, deos uestros destruendo. |
 5 quamquam nondum tunc in terris nomen Christianum, tamen
 ueritas | semper damnabatur. itaque et sapientem non nega-
 bitis, cui etiam || Pythius uester testimonium dixerat. uirorum, f.4
 inquit, omnium So|crates sapientissimus. uicit Apollinem ueri-
 tas, ut ipse aduersus se pronun|tiaret; confessus est enim se
 10 deum non esse, sed eum quoque sapientissimum | affirmans
 qui deos abnuebat. porro apud uos eo minus sapiens, qui|a
 deos abnuens, cum ideo sapiens, quia deos abnuens. quo
 more | etiam nobis soletis: bonus uir Lucius Titius, tantum
 quod Christia|nus. item alius: ego miror Gaium Seium grauem
 15 uirum factum | Christianum. pro stultitiae caecitate laudant,
 quae sciunt, uituperant, | quae nesciunt, et id quod sciunt eo
 quod nesciunt uitiant. nemini | subuenit, ne ideo bonus quis
 et prudens, quia Christianus, aut ideo | Christianus, quia pru-
 dens et bonus, cum sit humanius occulta ma|nifestis adiudicare
 20 quam manifesta de occulto praeiudicare. | alii quos retro ante
 hoc nomen uagos uiles improbos norant, | emendatos repente
 mirantur, et tamen mirari quam assequi norunt: | alii tanta
 obstinatione certant, ut cum suis utilitatibus depugnent, | quas
 de commercio istius nominis capere possunt. scio maritum |
 25 unum atque alium, anxium retro de uxoris suae moribus, qui
 ne mul|res quidem in cubiculum inrepentes sine gemitu suspi-
 cionis sustinebat, | comperta causa nouae sedulitatis et inusitatae
 captiuitatis | omnem uxori patientiam obtulisse, negasse zelo-
 typum, maluisse | lupae quam Christianae maritum; ipsi suam
 30 licuit in peruersum de|mutare naturam, mulieri non permisit
 in melius reformari. || pater filium, de quo queri desierat, ex- f.4v
 heredauit. dominus seruum, quem | praeterea necessarium sen-

4 quia alii 5 quamquam A 6 itane fort. 10 sed del. Wissowa
 12 ideo deo Hartelius 13 Lucius Titius Goth: luciiustitius A 15 ce-
 citate A 20 alii quos Priorius: aliquos A 26 gemitu Goth: gemitus A
 27 sedulitatis Goth: sedutilitatis A 28 se negasse Ochlerus
 29 maluisse se fort. christiane A 31 queri A

serat, in ergastulum dedit. sinul quis in|tellexerit Christianum,
 mauult nocentem. nam et ipsa per se tradu|citur disciplina
 nec aliunde prodimur quam de bono nostro. sic et ma|li de
 suo malo radiant? aut nos soli contra instituta naturae pessimi
 de | bono denotamur? quid enim insigne praeferimus, nisi 5
 primam sapi|entiam, qua friuola humanae manus opera non
 adoramus, absti|nentiam, qua ab alieno temperamus, pudicitiam,
 quam nec oculis | contaminamus, misericordiam, quâ super in-
 digentes flectimur, | ipsam ueritatem, qua offendimus, ipsam
 libertatem, pro qua mori | nouimus? qui uult intellegere, qui 10
 sint Christiani, istis indicibus | utatur necesse est.

5. Quod ergo dicitis: pessimi et probrosissimi auaritia |
 luxuria improbitate, non negabimus quosdam. sufficit et hoc
 ad | testimonium nominis nostri, si non omnes, si non plures.
 necesse est in corpore, et | quantum uelis integro aut puro, 15
 uti naeuus aliqui effruticet aut | uerrucula exsurgat aut lentigo
 sordescat. caelum ipsum nulla | serenitas tam colata purgat,
 ut non alicuius nubeculae flocculo | resignetur. modica macula
 in fronte, in parte quadam exemplari | uisa, a quo uniuersitas
 munda est. maior boni portio modico malo | ad testimonium 20
 sui utitur. cum tamen aliquos de nostris malos probatis, |
 iam hoc ipso Christianos non probatis. quaerite sectam cui
 malitiae | deputatur. ipsi in conloquio, si quando aduersus
 f.5 nos, cur ille, inquit, || fraudator, si abstinentes Christiani?
 cur immitis, si misericordes? | adeo testimonium redditis non 25
 esse tales Christianos, dum cur tales | sint qui dicuntur Chri-
 stiani retorquetis. multum distantiae inter crimen | et nomen,
 inter opinionem et ueritatem. nam et nomina | sic sunt in-
 stituta, ut fines suos habeant inter dici et esse. quot deni-
 que | philosophi dicuntur nec tamen legem philosophiae ad- 30
 implent? | omnes nomen de professionibus gestant, sed ducunt

3 sic scripsi: si A 4 radiant Rig: rabiant A interrogationis signum
 posui aut] cur Rig 6 priuam fort. 8 nec Goth: ne A 11 sin A
 16 uti naeuus Oehlerus: autineuus A, ut naeuus Goth 18 nubeculae alii
 signetur fort., designetur Hartelius 19 uisa, quo (a quo Oehlerus) Rig:
 uis. aquo A 22 secta Rig 23 malitiae nihil M. Klusmannus 29 quot
 Goth: quod A 31 sed ducunt Oehlerus: seducant A

nomen sine professionis | praestantia qui superficie uocabuli
 infamant ueritatem, non statim | sunt, quia dicuntur, sed quia
 non sunt, frustra dicuntur et fallunt | eos qui rem nomini ad-
 dicunt, cum de re status nominis competat. | et tamen eiusmodi
 5 neque congregantur neque participant nobiscum | facti per
 delicta denuo uestri, quando ne illis quidem misceamur, | quos
 uestra uis atque saeuitia ad negandum subegit. utique enim
 facilius | inter nos inuiti desertores disciplinae quam uoluntarii
 contine|rentur. ceterum sine causa uocatis Christianos, quos
 10 ipsi negant | Christiani, qui se negare non norunt.

6. His propositionibus respon|sionibusque nostris, quas ueritas
 de suo suggerit, quotiens comprimitur | et coartatur conscientia
 uestra, tacita ignorantiae suae testis, confugi|tis aestuantes ad
 arulam quandam, id est legum auctoritatem, | quod utique non
 15 plecterent sectam istam, nisi de meritis apud condito|res legum
 constitisset. quid ergo prohibuit apud exsecutores quo|que
 legum perinde constare, cum de ceteris criminibus, quae simi-
 liter || legibus arcantur ac puniuntur, nisi prius requiratur, f. 5^v
 poena cessat? | uerbi gratia homicidam, adulterum lege: discu-
 20 titur tamen de ordine | admissi, et tamen cognitum est omni-
 bus genus facti. Christianum pu|niunt leges. si quod est
 factum Christiani, erui debet. nulla lex | prohibet inquirere,
 atquin pro legibus facit inquisitio. quomodo | enim legem ob-
 seruabis cauendo quod lege prohibetur, adempta | diligentia
 25 cauendi per defectionem agnoscendi quid obserues? | nulla sibi
 lex debet conscientiam iustitiae suae, sed eis, a quibus captat |
 obsequium. ceterum suspecta lex est, si probare se non uult. |
 merito igitur tamdiu iustae in Christianos et reuerendae et
 ob|seruandae censentur, quamdiu ignoratur quod persequuntur, |
 30 merito post agnitionem iniquissimae repertae cum suis ma-
 chaeris | et patibulis et leonibus despuuntur. legis iniustae
 honor nullus | est. ut opinor autem, dubitatur de iniquitate

1 praestantia A 1 sq. praestantia, qui superficie . . . ueritatem. non statim
 uulgo 2 prius quia] qui Goth 5 congregantur scripsi: congregant A 13 ta-
 cita Oehlerus: tacitaei A, tacitae Goth 17 perinde scripsi: proinde A 19 lege]
 sacrilegum fort., lege punitis uel arcetis Wissowa 25 defectum Goth
 27 probari Goth 29 persequuntur ex persequentur A 30 macheris A

legum quarundam, | cum quotidie nouis consultis constitutisque
duritias nequitiasque | earum temperetis.

7. Unde ergo, inquitis, tantum de uobis fama | licuit, cuius
testimonium suffecerit forsitan conditoribus legum? | quis, oro,
sponsor aut illis tunc aut exinde uobis de fide? fama est. | 5
nonne haec est fama malum, quo non aliud uelocius
ullum? | cur malum, si uera semper sit? non mendacio?
plurimumque ne tum qui|dem, cum uera defert, a libidine
mendacii cessat, ut non falsa ueris | intexat adiciens detrahens
f. 6 uarietate confundens. quid? quod ea || condicio illi, ut nonnisi 10
quoad mentitur perseueret. tamdiu enim uiuit | quamdiu non
probat quicquam, siquidem approbata cadit et qua|si officio
nuntiandi functa decedit; exinde res tenetur, res nomina|tur,
nec quisquam dicit uerbi gratia: hoc Romae aiunt factum, aut: |
fama est illum prouinciam sortitum, sed: ille prouinciam sor- 15
titus est, | et: hoc factum est Romae. nemo famam nominat
nisi incertus, quia nemo | sit fama sed conscientia certus; nemo
famae credit nisi stultus, | quia sapiens non credit incerto.
fama quantacumque ambitione | diffusa est, ab uno aliquando
ore exorta sit necesse est, exinde | in traduces quodammodo 20
linguarum et aurium serpit et modicum | originum uitium
maius rumoris obscurat, ut nemo recogitet, ne primum | illud
os mendacia seminauerit, quod saepe fit aut aemulationis | in-
genio aut suspicionis arbitrio aut etiam noua mentiendi uolup-
tate. sed bene quod omnia tempus reuelat, testibus senten- 25
tiis | et prouerbiis uestris ipsaque natura, quae ita ordinata est,
ut nihil lateat, | etiam quod fama non prodidit. uidete, qua-
lem prodigiam aduer|sus nos subornastis, quia quod semel de-

6] Verg. Aen. IV 174.

3 fame A 7 mendacia Goth, mendacior Rig post mendacio pro
uirgula interrogationis signum posui 7 sq. non mendacio plurimo, quae —
confundens? Hartelius coll. Apol. c. 7 plurimum quae Goth, Rig 11 quoad
Wissowa: quod A, cum Rig 13 nunciandi A corr. 17 quia nemo
Goth: quia ne A 20 sit] fit M. Klusmannus 22 maius (cetera
M. Klusmannus) rumoris coll. Apol. c. 7 Hartelius: rumoris A, rumores
Rig, rumoribus fort. 24 mentiendo A corr. 26 prouerbis A 27 sq. quale
prodigium Oehlerus, quale prodigium iam Hartelius, qualem prodiciam alii
28 subhornastis A

tulit tantoque tempore | ad fidem corroborauit usque adhuc
 1 probare non potuit. principe, | Augusto nomen hoc ortum est,
 Tiberio disciplina eius inluxit, [sub] | Nerone damnatio inualuit,
 ut iam hinc de persona persecuto[r]is ponderetis: si pius ille
 5 princeps, impii Christiani, si iustus, | si castus, iniusti et in-
 cesti Christiani, si non hostis publicus, || nos publici hostes; f. 6^v
 quales simus, damnator ipse demonstrauit, | utique aemula sibi
 puniens. et tamen permansit erasis omnibus | hoc solum in-
 stitutum Neronianum, iustum denique ut dissimile | sui aucto-
 10 ris. igitur aetati nostrae nondum anni ccl. tot iniqui inter|ea,
 tot cruces diuinitatem consecutae, tot infantiae trucidatae, tot |
 panes cruentati, tot strages lucernarum, tot errores nuptiarum, |
 et adhuc Christianis sola fama decernit. habet quidem grande |
 fundamentum de uitio ingenii humani: felicius in acerbis atro-
 15 cijsque mentitur. quanto enim proni ad malitiam, tanto ad
 mali | fidem opportuni estis; facilius denique falso malo quam
 uero bono | creditur. si quem tamen apud uos prudentiae
 locum iniquitas | reliquisset, ad explorandam famae fidem uti-
 que iustitia poscebat | dispicere, a quibus potuisset fama in
 20 uulgus et ita in totum orbem | dari. ab ipsis enim Christianis
 non opinor, cum uel ex forma ac lege | omnium mysteriorum
 silentii fides debeatur. quanto magis talium | quae prodita
 non uitarent interim humana animaduersione praesentan|eum
 25 supplicium? si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut ex-
 tranei. | oro uos,, extraneis unde notitia, cum etiam iusta et
 licita mysteria | omnem arbitrum extraneum caueant, nisi in-
 licita minus spernunt? | atquin extraneis tam ignorare quam
 confingere magis competit. | at domesticorum curiositas fu-
 rata est per rimulas et cauernas. | quid? cum domestici eros

6 publici *Rig*: publice *A*, hostes publice *Goth* 10 aetatis *fort*.
 16 oportuni *A* 19 dispicere *Goth*: displicere *A* 21 ac *Rig*: a *A*
 23 uitarent *I. Fr. Gronouius*: iuuarent *A*, euitarent *Rig* interim *Rig*:
 inter *A* humana *del. I. Fr. Gronouius* animaduersione *Rig*: aduersione *A*
 praesentaneum *Rig*: praesentan *A*, praesentanea *I. Fr. Gronouius* 24 ipse
A corr. proditores *Rig*: proditoris *A* 25 etiam *Rig*: enim *A* 26 ar-
 bitrum *Goth*: arbitrii *A* incerta *alii* 27 adquin *A* ignorare *I. Fr.*
Gronouius: honorare *A* 28 at] aut uel sed *alii* 29 eros (uel reos)
Goth: eos *A*, eas *Oehlerus*

f.7 nobis proderent? omnes a nullis magis || prodimur, quanto magis, si atrocitas tanta sit, quae iustitia indignatio|nis omnem familiari-
tatis fidem rumpat? non potuerit continere, | quod horruit mens,
quod expauit oculus. hoc quoque mirum, si | et ille, qui tanto
impatientiae iure prosiluit deferre, non et proba|re gestiit, et 5
ille, qui audiit, non et uidere curauit; siquidem par | fructus
est et delatoris, si quod detulit probet, et auditoris, si quod |
audit etiam sibi credat. tunc, inquit, primo delatum et ex-
hibitum est, | auditum et inspectum est atque exinde famae
commendatum. hoc qui|dem superscendit omnem admirationem, 10
si semel deprehensum est, | quod semper admittitur; nisi desi-
uimus iam talia factitare. atquin | et idem uocamur, et in isdem
deputamur et de die redundamus; | quod plures, hoc pluribus
odiosi. magis increscit odium increscente | materia: proficiente
multitudine reorum, quid ita non proficit | multitudo nuntiatio- 15
rum? quod sciam, et conuersatio notior facta | est, scitis et
dies conuentuum nostrorum, itaque et obsidemur et oppri|mi-
mur et in ipsis arcanis congregationibus detinemur. quis um-
quam tamen semeso cadaueri superuenit? quis in cruentato
pa|ne, | uestigia dentium deprehendit? quis tenebris repentino 20
lumine, | inruptis imunda aliqua, ne dixerim incesta, indicia
recognouit? | si praemio impetramus, ne tales in publicum
extrahamur, quare, | et opprimimur? possumus et omnino non
extrahi. quis enim prodi|tionem criminis alicuius sine crimine
f.7v ipso aut uendit aut redimit?, || sed quid extraneis speculatori- 25
bus et indicibus detractem, qui talia obiciatis quae non ab
ipsis nobis cum maxima uociferatione publicen|tur aut statim
audita, si prius demonstrantur, aut postea reper|ta, si interim
celantur? sine dubio enim initiari uolentibus mos est | prius

1 proderent *I. Fr. Gronouius*: prodentes *A*, prodant *Rig*, prodent res
Oehlerus, quidni domestici (uel condomestici) — prodentes? *Hartelius*
et omnes *I. Fr. Gronouius*, scilicet omnes *fort.* 3 rumpat *I. Fr. Gro-*
nouius: rumpit *A* 5 et non alii gestiit *I. Fr. Gronouius*: gestit *A*
6 non et *I. Fr. Gronouius*: et non *A* 10 super scendit *A* 13 quo
Goth 19 cadaueri *Oehlerus*: paueris *A*, pueri *Goth*, pueri cadaueri *fort.*
20 pane *Rig*: pa... *Goth**, panis *Goth* deprehendit *A* 24 criminosi
Goth 25 extraneis *Goth*: extranei *A* 29 celentur *Goth* initiari
Oehlerus: initiarum *A*, initiatum *Goth*

ad magistrum sacrorum uel patrem adire. tum ille dicet: |
 infans tibi, qui adhuc uagit, necessarius, qui immoletur, et
 panis | aliquantum, qui in sanguine intingatur; praeterea
 candela|bra, quae canes annexi deturbent, et offulae, quae eos-
 5 dem canes: | sed et mater aut soror tibi necessaria est. quid,
 si nullae erunt? opi|nor, legitimus Christianus esse non poteris.
 haec, oro uos, denuntia|ta ab aliis sustinent prodi? uerum
 opus non est scire illos. prius | fallaciae negotium perpetratur:
 ignaris et dapes et nuptiae subi|ciuntur; nihil enim umquam
 10 retro de Christianis mysteriis audierant. | tamen postea cogno-
 scant necesse est uel aliis quos inducunt prae|ministranda.
 ceterum quam uanum est profanos scire quod nes|ciat sacer-
 dos? tacent igitur et accepto ferunt, et nihil tragoediae |
 [Thyes]tae uel Oedipodis erumpunt, et non protrahunt ad po-
 15 pulum. | fidei de ministris et magistris et de ipsis potiores
 morsus iam doctis |,....., rapiunt. si nihil tale probetur, grande
 nescio quid aesti|mari oportet, cuius compensatio tantarum
 atrocitatum tole|rantia constat. miserae atque miserandae
 nationes, ecce proponi|mus uobis disciplinae nostrae sponsionem.
 20 uitam aeternam || sectatoribus et conseruatoribus suis spondet, f.8
 e contrario profanis et aemulis supplicium aeternum aeterno
 igni comminatur; | ad utramque causam mortuorum resurrectio
 praedicatur. uide|rimus de fide istorum, dum suo loco digerun-
 tur; interim credite, | quemadmodum nos. uolo enim scire, si
 25 per talia scelera adire | parati estis, quemadmodum nos? ueni,
 si quis es, demerge ferrum | in infantem; uel si alterius offi-

2 adhuc uagit *Leopoldus*: adhuc uagetur *A*, adhuc uagietur (*h. e.*
 uagit) *Goth*, ad hoc uadetur *Oehlerus*, adhuc baiuletur *M. Klussmannus*
 3 intinguatur *Oehlerus*: infringatur *A* (*fort. recte* = fractus in sanguinem
 intinguatur *Hartelius*) 4 eosdem canes adliciant *fort.*, euocent canes
Hartelius 7 non prodi *fort.* uerum *scripsi*: diuersum *A* 8 fallacia
Wissowa 9 ignaris *Rig*: gnaris *A* 10 audierunt *Goth* 11 uel] ut
fort. quos *Goth*: quo *A* 13 tragoediae *Goth*: tragoedia *A* 14 Thy-
 estae *Goth*: thieste *Goth** o**edipodis *A* 15 fidei de *Oehlerus*:
 fide in *Goth**, fidem de *Hartelius* ministris *Oehlerus*: ministros *A*
 16] *Goth**, dentibus *Goth*, nihil *Oehlerus*, frustra *Hartelius*
 24 quemadmodum *Rig*: quae admodum *A* 26 si quis es *Goth*: si
 quisses *A*

cium est, tu modo specta morientem | animam antequam uixit,
 certe excipe rudem sanguinem in quo | panem tuum saties,
 uescere libenter; interea discumbe, dinume|ra loca, ubi mater
 aut soror torum presserit; nota diligenter, | ut, cum tenebrae
 intruerint, temptantes scilicet diligentiam singu|lorum, non erres 5
 extraneam incursans: piaculum feceris, nisi | incestum. haec
 cum expunxeris, uiues in aeuum. cupio responde|as, si tanti
 facis aeternitatem? immo idcirco nec credis, etiam si | credi-
 deris, nego te uelle, etiam si uelles, nego te posse. cur autem |
 alii possint, si uos non potestis? cur non possitis, si alii pos- 10
 sunt? | inpunitatem, aeternitatem quanto constare uultis?
 a...., | nobis omni modo redimendae uidentur? an alii ordines
 den|tium Christianorum, et alii specus faucium, et alii ad |in-
 cesti, | libidinem nerui? non opinor. satis enim est nobis sola
 ueritate, | a uestra positione discerni. 15

8. Plane, tertium genus dicimur. an, | Cynopennae aliqui
 f. 8^v uel Sciapodes uel aliqui de subterra|neo Antipodes? si qua
 istie apud uos saltem ratio est, edatis uelim primum | et se-
 cundum genus, ut ita de tertio constet. Psammetichus qui-
 dem | putauit ibi se de ingenio explorauisse prima generis. dicitur 20
 enim | infantes recenti e partu seorsum a commercio hominum
 alendos | tradidisse nutrici quam et ipsam propterea elin-
 guauerat, ut in to|tum exules uocis humanae non auditu for-
 marent loquellam, | sed de suo promentes eam primam natio-
 nem designarent cuius sonum | natura dictasset. prima vox beccos 25
 renuntiata est; interpreta|tio eius panis apud Phrygas nomen
 est; Phryges primum genus ex|inde habentur. sed unum hoc

1 tum *Goth* 4 preserit *A* corr. 5 erres *Goth*: errens *A* 8 facias
Goth 12 a....] an hae *Goth* 13 specus* *A* 15 ueritate *Goth*: uer....
*Goth** 16 duae tresue litterae ante cyn. interiisse uidentur, quorum
 prior a fuerit 17 subterraneo *Oehlerus*: subterranea *Goth*
 18 saltem ratio *Rig*: salteratio *A*, alteratio (aut alternatio) *Goth* 19 psam-
 metichus *A* 20 ibi se de scripsi: tibi se *A*, sibi de *Goth* explorauisse
 prima generis scripsi: exploratus. si de prima generis *A*, explorandum
 de fide primi generis *Goth*, exploratum esse de primogenitis *Oehlerus*
 24 de suo *Oehlerus*: suo *A*, suo ingenio fort. 25 BEKKOS *Rig*: pactos *A*
 26 interpretatio *A* 27 primum scripsi: primi *A* hoc unum *Goth*

erit de uanitatibus uestrarum fabula|rum non otiose nobis retractandum, quo fidem uestram uanitatibus | quam ueritatibus deditam demonstrare gestimus. an omnino cre|dibile sit, tali membro desecto, uastato ipsius animae organo | et utique
5 radicitus caeso, castratis faucibus quae etiam extrinsecus | periculose uulnerantur, exinde tabo in praecordia refluente, | postremo aliquandiu cessantibus alimentis uitam nutrici illi per|durauisse? age nunc, perseuerauerit Philomelae medica-
mentis |], quam et ipsam prudentiores non linguae
10 caede, |]doris rubore mutam interpretantur. si ergo uixit, | potuit effutire aliquid obtusum. et exarticulatum sonum | tin|nitumque sine modulatu labellorum, expanso ore, lingua | stup|ente de solis faucibus cogi licet. id fors tunc infantes, quia || unicum, facilius commentati paulo modulatus, utpote f.9
15 linguatul|i, | in inuentum alicuius interpretationis impeerint. sint nunc primi | Phryges, non tamen tertii Christiani. quan-
tae enim aliae gentium series | post Phrygas? uerum recogitate, ne quos tertium genus dicitis prin|cipem locum optineant, siqui-
dem non ulla gens non Christiana. itaque quaecumque gens
20 prima, nihilominus Christiana. ridicula de|mentia nouissimos dicitis et tertios nominatis. sed de superstitio|ne tertium genus deputamur, non de natione, ut sint Romani, Iudaei, | dehinc Christiani. ubi autem Graeci? uel si in Romanorum super-
stitutionibus | censentur, quoniam quidem etiam deos Graeciae
25 Roma sollicitauit, ubi sal|tem Aegyptii, et ipsi, quod sciam, priuatae curiosaeque religionis? porro | si tam monstrosi, qui tertii loci, quales habendi, qui primo et secundo | ante-
cedunt?

4 et om. *Goth* 6 praecordia *A* corr. refluente *A* corr. 7 illi
om. *Goth* 8 perdurauisse *scripsi*: perdurasse *Goth*, perseuerasse *Hildebrandius* filomelae *A*, ut Philomelae *fort.* 9] suam uitam
Oehlerus, uita *Goth*, stupratoris uel stupratae *fort.*, uita, quamquam *Hartelius*
10 udoris *Goth**, sed pudoris *Goth*, sed ex pudoris *Oehlerus* inter-
pretantur *A* 11 effutire *Goth*: et future *A* 12 expanso *Goth*: expanso *A*
15 in inuentum *Oehlerus*: in uentum *A*, inuentum *Goth* interpre-
tationis *A* impeerint *Goth*: impeerit *A* 17 alie *A* 19 *ulla *A*
quaecumque *A* 22 ratione *quidam* 23 greci *A* 24 quandoquidem *Goth*
greciae *A* 26 priuatae *Goth*: priuati *A* monstrosi *Goth*

9. Sed quid ego mirer uana uestrā, cum ex forma naturali |
 concorporata et concreta intercessit malitia et stultitia sub
 eodem, | mancipe erroris? sane, quia non miror, enumerem
 necesse est, ut uos, | recognoscendo miremini, in quantam stul-
 titiam incidatis, qui omnis, | cladis publicae uel iniuriae nos 5
 causas esse uultis. si Tiberis redunda,uerit, si Nilus non
 redundauit, si caelum stetit, si terra mo,uit, si . . . ,tiua uasta-
 uit, si famis afflxit, statim omnium uox: Christi. . . . ,tum!
 quasi modicum habeant aut aliud metuere qui deum |
 opinor, ut contemptores deorum uestrorum haec iacula eorum 10
 prouo,camus. ut supra edidimus, aetatis nostrae nondum anni
 f.9^v trecenti: || quantae clades ante id spatium supra uniuersum
 orbem ad singulas | urbes et prouincias ceciderunt? quanta
 bella externa et intestina? | quot pestes, fames, ignes, hiatus
 motusque terrarum saeculum diges|sit? ubi tunc Christiani, 15
 cum res Romana tot historias laborum suorum | subministrauit?
 ubi tunc Christiani, cum Hiera, Anaphe et Delos | et Rhodos
 et Cea insulae multis cum milibus hominum pessum ierunt, |
 uel quam Plato memorat maiorem Asia aut Africa in Atlan-
 tico | mari mersam? cum Vulsinios de caelo, Pompeios de suo 20
 monte perfu|dit ignis? cum terrae motu mare Corinthium
 ereptum est? cum totum | orbem cataclysmus aboleuit? ubi
 tunc, non dicam contemptores | deorum Christiani, sed ipsi dei
 uestri, quos clade illa posteriores loca, | oppida approbant in
 quibus nati morati sepulti sunt, etiam quae | ,condiderunt? 25
 non alias enim superfuissent ad hodiernum, nisi po|stuma cla-
 dis illius. si relegere et reuoluere non curatis testimonia |
 ,tem,porum, aliter uobis renuntiata, inprimis ne deos uestros

4 ut *Oehlerus*: et A 7 mouit . . . tiua *Goth**, mouit si Libitina
I. Fr. Gronouius, mouit, si uotiuu *Goth*, mouit, si uis nociua *Oehlerus*,
 mouit, si lues (aes)tiua *Hartelius* 8 Christianorum fatum *Goth*, Christia-
 norum meritum *I. Fr. Gronouius* 9 qui deum metuunt *Oehlerus* (*sed*
prima litterarum quae interierunt non in fuit), quid igitur *Goth* 11 pro-
 uocamus *Rig*, reuincamus *Goth* 12 quante A 17 Hiera, Anaphe
Oehlerus: hierennape A Delos *Goth*: delphos A 18 cea *Goth*: creta A
 ierunt *Goth*: hieñ A 19 Asia *Goth*: asiam A et *Goth* Africa *Goth*:
 africam A 20 Pompeios *Oehlerus*: tarpeios A 21 terre A 26 superfu-
 sent *Goth*: super fluissent A postuma *Goth*: postumae A 27 si] sed *Rig*

iniustis|simos pronuntietis, qui propter contemptores etiam
cultores suos | laedunt, tunc nec uosmetipsos errare probatis,
si deos traditis qui uos | a meritis profanorum non discernunt?
quodsi, ut unus atque alius | uanissimus ait, idcirco uobis quo-
5 que irascuntur, quoniam de nostra eradica|tione neglegitis, ab-
solutum est de infirmitate et mediocritate eorum: | nam non
irascerentur uobis in animaduersione cessantibus, si ipsi ex se |
quid possent. quanquam et alias confitemini istud, si quando
illos supplicio || nostro uidemini uleisci. si ab alio aliud, a f.10
10 maiore defenditur. pudeat igitur | deos ab homine defendi.

10. Effundite iam omnia uenena, omnia | calumniae tela in-
fligite huic nomini, non cessabo ultra repellere, | at postmodum
obtundentur expositione totius nostrae disciplinae. | nunc uero
eadem ipsa de nostro corpore uulsa in uos retorquebo, | eadem
15 uulnera criminum in uobis defossa monstrabo, quo machae|ris
uestris admentationibusque cadatis. iam primo quod in nos
generali | accusatione dirigitis, diuortium ab institutis maiorum,
considera|te etiam atque etiam, ne uobiscum communicemus
crimen istud. ecce | enim per omnia uitae ac disciplinae cor-
ruptam, immo deletam in uo|bis antiquitatem recognosco. de
20 legibus quidem iam supra dictum est, | quod eas nouis de die
consultis constitutisque obruistis. de reliqua ue|ro conuersa-
tionis humanae dispositione palam subiacet, quanta | a maiori-
bus mutaueritis, cultu habitu apparatu ipsoque uictu ipsoque,
25 sermone; nam pristinum ut rancidum relegatis. exclusa ubique
| anti|quitas in negotiis, in officiis; totam auctoritatem maiorum
uestra aucto|ritas deiecit. sane, quod uobis magis probro est,
laudatis semper, | uetustates et nihilominus recusatis. qua
peruersitate tanta , | maiorum apud uos permanere, pro-

1 iniustissimos *Rig*: iniustis . . . os *Bal**, iniustis illos *Goth**, iniustos
deos *Goth* 2 laedunt *Goth*: nt *Goth**, . . . nt *Hild** nec ex
ec *A*, enim *Goth* 3 deos *Goth*: eos *A* a meritis *Rig*: a turbis *Goth*
profanarum *A* corr. 4 uanissimus *Goth* 5 eradicatione neglegitis *Goth*
6 nam non *Goth* 7 ex se quid *Goth**, exsequi *Goth* 8 possent *Goth**,
*Bal**, *Hild** 9 si ab alio aliud *Oehlerus*: ab aliud *A* a maiore minus
M. Klussmannus 15 macheris *A*, machinis *Goth* 29 tant *Goth**,
tanta uana *Oehlerus*, tanta inania *Goth*, tam multa *Hartelius* permanent nec
probari fort., permanere probarique *Goth*, permane(nt quae) reprobari *Hartelius*

bari debuerunt, cum ea, quae pro|batis, recusetis? sed et
 ipsum quod uidemini a maioribus traditum fidelis|sime custo-
 dire et defendere, uel quo maxime reos nos transgressio|nis
 postulatis, de quo totum odium Christiani nominis animatur, ||
 f. 10^v deorum dico culturam, perinde a uobis destrui ac despici osten- 5
 dam. nisi quod | perinde: nos enim contemptores. deorum
 haberi nulla ratio est, quia nemo | contemnit quod sciat om-
 nino non esse. quod omnino est, id contemni | potest, quod
 nihil est, nihil patitur. igitur quibus est, ab eis patiatur |
 necesse est. quo magis oneramini credentes esse et contem- 10
 nentes, colen|tes et despuentes, honorantes et lacescentes. licet
 etiam hinc recognos|cere inprimis: cum alii alios deos colitis,
 eos, quos non colitis, utique con|temnitis. praelatio alterius
 sine alterius contumelia non potest, | nec ulla electio non re-
 probatione componitur. qui de pluribus suscipit | aliquem, 15
 eum, quē non suscipit, despexit. sed tot ac tanti ab omni-
 bus | coli non possunt. iam ergo tunc primo contempsistis,
 non ueriti scilicet | i|ta instituere, ut omnes coli non possent.
 at enim illi sapientissimi ac | p|rudentissimi maiores, quorum
 institutis renuntiare non nostis ma|x|ime in persona deorum 20
 uestrorum, ipsi quoque impii deprehenduntur. | m|entior, si
 numquam censuerant, ne qui imperator fanum, quod in | bello
 uouisset, prius dedicasset quam senatus probasset; ut contigit |
 M. Aemilio, qui uouerat Alburno deo. utique enim impiissi-
 mum, immo con|tumeliosissimum, admissum est, in arbitrio et 25
 libidine sententiae humanae | locare honorem diuinitatis, ut
 deus non sit, nisi cui esse permiserit se|natus, saepe censores
 inconsulto populo * adsolauerunt. certe Liberum | Patrem cum

1 quae probatis *Goth*: quae . . . batis *Bal** 2 fidelissime *Goth*
 3 transgressionis *Goth*: transgr . . . nis *Bal**, *Hild** 4 sq. animatur,
 deorum *Goth* 6 etiam *Oehlerus* 7 contemnit *A* sic etiam postea
 11 lacescentes *Rig*: lacescentes *A* 13 quos ex quod *A* 14 prius non]
 esse non *Rig* reprobatione *Goth*: reprobationē *A* 19 quorum *Rig*:
 eorum *A* 21 deprehenduntur *A* 22 bello *Goth*: proelio *Rig* 23 uo-
 uisset *Goth*: nouisset *A* 24 M. Aemilio *Goth*: . . . o *A* 25 contu-
 meliosissimum *Goth* 26 locare *Goth*: . . . re *Bal** ut in ras. *A* 27 deus *A*
 senatus *Goth* 28 lacunam signavi: deos intercidiisse uidetur certe
Rig: certi *A* Patrem *Goth*

socru sua consules senatus auctoritate non urbe so||lummodo,
 uerum tota Italia eliminauerunt. ceterum Serapem et Isidem ||
 et Arpocraten et Anubem prohibitos Capitolio Varro comme- f.11
 mora, t. | eorumque aras a senatu delectas nonnisi per uim po-
 5 pularium restructas. | sed tamen et Gabinus consul kalendis
 Ianuariis, cum uix hostias pro|baret prae popularium coetu,
 quia nihil de Serape et Iside constituisset, | potiozem habuit
 senatus censuram quam impetum uulgi et aras institui | pro-
 hibuit. habetis igitur in maioribus uestris, etsi non nomen,
 10 attamen | sectam Christianam, quae deos neglegit. horum si
 uos saltem integrum hono|ribus uestris ** rei essetis laesae
 religionis, sed inuenio conspirasse a uobis tam | superstitionis
 quam impietatis profectum. quanto enim inreligiosiores | de-
 15 domestica | consecratione perhibetis, domestica et licentia in-
 culcatis uendi|tando, pignerando pro necessitate ac uoluntate.
 essent quidem | tolerabiliora eiusmodi contumaciae sacrilegia,
 nisi quod eo iam contu|meliosiora quod modica. sed aliquo
 solacio priuatorum et domesticorum | deorum querellae iuuantur,
 20 quod publicos turpius contumeliosiusque | tractetis. iam pri-
 mum, quos in hastarium regessistis, publicanis subdi|dis|tis,
 omni quinquennio inter uectigalia uestra proscriptos addic|itis. |
 sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addic|itur diuinitas, con-
 ducitur, | , sub | eadem uoce praeconis, eadem exactione
 25 quaestoris. sed enim | agri tri|buto onusti uiliores, hominum
 capita stipendio censa igno|bilia, | (nam hae sunt captiuitatis

1 sacro suo *Goth*, sacris suis *Oehlerus* urbe *Goth*: urbes *A* so-
 lummodo *Goth* 2 isydem *A* 4 aras add. *Goth*: statuas add. *Rig*
 6 caetu *A* 10 que *A* 11 integri in *Oehlerus*, lacunam signaui: inter-
 ciderunt fere talia cultum obseruaretis, uos non essetis *Oehlerus*: esse *A*,
 esset *Goth*; integrum hono|rem restitueretis, in maio|ribus uestris res esset
Hartelius laesae *A* 13 deprehendimini *A* 15 et del. *Rig* 20 quod
 publicos turpius *Rig*: quo publicetur pius *A* tractetis *A* 21 astarium *A*
 subdidistis *Oehlerus*: subditatis *Goth* 22 proscriptos *Goth*: proscripto *A*
 addic|itis *Goth* 23 diuinitas addidi 24 *A*, ut forum *Oehlerus*,
 diuinitas *Goth*, ut holus uel ut ager fort. sub *Goth**, *Bal**, *Hild** 25 que-
 storis *A* agri tributo *Goth*: a buto *Bal**, *Hild** 26 ignobilia
Goth: igno *Bal**, *Hild** captiuitatis *Rig*: captiuitate *A*

notae et poenae): dei uero, qui magis tributarii, | magis sancti,
 f.11v immo qui magis sancti, magis tributarii. maiestas, || prosti-
 tuitur in quaestum, negotiatio religione proscribitur, sanc|titas
 locationem mendicat. exigitis mercedem pro solo templi, pro |
 aditu sacri, pro stipibus, pro hostiis. uenditis totam diuinita- 5
 tem. | non licet eam gratis coli. plus denique publicanis refi-
 citur quam sa|cerdotibus. non suffecerat uectigalium deorum
 contumelia, de con|temptu scilicet aestimanda, nec contenti
 estis deis honorem non ha|buisse, nisi etiam, quemcumque
 habetis, depretietis aliqua indignita|te. quid enim omnino ad 10
 honorandos eos facitis, quod non etiam | mortuis uestris ex
 aequo praebeatis? extruitis deis templa, aequae mortuis tem-
 pla; extrui|tis aras deis, aequae mortuis aras; easdem titulis
 superscribitis lit|teras, easdem statuīs inducitis formas, ut cui-
 que ars aut negotium | aut aetas fuit: senex de Saturno, im- 15
 berbis de Apolline, uirgo de Dia|na figuratur et miles in Marte
 et in Vulcano faber ferri consecratur. | n|ihil itaque mirum, si
 hostias easdem mortuis quas et deis caeditis eisdemque | odo-
 res excrematis. quis istam contumeliam excuset, quae utut
 mor|tuos cum deis deputet? regibus quidem etiam sacerdotia 20
 adscripta sunt | sacrique apparatus et tensae et currus et
 solisternia et lectister|nia, laetitiae et ludi. plane, quoniam
 illis caelum patet, hoc quoque non sine | contumelia deorum:
 primo quidem, quod non decuerit alios eis | adnumerari, quasi
 his datum sit post mortem deos fieri; secundum, quod tam | 25
e atque manifeste coram populo non peieraret contem-

1 et poenae *Hartelius*: poene *A* tributarii *Goth*: trib *Bal**,
*Hild** 2 constituitur *Goth* 3 religionem proscribit *fort.* 5 stipibus
Goth: stipitibus *A* hostiis *Oehlerus*: ostiis *A* 6 reficitur *Rig*: refigitur *A*
 9 quemcumque *Goth*: quaecumque *A*, quoscunque *Hauercampus* 12 aequae
 mortuis templa *add. Rig* 13 easdem *Hartelius*: eisdem *A* 18 ceditis *A*
 19 utut *Hauercampus*: ut aut *A* 21 sacrique *Goth* et tensae *Goth*:
 ut tensae *A* 22 solisternia *A* lectisternia *Goth*: lectisster ... *A*
 laetitiae *Goth*: ie *A* (ie *suprascr. man. post.*), lauitiae *fort.*
 23 contumelia *Goth* 24 docuerit *A* *corr.* adnumerari *Goth*:
 rari *A* quasi his *addidi*: quibus *add. Goth*, si *add. Oehlerus*, ni *add.*
Hartelius 26 e *A*, libere aut proterue *Goth* contemplator
Goth: contemplaret *A*

plator | is in caelum recepti, nisi contemneret, quos
 deieraret, quam ipse, || quam ei, qui ei peierare permittunt. f.12
 consentiunt enim ipsi nihil esse quod | deierant, immo insuper
 et praemio afficiunt, quia publice contemp|serit periurii uindi-
 5 ces. quanquam periurii apud uos quotusquisque | purus est?
 immo iam per deos deierandi periculum euanuit, potiore ha|bita
 religione per Caesarem deierandi, quod et ipsum ad offuscatio-
 nem | pertinet deorum uestrorum; facilius enim per Caesarem
 peierantes punirentur | quam per ullum Iouem. sed contemptus
 10 honestior est, habens quandam | superbiae gloriam; uenit enim
 aliquando etiam de fiducia uel conscientiae | securitate uel
 naturali sublimitate animi. derisus uero quanto las|cuior, tanto
 denotatior ad contumeliae morsum. recognoscite | igitur, quam
 derisores inueniamini numinum uestrorum. non dico qual|es
 15 sitis in sacrificando, quod enecta et tabida quaeque mactatis,
 de opi|mis autem et integris superuacua esui capitula et ungu-
 las et plumarum se|tarumque praeuulsa, et si quid domi quo-
 que abiecturi fuissetis. omitto | quae bulgae aut sacrilegae
 gulae uidebuntur *** maiorum prope reli|gionem conuenire:
 20 atquin doctissimi, grauissimi, quatenus graui|tas atque pru-
 dentia de doctrina proficere creduntur, et inreue|rentissi|mi
 erga deos uestros semper existunt, nec eis cessat litteratura,
 qu|. | aut turpius aut uana aut falsa de deis inferat. ab
 ipso exordiar uate| | uestro, ius unde omne et omne aequum,

1 is A, . . . litis Goth*, us Bal*, caelit|is Goth, Proculus
 Rig, hominis Oehlerus 3 ipsi Goth: ipse A 5 periurii Rig: periuria A
 quotusquisque Rig: quod unusquisque A 7.8 cesarem A 9 per ullum
 Goth: paruulum A 16 superuacua esui Rig: superuacue sui A, super-
 uacua sui Goth 18 abiecturi Goth: habituri A, habituri non Rig per
 quae Goth uulgi ex uulgae m. 1 A, uulgae Goth* 19 lacunam
 signavi: talia omissa esse puto in gratiam inuenta sacra: taceo diuinitati
 rusticam magis uideri religionem Goth 21 creduntur Goth: credunt A
 23 qu|. aut A, quam ut aut Goth, Rig, quam ut eo Oehlerus, quin
 leuius fort. turpia Rig 24 exordiar uate scripsi: exordia A,
 exordiar Bal*, exordiar studio Goth, exordiar Homero Rig ius
 scripsi: eius A unde omne et omne aequum Hartelius: unde omnia.
 et omne aequore A, unde omnis materia et omne aequor Goth, unda omnis
 et omne aequor Rig, unde somniat omnis nequior Oehlerus, unde omne
 et omne fas aequo hauritur fort.

cui quantum honorem adiudicatis, tantum deis uestris derogastis, magnificando qui de eis lusit. | adhuc meminimus Homer. ille, opinor, est qui diuinam maiestatem, || humana
 f.12^v condicione tractauit, casibus et passionibus humanis deos imbuens, qui de illis fauore diuersis gladiatoria quodammodo 5
 paria | composuit, Venerem sauciat sagitta humana, Martem tredecim mensibus in uinculis detinet fortasse periturum, eadem Iouem paene perpersum a caelitim plebe traducit aut lacrimas eius super Sarpedonem excutit aut luxuriantem cum Iunone foedissime inducit commendato libidinis desiderio per 10
 commemorationem et enumerationem amicarum. exinde quis non poetarum ex auctoritate principis | sui in deos insolens aut uera prodendo aut falsa fingendo? et tragici | quidem aut comici pepercerunt, ut non aerumnas ac poenas dei praeferantur? | taceo de philosophis, quos superbia seueritatis et 15
 duritia disciplinae | ab omni timore securos nonnullus etiam afflatus ueritatis aduersus deos erigit. denique et Socrates in contumeliam eorum quercum et calnem et hircum iurat. nam etsi idcirco damnatus est, cum paenituerit | Athenienses damnationis, ut criminatores quoque inpenderint, restituitur 20
 testimonium Socrati, et possum retorquere probatum esse in illo | quod, nunc reprobatur in nobis. sed et Diogenes nescio quid in Herculem lusit, et Romani stili Diogenes Varro trecentos Ioues, seu Iuppiteres dicendum est, sine capitibus inducit. cetera lasciuiae ingenia | etiam uoluptates uestras 25
 per dedecus deorum administrant. | dispicite apud uos Lentulorum et Hostiorum sacrilegas uenustates, utrum | mimos an deos uestros in strophis et iocis rideatis; sed et histrionicas ||
 f.13 litteras magna cum uoluptate suscipitis, quae omnem foedita-

1 adiudicatis *Oehlerus*: additis *Goth* 6 commisit *Goth* 8 pene *A*
 18 hircum *Oehlerus*: heram *A* 19 penituerit *A* 20 ut criminatores
Oehlerus: discriminatores *A* inpenderint *Goth*: inpenderit *A* restituitur
Goth: resti...tur *Goth** 22 quod nunc *Goth*: nunc *A*, ... nunc
*Bal** 23 Herculem lusit *Goth* 24 iuppiteres dicendum *Goth* 25 etiam
Goth 26 dispicite apud uos *Goth*: despici duos *A*, despiciate duos
*Goth** 27 sacrilegas uenustates *Goth*: sacrilega uenustate *A* mimos
Goth: os *A*, ... nos *Bal**, *Hild** 28 strophis et iocis *Goth*: trofis
 et locis *A*

tem | designant deorum. constuprantur coram uobis maiestates
 in corpore impuro. famosum et diminutum caput imago cuius-
 libet dei ues|tit. luget Sol filium fulmine extinctum laetantibus
 uobis, Cybela | pastorem suspirat fastidiosum non erubescenti-
 5 bus uobis, et sustine|tis Iouis elogia modulari. plane religio-
 siores estis in gladiatorum | cauea, ubi super sanguinem hu-
 manum, super inquinamenta poenarum perin|de saltant dei
 uestri argumenta et historias nocentibus erogandis | ut in ipsis
 deis nocentes puniantur. uidimus saepe castratum Attin | deum
 10 a Pessinunte, et qui uiuus cremabatur, Herculem induerat. |
 risimus et meridiani ludi de deis lusum, quo Ditis Pater, Iouis
 frater, | gladiatorum exsequias cum malleo deducit, quo Mer-
 curius in caluitio pennatulus, in caduceo ignitulus, corpora ex-
 animata iam | mortemue simulantia e cauterio probat. singula
 15 ista quaeque ad|huc inuestigare quis possit, si honorem inquie-
 tant diuinitatis, si | maiestatis fastigium adsolant? di de con-
 temptu utique censentur | quam eorum qui eiusmodi factitant
 quam eorum qui ista suscipiunt. | quare nescio, ne plus de
 uobis dei uestri quam de nobis querantur. [.] | ex alia
 20 parte adulamini, redimitis si qua delinquitis, et postremo licet
 uobis in eos quos esse uoluistis. nos uero in totum auersamur. |

11. Nec tantum in hoc nomine rei desertae communis reli-
 gionis, sed | superductae monstruosae superstitionis. nam, ut
 quidam, somniastis || caput asininum esse deum nostrum: hanc f. 13^v
 25 Cornelius Tacitus suspicionem fecit. | is enim in quarta Histo-
 riarum suarum, ubi de bello Iudaico digerit, ab origine | gentis

25] cf. Tac. hist. 5, 3. 4.

1 constuprantur *Goth*: constupra . tur *A* 2 famosum *Goth*: fumosum *A*
 3 extinctu *A* 6 super *add. Goth* 7 perinde *scripsi*: proinde *A* 8 ut
scripsi: aut *A* 9 puniantur *scripsi*: puniuntur *A* 11 quo Ditis
scripsi: quod Ditis *Oehlerus*, quodistis *A*, quo Dis *Rig* 12 quo *Rig*:
 quod *A* 13 in caluitio pennatulus *Rig*: incaluit ioppenaculus *A*, in cal-
 uitio penaculus *Goth* caduceo *A* 14 simulantia *ex* simulantie *A*
 15 queque *A* inquietant *Goth*: inquietanti *A* 16 di *addidi* 17 factitant
Rig: facitant *A* 18 ista *scripsi*: ita *A* suscipiunt *Goth* quare *Goth*:
 qua *A* 19 *A*, contemptis *Oehlerus* 20 postremo *Goth* 21 esse
 quos *scripsi*: quos esse *A* auersamur *Goth* 23 sed** *A* nihil deesse
 uidetur monstruosae *A* corr. 25 his *A*

exorsus, et tam de ipsa origine quam de nomine religionis |
 ut uoluit argumentatus, Iudaeos refert in expeditione uastis in
 lo|cis aquae inopia laborantes onagris, qui de pastu aquam
 petitori aes|tinabantur, indicibus fontis usos euasisse; ita ob
 eam gratiam con|similis bestiae superficiem a Iudaeis coli. 5
 inde opinor praesumptum; | nos quoque, ut Iudaicae religionis
 propinquos, eidem simulacro | initiari. at enim idem Corne-
 lius Tacitus, sane ille mendaciorum lo|quacissimus, oblitus
 affirmationis suae in posterioribus refert | Pompeium Magnum
 de Iudaeis debellatis captisque Hierosolymis tem|plum adisse 10
 et perscrutatum nihil simulacri reperisse. ubi er|go is deus
 fuerit? utique nusquam magis quam in templo tam memora-
 |bili, praesertim omnibus praeter sacerdotibus clauso, quo non
 ue|r|er|entur extraneum. sed quid ego defendam professus in-
 terim con|fessionem temporalem omnium in uobis ex pari 15
 transferendorum? | credatur deus noster asinina aliqua persona;
 certe negabitis uos eadem | habere n|obiscum? sane uos totos
 asinos colitis et cum sua Epona, et | omnia iumenta et pecora
 et bestias, quae perinde cum suis praesepibus con|secratis. et
 hoc forsitan crimini datis, quod inter cultores omnium | tantum 20
 asinarii sumus.

12. Sed et qui nos crucis antistites affirmat, consa|cerdos
 erit noster. crucis qualitas signum est de ligno: et eandem
 f. 14 materiam || colitis penes uos cum effigie. quanquam sicut
 uestrum humana figura est, | ita et nostrum sua propria. 25
 uiderint nunc linamenta, dum una sit | qualitas; uiderit forma,
 dum ipsum sit dei corpus. quodsi de hoc | differentia inter-
 cedit, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas At|tica et Ceres

8] Tac. hist. 5, 9.

1 exhorsus A 3 aquae Goth: quae A 4 fontis Oehlerus: fontibus A
 14 uereretur Hauercampus 15 confessionem Goth: confictionem Hartelius
 16 credatur Goth 17 habere Rig: ... ere Goth*, ... Bal*, Hild*
 nobiscum Goth*, Bal*, Hild* 18 Epona Goth: poena A omnia Goth
 iumenta Goth*, Bal* 19 consecratis Goth 20 tantum (aut in totum)
 Goth 22 crucis add. Rig antistites Rig: antistes A consacerdos
 scripsi: consa os A, consa eos Goth*, consa os Bal*,
 Hild*, consacraneus Goth 23 et eandem materiam scripsi: etiam de
 materia A 27 intercedit Goth: intersedit A 28 destinguitur A a|tica A

Pharia, quae sine forma rudi palo et solo staticulo ligni | in-
 formis repraesentatur? pars crucis et quidem maior est omne
 robur | quod directa statione defigitur. sed nobis tota crux
 imputatur, | cum antemna scilicet sua et cum illo sedilis ex-
 cessu. hoc quidem uos | incusabiliore, qui mutilum et trun-
 cum dicastis lignum, quod alii ple|num et structum consecra-
 uerunt. enimvero de reliquo integra est religio | uobis integrae
 crucis, sicut ostendam. ignoratis autem etiam originem | istam
 deis uestris de isto patibulo prouenisse. nam omne simula-
 10 crum, | seu ligno seu lapide desculpitur, seu aere defunditur,
 seu quacumque | alia locupletiore materia producit, plasticæ
 manus praece|dant necesse est. plastæ autem lignum crucis
 in primo statuit, quoniam ipsi, | quoque corpori nostro tacita
 et secreta linea crucis situs est, quod caput, | emicat, quod
 15 spina dirigitur, quod umerorum obliquatio excedit | si sta-
 tueris hominem manibus expansis, imaginem crucis feceris. |
 huic igitur exordio et uelut statumini argilla desuper intexta
 paulatim membra complet, et corpus struit, et habitum, quem
 placuit argillæ, intus cruci ingerit; inde circino et plumbeis
 20 modulis prae|paratio simulacri in marmor, in lutum, uel aes
 uel argentum || uel quodcumque placuit deum fieri, trans- f. 14^v
 migratur. a cruce argilla, | ab argilla deus: quodammodo
 transit crux in deum per argillam. | crucem igitur consecratis,
 a qua incipitur consecratus. exempli | gratia dictum erit: nempe
 25 de oliuæ nucleo et nuce persici et grano piperis sub terra
 temperato arbor exsurgit in ramos, in comam, | in speciem

1 faria A forma rudi palo et solo staticulo ligni informis *Salmasius*:
 formarum dipalo et solistaticulo ligni infirmis A 2 maior *Goth*: maius A
 4 antem nasci* licet A sectili fort. 5 truncum A corr. 8 istam] si-
 mulacrorum fort., fictam *Hartelius* 11 quo cumq A 13 ipsi *Goth* no-
 stro *Goth*: nostri A 14 sq. est. quod... obliquatio..., si uulgo caput
Goth, ea... *Bal**, *Hild** 15 derigitur *Wissowa* obliquatio excedit *Oehler-*
rus: obliquati... A, obliquatio... *Goth**, obliquatio...
*Hild**, obliquatio cornuat *Goth*, obliquatio tenditur fort. 16 feceris
Goth: fe... A, fe... *Bal** 17 intexta paulatim *Goth*: intex...
... latim *Goth**, intext... latim *Hild** 18 membra A 19 placuit ar-
 gillae *Goth*: placu... lae *Bal** 20 prae|paratio *Goth*: prae... tio A,
 prae... tio *Goth** 21 uel argentum om. *Goth* transmigratura *Oehlerus*
 25 oliuæ A nunc A

sui generis. eam si transferas uel de brachiis eius in aliam |
subole utaris, cui deputabitur, quod de traduce prouenit? |
non illi grano aut nuci aut nucleo? nam cum tertius gradus
secundo | adscribitur, aequè primo secundus, sic tertius redi-
getur ad primum | transmissus per secundum. nec diutius 5
super isto argumentandum est, | quando naturali praescriptione
omne omnino genus censum ad originem refert, quantoque
genus censetur origine, tanto origo conuenitur in genere. sic
igitur in genere deorum crucem originem collitis; hic erit
nucleus et granum primordiale, ex quibus apud uos | simu- 10
lacrorum siluae propagantur. ad manifesta iam. uictorias ut |
numina, et quidem augustiora, quanto laetiora, ueneramini.
constructione quo melius extollant, cruces erunt, intestina
quodammo- do tropaeorum. itaque in Victoriis et cruces colit
castrensis religio, si signa adorant, signa deierant, signa ipsi 15
Ioui praefert. sed ille imaginum suggestus et totius auri
cultus monilia crucum sunt. sic etiam | in cantabris atque
uexillis, quae non minore sanctitate militia custodit, siphara
f. 15 illa uestes crucum sunt. erubescitis, opinor, incultas || et nudas
cruces colere. 20

13. Alii plane humanius solem Christianum deum | aesti-
mant, quod innotuerit ad orientis partem facere nos praecationem,
uel die solis laetitiam curare. quid? uos minus facitis? | non
plerique affectatione adorandi aliquando etiam caelestia | ad
solis initium labra uibratis? uos certe estis, qui etiam in later- 25
culum | septem dierum solem recepistis, et ex diebus ipso

2 subole *Oehlerus*: subolem *A* 4 redigitur *Goth* 7 refert *Goth*:
referet *A* 8 sic *scripsi*: si *A* 9 crucum *Goth* colitis *Goth*
10 simulacrorum *Goth* 11 ad *Hauercampus*: at *A* uictorias *Goth*:
uictoria *A* 12 numina *Goth* 13 constructione *scripsi* (constructionem
Oehlerus): con. one *A*, contignatione aut compactione *Goth* quo
Hartelius: quid *A* mediis *Oehlerus* 14 quodammodo tropaeorum *Rig*:
quodammo. paeum *A*, quodammodo tropaeum *Goth* cruces *Goth*:
cruce *A* 15 si *add. Hartelius* signa adorant *Goth* ipsi Ioui *Goth*: ipsioui *A*
16 imaginum suggestus *Goth* 17 in cantabris *Goth*: bris *A* 18 cu-
stodit *Goth*: cus *A* 21 humanius (et uerisimilius) *M. Klusmannus*
22 praecationem *A* 26 ipso priorem *Oehlerus*: ipsorum (or in ras. ut
uid.) *A*, ipsum *Rig*

priorem praelegistis, quo | die lauacrum subtrahatis aut in
 uesperam differatis aut otium et | prandium curetis. quod qui-
 dem facitis exorbitantes et ipsi a uestris | ad alienas reli-
 giones. Iudaei enim festi sabbata et cena pura et Iudaici
 5 ritus lucernarum et ieiunia cum azymis et orationes lito-
 rales, quae utique aliena sunt a diis uestris. quare, ut ab
 excessu reuertar, qui | solem et diem eius nobis exprobratis,
 agnoscite uicinitatem; | non longe a Saturno et sabbatis ue-
 stris sumus.

- 10 14. Noua iam de deo nostro | fama suggessit, nec adeo
 nuper quidam perditissimus in ista ciuitate, | etiam suae reli-
 gionis desertor, solo detrimento cutis Iudaeus, utique, | magis
 post bestiarum morsus, ut ad quas se locando quotidie, | toto
 iam corpore decutitur et circumciditur, picturam in nos pro-
 15 posuit, | sub ista proscriptione: onocoëtes. is erat auribus can-
 teriorum et, | in toga, cum libro, altero pede ungulato. et
 credidit uulgu infami, | Iudaeo. quid enim? aliud genus
 seminari est infamiae nostrae. itaque, | in tota ciuitate Ono-
 coëtes praedicatur. sed et hoc tamquam, | hesternum et aucto-
 20 ritate temporis destitutum et qualitate auctoris, || infirmum f. 15^v
 libenter excipiam studio retorquendi. uideamus igitur, | an hic
 quoque nobiscum deprehendami. neque enim interest qua
 for|ma, dum deformia simulacra curemus. sunt penes uos et
 canino capite, et leonino, et de boue et de ariete et hirco
 25 cornuti dii, caprigenae | uel anguini, et alites planta, fronte et

5 azimis A 9 sumus Goth: summus A 10 nec del. Rig 11 ciui-
 tate Goth 12 utique Rig: uti harum Goth 13 post Rig: potest A
 ut Oehlerus: et A 14 quotidie Goth: quoti . . . Goth* 14 decutitur et
 circumciditur Wissowa: decutit et cum incedit A, decutit cum incedit Rig,
 decutit, eecum incedit Hauercampus, decutiendus incedit Oehlerus, decu-
 titur et cum caeditur fort. picturam Goth: pictura A proposuit Rig:
 praefert Goth, prolata Hauercampus 15 ONOCOETES Oehlerus: ono-
 choltes A, ONOCHOETES Rig canteriorum et Goth 17 uulgu infami
 Goth: uulgu Rig quid scripsi: quod A 18 seminari est Oehlerus:
 seminariae A, seminarium est Rig interrogationis signum post enim
 posui, sustuli post nostrae itaque Rig: exinde Goth onocoetes Oehle-
 rus: oenocholtes A, onocholtes Rig 19 tamquam Goth: tamque Rig,
 tametsi fort. 20 auctoris Goth 22 deprehendami A 23 deforma
 A corr. 25 planta Rig: plana A

tergo. quid itaque nostrum unicum de|notatis? plures Ono-
coëtae penes uos deprehenduntur.

15. Si in deis | aequalitate concurrimus, sequitur ut sacri-
ficii uel sacri quoque inter nos | diuersitas nulla sit, ut ex alia
specie comparationi satisfiat. nos | infanticidio litamus siue 5
initiamus. uos, si de memoria abierunt quae | caede hominis
quaeque infanticidiis transegisse recognoscimini, recognoscetis
suo ordi|ne; nunc enim differimus pleraque, ne eadem uideamur
ubique retrac|tare. interim, ut dixi, ex alia parte non deest
adaequatio. nam | et si non taliter, tamen non aliter uos quo- 10
que infanticidae, qui infan|tes, editos enecantes legibus quidem
prohibemini, sed nullae magis | lege|s tam impune, tam secure
sub omnium conscientia unius ae|tatis, tabellis eluduntur. sed
nec eo distat, si uos non ritu sacri neque | deis neca|tis. at-
quin hoc asperius, quod frigore et fame aut bes|tiis obici|tis 15
aut longiore in aquis morte summergitis. at et si quo | genere,
dissimilius penes uos fit, eo adicite, quod uestra pignora ex-
tinguitis, et supplebitur, immo superaceruabitur in uobis quic-
quid | ab alia ratione defecerit. sed de ea impietatis hostia
dicimur | cenare, dum ita quoque in uobis recognoscitur, ubi 20
f.16 opportunius positum est, || non multo secernimur a uestra uora-
citate. si illa impudica est, nostra uero | crudelis, coniungimur,
si forte, natura, qua semper saeuitia cum impudicitia con-
cordat. quamquam quid minus, immo quid non ampli|us facitis?
parum scilicet humanis uisceribus inhiatis, quia uiuos | et pu- 25
beres deuoratis? parum humanum sanguinem lambitis, quo|

1 onocoetae *Oehlerus*: qnochoetae *A* 3 *in *A* 5 comparationi *Oehlerus*:
comparationis *A* 7 queque *A* transegistis *Oehlerus* recognoscimini *addidi*
10 nos *Rig* taliter *scripsi*: aliter *A* 12 leges *Goth* 13 aetatis *Goth*:
aeditui *M. Klusmannus*, aedilis *fort.* 14 distat *ex distant A* deis necatis
Goth: tis *A*, atis *Hild**, atis *Bal**, deo
necatis *Rig*, deo eos necatis *Oehlerus* 15 bestiis obicitis *Goth*: bes
. tis *A*, bes tis *Bal**, best tis *Hild**,
bestiis erogatis *Oehlerus* 16 summergitis *Oehlerus*: semergitis *A*, de-
mergitis *Rig*, si mergitis *fort.* genere *Goth* 17 quod *Goth*: quo *A*
extinguitis *Goth*: ex s *A* 19 ab alia *Oehlerus*: a sacra *Goth*,
a sacri *fort.* 20 ducimur *Goth* coenare *Oehlerus*: Esto, *Goth*, ista
Goth 24 quamquam *A*

niam futurum sanguinem elicitis? parum infante uescimini, quia in infan-tem totum praecocum perhauritis?

16. Ventum est ad horam lucernarum | et caninum ministerium et ingenia tenebrarum. quo in loco metuo | ne cedam. 5 quid enim tale in uobis detinebo? uerum iam laudate consilium incesti uerecundi, quod adulteram noctem commenti sumus, | ne aut lucem aut ueram noctem contaminaremus, quod etiam luminibus terrenis parcendum existimauimus, quod nostram quoque conscientiam ludimus; quodcunque enim facimus, ** si uolumus, suspicamur. | ceterum incesta uestra pro sua libertate et luce omni et nocte omni, | et tota caeli conscientia fruuntur, quodque felicius proueniat, | cum palam misceatis incesta toto conscio caelo, soli ipsi igno-ratis; | nos uero etiam in tenebris scelera nostra recognoscere possumus. | 15 plane Persae, Ctesias edit, tam scientes quam non horrentes cum matribus libere faciunt. sed et Macedones id quoque probauerunt palam, | sese factitare, siquidem, cum primum scaenam eorum Oedipus, | intrauit trucidatus oculos, risu ac derisu exceperunt. tragoedus, | consternatus retracta persona, 20 numquid, ait, domini, displicui, || uobis? responderunt Macedones: immo tu quidem pulchre, at scriptor | uanissimus si finxit, aut Oedipus dementissimus si ita fecit: atque exinde alter ad alterum ἤλαυνε, dicebat, εἰς τὴν μητέρα. sed una uel alia gens | quantula macula totius orbis? nos enim omnem 25 infecimus solem, omnem | polluimus oceanum. date igitur ali-

10 lacunam signavi: haec fere interciderunt si nolumus scire, ignoramus
11 nocte omni Goth 12 quoque Oehlerus proueniat Goth: proueniant
Oehlerus 13 ignoratis Goth 15 perse A ctesias edit Goth: thesia
sedit A non om. A corr. 16 cum matribus Goth: cum . . tribus Hild*
faciunt scripsi: fuit A, uiuunt Oehlerus quoque Goth: quo A, quod
Rig 17 palam Rig: . . . A, Goth*, Bal*, Hild* sese
scripsi: est A si quidem Goth: si quidam A primum Oehlerus: primus A
18 scenam A oedipp . . A, Oedipus facie nuda Goth qui lacunam sex
litterarum inter Oedippus et intrauit falso statuit 19 tragoedus Goth:
tra . . . A, tra Hild* 20 displicui Goth: A, . . sp
Bal* 21 pulchre Rig: pulcher A at Oehlerus: aut A, ut I. Fr. Gro-
nouius 22 oedippus A 23 ἤλαυνε dicebat εἰς τὴν μητέρα (μητέρα Oeh-
lerus) Rig: elaune dicebat isten matera A, elaune ten matera dicebatis Goth

quam nationem uacantem ab eis, quae | omne hominum genus
 ad incestum trahunt. si qua gens concubitu ipso et | aetatis
 ac sexus necessitate, ne dixerim libidine et luxuria, caret, ea
 erit | quae carebit incesto. si qua ab humana condicione pri-
 uata quaedam | natura remota est, ut neque ignorantiae neque
 errori neque casui opposita | sit, ea erit quae sola Christianis
 respondere constantius possit. | respicite igitur luxuria inter
 errores et uentos fluctuante, si desunt | populi, quos ad hoc
 sceleris incursent lata uada et aspera erroris. | imprimis cum
 infantes uestros alienae misericordiae exponitis aut in adoptio-
 nem, melioribus parentibus, obliuiscimini quanta materia ince-
 sti submi-^{nistratur}, quanta occasio casibus aperitur? plane
 ex aliqua disciplina | seueriores aut certo respectu eiusmodi
 euentum a libidine temperatis | quo-^{cunque} loco, domi aut
 peregre, ut non dispersio seminum et saltus ubique | luxuriae
 nescientibus filios edat, quos aut ipsi postmodum parentes aut
 alii | filii incursent, quando etiam aetatum moderatio libidine
 exclusa sit. | quocunque, adulteria, quocunque stupra, quot-
 cunque publicatae libidines, | siue, statiuo uel ambulatorio titulo,
 tot sanguinis mixtiones, | tot compagines generis, tot inde
 f. 17 traduces ad incestum; unde adeo mimis || et comoedis argu-
 mentorum uenae fluunt, unde ista quoque talis ante tragodia
 erupit, Fusciano praefecto Urbi iudicata. pusio honeste natus
 for-^{tuita} neglegentia comitum ultra ianuam progressus iter

5 quedam A, quodam Goth, quadam M. Klussmannus 7 luxuria scripsi:
 luxuriam A 8 ut Oehlerus uentos A, euentus Hartelius fluctuante
 scripsi: fluctuantem A 9 aspera erroris Goth: asper erroris A imprimis
 Goth 10 adoptionem Goth 11 parentibus] emancipatis add. M. Kluss-
 mannus 12 sumministratur Goth: summi tur ex submi tur A
 13 seueriores Rig: . . . iores Hild*, meliores Goth 14 euentuum Rig quo-
 cunque Goth 15 luxuriae Goth 17 filii incursent Goth: sent A,
 incursent Goth*, sent Bal*, sent Hild* 18 quot-
 cunque Goth: A, Q Bal*, (adulteria) Hild* 19 libi-
 dines scripsi: libidinis A errores (genera Oehlerus) siue statiuo Goth,
 A, siue statiuo Goth*, siue statiuo Bal*,
 statiuo Hild*, siue fiunt statiuo fort. 20 tot compagines Goth:
 gines A, gines Bal*, Hild* 23 pusio honeste natus
 scripsi: punitione senatus A, cognitione senatus Goth, punitione reatus
 Rig, puer nobili genere natus Oehlerus 24 iter] et a Hartelius

praetereuntibus | tractus domo excidit. qui eum nutrierat Graeculus, uel a limine Graeculo | more captauerat intrans. inde mutatus Asiae aetate Romam in uenalicio | refertur. emit imprudens pater et utitur Graeco; dehinc, ut †*uestra, | adulescentem dominus in agrum et uincula legat. illic iam dudum paedagogus | et nutrix poenas dabant. repraesentatur eis tota causa, referunt | inuicem exitus suos: illi, quod alumnus in pueritia perisset, ille, se quoque a pueritia perisse, ceterum eodem euentu: Romae natum honesta | domo; forsitan et signa
 10 quaedam retexuerit. igitur dei uoluntate | fit, ut tanta saeculo macula exprobraretur, spiritus de die concutit, | tempora cum aetate respondent, aliquid et oculi de liniamentis, | recordantur, proprietates nonnullae in corpore recensentur. | dominos, immo iam parentes, tantum prolatae inquisitionis
 15 diligētia inpellit. inuestigatur uenaliciarius, infelicitèr inuenitur. | reuelato scelere parentes sibi laqueo medentur, bona filio male, | superstiti praefectus adscribit, non ad hereditatem, sed ad stipendia stupri et incesti. satis erat unum istud exemplum publicae eruptionis, | eiusmodi scelerum delitiscen-
 20 tium in uobis. nihil semel euenit in rebus humanis. semel plane erui potest de sacramentis nostrae religionis, | opinor. intentatis, et sunt paria uestris etiam non sacramentis. ||

17. De obstinationibus uero uel praesumptionibus, si qua f. 17^v proponitis, ne istae | quidem ad communionem comparationis
 25 absistunt. prima obstinatio est | quae secunda a deis religio constituitur Caesarianae maiestatis, quod inrelligiosi dicamur in

2 captauerat. trans mare inde mutatus in Asiam fort. 3 aetate] aetate florente fort., ex ciuitate Hartelius 4 greco A uestra A, suerat Oehlerus, uxoris adulterum uel res fert fort. 9 euentu Romae natum Goth: euenturo moenatum A 10 ... Goth*, fit Goth 11 de] di A 12 liniamentis A 13 proprietates nonnullae A 14 parentes tantum, prolatae uulgo prolatae Rig: praelate A 16 laqueo A 17 male Goth 18 stipendium Goth stupri Goth: ... pi A 19 publice fort. eruptionis Oehlerus: ... A, eru ... Goth*, erutorum fort., eruendorum Goth, erubescētia Rig 20 euenit in rebus humanis Goth: eueni ... manis A, euenit ... manis Bal*, Hild* 21 religionis Goth 25 quae A a deis Hauercampus: ab eis A, a dei Oehlerus

Caesares, neque imagines eorum ture propitiando neque | genios
deierando. hostes populi nuncupamur. ita uero sit, cum ex
uobis | nationibus quotidie Caesares et Parthici et Medici et
Germanici fiant. | hoc loco Romana gens uiderit in quibus in-
domitae et extraneae nationes. | uos tamen de nostris aduersus 5
nostros conspiratis. agnoscimus sane Romanam | in Caesares
fidem. nulla umquam coniuratio erupit, nullus in senatu | uel
in palatiis ipsis sanguis Caesaris notam fixit, nulla in prouin-
ciis | affectata maiestas. adhuc Syriae cadauerum odoribus
spirant, | adhuc Galliae Rhodano suo non lauant. sed omitto 10
uesaniae crimi|na, quia nec ista Romanum nomen admittunt.
uanitatis sacrilegia | conueniam et ipsius uernaculae gentis
inreuerentiam recognoscam | et festiuos libellos, quos statuae
sciunt et illa obliqua nonnunquam | dicta, a concilio atque
maledicta quae circi sonant. si non armis, | saltim, lingua 15
semper rebelles estis. sed aliud, opinor, est non iurare | per
genium Caesaris; dubitatur enim de periuris iure, cum ne per
deos | quidem uestros ex fide deieretis. sed non dicimus deum
imperatorem; super | hoc enim, quod uulgo aiunt, sannam
facimus. immo qui deum Cae|sarem, dicitis et deridetis, di- 20
cendo quod non est, et maledicitiis, quia | non uult esse quod
dicitis. mauult enim uiuere quam deus fieri. ||

f. 18 18. Reliquum obstinationis in illo capitulo collocatis, quod
neque | gladios neque cruces neque bestias uestras, non ignem,
non tormenta ob | duritatem ac contemptum mortis animo 25

1 ture propitiando *Hauercampus*: repropitiando *A* 2 deierando *Goth*:
deierando *A* 3 uobis] nouis uel uictis *Hartelius* 8 sanguis *Hauer-*
campius: sanguinis *A* 10 omitto *A corr.* 11 uaesaniae *A* admittit *fort.*
12 conueniam *Goth*: . . . eniam *A*, . . . ueniam *Goth**, *Bal** 13 inreue-
rentiam *A* et festiuos *Goth*: . . . stiuos *A*, . . festiuos *Goth** quo
A corr. 14 dicta *Goth*: *A*, . . ta *Goth** 15 saltim *Goth*: . .
. . . *A*, . . tim *Goth**, . a . . . *Bal** 16 per genium *Goth*: um
A, . . . genium *Goth** 18 quidem uestros *Goth*: estros *A*,
. uestros *Goth** 19 super hoc enim *Rig*: super im *A*,
super . . . im *Goth**, super . . . enim *Bal**, super nim *Hild**, super-
que eum *Goth* 20 qui deum *Goth*: quidem *A* Caesarem *Goth*: cae . .
. *A* 21 non uult *Rig*: t *A*, *Bal**, *Hild**, non
cupit *Goth* 25 contemptum *Rig*: contemptu *A*

recusemus. at enim haec | omnia apud priores maioresque
 uestros non contemni modo, sed etiam | magna laude pensari
 a uirtute didicerunt. gladius quot et quan|tos uiros uoluntarios!
 piget prosequi. crucis uero nouitatem nume|rosae, abstrusae,
 5 Regulus uester libenter dedicauit; regina Aegypti | bestiis suis
 usa est, ignes post Carthaginensem feminam Asdrubale ma|rito
 in extremis patriae constantiorem docuerat inuadere ipsa Dido. |
 sed et tormenta mulier Attica fatigauit tyranno negans, postremo, |
 ne cederet corpus et sexus, linguam suam pastam expuit, totum
 10 era|dicatae confessionis ministerium. sed uestris ista ad glo-
 riam, nostris ad du|ri|tiam deputatis. destruite nunc gloriam
 maiorum, quo nos quoque destru|atis. contenti estote detra-
 here etiam laudi parentum ad praesens, | ne nobis locum
 detis de his. forsitan et temporum qualitas robu|stio|ris anti-
 15 quitatis exegerit ingenia duriora. at nunc tranquillitate, |
 pacis et ingenia mitiora et mentes hominum etiam in extra-
 neos. esto, | inquit, ueteribus uos comparate; nobis necesse
 est in uobis odio pro|sequi quod a nobis non probatur, quia
 nec inuenitur in nobis. res|pondete igitur ad singulas species.
 20 non eadem uoce exempla depos|co. si contemptu scilicet
 mortis gladius de maioribus fabulas fecit, | utique non uitae
 amore gladio uos ad lanistas auctora|tis, metu || mortis nomen f.18^v
 militiae datis. si feminae alicui de bestiis famosa mors est, |
 medio quotidie pacis sponte libera ad bestias itis. si crucem,
 25 configendi | corporis machinam, nullus adhuc ex uobis Regulus

1 aput A 2 etiam Goth: enim A pensari a Goth: pensantia A
 10 eradicatae Goth 11 duritiam Goth 12 destruat is Goth: de . . . at is
 A, des . . . at is Bal*, Hild* 13 laudi Goth: laude A praesens Goth
 14 forsitan A robustioris Goth 15 tranquillitate Goth*: tranquilli
 . . . A, tranquil . . . Bal*, tranquillitas Goth 16 extraneos. Esto, Oeh-
 lerus: extraneos . . . A, extraneos . . . Goth*, extraneos . . . Bal*, ex-
 traneos Hild*, extraneos esse Goth, extraneos . . . Ergo Rig 18 odio
 prosequi Goth: odi . . . sequi A 19 nobis. respondete Goth: nobis
 . . . pondete A, nobis . . . pondete Bal*, nobi . . . pondete Hild*
 20 exempla deposco Goth: exem . . . co A 21 fabulas fecit Goth
 22 ad lanistas Goth: adlatant stas A auctoratis, metu Goth: aucto-
 ra . . . A, auctoratis . . . Goth*, auctoratis, sed Rig 23 femine A
 alicui Rig: aliquid A 24 medio Goth: medie A

pepigit, attamen | iam ignis contemptus euasit, ex quo se quidam proxime uestiendum incen|diali tunica ad certum usque-
 quaque locum auctōrauit. si flagris mulier | insultauit, hoc
 quoque proxime inter uenatorios ordine transcurso | remensus
 est, ut taceam de Laconica gloria.

5

19. Hucusque, opinor, horrenda | obstinationum Christia-
 narum. quae si uobiscum communicamus, superest | de|ri-
 denda persuasionum conferamus. quamquam de persuasionibus
 omnis | ob|stinatio nostra praestruitur; mortuorum enim prae-
 sumimus resur|rec|tionem. spes resurrectionis fastidium est 10
 mortis. ridete igitur | quan|tumlibet stupidissimas mentes
 quae moriuntur ut uiuant, sed quo | faci|lius rideatis et reso-
 lutius decachinnetis, arrepta spongia uel inten|ta lin|gua delete
 litteras interim uestras, quae similiter asseuerant | ani|mas in
 corpora redituras. attamen quanto acceptabilior nostra | prae- 15
 sumptio est, quae in eadem corpora redituras defendit? uobis
 autem | quan|to uanius traditum est hominis spiritum in cane
 uel mulo aut pau|one reditu|rum? item iudicium annuntiamus
 a deo pro cuiusque meritis post | interitum| destinatum. id
 uos Minoi et Radamantho adscribitis, iustiore | interim, 20
 Aristide recusato. eo iudicio iniquos aeterno igni, pios et
 inson|tes amoeno| in loco dicimus perpetuitatem transacturos.
 apud uos | quoque| Pyriphlegethontis et Elysii non alias con-
 f. 19 dicio disponitur. || nec mythici ac poëtici soli talia canunt, sed

5 Laconica *Rig*: calonica *A* 7 uobiscum *Goth*: nobiscum *A* deri-
 denda *Goth* 8 persuasionum *scripsi*: personarum *A* quamquam *A*
 9 obstinatio *Goth* 10 resurrectionum *Goth* 11 quantum libet *Goth*
 12 facilius *Goth* 13 decachinnetis *A* spongea *A* intenta lingua
Hartelius: inter gua *A*, inter . . . lingua *Goth**, inter ngua
*Hild**, interim lingua *Rig*, interea lingua *Goth*, intersa lingua *Wissowa*
 14 animas *Goth*: s *A*, as *Bal**, *Hild** 17 quanto *Goth* 18 pa-
 uone rediturum *Goth*: pauo rum *A* 19 interitum *Goth*: in *A*
m. recentissima idem restituit 20 interim *Rig*: *A*, *Goth**
 22 insones amoeno *Goth*: idem (ameno) restituit eadem illa manus re-
 centissima in *A*, inson *A* 23 *A*, e
*Bal**, quoque *Goth**, quoque *Rig*, locus quoque *Goth*, sors
 quoque *M. Klusmannus* pyriphlegetontis *A* alias condicio *Oehlerus*:
 alias indicio *A*, alia conditio *Rig*, alias iudicio *M. Klusmannus* 24 po-
 etici *Goth*: petici *A*

et philosophi de animarum | reciprocatione et iudicii distribu-
tione confirmant.

20. Quonam | igitur usque, iniquissimae nationes, non agno-
scitis, immo insuper execra|mini uestros, si nihil inter nos
5 diuersitas habet, si unum et eidem sumus? quia | non odistis
quod estis, date dextras potius, compingite oscula, mis|cete
complexus, cruenti cum cruentis, incesti cum incestis, coniurati|
cum coniuratis, obstinati et uani cum aequalibus. pariter
deorum nu|mina laesimus, pariter indignationem eorum pro-
10 uocamus: habetis et | uos tertium genus etsi non de tertio
ritu, attamen de tertio sexu. illu|d, | aptius de uiro et femina
uiris et feminis iunctum. aut numquid ipso uos col|legio
offendimus? solet aequalitas aemulationis materiam sum-
mi|nis|trare. sic figulus figulo, faber fabro inuidet. immo
15 iam desine simu|lata confessio! rediit conscientia ad ueritatem
et ad constantiam uerita|tis. | nam omnia ista in nobis solis
erunt et a nobis solis reuincuntur quibus in|lata sunt, agni-
tione scilicet diuersae partis, unde scientia instructa, | et con-
siliu[m] inspiratur et iudiciu[m] gubernat. uestra denique sententia
20 est, | ne causam quis indicet nisi duobus auditis, quod in
nobis solis negligitis. | naturae uitio satisfacitis, ut quae in
uobis non refutetis, in aliis damne|tis, aut quorum reatum in
uobis memineritis, ea in alios iactet|is. diuerso, | opere occu-
pati eritis: in extraneos casti, in uosmetipsos in|cesti, ex-
25 tiores foris, subiecti domi. haec est iniquitas, ut gnari ab
ignaris, | absoluti a reis iudicemur. auferte stipulam de oculo

1 philosophi A reciprocatione Goth: recipi prouocatione A 3 quo-
nam Goth: quoniam A 12 collegio Goth 14 ministrare Goth 15 de-
sine Oehlerus: de fine A rediit Oehlerus: redigit A conscientiam
Goth ad add. Goth 16 ueritatis Rig: ueritas Goth 17 inlata Rig:
delata Goth agnitione Rig: agnitionē A 18 instructa Goth 19 in-
spiratur scripsi: inspirat A gubernatur A sententia est Goth: sent
A, sent Goth*, sen Bal*, sent Hild* 21 ne-
glegitis Goth 22 uobis Oehlerus: nobis A damnetis Oehlerus: tis
A, tis Goth* reatum Goth: relatum A 23 iactetis diuerso Goth:
iactet A, iactetis Goth*, iactetis Hild* occupati
Oehlerus: occupatiores A 24 incesti Goth: in A, in Goth*,
. Bal*, Hild* 26 ignaris Goth iudicemur Goth: iudicamur A
stipulam de oculo uestro aut del. Hauercampus

f. 19^v uestro, aut trabem, || de oculo uestro, ut stipulam de alieno
extrahatis. emendate uosmetip[s]os prius, ut Christianos punia-
tis. nisi quod emendaueritis, non punietis, immo eritis
Christiani; immo si fueritis Christiani, eritis emendati. | discite
quid in nobis accusetis, et non accusabitis: recognoscite quid 5
in | uobis non accusetis, et accusabitis. patet iam hinc uobis,
quantum aperi[re] potuerimus e pauculis istis libellulis, erroris
inspectio et ueritatis | recognitio. damnnate ueritatem, sed in-
spectam si potestis, et probate | errorem, sed repertum si
putatis. quodsi praescribitur uobis errorem | a[m]are et odisse 10
ueritatem, * cur quod amatis et odistis non noueritis. |

LIBER SECUNDUS.

1. Nunc de deis uestris, miserandae nationes, congregi
uo[bi]scum defensio nostra desiderat, prouocans ipsam con-
scientiam uestram | ad censendum, an uere dei, ut uultis, an 15
falso, ut scire non uultis. haec enim | materia est erroris
humani per artificem eius, ne ignorantia erroris | tollatur, quo
magis rei sitis. patent oculi nec uident; hiant aures nec
au[di]unt; cor stupet saliens, nescit animus quod agnoscit.
denique si tan[tam] peruersitatem una praescriptione discuti 20
liceret, in expedito | esset nuntiatio, cum omnes istos deos
ab hominibus institutos non | negatis, iam hinc excidere fidem

18] cf. Es. 6, 9. 10. Matth. 13, 14. 15.

1 aut trabem *Goth*: au *A*, aut *Goth** 3 si nisi
Wissowa emendati si eritis *Hartelius* 5 post. quid] quod *Goth* 6 etiam
Goth 7 potuerimus *A* corr. paucis *Goth* libellulis *A* 11 lacunam
signavi: intercidit patet uel simile quid odistis *Goth*: oditis *A* 12 TER-
TVLLIANI · ADNATIONES LIB I · EXPLICIT · | INCIPIT LIBER II ·
ADNATIONES 13 miserandae *A* 16 materia *Goth*: . . . ria *A*,
. . . eria *Bal** 17 tollatur *Rig*: *A*, eruatur *Goth*, uacet *Oehlerus*
19 audiunt *Goth*: au *A* 20 tantam peruersitatem *Goth*: tan r-
uersitatem *A*, tant uersitatem *Bal**, *Hild** 21 esset nuntiatio
Goth: nuntiatio *A* 22 non negatis, iam *Hartelius*: non am
A, non am *Bal**, non *Rig*, non s iam *Hild**, non
manifestam *Goth*, nouimus iam *Oehlerus*

uerae diuinitatis, quod nihil utique | aliquando, coeptum diui-
 num uideri iure possit. sedenim multa sunt, | quibus teneritas
 conscientiae obduratur in callositatem uoluntarii || erroris. in- f.20
 genti manu ueritas obsidetur, at ipsa de sua uirtute secūra est!
 5 quidni? quemcumque uult, de ipsis aduersariis socios protec-
 toresque sibimet assumit et omnem illam expugnatorum multi-
 tudinem prosternit. aduersus haec igitur nobis negotium est,
 aduersus | institutiones maiorum, auctoritates receptorum, leges
 dominantium, | argumentationes prudentium, aduersus uetusta-
 10 tem consuetudinem | necessitatem, aduersus exempla prodigia
 miracula, quae omnia | adulterinam istam diuinitatem corrobo-
 rauerunt. quare secundum uestros commentarios, quos ex
 omni theologiae genere cepistis, | gradum conferens, quoniam
 maior in huiusmodi penes uos auctoritas li-terarum quam rerum
 15 est, elegi ad compendium Varronis opera, | qui rerum diuina-
 rum ex omnibus retro digestis commentatus | idoneum se nobis
 scopum exposuit. hunc si interrogem, qui insinuat, to- res deorum,
 aut philosophos designat aut populos aut poëtas. | triplici
 enim genere deorum censum distinxit: unum esse physicum, |
 20 quod philosophi retractant, aliud mythicum, quod inter poëtas, |
 uolutetur, tertium gentile, quod populi sibi quique adopta-
 uerunt. | igitur cum philosophi physicum coniecturis concin-
 narint, poëtae, | mythicum de fabulis traxerint, populi gentile
 ultro praesumpse- rint, ubinam ueritas collocanda? in con-
 25 iecturis? sed incerta con- ceptio est. in fabulis? sed foeda
 relatio est. in adoptionibus? sed passiuā, | et municipalis
 adoptatio est. denique apud philosophos incerta, || quia uaria, f.20v
 apud poëtas omnia indigna, quia turpia, apud populos pas- siua

1 uere A aliquando Rig: A, al. Hild*, om.
 Goth 2 quibus teneritas Goth: eneritas A 3 conscientie A
 4 at Rig: et A 5 quemcumque Oehlerus: quaecumque A, quos cunque
 Goth 6 expugnatorum Rig: expugnatorem A 11 istam diuinitatem
 Rig: istam diuinitatem istam A corroborauerunt Rig: corroborauerint A
 17 exposuit Rig: et posuit A 20 myticum A 22 phylosophi A
 23 poetae Goth 24 praesumpserint Goth 25 incerta conceptio Rig:
 in ceptio A, incerta deceptio (aut praeceptio) Goth 26 adopta-
 tionibus Rig: adoptionibus A passiuā Goth: A 27 incerta
 Goth: A, (omnia) incerta Wissowa

omnia, quia uoluntaria. porro diuinitas, si ueram retractes, ea defini|tione est, ut ista neque argumentationibus incertis colli-
gatur, neque fabu|lis indignis contaminetur, neque adoptionibus
passiuis iudicetur; haberi | enim debet, sicut est, certa, integra,
communis, quia scilicet omnium. | ceterum quem deum credam? 5
quem suspicio aestimauit? quem historia | iactauit? quem
ciuitas uoluit? dignius multo neminem credam quam dubi-
tandum, aut pudendum, aut adoptium.

2. Sed physicorum auctoritas philo|so|phorum ut mancipium
sapientiae patrocinator. sane mera sapientia | ,phi|losophorum, 10
cuius infirmitatem prima haec contestatur uarietas | ,opi|nionum,
ueniens de ignorantia | ,ueri|tatis. quis autem sapiens expers |
| ,ueri|tatis, qui ipsius sapientiae ac ueritatis patrem et dominum
deum ignoret? | ,nam et, diuina alias enuntiatio Solomonis,
initium, inquit, sapientiae | ,metus, in deum. porro 15
timoris origo notitia est; quis enim timebit quod igno|rat?
ita qui deum timuerit, ignotior omnium, deum omnium noti-
tiam et uerita|tem adsecutus plenam atque perfectam sapien-
tiam optinebit. hoc autem | ,phi|losophiae non liquido suc-
cessit. licet enim per curiositatem omnino | ,dae litte|aturae 20
inspiciendae diuinis quoque scripturis, ut antiquioribus, | ,pos-
sint uideri incursasse et inde nonnulla dempsisse, cum tamen |
| ,interpolaru|nt, probant sese aut omnia despexisse aut non
omnibus | ,credidisse, (nam et alias ueritatis simplicitas per

15] Prou. 9, 10. Ps. 11, 10.

-2 ista *Oehlerus*: istud *A* 3 adoptionibus *Wissowa* 10 phylosopho-
rum *A* 12 non sapiens *fort.* 14 nam et *Oehlerus*: ... et (et *m. rec.*) *A*.
..... *Goth**, nam etiam *Goth* 15 metus *Goth* 16 ignorat? ita qui
Rig: igno aq. *A*, ignorat? itaque *Goth**, ignorat? quique *Goth*
17 ignotior *Oehlerus*: ignotio *A*, in ignoratione *fort.* ignotio omnium
deum *om. Rig* deum *fort. delendum*, inde *Hartelius* 18 ueritatem
adsecutus *Goth* 19 philosophiae *Goth* 20 omnimodae litteraturae *Goth*
21 possint uideri *Goth*: deri *A*, uideri *Goth**, *Hild**,
p uideri *Bal** 23 interpolauit *Oehlerus*: nt *A*, *Hild**,
..... nt *Goth**, aberrant *Goth*, plura mittunt *fort.* despexisse *A* 24 cre-
didisse *Goth*: *A* ueritatis *Goth*: eueritatis *A*

scrupulositatem | passiuæ fidei nutat), et ita accedente libidine
gloriae ad proprii ingenii || opera mutasse, per quod in incer- f.21
tum abiit etiam quod inuenerant et facta est argumentationum
inundatio de stillicidio uno atque alio ueritatis. | inuento enim
5 solummodo deo non ut inuenerunt exposuerunt, ut de quali-
tate eius et de natura, etiam de sede disceptent: Platonici
quidem curantem | rerum et arbitrum et iudicem, Epicurei
otiosum et inexercitum et, ut ita | dixerim, neminem, positum
uero extra mundum Stoici, intra mundum | Platonici. quem
10 non penitus admiserant, neque nosse potuerunt neque timere |
nec inde sapere, exorbitantes scilicet ab initio sapientiae, id
est metu | in deum. extant testimonia tam ignoratae quam
dubitatae inter philosophos diuinitatis. Diogenes consultus,
quid in caelis agatur, numquam,, | inquit, ascendi. item, an
15 dei essent, nescio, inquit, nisi ut sint expedire. | Thales Mile-
sius Croeso sciscitanti, quid de deis arbitraretur, post ali||quot
deliberandi commeatus, nihil, renuntiavit. Socrates ipse, |
deos istos quasi certus negabat. idem Aesculapio gallinaceum, |
secari quasi certus iubebat. et ideo cum tam incerta et in-
20 constans, | definiendi de deo philosophia deprehenditur, quem
potuit metum habere, re eius quem non liquido tenebat determi-
nare? de mundo deo didicimus. hunc enim physicum
theologiae genus cogunt, quando ita deos tradiderunt, ut

7] Epie. ed. Usen. pag. 242, 20.

1 scrupulositatem *A* corr. passiuæ *Oehlerus*: *A*, ue
*Goth**, *Bal**, plerumque *Goth* fidei *Oehlerus*: fide *A* 2 in
add. Oehlerus 5 deo *Oehlerus*: eo *A* qualitate *Rig*: qualitatis *A*
6 sede *Rig*: fide *A* 7 arbitrium *A* 9 intra *Rig*: extra *A* 13 dubi-
tate *A* 16 croesso *A* 18 aesculapio corr. ex aesculapiu* *A* galli-
naci .. *A* 19 secari *Goth*: sesecari *A*, prosecari *Wissowa* incon-
stans *Goth*: in *A*, in *Bal**, *Hild** 21 potuit metum
habere *Oehlerus*: potu re *A*, potuit re *Goth**,
pot re *Bal**, po re *Hild**, potuit metum subire
Goth *liquido *A* 22 mundo deo didicimus *Oehlerus*: mun di-
cimus *A*, mundo dicimus *Goth**, mundo isto (aut istud) dicimus
Goth, mundano deo dicimus *Hartelius*, mundo deos esse dicimus fort
hinc fort. 23 quando ita *Oehlerus*: ta *A*, quid? non ita *Goth*

Dionysius Stoicus trifariam eos diuidat. | unam uult speciem
 quae in promptu sit, ut Solem, Lunam, aetherem; | aliam,
 quae non compareat, ut Neptunum; reliquam, quae de ho-
 minibus ad diuinitatem transisse dicitur, ut Herculem, Amphia-
 f. 21^v raum. || aequae Arcesilaus trinam formam diuinitatis ducit. 5
 Olympios, Astra, Titanios, de Caelo et Terra: ex his, Saturno
 et Ope, Neptunum, Iouem et Orcum, | et ceteram successionem.
 Xenocrates Academicus bifariam facit, Olympios et Titanios,
 qui de Caelo et Terra. Aegyptiorum plerique quattuor | deos
 credunt, Solem et Lunam, Caelum ac Terram. cum reliquo 10
 igni | superno deos ortos Democritus suspicatur, cuius instar
 uult esse | naturam Zenon. unde et Varro ignem mundi ani-
 mum facit, ut perinde | in mundo ignis omnia gubernet sicut
 animus in nobis. atqui uanissime. | nam cum est, inquit,
 in nobis, ipsi sumus; cum exiuit, emorimur. ergo et 15
 ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus
 emoritur.

3. His ita | expeditis uidemus physicum istud ad hoc sub-
 ornatum, ut deos elementa | contendant, cum ex his etiam alios
 deos natos alleget; dei enim non nisi | de deis nascerentur. 20
 quos quoniam in mythico apud poetas plenius | suo loco ex-
 aminabimus, tamen, quod de ipsis interim retractandum est |
 quod ad praesentem speciem facit, simul et de praesenti specie
 ad ipsos | conuersi forsitan ostensuri sumus deos nullo modo
 uideri posse qui de ele-
 mentis, nati dicuntur, ut iam hinc 25

1 eos *Oehlerus*: deos *A* diuidat *Goth*: d *A*, diu *Bal**,
 diu *Hild**, diuiserit *Hartelius* 2 aetherem *Goth*: *A*,
 *Goth**, astra *Oehlerus* 3 reliquam quae de hominibus *Goth*: reli-
 qua | minibus *A*, reliquam | minibus *Bal**, *Hild** 4 diui-
 nitatem *Goth*: diuitatem *A* dicitur ut herculem amph in ras. *A* 5 Ar-
 cesilaus *Goth*: actesilaus *A* 6 titaneos *A* 8 acadameus *A* 11 hortos *A*
 cuius] ignis fort. 12 naturam deorum fort., animam *Hartelius* 14 atqui
Goth: atque *A* nam *Goth* 16 ignis *Goth* 18 expeditis *Goth* hysicum *A*
 19 contendat *Goth*: endat *A*, tendat *Bal**, *Hild** ex om. alii
 20 de deis *Goth*: s *A*, d *Bal**, *Hild** 21 suo *Goth* 23 quod
 ad praesentem *Goth*: ad praesentem *A*, quod aesentem *Bal**,
 quod ad . . sentem *Hild** 24 conuersi forsitan *Oehlerus*: *A*,
 an *Goth**, *Hild**, arguendo iam *Goth*, physicos *Har-*
telius 25 ut add. *Goth*

praeiudicatum sit deos elementa non esse, | cum qui, de ele-
 mentis nati dicuntur, dei non sunt; aequè demonst¹ran²tes
 elemen³ta deos non esse ad illam agnatorum speciem praestruel-
 mus recte deos, non esse defendi quorum parentes, id est
 5 elementa, dei non sunt. | scitum deum e, deo nasci, quemad-
 modum de non deo non deum. igitur quod | elementa con-
 tineat mundus iste, ut summaliter tractem de uniuersitate f.22
 partibus eius praeministrans (nam quae condicio eius, eadem
 utique erit et elementorum et membrorum), aut ab aliquo in-
 10 stitutus sit necesse est, | qua Platonis humanitas, aut a nullo,
 qua Epicuri duritia; et si institu⁴tus est, habendo initium ha-
 beb⁵it etiam finem. ita quod aliquando non fuit | ante initium
 et quandoque non erit post finem, non capit utique uideri
 deus, | carens substantia diuinitatis id est aeternitate, quae sine
 15 initio et fine | censetur. si uero institutus omnino non est ac
 propterea deus habendus, | quod ut deus neque initium neque
 finem sui patitur, quomodo quidam assignant | elementis,
 quae deos uolunt, generationem, cum Stoici negent quicquam
 deo, | nasci? item quomodo uolunt quos de elementis
 20 natos ferunt deos ha⁶beri, cum deum negent nasci? itaque
 quod mundi erit, hoc elementis adscri⁷betur, caelo dico et
 terrae et sideribus et igni, quae deos et deorum pa⁸rentes
 aduersus negatam generationem dei et natiuitatem frustra
 uobis, | credi proposuit Varro et qui Varroni indicauerunt ani-
 25 malia esse caelum, | et astra. quod si ita est, etiam mortalia
 sint necesse est, secundum animalis, | formam; nam etsi im-
 mortalem constat animam, ipsi hoc soli licebit, | non etiam

1 cum qui *Goth*: A 2 demonstrantes elementa *Goth*: de-
 monst¹ran ta A, demonstrando orta in secundis curis *Goth*
 3 agnatorum *Goth*: magnatorum A praestruemus recte deos *Goth*: prae-
 strue A, praestruemus recte *Rig* 5 sint scitum deum e
Goth: s A, certum deum e fort. 6 elementa *Goth* continet
Goth 9 ut membrorum *Goth* 10 quae fort. a sup. uers. A 11 quae
Goth 12 etiam finem *Oehlerus*: et infinem A, et finem *Rig* 19 deo
Goth 20 haberi *Goth* 21 adscribetur *Goth* 22 que A paren-
 tes *Goth* 24 uobis *Goth** ut qui *Oehlerus*, atqui *Hauckius* Varroni
 scripsi (et sic M. Klussmannus): Varro A indicauerat *Goth*, *Hauckius*
 26 animalis *Goth* 27 licebit *Goth*

illi cui adnectatur, id est corpori. nemo autem negabit elementis, | corpus esse, cum et contingamus ea et contingamur ab eis, certa^{que} cor|pora ex illis decidere uideamus. ergo si animalia, deposi^{ta} ratio|ne animae, qua corporum condicio, mortalia, non utique |dii sunt. | et tamen unde animalia Var- 5
roni uidentur elementa? quoniam |elementa mo|uentur. ac ne
f.22^v ex diuerso proponatur, multa alia moueri, ut rotas,, || ut
plaustra, ut machinas ceteras, ultro praeuenit dicens eo ani-
malia cre|dita, quod per semetipsa mouerentur, nullo extrinsecus
apparente mota|tore eorum aut incitatore, sicuti apparet qui 10
rotam compellit et plaustra | uoluit et machinam temperat.
igitur nisi animalia, non mobilia per se. | porro allegans quid
non appareat, ostendit quid quaesisse debuerat, | id est arti-
ficem et arbitrum motus; neque enim statim non est quod,
quia non uide|mus, non credimus esse. immo eo altius inuesti- 15
gandum est quod non uidea|tur, ut quod uideatur quale sit
scire possimus. alioquin si tantum ea qua|e comparent ideo
esse credantur quia comparent, quomodo deos etiam eos | rec|i-
pitis qui non comparent? si autem uidentur esse qui non sunt,
cur non sint | et qui, non uidentur? motatorem dico caelestium 20
rerum. sint ergo et anima|lia,, quia mobilia per se, et iam
mobilia per se, quia non per alium, tamen | ut ea, non statim
dei, quia animalia, ita nec ideo, quia per se mobilia: aut | quid
u|etat uniuersa animalia, ut mobilia per se, deos haberi? | et
hoc alia sane uanitate Aegyptiis licet. 25

1 adnectitur *Goth* elementis *Oehlerus*: A, *Goth**,
mortale *Goth* 3 certa^{que} corpora *Oehlerus*: cer pora A, certa-
que tempora *Goth*, certa corpora *Rig* 4 deposita ratione *Goth*: deposi ..
..... ne A, deposit *Goth** quae est fort. 5 dii sunt scripsi:
..... A, dii elementa *Goth*, immortalia *Oehlerus* 6 elementa mouentur
Goth: uentur A, per semetipsa mouentur *M. Klusmannus*
7 moueri ut rotas *Rig*: mouer A, moueri non animalia *Goth*
10 aut incitatore *Oehlerus*: ut initiator A, et initiator *Goth*, aut mina-
tore *Rig* 16 uidetur *Goth* 17 possumus *Rig* 18 creduntur *Rig*
a eos A recipitis *Goth*: .. cipitis *Goth** 20 sit fort. et qui *Goth*
uidetur fort. 21 animalia *Goth* et iam *Goth*: etiam A 22 ut ea *Oehle-*
rus: A, illa *Goth* 23 quid uetat *Goth*: etat A, uetat
*Goth** 24 sq. et hoc alia *Oehlerus*: lia A, colere animalia *Goth*

4. Aiunt quidam propterea deos | θεοὺς appellatos, quod θεῖν
 id est ἵεσθαι pro currere ac motari interpretatio est. | ergo
 iam, uocabulum istud non est alicuius maiestatis; a cursu enim
 et motu, | non ab diuinitatis denominatione formatum est.
 5 sed cum etiam ille unus Deus | quem colimus θεὸς cognomine-
 tur nec tamen aut motus ullus aut cursus | eius appareat,
 quia nec uisibilis cuiquam sit, palam est ut uocabulum istud
 sit aliunde desumptum propriumque, quia a se natium, diui-
 nitatis inuentum. | itaque semota interpretationis eius astutia
 10 uerisimilius est non a cursu et motu || θεοὺς dictos, sed de f.23
 appellatione ueri dei mutuatum, uti quos aequae deos excudis, -
 setis, θεοὺς cognominaretis. denique quam ita sit, probatio
 suppetit, cum etiam, | uniuersos deos uestros, in quibus nullius
 cursus aut motus officium denotatur, | θεοὺς communiter appel-
 15 letis. itaque si aequae mobiles θεοὺς aequae immobiles, discedi-
 tur uocabuli interpretatione pariter et diuinitatis opinione,
 quae a cursu et motu modulata rescinditur. quod si nomen
 istud proprium diuinitatis et | simplex nec interpretatorium in
 illo deo reprehensum in cetera quae deos | uultis, docete etiam
 20 qualitatis inter illos esse consortium, ut iure consistat, | colle-
 gium nominis communione substantiae. porro θεὸς ille iam
 hoc, | solo, quod non sit in promptu, uacat a comparatione

1 propterea *A* corr. θεοὺς *addidi* appellatos *scripsi*: tos
A, . u latos *Bal**, atos *Goth**, *Hild**, fuisse appel-
 latos *Goth* θεῖν id est ἵεσθαι *Hartelius*: thin & siesta *A*, θεῖν et
 ἱεσθαι *Goth*, θεῖν et ἱεσθαι *Rig* 2 pro currere *scripsi*: procurrere *A*
 ergo iam *Goth*: *A*, sane *Rig*, ita uero *fort*. 4 non ab diuini-
 tatis *Rig*: tatis *A*, nomen diuinitatis *Goth* denominatione
Goth: dominatione *A*, eis dominatione *Oehlerus* 5 quem colimus *Goth*:
 s *A* theos *A* 6 eius appareat *Goth*: t *A*,
 at *Goth** 8 sit aliunde desumptum *Goth*:
 sumptum *A* a *add. Goth* 9 itaque semota *Goth*: *A*
 10. 12. 14. 15 θεοὺς *Goth*: theos *A* 13 suppetit cum etiam *Goth*: sup-
 pe *A* nullius *Rig*: nullus *A* 15 mobiles *add. Har-*
telius deos ceditur, uocabuli *fort*. 16 interpretationem et opi-
 nionem *fort*. 17 quae a *Rig*: qua *A* rescindunt *fort*. si
Goth: is *A* 18 interpraetorium *A* 19 deprehensum *Goth* 21 theos *A*
 22 hoc *Goth*

eorum quae in promptu sunt et uisui et sensui [sed sensui],
 satisque est testimonii ad diuersitatem occulti et manifesti
 renuntiatio. si elementa palam proposita, omnibus, si contra
 deus nemini, quomodo poteris ex ea parte quam non uidi-
 stis quae uides congregari? cum ergo non habes coniungere sensu
 neque ratione, quid uocabulo coniungis, ut coniungas etiam
 potestate? ecce enim Zeno quoque materiam mundialem a
 deo separat, uel eum per illam tamquam mel per fauos tran-
 sisse dicit. itaque materia et deus duo, uocabula, duae res.
 pro discrimine uocabulorum etiam res separantur, etiam
 materiae condicio uocabulum sequitur. quodsi deus materia
 non est, quia sic et appellatio praescribit, quomodo quae sunt
 in materia, id est elementa, dei habebuntur, cum membra a
 corpore alienigena esse non possint? sed quid ego cum
 f.23^v argumentationibus physiologicis? || sursum mens ascendere
 debuit de statu mundi, non in incerta descendere. rotunda
 mundo, Platonica forma. quadratum eum angulatumque com-
 plementum ab aliis, credo, circino rotundo ita collegit, quod sine
 capite solum credi laborat. sed Epicurus, qui dixerat, quae
 super nos, nihil ad nos, cum et ipse caelum inspicere
 desiderat, solis orbem pedalem deprehendit. adhuc scilicet
 frugalitas et in caelis agebatur. denique ut ambitio profecit,

19] Epic. ed. Usen. p. 229, 2.

1 quae *Rig*: qui *A* promptu *Rig* [sed sensui], satisque *Har-*
telius: sed sensui satis quod *A*, (sed sensui satis), quod *uulgo* 2 diuer-
 sitatem *Goth* 3 proposita *Goth* 4 non uidisti *Goth* 6 neque *Goth*
 8 eum *Goth* 9 deus duo *Rig*: d *A*, dei *Goth* 10 separantur
Goth: s *A*, se *Bal** *Hild** 11 deus addidi materia
 non est *Goth* 13 materia *Goth* 14 alienigena esse *Oehlerus*: alig
A, alig . . . esse *Goth**, alige . . . esse *Bal** aliena esse *Goth** 15 phy-
 siologicis *Goth* sursum mens ascendere *Goth*: s n-
 dere *A*, s ascendere *Goth** 16 descendere. rotunda mundo
Goth: descen *A*, descen lo *Goth**
 17 sq. commentum ab aliis, credo, circino *Oehlerus*: com
 cino *A*, com do circino *Goth**, com o
 circino *Hild** 19 credi laborat. sed *Goth*: cre (*ductus*
euandros m. rec. sic restituere conata est credeiloarat) *A*, cre
 sed *Bal** et add. ante Epicurus *Goth*

etiam sol aciem suam extendit; ita illum orbem maiorem Peripatetici denotauerunt. oro uos, quid sapit coniecturarum libido? | quid probat tanta praesumptione asseuerationis otium affectatae | morositatis eloqui artificio adornatum? merito
 5 ergo Milesius Thales, | dum totum caelum examinat et ambulat oculis, in puteum cecidit | turpiter, multum inrisus Aegypto illi: in terra, inquit, nihil perspiciebas, caelum tibi speculandum existimas? itaque casus eius per figuram | philosophos notat, scilicet eos, qui stupidam exerceant curiositatem,
 10 in res naturae quam prius in artificem eius et praesidem, in uacuum | laborandum habituros.

5. Quin ergo ad humaniorem aliquanto conuertimur opinionem, quae de communi omnium sensu et simplici | coniectura deducta uideatur? nam et Varro meminit eius, credi-
 15 tam praeterea dicens elementorum diuinitatem, quod nihil omnino | sine suffragio illorum gigni ali prouehi possit ad uitae humanae | et terrae sationem, quando ne ipsa quidem corpora aut animas sufficere licuisset sine elementorum temperamento, quo habitatio ista mundi || circularum condicionibus f.24
 20 foederata praestatur, nisi quod hominum | incolatui denegauit enormitas frigoris aut caloris, proptereaque | deos credi solem, qui dies de suo cumulet, fruges caloribus expediat et | annum

1 faciem fort. 4 morositatis Goth, curiositatis fort. 5 dum totum Goth: ... totum Goth* 6 turpiter Goth: r A 7 inquit Goth: inquis A 8 perspiciebas caelum Rig 8 philosophos Oehlerus: s A, philosophis Goth 10 in res naturae Goth: turae A, naturae Goth* 11 laborandum scripsi: dum A, ndum Goth*, currendum Goth, suum studium Oehlerus 12 conuertimur Goth: con ur A, con mur Goth*, conducimur Hild 13 coniectura Goth: A, con Goth* (cf. errata), ura Hild, cognitione Priorius 14 sq. creditam praeterea Goth 16 sine suffragio Goth 17 uite humana A et terrae sationem Goth: onem A, conseruationem Hartelius 18 animas Goth: anima A 20 nisi quod hominum Goth: A, nisi quod Goth*, n Bal*, Hild*, sine quo hominum Hartelius 21 caloris, proptereaque Oehlerus: ca A, caloris Hild*, caloris aestiuitas: ideo Goth, caloris. itaque Rig, caloris zonas duas: ita fort. 22 dies scripsi: diei A caloribus expediat et Goth: calor A, caloribus . p Goth*, caloribus Bal*, Hild, caloribus maturet Oehlerus

stationibus seruet: lunam, solacium noctium, patrocinium [men]-
sum gubernaculis: item sidera, signacula quaedam temporum
ad rurationem notandorum: ipsum denique caelum, sub quo
omnia, terram, super | quam omnia, et quicquid illorum inter
se ad comoda humana | conspirat. nec tantum beneficiis 5
fidem diuinitatis elementis conque[n]ire, sed etiam de diuersis
quae tamquam de ira et offensa eorum incidere, | soleant, ut
fulmina, ut grandines, ut ardores, ut aerae pestilentes, | item
diluuii, item hiatus motusque terrarum, et iure credi deos
quo[rum] natura honoranda sit in secundis, metuenda sit in 10
aduersis, | domina scilicet iuuandi et nocendi. porro si ita
sentiantur in ciuium | conuersione, non perinde rebus ipsis
quibus iuantur siue laeduntur, | aut gratias referunt aut que-
rellas intendunt, sed his sub quorum ui | et potestate operatio
rerum decurrit. nam in uoluptatibus quoque, | non tibiae aut 15
citharae coronam ad praemium adiudicatis, | sed arti[j]fici qui
tibiam et citharam suauitatis temperet ui. aequae cum quis
uale[tu]dine male est, non lanis nec antidotis aut malagmatibus
ipsis gra[tia]m meministis, sed medicis, quorum opera atque
prudentia reme[dia] proueniunt. item in aduersis qui ferro 20
sauciantur, non gladium | ipsum aut lanceam accusant, sed
f. 24^v hostem uel latronem, et quos tecta || opprimunt, non tegulas
aut imbrices arguunt, sed uetustatem, sicut et nau[fragi] non

1 mensum *Goth* (item stellas, quae curant) gubernaculis *Hartelius*
3 rurationem *Merkelius*: mutationem *A* 4 terram *Rig*: in terra *A*
7 incidere *Rig*: inc *A*, inc *Goth**, incusari *Goth* 11 ista *Goth*
12 ciuium *Oehlerus*: o *A*, c *Bal**, *Hild**, *Goth**, aetatis
Goth, omni fort. 13 siue *A* laeduntur *Goth* 14 quor . . *Hild**
ui *Hild*: *A*, . . . *Goth**, . . *Hild**, ducatu *Goth*, uelle fort., iussu
Hartelius 15 et in *Goth* quoque *Goth*: q *A*, uestris *Rig* 16 cy-
tharae *A* sed artifice *Goth* 17 quis uale[tu]dine *Goth*: tudine *A*,
quis tudine *Goth**, tudine *Hild** 18 malagmatis *Goth*
19 ipsis gratiam *Goth* 20 prudentia remedia *Goth*: prudentia dia *A*,
prudentia dia *Goth** 21 non gladium *Goth* lanceam *Goth*: lan-
ciem *A* 22 quos tecta opprimunt non tegulas *Rig*: quos
. . . tegulas *A*, quos tegulas *Goth**, *Hild**, quos casus
subitus obtruiuit, non tegulas *Goth* 23 naufragi non petrae sed (in er-
ratis et) *Goth*: nau et *A*, naufragi . . . petris et *Bal**,
nau et *Hild**, naufragi non petris et *Rig*

petrae, et fluctibus imputant, sed procellae. merito. certum enim est, | quodeunque fit, ei, adscribendum, non per quod fit, sed a quo fit, quia is est | caput facti qui et ut fiat et per quid fiat instituit (et sunt in omnibus rebus | tres tituli isti: 5 quod est, per quod est et a quo est), quia prius est qui quid | uelit fieri et per quod possit inueniri. et ita recte in ceteris agitis aucto|rem considerantes, at in physicis contra naturam regula uestra, qua in cete|ris sapientiam indicatis, auferendo summum gradum auctoris, et quae fi|unt non a quo fieri **. 10 ita credere contingit elementorum potestates et ar|bitrj|a esse quae sunt seruitutes et officia. non in ista inuestigatione ali|cuius artificis intus et domini * seruitutes autem ostendimus elementorum | ipsis ex, operis eorum quas facis potestates? sed dei non seruiunt; ea igitur | quae, seruiunt dei non sunt. 15 aut doceant uulgo fieri, ut de licentia passiuita|tis libertas approbetur, de libertate dominatio, de dominatione diuini|tas intel|legatur. nam si omnia haec super nos certis curriculis, legitimis | decursibus, propriis spatij, aequis uicibus sub legis instar constituta uol|uendis temporibus et exercendis 20 temporum ducatibus occurrere meminerunt, | num non ex ipsa

2 quodeunque fit ei *Hild*: quodeu *A*, quodecumque praesto est *Goth*, quodecumque est, ei *Rig*, quodecumque sit ei *Bal* 5 est qui quid *Rig*: esse quid quid *A*, esse quid quod *Goth* 6 per *addidi* quo *Oehlerus*, a quo *Hartelius* 8 et regulam uestram *fort.* sapienter *fort.* 9 fiunt *Goth* fieri *A*, fieri considerando *Oehlerus*, fiant eruitis *Hartelius* 10 arbitria *Goth*: ar ia *A*, ar *Goth**, ar a *Bal**, ar . . . ria *Hild** officia nobis in *Hartelius* in] enim *Goth* 12 alicuius *Goth*: ali . . . s *A*, ali us *Goth**, ali . . . ius *Hild** lacunam signavi: arbitrium agnoscimus uel similia desideramus seruitutes *Goth*: seruitutis *A* autem] etiam *Goth*, artem *Oehlerus* 12 ostendimus *Goth*: non tendimus *A*, contendimus *Hartelius* 13 ipsis ex *scripsi*: *A*, certis ex *Goth* potestates *Goth*: potestatis *A* interrogationis signum tollit *Hartelius* quae *Goth* 15 passiuitatis libertas *Goth*: passiuita r-tas *A*, passiuita ertas *Bal**, *Hild** 16 de *posterius*] *de *A* diuinitas intellegatur *Goth*: diuini legatur *A*, diuini ellegatur *Bal**, *Hild** 18 decursibus *Goth* 19 uoluentis temporibus *Goth*: uol emporibus *A*, uol s temporibus *Goth** 20 concurrere *fort.* num non ex ipsa *Goth*: psa *A*, ex ipsa *Goth**

observatione condicionum suarum et fide operum et instantia |
 curriculum, et cura demutationum et memoria reciprocationum,
 aliquam dominationem sibi praeesse persuadeant uobis,
 cui apparere uideatur | uniuersa negotiatio mundialis perueniens
 ad humani generis utilitatem | et laesionem? non enim
 f. 25 potes dicere ea sibi agere ista ac sibi curare || nec quicquam
 hominum causa disponere, cum propterea defendas elementis
 diuinitatem quod ab illis aut iuuari te aut laedi sentias. nam
 si sibi | praestant, nihil eis debes.

6. Age iam, conceditisne diuinitatem non modo | non serui- 10
 liter currere, sed inprimis integre stare neque minui neque
 intercipi | neque corrumpi debere? ceterum abiit omnis felicitas
 eius, si quid patitur umquam. ecce autem et astra
 intercidunt et intercidisse se attestantur. | confitetur et luna,
 quantum amiserit, cum resumit. iam maiora eius detrimenta 15
 soletis in aquae speculo considerare, ut nihil amplius ulla in
 parte, | credam quod magi norunt. ipse etiam sol saepe
 defectione temptatus est. fingite quaslibet rationes caelestium
 casuum, non uolet deus aut minor fieri aut esse desinere.
 uiderint igitur humanae doctrinae patrocina quae coniectandi 20
 artificio sapientiam mentiuntur, | et ueritatem. nam alias
 natura sic est, ut qui melius dixerit, hic uerius dixisse
 uideatur, non qui uerius, is melius. ceterum cui res examinabitur,
 | uerisimilius utique dicet elementa ista ab aliquo regi
 quam ultro cadere: | igitur non deos quae sub aliquo. at si 25

2 curriculum *Goth*: *A* et posterius addidi reciprocationum *scripsi*: reciprocatorum *A* 3 dominationem *Goth*: do
 m *A*, do *Bal**, *Hild** 4 uniuersa negotiatio *Goth*:
 otatio *A*, negotiatio *Goth** 5 et laesionem *Hauercampus*: nem *A*, et nem *Goth**, et *Hild**,
 seu accessionem *Goth*, et collisionem *Hild*, aut laesionem *fort*. 8 iuuari
Goth: turbari *A* 9 si *add. Goth* 15 detrimenta *Goth* 16 ulla in
 parte *Goth*: ullam p *A*, ullam *Goth** 17 magi norunt *Goth*:
 maginorum *A* 18 fingit* *A* quaslibet *Goth*: qualibet *A* 19 uolet
Goth 20 uiderint *Goth*: uideri *A* humanae *Goth*: hu ... ne *A*
 21 mentiuntur *Goth*: men *A*, men *Goth** 22 uerius dixisse
Goth 23 examinabitur *Goth* 25 cadere *Goth*: ca ... *A*,
*Goth**, *Hild**, moueri *Oehlerus*

in isto erratur, melius est errare, | simpliciter quam ut physici
diligenter. sed enim si ad mythicum spec|tes, melius iam in
physico mortalitas errat eis diuinitatem | adscriben|do quae
super hominem putat situ et ui et magnitudine et diui|nitatem,
5 sentiri. quod enim super hominem, credas deo proximum.

7. Ceterum ut ad my|thicum transeamus, quod poetis depu-
tatur, nescio an tantum | par quaerere, | mediocritati nostrae,
an tanti de documentis diuinitatis confirmentur, || ut Mopsus f. 25^v
Africanus et Boeotus Amphiarus. delibanda enim nunc est
10 species ista, cuius suo loco ratio reddetur. interim hos certe
homines fuisse | uel eo palam est, quod non constanter deos
illos, sed heroas appellatis. | quid ergo contendimus? si ad-
dicenda mortuis diuinitas erat, non | utique talibus. ecce uos,
cum eadem licentia praesumptionis sepulchris | regum uestro-
15 rum caelum infamatis, nonne probatos quosque iustitia, | uir-
tute, pietate et omni bono eiusmodi consecrationis solacio
honestat|is, contenti pro talibus etiam inrideri peierantes, at
e contrario impios, | turpes etiam pristinis humanae gloriae
praemiis aufertis, decreta eorum | et titulos lancinatis, ima-
20 gines detrahitis, monetam repercul|titis? ille autem conspector
omnium, comprobator, immo | largitor honorum, tantae indul-
gentiae suae ordinationem uulgo pro|stitu|et, et plus diligentiae
atque iustitiae hominibus licebit in distribuen|dis diui|nitatibus

1 errare *Hild**: *A*, lacunam non indicat *Goth** 2 mythicum
spectes *Hild*: mythic tes *A*, mythic tes *Goth**, myth
. tes *Bal**, mythicu tes *Hild**, mythicos deflectes *Goth* 3 ad-
scribendo *Goth*: do *A*, adsc do *Bal**, *Hild** 4 homi-
nem *Goth*: omnem *A* diuinitate *Goth*: diui *A*, di
*Bal**, diuini *Hild** 6 ceterum *A* ut ad mythicum *Goth*:
. thicum *A*, mythicum *Goth**, ut ad thicum *Hild** 7 par
quaerere *Oehlerus*: *A*, *Goth**, laborandum *Goth*
8 confirmentur *Oehlerus*: confi *A*, conf *Goth**, confi-
dentes sint *Goth* Mopsus *Goth*: mox *A* 9 Africanus *Goth*: africanos
A Boeotus Amphiarus *Goth*: boetus ampharaus *A* nunc *Rig*: non
A 15 probatos *Goth*: probatis *A* quosque (que in ras.) *A* 17 ho-
nestatis *Goth*: one is *A*, one tis *Bal**, *Hild** perierantes *A*
18 turpes *Goth* 19 eueritis *fort.* et titulos *Goth* 20 repercutitis
Goth 21 largitor *Goth*, tributor *Hild* 22 prostitu|et *Goth* 23 di-
stribuendis diuinitatibus *Goth*

sapere? mundiores erunt regum et principum comites quam summi dei? atquin horretis et auersamini uagos, exules, paupere_s, debiles, sordide natos, inhoneste institutos, contra incestos, adulteros, raptores, parricidas etiam legibus sacratis. ridendum an irascendum sit, tales deos credi quales homines esse non debeant? sedenim in isto mythico genere, quod poetae ferunt, quam incerti agitis circa conscientiae pudorem et pudoris defensionem! nam quotiens misera uel turpia uel atrocia deorum exprobramus, allegatione poeticae licentiae ut fabulosa defenditis, quotiens ultro siletur de eius-
 f.26 modi || poetica, non modo non horretis, sed insuper honoratis atque in necessariis artibus habetis, denique per hanc initiatricem litteraturae ingenuitatis studia producitis. criminatores deorum poetas eliminari Plato censuit, ipsum Homerum sane coronatum ciuitate pellendum. at cum recipiatis illos et retineatis, cur non credatis talia retexentibus de deis uestris? igitur si creditis poetis, cur tales deos colitis? si ideo colitis quia non creditis poetis, cur laudem mendacibus fertis nec cauētis ne offendatis eos quorum detractatores honoratis? sane fides a poetis non exigenda. nonne, qui dicitis deos post mortem factos, homines confitemini ante mortem? quid ergo noui, si, qui homines fuerint, humanis aut casibus aut criminibus, aut fabulis polluantur? non creditis poetis, cum de relationibus eorum, etiam sacra quaedam disposueritis? cur rapitur sacerdos Cereris, si non, tale Ceres passa est? cur Saturno alieni liberi immolantur, si ille suis pepercit? cur Idaeae masculus amputatur, si nullus illi fastidiosior adu-

1 comites quam *Goth* 3 pauperes *Oehlerus*: s *A*, mutilos *Goth* sordide *Goth*: sordidos *A* 4 incestos adulteros *Goth* sacratis *scripsi*: exarendis *A*, exarandis *Goth*, exerendis *Rig*, exornatis *Oehlerus*, exeritis deos *Harnack* 5 ridendum an irascendum *Goth*: riden irascendum *Bal**, *Hild** 6 sedenim *Goth*: *A* mythico *A* 7 circa *Goth* 8 misera uel *Goth* 9 allegatione *Oehlerus*: allegationem *A* 9 poeticae licentiae *Hild**: poeti iae *A*, poetices a limine *Goth* 11 non prius add. *Goth* horretis *Rig*: erratis *A* 12 atque *scripsi*: utque *A* 15 recipiatis *Goth*: ecipiatis *A*, excipiatis *Rig* 19 detractatores *Goth* 25 si non *Goth* 26 suis pepercit *Goth*: suis . . . percit *Hild** 27 idaeae *A* fastidiosior adolescens *Goth*

les cens libidinis frustratae dolore castratus est? cur Herculeum pol luctum mulieres Lanuinae non gustant, si non mulierum causam praeiuit? | mentiuntur sane poetae, sed non ideo, quod talia digresserint de deis, | homines quando fuerint, nec quod diuinas adscripserint foeditates, | diuinitatis, cum inter-
 5 terim uobis credibilius uisum est deos fuisse, sed | non tales, quam tales, sed non deos.

8. Superest gentile illud genus, | inter populos deorum, quos libidine sumptos, non pro notitia, | ueritatis, docet priuata
 10 notitia. deum ego existimo ubique notum, || ubique praesentem, ubique dominantem, omnibus colendum, omnibus demerendum. at enim cum illi quoque, quos totus orbis communiter colit, excidant probationi uerae diuinitatis, quanto magis isti, quos ne ipsi quidem municipes sui | norunt? nam quae
 15 idonea auctoritas praecurrit eiusmodi theologiae | quam etiam fama destituit? quanti sunt qui norint uisu uel auditu Atargatim Syrorum, Caelestem Afrorum, Varsutinam Maurorum, Obodan et Dusarem Arabum, Belenum Noricum, uel quos Varro ponit: Casiniensium Deluentinum, Narniensium Visidianum, Atinensium Numiternum, Asculanorum | Anchariam,
 20 † et quam praeuerint, Vulsiniensium Nortiam, quorum ne nomen quidem dignitas humanis cognominibus distat? satis

1 frustrate A Herculeum pol luctum Goth 2 Lanuinae Goth: lanuinae A gustant Goth: gustat A 3 causam scripsi: causa A praeiuit Oehlerus: p A, prius fuit Goth, prohibuit Hartelius 4 digresserint Goth: gesserint A de deis Goth: A, uestri dei Oehlerus, de istis Hartelius quando fuerint Oehlerus: quas defuerint A, quam defuerint Goth, quasi dei fuerint Hartelius 5 diuinas ad scriberint A, indignas descripserint Hartelius foeditates Oehlerus diuinitati fort. 6 fuisse, sed Goth: fuis A, fuis Goth* 8 genus Goth 9 notitia Goth 10 ego Goth: ergo A ubique notum Goth 12 totus Goth: totos A 16 uisu uel auditu Goth: uisum uel auditum A Atargatin Goth: et argatim A 18 Obodan et Rig: obodane A 19 Deluentinum Rig: dei*& im A Narniensium Rig: narnensium A 20 Atinensium Oehlerus: atheniensium A, Aternensium Goth Numiternum Oehlerus: numertinum A, Numentinum Goth Asculanorum Oehlerus: aesculanorum A, Faesulanorum Reinesius Anchariam Goth 21 quam praeuerint A, Quampraeuerim Goth, quam Praeuerim Rig, quam perceperint Oehlerus, quam praeiuerint fort. nomen Goth

rideo etiam | deos decuriones cuiusque municipii, quibus
honor intra muros suos deter|minatur. haec libertas adoptan-
dorum deorum quousque profecerit | Aegyptiorum superstitiones
docent, qui etiam bestias priuatas colunt, | feles, crocodillos
et Anubem suum. parum est, si etiam hominem consacra- 5
uerunt, illum dico quem non iam Aegyptus aut Graecia, uerum
totus orbis | colit et Afri iurant, de cuius statu quod conici
potest apud nostras litteras, | ut uerisimile uidetur, positum
est. nam Serapis iste quidam olim Io|seph dictus, fuit, de
genere sanctorum. iunior inter ceteros fratres, sed excelsior | 10
ingenio, ab isdem fratribus per liuorem uenum in Aegyptum
datus serui|ebat in familia regis Aegyptiorum Pharaos. a
regina minus pudica deside|ratus, sed quia non obsequebatur,
e contrario ab eadem delatus a rege | in carcerem, datur.
f.27 illic somnia quibusdam non perperam interpretatus || uim spiri- 15
ritus sui ostendit. interea rex quoque somniat terribilia quae-
dam. illi | detractantibus quos conuocauerat ualuit exponere
Ioseph, expedita de | carcere edocuit, somnium regi aperit:
illos boues septem opimissimos dif|fluentem totidem annorum
ubertatem significare, posteriores aequae sep|tem enectos sub- 20
sequentium septem annorum inopiam praedicare. suadet ita-
que | de recondendis praesidiis in futuram famem de copia

1 deos *Goth*: ... s *Goth**, *Hild**, d ... s *Bal** 2 determinatur *Goth*:
deter ... atur *Goth**, *Hild** 4 feles, crocodilos *Hild*: ... crocodrillos *A*,
. sp ... crocodrillos *Goth**, sp ... crocodillos *Rig*, ... crocodrillos *Bal**,
*Hild**, ibim crocodrillos *fort.*, et aspidem, crocodilos *Goth*, spiritu, cro-
codillos *Oehlerus*, sphingia crocodrillos *M. Klussmannus* 5 Anubem
scripsi: anguem *A* consacrauerunt *Oehlerus*: consecrarunt *Rig* 6 gre-
cia *A* 7 colit et *Goth* Afri *Rig*: afrii *A* quod *Goth*: quid *A* 8 ut
uerisimile *Goth* uidetur *Goth*: uideatur *A* 9 Ioseph dictus *Goth*:
io (in ras.) ... *A*, Iosef ... *Goth** 11 ingenio *Goth*: ...
... *A* liborem *A* 12 datus *Goth*: datur *A* serui|ebat in familia
Goth pharaos *A* sic semper 13 desideratus, sed quia *Goth* 14 in car-
cerem *Goth* 15 interpretatus *A* 16 somniat *Oehlerus*: somnia *A*
17 detractantibus *scripsi*: detractis *A*, detractus *Oehlerus*, detractatis
M. Klussmannus quod conuocatus erat *Oehlerus* uoluit *Goth*
18 iosef *A* experimenta *Oehlerus* 19 diffluentem *scripsi*: defluentes *A*,
diffuentes *Oehlerus* 20 enectos *Oehlerus*: ineptos *A*, inertes *fort.*
21 suadet *Oehlerus*: saepe *A*

priore. credidit rex: | exitus rerum et prudentem et sanctum
semper et necessarium probauit. | itaque Pharaο uniuersae
Aegypto et frumentandae et exinde curandae, | eum praefecit.
hunc Serapidem ex suggestu, quo caput eius ornatum, | uoca-
uerunt; cuius suggestus modialis figura frumentationis eius, |
memoriam obsignat, et curam frugum super caput eius fuisse
ipsis spicis, | quibus per ambitum notatur, apparet. propterea
et canem, quem apud, | inferos deputant, sub dextera eius
dicauerunt, quod sub manu eius, | compressa cura Aegyptio-
rum. et Phariam adiungunt, quam filiam regis, | Pharaο
deriuatio nominis esse demonstrat. nam et tunc Pharaο inter,
cetera honorum et remunerationum filiam quoque in matri-
monium ei, | dederat. sed quia et feras et homines colere
susceperant, utramque faciem in unum Anubin contulerunt,
in quo naturae condicionisque suae, | potius argumenta uideri
posset consecrasset gens rixosa, suis regibus, | recontrans, in
extraneis deiecta, sane et gula et spurcitia canina, | etiam
serui † ipsa.

9. Haec secundum tripartitam dispositionem Varronis diuini-
tatis aut notiora aut insigniora digessimus, ut possit iam
uideri, || satis responsum de physico genere, de poetico, de f. 27
gentili. sed quoniam omnis | superstitio non iam philosopho-
rum nec poetarum nec populorum, a quibus | tradita est, sed
dominantium Romanorum, a quibus occupata est, a quibus
auctoritatem sibi extruxit, alia iam nobis ineunda est humani

3 egypto A 4 serapitem A 5 modiali Goth frumentationis eius
Goth 6 obsignat et curam Goth: obsignatura A 8 apud Goth: ei ad
fort. 9 eius Goth compressa cura Oehlerus: compressatur A, fames
(falso scilicet Goth hoc loco quinque litteras perisse adnotauit) compressa
tum Goth, compressatus Rig, compressa turba Hartelius 10 fariam A
filiam regis Goth: filia A 11 inter Goth 14 utramque faciem
Goth 15 condicionisque suae Goth 16 posset Rig: posse A, possunt
Goth regibus Goth 17 sanie Hartelius gulae fort. spurcitiae fort.
canina Goth: A, super canes fort. 18 serua Goth 19 Varronis
diuinitatis Goth: nitatis A 20 iam uideri Goth: A,
uideri fort., iam esse Hartelius 22 gentili. sed Oehlerus: gentibus
et A superstitio Goth: substitutio A filosoform A 24 a quibus ante
auctoritatem del. Rig

erroris latitudo, immo silua caedenda, quae undique conceptis
 superstitionum seminibus | uitii pueritatem obumbravit. sed
 et Romanorum deos Varro trifariam | disposuit in certos, in-
 certos et electos. tantam uanitatem! quid enim erat illis
 cum in|certis, si certos habebant? nisi si Atticos stupores 5
 recipere uoluerunt. nam et A|thenis ara est inscripta: ignotis
 deis. colit ergo quis quod ignorat? tum si certo|s habebant,
 contenti esse debuerunt nec electos desiderare. in quo etiam
 inreli|giosi deprehenduntur. si enim dei ut bulbi seliguntur,
 qui non seliguntur | repro|bi pronuntiantur. nos uero bifariam 10
 Romanorum deos recognosci|mus, communes et proprios, id
 est quos cum omnibus habent et quos | ipsi, sunt commenti.
 et numquid hi sunt publici et aduenticii dicti? | hoc enim
 arae docent, aduenticiorum ad fanum Carnae, publicorum in
 Pa|latio. quia communes dei quam in physico quam in mythico 15
 compre|hendantur, actum est iam de istis. speciebus de pro-
 priis dicere | attinet, de Romanis, stupeamus tertium illud
 genus hostilium deorum, | propterea quod nulla gens alia tan-
 tum sibi superstitionis inuenerit. | ceteros in, duas species
 dirigimus, alios de hominibus assumptos, alios men|te con- 20
 ceptos. igitur quoniam idem illis color suppetit consecrationis
 mor|tuorum, tamquam ob merita uitae, eandem et nos respon-
 sionem opponamus || necesse est, neminem ex his quoque tanti

6] cf. Act. Apost. 17, 23. 9] cf. August. de ciu. dei 7, 1.

1 cedenda A 2 uitii pueritatem *Rig*: uitiiis pueritatem A, uitiiis
 puritatem *Goth*, initii paruitatem *fort*. 3 trifariam *Goth*: bifariam A
 in certos *add. Goth* 5 Atticos stupores *Rig*: attico stupori A, attico
 stupore *Goth* 7 certos habebant *Goth* 9 bulbi seliguntur *Goth*: uultis
 eliguntur A 10 reprobi *Rig*: improbi *Goth* 12 ipsi *Goth* 13 nunc
 quidem *Hartelius* hoc enim *Goth*, si quidem *Ambroschius*, haec nomina
fort. 14 carne A 15 Palatio *Goth* quia *scripsi*: quare A, quare cum
Goth prius in *add. Oehlerus* 16 comprehendantur *Goth* 17 attinet
Goth: et A, iam libet *Oehlerus*, placet et *Hartelius* De Ro-
 manis stupeamus *uulgo* 18 propterea *Hild*: eo A, ereo
*Hild**, se? eo *Goth**, e eo *Rig*, nexuisse, eo *Goth*, habere
 eo *fort*., necesse est eo *Hartelius* 19 ceteros in *Goth*: A, igitur in
Hild 20 mente conceptos *scripsi*: m̃ | ... ceptos A, inde conceptos
Goth, modo alio conceptos *Oehlerus*

fuisse. patrem diligentem Aenean crediderunt, militem numquam gloriosum, lapide debilitatum. quod telum | quantum uolgare atque caninum, tanto ignobile uolnus! sed et proditor | patriae Aeneas inuenitur, tam Aeneas quam Antenor. ac si
 5 hoc uerum nolunt, | Aeneas certe patria flagrante dereliquit socios, feminae Punicae subiciendus, quae maritum Hasdrubalem Aeneae timiditate supplicantem | hosti non comitata raptis secum filiis formam et patrem sibi habere non | in fugam sapit, sed in ignes ardentis Carthaginiis ut in amplexus
 10 patriae, | pereuntis incubuit. pius Aeneas ob unicum puerum et decrepitum senem | Priamo et Astyanacte destitutis? atquin Romanis magis detestandus, | qui pro salute principum et domus eorum aduersus liberos et coniuges et omne, | pignus suum deierant. consecrant filium Veneris, et hoc Volcanus
 15 sciens patitur et Iuno concedit. filii si pietate parentum in caelo sedent, cur non potius, | Argiui iuuenes dei habiti, quod matrem, ne in sacris piaculum committeret, | plus quam humano more iugales prouexerunt? cur non magis dea, quae, | magis pia, illa filia patris in carcere fame defecti uberibus
 20 suis educatrix? | quid aliud Aeneae gloriosum, nisi quod proelio Laurentino nusquam, | comparuit? rursus forsitan solito more quasi desertor e proelio, | fugerit. Romulus aequae post mortem deus. si quia urbem condidit, cur non, | alii usque in feminas urbium auctores? sane Romulus et fratrem inter-
 25 fecit et alienas uirgines dolo rapuit. ideo deus, ideo Quirinus est, quia, | tunc parentibus quiritatum est per illum. quid Sterculinus, || meruit, ad diuinitatem? si agros stercoribus f.28^v iuuando diligens fuit, plus fimi | Augias conferebat. si Faunus

1 aeneā A 4 quā A 5 aenea A flagrante Goth: fraglante A dereliquit A 7 timiditate Goth: timiditatē his A, timiditate miti Oehlerus comitata Goth: comitatu A 8 patriam fort. 9 sapiit fort. ardentis Rig: ardentes A 13 omne Goth: o . . . Goth* 14 consecrant Oehlerus: consecrat A 15 sciens patitur Goth filii si pietate Oehlerus: sibisepte A, sibi sede Goth, si ueredi Rig parem Goth 17 piaculum Goth: piculum A commiter . . A 20 educatrix Goth 22 desertor e Goth: desertore A 23 condidit? cur non Oehlerus: condidit; et Goth 26 est, quia Goth quiritatum Goth: queritatum A 27 Sterculinus Goth: Sterculus Rig meruit Goth 28 Augias Rig: . . geas A, Augeas Goth

Pici filius in ius agitabatur mente ictus, curari eum | magis quam consecrari decebat. si Fauni filia pudicitia praecebat, ut | ne conuersaretur quidem inter uiros aut barbaria aut conscientia defor|mitatis aut rubore insaniae paternae, quanto dignior bona Dea Pene|lopa, quae inter tot uilissimos amatores diuersata 5 obsessam castitatem | tenere protexit? est et Sanctus propter hospitalitatem a rege Plotio fanum | consecutus: potuit et Vlixes de humanissimo Alcinoο unum amplius deum | uobis contulisse.

10. Ad foediora festino. non puduit auctores uestros de Laren|tinā palam facere. scortum haec meritorium fuit, siue 10 dum Romuli nutrix | ,et idēo lupa quia scortum, siue dum Herculis amica est, et iam mortui Her|culi, id est iam dei. nam ferunt aedituum eius solum forte in aede calculis lu|den|tem ut sibi conlusorem, quem non habebat, repraesentaret, una manu | ,Herculis nomine, alia ex sua persona lusum inisse, 15 si ipse uicisset, cenulam | ,et scortulum ex stipibus Herculis sumeret, si uero Hercules, id est manus al|tera, eadem Herculi exhiberet. uicit manus Herculis. id quoque potuit | ,duodecim titulis eius adscribi. aedituus cenam Herculi dependit, | ,scortum Larentinam conduit; cenat ignis, qui soluit 20 ipsius Herculis co|rpus, et om|nia ara consumpsit. Larentina in aede sola dormit: | ,mulier, de lenonio ludo iactitat se somniis Herculi functam, et po|tuit, dum, animo contemplatur, somnio pati. eam de aede progredi|entem, mane primo quidam f.29 adulescens, Tarutius, alter quod aiunt || Hercules, concupiscit, ad 25 se ,inuitat. illa obsequitur, memor commodo fore, | id dictum

4 ruborae A 6 tenere] sempiternae fort., uno tenore Hartelius
7 est A 8 Alcinoο Goth: alcino A 10 Larentina Goth meritorium
Rig: meritorium A 11 et ideo Goth 13 edituum A aede Goth: ae A
ludentem Goth 14 conlusorem Goth: conlusorem A 16 et scortulum
Goth: et . . . rtulum Goth* stipibus Ochlerus: stipitibus A 17 altera
Goth 19 duodecim Goth cacnam A 20 scortum Goth quia Goth
soluit Ochlerus: sol & A, Sol et Goth 21 corpus, et omnia Ochlerus:
co nia A, co mnia Goth*, comes. omnia Goth 22 mu-
lier Goth: et mulier Ochlerus 23 Herculi Rig: herculis A potuit,
dum Goth 24 progredientem Goth 25 Tarutius, alter Zielinski (Quaest.
com. p. 83): tertius A, alter iste fort. 26 sq. inuitat. illa obsequitur
memor commodo fore Ochlerus: compellat: Larentia obsequitur, nempe Goth

sibi ab Hercule, utique impetrat, ut legitimo conubio com-
 misceantur (non enim impune licuit cum dei scorto rem
 habuisse); coniux heredem quoque scribit. mox illa prope
 mortem populo Romano legauit quem, | per Herculem fuerat
 5 insecuta agrum, satis amplum. hinc quaesiuit, | diuinitatem et
 filiabus suis, quas et ipsas heredes instituere debuit, | diuina
 Larentina. Romanorum numina dignitate eius aucta. nempe
 sola de tot uxoribus Herculis cara, sola enim diues, longeque
 adeo felicior Cerere, quae mortuo placuit. tot exemplis et
 10 uotis totius populi, | quis non deus affirmari potuit? quis
 denique Antinoo controuersiam diuinitatis agitauit? quo de-
 corior Ganymedes aut carior suo amator, i? patet, | apud uos
 mortuis caelum, uia ab inferis ad astra subigitis passim: ita
 scorpta ascendunt, ne multum putetis uos praestare regibus
 15 uestris.

11. Nec Romani, | contenti eos deos asseuerare qui uisi retro,
 auditi contrectatique sunt, quorum, | effigies descriptae, negotia
 digesta, memoriae propagatae, umbras aliquas incorporales,
 inanimales et nomina de rebus efflagitant, deosque, | sanciant
 20 diuidentes omnem statum hominis singulis potestatibus ab

1 impetrat, ut legitimo connubio *Oehlerus*: et legitimo connubio *Goth*
 commisceantur *Oehlerus*: centaur *A*, commiscuntur *Goth*. 2 licuit cum
 dei scorto rem habuisse; coniux heredem *Oehlerus*: licuisset lupari. inde
 Larentinam et heredem *Goth*. 3 prope mortem populo Romano legauit
 quem *Oehlerus*: prope mortem populo Romano reliquit quae *Goth*. 4 her-
 culaem *A*. 5 satis amplum. hinc quaesiuit *Oehlerus*: Turacem, Semu-
 rium, Lutirium, Solinium. hinc quaesiuit *Goth*. 6 heredes instituere de-
 buit *Goth*. 7 dignitate eius aucta. nempe sola *Goth*. 8 longeque adeo
 felicior *Goth*. 10 uotis totius populi *Goth*: nominibus apud uos *Oehlerus*
 11 controuersiam diuinitatis *Goth*. quo *Oehlerus*: quod *A*. 12 gani-
 medes *A* corr. patet *Hauercampius*: igitur *Goth*. 13 mortuis] scortis
 fort. caelum. uiam uulgo uia scripsi: uiam *A*. subigitur *Hauer-*
campius astra subigitis. passim uulgo passim: ita scorta scripsi: pass..
 ta *A*, passim alii ita *Goth*, passim ita catamiti *Hauercampius*, pas-
 sim scorta *Oehlerus*. 16 nec Romani *Goth*: nec estis *Hildebrandius*, nec
 *Hild**, non *Goth**. 17 quorum *Goth*. 18 memoriae scripsi: me-
 moria *A*. propagatae scripsi: propagate *A*, propagata *Goth*. umbras
 aliquas *Goth*: umbras nescio quas *Rig*. 19 numina *Goth*. effigurant
 fort. deosque *Goth*: caelo et *Oehlerus*. 20 potestatibus ab ipso *Goth*

ip]so quidem uteri conceptu, ut sit deus Conseuius quidam,
 qui con[satio]nibus concubitalibus praesit, et Fluuiunia, quae
 infantem in utero nutriat, | hinc Vitumnus et Sentinus, per
 quem uiuiscat infans et sentiat primum, | dehinc Diespiter,
 qui puerperam perducit ad partum. cum primum pariebant, |
 et Candelifera, quoniam ad candelae lumina pariebant, et quae
 f. 29^v aliae deae sunt, || ab officiis partus dictae. peruerse nato |
 partu Postuertae, recte uero Prosae Carmentis esse prouin-
 ciam uoluerunt. deus est dictus, et ab effatu Farinus et alius
 a lo[quendo] Locutius. adest oculum grauem ad cauendum 10
 sumministrat[que] quietem Cunina. est educatrix et Leuana
 et una Runcina. mirum | infantum sordibus eluendis deos,
 non esse prouisos. exinde et primi cibi sumen[di] potionisque
 capiendae, Potina et Edula, et statuendi infantis Sta[tina].
 adeundi Adeona, ab abeun[do] Abeona est. Domiducam et ha- 15
 bent, et deam | Mentem, quae faciat mentem bonam aequae
 et malam, item uoluntatis Volumnum Voletam[que]. habent
 et Paue[ntinam] paoris, spei Veniliam, uoluptatis Volupiam, |
 praestantiae Praestitiam, aequae ab actu Peragenorem, a con-

2 consationibus *Goth* 3 nutriat *Merkelius*: retinebat *Goth*, reti-
 neat *Oehlerus* 4 primum *Goth* 5 puerperam *scripsi*: puerum *A*
 primum pariebant *Goth* 7 aliae deae sunt ab officiis partus *Oehlerus*:
 alias parturientium praeesse nixibus *Goth* peruersae *A* nato partu
 Postuertae, recto Varro (*immo* uero) *Goth*: natos adiuuandi Postuertae,
 recte natos *Oehlerus* 8 prose *A* prouinciam uoluerunt. deus est dictus
Oehlerus: prouinciam quoque scribit *Goth* 9 alius *scripsi*: aliis *A*,
 Aius *Hartelius* 10 loquendo Locutius. adest oculum grauem *Oehlerus*:
 loquendo Locutius: sed et Veiuem *Goth*, adest luem ad cauendam *fort.*
 11 sumministratque quietem Cunina. est educatrix *Oehlerus*: summini-
 strat. est et Cunina cuniarum tutrix *Goth* Leuana *Goth*: albana *A*
 12 Runcina *scripsi*: runcinia *A*, Rumina *Goth* infantum sordibus eluen-
 dis deos *Goth* 13 sumendi potionisque capiendae *Oehlerus*: sumendi
 et potionis ministrandae *Goth* 14 Statina. adeundi Adeona, ab abeun-
 do *Oehlerus*: Statilina, ab adeundo et abeundo Adeona et *Goth* 15 est
Oehlerus: et *A* 16 et *Oehlerus*: ee *A*, del. *Goth* Mentem, quae faciat
 mentem bonam aequae *Oehlerus*: et bonam Mentem bonae, malae *Goth*
 17 Voletamque. habent et Pauentinam *Oehlerus*: Voletam; habent et Pa-
 uentinam *Goth* 18 spei Veniliam *Goth*: speiue neleiam *A* 19 prae-
 stantiae *Goth* prestitiam *A* aequae *A*

siliis Consum. | Iuuenta nouorum togatorum, uirorum iam
 Fortuna Barbata. | si de nuptialibus disseram, Afferenda est
 ab afferendis dotibus. ordinati | ** pro pudor! et Mutunus
 et Tutunus et dea Pertunda et Subigus et Prema mater. | iam,
 5 parcite dei impudentes! luctantibus sponsis nemo interuenit. |
 ipsi, quorum uotum est, foris gaudentes erubescunt.
 12. Et quonam usque deos | edam, quia disserendum quales
 deos receperitis? quantum uobis erubes|cendum? rideam
 uanitatem an exprobrem caecitatem, est admodum | incertum.
 10 nam quot deos et quos utique producam? maiores an et mi-
 nores? uet|eres an et nouicios? mares an et feminas? cae-
 libes an et le|cto iunctos? artifices an et inertes? rusticos
 an et urbanos? ciues an et pe|regrinos? tot enim familiae,
 tot nationes census bona fide quaerunt, || ut dispici et distingui f.30
 15 describique non possint. at quanto diffusa res est, tanto |
 substringenda nobis erit, et ideo, qui in ista specie unum
 tuemur propositum demonstrandi | illos omnes homines fuisse
 (non quidem ut cognoscatis, | nam quasi obliti agitis), con-
 pendium ab ipsa dispiciendi ratione sumamus, | originem ge-
 20 neris illorum retractando. origo enim una totius posteritatis. |
 ea origo deorum uestrorum Saturno, ut opinor, signatur. neque
 enim si Varro, | antiquissimos deos Iouem, Iunonem et Mi-
 neruam refert, nobis excidi|sse, | debet omnem patrem filiis

1 Iuuenta Oehlerus: . . uentam A, Iuuentam Goth uirorum Goth:
 uiuorum A 2 si de Oehlerus: et de Goth 3 dotibus Goth: totibus A
 ordinati scripsi: ordinata A lacunam signavi: intercidit aliorum deo-
 rum nuptialium mentio pro pudor Goth: . . . dor A, sed sunt pro
 pudor Oehlerus 4 dea Pertunda Rig: &deuertundę A, et Deuertunda
 Goth Prema mater scripsi: praemat A, Prema Goth iam scripsi:
 . . . A, dea et Perfica Oehlerus, humano pudori Hauercampius 5 luctantibus Goth: luptantibus A interueniat Goth 6 ipsi Oehlerus, nisi
 Goth 7 quonam Goth: qm A edam Oehlerus: . . . A, reensem
 Goth, dicam fort. 8 erubescendum Goth 9 incertum Goth 10 mi-
 nores? ueteres Goth 12 lecto iunctos Oehlerus: legibus iunctos Goth
 13 peregrinos Goth 15 at Oehlerus: ut A 16 substringenda A
 18 cognoscatis (sed ut recognoscatis) M. Klusmannus obliti Oehlerus:
 oblita A compendium Oehlerus: compendio A (et Klusmannus) 19 ra-
 tione sumamus Oehlerus: rationē summā A, ratione (recedamus), summam
 M. Klusmannus 20 una addidi 23 excidisse Goth

antiquiorem, tam Saturnum Ioue quam Caelum Saturno; de Caelo enim et Terra Saturnus. et tamen Caeli et Terrae, | originem omitto. erant undeunde, caelibes diu et orbi, antequam mariti et parentes. longo scilicet aevo crescendum illis fuit ad tantam proceritatem. | denique simul coepit et 5 Caelo uox insolescere et ubera Terrae lapilliscere; | faciunt nuptias inter se. credo, aut Caelum descendit ad sponsam, aut Terra, | ascendit ad sponsum. concepit tamen Terra de Caelo et peperit illa θεὸς ἀθήνας Saturnum, mira ratione. neutri parentum similis. sed et pepere, | rit, certe ante Saturnum neminem procreauerunt nec nisi unam postea, | Opem; 10 exinde de subole cessatum est. nam Saturnus quidem Caelum castrauit dormientem. legimus Caelum genere masculino. ceterum quomodo, | pater nisi masculinus? sed et unde castrandum? falx illi. hoc scilicet aevo, | nondum enim Vulcanus artifex ferri. Terra uero orbata distulit, | etsi adhuc 15 iuuenili aetate, alii nubere. sed nec habebat Caelum alium. quid, | tamen, nisi illam Mare amplectitur? sed olet salsuginem; | dulcibus est, || aquis assueta. ita Saturnus unicus masculus Caeli atque Terrae. sed ipse pubescens sorori suae 20 iungitur. nondum leges quae incesta prohiberent | nec quae parricidium plecterent. itaque filios uirili sexu deuorabat; | melius ipse quam lupi, si exponeret. timebat scilicet, ne quis illorum de | paterna falce didicisset. nato mox et abalienato Ioue saxum infantis ementiti | deglutiuit. hoc ingenio diu 25

1 quam Caelum *Goth* 2 *enim *A* 3 undeunde *Oehlerus*: unde *A*
 5 proceritatem *Goth* 6 lapilliscere *Goth* 8 aut Terra *Rig*: aut sponsa
Goth concaepit *A* 9 peperit illa θεὸς ἀθήνας *scripsi*: peper... lathos
 athos *A*, peperit illa Athos: Athos *Goth*, peperit illa acto anno *Oehlerus*,
 peperit illa θεὸς ἀθήνας *Hartelius* ratione. neutri *scripsi*: ratione utri *A*,
 satio neutri *Hartelius* 10 pepererit *Goth*: peperit *Rig*, utut peperit *fort*.
 11 nec *add. Oehlerus* postea *Goth* 12 Caelum castrauit *Goth* 14 quomodo
Goth 15 falx *Goth*: fax *A* scilicet aevo *Oehlerus*: ... 1.
*Goth**, scin..... *Hild**, sed unde *Goth* 16 uiro *Hartelius* distulit
Goth 17 Caelum alium. quid *Oehlerus*: Caelum alium *Goth*, Caelum
 alium. cui *fort*. 19 dulcibus est *Oehlerus*: marinis *Goth*, caeli est *fort*.
 20 sorori *Goth*: sororis *A* 21 incesta *Goth*: ingesta *A* 25 infantem
 ementitum *fort*.

securus tandem filio quem non digesserat | in tenebris adulto
 oppressus regnoque priuatus est. hunc uobis patriarcham,
 deorum Caelum et Terra poetis obstetricantibus procreauerunt. |
 sed, eleganter quidam sibi uidentur physiologice per allego-
 5 ricam | argumentationem de Saturno interpretari tempus esse
 et ideo Caelum | et Terram parentes ut et ipsos origini nullos,
 et ideo falcatum quia tempore | omnia dirimantur, et ideo
 uoratore suorum quod omnia ex se edita | in se ipsum con-
 sumat. nominis quoque testimonium compellant: Κρόνον dic-
 10 tum Graece ut Χρόνον. aequae Latini uocabuli a sationibus
 rationem | deducunt, qui eum procreatorem coniectantur, per
 eum seminalia caeli | in terram, deferri. Opem adiungunt,
 quod opem uiuendi semina confe[rant, tum et, quod opere se-
 mina euadant. quae, oro, huius translatio nempe uelim ex-
 15 ponas. aut Saturnus fuit, aut tempus. quomodo Saturnus, |
 si tempus? si ille, quomodo tempus? utrumque enim non
 potes corporale in eo | existimare. quid autem prohibuit
 tempus coli in sua qualitate? | quid corpus hominis aut fa-
 bulam hominis in sua specie, non in tempo[re coli]? quid sibi
 20 uult intellectio ista, nisi foedas materias mentitis || argumenta- f.31
 tionibus colorare? Saturnum neque ideo, quia dicis hominem,

1 in tenebris *Goth* 2 patriarcham *Goth* 3 obstetricantibus *A* 4 sed
Goth physiologi+ce *A*, physiologi esse *Goth* 5 argumentationem *Goth*
 interpretari *A*, interpretati *Goth* 6 et Terram *Goth* ut ipsos *fort.* origi-
 ne *Goth* originis nullius *fort.* 7 omnia dirimantur *Goth* 8 in se ipsum
Rig: in semet ipsum *Goth* 9 compellant *Rig*: compellent *A*, compellunt
Goth Κρόνον dictum *Oehlerus*: chro um *A*, Chronium enim dictum
Goth, Chronium dictum *Rig* 10 grece *A* chronon *A* 11 deducunt *Goth*
 12 celi *A* in terram *Goth* 13 conferant, tum et *Goth*: confe *A*,
 confe et *Goth** 14 oro] ratio *Hartelius* huius] seminis *fort.* trans-
 lationē *A*, translatio(nis) *Hartelius* translatio nempe uelim exponas *Goth*
 16 si tempus? si ille *Oehlerus*: & *A*, *Goth**, si tempus?
 si Saturnus *Goth* 17 existimare *Goth*: uno existimare *Oehlerus*, mare manu
 nouicia exaratum est supra apices ueteres obscuratos *A* 18 quid corpus
Goth: eius *Goth**, s *Goth** in notis, temporalis *Hild**,
 . . . falcius *A*, non fa(bu)la eius *Hartelius* fabula *Hartelius* 19 tempore
 coli *Oehlerus*: tempo *A*, tempore colere *Goth*, tempore prodi
Hartelius 21 collorare *A* quia dicis hominem, uis tempus *Oehlerus*:
 quod hominis corpus *Goth*, qui . . . d *Goth**, *Hild**, qui .
 d *Bal**

uis, tempus, | aut. dum eum tempus facis, iam nec hominem
 uis fuisse. plane uester deus, om[ni]no Saturnus in terris hu-
 manae qualitatis apud „ueteres memorias, | recensetur. potest
 incorporaliter fingi quoduis quod non fuerit omnino, | uacat
 fingendi locus ubi ueritas est. cum autem Saturnum constat
 uixisse, | frustra demutatis; non conceditur uobis quem non
 negabitis fuisse | hominem, qui neque deus neque tempus de-
 fendi potest. exstat apud litte[r]as uestras usquequaque Sa-
 turni census. legimus apud Cassium Seuerum, | apud Cor-
 nelios Nepotem et Tacitum, apud Graecos quoque Diodoru[m], |
 quique alii antiquitatum canos collegerunt. nec fideliora uestigia
 eius, | quam in ipsa Italia signata sunt. nam post plurimas
 terras et Attica, | hospitia Italiae uel, ut tunc uocabatur, Oeno-
 triae consedit, exceptu[s] ab Iano siue Iane, ut Salii uocant.
 mons quem coluerat, Saturnius, | dictus, urbs quam depala-
 uerat, Saturnia usque nunc est; tota denique, | Italia de Sa-
 turno uocabatur. tali teste terra, quae nunc d[omi]natur, | orbi,
 etiamsi de origine Saturni dubitatur, de actu tamen constat, |
 hominem illum fuisse. ita si homo Saturnus, procul dubio de
 homine, | immo quia homo, non utique de Caelo atque Terra,
 sed cui parentes ignoti, | quibusdam facile fuit illum eorum
 filium dici, quorum possunt omnes, | uideri. quis enim non
 caelum ac terram patrem ac matrem uenerationis gratia ap-
 pellet? an de consuetudine humana, qua ignoti quique ex

2 fuisse. plane uester deus *Goth*: fuisse. pla s *Goth**, fuisse
 s *Bal**, *Hild** 3 ueteres memorias *Goth* 4 quod non fuerit
 omnino *Goth* 7 fuisse (negare fuisse) *Hartelius* 10 Nepotem *Goth*:
 nepotum *A* grecos *A* Diodorum *Goth*: deodoru *A* Diodorum, Thal-
 lum *Goth*: de lacuna in *A* hoc loco conspicua falso idem testatur
 12 eius *Goth* 13 attica *Goth*: at *Goth** 14 exceptus *Goth*:
 ex s *Goth** Iane *Rig*: ianae *A* Salii *Rig*: si alii *A* 15 mons
Goth: mos *A* coluerat *Rig*: coluerunt *A* Saturnius *Goth*: satur . . .
*Goth** 16 denique *Goth* 17 terra *Goth*: terram *A* dominatur *Goth*:
 do *Goth** 18 constat *Goth*: c *Goth** 19 de homine
Oehlerus: *A*, d *Goth**, deus non *Goth*, de tali *Hartelius*
 21 ignoti *Goth* eorum *Hauercampus*: deorum *A* 22 possunt omnes
Rig: poss *A*, *Goth**, possunt *Hild**, pos *Bal**,
 possumus *Goth* 23 uenerationis gratia *Goth* 24 qua *Goth*: que *A* qui-
 que ex inopinato *Goth*: quique nato *Goth**, *Bal**

inopi,nato apparentes de caelo aduenisse dicuntur? proinde
 ,quia uenis||set peregrinus, repent,ino ubique inoleuit caelitem f.31v
 dici. nam et uolgo |,generis incertos terrae, filios iactitamus.
 nihil allego de statu antiqui|tatis, quā ita rudes tunc age-
 5 bantur et oculi et mentes hominum, ut cuius|libet noui uiri,
 aspectu quasi diuino commouerentur, nedum et regis, | et
 quidem primi. adhuc de Saturno immorabor quo et ceteris
 compen|dium praestruam, satiata primordiorum disputatione, nec
 praetermit|ta,m potiora testimonia diuinarum litterarum, quibus
 10 fides pro antiquita|te, superior debetur. ante enim Sibylla
 quam omnis litteratura |,extitit,, illa scilicet Sibylla ueri uera
 uates de cuius uocabulo daemo|niorum uatibus induistis. ea
 senario uersu in hunc sensum de Satur|ni, prosapia et rebus
 eius exponit: decima, inquit, genitura homi|num, ex quo
 15 cataclysmus prioribus accidit, regnauit Saturnus et
 Ti|tan, et Iapetus, Terrae et Caeli fortissimi filii. si
 qua ergo uel uestris |,script,oribus litterisue uestris superio-
 ribus, sed ideo magis proximis |,quonia,m illius aetatis,
 fides adiacet, satis de Saturno et prosapia eius |,probatum
 20 est homines fuisse. tenemus compendium, in ceteros origi|nis
 praescriptionem, ne per singulos euagemur. qualitas posteri-

14] Sibyll. III 108 sqq.

2 quia uenisset peregrinus. repentino *Oehlerus*:||.....
 ine *A*, semper *m. rec. in A scripsit*, eg re-
 pentino *Goth*, Saturno semper egeno et repentino *Hauercampus* 3 ge-
 neris incertos terrae *Goth*: generis tos terrae *Goth**, generis incer-
 tos terrae *Goth* in cur. sec.*, g n terrae *Bal** 4 qua
 ita rudes *Leopoldus*: qu es *A*, quo ... rudes *Goth**, quod eo
 rudes *Goth* in cur. sec.*, qua rudes *Bal**, *Hild** 5 noui uiri *Rig*:
 nou *Goth**, noui *Bal**, nouelli *Goth* 6 spectu *Hild** 7 quo
Oehlerus: quod *A* 8 nec praetermittam *Goth* 10 superior *Goth*: supe-
 riore *A* 11 extitit *Goth*: ... *A*, *Goth** 12 de] et *Rig* daemonio-
 rum *Goth* 13 senario *Goth*: senatorio *A* 15 cataclysmus *Oehlerus*: cata-
 clysmum *A* 16 Iapetus *Oehlerus*: iamfetus *A* 17 scriptoribus
Oehlerus: diuiniioribus *Goth* litterisue *Oehlerus*: litteris *A* 18 quo-
 niam *Goth*: m *A*, in *Rig*, *Hild**, nimirum fort. 19 prob-
 atum *Goth* 20 originis praescriptionem *Goth* 21 posteritatis a prin-
 cipibus *Goth*: posterita ncipibus *Goth**

ta||tis a prin_cipibus generis ostenditur, mortalia de mortalibus,
 terre||na de terrenis; gradus ad gradus comparantur, nuptiae,
 conceptus, | natal|es cucurrerunt, patriae, sedes, regna, monu-
 menta | liquent. igitur, qui natos non possunt negare, mor-
 tuos credant, | qui mortuos, confitentur, deos non putent.

f.32 13. Sed enim manifestis uis || sua adsistit. quos a primordio
 possunt non asserere nisi homines fuisse, recipiunt in, | diui-
 nitatem, affirmando illos post mortem deos factos, ut Varro, |
 et qui cum eo somniauerunt. hic igitur consisto: si sunt al-
 lecti dei uestri, | in hoc nomen et numen, ut in ordinem sena-
 torium, | sapientia uestra esse conce|datis iam necesse est ali-
 quem summum dominatorem | habentem allegendi po|testatem
 et quasi Caesarem; neque quisquam aliis praestare potest in |
 quo non ipse, | dominetur. ceterum si potuerunt deos sese
 facere post mortem, age, quid, | deterioris condicionis ab ini-
 tio esse uoluerunt? aut si nemo est qui deos fecerit, | quo-
 modo facti dicentur qui non nisi ab alio fieri potuissent? ita
 nullus, | datur uobis renuendi locus esse mancipem quandam
 diuinitatis. | perspiciamus itaque causas allegandae mortalitatis

2 terrena de terrenis *Goth*: terre.....nis *Goth** 3 natales *Goth*
 concurrunt *Wissowa* 4 liquent. igitur *Oehlerus*: *A*, iam igitur
Goth, 1..... *Rig*, *Bal** 5 qui mortuos *Goth* 7 non possunt *Goth*
 asserere nisi homines fuisse, recipiunt in *Oehlerus*: undeuiginti litterae fere
 desunt in *A*, asserere *Goth**, *Rig**,
 asserere sacros et in illam *Goth* 8 affirmant *Goth* deos factos, ut
 Varro *Goth*: de ro *Bal**, *Hild** 9 si sunt allecli dei
 uestri *Oehlerus*: alle... *Goth**, opinor deus qui illos allegit
Goth 11 sapientia uestra esse concedatis *Oehlerus*: est....
 ... cedatis *Goth**, cedatis *Bal**, ue-
 stra cedatis *Rig*, uestra datis *Hild**, allegi mos
 est: quare concedatis *Goth* 12 habentem allegendi *Goth*: habentem alle-
 gandi *Oehlerus*: in *A* m. rec. in locum euanidorum apicum scripsit haec
 ipsam allegandi 13 praestare potest de (immo in) quo non ipse *Oehle-*
rus: prest..... non.... *Goth**, praestare .o..... n... ip..
 dominetur *Bal**, praestare potest..... *Hild**, praestare
 potest, si non ipse *Goth*, praestare potest qui non ipse *Rig* 15 age
 quid *Oehlerus*: a..... *Goth**, a..... *Bal**, *Hild**, atquin *Goth*
 16 fecerit *Goth* 17 ita nullus *Goth*: ita *Hild**, *Bal**
 19 allegandae *Goth*

in caelum, | harum duplicem rationem credo proferetis. aut
 enim ille, quis, quis id praestans, facit, ut habeat uel ammi-
 nicula uel munimenta, | uel etiam ornamenta fastigii sui, aut
 meritorum necessitate, confe]rens dignis quibusque. aliud
 5 quid suspicari non datur. nemo quid largiendo alicui aut
 non sua aut illius causa facit. sed neque hoc potest com]-
 petere numini, ut est tanta ei potestas, ut scilicet deum ex
 non deo, | faciat, ut sic tanta humanitas inrogetur, quia egeat
 opera uel adiu]mento quorundam et quidem mortuorum, quod
 10 mirum, cum ab ini]tio sibi immortales instituere potuisset.
 nec diutius de his argumenta]tus conquirit qui humana di-
 uinis comparauit. sane quae posterior opinio est, discuti debet,
 si deus reminiscencia meritorum, || diuinitatem tribuerit. sed f.32^v
 si ita est attributa, si pristinis uiris | caelum propter sua me-
 15 rita patuit, recogitandum, quod exinde nemo dig]nus eo honore
 fuit. nisi si capere iam locus non potest. tantis uidelicet |
 priuilegiis caelestia meruerit antiquitas. ergo an meruerit

2 ille quisquis *Oehlerus*: ille... quis *Hild**, ille..... quis *Goth**, illu
 quis *Bal**, ille deus quisquis *Goth* prestans *A* amminicula
Goth: amminicula *A* 3 munimenta *Goth*: mu..... *Goth**, muni.....
*Bal**, *Hild** 4 necessitate conferens *Goth*: necessita..... s *Goth**,
 necessi..... s *Bal**, necessitas..... s *Hild**, necessitas conferens *Oehlerus*
 5 suspicari *Rig* quid largiendo *Oehlerus*: giendo *Goth**, quid fun-
 gendo *Goth* non aut *Wissowa* 6 *illius *A* neque hoc potest competere
Oehlerus: neque..... petere *Goth**, neque..... petere *Bal**, *Hild**,
 neque potest competere *Goth* 7 ut est] inest *Rig*, ut sit *fort.*, aut est
Hartelius ei *Oehlerus*: et *A*, haec *Goth* deum ex non deo *Goth*:
 de..... *A*, denique..... *Hild**, deos *Oehlerus* 8 ut sic] et si *Goth*
 9 uel adiu]mento *Rig*: menta *A*, merita *Goth**, uel curae
 symmeria *Goth* quod *Oehlerus*: quo *A* 10 cum ab initio *Goth*:
 tio *Goth**, magis, cum alios *Rig* 11 de his argumentatus *Oehlerus*:
 de..... tus *Goth**, deruendis his ictus *Goth* 12 sane quae po-
 sterior *Goth*: sa..... rior *Goth** debet* *A* 13 reminiscencia meri-
 torum diuinitatem tribuerit. sed si ita est attributa *Oehlerus*: reminis.....
 buta *Goth**, in lacuna 39 litteras numerat *Hild**
 14 caelum propter sua merita patuit *Oehlerus*: in lacuna *Goth** 15, *Hild**
 27 litteras computat, caelum ob merita patuit *Goth* 15 dignus eo ho-
 nore fuit. nisi *Oehlerus*: dig..... si *Goth**, dig lac. 20 litt.
 nsi *Hild**, dignior illis assumptus est; nisi *Goth* 17 priuilegiis cae-
 lestia *Goth*: a *Goth**, lac. 21 litt. a *Hild**

re|tractemus. qui ait m|eruisse, proponat ipsius merita. si quid
 in cuna|bulis admissa tempora|litis ualent ad suffragium di-
 uinitatis, incesto |,commaculatos Opem, et Saturnum fratres
 recepistis. furtius infans |,uester Iuppiter, indignus et tecto
 et ubere humano, meritoque in Cre|ta proles, † tam mala ma- 5
 nebat. adultus denique qualemcunque genitorem |,regno priuat,
 felicissimum, regem aurei scilicet saeculi, sub quo laboris, in-
 opiae |,nescia laetaque pax quiescebat, sub quo, nulli subi-
 gebant arua coloni; |,ipsaque omnia te|llus nullo po-
 scente ferebat. sed oderat patrem incestum et comestorem 10
 eius |,et aui quondam c|astratorem. ecce autem et ipse cum
 sorore miscetur, ut huic pri|mum illud dic|tum putem: τοῦ
 πατρὸς τὸ παιδίον. tam pius pater quam pius filius. |,si iustis
 etia|m tunc legibus ageretur, in duos culleos diuidi Iouem de-
 cuit. |,post haec quid, dubitaret libidine ab incesto corroborata 15
 in leuiora, id est |,adulteria se, et stupra diffundere? de quo

8] Verg. Georg. I 125 sqq.

1 retractemus. qui ait meruisse *Goth*: re *lac*. 16 meruisse *Goth**, re *lac*.
 20 eruisse *Hild** 2 cunabulis admissa temporalitatis *Oehlerus*: cuna . .
 lis litatis *Goth**, cunabulis *lac*. 20 litatis *Hild**, cunabulis
 admissa foeditatis *Goth* 3 incesto commaculatos Opem *Oehlerus*: in-
 cestum . . m Opem *Goth**, incestorum Opem *Rig*, incesto *lac*. 14
*Bal**, incesto *lac*. 15 Opem *Hild**, incesto iam iunctos Opem *Goth* 4 uester
 Iuppiter indignus *Oehlerus*: ter (*in adn*. . . . ter . . .) indignus *Goth**,
lac. 19 ter indignus *Hild*, Iuppiter plane indignus *Goth* 5 in Creta proles
Goth: incre *lac*. 15 *Hild**, incre *Goth**, in Creta sub antro *fort*.,
 in Creta patris *Hartelius* tam mala] Amaltheam capellam *fort*., tum
 malas *Hartelius* manebat *Goth*: manebant *Goth** 6 regno priuat feli-
 cissimum *Oehlerus*: licissimum *Goth**, *lac*. 15 licissimum *Hild**,
 regno priuauit felicissimum *Goth* 8 nescia laetaque *Goth*: ae *Goth**,
lac. 10 ae *Hild** subigebant *Goth*: subiacebant *A* 9 coloni *Goth*: colonis *A*
 ipsaque omnia tellus *Oehlerus*: tellus *Goth**, ipsaque tellus omnia liberius
Goth 10 et comestorem *addidi* 11 et aui quondam castratorem *Oehle-*
rus: castratorem *Goth**, castratorem *Hild**, etiam aui
 castratorem *Goth* 12 primum illud dictum *Oehlerus*: pri tum *Goth**,
 pri tum *Hild**, primum dictum *Goth* τοῦ πατρὸς τὸ παιδίον *Goth*:
 tupatrostopodion *A* 13 si iustis etiam *Oehlerus*: m *Goth**,
 m *Hild**, si etiam *Goth* 14 Iouem eiusque patrem *fort*. 15 post
 haec quid *Goth*: *Goth**, *Hild** 16 adulteria se et
Oehlerus: et *Goth**, et *Hild**, adulteria et *Goth*

poetica sic lusitauit quomodo | fere, quando, de fugituo palam
factum, solemus et operam eius percon|tationi alienae, abusiue
nundinare, modo in pretia luxuriae eum figurando, | tamquam
si bouem aut pretium bouis pensauerit, et imbrem aureum
5 pergulis | immiserit id est, aditum pecunia ruperit, modo in si-
militudines actuum ip|sas, in aquila|m qui rapuit, cyenum qui
cantauerat. adeo non fabulae || istae sunt de fastidiosissimis f.33
foeditatibus atque summis flagitiis compositae? aut forsitan
non lasciuiiores inde euadant mores atque inge|nia hominum?
10 quos quomodo daemones, malorum angelorum proles, | emissa
iam pridem ■ fide per incre|dulitatem et fabulas similes auer-
tere studuerint, hic, | non est nobis extensius agendum. si
enim et regibus et principi|bus et proseminatoribus suis mo-
rata plebs eadem quidem non erat, | natura, alibi auctoritas
15 exigebat similitudinem morum. illorum uero, | quanto deterior
qui non melior? priuato enim titulo Iouem Optimum uulgo
appella|tis, et est Vergilii aecus Iuppiter. omnes perinde

17] Verg. Aen. X 450?

1 fere, quando *Oehlerus*: *Goth**, *Hild**, quando
Hauercampus de fugituo uendendo *fort.* 2 percontationi alienae
Oehlerus: percon *Goth**, percon *Hild**, percontando
Hauercampus, percontantibus *fort.* abusiue *scripsi*: abusui *A* 3 prae-
tia *A* tamquam si bouem *Oehlerus*: bouem *Goth**,
bouem *Hild** 4 praetium *A* aureum *addidi* 5 immiserit aut (*immo*
id est) aditum *Oehlerus*: aditum *Goth**, aditum *Hild**
6 ipsas, in aquilam *Oehlerus*: ip in *Goth**, ip *Bal**,
..... *Hild** rapuit, (serpentem, qui reptauit) *M. Klussmannus*
7 fastidiosissimis foeditatibus atque summis flagitiis compositae? aut forsitan
Oehlerus: fa lac. 25 sit an *Goth**, fa lac. 50 sit an *Hild** 9 lasciuiiores
inde euadant mores atque ingenia *Oehlerus*: lasciu lac. 21 na *Goth**, lasciu
lac. 30 na *Hild** 10 quomodo daemones, malorum angelorum proles
Oehlerus: lac. 19 *Goth**, e lac. 33 *Hild** 11 incredulitatem et fabulas si-
miles auertere studuerint, hic *Oehlerus*: incr lac. 19 *Goth**, incr lac. 35
*Hild** 13 regibus et principibus *Oehlerus*: re lac. 15 pibus *Goth**, *Hild**
morigerata *fort.* 14 quidem non erat *Oehlerus*: q *Goth**,
*Hild** (duae primae quae euauerunt litterae uē esse uidentur) 15 illo-
rum uero *Oehlerus*: *Goth**, *Hild** 16 enim] tamen *fort.*
Optimum uulgo appellatis *Oehlerus*: optimū lac. 13 tis *Goth**, optim lac.
14 tis *Hild** 17 aequus *Rig*: aegus *A* omnes] Optimus *Goth* per-
inde *scripsi*: proinde *A*

incesti in suos, impudici in, ex|traneos, impii, iniusti. cui nullam insignem infamiam fabula reliquit, |is, | deus fieri non fuit dignus.

14. Sed quoniam alios seorsum uolunt in diuinitatem ab, ho-
minibus receptos, et distingui inter natiuos et factos secundum
Dionysium Stoicum, de ista quoque specie adiciam. de ipso 5
quidem Hercule erit summa responsionis, an dignus caelo et
diuinitate; sic enim pro uoluntate, | meritis addicunt diuini-
tatem. si ob uirtutem, quod feras constanter confece-|rit,
quid tam memorabile? nonne ludo puniti, uel etiam ad
munus dati, | arenariae uilitatis plurimas in unum, et quidem 10
studiosiores bestias confi-|ciunt? si ob peragratum orbem,
quantis et locupletibus dulcis libertas aut philosophis famu-
latoria mendicitas idem praestitit? non me-|minerunt Ascle-
piaden Cynicum unica uaccula, cuius et dorso uehebatur, | et
si quando ubere alebatur, orbem totum oculis subegisse? |si 15
Hercules, | etiam ad inferos adiit, quis hoc nesciat, uiam ad
f.33* inferos omnibus patere? || si eum consecrastis ob caedes et
pugnās plurimas, | edidit multo maiorem numerum magnus
ille Pompeius, | maritimorum praedonum uictor, ipsam, qui
nec Ostiam saluam reliquerant: et quot, quaeso, milia usque 20

1 impudici in extraneos *Goth*: impudici....traneos *Bar**, *Hild** 2 is
Oehlerus: .. *Goth**, *Hild** 3 ab hominibus *Goth*:minibus *Goth**
5 Dionysium Stoicum *Goth*: dionys.....cum *Goth** 6 erit summa *Oehle-*
rus:ma *Goth**, ea nobis erit summa *Goth* 7 sedenim *Har-*
telius uoluntate *Oehlerus*: u lac. 10 *Goth**, u lac. 7 *Hild** 8 constanter
confecerit *Goth*: constan.....rit *Goth** 9 ad munus dati *Oehlerus*:
ad..... *Goth**, ad..... *Hild**, ad munus dati ad bestias auctorati
Goth 10 araeenariae *A* 11 studiosiores bestias conficiunt *Goth*: studio-
siores.....ciunt *Goth** si ob *Rig*: scio *A* 12 dulcis libertas *Oehle-*
rus: dul.....tas *Goth**, dul.....tas *Hild**, dulcis peregrinitas *Goth*
philosophis *A* 13 mendicitas *Goth*: mendicitis *A* praestitit? non memi-
nerunt *Goth*: praesti ('non i sed a *A* habere uidetur') minerunt
*Goth** 14 dorso uehebatur *Goth*: do..... *Goth**, dor..... *Hild**
15 si Hercules *Goth*: si..... *Goth** 17 omnibus patere? si eum
consecrastis ob caedes et pugnās *Oehlerus*: omni lac. 25 as *Goth**, omni
lac. 35 as *Hild**, omnibus ostentari (sic) *Goth* 18 edidit multo maiorem
numerum magnus *Oehlerus*: lac. 22 s *Goth**, lac. 30 s *Hild** 19 mariti-
morum praedonum uictor, ipsam *Oehlerus*: lac. 24 *Goth**, lac. 27 *Hild**
20 Ostiam *Oehlerus*: ostias *A*, hostias *Rig* saluam reliquerant: et quot
quaeso milia usque in *Oehlerus*: al lac. 19 n *Goth**, al lac. 32 n *Hild**

in unum angulum Byrsae Carthaginis a Scipione caesi fue-re?
 quo magis Scipio quam Hercules ob-tinendus diuinitati depu-
 tatur. adicite potius titulis Herculaneis stupra puellarum,
 uxorum et fascias Omphales, et ob decori pueri amissionem
 5 turpiter desertam militiam Argonautarum. adicite ad gloriam
 post turpiitudinis notam etiam furias eius, adorate sagittas
 quae filios et uxorem | interfecerunt. qui tunc dignius rogo
 sese inrogasset prae dolore parricidiorum? qui uxoris ob
 lasciuiam uenenis circumuentus magis meruit ut inhonesta
 10 morte moreretur? hunc uos de pyra in caelum subleuastis,
 illa facilitate qua et alium ignis ex diuini ui confectum, qui
 pauca experientiae ingenia commentus dicebatur mortuos ad
 uitam recurasse. | is Apollinis filius, tam homo quam Iouis
 nepos, Saturni pronepos | (uel potius, spurius ut incerto patre,
 15 ut Arguius Socrates detulit, | quippe expositum repertum, tur-
 pius Ioue educatum, canino scilicet ubere), | merito, id quod
 nemo negare potest, fulmine haustus est. malus Iuppiter |
 1 Optimus hic rursus est, impius in nepotem, inuidus in arti-

1 angulum *Oehlerus*: agnulum *A* Carthaginis a Scipione caesi fuere?
Oehlerus: cartha *lac. 12* re *Goth**, cartha *lac. 21* re *Hild** 2 obtinendus
 diuinitati *Oehlerus*: ob *lac. 13* ti *Goth**, ob caedes diuinitati *Hartelius*
 3 Herculaneis stupra puellarum *Oehlerus*: hercula *lac. 12* um *Goth**, Hercu-
 laneis stupra puerorum *Goth* 4 fascias *Oehlerus*: facias *A*, factas *Goth*,
 foetas *Rig* omphales *A* 5 amissionem turpiter desertam *Goth*: amissio *lac.*
 9 desertam *Goth** 6 turpitudinis notam *Oehlerus*: turpi am *Goth**,
 turpi em *Hild**, turpitudinem *Hild*, turpitudinis omnem infamiam
Goth 7 adorate *Bal**: auctorate *Goth** 7 interfecerunt *Oehlerus*: *lac.*
 7 erunt *Goth**, *lac. 7* cerunt *Hild**, simul eius interemerunt *Goth* 8 par-
 ricidiorum *Goth*: parri *Goth**, parri m *Bal**, parri um
*Hild** 8.10 interrogationis signa posui 9 meruit ut inhonesta *Oehlerus*:
 meru honesta *Goth** 10 subleuastis illa *Oehlerus*: suble *lac. 10*
 a *Goth**, subleuastis tanta *Hild*, sublegistis ea *Goth* 11 ex diuini ui *Oehle-*
rus: et diuini *A*, et quidem diuini ui *Goth* 12 pauca experientiae *Oehle-*
rus: pauca e *lac. 9* *Goth**, paucorum medicaminum *Goth* 13 is Apollinis
Oehlerus: nis *Goth**, ns *Hild**, Apollinis *Goth* 14 uel
 potius *Goth*: *lac. 9* *Goth**, *lac. 12* *Hild** 15 quippe expositum *Goth*:
lac. 9 *Goth** 16 merito, id quod nemo *Oehlerus*: *lac. 10* *Goth**, nutri-
 tum, quod nemo *Goth* 18 Optimus hic rursus *Oehlerus*: *lac. 6* sus *Goth**,
lac. 13 sus *Hild**, si fulmen illius *Rig*, hic rursus *Goth*

f.34 ficem. sedenim Pin₁darus merit_{um} eius non occultauit: cupi-
ditatem et auaritiam lucri | in eo dicit uindicatam, qua qui-
dem ille uiuos ad mortem, non mortu_{os} autem ad uitam,
praeuaricatione uenalis medicinae agebat. dicitur || etiam
mater eius eodem casu obisse, meritoque quae tam periculosam 5
mundo, | bestiam ediderat isdem quasi scalis ad caelum eru-
pisse. et tamen Atheni_{enses} scient eiusmodi deis sacrificare.
nam Aesculapio et matri inter | mortuos parentant. quasi
non et ipsi Thesea suum adorent, merito | deum. quidni? si
conseruatricem suam in litore peregrino dereliquit, eadem, | 10
obliuione, immo amentia, quae patri causa mortis fuit?

15. Longum foret, | recensere etiam de illis quos in sidera se-
pelistis et audaciter deis minis_{tratis}. sic opinor digni de
caelo Castores et Perseus et Erigona, quema_dmodum et Iouis
exoletus. sed quid mirandum? etiam canes et scorp_{ios} et, | 15
cancros in caelum transtulistis. differo de his quos in ora-
culis colitis; hab_{et} et testimonium hoc diuini. quid? et tristi-
tiae deos arbitros esse uoltis, ut sit Vi_{duus}, qui animam
corpore uiduet, quem intra muros cludi non admit_{tendo} dam-
nastis, item Caeculus, qui oculos sensu exanim_{et}, item Or_{ba}- 20
bana, quae in orbitatem semina extinguat; et ipsius mortis

1 Pindarus meritum *Oehlerus*: pin lac. 7 um *Goth**, pin lac. 10 um *Hild**,
Pindarus uitium *Goth* 2 in eo dicit uindicatam *Oehlerus*: lac. 6 atam
*Goth**, lac. 13 atam *Hild**, peruulgatam *Goth* 3 mortuos autem ad uitam
Oehlerus: mortu lac. 8 *Goth**, mortu lac. 14 *Hild**, mortuos ad uitam *Goth*
5 meritoque quae tam periculosam mundo *Oehlerus*: lac. 29 *A*, merito
.....sam m..... *Goth**, merito lac. 20 *Bal**, *Hild**, merito quae tam
malam *Goth* 9 adorent *Goth*: adorarent *A* merito *Goth*: mer.....
*Goth**, mer... *Hild**, merum *Hild* quidni? si *Oehlerus*: qui nisi *A*
12 foret *Goth* 13 deis ministratis *Oehlerus*: dei... *Goth**, deis mon-
stratis aut incentratis *Goth* 14 celo *A* quemadmodum *Goth* 15 exso-
letus *A* scorp_{ios} et *Oehlerus*: scorp..... *Goth**, scorp_{ios} *Goth* 17 col-
litis. habet *Oehlerus*: et *Goth**, consecrastis et *Goth* hoc diuini.
quid? et *Oehlerus*: hic diuini qui et *A*, hoc diuinitatis, qui et *Goth* 18 ut
sit Viduus *Oehlerus*: dius *A*, est et Viduus *Goth* 19 non admit-
tendo *Goth*: no tendo *Goth**, non permittendo *Rig* 20 exanimet,
item Orbana *Hild*: exani bana *Goth**, exanim bana *Bal** exa-
nime bana *Hild**, exanimet et Orbana *Goth* 21 mortis *Goth*:
mortes *A*

de ea est. | ut cetera transuolem, etiam locorum urbis uel loca deos
arbitramini, Ianum | Patrem (et diua arquis est Iana) et montium
septem Septemontium. | Geniis eisdem | illi faciunt qui in isdem
locis aras uel aedes habent, praeterea aliis qui | in alieno loco
5 aut mercedibus habitant. taceo Ascensum | a scansione | et Cliu-
icolum a cliuis; taceo deos Forculum a foribus et Cardeam a car-
dinibus et liminum Limentinum, siue qui alii inter uicinos apud
uos numi | num ianitorum adorantur. quid enim magnum? cum
et | numina sua | habeant in lupanaribus, in culinis et etiam in
10 carcere? in numeris || itaque propriis caelum impletur his aliis- f.34^v
que Romanorum deis, quibus totius uitae | officia distribuuntur,
taliter ut ceteris deis opus non sit. immo cum | priuatim apud
Romanos dei putentur quos supra signauimus nec facile | foris
cogniti, quomodo ea omnia, quibus illos praeesse uoluerunt, in
15 omni genere humano et in omni gente proueniunt, ubi praedes
eorum non modo honore, sed ipsa quoque notitia carent?

16. Sedenim quidam fructus et necessaria uictui demonstra-
uerunt. quaeso uos, cum dicitis inuenisse illos, nonne con-

1 dea est *Oehlerus*: *Goth** urbis uel *Goth*: urbisue *A* 2 ar-
bitramini, Ianum *Oehlerus*: ar *Goth**, ar *Hild**, ar-
cum Ianum *Goth* et *A*, est et *Goth*, ut *Hartelius* Arquis *Goth* Iana
Goth: Iana *A* 3 septem add. *Oehlerus* geniis eisdem *Oehlerus*: . . . *Goth**,
. *Hild**, habitantium *Goth* 4 praeterea aliis qui *Oehlerus*: praeterea
. *Goth**, prae *Hild**, praeterea et qui *Goth*, perinde
ut ei qui fort. 5 a scansione *Oehlerus*: *Goth**, *Hild**,
ab ascensu *Goth* Cliuicolum *Rig*: leuico iam *A*, Leuicoiam *Goth**, Leu-
cliuiam *Goth* 6 Forculum *Goth*: aforcolum *A* Cardeam a cardinibus
Goth: Car nibus *Goth**, card nibus *Hild** 7 ricinos
Goth apud uos numinum *Oehlerus*: ap num *Goth**, ap
. num *Hild**, apuas, titinum *Goth* 9 numina sua *Oehlerus*: . . . *Bal**,
. *Hild**, lacunam non signauit *Goth*, add. tamen deos suos
culinis *Goth*: cunilis *A* etiam in *Hild*: immo *A* 10 innumeris itaque
Oehlerus: inu lac. 8 || lac. 4 *A*, in i lac. 10 *Goth**, im . . . itaque *Hild**,
in usu singuli illi itaque *Goth* propriis caelum impletur his aliisque
Oehlerus: propr lac. 12 aliisque *Goth**, propr lac. 9 aliisque *Hild**, proprio
similes aliique *Goth* 11 dei *Goth* 13 dei putentur scripsi: deputen-
tur *A* 15 genere *Goth* praesides *Hartelius* 16 modo honore *Goth*:
mo . . . honore *Bal**, mo . . . onore *Hild** 17 necessaria *Goth*: ne ia
*Goth** 18 nonne confitemini *Oehlerus*: non confitemini *Rig*, non
fitemini *Goth**, non et confitemini *Goth*

fitemini prius fuisse quae inuenirentur? cur ergo non auctorem potius honoratis, cuius haec dona sunt, sed auctorem transfertis in repertoires? priusquam, qui inuenisset, utique auctori gratias egit, utique illum deum sensit, cuius uere est, ministerium institutoris, a quo et ipse institutus est qui inuenit et illud ipsum quod inueniretur. ficum uiridem Romae nemo nouerat Africanam, cum Cato senatui intulit, ut quo iam provincia hostilis esset, cui subligendae, semper instabat, exprimeret. cerasium Cn. Pompeius de Ponto primus Italiae prouolgauit. potuerunt mihi nouorum apud Romanos pomorum inuectores hi meruisse praeconium diuinitatis. tam uanum hoc quam etiam propter artium commenta deos haberi. quibus si comparentur nostrae aetatis artifices, quanto dignius posteris quam prioribus consecratio competisset? quaeso uos, an non omnibus iam artificibus antiquitas exoleuit, usu quotidiano ubique instruente nouitatem? atque adeo quos ob artes sanctificatis, laeditis in ipsis artibus et prouocatis in aemulis insuperatis.

2 potius honoratis *Goth* auctoritatem fort. 3 priusquam qui *Oehlerus*: q' (= que) *A*, quam *Goth**, nam priusquam *Goth*, quoniam qui *Wissowa* 4 cuius uere est *Oehlerus*: *Goth** cui praebuilt ministerium inuentoris aut penes quem magisterium institutoris *Goth* 5 sq. inuenit et illud ipsum *Goth*: inuenit sum *Goth** 7 Africanam, cum *Oehlerus*: usque dum *Hild*, um *Goth**, cum Africanam *Goth* quo iam] quam prope fort. 8 subigendae *Oehlerus*: sub *Goth**, sub lac. 9 *Hild**, subiugandae aut substruendae *Goth* 9 cerasum *Rig* primus Italiae *Goth*: lac. 8 taliae *Hild**, Italiae *Goth** 11 inuectores hi meruisse *Goth*: lac. 9 ruisse *Goth*, lac. 10 tuisse *Bal**, lac. 9 ruisse aut tuisse *Hild** 12 propter artium commenta *Oehlerus*: lac. 7 commenta *Goth**, lac. 12 commenta *Hild**, ob artium commenta *Goth* 13 artifices, quanto *Oehlerus*: lac. 7 o *Goth**, lac. 5 eo *Bal**, lac. 9 gmo *Hild**, artifices, multo *Goth* 14 quaeso uos, an non *Oehlerus*: nin *A*, ... on *Goth**, lac. 11 m in idem in notis, lac. 12 on *Hild**, quandoquidem in *Goth* 16 quotidiano ubique *Goth*: quotidiano *Goth**, 'inter quotidiano et instruente deest uocula, cuius extrema litera e adhuc comparet in Ms.' idem in notis, quoti lac. 11 e *Hild** 17 sanctificatis, laeditis *Oehlerus*: sanctifi lac. 6 *Goth**, sanctifi lac. 11 *Hild**, sanctificatis, eos *Goth* 17 sq. et in aemulis superatis fort. insuperatis *Oehlerus*: insuperatos *A*

17. Denique | religionis uestrae tu|toribus suis non negatis
 omnibus his quos deos antiquitas || uoluit, posteritas | credidit, f.35
 nobis superest adhuc illa Romanarum, | superstitionum | prae-
 grandis, praesumptio, cui aduersus uos, nationes, congregi ha||-
 5 bemus, propterea scilicet Romanos totius orbis do|minos atque
 arbitros factos fuis|se, quod officiis religionum meruerint do-
 minare sic, ut parum absit, quin ipsis suis | d|eis praeualeant.
 nimirum Sterculus et M|utunus et Larentina prouexit, | hoc
 imperium. unus Romanorum destinatus a suis deis domina-
 10 tioni populus. peregrinos enim non pu||tem extraneo potius
 |populo factum uoluisse quam suo, ut fierent deser||tores et de-
 stitutores, im|mo proditores patrii soli, in quo nati, adulti, no-
 bilita|ti sepultique sunt. ita ne Iuppiter quidem Cretam suam
 Romanis fascibus concuti sineret,, | oblitus antrum illud Idaeum

1 religionis uestrae tutoribus *Oehlerus: lac. 6* toribus *Goth*, lac. 12*
 uoribus *Hild**, Romae auctoribus *Goth* 2 credidit, nobis superest ad-
 hue illa Romanarum *Oehlerus: c lac. 15 Goth*, lac. 38 Hild**, credidit,
 postremum nobis superest adhuc illa Romanarum *Goth* 3 praegrandis
Oehlerus: s A, l . . Goth, Bal*, praeg*
*Hild**, perridicula *Goth* 4 cui aduersus uos, nationes, congregi ha-
 bemus *Goth: cui lac. 16* bemus *Goth**, cui *lac. 26* bemus *Hild**, cum
 qua coram uobis congregi habemus *fort.* 5 dominos atque arbitros factos
 fuisse *Oehlerus: domin lac. 8* se *Goth**, domi *lac. 28* se *Hild**, dominos
 factos fuisse *Goth* ■ *sq. dominare sic, ut parum absit, quin ipsis suis*
Oehlerus: domina lac. 8 eis *Goth*, lac. 31* eis *Hild**, dominatum
 orbis sic, ut nulli hostes eis *Goth* 8 Sterculus *Goth* Mutunus et
 Larentina prouexit *Oehlerus: lac. 10 Goth*, lac. 26 Hild**, Mutinus et La-
 rentina Romanis peperit *Goth* 9 imperium Latio (*expungenda uox*
Latio, quae non est in Ms. in erratis) .. seu Romanorum *Goth**, im-
 perium. uirtus Romana *Goth* destinatus a suis deis dominationi populus.
 peregrinos enim non putem *Oehlerus: distin lac. 12* tem *Goth**, destin
lac. 38 tem *Hild**, destinatum ad imperium quid? nec prae natali solo
 putem *Goth* 11 populo factum uoluisse quam suo, ut fierent desertores
Oehlerus: lac. 13 tores *Goth**, *lac. 38* tores *Hild**, deos imperio uoluisse
 fauisse, alioquin impios desertores *Goth* 12 immo proditores patrii soli,
 in quo nati, adulti, nobilitati *Goth: in lac. 12* ti *Goth**, im *lac. 40* ti
*Hild** 13 ne Iuppiter quidem Cretam suam Romanis fascibus concuti
 sineret *Oehlerus: nempe lac. 13 Goth*, Bal*, 'm s nis fascibus*
aperte agnosco' Goth in notis, ne Iuppiter quidem lac. 30 Hild*, nempe*
 Iuppiter Cretam suam Romanis fascibus premi sineret *Goth*

et aera Corybantia et nutricis suae illie iucundissimum odorem.
 nonne omni Capitolio tumulum illum suum praeposuisset, |
 ut illa potius terra regnaret quae Iouis cineres texit? uellet
 Iuno Punicam urbem, | posthabita Samo dilectam et utique
 Aeneadarum ignibus adoleri? quod sciam, |

5

hic illius arma,

Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
 Si qua fata, | sinant, iam tunc tenditque fouetque.

misera aduersus fata non ualuit, | nec tamen tantum honoris
 Romani fatis decreuerunt, ut deditibus Cartha, | ginem sibi, 10
 quantum Larentinae. sed dei isti conferendi regni in pote, | state
 non sunt. si regna, | uit enim Iuppiter Cretae et Saturnus Ita-
 liae et Isis Aegypto, et homines, | regnauerunt, quibus etiam
 operati plerique traduntur. ita qui seruit, et do, | minos facit,
 et dediticius Admeti ciues Romanos imperio | auct, dum libe- 15
 ra, | lem cultorem suum Croesum ambiguis sortibus fallendo

6] Verg. Aen. I 20 sqq.

1 et aera Corybantia et nutricis suae illie iucundissimum *Goth: lac. 12*
 dissimum *Goth*, lac. 36* dissimum *Hild** 2 omni Capitolio tumulum
 illum suum praeposuisset *Oehlerus: omni Capitolio lac. 11 Goth*, omni ca*
lac. 15 Bal, omni Capitolio lac. 28 Hild*, omni Capitolio tumulum prae-*
posuisset Goth 3 quae Iouis cineres texit? uellet Iuno Punicam urbem
Oehlerus: lac. 11 Goth, 'Ms. adhuc aliquomodo exhibet ista tegit.*
uellet' idem in erratis, lac. 36 Hild, quae Iouis cineres tegit? uellet*
Iuno urbem Goth 5 adoleri *Goth: adolere A* quod sciam *Goth:*
*..... Goth** 6 sqq. uersus in *A non sunt distincti* 8 qua fata
*Goth: q. Hild** 9 non ualuit *Goth: Bal*, Hild** 10 fatis
 decreuerunt *Oehlerus: satis decreuerint A* deditibus Carthaginem
Goth: dede lac. 7 Carthaginem Goth, deden lac. 10 aginem Bal** 11 sed
Oehlerus: si A si dei conferendi regni potestatem tenent *fort. regni*
add. Oehlerus potestate non sunt. si regnauit *Oehlerus: pote lac. 7 uit*
Goth, potest lac. 8 uit Hild*, potestate. regnauit Goth* 13 Aegypto et
 homines *Oehlerus: Aegypto lac. 8 Goth*, aegyp lac. 10 Bal*, aegypto*
lac. 7 Hild, Aegypto. non minus Goth* 14 ita qui seruit, et dominos
Oehlerus: itaque lac. 8 minos Goth, ita quis alios dominos Goth* 15 im-
 perio auct, dum liberalem *Oehlerus: imper lac. 10 lem Goth*, imperium*
lac. 11 lem Hild, imperare uoluit. qualem Goth* 16 croesum *A*

perdidit. quid, | timebat deus uerum constanter prae-nuntiare
 regno excidendum ei || esse? aucti, potestate regnandi quod f.35^v
 que ueluti urbes suas tueri | unquam, potuissent! si Romanis
 praestitisse ualuerunt, cur Athenas a Xerxe | Minerua, non de-
 5 fendit? uel cur Delphos de manu Pyrrhi Apollo non eruit? |
 seruant urbem Romam qui suas perdiderunt, si hoc religiosi-
 tas Romana meru[it], atqui non post summum imperium
 auctis iam rebus superstitio quaesita est? | etsi a Numa sacra
 introducta sunt, nondum tamen aut simulacris aut tem[pl]is,
 10 res uestras diuina frustabant. frugi religio et paupertina su-
 persti[tio; altaria temeraria et uasa sordida, et nidor paruus,
 ex illis, et deus ipse nusquam. | ergo non, ante religiosi quam
 maiores neque ideo maiores, quia religiosi. atquin quomodo
 15 summam ob religionem et deorum profundissimam curam im-
 perium Romanis | quaesitum uideri possit, quod laesis potius
 deis auctum est? nisi fallor enim | omne regnum imperium
 bellis quaeritur et bellis ampliatur. porro | laeduntur uictori-
 bus et dei urbis. nam eadem strages et moenium et templorum, |
 pares, caedes et ciuium et sacerdotum, eadem rapinae profa-

1 perdidit. quid *Oehlerus*: lac. 10 *Goth**, lac. 11 *Hild**, timebant *Hild*,
 perdidit *Goth* deus *Oehlerus*: dñi A, enim dubitanter *Goth* 2 exci-
 dendum ei esse? aucti *Oehlerus*: exc lac. 16 *Goth**, exc lac. 14 *Hild**,
 excidium. et alioquin accepta *Goth* 3 ueluti *Oehlerus*: uelut in A
 unquam *Oehlerus*: lac. 7 *Goth**, lac. 5 *Hild**, omnino *Goth* 5 delfos A
 pyrrhi A 6 seruauint *Goth* sua *Goth* sic fort. 8 etsi a Numa *Goth*:
 e si anima A 10 sq. superstitio; altaria temeraria *Rig*: superstitio lac. 6
 eraria *Goth**, supersti lac. 10 eraria *Bal**, supersti lac. 7 neraria *Hild**,
 superstitio; arae temerariae *Goth*, superstitio temeraria *Hild* 11 gratus
 aut paruus *Goth*: lac. 5 *Goth** 12 ergo (igitur *Oehlerus*) non ante *Goth*:
 lac. 13 *Goth**, 'comparent adhuc ista on ante' idem in notis, lac. 7 gnante
*Hild** 13 neque ideo maiores add. *Hartelius*, ideoque non ob hoc ma-
 iores add. *M. Klussmannus* quomodo summam ob religionem *Oehlerus*:
 quomodo lac. 7 religionem *Goth**, quomodo lac. 8 religionem *Hild**, quo-
 modo ob religionem *Goth* 15 quaesitum uideri *Goth*: lac. 9 uideri *Goth**
 16 omne regnum *Goth*: lacunam non signat *Goth**, lac. 9 um *Bal**, lac.
 10 num *Hild** 17 laeduntur uictoribus *Oehlerus*: bella (in notis haec
 uox non comparet) lac. 9 ib *Goth**, lac. 10 ibus *Hild**, cedunt uictoribus
Goth 18 urbis captae fort. templiorum A 19 pares caedes *Goth*
 sine lacunae signo: lac. 10 des *Hild** eadem *Goth*: eadem A

norum et | sacrorum. tot sacrilegia Romanorum quot tropaea,
 tot deinde de deis | quot de gentibus triumphi. manent et si-
 mulacra captiua, et utique si sentiunt uictores suos, non amant.
 sed quia nihil sentiunt, inpune laeduntur, | et quia inpune, lac-
 duntur, frustra adorantur. itaque quorum fastigium | per uictorias 5
 adultum est, non possunt uideri religionis meritis excreuisse, |
 siue crescendo laesores religionis siue laedendo creuerunt.
 regnum uniuersae nationes | suis quaeque temporibus habue-
 runt, ut Assyrii, ut Medi, ut Persae, ut Aegyptii; est et ad-
 huc penes quosdam, et tamen qui amiserunt, non sine religioni- 10
 f. 36 bus || et cultu et depropitiis deorum morabantur, donec
 postremo Romanis, | cessit uniuersa paene dominatio. sors tem-
 porum ita uoluit regna. | quaerite quis temporum uices ordi-
 nauit. idem regna dispensat, et nunc | penes Romanos eam
 summam tamquam pecuniam de multis nominibus exa[ci]tam in 15
 unam arcam congregauit. quid de ea statuerit sciunt proximi ei. |

1 sacrorum: *Goth: sine lac. signo lac. 5 rum Bal*, lac. 11 rum Hild**
 tropea *A* 2 dein (deinde *Oehlerus*) de deis *Goth: deinde dei A* quot
 de gentibus *Goth: lac. 9 ibus Goth*, lac. 11 ntibus Bal*, Hild** triumph *A*
 et *Goth: at A* 3 si sentiunt uictores suos *Oehlerus: senti lac. 9 os*
Goth, senti lac. 12 os Hild**, sentiunt Romanos *Goth*, sentientes deos
Priorius 4 leduntur *A* et quia inpune *Oehlerus: lac. 9 Goth*, lac. 12*
*Hild**, et qui *Goth*, et qui non *Priorius* 5 per uictorias adultum *Oehle-*
rus: lac. 11 adultum Goth, lac. 12 adultum Hild**, per proelia adultum
Goth 7 siue crescendo laesores religionis *Oehlerus: lac. 9 nis Goth*,*
*lac. 12 nis Hild**, qui uti diximus, crescendo laeserunt *Goth* ledendo *A*
 8 suis quaeque temporibus *Oehlerus: lac. 8 temporibus Goth*, ... tem-*
 poribus *Bal*, lac. 15 poribus: Hild**, antiquis temporibus *Goth* 9 Persae
 (ut Graeci) *M. Klusmannus* Aegyptii. est et adhuc *Goth: Aegyptii lac. 8*
 aut (ue in notis) *Goth*, Aegypt lac. 9 ue Bal*, aegypt lac. 14 iue Hild**
 11 depropitiis] laude propitiis *Hartelius* morabantur, donec
 postremo Romanis *Oehlerus: mora lac. 12 Goth*, morau lac. 25 Hild**,
 morabantur, donec Romanis *Goth* 13 uoluit regna *Oehlerus: uoluit*
lac. 5 Goth, uoluit lac. 5 Hild**, uoluit uices *M. Klusmannus*
 14 nunc *Goth: lac. 5 Goth*, lac. 4 Bal** eam] iam fort., ea *Hartelius*
 15 nominibus *Rig: numinibus A* 16 ei *Goth* AD NATIONES LIBER
 ·|· EXPLICIT | INCIPIT DE PRAESCRIPTIONE HERETICORUM |
 LEGE FELICITER *A*

IV.

DE TESTIMONIO ANIMAE.

1. Magna curiositate et maiore longe memoria opus est ad
studendum, si qui uelit ex litteris receptissimis quibusque
5 philosophorum uel poetarum uel quorumlibet doctrinae ac sa-
pientiae saecularis magistrorum testimonia excerpere, Christianae
ueritatis, ut aemuli persecutoresque eius de suo proprio in-
strumento et erroris in se et iniquitatis in nos rei reuincantur.
nonnulli quidem, quibus de pristina litteratura et curiositatis
10 labor et memoriae tenor perseuerauit, ad eum modum, opus-
cula penes nos condiderunt: commemorantes et contestificantes
in singula rationem et originem et traditionem et argumenta
sententiarum, per quae recognosci possit nihil nos aut nouum | f.71
aut portentosum suscepisse, de quo non etiam communes et
15 publicae litterae ad suffragium nobis patrocinentur, si quid
aut erroris eiecimus aut aequitatis admisimus. sed ne suis
quidem magistris alias probatissimis atque lectissimis fidem
inclinauit humana de incredulitate duritia, sicubi in argumenta
Christianae defensionis impingunt. tunc uani poetae, cum
20 deos humanis passionibus et fabulis designant, tunc philosophi
duri, cum ueritatis fores pulsant. hactenus sapiens et prudens

INCIPIT:DETESTIMONIO ANIMAE FELICITER A 4 quis B
cuiusque Ciacconius 5 doctrina B ac om. B 8 rei euincantur. ac
nonnulli Iun 10 eum modum] duae tresve litterae (eum) in A perierunt,
gentes Rig 11 testificantes A 12 in singula rationem et originem et
traditionem Priorius: in singulationē & originē. & traditionē A, in sug-
gillationem et originem et traditionem B, in suggillationem et originem et
traditionum Latinius, in singula rationem et originem traditionum Oehlerus
argumenta sententiarum Priorius: sententiarum argumenta AB 16 ne
om. ABmg 17 atque lectissimis om. A 18 incredulitate A 20 ab-
signant Iun 21 uarietatis A

habebitur, qui prope Christianum, pronuntiauerit, cum, si quid prudentiae aut sapientiae affectauerit seu caerimonias despuens seu saeculum reuincens pro Christiano denotetur. iam igitur nihil nobis erit cum litteris et doctrina, peruersae felicitatis, cui in falso potius creditur quam in uero. uideant, si qui de unico et solo deo pronuntiauerunt. immo nihil omnino, relatum sit, quod agnoscat Christianus, ne exprobrare possit. nam, et quod relatum est neque omnes sciunt neque qui sciunt constare confidunt. tanto abest, ut nostris litteris annuant homines, ad quas nemo uenit nisi iam Christianus. nouum testimonium aduoco, immo omni litteratura notius, omni doctrina agitatius, omni editione uulgatius, toto homine maius id est totum quod est hominis. consiste in medio, anima; seu diuina et aeterna res es secundum plures philosophos, eo magis non mentieris: seu minime diuina, quoniam quidem mortalis, ut Epicuro soli uidetur, eo magis mentiri non debebis, seu de caelo exciperis seu de terra conciperis seu numeris seu atomis concinnaris seu cum corpore incipis seu post corpus induceris, undeunde et quoquo modo hominem facis animal rationale, sensus et scientiae capacissimum. sed non eam te aduoco, quae scholis formata, bibliothecis exercitata, academiis et porticibus Atticis pasta sapientiam ructas. te simplicem et rudem et impolitam et idioticam compello, qualem te habent qui te solam habent, illam ipsam de compito, de triuio, de textrino totam. imperitia tua mihi, opus est, quoniam aliquantulae peritiae tuae nemo credit. ea ex postulo, quae tecum homini infers, quae aut ex temetipsa aut ex quocumque auctore tuo sentire didicisti. non es, quod sciam, Christiana. fieri, enim, non nasci solet Christiana. tamen nunc a te testimonium, flagitant Christiani, ab ex-

2 caerimonias *A*, ceremonias *B* 5 cui *B*, cum *A* potius *B*, eius *A*
 6 pronuntiauer *A* 9 tantum *Iun* 12 aeditione *A* corr. 13 homi-
 nes *A* 15 mentieris *Ciacconius*: mentiens *B* 17 debens *Urs* 18 in-
 coeperis *B*, inciperis *Iun* 22 academiis *Pam*: academicis *A*, acade-
 micis *B* parta *B*, partam *Gel*, pastam *Hild* sapientia *B* eruc-
 tas *Urs* 24 prius te *om. B* 26 tuae *om. A* 27 in hominem *B* 28 est
A corr. 29 soles *Urs*

tranea aduersus tuos, ut uel tibi erubescant, quod nos ob ea oderint et inrideant, quae te nunc consciam detineant.

2. Non placemus deum praedicantes hoc nomine, unico, unicum, a quo omnia et sub quo uniuersa. dic testimonium, si
 5 ita scis. nam te quoque palam et tota libertate, qua non licet nobis, [domi] ac foris audimus ita pronuntiare, quod deus dederit, et, si deus uoluerit. ea uoce et aliquem esse significas et [omnem] illi confiteris potestatem, ad cuius spectas uoluntatem, [simul et ceteros] negas deos esse, dum suis uocabu-
 10 bulis nuncupas, Saturnum, [Iouem, Martem, Mineruam]. nam f.72 solum deum confirmas quem tantum deum nominas, ut, cum et illos interdum deos appellas, de alieno et quasi pro mutuo usa uidearis. de natura quoque dei, quem praedicamus, nec te latet. deus bonus, deus benefacit tua uox est. plane,
 15 adicis, sed homo malus, scilicet contraria propositione oblique et figuraliter exprobrans ideo malum hominem, quia a deo bono abscesserit. etiam, quod penes [deum] bonitatis et benignitatis omnis benedictio inter nos summum sit disciplinae et conuersationis sacramentum, benedicat te deus tam,
 20 facile pronuntias quam Christiano necesse est, at cum in [maledictum] conuertis benedictionem dei, perinde dicto omnem super [nos] potestatem eius consistere secundum nos confiteris. sunt [qui] etsi deum, non negent, dispectorem plane et arbitrum et iudicem non putent, in quo utique nos maxime reiciunt,
 25 qui ad istam disciplinam metu praedicati iudicii transuolamus, sic deum honorantes, dum curis obseruationis et molestiis animaduersionis absoluunt, cui ne iram quidem adscribunt. nam si deus, inquit, irascitur, corruptibilis et passionalis est: porro quod patitur quodque corrumpitur etiam interitum
 30 potest capere, quem deus non capit. at idem alibi animam diuinam et a deo conlatam confitentes cadunt in testimonium ipsius animae rectorquendum aduersus opinionem superiorem.

2 conscientia detinet ABmg, conscientia detineant Oehlerus 3 dominum B unico om. A 8 illic A corr. 9 negas om. A 10 nam om. A 11 cum et Oehlerus: et cum AB 13 quam Rig 14 bonus est B plane adicis A, plane ea dicis B 15 et contraria B 20 in A, id B 21 dictionem ABmg proinde dicis B 23 despectorem A

f.72^v si enim anima, | aut diuina aut a deo data est, sine dubio datorem suum nouit, et si nouit, utique et timet, et tantum postremo adauctorem. an non timet quem magis propitium uelit quam iratum? unde igitur naturalis timor animae in deum, si deus non nouit irasci? quomodo timeatur, qui nescit offendi? 5 quid timeatur, nisi ira? unde ira, nisi ex animaduersione? unde animaduersio, nisi de iudicio? unde iudicium, nisi de potestate? cuius potestas summa, nisi dei solius? hinc ergo, tibi, anima, de conscientia suppetit domi ac foris nullo irridente, uel prohibente praedicare, deus uidet omnia, et deo 10 commendo, et deus reddet, et deus inter nos iudicabit. unde tibi hoc non Christianae? atque adeo plerumque et uitta Cereris redimita, et pallio Saturni coccinata, et deae Isidis linteata, in ipsis denique templis deum iudicem imploras. sub Aesculapio stas, Iunonem in aere exornas, Mineruam † calcias 15 furuis galeam formis, et neminem de praesentibus deis contestaris. in tuo foro aliunde iudicem appellas, in tuis templis alium deum pateris. o testimonium ueritatis, quae apud ipsa daemonia te testem efficit Christianorum!

3. Enimuero cum daemonia affirmamus esse, sane, quasi 20 non et probemus, qui ea solis de corporibus exigimus, aliqui Chrysippi adsentator inludit. ea et esse et abominationem sustinere execrationes tuae respondent. daemonium uocas hominem aut immunditia aut malitia aut insolentia aut qua- f.73 cumque | macula quam nos daemoniis deputamus ad necessi- 25

2 non nouit AB, non del. Gel ut tantum B 3 auctorem B, ad auctorem (i. e. cum auctor tantus sit) Hartelius et quem AB, et del. Gel 5 nouit] uult A offendit A 7 de dei AB, dei del. Rig iudicio A 12 hoc tibi B Christiane B adeo Rig: ad eum B, dō & A, id Gel 13 redemita A coccinata Bmg, concinnata AB et stola fort. linteata Bmg, lintiata AB 15 stas Oehlerus: stans AB exornas Bmg, exoras AB, exorans Gel, exaurans Rig Mineruae Pam, Hartelius calceans Pam, chalceam (sc. exornas) Hartelius 16 furuis Pam: furnis AB, Martis uel Quirini fort. formas fort. 19 te testem Iun: testem AB 20 cum ABmg, cur B demonia A esse? Gel sane] anne Lat 21 solis de scripsi: soli de A, solide B, solida e Bmg exigimus? Gel 22 adsentatori Bmg ea et esse et Gel: ea et esse se et B, et esse se et A, et esse et Rig 23 execrationis A daemonium A 25 aut ad AB, aut del Oehlerus

- tatem odii, inportunum. Satanan denique in omni uexatione et aspernatione et detestatione pronuntias, quem nos dicimus malitiae angelum, totius erroris artificem, totius saeculi interpolatorem, per quem homo a primordio circumuentus, ut
 5 praeceptum dei excederet, et propterea in mortem datus exinde totum genus de suo semine infectum suae, etiam damnationis traducem fecit. sentis igitur perditorem tuum, et licet soli illum nouerint Christiani uel quaecumque apud dominum secta, et tu tamen eum nosti, dum odisti.
- 10 4. Iam nunc quod ad necessario rem sententiam tuam spectet, quantum et ad ipsum statum tuum, tendit, adfirmamus te manere post uitae disunctionem et expectare diem iudicii proque meritis aut cruciatui destinari aut refrigerio, utroque sempiterno; quibus sustinendis, necessario tibi substantiam
 15 pristinam eiusdemque hominis materiam et memoriam reuersuram, quod et nihil mali ac boni sentire, possis sine carnis passionalis facultate, et nulla ratio sit iudicii sine ipsius exhibitione qui meruit iudicii passionem. ea, opinio Christiana etsi honestior multo Pythagorica quae te non, in bestias transfert, etsi plenior Platonica, quae tibi etiam dotem corporis reddit, etsi Epicurea grauior, quae te ab interitu defendit, tamen propter suum nomen soli uanitati et stupori et, ut dicitur, praesumptioni deputatur. sed non erubescimus, | si te f. 73^v
 20 cum erit nostra praesumptio. primo enim, cum alicuius defuncti recordaris, misellum uocas eum, non utique ut de bono uitae ereptum, sed ut poenae et iudicio iam adscriptum. ceterum alias securos uocas defunctos. profiteris et uitae incommodum et mortis beneficium. uocas porro securos, si quando extra portam cum obsoniis, et matteis tibi potius parentans
 25 ad busta recedis aut a bustis dilutior redis. at ego sobriam

1 odii oportuna B, odiis oportuna Iun 2 auersatione Bmg et detestatione om. A 8 nouerunt A corr. apud] capit Iun, sapit Ciaccius 10 necessariorum Iun 11 in quantum Iun 19 pythagorica A 21 epicura eagrauior A gratior Bmg 22 propter nomen solum Lat 23 praesumptioni A 25 non utique ut scripsi: non utique quod AB, non uti Lat 26 dereptum Lat poene A iuditio A 27 seros A 28 quando A 29 mattaeis B, mattiis Iun 30 recedis] cedis Lipsius

tuam sententiam exigo. misellos uocas, mortuos, cum de tuo loqueris, cum ab eis longe es. nam in conuiuio eorum quasi praesentibus et conrecumbentibus sortem suam exprobrare non possis. debes adulari propter quos laetius uiuis. misellum ergo uocas qui nihil sentit? quid, quod ut, sentienti 5 maledicis, cuius memoriam cum alicuius offensae morsu facis? terram grauem inprecaris et cineri penes inferos tormentum. aequae ex bona parte cui gratiam debes, ossibus et cineribus eius refrigerium comprecaris et ut bene requiescat apud inferos cupis. si nihil passionis est tibi post mortem, si nulla 10 sensus perseuerantia, si denique nihil es ipsa ubi corpus reliquisti, cur mentiris in te, quasi aliquid ultra pati possis? immo cur in totum times mortem, si nihil est tibi timendum post mortem, quia nec experiundum post mortem. nam etsi dici potest ideo mortem timeri non ut ultra quid minantem, 15 sed ut commodum uitae amputantem, atquin cum et incommoda longe plura uitae pariter excedas, lucratione grauioris partis metum diluis nec iam timenda est amissio bonorum, quae altero bono id est incommodorum pace pensatur. non est timendum quod nos liberat ab omni timendo. si times 20 uita decedere, quia optimam nosti, certe mortem timere non debes, quam malam, nescis. at cum times, scis malam. non scires autem malam, quam, nec timeres, si non scires aliquid esse post mortem quod eam malam faciat, ut timeas. omitamus nunc naturalem formam timendi mortem. nemo timeat 25 quod euadere non potest. ex altera parte congregior laetioris spei post mortem. nam omnibus, fere, ingenua est fama

1 sentiam *A* 2 est *B* eorum] cum *Lat* 3 conrecumbentibus *A*
 4 quos laetius *Lat*: quod laetius *B*, quos lautius *Rig* 5 sqq. quid, cum
 ... facis, terram *e. q. s. Lat* ■ si cuius *Iun* 7 tormentum *Gel*: stramentum *AB*
 9 compraecaris *A* 11 es *Gel*: est *AB* 13 si *om. A*
 mortem, si nihil es? tibi — experiundum *e. q. s. Semlerus* 14 quia
scripsi: qua *AB* 15 dicere *B* dicere potes *Gel* ut ultra quid
scripsi: ultra quid *AB*, ut aliquid *Gel* 17 excedas, lucratione *scripsi*:
 excedant. lucratione *A*, excedant et lucratione *B*, excedas et lucratione
Gel, excedas, ea lucratione *Iun*, excidant, lucratione *Oehlerus* 18 diluis
Gel: diluit *AB* ne *A* 23 quam *scripsi*: quia *B* 26 laetiores *B*

post mortem cupido. longum est retegere Curtios et Regulos
 uel Graecos uiros, quorum innumerabilia elogia sunt con-
 temptae mortis propter postumam famam. quis non hodie
 memoriae post mortem frequentandae ita studet, ut uel litte-
 5 raturae operibus uel simplici laude morum uel ipsorum sepul-
 crorum ambitione nomen suum seruet? unde animae hodie
 affectare aliquid quod uelit post mortem et tantopere prae-
 parare quae sit usura post obitum? nihil utique de postero
 curaret, si nihil de postero sciret. sed forsitan de sensu post
 10 excessum tui certior sis quam de resurrectione quandoque,
 cuius nos praesumptores denotamur. atquin hoc quoque ab
 anima praedicatur. nam si de aliquo iam pridem defuncto
 tanquam de uiuo quis requirat, prae manu occurrit dicere, f. 74^v
 Abiit iam et reuerti debet.

15 5. Haec testimonia animae quanto uera, tanto simplicia,
 quanto simplicia, tanto uulgaria, quanto uulgaria, tanto commu-
 nia, quanto communia, tanto naturalia, quanto naturalia, tanto
 diuina. non puto cuiquam friuola et ridicula uideri posse, si
 recogitet naturae maiestatem, ex qua censetur auctoritas ani-
 20 mae. quantum dederis magistrae, tantum adiudicabis discipulae.
 magistra natura, anima discipula. quicquid aut illa edocuit
 aut ista perdidicit, a deo traditum est, magistro scilicet ipsius
 magistrae. quid anima possit de principali institutore prae-
 sumere, in te est aestimare de ea quae in te est. senti illam
 25 quae ut sentias efficit. recogita in praesagiis uatem, in omi-
 nibus augurem, in euentibus prospicem. mirum, si a deo
 data homini nouit diuinare? tam mirum, si eum, a quo data
 est, nouit. etiam circumuenta ab aduersario meminit sui auc-

2 uel B, et A grecos A innumerabilia elogia Oehlerus: innum
 liae logia A, innumera elogia B 4 ista (A?)B ut uel A, uel
 ut B 6 anima B 7 adfectaret B praepararet Gel 8 quae sit
 usura Rig: quaesitura ABmg, quo sit usura B 9 curaret Rig: sciret B
 10 certior sis A, certioris B, certior es Gel 13 de om. B 14 abiit
 Gel: habet AB 18 putem B friuola et ridicula Hild: friuolae
 tridi . . . A, friuolam et frigidum B, friuola et frigida Oehlerus 21 ani-
 mad A corr. docuit A 25 hominibus A 26 euntibus A 27 ho-
 mini nouit Gel: nouit homini AB 28 interrogationis signum post no-
 uit sustuli

toris et bonitatis et decreti eius et exitus sui et aduersarii
 ipsius. sic mirum, si a deo data eadem canit quae deus suis
 dedit nosse? sed qui eiusmodi eruptiones animae non puta-
 uit doctrinam esse naturae et congenitae et ingenitae con-
 scientiae tacita commissa, dicet potius diuentilatis in uul-
 5 opini, onibus publicatarum litterarum usum iam et quasi uilium
 f.75 corroboratum taliter sermocinandi. certe prior anima | quam
 littera et prior sermo quam liber et prior sensus quam stilus
 et prior homo ipse quam philosophus et poeta. numquid ergo
 credendum est ante litteraturam et diuulgationem eius multos, 10
 ab huiusmodi pronuntiationibus homines uixisse? nemo deum
 et bonitatem eius, nemo mortem, nemo inferos loquebatur?
 mendicabat sermo, opinor, immo nec ullus esse poterat, ces-
 santi, bus etiam tunc sine quibus etiam hodie beatior et locu-
 pletior, et prudentior esse non potest, si ea, quae tam facilia, 15
 tam assidua, tam proxima hodie sunt, in ipsis quodammodo
 labiis parata, retro, non fuerunt, antequam litterae in saeculo
 germinassent, antequam Mercurius, opinor, natus fuisset. et
 unde, oro, ipsis litteris contigit nosse et in usum loquellae
 disseminare quae nulla umquam mens conceperat aut lingua 20
 protulerat aut auris exceperat? at enim cum diuinae scri-
 pturae, quae penes nos uel Iudaeos sunt, in quorum oleastro
 insiti sumus, multo saecularibus litteris, quarum uel modica
 tantum aetate, aliqua, antecedant, ut loco suo edocuimus ad
 fidem earum, demonstrandam, et si haec eloquia de litteris 25
 usurpauit anima, utique de nostris credendum erit, non de
 uestreis, quia potiora sunt ad instruendam animam priora quam
 postera, quae, et ipsa a prioribus instrui sustinebant, cum,
 etsi de uestreis instructam concedamus, ad originem tamen

1 ultimum et om. B, fuit in A 4 et prius del. Rig 5 tacite com-
 missam Urs de uentilatis Gel 6 publicatum Iun 7 sermonandi A
 9 phylosophus A 10 multos B 11 ab huiusmodi] absque Gel 14 etiam
 hodie A, hodie iam B 15 prouidentior Bmg esse om. A 17 parat B
 fuerint A antequam litterae in saeculo germinassent om. A 19 oro
 Oehlerus: ordo AB contigit? unde nosse Iun usu A 22 olea ex
 oleastro Lat 23 quarum addidi uel AB, non Pam 24 antecedan-
 tur A 29 instructam Gel: instructa AB

principalem traditio, pertineat, nostrumque omnino sit quodcumque de nostris sum[s]isse et tradidisse contigit uobis. quod f.75
cum ita sit, non multum refert, a deo formata sit animae conscientia an litteris dei. quid igitur uis, homo, de humanis
5 sententiis litterarum tuarum exisse haec in usus communis callositatem?

6. Crede itaque tuis, et, de commentariis nostris tanto magis crede diuinis, sed de animae ipsius arbitrio perinde crede naturae. elige quam ex his fidelius, sororem obserues ueritatis.
10 si tu tuis litteris dubitas, neque deus neque natura mentitur. ut et naturae et deo credas, crede animae, ita fiet ut et tibi credas. illa certe est quam tanti facis, quantum illa te facit, cuius es totus, quae tibi omnia est, sine qua nec uiuere potes nec mori, propter quam deum neglegis. cum enim times fieri
15 Christianus, eam conueni. cur alium colens deum nominat? cur, cum maledicendo spiritus denotat, daemonia pronuntiat? cur ad caelum contestatur et ad terram detestatur? cur alibi seruit, alibi uindicem conuenit? cur de mortuis iudicat? cur uerba habet Christianorum, quos nec auditos uisusque
20 uult? cur aut nobis dedit ea uerba, aut accepit a nobis? cur aut docuit aut didicit? suspectam habes conuenientiam praedicationis in tanta disconuenientia conuersationis. uanjs es, si huic linguae soli aut Graecae, quae propinquae inter se habentur, reputabis eiusmodi, ut neges naturae uniuersitatem.
25 non, Latinis nec Argiuis solis anima de caelo cadit. | omnium f.76 gentium unus homo, uarium nomen est, una anima, uaria uox, unus spiritus, uarius sonus, propria cuique genti loquella, sed loquellae materia communis. deus ubique et bonitas dei ubique, daemonium ubique et maledictio daemonii ubique, iudicii

3 an a Gel 4 a litteris A 5 usu communi A 6 callositatem Gel: scallositatem AB 7 credo ABmg 9 quem A 10 tu scripsi: te AB, de Hartelius 11 credis A 12 quanti Iun 15 cur (cum) Harnack colat A, colit Oehlerus, Harnack 16 maledicendos Gel 18 uindicem A cur Gel: quid AB 19 cur Gel: quae AB nec Gel: ne AB uisusue Hild in A legisse sibi uisus est: sed etiam hic uisosque habuit 21 habes Iun: habe AB 22 disconuenientia A 23 propinquo A 26 uarium add. Urs 27 loquela A sed loquellae om. A 29 demonium A

diuini inuocatio ubique, mors ubique et conscientia mortis ubique, et testimonium ubique. omnis anima suo iure proclamat quae nobis nec mutare conceditur. merito igitur omnis anima et rea et testis est, in tantum et rea erroris, in quantum et testis ueritatis, et stabit ante aulas dei die iudicii nihil habens dicere. deum praedicabas et non requirebas, daemonia abominabaris et illa adorabas, iudicium dei appellabas nec esse credebas, inferna supplicia praesumebas et non praecauebas, Christianum nomen sapiebas et Christianum nomen persequeris. 5

10

1 mors ubique om. A 2 animas A 3 ne B 4 et primum et ultimum om. II 5 stabilis B 6 et non requirebas om. A 9 Christianum nomen] Christum Rig sapiebas et Christianum nomen persequeris Rig: baris A, quem nihil nisi persequeris habuisse apparet; unde colligitur, in exemplo eius ante persequeris scriptum fuisse nomen, quod ut hic ponatur, ipsa ratio suadet: ita scilicet cur illa omissa in A sint perspicitur: sapiebas et persequeris Hild 10 DE TESTIMONIO ANIMAE EXPLICIT A

V.

SCORPIACE.

1. Magnum de modico malum scorpio terra suppurat. tot
 uenena quot et genera, tot pernicies quot et species, tot do-
 5 lores quot et colores. Nicander scribit et pingit. et tamen
 unus omnium uolentiae, gestus de cauda, non ore; quae cauda
 erit, quodcumque de postumo corporis, propagatur et uerberat.
 *** perinde scorpii: series illa nodorum uenenata intrinsecus
 uenula subtilis arcuato impetu insurgens hamatile spiculum in
 10 summo tormenti ratione stringit. unde et bellicam machinam
 retractu tela, uegetantem de scorpio nominant. id spiculum
 et fistula est patula tenuitate et uirus, qua figit, in uulnus
 effundit. familiare periculi tempus aestas; Austro et Africo
 saeuitia uelificat. in remediis naturalia plurimum; aliquid et
 15 magia circumligat; medicina cum ferro et poculo occurrit.
 nam et praebibunt quidam festinando tutelam; sed concubitus
 exhaust, et denuo sitiunt. nobis fides praesidium, si non et
 ipsa percutitur diffidentia signandi statim et adiurandi et ini-
 ciendi bestiae calcem. hoc denique modo etiam ethnicis

INCIPIT SCORPIACE LEGE FELICITER *A*, contra Gnosticos Scor-
 piacum *B* 3 scorprios *Urs* et *Mercerus*, scorpionum *Gel* 4 et ante genera
add. Ciacconius ingenia *Bmg* 5 et scripsit *A*, et scribit *Oehlerus*
 6 de cauda non ore *scripsi*: nocere de cauda *A*, de cauda nocere *B*
 8 lacunam signauit perinde *scripsi*: proinde *AB*, perinde ut *Gel* scor-
 piis *Iun* 9 uenulas *B* subtilis *A* surgens *A* 10 stringit *A*, re-
 stringens *B*, restringit *Bmg* 11 et retractu *B* uegetantem *A* 12 et
 uirus, qua figit, in uulnus *scripsi*: in uulnus et uirus qua figit *B*, in uul-
 nus qua figit *A*, id uulnus et uirus qua figit effundit *Gel* 13 aestus *Pam*
 14 plurima *Urs* 15 populo *A* 16 iam *Iun* et om. *A* quaedam *Urs*
 18 signando . . . adiurando *Urs* iniciendi *scripsi*: unguendi *A*, ungendi *B*,
 ungendo *Urs*, urgendi *Lat*, ingerendi *Wissowa* 19 bestia *Iun*

saepe subuenimus, donati a deo ea potestate, quam apostolus
 dedicauit, cum morsum uiperæ spreuit. quid ergo promittit
 stilus iste, si fides de suo tuta est? ut et alias de suo tuta
 sit, cum suos scorpiones patitur. acerba mediocritas et istis et
 genus uarium et uno modo armantur et certo tempore subor-
 f.53 nantur nec alio quam ardoris. hoc apud Christianos perse-
 cutio est. cum igitur fides aestuat et ecclesia exurit de
 figura rubi, tunc Gnostici erumpunt, tunc Valentiniani pro-
 serpunt, tunc omnes martyriorum refragatores ebulliunt calentes
 et ipsi offendere, figere, occidere. nam quod sciant multos
 simplices ac rudes tum infirmos, plerosque uero in uentum et
 si placuerit Christianos, numquam magis adeundos sapiunt,
 quam cum aditus animæ formido laxauit, praesertim cum
 aliqua iam atrocitas fidem martyrum coronauit. itaque primo
 trahentes adhuc caudam de affectibus applicant aut quasi in
 uacuum flagellant: haecine pati homines innocentes? ut putes
 fratrem, aut de melioribus ethnicum. sicine tractari sectam
 nemini molestam? dehinc adigunt: perire homines sine causa.
 perire enim, et sine causa, prima fixura. exinde iam caedunt:
 sed nesciunt simplices animæ, quid quomodo scriptum sit,
 ubi et quando et coram quibus confitendum, nisi quod, nec
 simplicitas ista, sed uanitas, immo dementia pro deo mori,
 ut qui me saluum faciat. sic is occidet, qui saluum facere
 debebit? semel Christus pro nobis obiit, semel occisus est,
 ne occideremur. si uicem repetit, num et ille salutem de
 mea nece expectat? an deus hominum sanguinem flagitat,
 maxime si taurorum et hircorum recusat? certe peccatoris
 paenitentiam mauult quam mortem. et quomodo non pecca-
 torum desiderat mortem? haec et si qua alia adinuenta

27] cf. Ps. 99, 13. Ez. 33, 11.

3 ã A, sit B et om. A ut de suo Iun 4 suo B, Urs scorpio
 Urs isti B 10 sciam A, Bmg 11 inuentum Bmg, inuento B
 13 posterius cum A, si B 14 iam om. A 19 et om. A cedunt B
 caedunt. sed uulgo 23 ut qui me B, et quis me Urs sic scripsi: si AB
 occidit B quis Gel 24 obiit om. A 28 peccatorum non Pam 29 haec
 est et si qua al in ras. A admenta A

haereticorum uenenorum quem non uel in scrupulum figant, si non in exitium, uel in bilem, si non in mortem? at tu, si fides uigilat, ibidem scorpio pro solea anathema inlidito et relinquitur | in suo pure morientem. ceterum, si plagam satia- f. 53^v
 5 uerit, intimatur uirus et properat in uiscera; statim omnes pristini sensus retorpescunt, sanguis animi gelascit, caro spiritus exolescit, nausea nominis inacrescit. iam et ipsa mens sibi, quo uomat, quaerit, atque ita infirmitas, semel quae percussa est, sauciatam fidem uel in haeresin uel in saeculum expirat.
 10 et nunc in praesentia rerum est medius ardor, ipsa canicula persecutionis, ab ipso scilicet cynocephalo. alios ignis, alios gladius, alios bestiae Christianos probauerunt, alii fustibus interim et ungulis insuper degustato martyrio in carcere esuriunt. nos ipsi ut lepores, destinata uenatio, de longinquo
 15 obsidemur, et haeretici ex more grassantur. itaque tempus admonuit aduersus nostrates bestiolas nostratem, [mederi] theriacam stilo temperare. qui legeris, biberis. nec amarum potio. si eloquia domini dulcia super mella et fauos, inde pigmenta sunt. si lacte et melle promissio dei manat,
 20 hoc sapiunt quae illuc, faciunt. uae autem qui dulce in amarum et lumen in tenebras conuertunt! perinde enim et qui martyriis refragantur salutem perditionem interpretantes tam dulce in amarum quam lucem in tenebras re-
 formant, atque ita miserrimam hanc uitam illi beatissimae

18] Ps. 11, 7. 19] cf. Ex. 3, 17. 20] Es. 5, 20.

2 at tu *Gel*: actu *B*. 4 pure *Iun*: sopore *AB* 5 intimatur *scripsi*: intimat *AB* 6 gelescit *A* caro spiritus exolescit *om. A* carne *Pam* 7 inacrescit *Rig*: inagrescit *A*, magrescit *B* 8 ut quae *B* infirmitas, semel *scripsi*: semel infirmitas *AB* quae *A*, quaeque *B*, quoque *Gel*, qua *Oehlerus* 9 est *om. B* heresin *A*, haeresim *B* expuat *Gel* 10 et in praesentiarum *Gel* in *addidi* ador *A* 11 isto *B* 12 alios fustibus *A* 13 degustato martyrio *Gel*: degustata martyria *AB* 14 ipsi ut *A*, ipsius *B* 15 heretici *A* sic semper 16 nostratem *scripsi*: nostrati *B*, nostram *A* habere falso *Oehlerus* testatur: immo nouem litterae perierunt, nostrate *Gel*, promptam *Rig* mederi seclusi theriacam *Bmg*: teriacam *A*, scorpiacam *B* 17 nec etiam *A* ut uidetur nec amarum] non amara enim *Lat* 22 refragantur *A* perditione *B* 23 tenebris *A*

praeuertendo tam amarum, pro dulce quam tenebras pro luce supponunt.

2. Sed nondum de bono martyri, nisi de debito primum, nec ante de utilitate eius, quam de necessitate discendum. auctoritas diuina praecedit, an tale quid uoluerit atque mandauerit 5 deus, ut qui negant bonum non suadeantur accommodum, nisi cum subacti fuerint. ad officium haereticos | compelli non in-
f.54 lici dignum est. duritia uincenda est, non suadenda. et utique satis optimum praeiudicabitur quod probabitur a deo constitutum atque praeceptum. sustineant euangelia paulisper, dum radicem eorum exprimo legem, dum inde elicio dei uoluntatem unde et ipsum recognosco: ego sum, inquit, deus deus tuus, qui te eduxi de terra Aegypti. non erunt tibi dii alii praeter me. non facies tibi simulacrum eorum quae in caelo et quae in terra deorsum et quae in mari in- 15 fra terram. non adorabis ea, neque famulaberis eis. ego enim dominus deus tuus. item in eadem Exodo: ipsi uidistis, quod de caelo locutus ad uos sim. non facietis uobis deos argenteos, et deos aureos non facietis uobis. secundum haec et in Deuteronomio: audi 20 Israel, dominus deus tuus unus est, et diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et totis uiribus tuis et ex tota anima tua. et rursus: nec obliuiscaris domini dei tui, qui te eduxit de terra Aegypti ex domo seruitutis. dominum deum tuum timebis et illi famulaberis soli et illi adglutinaberis, et in nomine eius deierabis. non ibitis post deos alienos ex deis 25

12] Ex. 20, 2 sq. 17] ibid. 20, 22. 20] Deut. 6, 4 sqq.

1 dulci B 3 de debito Ciacconius: debito AB nec ante Gel: negant AB 4 et de utilitate A dicendum Lat 5 quid Gel: qui AB 6 suadentur A accomodum A, ad commodum B 7 illic A 11 legem Gel: legamus AB 12 inquit A dñ dñ AB, dominus deus Pam, deus Rig 13 alii dii B 14 eorum om. A 16 adorabitis A famulaberis A, seruius B 17 dominus B, dñ A eodem exhodo A 19 uobis A, inibi B 21 dominus B, dñ A 22 ex toto — 24 dei tui om. A 23 ne Gel 24 egypti A ex A, et B 26 illi gl A 27 alienos ex deis Rig: alienos ex deos A, aliorum et deos B, aliorum ex deis Iun, alienos et deos Ochlerus

nationum, quae circum uos, quia aemulatur deus
 deus tuus in te, et ne iratus indignetur, et exter-
 minet te a facie terrae. sed et proponens benedictiones
 et maledictiones: benedictiones, inquit, si audieritis prae-
 5 cepta domini dei uestri, quaecumque ego praecipio
 uobis hodie, et non erraueritis de uia quam man-
 dauimus uobis, ut abeuntes seruiatis deis aliis, quos non
 scitis. de quibus omnifariam extirpandis: perditione per-
 10 detis, inquit, omnia loca, in quibus, seruierunt natio-
 nes deis suis, quas uos possidebitis hereditate, super
 montes et colles et sub arbores densas, quasque effo-
 dietis aras eorum, euertetis et comminuetis statu-
 cula eorum et excidetis lucos eorum, et sculptilia
 15 ipsorum deorum concremabitis igni et disperdetis
 nomen eorum de loco illo. adhuc ingerit, cum introissent
 terram promissionis et exterminassent nationes eius: caue
 tibi, ne sequaris eas posteaquam exterminatae fuerint
 a facie tua, ne requisieris deos illarum dicens, quem-
 admodum faciunt nationes deis suis, ut et ego ita
 20 faciam. sed et, si ipse propheta, inquit, exsurrexerit
 in te aut somnium somnians et dederit tibi signum
 uel ostentum et uenerit et dixerit, eamus et serui-
 amus diis aliis, quos non scitis, ne audiat sermonem
 prophetae aut somniatoris illius, quia temptat uos
 25 dominus deus uester, an ex toto corde uestro et ex
 tota anima uestra timeatis deum. post dominum

4] Deut. 11, 27 sqq. 8] ibid. 12, 2 sqq. 16] ibid. 12, 30. 20] ibid.
 13, 1 sqq.

1 aemulatur dñ dñ tuus in te. Ne A, et deus aemulator dominus deus
 tuus in te et ne B 2 et ne] ut ne Iun 3 terre A 4 inquit A 5 (quae)-
 quumque A 6 hodie, maledictionem si erraueritis Pam, hodie, et maledic-
 tionem, si non audieritis praecepta domini dei nostri, quaecumque ego prae-
 cipio uobis hodie et erraueritis Iun et non A, ne B 9 inquit om. B
 10 subter Rig 11 sub del. Gel arbore densa quaque Iun 12. 13 earum
 ter Pam 13 captilia A, sculptilia Rig 14 de eorum A deorum ipsarum
 Pam 15 eorum B, illorum A 17 ea A exterminata A 19 ut del.
 Pam 20 si ipse B, ipsi A, id si Rig inquit A 21 aut om. A
 25 dominus B, dñ A an om. B 26 ametis Iun eum A dominum om. B

deum uestrum abibitis et hunc timebitis, et praecepta eius custodietis et uocem eius audietis et illi seruietis et illi adiciemini. prophetae autem, uel somninator ille morietur; locutus enim est ad seducendum te a domino deo tuo. sed, et alio titulo: si autem rogauerit te frater tuus ex patre uel matre aut, filius tuus aut filia tua aut mulier quae in gremio tuo est aut amicus qui animae tuae, par est clam dicens, eamus et seruiamus diis aliis, quos non scis, nec patres tui, ex deis nationum, quae circum te proxime aut longe, ne uelis ire cum illo, et ne audieris eum. non parcat oculus tuus super eum nec desiderabis nec saluabis eum; adnuntians adnuntiabis de eo. manus tuae erunt in eum in primis ad occidendum, et manus populi tui in nouissimis, et lapidabis illum, et morietur, quoniam quaesiuit auertere te a domino deo tuo. subiicit etiam de ciuitatibus, si quam ex his constitisset suasu iniquorum hominum transisse, ad deos alios, ut interficerentur omnes incolentes eam, et deuotamenta, fierent uniuersa eius, et colligerentur omnia spolia eius in omnes exitus eius et igni cremarentur cum omnibus uasibus suis et cum omni populo in conspectu domini dei, et non erit habitabilis, inquit, in aeternum, non reaedicabitur amplius nec adhaerebit quicquam manibus tuis ex deuotamento eius, uti auertatur dominus ab indignatione irae suae. maledictionum quoque ordinem ab idolorum execratione commisit: maledictus homo

5] Deut. 13, 6 sqq. 18] cf. ibid 13, 15 sqq. 23] ibid. 13, 16 sqq. 27] ibid. 27, 15.

1 ut hunc A et praecepta eius custodietis om. A 3 uel A, et B 4 est enim B 5 titulo A, capitulo B 7 tua om. A 10 proximae B, proxime sunt Pam 12 eum om. A ne A misereberis Pam 13 saluabis Gel: salutabis B, celabis Pam annuntians annuntiabis A 16 auertere te B, auerteret A 20 deuotamenta Gel: deuota mente B fieret B 21 eius prius om. A cum B, in A 22 uasibus B, uis ABmg 24 adherebit A 25 deuotamento ABmg, deuota mente B ut B auertatur B, auertat A 26 ire A 27 exsecratione B, excretionem A

qui fecerit sculptile aut fusile aspernamentum, opus
 manuum artificis, et collocauerit illud in abscondito.
 in Leuitico uero: ne sequimini, inquit, idola et deos fu-
 siles non facietis uobis. ego dominus deus, uester.
 5 et alibi: filii Israel famuli pueri mei. hi sunt quos
 eduxi de terra Aegypti. ego dominus deus uester.
 non facietis uobis manu facta nec sculptile staticu-
 lum, statuetis uobis. nec lapidem scopum ponetis in
 terra uestra. ego dominus deus uester. et, haec qui-
 10 dem prima per Moysen dicta sunt ad omnes utique pertinentia,
 quoscumque dominus deus Israelis perinde de Aegypto super-
 stitiosissimi saeculi et de domo humanae seruitutis eduxerit.
 sed et deinceps omne os prophetarum eiusdem dei uocibus
 sonat eandem legem suam eorundem praeceptorum instauratione,
 15 cumulantis nec aliud primum tam principaliter denun-
 tiantis, quam ab omni factura atque cultura idolorum cauere;
 ut per Dauid: dii nationum argentum et aurum, oculos
 habent nec uident, aures habent nec audiunt, nares
 habent nec odorantur, os nec locuntur, manus nec
 20 contrahunt, pedes nec ingrediuntur. similes erunt
 illis, qui ea faciunt et qui fidunt in illis.

3. Nec putem disceptandum, an digne deus prohibeat nomen
 et honorem suum mendacio addici, an digne quos ab errore
 superstitionis anulserit rursus in Aegyptum regredi nolit, an
 25 digne a se non patiaturs absistere quos sibi adlegit. | ita nec f. 55^v
 illud expectabitur retractari a nobis, an obseruari uoluerit disci-
 plinam quam uoluit instituere et an merito ulciscatur deser-
 tam quam uoluit obseruatam, quando frustra instituisset, si
 obseruari eam noluisset, et frustra obseruari uoluisset, si uin-

3] Leu. 19, 4. 5] Leu. 25, 55. 26, 1. 17] Ps. 135, 15 sqq. 115, 4 sqq.

1 sculptile *Rig* 3 inquit *A* ne *A*, non *B* 7 nec staticulum *Pam*
 9 haec *om. A* 10 prima haec *A* dicta] dei scita *Bmg* ad omnes *Bmg*,
 a domino *AB* 11 israelis (a ex h) *A*, israel *B* 15 aliut *A* de-
 nunciantis *A* 18 nec uident *A*, et non uident *B* 21 ea *del. Gel*
 23 mendatio *A* 25 patitur *A* quos *A*, quod *B* 26 expectabitur
Urs: expectabit *AB* seruari *A* 27 et an — 28 obseruatam *om. A*

dicare nolisset. sequitur enim, ut has definitiones dei aduersus superstitiones tam euictas quam etiam uindicatas probem, quoniam ex his tota martyriorum ratio constabit. aberat apud deum in monte Moyses, cum populus tam necessariam absentiam eius impatiens deos sibi producere quaerit, quo se potius ipse perdiderit. urgetur Aaron, et iubet in aures feminarum suarum in ignem conferri. amissuri enim erant in iudicium sibi uera ornamenta aurium, dei uoces. sapiens ignis effigiem uituli defundit illis suggillans illic cor habentes ubi et thesaurum, apud Aegyptum scilicet, inter cetera animalia bouis etiam cuiusdam consecratricem. itaque tria milia hominum a parentibus proximis caesa, quia tam proximum parentem deum offenderant, transgressionis et primordia et merita dedicauerunt. in Arithmis cum diuertisset Israel apud Sethim, abeunt libidinatam ad filias Moab, inuitantur ad idola, ut et spiritu fornicarentur, edunt denique de pollutis eorum, dehinc et adorant deos gentis et Beelphegor initiantur. ob hanc quoque idololatriam moechiae sororem uiginti tria milia domesticis obtruncata gladiis diuinae irae litauerunt. defuncto Iesu Naue derelincunt deum patrum suorum et seruiunt idolis Balam et Astartis, et iratus dominus tradidit eos in manibus diripientium, et diripiebantur ab illis et uenumdabantur inimicis, nec poterant omnino subsistere a facie inimicorum suorum. quocumque processerant, manus erat super illos in mala, et compressati sunt ualde. post quae instituit super illos deus Critas, quos Censores intellegimus. sed nec isti

4] cf. Ex. 22. 14] cf. Num. 25, 1 sqq. 19] cf. Iud. 2, 8. 13

1 definitiones A 2 edicta Urs probem Gel: probent AB 4 montem B necessariae absentiae Gel 5 quo se Iun: ques AB 6 et om. B 7 iudicio A 9 diffundit illos Urs 11 itaque tria Gel: ita quod tria B, in A decem undecimue litterae perierunt 12 proximis A, et proximis B 14 arathmis A deuenisset A sattin A 15 et om. B 17 prius et om. A delfegor A 18 idolatriā A sorore A .XXIIII. A domestici B 20 nauue A bahalim A 21 in manus Hild in A legit: spatium sane angustius, quam ut in manibus sine nota scripta capiat 22 uenumdabant A 24 erant A 25 post quae A, postquam B 26 isti A

obaudire perseuerauerunt. ut quis critarum obierat, illi ad delinquendum supra quam patres eorum, abeundo post deos aliorum et seruiendo et adorando eos. itaque dominus iratus, quoniam quidem, ait, transgressi sunt gens ista pactum
 5 meum, quod disposui patribus eorum, et non audierunt uocem meam, et ego non aduertam ad auferendum uirum a facie eorum ex nationibus, quas reliquit, decedens Iesus. atque ita per omnes paene annales critarum et deinceps regum reseruatis gentium circumcolarum uiribus bello et captiuitate et iugo allophylorum iram dei pensauit
 10 Israel, quotienscumque ab illo maxime in idololatriam exorbitauerunt.

4. Hanc igitur, si a primordio constat et prohibitam de tot tantisque praeceptis et nunquam inpune commissam de
 15 tot tantisque documentis nec ullum tam superbum crimen deputari apud deum, quam huiusmodi transgressionem, ultro intellegere debemus diuinarum et denuntiationum et executionum, intentionem iam tunc martyriis patrocيناتam non modo non dubitandis, uerum etiam sustinendis, quibus scilicet locum
 20 fecerat prohibendo idololatriam. aliter enim martyria non euenirent. et utique auctoritatem suam praestruxerat uolens ea euenire quibus locum, fecerat. nunc enim de dei uoluntate compungimur, et ingeminat, scorpius plagam, hanc negans, hanc accusans uoluntatem, ut aut alium deum insinuet, cuius
 25 haec non sit uoluntas, aut nostrum nihilo minus destruat, cuius talis sit uoluntas, aut omnino neget uoluntatem dei, si ipsum negare, non poterit. nos autem de deo alibi dimi- f. 56^v
 cantes et de reliquo corpore haereticae cuiusque doctrinae nunc in unam speciem congressionis certas praeducimus lineas,

4] Iud. 2, 20 sqq.

2 dios ex duos A 3 orando B dñs A 4 transgressa est B 5 obaudierunt uoci meae B 6 auertam B 7 reliquit A 8 per del. Gel pene A 9 reseratis Hartelius 10 iram om. A dei pensauit scripsi: dñs pensauit A, dispensauit B 11 idolatriam A 14 nunquam A 16 apud deum deputari B 20 idolatriam A 21 neuenirent A 22 ea om. A 23 et compungimur Gel 26 omnino Gel: domino B, om. A 27 potuerit B 28 hereticae A

non alterius dei quam Israelis eam defendentes uoluntatem
 quae martyriis locum fecerit, tam ex praeceptis prohibita
 semper quam ex iudiciis punitae idololatriae. si enim prae-
 ceptum obseruando uim patior, hoc erit quodammodo obser-
 uandi praecepti praeceptum, ut id patiar per quod potero
 obseruare praeceptum, uim scilicet, quaecumque mihi im-
 minet cauenda ab idololatria. et utique qui inponit prae-
 ceptum, extorquet obsequium. non potuit ergo noluisse ea
 euenire per quae constabit obsequium. praescribitur mihi, ne
 quem alium deum dicam, ne uel dicendo, non minus lingua,
 quam manu, deum fingam neque alium adorem aut quo modo
 uenerer praeter unicum illum, qui ita mandat, quem et iubeor
 time re, ne ab eo deserar, et de omni substantia diligere, ut
 pro eo moriar. huic sacramento militans ab hostibus pro-
 uocor. par sum illis, nisi illis manus dero. hoc defen-
 dendo depugno in acie, uulneror, concidor, occidor. quis hunc
 militi suo exitum uoluit, nisi qui tali sacramento eum con-
 signauit?

5. Habes igitur dei mei uoluntatem. occursum est huic
 plagae. iam alium, ictum consideremus de uoluntatis quali-
 tate. longum est, ut deum meum, bonum ostendam, quod iam
 a nobis didicerunt Marcionitae. deum, interim sufficit dici,
 ut necesse sit bonum credi. malum enim, deum qui praesump-
 serit, constare in utroque non poterit: aut deum negare de-
 bebit quem malum existimarit, aut bonum dicere quem deum
 pronuntiauerit. | bona igitur erit et uoluntas eius qui nisi
 bonus non erit deus. probabit hoc etiam ipsius rei bonitas
 quam deus uoluit, martyrii dico, quia bonum non nisi bonus

1 israhelis A 2 prohibite A 4 obseruatum ABmg patitur ABmg
 5 praeceptum om. A id Gel: ita AB 7 cauenda scripsi: cauendam
 AB, cauendi Gel 10 dicam ne om. A dicendum A 11 nequem A
 aut quo modo Iun: aut quomodo AB, aut quoquomodo Urs 12 p&rter A
 15 nisi Lat: si AB 16 conci hunc A, unde recte Oehlerus
 conclusit occidor omissum fuisse 17 milito A corr. eum sacramento B
 20 iam Hartelius: in (A)B, nec Lat hictum A 23 deum quis prae-
 sumpsit B, ripserit A qui Rig: quis B 25 dicere add. Gel
 26 pronuntiarit B eius om. A 28 quia nonnisi bonus uoluit bonum B

uoluit. bonum contendo martyrium apud eundem deum, a quo et prohibetur et punitur idololatria. obnititur enim et aduersatur idololatriae martyrium. malo autem obniti et aduersari nisi bonum non potest. non quasi negem esse aemulationem
 5 tam malorum inter se quam et bonorum, sed alia condicio est huius tituli. martyrium enim non de communi aliqua militia certat cum idololatria, sed de sua gratia; liberat enim ab idololatria. quod a malo liberat, quis non bonum pronuntiabit? quid aliud est aduersatio idololatriae atque martyrii quam
 10 mortis et uitae? in tantum uita martyrio deputabitur, quantum morti idololatria. uitam qui malum dixerit, habet mortem, quam bonum dicat. est et haec peruersitas hominum salutaria excutere, exitiosa suscipere, periculosa conquirere, medicamina deuitare, aut mori denique citius quam curari desiderare. nam et medicinae praesidium plures qui refugiant:
 15 plures enim stulti, plures timidi et male, uerecundi. et est plane quasi saeuitia medicinae de scalpello deque cauterio, de sinapis incendio; non tamen secari et inuri et extendi morderique idcirco malum, quia, dolores utiles affert, nec quia
 20 tantummodo contristat, recusabitur, sed quia necessario contristat, adhibebitur. horrorem operis fructus excusat. ululans denique ille et gemens et mugiens inter manus medici postmodum, easdem mercede cumulabit et artifices optimas praedicabit et saeuas iam negabit. sic et martyria desaeuiunt,
 25 sed in salutem. licebit et deo in uitam aeternam, per ignes f. 57^v et gladios et acerba quaeque curare. sed medicum quidem miraberis etiam in illo, quod ferme pares adhibet qualitates medellarum aduersus qualitates querellarum, cum quasi de per-

1 eum A 2 et primum om. B 4 negemus B 5 conditio A 6 malitia A 7 idolatria bis A de] cum A 10 uita A, ut a B 11 mors idololatriae Urs 13 conquirere scripsi: con A, quaeque B, quaerere Rig medicamina deuitare Oehlerus: medica male uitare AB, medicamina uitare Gel 14 aut del. Gel 15 in praesidium B plures qui refugiant om. A qui del. Rig 16 enim om. B 17 medicina B deque (A?) Gel: denique B 18 et prius om. B excendi Iun . . . morderique om. A 20 necessarie A 24 sic et A, et si B 25 sed del. Scal alterum in del. Scal 26 quidem A, quoque B 27 per me A

uerso auxiliatur per ea subueniens per quae laboratur. nam
et calores caloribus amplius onerando compescit et ardores
siti potius macerando restinguit et fellis excessus amaris qui-
busque potiunculis colligit et sanguinis fluxus defusa insuper
uenula reuocat. deum uero et quidem zeloten culpandum ex- 5
istimabis, si uoluit certare cum causa et iniuriae aemulando
prodesse, mortem morte dissoluere, occisionem occisione di-
spargere, tormentis tormenta discutere, supplicia suppliciiis eu-
aporare, uitam auferendo conferre, carnem laedendo iuuare,
animam eripiendo seruare. peruersitas, quam putas, ratio, 10
est; quod saeuitiam existimas, gratia est. ita deo de mo-
mentaneis aeterna medicante magnifica bono tuo deum tuum;
incidisti in manus eius, sed, feliciter incidisti. incidit et ille
in aegritudines tuas. homo semper prior negotium medico
facit, denique sibimet ipse periculum mortis attraxit. acc'e- 15
perat a domino suo ut a medico satis utilem disciplinam se-
cundum legem uiuendi, ut omnia quidem ederet, ab una so-
lummodo arbuscula temperaret, quam ipse medicus inportunam
interim nouerat. audiit ille quem maluit et abstinentiam
rupit. edit illicitum et transgressionem saturatus in mortem 20
eruditauit, dignissimus bona fide in totum perire quia uoluit.
sed dominus sustentata feruura delicti, donec tempore medi-
cina temperaretur, paulatim remedia composuit, omnes fidei
f. 58 disciplinas et ipsas aemulas uitio, uerbum | mortis uerbo uitae
rescindentes, auditum transgressionis auditu deuotionis limantes. 25
ita, et cum mori praecipit medicus ille, ueternum mortis ex-
cludit. quid grauat nunc pati homo ex remedio quod non
est tunc grauatus pati ex uitio? displicet occidi in salutem

2 honerando A 3 restinguit Lat: resringit A, restringit B excus-
sus A quibusdam fort. 4 potionibus B corrigit Lat, recolligit Hartelius
5 zelotem A corr. 6 certare scripsi: certasse AB 8 euaporare A corr.
12 aeternam B meditante B tuum B, tetrū A 14 aegritudines A
medico prior negotium B 15 denique] donec Hartelius 16 suo om. A
17 ederet et B 18 temperaret et B 19 norat B 20 edit A 21 cru-
ditauit Urs: eruditauit B, eructauit Gel perisse B quia scripsi:
qui AB 22 sustentata feruura (A) Rig: sustentato feruore B 25 aditum
et aditu fort. deuotioni B 26 mortes A corr. 27 pati nunc B

cui non displicuit occidi in perditionem? nausiabit ad antidotum qui hiauit ad unenenum?

6. Sed si certaminis nomine deus nobis matyria proposuisset, per quae cum aduersario experiremur, ut, a quo libenter homo
 5 elisus est, eum iam constanter elidat, hic quoque liberalitas magis quam acerbitas dei praeest. euulsum enim hominem de diaboli gula per fidem iam et per uirtutem, inculcatorem eius uoluit efficere, ne solummodo euasisset, uerum etiam euicisset inimicum. amauit, qui uocauerat in salutem, inuitare
 10 et ad gloriam, ut, qui gaudeamus liberati, exultemus etiam coronati. agonas istos, contentiosa sollemnia et superstitiosa certamina Graecorum et religionum et uoluptatum, quanta gratia saeculum celebret, iam et Africae licuit. adhuc Carthaginem singulae ciuitates gratulando inquietant donatam Pythico
 15 agone post stadii senectutem. ita ab aequo dignissimum, creditum est studiorum experimentum committere, artes corporum et uocum, de praestantia expendere, praemio indice, spectaculo iudice, sententia, uoluptate. qua nuda sunt proelia, non nulla sunt uulnera; pugni quassant, calces arietant, caestus dilaniant,
 20 flagella dilacerant. nemo tamen agonis, praesidem suggillans erit, quod homines uiolentiae obiectat. iniuriarum, actiones extra stadium. sed, quantum liuores illi et cruores et uibices negotiantur, intende: coronas scilicet et gloriam et dotem, priuilegia, publica, stipendia ciuica, imagines, statuas et, qua- f. 58
 25 lem potest praestare saeculum, de fama aeternitatem, de me-

1 nausiabit *A*, nausei abit *B* 3 si *A*, et *B* proponit *B* 5 helisus *A*
 7 uerba per uirtutem in *AB* post 8 efficere collocata reposui 8 deuicisset *B* 9 qui *Urs*: quā *A*, quae *B*, quos *Lat*, quem *Hartelius* 10 et *om. B* qui *om. A* gaudemus *Iun*, gaudebamur *Oehlerus* 12 Graecorum *B*, gregorum *A*, graecarum *Gel* uoluntatum *A* 13 iam et *A*, etiam et *B*, etiam *Gel* liquit *Gel* Carthaginem *B*, certamine *A*
 14 (in)quietan *A* 16 committere, artes corporum *scripsi*: committere artes, corporum *uulgo* 17 praesentia exprimere *ABmg*, praestantiam expendere *Gel* inlice *fort.* 18 uoluntate *A*, uoluntate *Scal* nulla *Lat* non *del. Lat* 19 sunt *om. A* cassant *B* caluae *Faber* cestus *A*
 20 praeside *A* suggillauerit *Gel* 21 uiolentae *A* obiectat *Rig*: oblectant *A*, obiectet *B* 23 (nego)tiantur *A* intende *scripsi*: intendet *A*, intendit *B*, intendis *Gel* 24 ciuica] ciuitatem *Lat* statutas *A* 25 de fama *om. A*

moria resurrectionem. pycetes ipse non queritur dolere se, nam
 uult; corona premit uulnera, palma sanguinem obscurat; plus
 uictoria tumet quam iniuria. hunc tu laesum existimabis,
 quem uides laetum? sed nec uictus ipse de agonotheta casum
 suum exprobrabit. deum dedecebit artes et disciplinas suas 5
 educere in medium, in hoc saeculi spatium, in spectaculum
 hominibus et angelis et uniuersis potestatibus? carnem atque
 animam probare de constantia atque tolerantia? dare huic
 palmam, huic honorem, illi ciuitatem, illi, stipendia? etiam
 quosdam reprobare et castigatos cum ignominia submouere? 10
 nimirum praescribis deo, quibus temporibus aut modis aut
 locis de familia sua iudicet, quasi non et praeiudicare iudici
 congruat. quid nunc, si non certa, minis nomine in martyria
 fidem exposuisset, sed et proprii profectus, nonne oportebat
 illam habere aliquem spei cumulum, cui studium suum, co- 15
 geret uotumque suspenderet, quo eniteretur ascendere, cum
 terrena, quoque officia in gradus aestuent? aut quomodo
 multae mansiones apud patrem, si non pro uarietate meri-
 torum? quomodo et stella, ab stella distabit in gloria, nisi
 pro diuersitate radiorum? porro et si fidei propterea con- 20
 gruebat sublimitati et claritatis aliqua prolatio, tale quid esse
 oportuerat illud emolumentum, quod magno constaret: labore,
 cruciatu, tormento, morte. sed respice compensationem, cum
 caro et anima dependitur — quibus in homine carius nihil

19] cf. 1 Cor. 15, 41.

1 nam *A*, non *B* 2 praemit *A* corr. uulnera *om. A* plus uictoria
 tumet quam iniuria *Rig*: plus uictoria tū. et quam iniuria *A*, plus uic-
 toria tuum est quam iniuriatum *B*, plus uictorium est quam iniuriatum
Pam, plus uictoriarum est quam iniuriarum *Lat*, plus uictoria tamen est
 quam iniuria *Harrisius*, plus uictoria tum est quam iniuria alii 4 ago-
 nitheta *A* 5 dedecebit *B*, decebit *ABmg* 6 in medium *ABmg*, reme-
 dium *B* saeculo *A* corr. 7 carnen ex carmen *A* 9 stipendium *B*
 11 praescribes *B* 12 et *om. A* praeiudare *A* 13 qui *Gel* nunc
 si non *A*, nunc sine *B*, si non *Gel* 14 et *om. B* 17 gradu *B* 18 aput *A*
 19 a *A* 20 praeterea *fort.* 21 sublimitatis *Urs* claritati *Gel* 22 con-
 staret. abore *A*; pretio euanuisse putat *Oehlerus*: mihi nihil
 deesse uidetur 24 nihil carius *B*

est, alterum manus dei, alterum flatus, — ipsa dependi in profectum quorum est profectus, ipsa erogari quae lucri fiant, f.59 eadem pretia quae et merces. prospexerat et alias deus inbecillitates condicionis humanae, aduersarii insidias, rerum fallacias, saeculi retia, etiam post lauacrum periclitaturam fidem, perituros plerosque rursum post salutem, qui uestitum obolestassent nuptialem, qui faculis oleum non praeparassent, qui requirendi per montes et saltus et umeris essent reportandi. posuit igitur secunda solacia et extrema praesidia, dimicationem martyrii et lauacrum sanguinis exinde secuturum. de cuius felicitate David: beati quorum dimissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata. beatus cui non imputauerit deus delictum. proprie enim martyribus nihil iam reputari potest, quibus in lauacro ipsa uita deponitur. sic dilectio operit, multitudinem peccatorum, quae deum scilicet diligens ex totis uiribus suis, quibus in martyrio decertat, ex tota anima sua, quam pro deo ponit, hominem martyrem excudit. haec tu remedia, consilia, iudicia, spectacula etiam, dei atrocitatem uocabis? sanguinem hominis deus concupiscit? et tamen ausim, dicere, si et homo regnum dei, si et homo certam salutem, si et homo secundam regenerationem. nulla compensatio inuidiosa est in qua aut gratiae aut iniuriae communis est, ratio.

7. Incutiat adhuc scorpius homicidam deum uentilans, horrebo plane spurcum blasphemiae flatum de haeretico ore foetentem, sed et talem deum, de fiducia rationis amplectar, qua ratione etiam ipse se plus quam homicidam pronuntiauit ex sophiae suae persona, uoce Solomonis. sophia, inquit, iugu-

11] Ps. 31, 1 sqq. 14] cf. 1 Petr. 4, 8. Matth. 22, 37. 28] Prou. 9, 2.

1 adflatus B 2 profectum Iun: profectu AB 3 alias B, has A
4 conditionis A fallatias A 7 nuptialem—praeparassent om. A
9 et om. A 10 securum ABmg 11 dimissa sunt delicta et quorum
opertae sunt iniquitates B 12 beatus uir cui B reputauerit B 13 de-
lictorum B 19 iudicabis B 20 si homo certam salutem om. A et
ante homo add. Ciacconius 21 nulla Urs: nulli AB 24 incuciat A
25 adflatum B heretico A fetentem A 26 et om. A 28 sofiae A
solonis A inquit A

lauit filios suos. sophia sapientia est. sapienter utique
 iugulauit, dum in uitam, et rationaliter, dum in gloriam. o
 f. 59^v parricidii ingenium! | o sceleris artificium! o argumentum
 crudelitatis, quae idcirco occidit; ne moriatur quem occiderit!
 et ideo quid sequitur? sophia in exitibus cantatur hymnis; can- 5
 tatur enim et exitus martyrum. sophia in plateis de constantia
 agit; bene enim filios suos iugulat. super summos autem muros
 confisa dicit, cum quidem secundum Eseiam hic exclamat: ego
 dei sum; et hic uociferatur: in nomine Iacob; et alius inscribit:
 in nomine Israelis. o bonam matrem! opto et ipse in 10
 filios eius redigi, ut ab ea occidar; opto occidi, ut filius fiam.
 solum autem iugulat filios suos, an et torquet? audio enim
 et alibi dicentem deum: uram illos sicut uritur aurum,
 et probabo illos sicuti probatur argentum. utique per
 tormenta ignium et suppliciorum, per martyria fidei examina- 15
 toria. scit et apostolus qualem deum adscripserit, cum scribit:
 si deus filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit
 illum, quomodo non et cum illo omnia condonauit
 nobis? uides, quomodo etiam proprium suum filium primo-
 genitum et unigenitum sophia, diuina iugulauerit, utique ui- 20
 cturum, immo et ceteros in uitam redacturum. possum di-
 cere cum sophia dei: Christus est qui se tradidit pro
 delictis nostris. iam et semetipsam sophia trucidauit.
 uerba non solum solo sapiunt, sed et sensu, nec auribus tan-
 tummodo audienda sunt, sed et mentibus. crudelem deum, 25
 qui non intellegit, credit. quamquam et non intellegenti po-
 sita sententia est, quae temeritatem cohibeat aliter intelle-
 gendi. quis enim, inquit, cognouit sensum domini?

5] cf. Prou. 1, 20. 8] Es. 45, 5. 13] Zach. 13, 19. 17] Rom.
 8, 32. 22] ibid. 4, 25. 28] ibid. 11, 33.

1.5.6 sofia A 2 inuitam B ingloriam B 5 exitu A canitur B
 6 de constantia] constantiam Pam 8 dicitur fort. quis B eseiam A,
 Esaiam B 9 scribit A 10 israelis A 11 fiam B, filiam A 13 si-
 cuti B argentum Pam 14 aurum Pam 18 illum om. A et non
 Gel 20 iugulauerat A 21 possim A 22 sofia A sic semper 23 so-
 phiam B 24 so nt A, aut sono aut solo omissum fuit 26 quan-
 quam A intelligendi Gel 28 inquit A dei B

aut quis illi consiliarius fuit, qui eum instruat, aut uiam intellegentiae quis demons|trauit illi? sed enim f.60
Scytharum Dianam aut Gallorum Mercurium aut Afrorum Saturnum hominum uictima placari apud saeculum licuit, et

5 Latio ad hodiernum Ioui media in urbe humanus sanguis ingustatur, nec quisquam retractat aut non rationem praesumit aliquam aut inaestimabilem dei sui uoluntatem. si noster quoque deus propriae hostiae nomine martyria sibi depostulasset, quis illi exprobrasset funestam religionem et lugubres
10 ritus et aram rogam et pollinctorem sacerdotem, et non beatum amplius reputasset quem deus comedisset?

8. Unum igitur gradum insistimus et in hoc solum prouocamus, an praecepta sint a deo martyria, ut credas ratione praecepta, si praecepta cognoueris, quia nihil deus non ratione
15 praeceperit. siquidem honorata est apud illum mors, religiosorum ipsius, ut canit Dauid, non, opinor, ista communis et omnium debitum — atquin ista etiam ignominiosa est ex elogio transgressionis et merito damnationis — sed illa quae in ipso aditur ex testimonio religionis et proelio confessionis
20 pro iustitia et sacramento. sicut Eseias, uidete inquit, quomodo perit iustus, et nemo excipit corde, et uiri iusti auferuntur, et nemo animaduertit; a facie enim iniustitiae perit iustus et erit honor sepulturae eius. habes hic, quoque, et praedicationem et remunerationem martyriorum.
25 a primordio, enim iustitia uim patitur. statim ut coli deus coepit, inuidiam religio, sortita est. qui deo placuerat, occiditur, et quidem a fratre. quo proclius impietas alienum sanguinem insectaretur, a suo auspicata in|sectata est f.60v

16] cf. Ps. 105, 5. 20] Es. 57, 1.

4 liquit Pam 5 Latiari Ciacconius ad] in Gel 6 rationem praesumit aliquam Gel: ratione praesumit aliqua AB 7 inaestimabile A uoluntate Oehlerus 9 ille A lugebres A 10 beatum om. A 18 ista A 20 esaeias A, Esaias B uidete Pam: uidet B, uide A inquit A corr. 23 sepultura A 26 cepit Rig 27 (pro)clius A 28 sectaretur A au... sectata A insectata del. Pam est. Denique uel est, denique ulgo; correxi

denique non modo iustorum, uerum etiam et prophetarum. David
 exagitatur, Helias fugatur, Hieremias lapidatur, Esei as secatur,
 Zacharias inter altare et aedem trucidatur perennes cruoris
 sui maculas silicibus assignans. ipse clausula legis et prophe-
 tarum nec prophetae, sed angelus dictus contumeliosa caede 5
 truncatur in puellae salticae lucar. et utique qui spiritu dei
 agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur etiam patiendi
 quae et praedicassent. proinde et trina fraternitas, cum de-
 dicatio imaginis regiae turbam urgeret officiis, non ignora-
 uerunt, quid fides, quae sola in illis captiua non fuerat, ex- 10
 i geret, moriendum scilicet aduersus idololatriam. meminerant
 enim et Hieremiae scribentis ad eos, quibus illa captiuitas
 imminebat: et nunc uidebitis deos Babyloniorum
 aureos et argenteos et ligneos portari super umeros
 ostentantes nationibus timorem. cauete igitur, ne 15
 et uos con similes sitis allophylis et timore capia-
 mini, dum aspicitis turbas adorantes retro eos et
 ante, sed dicite in animo uestro: te domine adorare,
 debemus. itaque dixerunt a deo concepta fiducia, quanto
 uigore animi condicionales illas minas regis excutiant: non 20
 habemus necessitatem respondendi huic tuo imperio.
 est enim deus noster, quem colimus, potens eruere
 nos de fornace ignis et ex manibus tuis, et tunc ma-
 nifestum fiet tibi, quod neque idolo tuo famulabimur
 nec imaginem tuam auream, quam statuisti, adora- 25
 bimus. o martyr ium et sine passione perfectum! satis passi,
 f.61 satis exusti sunt, quos propterea deus texit, ne potestatem
 eius mentiti uiderentur. nam et Danielum, nullius praeter
 dei supplicem et ideo a Chaldaeis delatum ac de postulatam,

6] cf. Matth. 14, 3 sqq. 13] Bar. 6, 3 sqq. 20] Dan. 3, 16.

2 Esaias B 6 salticae Gel: psalticae B, psalticae A 7 etiam Gel:
 ut etiam B, ut et iam A ut iam patienda Hartelius 9 turbam Iun:
 urbem AB officii scripsi: officio AB ignouerunt A 12 quibus B,
 quos A 16 allophilis A 18 *dicite A 19 coepta A quando Gel
 20 illas om. B excuciant A 21 respondentem A 24 famulabimur
 Gel: famulabitur AB 27 existi ex exusti sic A 28 mentiri A da-
 nihelum A, Daniele B 29 suplicem A ideo a callatum ac postola-
 tum A

statim utique conclusa et usitata feritas leonum deuorasset, si Dar*i*i, digna praesumptio de deo falli debuisset. ceterum pati oportebat omnem dei praedicatorem atque cultorem, qui ad idololatriam prouocatus negasset obsequium, secundum illius
 5 quoque rationis statum, qua et praesentibus tunc et posteris deinceps commendari ueritatem oportebat, pro qua fidem diceret passio ipsorum defensorum eius, quia nemo, uoluisset frustra occidi, nisi compos ueritatis. talia a primordio et praecepta et exempla debitorum martyrii fidem ostendunt.

10 9. Superest, ne antiquitas suum forte habuerit sacramentum, nouitatem Christianam recensere, quasi et de deo aliam ac proinde de disciplina quoque aemulam, cuius sophia filios suos iugulare non norit. plane, alia in Christo et diuinitas et uoluntas et schola, qui martyria aut nulla in totum aut
 15 aliter intellegenda mandarit, qui neminem ad huiusmodi discrimen hortetur, qui pro eo passis nihil repromittat, quia pati eos nolit, et ideo praeceptorum principia deducens, beati, inquit, qui persecutionem patiuntur ob iustitiam, quoniam ipsorum est regnum caelorum? hoc quidem absolute ad omnes; dehinc proprie ad apostolos ipsos: beati
 20 eritis, cum uos dedecorauerint et persecuti fuerint et dixerint aduersus uos omnia mala propter me; gaudete et exultate, quoniam merces uestra plurima in caelo: sic enim, faciebant et prophetis patres il- f. 61
 25 lorum: ut etiam prophetaret, quod et ipsi occidi haberent ad exemplum prophetarum. quamquam etsi omnem hanc persecutionem condicionalem in solos tunc apostolos destinasset, utique per illos cum toto sacramento, cum propagine nominis, cum traduce spiritus sancti in nos quoque spectasset etiam

17] Matth. 5, 10 sqq. Luc. 6, 23.

3 dei om. A ad om. A 4 idololatriam B 5 quia B 7 defen-
 sorem A 8 frustra om. B 10 forte B, quoque A 11 nouitate A
 12 de add. Hartelius sofia A 13 iugulandad² A non om. A
 14 qui om. B 15 intellegendā andarit A neminem ad] in A 16 re-
 promittat A 18 inquit A 19 ipsorum A, illorum B 24 illorum A,
 eorum B 26 quamquam A 27 condicionabilem B 28 per om. A

persecutionis obeundae disciplina ut in hereditarios discipulos
et apostolici seminis frutices. nam et si rursus ad apostolos
dirigit: ecce ego mittam uos tamquam oues in medio
luporum, et: cauete ab hominibus; tradent enim uos
in consessus et in synagogis suis flagellabunt uos et
ad praesides et ad reges perducemini mei causa in
testimonium illis et nationibus et cetera, tum autem
subicit: tradet autem frater fratrem et pater filium in
mortem et insurgent filii in parentes et mortificabunt
eos, manifeste iniquitatem istam in ceteros pronuntiauit, quam
in apostolis non inuenimus. nemo enim eorum aut fratrem
aut patrem passus est traditorem, quod plerique iam nostri.
dehinc ad apostolos reuocat: et eritis odio omnibus propter
nomen meum. quanto magis nos, quos a parentibus quoque
tradi oportet? ita ipsa hac permixtione nunc ad apostolos,
nunc ad omnes disponendo eundem, in uniuersos nominis ex-
itum effundit, in quibus consederit nomen cum odii sui lege.
qui autem sustinuerit usque in finem, iste saluus fiet.
quid sustinendo, nisi persecutionem, nisi traditionem, nisi oc-
cisionem? nec enim aliud est sustinere in finem quam pati
finem. et ideo: non est discipulus super magistrum,
statim sequitur, nec seruus super dominum suum, quia
cum magister et dominus ipse perpressus sit persecutionem et
traditionem et occisionem, multo magis serui et discipuli eadem
expendere debebunt, ne quasi superiores exempti de iniquitate
uideantur, quando hoc ipsum sufficere eis ad gloriam debeat,
aequari passionibus domini et magistri; ad quarum tolerantiam
aedificans monet non eos timendos, qui solum corpus oc-
cidant, animam autem interficere non ualeant, sed

3] Matth. 10, 16 sqq. 13] ibid. 10, 22. 18] ibid. 21] ibid. 10, 24.
28] ibid. 10, 28.

2 et si AB, et Gel, et sic Oehlerus 3 mitto B tanquam A 4 tra-
dent enim uos om. A 6 posterius ad om. B 7 cetera, tum Hartelius:
cetera cum AB, cetera. cum uulgo distinguitur 9 surgent A 12 tra-
ditorem om. A 15 ipsa hac permixtione B, ipsam hanc traditionem
ABmg 17 effudit A considerit A 24 eadem Urs: eandem AB

illi potius metum consecrandum, qui et corpus et animam occidere et perdere possit in gehennam. quinam hi solius corporis interemptores, nisi praesides et reges supra dicti, homines opinor? quis etiam animae dominator, nisi deus
 5 solus? quis iste ignium comminator, nisi is, sine cuius uoluntate nec passerum alter in terram cadit, id est nec altera ex duabus substantiis hominis, caro aut anima? quia et capillorum apud eum regestus est numerus. nolite ergo metuere, cum insuper dicit, multis passeribus, antistatis, non frustra, id est non sine emolumento casuros in terram repromittit,
 10 si magis ab hominibus quam a deo occidi deligamus. omnis, igitur, qui in me confessus fuerit coram hominibus, et ego confitebor, in illo coram patre meo, qui in caelis est. et omnis, qui me negauerit, coram hominibus, et
 15 ego negabo illum coram patre meo, qui in caelis est, manifesta, ut opinor, definitio et ratio est tam confessionis quam negationis, etsi dispositio diuersa est. qui se Christianum confitetur, Christi, se esse testatur, qui Christi est, in Christo sit necesse est. si in Christo est, in Christo utique, confitetur, cum
 20 se Christianum | confitetur. hoc enim non potest esse, nisi sit f. 62^v in Christo. porro in Christo confitendo Christum quoque confitetur, qui sit in ipso, dum et ipse in illo est, utpote Christianus. nam et si diem dixeris, lucis rem ostendisti, quae diem praestat, licet non dixeris lucem. ita etsi non directo
 25 pronuntiauit qui me confessus fuerit, non est diuersus actus quotidianae confessionis a sensu dominicae pronuntiationis. quod enim est qui se confitetur, id est Christianum,

5] cf. Matth. 10, 29. 8] ibid. 10, 31. 11] ibid. 10, 32 sqq.

1 alterum et om. A animas A 2 gehenna A 3 intemptores B
 4 anime A 5 iste ignium Rig: iste nisi ignium AB commitor A
 nisi is om. A 7 aut** A 8 est om. A 9 insuper Iun: super B, om. A
 11 eligamus B 14 omni A negauerit me B 16 est et definitio
 et ratio tam B 18 se om. B 19 si in Christo est om. A confitetur
 cum se Christianum om. A 21 quoque om. A 22 ipso scripsi: Christo AB
 23 et sup. uers. A, ut Urs ostendis A 27 quod enim est] quid enim? fort. qui A, cum B

etiam id, per quod est, confitetur, id est Christum. proinde qui se negavit Christianum, in Christo negavit, negando se esse in Christo, dum negat se Christianum; et Christum autem in se negando, dum se in Christo negat, Christum quoque negabit. ita et qui in Christo negaverit, Christum negabit et qui in Christo confessus fuerit, Christum confitebitur. sufficisset igitur, etsi de confitendo tantummodo dominus pronuntiasset. ex forma enim confessionis contrario quoque eius praeiudicaretur, id est, negationi, perinde negationem negatione rependi a domino, quemadmodum confessione confessionem. et ideo cum in forma confessionis etiam negationis condicio intellegatur, apparet non ad alium modum negationis pertinere, quod de ea aliter dominus pronuntiavit, quam de confessione dicendo, qui me negaverit, non, qui in me, prospexerat enim et hanc vim plerumque in expugnatione nominis subsecuturam, ut qui se Christianum negasset, ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare. sicut non olim † pro auspice cum tota fide quorundam colluctatum f. 63 hoc modo | horruimus. itaque frustra erit dicere: etsi me negauero Christianum, non negabor ■ Christo, non enim ipsum negavi. ex illa enim negatione tantumdem tenebitur, quia se Christianum negando Christum in se negans etiam ipsum negavit. plus est autem quod et confusioni confusionem comminatur: qui me confusus fuerit coram hominibus, et ego confundare eum coram patre meo, qui est in caelis. sciebat enim a confusione uel maxime formari negationem, mentis statum in fronte consistere, priorem esse pudoris quam corporis plagam.

10. Qui uero non hic, id est non intra hunc ambitum terrae nec per hunc comitatum uitae nec apud homines huius

3 in Christo esse B se om. A 5 negabit A, negavit B 9 proinde B negatione negationem B, negationi negationem Rig 10 confessioni confessionem A 12 conditio A non om. B negotiationis A 13 deus B 16 ipse B 18 ante auspice duae litterae perierunt in A; Tertullianus tale quid scripsisse uidetur non olim praesidem aliquem diabolo auspice proconsulem non olim improbo auspice Hartelius cum in B 19 negauero B, negabo A 21 quia scripsi: qua AB 23 confusionis A corr. 24 confessus A 25 in caelis est B 26 negotiationem A

communis naturae confessionem putant constitutam, quanta praesumptio est aduersus omnem ordinem rerum in terris istis et in uita ista et sub humanis, potestatibus experiundarum? nimirum cum animae de corporibus excesserint et per singula
 5 tabulata caelorum de receptu dispi-ci coeperint et interrogari arcana illa haereticorum sacramenta, tunc confitendum apud ueras potestates et ueros homines, Teletos scilicet et Acinetos et Abascantos Valentini. nostrates, enim, inquit, nec ipse Demiurgus constanter homines probabat, quos, stillicidium si-
 10 tulae et puluerem areae et sputamen et locustas, deputauit, etiam inrationalibus iumentis adaequauit. plane, ita scriptum. non tamen idcirco aliud hominis genus intellegendum praeter nos, quos, quia constat esse, comparatione potuit, induere f.63^v
 15 uita uitata est, ut despectui iudicata despectis compararetur, statim natura sublata est, ut alia in nomine eius deputaretur. atquin seruatur natura, etsi suffunditur uita, nec alios nouit Christus homines quam de quibus dicit: quem me aiunt esse homines? et: quomodo uultis ut faciant uobis
 20 homines, ita et uos facite illis. uide an seruauerit genus, a quibus et testimonium sui expectet et in quos iustitiae uicem mandat. illos autem caelestes homines si expostulem mihi ostendi, facilius Aratus Persea et Cephea et Erigonam et Ariadnam inter sidera deliniabit. quis autem prohibuit do-
 25 minum illic etiam confessionem hominum faciendam manifeste

18] Matth. 14, 13. 19] Matth. 7, 12; Luc. 6, 31.

1 naturae communis B 3 et prius om. A subi A 4 excesserunt A
 5 receptu Lat: recepto B, respecto A, praecepto Rig 6 archana A
 hereticorum A 7 theletos Rig et om. A Abascantos et Acinetos
 Rig: aginetos et abascantos A, Abascantos et Aginetos B, Abascantos et
 Ageratos Urs, Abascantos et Agennetos Iun 8 ipse demiurgus A, ipsi
 eadem iurgiis B 9 probabit B probabat ueros esse (non esse Pam)
 Pam, Rig stillicidium A 10 aereae A 13 quos Lat: quod AB
 14 singulatate A 15 adiudicata fort. dispectis A 17 adquin A
 18 Christus B, dominus A 20 ita et uos A, et uos ita B, et ita uos
 Rig 23 Aratus om. A Persea et Cephea et B, perseacen et A aeri-
 gonā A, Erigonem B 24 Ariadnen B deliniabat B dñs A 25 mani-
 feste om. B

determinare, ubi suam futuram [aperte] pronuntiauit, ut ita
 esset positum: qui in me confessus fuerit coram, homi-
 nibus in caelis, et ego in illo confitebor coram patre
 meo, qui in [caelis est]? eripere me debuit ex isto ter-
 renae confessionis errore, quam suscipi noluisset, si caelestem
 praecepisset, quia nullos alios homines noueram praeter in-
 colas terrae, ne ipso quidem adhuc tunc in caelis homine con-
 specto. quae porro fides rerum, ut post excessum ad superna
 subleuatus illic probarer, quo non nisi iam probatus, inponer, 5
 illic de receptu examinerer, quo nisi admittendus peruenire 10
 non possem? Christiano caelum ante patet, quam uia; quia
 nulla uia in caelum, nisi cui patet caelum; quod qui attigerit,
 f. 64 intrabit. quas mihi potestates ianitrices adfirmas | iuxta Ro-
 manam superstitionem, † Barnum quendam et Forculum et Li-
 mentinum? quas a cancellis ordinas potestates? si umquam 15
 legisti apud Dauid: auferte portas, principes, uestri,
 et subleuentur portae aeternae, et intrabit rex gloriae,
 si item audisti apud Amos: qui ascensum suum aedificat
 in caelos, et profusionem suam fundat in terras, scito
 et ascensum illum exinde conplanatum uestigiis domini et in- 20
 troitum exinde reseratum uiribus Christi, nec ullam moram
 aut quaestionem in limine Christianis occurruram, qui non di-
 nosci habeant illic, sed agnosci, nec interrogari, sed admitti.
 nam etsi adhuc [clausum] putas caelum, memento clauēs eius
 hic dominum Petro et per eum ecclesiae reliquisse, quas hic 25
 unusquisque interrogatus atque [confessus] feret secum. sed
 asseuerat diabolus illic confitendum, ut, suadeat hic negandum.
 pulchra uidelicet documenta praemitam, bonas mecum clauēs

2] Matth. 10, 32. 16] Ps. 24, 7. 18] Amos 9, 6.

1 ut] at *Iun* 3 in caelis *om.* *A* in illum *B* 4 & ex *A* 5 si
Gel: etsi *AB* 7 ante in tres litterae perierunt: tunc . . nō in sic *Hild**;
 fortasse dittographia olim fuit 9 sublatu*s* *B* probarer *Urs*: prober *AB*
 10 praecepto *ABmg*, recepto *Urs* exanimarer *A* 14 Cardum *Gel*,
 Cardeam *Pam*, Ianum *Rig*, Carnum *Hild* quandam *Pam* 16 legi-
 stis *A* uestras *B* 18 aedificat* *A* 19 promissionem *Bmg* cito *A*
 21 reseruatum *B* 22 quaescionem *A* 24 eius *om.* *A* 25 dñs *A*

feram, timorem eorum, qui solum corpus occidunt, animae autem nihil faciunt: commendatus ero huius praecepti desertione, honeste in caelestibus stabo, qui [in terrenis] stare non potui, sustinebo maiores potestates, qui minoribus cessi, me-
 5 rebor utique admitti iam exclusus. suppetit adhuc dicere: si in caelestibus confitendum, et hic negandum est. nam ubi alterum, ibi utrumque. aemula enim quaeque concurrunt. etiam persecutionem in caelis agitari oportebit, quae confessionis negationisue materia est. quid itaque cessas, audacissime | hae- f.64^v
 10 retice, totum ordinem Christianae concussionis in superna transferre et inprimis ipsum nominis odium illic collocare, ubi ad patris dexteram praesidet Christus? illic constitues et synagogas Iudaeorum, fontes persecutionum, apud quas apostoli flagella perpassi sunt, et populos nationum cum suo quidem
 15 circo, ubi facile conclamant: usque quo genus tertium? sed et fratres nostros et patres et filios et socros et nurus et domesticos nostros ibidem exhibere debetis, per quos traditio disposita est; item reges et praesides et armatas potestates, apud quas causa pugnanda est. erit certe [etiam] carcer in
 20 caelo carens sole aut ingratis luminosus [et uincula] fortasse de zonis et eculeus axis ipse qui torquet. [tum si] lapidandus Christianus, grandines aderunt, si urendus, fulmina prae manu sunt, si trucidandus, Orionis armati manus operabitur, si bestiis finiendus, ursas septentrio emittet, zodiacus tauros et
 25 leones. haec qui sustinuerit in finem, iste erit saluus. ergone et finis in caelis et passio et occisio et prima confessio? et ubi caro omnibus istis necessaria? ubi corpus, quod solum ab hominibus habet occidi? haec nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandavit nec ullus obicem praescriptionis

1] cf. Matth. 10, 28.

1 anime A 2 ero] ergo Hartelius 5 utique A, denique B 6 et hic A, uel B, est, hic fort. nam A, ne B, nae Gel 7 ibidem B 8 negationisuae A 10 christiane A concusisionis A corr. 12 dextera A illi B 15 tertium AB, tetrum Urs sed et patrem et fratres et filios A 17 debebis Urs 19 quas B, quos A pugnanda B, purganda ABmg etiam B, & A 21 torqueat Iun 22 manus Pam: munus AB 24 septenario A mittat A

istius extrudet, ut non omnem ordinem persecutionis, omnem
 eius causam formam paraturam illuc transferre cogatur, ubi
 confessioni forum dederit. siquidem confessio a persecutione
 f. 65 deducitur | et persecutio in confessione finitur nec possunt non
 una sequi quae et aditum et exitum, id est initium finemque 5
 disponunt. porro et odium nominis hic erit et persecutio hic
 erumpit et traditio hic producit et interrogatio hic compellit
 et carnificina hic desaeuit; at totum hunc ordinem in terris con-
 fessio uel negatio expungit. igitur si cetera hic, nec confessio
 alibi; si confessio alibi, nec cetera hic. enimuero non alibi 10
 cetera, itaque nec confessio in caelo. aut si aliam uolunt esse
 rationem interrogationis et confessionis caelestis, utique et or-
 dinem suum illi struere debebunt alium longe et ab ista dis-
 positione diuersum, quae scripturis notatur. et possumus
 dicere: uiderint, dum hic ordo terrenae interrogationis et con- 15
 fessionis ex materia decurrens persecutionis et discordiae pu-
 blicae omnino saluus sit, sua e fide ut ita credendum sit,
 sicut et scribitur, ita intellegendum sit, sicuti auditur. hic
 omnem ordinem sustinemus ipso domino non aliam regionem
 mundi destinante. quid enim post confessionis et negationis 20
 terminum subiungit? ne putaueritis uenisse me, uti
 pacem mittam in terram, sed machaeram, certe in
 terram. ueni enim diuidere hominem aduersus patrem
 suum et filiam aduersus matrem suam et socrum ad-
 uersus nurum suam, et inimici hominis domestici sui. 25
 sic enim efficitur, ut tradat frater fratrem in mortem et
 f. 65^v pater filium et insurgant filii in parentes et mori |

21] Matth. 10, 34 sqq. 26] ibid. 10, 21 sqq.

2 caput B formam scripsi: firmam AB 3 confessionē ut uidetur A
 8 at scripsi: et AB 9 expugit A 11 aliam B, iam A esse A
 12 rationis A interrogationis et om. A caelestibus A 14 diuersum-
 que scripturis B possumus A 16 ex B, et A 17 omnino scripsi: in
 nomen AB post sit uirgulam posui, post fide sustuli sua e fide
 scripsi: suae fidei AB ut add. Urs 18 sicuti B, uti A 19 sustine-
 mus scripsi: sustinens AB, sustineo Gel 20 destinante Gel: destinan-
 tem AB 22 sed macheram A, non ueni sed ut machaeram B 25 suam
 om. A homini Gel

eos faciant. et qui sustinuerit in finem, iste sit saluus. adeo totus hic ordo dominicae machaerae non in caelum missae, sed in terram, illic constituit etiam confessionem, quae in finem sustinendo passura est mortem.

- 5 11. Eadem igitur forma cetera quoque ad martyrii statum pertinere defendimus. qui pluris, inquit, fecerit etiam animam suam quam me, non est me dignus, id est qui maluerit uiuere me negando quam mori confitendo, et, qui animam suam inuenerit, perdet illam, qui uero
10 perdidit mei causa, inueniet illam. perinde enim inuenit eam qui negat lucri faciendo uitam, ut perdet in gehennam qui se putat negando lucri facere eam. perdet autem eam ad praesens qui confessus occiditur, sed et inuenturus eam in uitam aeternam. ipsi denique praesides cum cohortantur negationi, serua animam tuam! dicunt, et, noli animam tuam perdere! quomodo loqueretur Christus, nisi quomodo tractaretur Christianus? sed cum prohibet meditari respon-
15 sionem ad tribunal, famulos suos instruit, spiritum sanctum responsurum repromittit, et cum in carcere fratrem uult uisitari, confessoris imperat curam, et cum deum uindictam facturum electorum suorum affirmat, passiones consolatur illorum, etiam in parabola seminis post cespitem arefacti persecutio-
20 num, figurat ardorem. haec si non ita accipiuntur, quemadmodum pronuntiantur, sine dubio praeter quam sonant sapiunt, et aliud in uocibus erit, aliud in sensibus, ut allegoriae, ut parabolae, ut aenigmata. quemcumque igitur con- f.66

6] Luc. 14, 26. 8] Matth. 10, 39. 18] cf. ibid. 10, 19. 19] cf. ibid. 25, 36. 20] cf. Luc. 18, 7. 22] cf. Matth. 13, 3 sq.

1 iste A, hic B saluus erit B 2 totus ABmg, tutus B. hic
om. A macherae A, maceriae B 3 terras B 6 inquit A 8 me
om. A et om. B 9 perdit A 10 perdidit illam B perinde
scripsi: proinde AB 11 eam A, ille B negarit B ut perdet Iun
13 et om. B 14 cohortantur B, ortantur A 15 et A, ei B 17 sed
& A 19 carcerem A 20 confessoris Gel: confessoris AB 22 ser-
monis A in persecutionum AB; in om. Gel 25 erit aliud in sensibus
om. A 26 ut parabolae B, et parabole A enigmata A quemcumque
B, quaecumque A, quodcumque Iun

ceperint uentum argumentationis scorpii isti, quocunque se acumine ineperint, una iam linea est, ad ipsas res prouocabuntur, an secundum scripturas transigantur. siquidem tunc aliud significabitur in scripturis, si non id ipsum reperiatur in rebus. quod enim scriptum est, hoc euenire oportebit. 5 porro tunc eueniet quod est scriptum, si non aliter eueniet. ecce autem, et odio habemur ab omnibus hominibus nominis causa, quomodo, et scriptum est, et tradimur etiam a proximis, quomodo et scriptum est, et perducimur ad potestates et interrogamur et torquemur et, confitemur et trucidamur, 10 quomodo et scriptum est. sic dominus edixit, si aliter edixit haec, cur non aliter eueniunt quae edixit, id est quemadmodum edixit? atquin non aliter eueniunt quam edixit; ergo sicut eueniunt, ita edixit et sicut edixit, ita eueniunt. nam nec licuisset aliter euenire quam edixit, nec ipse aliter edixisset quam euenire uoluisset. ita non aliud significabunt 15 scripturae istae quam in rebus recognoscimus: aut, si nondum aguntur illa quae praedicantur, quomodo haec quae aguntur praedicata non sunt? non sunt enim haec praedicata quae aguntur, si alia sunt quae praedicantur et non haec quae aguntur. 20 at nunc quia ipsa sunt in rebus quae in uocibus aliter dicta creduntur, quid fieret, si aliter facta inuenirentur? sed haec erit, peruersitas fidei, probata non credere, non probata praesumere. cui peruersitati illud quoque opponam, ut, si haec, quae sic aguntur, quemadmodum scripta sunt, non 25 erunt ipsa quae praedicantur, alia quoque non debeant sic agi quemadmodum scripta sunt, ne et ipsa horum, | exemplo periclitentur excludi, siquidem aliud in uocibus, aliud in rebus est, et relinquitur nec praedicata uideri, cum euenerint, si

1 uentum *AB*, uenenum *Iun* 4 significabatur *A* 5 uenire *A*
 6 est *A*, et *B* aliud *A* 8. 9. 11 et ante scriptum est *om. A* 11 si-
 cut *A* 12 quae *A*, quam *B* id est—15 euenire quam edixit *om. A*
 15 licuisset et *B*; et *del. Gel* 17 istae *om. A* recognoscitur *Gel*
 at *Gel* 18 haec quae aguntur *Gel*: aguntur haec quae *B*, aguntur
 (quae) *A* 21 nunc quia] cum *Ciacconius* et in *B* 22 acta *B*
 23 erit *B*, est *Rig* 26 alia scripsi: illa *B* quoque *Oehlerus*: quae *B*,
 (que) *A* 28 aliud *A* 29 et *om. A*, ita *Iun* euenerit *A*

aliter praedicantur, quam euenire habent. et quomodo credentur quae non erunt praedicata quia non ita sunt praedicata quomodo eueniunt? ita haeretici quae praedicantur non ut probata sunt credendo ea quae nec praedicata sunt credunt.

- 5 12. Quis nunc medullam scripturarum magis nosset, quam ipsa Christi schola? quos et sibi discipulos dominus adoptauit omnia utique edocendos et nobis magistros adordinauit omnia utique docturos. cui potius figuram uocis suae declarasset, quam cui effigiem gloriae suae reuelauit, Petro Iohanni Iacobo, et postea Paulo, quem paradisi quoque conpotem fecit ante, martyrium? an et illi aliter, quam sentiunt, scribunt, fallaciae, magistri, non ueritatis? Petrus quidem ad Ponticos, quanta enim, inquit, gloria, si non delinquentes ut puniamini sustinetis? haec enim gratia est, in hoc
 10 et uocati estis, quoniam et Christus passus est pro nobis, relinquens uobis exemplum semetipsum, uti adsequamini uestigia ipsius. et rursus: dilecti, ne epauescatis ustionem, quae agitur in uobis in temptationem, quasi nouum accidat uobis. etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, uti et in reuelatione gloriae eius gaudeatis exultantes. si dedecoramini in nomine Christi, beati estis, quod gloria et dei spiritus requiescit in uobis, dum ne quis uestrum patiatutur ut homicida aut fur
 15 aut maleficus aut alieni speculator, si autem ut Christianus, ne erubescat, glorificet autem dominum in nomine isto. Iohannes uero, ut, etiam pro fratribus nostris animas ponamus, hortatur negans timorem esse in dilectione. perfecta enim dilectio foras abicit timorem, quoniam

13] 1 Petr. 2, 20 sqq. 17] ibid. 4, 12 sqq. 29] 1 Ioh. 4, 18.

2 erint A quia non ita erunt (immo sunt) praedicata add. Rig
 3 quodo A heretici que A 4 ne A 5 qui A medullas B 7 adordinauit A, ordinauit B 8 utaque A corr. 13 inquit om. A delinquentes ut scripsi: ut delinquentes AB si (ut delinquentes et colaphizati sustinetis? sed si) non ut delinquentes punimini et sustinetis, haec gratia Harnackius 17 dilectione expauescatis B 23 quoniam Gel gloriae Iun requiescet B 24 ut om. A 26 dñ A 27 uero ut B, ue . . A; Hild uoculam ut ab A afuisse coniecit

timor poenam habet, et qui timet non est perfectus in dilectione. quem timorem intellegi praestet, nisi negationis auctorem? quam dilectionem perfectam adfirmat, nisi fugatricem timoris et animatricem confessionis? qua poena timorem puniat, nisi quam negator relaturus est cum corpore et anima occidendus in gehenna? quodsi pro fratribus, quanto magis pro domino moriendum docet, satis de apocalypsi quoque sua instructus, haec suadere? mandauerat etenim spiritus ad angelum ecclesiae Smyrnaeorum: ecce diabolus ex numero tuo coniciet in carcerem, ut temptemini diebus decem. esto fidelis ad mortem usque, et dabo tibi uitae coronam. item ad Pergamenorum de Antipa, fidelissimo martyre, interfecto in habitatione satanae. item, ad Philadelphenorum, quod a temptatione ultima liberaretur, qui domini nomen non negarat. exinde uictoribus quibusque promittit, nunc arborem uitae et mortis ueniam secundae, nunc latens manna cum calculo candido et nomine ignoto, nunc ferreae uirgae potestatem et stellae matutinae claritatem, nunc albam uestiri nec deleri de libro uitae et colum-
 f.67^v nam fieri in dei templo in nomine, | dei et domini et Hieru-
 salem caelestis inscriptam, nunc residere cum domino in throno eius, quod aliquando Zebedaei filiis negabatur. quinam isti tam beati uictores, nisi proprie martyres? illorum etenim uictoriae, quorum et pugnae, eorum uero pugnae, quorum et sanguis. sed et interim sub altari martyrum animae placidum quiescunt et fiducia ultionis patientiam pascunt et indutae stolis candidam claritatis usurpant, donec et alii consortium illorum

9] Apoc. 2, 10. 12 sq. 12] cf. Apoc. 2, 3. 22] cf. Matth. 20, 20 sq.

2 praestat B 4 qua poena timorem Aug. Neander: quam poenam timore AB 6 gehennam B 7 apocalypsi A 9 smyrneorum A 10 coniciet B 11 mortem usque et dabo B, mo bo A; usque afuit ab A 14 filadelphenorū A 15 uictorib: qu A, uictori cuique B; Oehlerus quibusque A habuisse intellexit 21 inscripta A dō A 22 zebedei A 23 propriae A 26 ultionis ultionis A patientiam pascunt et indutaest olis A, patientiam pascunt et indutae stolis Bmg, om. B 27 candidam ABmg, candidae B usurpant donec et alii B, susurrauit onec (ante o lacuna unius litterae) alii A illarum B

gloriae impleant. nam et rursus innumera multitudo albatī et palmis uictoriae insignes reuelantur, scilicet de Antichristo triumphantes, sicut unus ex presbyteris, hi sunt, ait, qui ueniunt ex illa presura magna et lauerunt uestimentum suum
 5 et candidauerunt ipsum in sanguine agni. uestitus enim animae caro. sordes quidem baptisinate abluuntur, maculae uero martyrio candidentur. quia et Eseias ex russeo et coccino niueum et laneum repromittit. magna etiam Babylon cum describitur ebria sanctorum, cruore, sine dubio
 10 ebrietas eius martyriorum poculis ministratur, quorum formido quid relatura sit aequae ostenditur. inter omnes enim reprobos, immo ante omnes, timidi. timidis autem, inquit, dehinc ceteris particula in stagno ignis et sulfuris. sic timor [in epistola] eius, quem dilectio foras abicit, habet
 15 poenam.

13. Paulus uero apostolus de persecutore, qui primus ecclesiae sanguinem fudit, postea gladium stilo mutans et conuertens machaeram in aratrum, lupus rapax Benjamin, dehinc f.68 ipse adferens escam secundum Iacob, qualiter martyria iam et
 20 sibi optabilia commendat! cum de Thessalonicensibus gaudens, uti, inquit, gloriemur in uobis, in ecclesiis dei pro tolerantia uestra et fide in omnibus persecutionibus et pressuris, quibus sustinetis ostentamen iusti iudicii dei, ut digni habeamini regno eius, pro quo et
 25 patimini. sicut, et ad Romanos: non solum autem, uerum etiam exultantes in pressuris, certi, quod presura tolerantiam perficiat, tolerantia uero probationem, probatio autem spem, spes uero non confundit.

3] Apoc. 7, 14. 7] cf. Es. 1, 18. 12] Apoc. 21, 8. 21] 2 Thess. 1, 3. 4. 25] Rom. 5, 3 sqq. 11.

1 albatis B 2 uictoria B triumphantes A, triumphales B 3 presbiteris A uenerunt A 4 pres(sura) A 6 et qui(dem) A macule A 7 rufo B 8 coctino A 12 timidi add. Oehlerus inquit A 13 sulfuris A 14 eius in epistola Gel uerba in epistola seclusi 18 machaeram A 19 adferens ipse Gel etiam escam B 20 de om. A 21 inquit A 23 praessuris A sic fere semper 26 certe B praestolerantiam A 27 perfici B

et rursus: quodsi filii et heredes, heredes quidem dei, coheredes uero Christi; siquidem compatimur, uti et cum illo glorificemur. reputo enim passiones huius temporis non esse dignas ad gloriam, quae in nos habeat reuelari. et ideo postmodum, quis, inquit, 5 separabit nos a dilectione Christi? pressura an angustia an famis an nuditas an periculum an machaera? secundum quod scriptum est: tua causa mortificamur tota die; deputati sumus ut pecora iugulationis, sed in omnibus istis, superuincimus pro eo qui nos dilexit. 10 persuasum enim habemus, quod neque mors neque uita neque uirtus neque sublimitas neque profundum neque alia condicio poterit nos a dilectione dei separare, quae est in Christo Iesu domino nostro. sed et Corinthiis passiones suas enumerans patiendum utique prae- 15 f. 68^v finivit: in laboribus abundantius, in carceribus plurimum, in mortibus saepius, a Iudaeis quinquies quadragenas citra unam accepi, ter uirgis caesus, semel lapidatus, et reliqua. quae si magis incommoda quam martyria uidebuntur, tamen rursus, propter quod, in- 20 quit, boni duco in infirmitatibus, in iniuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. etiam in superioribus: qui in omnibus tribulemur, sed non coangustemur, et indigeamus, sed non perindigeamus, qui persecutionibus agitemur, sed non dere- 25 linquamur, qui deiciamur, sed non perreamus, semper mortificationem Christi in corpore nostro circumfe-

1] Rom. 8, 17 sqq. 35. 16] 2 Cor. 11, 23 sqq. 20] ibid. 12, 10. 23] ibid. 4, 8 sqq.

1 heredes quidem om. A 2 compatimur Gel: compatiamur AB 3 passionis A 4 sq. in nobis reuelabitur A inquit A 7 fames B machaera B, gla. A 8 est scriptum B tui B 9 deputati* A 12 profunditas B 13 conditio A 14 et om. B 15 paciendū A 16 in carceribus plurimum om. A 18 quadragenas B, .L. A 20 uidebantur A inquit A 21 iniuris A 22 xpo A 23 tribulemur sed non om. A 24 congestemur B 25 qui scripsi: quoniam AB, qui etiam Iun, derelinquemur A corr. 26 . . . eamur A corr.

rente, s. sed etsi, inquit, exterior homo noster uitiatur, caro scilicet ui persecutionum, sed interior renouatur die et die, anima scilicet spe promissionum. nam quod ad praesens temporale et leue pressurae nostrae per supergressum in supergressum, aeternum pondus gloriae perficit, nobis non intuentibus quae uidentur, sed quae non uidentur. quae enim uidentur temporalia, de incommodis dicens, quae uero non uidentur aeterna, de praemiis spondens. Thessalonicensibus uero de uinculis scribens utique beatos affirmauit quibus donatum esset non tantum credere in Christum, sed etiam pro ipso pati. eundem, inquit, agonem habentes quem in me et uidistis et nunc auditis. nam etsi libor super sacrificium, gaudeo et congaudeo omnibus uobis, perinde et uos gaudete et congaudete mihi. uides, quam martyrii definiat felicitatem, cui de gaudio mutuo acquirit sollemnitatem. ut proximus denique uoti sui factus est, qualiter de prospectu eius exultans scribit Timotheo: ego enim libor iam, et tempus diiunctionis instat; agonem bonum decertaui, cursum consummaui, fidem custodiui; superest corona, quam mihi dominus illa die reddet, scilicet passionis. satis et ipse supra allocutus: fidelis sermo. si enim commortui sumus Christo, et conuiuemus, si sufferimus, et conregnabimus, si negauerimus, et ille nos negabit: si non credimus, ille fidelis est, negare se non potest. ne ergo confundaris martyrion dominum nostri, neque me uinctum eius; quia praedixerat: non enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed uir-

1] 2 Cor. 4, 16 sqq. 11] Phil. 2, 17 sqq. 18] 2 Tim. 2, 6 sqq.
22] ibid. 2, 11. 26] ibid. 1, 8. 28] ibid. 1, 7.

5 in supergressum *A*, insuper per *B* 8 praemiis *B*, promissis *A*
9 thessalonicensibus *A* corr., philippensibus *Pam* 11 Christum *B*, ihm̃ *A*
pati pro ipso *B* 12 prius et om. *B* 13 audistis *Rig* 16 de om. *A*
sollemnitatē *A* proximis *B* 18 exultat scribens *B*, exultat dicens
Gel iam libor *B* 19 diiunctionis *A*, disiunctionis *Bmg*, deuersionis *B*
insistit *B* 25 negabit nos *A* 26 martyrion *Gel*: martyrio *AB*
27 nostri om. *A* me om. *A* 28 timiditatis *B*

tutis et dilectionis et sanae mentis. uirtute enim patimur ex dilectione in deum, et sana mente, cum ob innocentiam patimur. sed et sicubi tolerantiam praecipit, quibus magis eam quam passionibus prospicit? sicubi ab idololatria diuellit, quid ei magis, quam martyria praeuellit?

14. Plane monet Romanos omnibus potestatibus subici, quia non sit potestas nisi a deo, et quia non sine causa gladium gestet, et quia ministerium sit dei, sed et ultrix, inquit, in iram ei qui malum fecerit. nam et praemisera: principes enim non sunt, timori boni operis, sed mali. uis autem non timere potestatem, fac bonum, et laudem ab ea referes. dei ergo ministra est tibi in bonum. si uero malum facias, time. ita non in occasione frustrauidi, martyrii iubet te subici potestatibus, sed in prouocatione bene uiuendi, etiam sub illarum respectu, quasi adiutricum iustitiae, quasi ministrarum diuini iudicii hic etiam de nocentibus praeiudicantis. dehinc et exequitur, quomodo uelit te subici potestatibus, reddite, iubens, cui tributum, tributum, cui uectigal, uectigal, id est quae sunt Caesaris Caesari, et quae dei deo; solius autem dei homo. condixerat scilicet Petrus regem quidem honorandum, ut tamen tunc rex honoretur, cum suis rebus insistit, cum a diuinis honoribus longe est; quia et pater et mater diliguntur cum deo, non comparabuntur. ceterum super deum diligere nec animam licebit.

15. Num ergo et apostolorum litterae mobiles? et nos usquequaque simplices animae et solummodo columbae libenter

6] cf. Rom. 13, 1 sqq. 8] ibid. 13, 4. 10] ibid. 13, 3. 18] ibid. 13, 7. cf. Matth. 22, 21. 21] cf. 1 Petr. 2, 13.

3 praecipit A 7 et om. B 8 gestat A ministra B et add. Gel: auit etiam ab A 9 (i)ra A ei om. A fecerat A corr. 10 timoris A, timores Oehlerus bono operi sed malo B 11 bonum fac B 12 hab A minister A, ministerium Hild 16 adiutricum tributum A, adiutricum tributarum Oehlerus ministrum A 18 te om. A red-dite A, reddere B 20 di A solius Urs: solus AB 24 deliguntur A 25 dili A 26 nunc A mobiles Urs: nobiles AB, nubilae Iun

errantes? credo uiuendi cupiditate. ita uero sit, ut recedant a litteris suis, sensus. quae tamen passos apostolos scimus, manifesta doctrina est. hanc intellego solam Acta decurrens, nihil quaero. carceres illic et uincula et flagella et saxa et
 5 gladii et impetus Iudaeorum et coetus nationum et tribunorum elogia et regum auditoria et proconsulum tribunalia et Caesaris nomen, interpretem non habent. quod Petrus caeditur, quod Stephanus opprimitur, quod Iacobus immolatur, quod Paulus distrahitur, ipsorum sanguine scripta sunt. et si fidem
 10 commentarii uoluerit haereticus, instrumenta imperii loquentur, ut lapides Hierusalem. uitas Caesarum legimus: orientem fidem f. 70 Romae primus Nero cruentauit. tunc Petrus ab altero cingitur, cum cruci adstringitur. tunc Paulus ciuitatis Romanae consequitur natiuitatem, cum illic martyrii renascitur generositate. haec ubicumque iam legero, pati disco; nec mea interest, quos sequar martyrii magistros, sensusne an exitus apostolorum, nisi quod et sensus in exitibus recognosco. nihil enim passi fuissent, quod non prius patiendum esse scissent. cum uincula Paulo Agabus gestu quoque prophetasset, discipuli flentes et orantes, ne se Hierosolyma committeret, frustra orauerant. ille enim quod semper docuerat animatus, quid fletis, inquit, et contristatis cor meum? at ego non modo uincula Hierosolymis pati optauerim, uerum etiam mori pro nomine domini mei Iesu Christi. atque ita cesserunt dicendo: fiat uoluntas domini; fidentes scilicet passionem ad dei uoluntatem pertinere. non enim dehortationis consilio, sed dilectionis retinere temptauerant, ut apostolum desiderantes, non ut martyrium dissuadentes. quodsi iam tunc Prodicus aut Valentinus adsisteret suggerens non
 25 in terris esse confitendum apud homines, minus uereor ne
 30

21] Act. 21, 13 sqq.

2 sui *Urs* 7 editur *Rig* 10 commentarii *Rig*: commentari *B* hereticus ex hereticos *A* 12 Rome *A* 18 paciendum *A* sensissent *B* 21 orauerunt *B* 23 optaueram *A* 24 mei *om. A* 26 ad uoluntatem dei *B* 29 Prodicus *Gel*: prodigus *AB* 30 confitendum *A*, conandum *B* minus *om. Gel* uereor, ne *Hartelius*: uero ne *A*, uero nec *B*, quod nec *Gel*, ueros nec *fort*.

deus humanum sanguinem [sitiat nec] Christus uicem passionis
 quasi et ipse de ea salutem consecuturus exposeat, statim
 audisset a seruo dei quod audierat diabolus [a domino]: re-
 f. 70^v cede satana, scandalum mihi es. scriptum [est] do-
 minum deum tuum adorabis et illi soli seruies. sed 5
 et nunc audire debebit, quatenus multo post uenena ista suf-
 fudit, nulli infirmorum facile nocitura, nisi si qui non hanc
 nostram ex fide praebiberit uel etiam superbiberit potionem.

3] Matth. 16, 23. 4, 10.

3 diabolus a domino *B*, (a domino deo?) diabolus *A*
 4 sathanas *B* 7 nocitura, nisi *Mercerus*: nisi nocitura *B*, si nocitura *A*,
 nocitura *Gel* quis *B* non *om. B* 8 DE:SCORPIACE:EXPLICIT: *A*

VI.

DE ORATIONE.

1. Dei spiritus et dei sermo et dei ratio, sermo rationis et f. 166^v
ratio sermonis et spiritus utriusque, Iesus Christus dominus
5 noster nouis discipulis noui testamenti nouam orationis formam
determinauit. oportebat enim in hac quoque specie nouum
uinum nouis utribus recondi et nouam plagulam nouo adsui
uestimento. ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatam
est, ut circumcisio, aut suppletum, ut reliqua lex, aut im-
10 pletum, ut prophetia, aut perfectum, ut fides ipsa. omnia de
carnalibus in spiritalia renouauit noua dei gratia superducto
euangelio, expunctore totius retro uetustatis, in quo et dei spi-
ritus et dei sermo et dei ratio approbatus est dominus noster
Iesus Christus, spiritus quo ualuit, sermo quo docuit, ratio
15 qua uenit. sic igitur oratio a Christo constituta ex tribus
constituta est: ex sermone, quo enuntiatur; ex spiritu, quo
tantum potest, ex ratione, qua docetur. docuerat et Iohannes
discipulos suos adorare; sed omnia Iohannis Christo praestru-
bantur, donec ipso aucto, sicut idem Iohannes praenuntiabat
20 illum augeri oportere, se uero deminui, totum praeministri
opus cum ipso spiritu transiret ad dominum. ideo nec extat,
in quae uerba docuerit Iohannes adorare, quod terrena caele-

6] cf. Matth. 9, 16. 17. 19] cf. Ioh. 3, 30.

2 *m. rec. saec. XVI in uersu quem librarius uacuum reliquerat scripsit*
De oratione A 4 utriusque quidam in miscell. obseru. 3, 1 p. 220 (= x):
utrumque AB 5 nouis Pam: nobis AB orationem A 6 specie A
11 spiritalia B 15 qua Lat: quo AB uenit] promouit Lat igitur
oratio Rig: igitur AB, oratio Gel instituta x 16 enuntiatur A
17 potest, ex ratione qua docetur (suscipitur Rig) add. Pam ioannes
B sic fere semper 18 orare Urs 19 ipso om. A

stibus cesserint. qui de terra est, inquit, terrena fatur, et qui de caelis adest, quae uidit, ea loquitur. et quid non caeleste quod domini Christi est, ut haec quoque orandi disciplina? consideremus itaque, benedicti, caelestem eius sophiam, inprimis de praecepto secrete adorandi, quo et fidem hominis exigebat, ut dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditum etiam adesse confideret, et modestiam fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et uidere fideret, ei soli religionem suam offerret. sequens sophia in sequenti praecepto perinde pertineat ad fidem et modestiam fidei, si non agmine uerborum adeundum putemus ad dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus. et tamen breuitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatæ interpretationis substantia fulta est quantumque substringitur uerbis, tantum diffunditur sensibus. neque enim propria tantum orationis officia complexa est, uenerationem dei aut hominis petitionem, sed omnem paene sermonem domini, omnem commemorationem disciplinae, ut reuera in oratione breuiarium totius euangelii comprehendatur.

2. Incipit a testimonio dei et merito fidei, cum dicimus, PATER QUI IN CAELIS ES. nam et deum oramus et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. scriptum est: qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii dei uocentur. quamquam frequentissime dominus patrem nobis pronuntiavit deum, immo et praecepit, ne quem in terris patrem uocemus, nisi quem habemus in caelis. itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. felices, qui patrem agnoscunt. hoc est quod Israeli exprobratur, quod caelum

1] Ioh. 3, 31. 23] ibid. 1, 12. 25] cf. Matth. 23, 9.

4 sofiam A sic fere semper 5 precepto A 7 abditis Gel modestum B [et modestum fidei] B 9 sequens Iun: sequente AB 10 praecepto; quod etsi proinde Urs perinde scripsi: proinde AB pertinet Iun fidem hominis x 11 dñ A 12 simus Rig attamen Urs 14 interpretatimonis A corr. 16 uel uenerationem AB; uel del. Gel 21 pater noster Urs 23 crediderint B, credideñ (= crediderunt) A 24 quamquam A 25 pronunciauit A 28 israeli B sic semper, israeli sic fere semper A exprobratur A

ac terram spiritus contestatur, filios, dicens, genui, et illi me non agnouerunt. dicendo autem patrem deum quoque cognominamus. appellatio ista et pietatis et potestatis est. item in patre filius inuocatur. ego enim, inquit, et pater
 5 unum sumus. ne mater quidem ecclesia praeteritur. siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. uno igitur genere aut uocabulo et deum cum suis honoramus et praecepti meminimus et oblitos patris denotamus.

3. Nomen dei patris nemini proditum fuerat. etiam qui de ipso interrogauerat, Moyses, aliud quidem nomen audierat. nobis reuelatum est in filio. | iam, quis enim filius? nouum f. 167^v patris nomen est. ego ueni, inquit, in nomine patris, et rursus: pater, glorifica nomen tuum, et apertius: nomen
 15 tuum manifestauit hominibus. id ergo ut sanctificetur postulamus. non quod deceat homines bene deo optare, quasi sit et alius de quo ei possit optari aut laboret, nisi optemus. plane benedici deum omni loco ac tempore condecet ob debitam semper memoriam beneficiorum eius ab omni homine. sed et
 20 hoc benedictionis uice fungitur. ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? cui illa angelorum circumstantia non cessat dicere: sanctus, sanctus, sanctus. proinde igitur et nos angelorum, si meruerimus, candidati, iam hinc caelestem
 25 illam in deum uocem et officium futurae claritatis ediscimus. hoc quantum ad gloriam dei. alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus: SANCTIFICETUR NOMEN TUUM, id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus, simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei expectat, ut et huic praecepto

1] Es. 1, 2. 4] Ioh. 10, 30. 13] ibid. 5, 43. 12, 28. 14] ibid. 17, 6. 23] Es. 6, 3. Apoc. 4, 8.

5 ecclesia A 11 moyses A quidem B, quidam A, quid, non Iun
 12 iam quis scripsi: I*quis A, iam B nouum Gel: non AB non
 patris nomen est? Hartelius 13 no nomen A corr. ego ueni—14 glo-
 rifica nomen tuum om. B 17 aliud Gel 20 ceterum A 21 ceteros A
 23 cessant A 24 meminimus Gel 25 futurae A ediximus Mu-
 ratorius 29 ceteris A huius Iun

pareamus orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. ideoque suspensa enuntiatione non dicentes, sanctificetur in nobis, in omnibus dicimus.

4. Secundum hanc formam subiungimus: FIAT VOLUNTAS
TUA IN CAELIS ET IN TERRA, non quod aliquis obsistat, quo
minus uoluntas dei fiat, et ei successum uoluntatis suae ore-
mus, sed in omnibus petimus fieri uoluntatem eius. ex inter-
pretatione enim figurata carnis et spiritus nos sumus caelum
et terra. quamquam etsi simpliciter intellegendum est, idem
tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat uoluntas dei in
terris, ut possit scilicet fieri et in caelis. quid autem deus
uult quam incedere nos secundum suam disciplinam? petimus
f. 168 ergo substantiam et facultatem uoluntatis suae | subministret
nobis, ut salui simus et in caelis et in terris, quia summa est
uoluntatis eius salus eorum quos adoptauit. est et illa dei
uoluntas, quam dominus administrauit praedicando operando
sustinendo. si enim ipse pronuntiauit non suam, sed patris
facere se uoluntatem, sine dubio, quae faciebat, ea erat uo-
luntas patris, ad quae nunc nos uelut ad exemplaria prouo-
camur, ut et praedicemus et operemur et sustineamus ad
mortem usque. quae ut implere possimus, opus est dei uo-
luntate. item dicentes, fiat uoluntas tua, uel eo nobis bene
optamus, quod nihil mali sit in dei uoluntate, etiam si quid
pro meritis cuiusque secus inrogatur. iam hoc dicto ad suf-
ferentiam nosmetipsos praemonemus. dominus quoque cum
sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare iam
in sua carne uoluisset, pater, inquit, transfer poculum
istud, et recordatus, nisi quod mea non, sed tua fiat
uoluntas. ipse erat uoluntas et potestas patris et tamen ad
demonstrationem sufferentiae debitae uoluntati se patris tra-
didit.

17] cf. Ioh. 6, 38. 27] Luc. 22, 42.

1 orandi x 2 enunciatione A 5 celis A 8 figura A corr. in mg.
9 quamquam A sic fere semper 17 sic Gel pronunciauit A 18 erant B
23 sit mali Gel 24 sequius Scal 26 sub instantiam Urs: substan-
tia AB 27 transfert B

5. VENIAT quoque REGNUM TUUM ad id pertinet, quo et fiat uoluntas tua, in nobis scilicet. nam deus quando non regnat, in cuius manu cor omnium regum est? sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur et illi deputamus quod ab illo expectamus. itaque si ad dei uoluntatem et ad nostram suspensionem pertinet regni dominici repraesentatio, quomodo quidam per tractum quendam in saeculo postulant, cum regnum dei, quod ut adueniat oramus, ad consummationem saeculi tendat? optamus maturius regnare et non diutius seruire. etiamsi praefinitum in oratione non esset de postulando regni aduentu, ultro eam uocem protulissemus festinantes ad spei nostrae complexum. clamant ad dominum inuidia | ani,mae f.168^v martyrum sub altari: quonam usque non ulcisceris, domine, sanguinem nostrum de incolis terrae? nam utique ultio illorum a saeculi fine dirigitur. immo quam celeriter ueniat, domine, regnum tuum, uotum Christianorum, confusio nationum, exultatio angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus.

6. Sed quam eleganter diuina sapientia ordinem orationis instruxit, ut post caelestia, id est post dei nomen, dei uoluntatem et dei regnum terrenis quoque necessitatibus petitioni locum faceret! nam et edixerat dominus: quaerite prius regnum, et tunc uobis etiam haec adicientur. quamquam PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOBIS HODIE spiritualiter potius intellegamus. Christus enim panis noster est, quia uita Christus et uitae panis. ego sum, inquit, panis uitae, et paulo supra: panis est sermo dei uiui, qui descendit

3] Prou. 21, 1. 13] Apoc. 6, 10. 22] Matth. 6, 33. 26] Ioh. 6, 35.

1 quo et *Leopoldus*: quod et *AB*, quod est *Semlerus* 7 per tractum *Scal*: pertractum *B*, protractum *A* in om. *A* 10 praefinitum *A* 11 eam uocem] eum uoto *Lat* protulissemus *Rig*: postulissemus *A*, postulassemus *B*, *Lat*, post tulissemus *Scal* 12 domini *Hartelius* inuidia *AB*, in uisu *Gel*, ut uidit *Iohannes fort.*, iudicia *Hartelius* 15 caeleriter *A* 19 eleganter *A* 22 et edixerat *Gel*: et ei dixerat *AB* 23 regnum dei *x* 26 uitae panis *Semlerus*: uita panis *AB*

de caelis, tunc quod et corpus eius in pane censetur: hoc est corpus meum. itaque petendo panem quotidianum perpetuitatem postulamus in Christo et indiuiduitatem a corpore eius. sed et quia carnaliter admittitur ista uox, non sine religione potest fieri et spiritalis disciplinae. panem enim peti 5 mandat, quod solum fidelibus necessarium est; cetera enim nationes requirunt. ita et exemplis inculcat et parabolis retractat, cum dicit: numquid panem filiis pater aufert et canibus tradit? item: numquid filio panem poscenti lapidem tradit? ostendit enim, quid a patre filii expectent. 10 sed et nocturnus ille pulsator panem poscebat. merito autem adiecit: da nobis hodie, ut qui praemiserat: nolite de crastino cogitare quid edatis. cui rei parabolam quoque accommodauit illius hominis, qui prouenientibus fructibus ampliationem | horreorum et longae securitatis spatia cogitauit, is 15 ipsa nocte moritur.

7. Consequens erat, ut obseruata dei liberalitate etiam clementiam eius precaremur. quid enim alimenta proderunt, si illi reputamur reuera quasi taurus ad uictimam? sciebat dominus se solum sine delicto esse. docet itaque petamus DI- 20 MITTI NOBIS DEBITA NOSTRA. exomologesis est petitio ueniae, quia qui petit ueniam, delictum confitetur. sic et paenitentia demonstratur acceptabilis deo, quia uult eam quam mortem peccatoris. debitum autem in scripturis delicti figura est, quod perinde iudicio debeatur et ab eo exigatur nec euadat iusti- 25 tiam exactionis, nisi donetur exactio; sicut illi seruo dominus debitum remisit. huc enim spectat exemplum parabolae totius. nam et quod idem seruus a domino liberatus non perinde

1] Ioh. 6, 33. 2] Matth. 26, 26. Luc. 22, 19. 8] Matth. 15, 26.
9] ibid. 7, 8. 11] cf. Luc. 2, 5. 12] ibid. 6, 34.

5 spiritali disciplina *fort.* 6 cetera *A* 10 expectens *A corr.*
11 poscebat *Urs:* pulsabat *AB* 14 pro uenientibus *Iun* 15 longe *A*
cogitans ipsa *x* 17 dei *Gel:* diei *AB* libertate *A* 18 praecaremur *A*
19 illi *Rig:* illis *AB*, in eis *Iun* 20 dimitte *susp. Ochlerus* 21 ex-
homologesis *A corr.* 22 patientia *B* 23 quia uult *AB*, qui mauult
Leopoldus 24 figurata *A corr.* 28 dn̄m *A*

parcit debitori suo ac propterea delatus penes dominum tor-
tori delegatur ad soluendum nouissimum quadrantem, id est
modicum usque delictum, eo competit, quod remittere nos quo-
que profitemur debitoribus nostris. iam et alibi ex hac specie
5 orationis: remittite, inquit, et remittetur uobis. et cum
interrogasset Petrus, si septies remittendum esset fratri, immo,
inquit, septuagies septies; ut legem in melius reformaret,
quod in Genesi de Cain septies, de Lamech autem septuagies
septies ultio reputata est.

- 10 8. Adiecit ad plenitudinem tam expeditae orationis, ut non
de remittendis tantum, sed etiam de auertendis in totum de-
lictis supplicaremus: NE NOS INDUCAS IN TEMPTATIONEM, id est,
ne nos patiaris induci, ab eo utique qui temptat. ceterum ab-
sit ut dominus temptare uideatur, quasi aut ignoret fidem
15 cuiusque aut deicere | sit, gestiens. diaboli est infirmitas et f. 169^v
malitia. nam et Abraham non temptandae fidei gratia sacri-
ficare de filio iusserat, sed probandae, ut per eum faceret
exemplum praecepto suo, quo mox praecepturus erat, ne qui
pignora deo cariora haberet. ipse a diabolo temptatus prae-
20 sidem et artificem temptationis demonstraui. hunc locum
posterioribus confirmat, orate, dicens, ne temptemini. adeo
temptati sunt dominum deserendo, quia somno potius indul-
serant quam orationi. ergo respondet clausula, interpretans
quid sit, ne nos deducas in temptationem. hoc est enim:
25 SED DEUEHE NOS A MALO.

9. Compendiis pauculorum uerborum quot attinguntur edicta
prophetarum, euangeliorum, apostolorum, sermones domini,

1] cf. Matth. 5, 25 sq. 5] Luc. 6, 37. 6] Matth. 18, 21 sqq. 21]
Luc. 22, 46.

4 hac om. *Muratorius* spetie A 13 ceterum A sic fere semper
14 et fidem B 15 gestiens *Rig*: ... nstiens A, consentiens B 17 prob-
bandae A 18 ne qui *scripsi*: neque AB, ne quis *Mercerus*, ne quae
Oehlerus 19 chariora B, carior A habenda *Gel* 21 a deo B
22 qui *Gel* 23 causula A 25 euehe *Gel* malos B 26 Compen-
diis] incipit D INC. TERTULLIANI DIVERSARV RERV NECES-
SARIARVM I Posse nos super adicere. II Ne orans patrem fratri ira-
scaris. III Etiam omni animi contusione uacuum esse debere. IIII De

parabola, exempla, praecepta! quot simul expunguntur officia! dei honor in patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in uoluntate, commemoratio spei in regno, petitio uitae in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, sollicitudo temptationum in postulatione tutelae. quid mirum? deus solus
 docere potuit, quomodo se uellet orari. ab ipso igitur ordinata, religio orationis et de spiritu ipsius iam tunc cum ex ore diuino ferretur, animata suo priuilegio ascendit in caelum commendans patri quae filius docuit.

10. Quoniam tamen dominus prospector humanarum necessitatum seorsum post traditam orandi disciplinam, petite, inquit, et accipietis, et sunt, quae petantur pro circumstantia cuiusque, praemissa legitima et ordinaria oratione quasi fundamento, accedentium ius est desideriorum superstruendi ex-
 f. 170 trinsecus petitiones, cum memoria tamen praeceptorum. |

11. Ne quantum a praeceptis, tantum ab auribus dei longissimus, memoria praeceptorum uiam orationibus sternit ad caelum; quorum praecipuum est, ne prius ascendamus ad altare dei, quam, si quid discordiae uel offensae cum fratribus contraxerimus, resoluamus. quale est enim ad pacem dei accedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione?

11] Matth. 7, 7. Luc. 11, 9. 19] cf. Matth. 5, 23.

lauatione manuum. V Apostrophe. VI De expositis penulis VII De assidendo post orationem. VIII. De manibus elatis. VIII. De uultu. X De osculo. XI De stationibus XII De habitu feminarum. XIII De uirginibus XIII Responsio XV De genu ponendo XVI De loco XVII De tempore XVIII De fratrum digressu XVIII De subiungendo psalmo XX De hostia spiritali quae oratio sit XXI De ui et affectu orationis. ANACEPHALESIS. Compendiis D ANAKEΦΑΛΑΙΩCIC; Compendiis A, Ανακεφαλαιώσεις. Compendiis B pauculorum D, paucorum AB quot Rig: quod ABD 27 eu*angeliorum D

1 parabole A quot Rig: quod ABD ■ fidei D, fides AB obsequi A 6 quomodo D, ut AB - 10 POSSE NOS SVPER ADICERE inscribitur in ABD 11 tradita morandi A 13 legitime A corr. 14 accedentium ius est D, accedentium ius est AB, accedentium iuxta Lat, accedentium iuste Scal, accedentium iustorum Urs 16 quantum B, quam AD preceptis A 18 NE ORANS PATREM FRATRI IRASCARIS. Ne prius ABD altare dei D, dei altare AB 19 offense A 20 quale AD, quid B recedere A corr.

quomodo placabit patrem iratus in fratrem, cum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? nam et Ioseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, et ne, inquit, irascamini in uia. nos scilicet monuit — alias enim uia cognominatur disciplina nostra — tum ne in uia orationis constituti ad patrem cum ira incedamus. exinde aperte dominus amplians legem iram in fratrem homicidio superponit. ne uerbo quidem malo permittit expungi: etiam si irascendum est, non ultra solis receptum, ut apostolus admonet. quam autem temerarium est aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem perseuerante iracundia perdere?

12. Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera esse debet orationis intentio de tali spiritu emissa, qualis est spiritus ad quem mittitur. neque enim agnosci poterit spiritu sancto spiritus inquinatus aut tristis a laeto aut impeditus a libero. nemo aduersarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.

13. Ceterum quae ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu uero sordente orationem obire, quando et ipsis manibus spirituales munditiae sint necessariae, ut a falso, a caede, a saeuitia, a ueneficiis, ab idololatria ceterisque maculis, quae spiritu conceptae manuum opera transiguntur, purae alleuentur? | haec sunt uerae munditiae, non quas plerique superstitiose curant, ad omnem orationem, etiam cum a lauacro totius corporis ueniunt, aquam sumentes. id cum scrupulosius percontarer et rationem requirerem, comperi commemorationem

3] Gen. 45, 24. 9] cf. Eph. 4, 26.

2 iosef A 4 alias AB, Helias D 5 in sup. uers. A 8 pungi fort. etiam A 9 ammonet A 10 an^{ut} dum D 12 ETIAM OMNI ANIMI CONFUSIONE (CONTUSIONE D) VACVVM ESSE DEBERE (om. D) nec (ne A) ABD contusione D 13 esse debet D, debet esse AB 14 est spiritus ad quem in ras. D emititur D 15 spiritu AB, a spiritu Gel 18 DE LAVATIONE MANVVM ABD 20 spirituales D cede D 21 seuitia D beneficiis D idolatria D 22 opere D 23 uere A 24 omnememorationem A a om. AB, Gel 25 ueniunt del. Gel ad aquam D scrupulose AB

esse Pilatum manus abluisse in domini deditione. nos dominum adoramus, non dedimus, immo et aduersari debemus deditoris exemplo nec propterea manus abluere. nisi ob aliquod conuersationis humanae inquinamentum conscientiae causa lauemus, ceterum satis mundae sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lauimus. 5

14. Omnibus licet membris lauet quotidie Israel, numquam tamen mundus est. certe manus eius semper imundae, sanguine prophetarum et ipsius domini incrustatae in aeternum; et ideo conscientia patrum hereditarii rei nec attollere eas ad dominum audent, ne exclamet aliquis Eseias, ne exhorreat Christus. nos uero non attollimus tantum, sed etiam expandimus, et dominicam passionem modulantes et orantes confitemur Christo. 10

15. Sed quoniam unum aliquod attigimus uacuae obseruationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito uanitas exprobranda est, siquidem sine ullius aut dominici aut apostolici praecepti auctoritate fiunt. huiusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata et coacta et curiosi potius quam rationalis officii, certe uel eo coercenda, quod gentilibus adaequent. ut est quorundam expositis paenulis orationem facere; sic enim adeunt ad idola nationes. quod utique si fieri oporteret, apostoli, qui de habitu orandi docent, comprehendissent; nisi si qui putant Paulum paenulam suam | f.170bis in oratione penes Carpum reliquisse. deus scilicet non audiat 25

24] cf. 2 Tim. 4, 13.

1 Pilatum manus abluisse *scripsi*: pilati manus abluisse *D*, om. *AB* deditione *D*, dedicationem *AB*, deditionem *Gel* 2 dedimus *AB*, dicimus *D* 3 ob aliqd *D*, quod *AB* 4 lauemus om. *AB* 7 APOSTROPHE *BD*, APOSTROFE *A* cottidie *D* 9 incrustatae *D*, cruentatae *AB* 11 dñi *A* esaias *BD* exorreat *D* corr. 12 etiam *sup. uers. D* 13 et] e *Rig*, ut *Hartelius* dominicam passionem *Leopoldus*: dominica passione *ABD*, de dominica passione *Oehlerus* modulantes *B*, modulatum *AD*, modulati *Oehlerus*, modulaturi *Hartelius* 15 attingimus *D* 16 pigebat *D* 17 exprobanda *A* corr. et siquidem *AB* sine *AB*, si *D* 18 definiunt *D*, definiuntur *fort.*, deficiunt *Hartelius* religionis *A* 20 coercenda *D* 21 adaequent. DE EXPOSITIS PENVLIS (PENVLIS *A*) *ABD* positus *Gel* penulis *D* 23 si om. *D* oportere *D* apostoli qui *D*, apostolici; *A*, apostoli quae *B* 24 penulam *D*

paenulatos, qui tres sanctos in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tiaris suis exaudiuit.

16. Item quod adsignata oratione assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem, nisi quam pueri uolunt. quid enim, si Hermas ille, cuius scriptura fere 'pastor' inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, uerum aliud quid fecisset, id quoque ad obseruationem uindicarem? utique non. simpliciter enim et nunc positum est, cum adorassem et assedissem super lectum, ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinae. alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. immo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra aut subsellio sederit. porro cum perinde faciant nationes adoratis sigillaribus suis residendo, uel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. eo apponitur et inreuerentiae crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intellegendum. si quidem inreuerens est assidere sub conspectu contraque conspectum eius quem cum maxime reuerearis ac uenereris, quanto magis sub conspectu dei uiui angelo adhuc orationis adstante factum istud inreligiosissimum est? nisi exprobramus deo, quod nos oratio fatigauerit.

17. Atquin cum modestia et humilitate adorantes magis commendabimus deo preces nostras ne ipsis quidem manibus sublimius elatis, sed temperate ac probe elatis, ne uultu quidem in audaciam erecto. nam et ille publicanus, qui non tantum prece, sed et uultu humiliatus atque deiectus orabat, iustificatior Pharisaeo | procacissimo discessit. sonos etiam uocis f.170bis v

8] Herm. past. Vis. 5, 1.

1 penulatos *AD* babylonis *D* 2 sarabaris *Gel*: sabaris *ABD* tiariis *D*, tyaris *AB* 3 DE ASSIDENDO POST ORATIONEM *ABD* assignata *D* 4 perspici orationem *BD* quam pueri uolunt. quid enim *om. AB* 9 sedissem *D* 10 nos *D* 13 proinde *D* uel adoratis *ABD*; uel *del. Gel* 14 deprehendi *D* 16 saperet *D* 18 cum *B*, quam *A, om. D* 19 orationi *Iun* astante *D* 22 DE MANIBVS ELATIS *ABD* commendabimus *Oehlerus*: commendauimus *AD*, commendamus *B* 23 preces *A sic semper* 24 prius elatis *deleri uult Iun* elatis. DE VVLTV ne uultu *ABD* 25 recto *D* et *om. D* 26 humilis *D* 27 discessit. DE SONO VOCIS *ABD* sono *D*

subiectos esse oportet, aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur? deus autem non uocis, sed cordis auditor est, sicut conspector. daemonium oraculi Pythii, et mutum, inquit, intellego et non loquentem exaudio. dei aures sonum expectant? quomodo ergo oratio Ioniae de imo uentre ceti per tantae bestiae uiscera ab ipsis abyssis per tantam aequoris molem ad caelum potuit euadere? quid amplius referent isti qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt? immo prodendo petitiones suas quid minus faciunt, quam si in publico orent?

18. Alia iam consuetudo inualuit. ieiunantes habita oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum orationis. quando autem magis conferenda cum fratribus pax est, nisi cum operantis oratio commendabilior ascendit, ut ipsi de nostra operatione participant, qua maduerint de sua pace fratri transigendo? quae oratio cum diuortio sancti osculi integra? quem domino officium facientem impedit pax? quale sacrificium est a quo sine pace disceditur? quaecumque oratio sit, non erit potior praecepti obseruatione, quo iubemur ieiunia nostra celare. iam enim de abstinentia osculi agnoscimur ieiunantes. sed et si qua ratio est, ne tamen huic praecepto reus sis, potes domi, si forte, inter quos latere ieiunium in totum non datur, differre pacem. ubicumque autem alibi operationem tuam abscondere potes, debes meminisse praecepti; ita et dis-

3] Herod. I 47.

1 esse *om. AD* 2 audimur *D* 3 phythii *A* 4 ds *D* 5 imo *om. AB* 6 coeti *D* abys. sic *A* 7 refer *D* 10 in *mg. m. s. XII—XIII* ueraciter namque orare est. amarus in cōpunctione gemitus et incomposita uerba resonare Nota ḡg (= Gregorius) in moral. libro *D* 11 DE OSCVLO *ABD* 13 quanto *D* 14 operantis oratio *scripsi*: operationis. cum oratio *D*, oratione *AB*, oratio *Rig*, operationis tempore oratio *Oehlerus*, operati(ōne orati)onis, cum oratio *Hartelius* ascendit. Ut *H. Kellnerus* 15 participes *Urs* qua maduerint *D*, quam auderent *AB*, iam audeant *Urs*, quam adiuuerint *Hartelius* 16 transigendo *Oehlerus*: transigend *D*, transigendus *A*, transigere *B*, transigent *Kellnerus* 18 disceditur *D*, receditur *AB* oratio *AB*, ratio *D*, operatio *Rig* 21 praecepto reus sis *D*, praeceptore ussis *A*, praeceptor tu sis *B* 22 domi. Si f. i. quos latere ieiunium (*scil. datur*), in *Kellnerus* si *om. B* in *om. D* 24 debe& *D*

ciplinæ foris et consuetudini domi satisfacies. sic et die paschæ, quo communis et quasi publica ieiunii religio est, merito deponimus osculum, | nihil curantes de occultando quod cum f.171 omnibus faciamus.

- 5 19. Similiter et de stationum diebus non putant plerique sacrificiorum orationibus interueniendum, quod statio soluenda sit accepto corpore domini. ergo deuotum deo obsequium eucharistia resoluit an magis deo obligat? nonne sollemnior erit statio tua, si et ad aram dei steteris? accepto corpore
10 domini et reseruato utrumque saluum est, et participatio sacrificii et executio officii. si statio de militari exemplo nomen accepit (nam et militia dei sumus), utique nulla laetitia siue tristitia obueniens castris stationes militum rescindit. nam laetitia libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam.
- 15 20. De habitu uero dumtaxat feminarum uarietas obseruationis effecit post sanctissimum apostolum nos uel maxime nullius loci homines impudenter retractare, nisi quod non impudenter, si secundum apostolum retractemus. de modestia quidem cultus et ornatus aperta praescriptio est etiam Petri,
20 cohibentis eodem ore, quia eodem et spiritu, quo Paulus, et uestium gloriam et auri superbiam et crinium lenonem operositatem.

21. Sed quod promisce obseruatur per ecclesias quasi incertum, id retractandum est, uelarine debeant uirgines, an non.
25 qui enim uirginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti

19] cf. 1 Petr. 3, 3. 20] cf. 1 Tim. 2, 9.

1 foris *Gel*: iuris *ABD* satisfaci& *D* 2 ieiuniis *D* 3 occultando *D*, oscultando *A*, osculando *B* 5 DE STATIONIBVS *BD*, DE TESTIONIB; (TESTATIONIB *corr. m. rec.*) *A* et de *D*, de *B*, de *ex d&e A*, et *Urs* nos *D* 6 stationi *A corr.* 8 sollempnior *D* 9 et *ex* etiam *D* 10 utrumque *BD* 11 exsecutio *BD* 12 accepit *D*, accipit *AB* sine *B* 14 administravit *D* disciplinam.] *hic deficit B; in ipso codice lacunae nullum indicium fuisse uidetur; sequitur enim* LIBRI TERTVLLIANI DE ORA-|tione finis. 15 DE HABITV FEMINARVM *AD* habitu* *A* duntaxat *D* faeminarum *A* 16 efficit *A* 20 ore *Rig*: more *AD* quo Paulus *om. A* 21 criminum *D* lenoniam *Leopoldus* morositatem *D* 23 DE VIRGINIBVS *AD* praemisce (praemisce *A*) *AD* quasi *D*, quas *A*; *reliqua in A non conparent; sequuntur enim disposita utensilitas et cetera* (de cultu feminarum 1, 5)

uidentur, quod apostolus non uirgines nominatim, sed mulieres designauerit uelandas esse, nec sexum, ut diceret feminas, sed gradum sexus, dicendo mulieres. nam si sexum nominasset, feminas dicendo, absolute definisset de omni muliere, at cum unum gradum sexus nominat, alium tacendo secernit. potuit enim, inquirunt, aut et uirgines nominare specialiter aut compendio generaliter feminas.

22. Qui ita concedunt, recogitare debent de statu uocabuli ipsius. quid est mulier a primis quidem litteris sanctorum commentariorum? iam inueniunt sexus esse nomen, non gradum sexus; siquidem Euam nondum uirum expertam deus mulierem et feminam cognominauit, feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter. ita quoniam tunc innupta adhuc Eua mulieris uocabulo fuit, commune id uocabulum et uirgini factum est. nec mirum, si apostolus eodem utique spiritu actus, quo cum omnis scriptura diuina, tum et illa Genesis digesta est, eadem uoce usus est mulierem ponendo, quae exemplo Euae innuptae et uirgini competat. cetera denique consonant. nam et hoc ipso, quod uirgines non nominauit, sicut alio in loco, ubi de nubendo docet, satis praedicat de omni muliere et de toto sexu dictum, nec distinctum esse inter mulierem et uirginem, quam omnino non nominat. qui enim alibi distinguere meminit, ubi scilicet differentia postulat (distinguit autem utramque speciem suis uocabulis designans), ubi non distinguit, dum utramque non nominat, nullam uult differentiam intellegi. quid? quod Graeco sermone, quo litteras apostolus fecit, usui

1] cf. 1 Cor. 9, 5. 11] cf. Gen. 2, 23.

2 ut] cum *Hartelius* 4 diffinisset *D* at *x*: aut *D* 8 RESPON-
SIO *D* cōtendunt *x* 9 post ipsius punctum, post commentariorum
interrogationis signum posui qđ *D* 10 iam (aut eam) *x*: nam *D*
grad *D* 11 eua *D* experta *D* 13 quā *D* ita quoniam *Oehlerus*:
itaq. iam *D* cum innupta *x* 16 diuina tum *x*: diuinitatū *D* 18 euae *D*
19 consonant *x*: ñ sonant *D* 22 mulierem et *add. x* 23 quam omnino *x*:
omnino *D*, cum omnino *Oehlerus* 24. 26 utranque *D* 26 non *del.*
Hartelius intelligi *D* sic semper 27 greco *D*

est mulieres uocare quam feminas, id est γυναῖκας quam θρ-
 λείας. igitur si pro sexus nomine uocabulum istud frequen-
 tatur, quod est in interpretatione pro eo quod est femina,
 sexum nominauit, dicens γυναῖκα. in sexu autem et uirgo con-
 5 tingitur. sed et manifesta pronuntiatio est: omnis, inquit,
 mulier adorans et prophetans intecto capite dedecorat
 caput suum. quid est omnis mulier, nisi omnis aetatis,
 omnis ordinis, omnis condicionis? nihil mulieris excipit di-
 cendo omnis, sicut nec uiri nec uelandi; perinde enim omnis
 10 uir inquit. sicut ergo in masculino sexu sub uiri nomine
 etiam inuestis uelari uetatur, ita et in feminino sub nomine
 mulieris etiam uirgo uelari iubetur. aequaliter in utroque sexu
 minor aetas maioris sequatur disciplinam, aut uelentur et uir-
 gines masculi, si non uelantur et uirgines feminae, quia nec
 15 isti nominatim tenentur; aliud sit uir et inuestis, si aliud est
 mulier et uirgo. nempe propter angelos ait uelari oportere,
 quod angeli propter filias hominum descuerunt a deo. quis
 ergo contendat solas mulieres, id est nuptas iam et uirginitate
 defunctas, concupiscentiae esse, nisi si non licet et uirgines
 20 specie praestare et amatores inuenire? immo uideamus, ne
 uirgines solas concupierint, cum dicat scriptura filias homi-
 num, quia potuit uxores hominum nominasse uel feminas in-
 differenter. etiam quod ait: et acceperunt sibi in uxores,
 eo facit, quod accipiuntur in uxores quae uacant scilicet. de
 25 non uacantibus autem aliter enuntiasset. itaque uacant tam
 uiduitate quam et uirginitate. adeo sexum nominando genera-
 liter filias, et species in genere commiscuit. item cum dicit

5] 1 Cor. 9, 4. 5. 23] Gen. 6, 2.

1 tam feminas *Muratorius* τῶναϊκας *D* uerba id est γυναῖκας trans-
 ponenda uidentur post mulieres θησας *D* 3 in addidi 4 τῶναϊκα *D*
 continetur x 6 dedecorat *D* 8 ordinas *D* corr. conditionis *D*
 9 uiri *Muratorius*: uir *D* perinde scripsi: proinde *D* 10 sexu in-
 ras. *D* 11 uelari uetatur *Muratorius*: uelare uertatur *D* 15 et add.
Muratorius 18 uirginitate *Oehlerus*: uirginitatē *D*, uirginitati *Mu-*
ratorius 19 concupisci x esse addidi 20 uideamus *Oehlerus*: uidemus *D*
 ne] quod non *Muratorius* 24 uacat *D* corr. 25 utique x 27 filias del. x
 et] id est fort. filias, [et] species *Harnackius*

naturam ipsam docere uelandum feminis esse, quae capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignarit, nonne idem tegumentum et idem honor capitis uirginibus quoque adscriptus est? si mulieri turpe est radi, et uirgini perinde. in quibus ergo una condicio capitis deputatur, una et disciplina capitis 5 exigitur, etiam ad eas uirgines, quas pueritia defendit; a primo enim femina nominata est. sic denique et Israel obseruat. sed si non obseruaret, nostra lex ampliata atque suppleta defenderet sibi adiectionem. uirginibus quoque iniciens uelamentum excusetur. nunc aetas, quae sexum suum ignorat, 10 simplicitatis priuilegium teneat. nam et Eua et Adam, ubi eis contigit sapere, texerunt statim quod agnouerant. certe in quibus iam pueritia mutauit, sicut naturae, ita et disciplinae debet aetas esse munifica. nam et membris et officiis mulieribus resignantur. nulla uirgo est ex quo potest nubere, 15 quoniam aetas iam in ea nupsit suo uiro, id est tempori. sed aliqua se deo uouit. tamen et crinem exinde transfigurat et omnem habitum ad mulieris conuertit. totum ergo asseueret et totum uirginis praestet: quod propter deum abscondit, plene obumbret. interest nostra, quod dei gratia exerceatur, 20 solius dei conscientiae commendare, ne, quod a deo speramus, ab homine compensemus. quid denudas ante deum quod ante homines tegis? uerecundior eris in publico quam in ecclesia? si dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris, inquit, quasi non acceperis? quid alias ostentatione tui iudicas? an 25 alias gloria tua ad bonum inuitas? atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris, et alias ad eadem pericula cogis. facile

21] cf. 1 Cor. 11, 14. 24] 1 Cor. 4, 7.

1 feminas uelandas *Muratorius* 3 ascriptus *D* 4 perinde *Muratorius*: proinde *D* 11 eua *D* 12 texerunt *Muratorius* 13 iam *om. Muratorius* 17 tamen] iam *Muratorius* 18 mulieres *D corr.* 19 praestet *D* 20 plane *Muratorius* exerceatur *scripsi*: exerceat *D*, exerceamus *x* 23 ecclesia *D* 25 no *D corr.* ostentatione *Muratorius*: ostensione *D*, ostensione *Oehlerus* 27 amittere *Muratorius*: admittere *D* eadem *Muratorius*: eidē *D* pericula *Muratorius*: periculis *D*

eluditur quod affectione gloriae assumitur. uelare uirgo, si uirgo es; debes enim erubescere. si uirgo es, plures oculos pati noli. nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. bene mentiris nuptam, si caput ueles. immo
 5 mentiri non uideris; nupsisti enim Christo. illi carnem tuam tradidisti, age pro mariti tui disciplina. si nuptas alienas uelari iubet, suas utique multo magis. sed non puta institutionem uniuscuiusque antecessoris commouendam. multi alienae consuetudini prudentiam suam et constantiam eius addicunt.
 10 ne compellantur uelari, certe uoluntarias prohiberi non oportet; quae se etiam uirgines negare non possunt, concedo abuti in fama sua conscientiae apud deum securitate. de illis tamen, quae sponsis dicantur, constanter super meum modulum pronuntiare contestarique possum uelandas ex ea die esse qua ad
 15 primum uiri corpus osculo et dextera expauerint. omnia enim in his praenupserunt, et aetas per maturitatem, et caro per aetatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per expectationem, et mens per uoluntatem. satisque nobis exemplo Rebecca est, quae sponso de-
 20 monstrato tantum notitiae eius nubendo uelata est.

23. De genu quoque ponendo uarietatem obseruationis patitur oratio per pauculos quosdam qui sabbato abstinent genibus. quae dissensio cum maxime apud ecclesias causam dicit, dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant aut sine
 25 aliorum scandalo sententia sua utantur. nos uero, sicut accepimus, solo die dominicae resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu et officio cauere debemus differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. tantundem et spatio Pentecostes, quae eadem exultationis

1 eluditur *scripsi*: eligitur *D*, eliditur *Routhius* 4 caput *** (tuū eras.?) *D* 7 puta uel putat ex putet *D* institutionem *Aug. Neander*: institutione *D* 8 uniuscuiusque *Muratorius*: unusquisque *D* 11 concedo *scripsi*: contenti *D*, contentae *Muratorius*, contendo *Harnackius* in *del. Oehlerus* 12 suae *Muratorius* 19 demonstrato *Muratorius*: demonstratum *D* 20 notitiae *scripsi*: notitia *D* 21 DE GENU PONENDO *D* 23 gentibus *D* corr. ecclesias *D* 24 diē *D*, dicat *Muratorius* 26 dominico *Muratorius* 27 officio *x*: officia *D* 29 quo *x*, quod *Oehlerus*

sollemnitate dispungitur. ceterum omni die quis dubitet prosternere se deo uel prima saltem oratione qua lucem ingredimur? ieiuniis autem et stationibus nulla oratio sine genu et reliquo humilitatis more celebranda est. non enim oramus tantum, sed et deprecamur et satisfacimus deo domino nostro. 5 de temporibus orationis nihil omnino praescriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare.

24. Sed quomodo omni loco, cum prohibeamur in publico? omni, inquit, loco, quem opportunitas aut etiam necessitas importarit. neque enim contra praeceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant deo, aut a Paulo, qui in naui coram omnibus eucharistiam fecit. 10

25. De tempore uero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarundam, istarum dico communium quae diei interspatia signant, tertia, sexta, nona, quas sollemniores in scripturis inuenire est. primus spiritus sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus, qua die uisionem communitatis omnis in illo uasculo expertus est, sexta hora orandi gratia ascenderat in superiora. idem cum Iohanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformauit. quae etsi simpliciter se habent sine ullius observationis praecepto, bonum tamen sit aliquam constituere praesumptionem, quae et orandi admonitionem constringat et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum, ut, quod Danieli quoque legimus obseruatum utique ex Israelis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores trium Patris et Filii 25

9] 1 Tim. 2, 8. 25] cf. Dan. 6, 10.

1 sollemnitate dispungitur *Routhius*: sollemnitatem dispungimur *D*, sollemnitas est, dispungimus *Muratorius*, sollemnitate dispungimur *x*, sollemnitate dispungimus *Oehlerus* 2 salutem *D corr.* 8 DE LOCO *D* 9 oportunitas *D* 10 importaret. Non *Muratorius* 12 aut a Paulo *Muratorius*: apud Paulum *D* 14 DE TEMPORE *D* erit**** *D* extrinsecus** *D* 15 orarum *D* 16 interspatia *D* sollemniores *D* 19 communicatis *D* 21 paralyticum *D* 22 quae etsi *x*: suae. etsi *D* habeant *Muratorius* sine *Muratorius*: si *D* 23 sit *Muratorius*: si *D* 24 quae *Routhius*: qua *D* 25 danieli *D* 26 israhelis *D* 27 trium om. *Muratorius*

et Spiritus Sancti; exceptis utique legitimis orationibus, quae sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. sed et cibum non prius sumere et lauacrum non prius adire quam interposita oratione fideles decet. priora enim habenda sunt
 5 spiritus refrigeria et pabula quam carnis, quia priora caelestia quam terrena.

26. Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris (uidisti, inquit, fratrem, uidisti dominum tuum), maxime aduenam, ne angelus forte sit. sed nec ipse a fra-
 10 tribus exceptus priora fecerit refrigeria terrena caelestibus. statim enim iudicabitur fides tua. aut quomodo secundum praeceptum pax huic domui dices, nisi et eis qui in domo sunt pacem mutuam reddas?

27. Diligentiores in orando subiungere in orationibus Alle-
 15 luita solent et hoc genus psalmos quorum clausulis respondeant qui simul sunt. et est optimum utique institutum omne quod praeponendo et honorando deo competit saturatam orationem uelut opimam hostiam admouere.

28. Haec est enim hostia spiritalis quae pristina sacrificia
 20 deleuit. quo mihi, inquit, multitudinem sacrificiorum uestrorum? plenus sum holocaustorum arietum et adipem agnorum et sanguinem taurorum et hircorum nolo. quis enim requisiiuit ista de manibus uestris? quae ergo quaesierit deus euangelium docet. ueniet hora,
 25 inquit, cum ueri adoratores adorabunt patrem in spiritu et ueritate. deus enim spiritus est, et adoratores itaque tales requirit. nos sumus ueri adoratores et ueri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificamus orationem hostiam dei propriam et acceptabilem, quam scilicet requisiiuit, quam
 30 sibi prospexit. hanc de toto corde deuotam, fide pastam, ueri-

12] Luc. 10, 5. 20] Es. 1, 11. 24] Ioh. 4, 23. 26] 2 Cor. 3, 17.

5 quia] et *Muratorius* 7 DE FR̃M DIGRESSV D 10 exceptus x: exep̃tis D, exemtis *Muratorius* 12 domu D 14 DE SUBIUNGENDO PSALMO D 17 proponendo *Muratorius* 18 opimam x: optimam D 19 DE HOSTIA SPIRITALI QVIA ('reponē QVAE' *Oehlerus*) ORATIO SIT D 22 adipe ex adipē D 24 eu*angelium D 30 sastam D *corr.*

tate curatam, innocentia integram, castitate mundam, agapen coronatam cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad dei altare debemus omnia nobis a deo impetraturam.

29. Quid enim orationi de spiritu et ueritate uenienti ne- 5
gabit deus, qui eam exigit? legimus et audimus et cernimus
quanta documenta efficaciae eius! uetus quidem oratio et ab
ignibus et a bestiis et ab inedia liberabat et tamen non a
Christo acceperat formam. ceterum quanto amplius operatur
oratio Christiana! non roris angelum in mediis ignibus sistit 10
nec ora leonibus obstruit nec esurientibus rusticorum prandium
transfert, nullum sensum passionis delegata gratia auertit, sed
patientes et sentientes et dolentes sufferentia instruit, uirtute
ampliat gratiam, ut sciat fides, quid a domino consequatur,
intellegens quid pro dei nomine patiatur. sed et retro oratio 15
plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia
prohibebat. nunc uero oratio iustitiae omnem iram dei auertit,
pro inimicis excubat, pro persequentibus supplicat. mirum si
aquas caelestes extorquere nouit, quae potuit et ignes impe-
trare? sola est oratio quae deum uincit; sed Christus eam 20
nihil mali uoluit operari. omnem illi uirtutem de bono con-
tulit. itaque nihil nouit, nisi defunctorum animas de ipso
mortis itinere reuocare, debiles reformare, aegros remediare,
daemoniacos expiare, claustra carceris aperire, uincula inno-
centium soluere. eadem diluit delicta, temptationes repellit, 25
persecutiones extinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos
oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupe-
facit, alit pauperes, regit diuites, lapsos erigit, cadentes sus-
pendit, stantes continet. oratio murus est fidei, arma et tela

1 agapen scripsi: agape D 2 pompa D 5 DE VI ET AFFECTU
(‘reponē EFFECTU’ Oehlerus) ORATIONIS D negabit x: negauit D
6 cernimus x: credimus D 9 operatur x: oratur D, oratio x (ibidem
p. 218) 10 angelum duntaxat Muratorius 11 leonibus (b ex s) D
12 nec ullum x deligata D 13 uirtute* D 14 gratiam del. x
dō D 18 excubat D et mirum x 20 Christianus ea alii apud Oehle-
rum 21 uoluit x: nouit D 23 reuocare x: uocare D 24 demo-
niacos D innocentum D corr. 25 temptationis D corr.

nostra aduersus hostem, qui nos undique obseruat. itaque
 numquam inermes incedamus. die stationis, nocte uigiliae
 meminerimus. sub armis orationis signum nostri imperatoris
 custodiamus, tubam angeli expectemus orantes. orant etiam
 5 angeli omnes, orat omnis creatura, orant pecudes et ferae et
 genua declinant et egredientes de stabulis ac speluncis ad
 caelum non otioso ore suspiciunt uibrantes spiritum suo more.
 sed et aues mane exurgentes eriguntur ad caelum et alarum
 crucem pro manibus expandunt et dicunt aliquid quod oratio
 10 uideatur. quid ergo amplius de officio orationis? etiam ipse
 dominus orauit, cui sit honor et uirtus in saecula saeculorum.

1 hostem *x*: hominem *D* 2 nunquam *D* incedamus *D* 7 otioso
Muratorius: otiosi *D* suspiciunt *Muratorius*: suscipiunt *D* spiritum
 suo more *x*: spū suo mouere *D* 8 mane *scripsi*: nunc *D*, nido *x*, cum
alius uir doctus (idem et ante dicunt del.), hinc *alius uir doctus* 9 ex-
 tendunt *Muratorius*

VII.

DE BAPTISMO.

1. Felix sacramentum aquae nostrae, quia ablutis delictis
 pristinae caecitatis in uitam aeternam liberamur! non erit
 otiosum digestum istud, instruens tam eos qui cum maxime
 formantur, quam et illos qui simpliciter credidisse contenti
 non exploratis rationibus traditionum intemptatam probabilem
 fidem per imperitiam portant. atque adeo nuper conuersata
 istic quaedam de Gaiana haeresi uipera uenenatissima doctrina
 sua plerosque rapuit, inprimis baptismum destruens. plane
 secundum naturam. nam fere uiperæ et aspides ipsique re-
 guli serpentes arida et inaquosa sectantur. sed nos pisciculi
 secundum *ἕξον* nostrum Iesum Christum in aqua nascimur
 nec aliter quam in aqua permanendo salui sumus. itaque illa
 monstrosissima, cui nec integrae quidem docendi ius erat,
 optime norat pisciculos necare de aqua auferens.

2. Sed enim quanta uis est peruersitatis ad fidem labe-
 factandam uel in totum non recipiendam, ut ex his eam im-
 pugnet, ex quibus constat! nihil adeo est quod tam obduret
 mentes hominum quam simplicitas diuinorum operum quæ in
 actu uidetur et magnificentia quæ in effectu repromittitur:
 ut hic quoque, quoniam tanta simplicitate, sine pompa, sine
 apparatu nouo aliquo, denique sine sumptu homo in aquam
 demissus et inter pauca uerba tinctus non multo uel nihilo
 mundior resurgit, eo incredibilis existimetur consecutio aeter-

2 DE BAPTISMO ADVERSVS QVINTILLAM *Pam* 3 qua *Urs* 7 in
 tentatum *Rig* 11 fere *Lat*: ferae *B* 13 nascimur *Pam*: nascamur *B*
 14 itaque illa] ita Quintilla *Gel* 15 integrae *Iun*: integre *B* 19 quo
Iun tam *add. Urs* 21 uidetur *Urs*: uidentur *B* 22 hic *Gel*:
 hinc *B* 23 aquam *Iun*: aqua *B*

nitatis. mentior, si non e contrario idolorum sollemnia uel
 arcana de suggestu et apparatu deque sumptu fidem et aucto-
 ritatem sibi extruunt. pro misera incredulitas, quae denegas
 deo proprietates suas, simplicitatem et potestatem! quid ergo?
 5 nonne mirandum et lauacro dilui mortem? atquin eo magis
 credendum, si, quia mirandum est, idcirco non creditur.
 qualia enim decet esse opera diuina, nisi super omnem admi-
 rationem? nos quoque ipsi miramur, sed quia credimus. ce-
 terum incredulitas miratur, non credit. miratur enim sim-
 10 plicia quasi uana, magnifica quasi impossibilia. et sit plane
 ut putas, satis ad utrumque diuina pronuntiatio praecurrit.
 stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientiam eius, et
 praedifficilia penes homines facilia penes deum. nam si deus
 et sapiens et potens, quod etiam praetereuntes eum non negant,
 15 merito in aduersariis sapientiae potentiaeque id est in stul-
 titia et impossibilitate materias operationis suae instituit; quo-
 niam uirtus omnis ex his causam accipit, a quibus prouocatur.

3. Huius memores pronuntiationis tamquam praescriptionis,
 nihilominus quam stultum et impossibile sit aqua reformari
 20 tractamus. quid utique ista materia tantae dignationis me-
 ruerit officium? ut opinor, auctoritas liquidi elementi exigenda
 est. atquin plurima suppetit et quidem a primordio. nam
 unum ex his est quae ante omnem mundi suggestum impolita
 adhuc specie penes deum quiescebant. in primordio, inquit,
 25 fecit deus caelum et terram. terra autem erat in-
 uisibilis et incomposita et tenebrae erant super abys-
 sum et spiritus domini super aquas ferebatur. habes
 homo inprimis aetatem uenerari aquarum, quod antiqua sub-
 stantia; dehinc dignationem, quod diuini spiritus sedes; gratior

24] Gen. 1, 12.

2 deque *Gel*: de quo *B* 6 creditur. atquin eo magis credendum est
 qualia *B*; atquin—est *del. Gel* 16 impossibilitate *Gel*: in possibili-
 tate *B* 18 praenuntiationis *Bmg* praescriptionis *Bmg, Gel*: scriptionis *B*
 19 quam non *fort.* aqua *Gel*: a qua *B* 20 tractemus *Rig* tantae *Gel*:
 et ante *B*, ante *Bmg* 21 elementi *Gel*: alimenti *B* 24 quiescebant
Gel: quiescebat *B* 25 uisibilis *Semlerus* 27 dei *Pam*

scilicet ceteris tunc elementis. nam et tenebrae totae adhuc sine cultu siderum informes et tristis abyssus et terra inparata et caelum rude; solus liquor, semper materia perfecta, laeta, simplex, de suo pura, dignum uectaculum deo subiciebat. quid quod exinde dispositio mundi modulatricibus quodammodo aquis deo constitit? nam ut firmamentum caeleste suspenderet in medietate, distinctis aquis fecit; ut terram aridam suspenderet, segregatis aquis expediit. ordinato dehinc per elementa mundo cum incolae darentur, primis aquis praeceptum est animas proferre. primus liquor quod uiueret edidit, ne mirum sit in baptismo, si aquae animare nouerunt. non enim ipsius quoque hominis figurandi opus sociantibus aquis absolutum est? de terra materia conuenit, non tamen habili nisi humecta et sucida, quam scilicet ante quartum diem segregatae aquae in stationem suam superstitute humore limo temperarant. si exinde uniuersa uel plura prosequar, quae de elementi istius auctoritate commemorem, quanta uis eius aut gratia, quot ingenia, quot officia, quantum instrumentum mundo ferat, uereor, ne laudes aquae potius quam baptismi rationes uidear congregasse: licet eo plenius docerem non esse dubitandum, si materiam, quam in omnibus rebus et operibus suis deus disposuit, etiam in sacramentis propriis parere fecit, si quae uitam terrenam gubernat, et in caelesti procurat.

4. Sed ea satis erit praeceperisse, in quibus et ratio baptismi recognoscitur, primum illa, qua iam tunc etiam ipso habitu praenotabant ad baptismi figuram dei spiritum, qui ab initio superuectabatur super aquas, super aquas intinctorum moraturum. sanctum autem utique super sanctum ferebatur et ab eo, quod superferebatur, id quod ferebat sanctitatem mutua-

4 'uectaculum alii sed nescio qui' Oehlerus 4 [subiciebat—6 aquis deo] sic uncis includ. B 7 et ut Gel dispesceret Iun 8 et segregatis B; et del. Gel 11 non enim B, nam Gel 13 conuenit] 'al. deest' Bmg habilis Gel 15 temperarant Lat: temperant B 22 terrenam Urs: aeternam B 25 primum scripsi: prima B qua Urs: quae B 26 praenotabant scripsi: praenotabatur B 27 super aquas prius addidi intinctorum Rig: intinctorem B, intinctos Gel moraturum Bmg, oraturum B, reformaturum Gel 28 et Iun: aut B

batur, quoniam subiecta quaeque materia eius, quae desuper imminet, qualitatem rapiat necesse est, maxime corporalis spiritali et penetrare et insidere facilem per substantiae suae subtilitatem. ita de sancto sanctificata natura aquarum et ipsa
 5 sanctificare concepit. nemo dicat: numquid ipsis enim aquis tingimur, quae tunc in primordio fuerunt? non utique ipsis, nisi ex ea parte qua genus quidem unum, species uero complures. quod autem generi adtributum est, etiam in speciem redundat. ideoque nulla distinctio est, mari quis an stagno,
 10 flumine an fonte, lacu an alueo diluatur, nec quicquam refert inter eos quos Iohannes in Iordane et quos Petrus in Tiberi tinxit. nisi et ille spado, quem Philippus inter uias fortuita aqua tinxit, plus salutis aut minus retulit. igitur omnes aquae de pristina originis praerogatiua sacramentum sanctificationis
 15 consequuntur inuocato deo. superuenit enim statim spiritus de caelis et aquis superest sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificatae uim sanctificandi combibunt. quamquam ad simplicem actum competat similitudo, ut, quoniam uice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur. sed delicta sicut
 20 non in carne comparent, quia nemo super cutem portat maculam idololatriae aut stupri aut fraudis, ita eiusmodi in spiritu sordent, qui est auctor delicti. spiritus enim dominatur, caro famulatur. tamen utrumque inter se communicant reatum, spiritus ob imperium, caro ob ministerium. igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interuentum et spiritus in
 25 aquis corporaliter diluitur et caro in eisdem spiritaliter mundatur.

5. Sed enim nationes extraneae ab omni intellectu spiritalium potestatem eadem efficacia idolis suis subministrant. sed uide
 30 uis aquis sibi mentiuntur. nam et sacris quibusdam per lauacrum initiantur, Isidis alicuius aut Mithrae; ipsos etiam

5 [numquid] *B* 6 nunc *Gel* ipsis *Gel*: ipsi *B* 7 species *scripsi*: specie *B* 11 in Iordane *Gel*: inter Iordanem *B* 15 [deo] *B* 17 combibunt, uice sordium aquis abluantur. Quamquam *B*, combibunt, ut et delicta uice sordium aquis abluantur. Quamquam *Wouueruis*; uice—abluantur *del. Gel* 29 potestatem *Gel*: potestatum *B* potestatum eadem efficacia (*suppl.* aquas) *Oehlerus*, potestatum eandem efficaciam *Hartelius* subministrant *Gel*: subministravit *B*

deos suos lauactionibus efferunt. ceterum uillas, domos, templa
 totasque urbes aspergine circumlatae aquae expiant passim.
 certe ludis Apollinaribus et Eleusiniis tinguuntur idque se in
 regenerationem et impunitatem periuriorum suorum agere prae-
 sumunt. item penes ueteres quisque se homicidio infecerat, 5.
 purgatrices aquas explorabat. igitur si de sola natura aquae,
 quod propria materia sit abluendi, in auspicia emundationis
 blandiuntur, quanto id uerius aquae praestabunt per dei aucto-
 ritatem, a quo omnis natura earum constituta est? si reli-
 gione aquam medicari putant, quae potior religio quam dei 10
 uiui? quo agnito hic quoque studium diaboli recognoscimus
 res dei aemulantis, cum et ipse baptismum in suis exercet.
 quid simile? immundus emundat, perditor liberat, damnatus
 absoluit. suam uidelicet operam destruet diluens delicta, quae
 inspirat ipse. haec quidem in testimonium posita sunt repel- 15
 lentibus fidem, si minime credant rebus dei, quarum adfecta-
 tionibus apud aemulum dei credunt. annon et alias sine ullo
 sacramento immundi spiritus aquis incubant adfectantes illam
 in primordio diuini spiritus gestationem? sciunt opaci quique
 fontes et auii quique riui et in balneis piscinae et euripi in 20
 domibus uel cisternae et putei, qui rapere dicuntur, scilicet
 per uim spiritus nocentis. nam et † esietos et lymphaticos
 et hydrophobos uocant, quos aquae necauerunt aut amentia
 uel formidine exercuerunt. quorsum ista retulimus? ne quis
 durius credat angelum dei sanctum aquis in salutem hominis 25
 temperandis adesse, cum angelus malus profanum commer-
 cium eiusdem elementi in perniciem hominis frequentat. an-
 gelum aquis interuenire si nouum uidetur, exemplum futuri
 praecurrit. piscinam Bethsaidam angelus interueniens com-

3 Eleusiniis *Urs*: Pelusiis *B* 5 quisquis *Gel* 6 purgatrice aqua
Bmg, Gel expiatur *Bmg*, se expiabat *Gel* aqua *Gel*, aquis *Urs*
 7 abluendi *Urs*: adloquendi *B*, adlegendi *Bmg, Gel* in auspicia *Urs*:
 in auspicii *B*, auspicii *Bmg, Gel* 14 deluens *Iun*: sic etiam supra
 18 [aquis] *B* 22 nam & esietos *B*, nam et enectos *Gel*, nam et apo-
 pnicos *Urs*, nam ἐξαστηνός uel nam ἄταις ictos fort. nympholeptos *Och-*
lerus, lymphatos *Gel* 23 hydrophobos *Gel*: hydrophobas *B* 24 exer-
 cuerunt *Bmg, Gel*: execuerunt *B* 26 angelus malus *Gel*: angelis malis *B*
 profanum *Urs*: profanus *B* 27 frequentet *Urs*

mouebat. obseruabant qui ualeitudinem querebantur. nam si
 quis praeuenerat descendere illuc, queri post lauacrum desi-
 nebat. figuram ista medicinae corporalis spiritalem medicinam
 canebat, ea forma qua semper carnalia in figuram spiritualium
 5 antecedunt? proficiente itaque in hominibus gratia dei plus
 aquis et angelo accessit. qui uitia corporis remediabant, nunc
 spiritum medentur; qui temporalem operabantur salutem, nunc
 aeternam reformant; qui unum semel anno liberabant, nunc
 quotidie populos conseruant deleta morte per ablutionem delictorum.
 10 exempto scilicet reatu eximitur et poena. ita resti-
 tuetur homo deo ad similitudinem eius, qui retro ad imaginem
 dei fuerat. imago in effigie, similitudo in aeternitate censetur.
 recipit enim illum dei spiritum, quem tunc de adflatu eius
 acceperat, sed post amiserat per delictum.

15 6. Non quod in aquis spiritum sanctum consequamur, sed
 in aqua emundati sub angelo spiritui sancto praeparamur. hic
 quoque figura praecessit; sic enim Iohannes anteprecursor do-
 mini fuit praeparans uias eius. ita et angelus baptismi arbiter
 superuenturo spiritui sancto uias dirigit ablutione delictorum,
 20 quam fides impetrat obsignata in Patre et Filio et Spiritu
 Sancto. nam si in tribus testibus stabit omne uerbum, quanto
 magis, dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei
 quos et sponsores salutis, sufficit ad fiduciam spei nostrae
 etiam numerus nominum diuinorum? cum autem sub tribus
 25 et testatio fidei et sponsio salutis pignerentur, necessario adi-
 citur ecclesiae mentio, quoniam ubi tres, id est Pater et Filius
 et Spiritus Sanctus, ibi ecclesia, quae trium corpus est.

7. Exinde egressi de lauacro perungimur benedicta unctione
 de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotio
 30 solebant; ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus
 dicitur a chrismate, quod est unctio, quae domino nomen ac-

3 figuram scripsi: figura B 5 itaque in hominibus Gel: ita qui no-
 minibus B 7 spiritui Gel, spiritu Urs 10 restituitur Urs 12 factus
 fuerat uel fuerat formatus fort. effigie Gel: effigiem B 16 spiritui Bmg,
 Gel: spiritu B 17 ante praecursor Pam 21 uerbum dei B; dei del.
 Gel 22 dum Gel: donum B per add. Gel 29 sacerdotium Pam

commodauit, facta spiritalis, quia spiritu unctus est a deo patre, sicut in Actis: collecti sunt enim uere in ista ciuitate aduersus sanctum filium tuum, quem unxisti. sic et in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit; quomodo et ipsius baptismi carnalis actus, quod in aqua mergi- 5 mur, spiritalis effectus, quod delictis liberamur.

8. Dehinc manus imponitur per benedictionem advocans et inuitans spiritum sanctum. sane humano ingenio licebit spiritum in aquam arcessere et concorporationem eorum accom- 10 modatis desuper manibus alio spiritu tantae claritatis animare, deo autem in suo organo non licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem? sed est hoc quoque de ueteri sacramento, quo nepotes suos ex Ioseph, Ephrem et Manassem, Iacob capitibus impositis et intermutatis manibus benedixerit, 15 et quidem ita transuersim obliquatis in se, ut Christum deformantes iam tunc portenderent benedictionem in Christum futuram. tunc ille sanctissimus spiritus super emundata et benedicta corpora libens a patre descendit, super baptismi aquas tanquam pristinam sedem recognoscens conquiescit, columbae 20 figura delapsus in dominum, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis et innocentiae, quod etiam corporaliter ipso felle careat columba. ideoque, estote, inquit, simplices sicut columbae; ne hoc quidem sine argumento praecedentis figurae. quemadmodum enim post aquas diluuii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum, ut ita 25 dixerim, mundi pacem caelestis irae praeco columba terris annuntiauit dimissa ex arca et cum olea reuersa, quod signum etiam apud nationes paci praetenditur, eadem dispositione spiritalis effectus terrae id est carni nostrae emergenti de lauacro post uetera delicta columba sancti spiritus aduolat pacem dei 30

2] Act. 4, 27. 22] Matth. 10, 16.

1 spiritu *Gel*: spiritus *B* 2 enim uere *Gel*: enimuero *B* 5 et spiritus ipsius *B*; spiritus *del. Gel* 9 aerum *Scal* 13 Efre^m *B*, Ephraim *Urs* 15 Chreston *Scal* deformantis *B* 18 labens *Scal* et super *Iun* 28 etiam apud *Gel*: apud etiam *B* 29 emergenti *Gel*: emergendi *B*

adferens, emissa de caelis, ubi ecclesia est arca figurata. sed mundus rursus deliquit; quo male comparatur baptismus diluio. itaque igni destinatur, sicut et homo qui post baptismum delicta restaurat, ut hoc quoque in signum admonitionis nostrae debeat accipi.

5 9. Quot igitur patrocinia naturae, quot priuilegia gratiae, quot sollemnia disciplinae figurae praestructiones precationes religionem aquae ordinauerunt? primo quidem cum populus de Aegypto liber et expeditus uim regis Aegypti per aquam transgressus euadit, ipsum regem cum totis copiis aqua ex-

10 tinxit. quae figura manifestior in baptismi sacramento? liberantur de saeculo nationes per aquam scilicet et diabolus dominatorem pristinum in aqua oppressum derelinquunt. item aqua de amaritudinis uitio in usum commodae suauitatis Mosi ligno remediatur. lignum illud erat Christus uenenatae et

15 amarae retro naturae uenas in saluberrimas aquas baptismi scilicet ex sese remediens. haec est aqua, quae de comite petra populo defluebat. si enim petra Christus, sine dubio aqua in Christo baptismum uidemus benedici. quanta aquae gratia penes deum et Christum eius est ad baptismi confir-

20 mationem! nunquam sine aqua Christus: siquidem et ipse aqua tingitur, prima rudimenta potestatis suae uocatus ad nuptias aqua auspicatur, cum sermonem facit, sitientes ad aquam suam inuitat sempiternam, cum de agape docet, aquae calicem pauperi oblatum inter opera dilectionis probat, apud

25 puteum uires resumit, super aquam incedit, libenter transfretat, aquam discentibus ministrat. perseuerat testimonium baptismi usque ad passionem: cum deditur in crucem, aqua interuenit; sciunt Pilati manus: cum uulneratur, aqua de latere prorumpit; scit lancea militis.

30 10. Diximus, quantum mediocritati nostrae licuit, de uersis quae baptismi religionem struunt; nunc ad reliquum

1 sed] si et *Iun* 2 delinquit *Urs* comparatur *Iun*: comparetur *B*
 diluio itaque ignis *Iun* 5 sq. quot *ter Gel*: quod *ter B* 8 liber et *scripsi*:
 libere *B*, liber *Urs*, *del. Rig* expeditus *del. Urs*. 12 derelinquunt *Gel*:
 derelinquit *B* 13 usum *Lat*: suum *B* commodae *scripsi*: commodum *B*
 15 in saluberrimas *Pam*: insaluberrimas *B* 18 aquae *Urs* praedici
 fort. 24 pauperi *Urs*: patri *B*, fratri *Pam*

statum eius aequè ut potero progrediar de quaestiunculis quibusdam. baptismus ab Iohanne denuntiatus iam tunc habuit quaestionem, ab ipso quidem domino propositam Pharisaeis, caelestisne is baptismus esset an uero terrenus? de quo illi non ualuerunt constanter respondere, utpote non intellegentes, 5 quia nec credentes. nos porro quantula fide sumus, tantulo et intellectu possumus aestimare diuinum quidem eum baptismum fuisse, mandatu tamen, non et potestate, quod et Iohannem a domino missum legimus in hoc munus ceterum humanum condicione. nihil enim caeleste praestabat, sed caelestibus 10 praeministrabat paenitentiae scilicet praepositus, quae est in hominis potestate. denique legis doctores et Pharisei, qui credere noluerunt, nec paenitentiam egere. quod si paenitentia humanum est, et baptismus ipsius eiusdem condicionis fuerit necesse est, aut daret et spiritum sanctum et remissionem delictorum, si caelestis fuisset. sed neque peccatum 15 dimittit neque spiritum indulget nisi deus solus. etiam ipse dominus, nisi ipse prius ascenderet ad patrem, aliter negauit spiritum descensurum. id quod dominus nondum conferebat, seruus utique praestare non potuisset. adeo postea in Actis 20 Apostolorum inuenimus, quoniam, qui Iohannis baptismum habebant, non acceperant spiritum sanctum, quem ne auditu quidem nouerant. ergo non erat caeleste, quod caelestia non exhibebat, cum ipsum, quod caeleste in Iohanne fuerat, spiritus prophetiae, post totius spiritus in dominum translationem usque 25 adeo defecerit, ut quem praedicauerat, quem aduenientem designauerat, postmodum an ipse esset miserit sciscitatum. agebatur itaque baptismus paenitentiae quasi candidatus remissionis et sanctificationis in Christo subsecuturae. nam quod praedicabat baptismum paenitentiae in remissionem delictorum, in 30 futuram remissionem enuntiatum est: siquidem paenitentia antecedit, remissio subsequitur, et hoc est uiam praeparare; qui autem praeparat, non idem ipse perficit, sed alii perficiendum

4] cf. Marc. 11, 30. 18] cf. Ioh. 16, 7.

8 mandatu *Gel*: mandatum *B* 12 denique — 13 egere *fort. delenda censet Harnackius* 13 egere *Lat*: agere *B* 20 potuisset *scripsi*: posset *B* praestare posset? *Rig* 25 et prophetiae *B*; et *del. Gel* 33 perficit *Gel*: perfecit *B*

procurat. ipse profitetur sua non esse caelestia, sed Christi, dicendo: qui de terra est, de terra loquitur; qui de supernis uenit, super omnes est: item sola se paenitentia tingere, uenturum mox qui tingeret in spiritu et igni. sci-
 5 licet quia uera et stabilis fides aqua tingitur in salutem, simulata autem et infirma igni tingitur in iudicium.

11. Sed ecce, inquiunt, uenit dominus et non tinxit. legimus enim: et tamen is non tinguebat, uerum discipuli eius. quasi reuera ipsum suis manibus tincturum Iohannes praedi-
 10 casset. non utique sic intellegendum est, sed simpliciter dictum more communi, sicut est uerbi gratia: imperator proposuit edictum aut praefectus fustibus cecidit: numquid ipse proponit aut numquid ipse caedit? semper is dicitur facere, cui prae-
 15 ministratur. ita erit accipiendum, ipse uos tinguet, pro eo quod est, per ipsum tinguemini uel in ipsum. sed ne moueat quosdam quod non ipse tinguebat. in quem enim tingeret? in paenitentiam? quo ergo illi praecursorem? in peccatorum remissionem, quam uerbo dabat? in semetipsum, quem humi-
 20 litate celabat? in spiritum sanctum, qui nondum ad patrem ascenderat? in ecclesiam, quam nondum apostoli struxerant? itaque tinguebant discipuli eius ut ministri, ut Iohannes anteprecursor, eodem baptismo Iohannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius nisi postea Christi, qui tunc utique a disconti-
 25 bus dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria domini, nec instructa efficacia lauacri per passionem et resurrectionem, quia nec mors nostra dissolui posset nisi domini passione nec uita restitui sine resurrectione ipsius.

12. Cum uero praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, ex illa maxime pronuntiatione domini qui ait: nisi
 30 natus ex aqua quis erit, non habet uitam, suboriuntur scrupulosi, immo temerarii retractatus quorundam, quomodo ex

2] Luc. 3, 16. Matth. 3, 11. 8] Ioh. 4, 2. 29] Ioh. 3, 5.

3 in sola *Urs* 5 stabilis fides aqua *Rig*: stabilis aquae fides qua *B*
 9 quasi *B*, quia *Gel* 13 caedit *Gél*: caecidit *B* praeministratur *B*,
 fit *Bmg* 19 spiritum sanctum *Gel*: spiritus sancto *B* ad patrem ascen-
 27 resurrectione *Iun*: sur-
 rectione *B*

ista praescriptione apostolis salus competat, quos tinctos non inuenimus in domino praeter Paulum. immo cum Paulus solus ex illis baptismum Christi induerit, aut praeiudicatum esse de ceterorum periculo qui careant aqua Christi, ut praescriptio salua sit, aut rescindi praescriptionem, si etiam non 5 tinctis salus statuta est. audiui, domino teste, eiusmodi, ne quis me tam perditum existimet, ut ultro excogitem libidine stili, quae aliis scrupulum incutiant. et nunc illis, ut potero, respondebo, qui negant apostolos tinctos. nam si humanum Iohannis baptismum inierant et dominicum desiderabant, qua- 10 tenus unum baptismum definierat ipse dominus dicens Petro perfundi uolenti: qui semel lauit, non habet necesse rursum, quod utique non tincto non omnino dixisset, et haec est probatio exerta aduersus illos qui adimunt apostolis etiam Iohannis baptismum, ut destruant aquae sacramentum. an cre- 15 dibile uideri potest in his personis uiam tunc domini non praeparatam id est baptismum Iohannis, quae ad uiam domini per totum orbem aperiendam destinabantur? ipse dominus nullius paenitentiae debitor tinctus est: peccatoribus non fuit necesse? quod ergo alii tincti non sunt, non tamen comites Christi, sed 20 aemuli fidei, legis doctores et Pharisei? unde et suggeritur, cum aduersantes domini tingui noluerint, eos qui dominum sequebantur tinctos fuisse nec cum aemulis suis sapuisse, maxime quando dominus, cui adhaerebant, testimonio Iohannem extulisset, nemo, dicens, maior inter natos feminarum 25 Iohanne baptizatore. alii plane satis coacte iniciunt tunc apostolos baptismi uicem implesse, cum in nauicula fluctibus adpersi operti sunt; ipsum quoque Petrum per mare ingre-

12] Ioh. 13, 6. 25] Math. 11, 11.

1 praescriptione *Bmg, Gel*, praescriptione praestructione *B* 6 tinctis *Gel*: tinctus *B* in eiusmodi *B*; in *del. Gel* 7 ut *Lat*: et *B* excogitem *Oehlerus*: excogitet *B*, exagitet *Gel*, exagitem *Lat* libidine *Urs*: libidinem *B* 8 incutiat *Gel* 11 definiebat *Urs* 12 uolenti *Iun*: nolenti *B* 18 destinabantur? ipse *Gel*: destinabatur ipse *B* 20 quid ergo *Pam* sint? *Urs* 21 fidei *Pam*: fide *B* interrogationis signum posui 22 et cum *B*; et *del. Gel* 23 nec *Gel*: ne *B* 24 si cui *B*; si *del. Gel* 28 dominum opperiti *fort*. operti aspersi *Hartelius*

dientem satis mersum. ut opinor autem, aliud adspergi uel
intercipi uolentia maris, aliud tingui disciplina religionis. ce-
terum nauicula illa figuram ecclesiae praeferibat, quod in mari
id est saeculo fluctibus id est persecutionibus et temptationibus
5 inquietatur, domino per patientiam uelut dormiente, donec ora-
tionibus sanctorum in ultimis suscitatus compescat saeculum
et tranquillitatem suis reddat. nunc siue tincti quoquo modo
fuerunt siue illoti perseuerauerunt, ut et illud dictum domini
de uno lauacro sub Petri persona ad nos tantummodo spectet,
10 de salute tamen apostolorum satis temerarium est aestimare,
quia illis uel primae adlectionis et exinde indiuiduae familiari-
tatis praerogatiua compendium baptismi conferre posset, cum
illi, opinor, sequebantur illum qui credenti cuique salutem polli-
cebatur. fides tua te, aiebat, saluum fecit, et, remittentur
15 tibi peccata, credenti utique nec tamen tincto. id si
apostolis defuit, nescio quorum fide uno uerbo domini susci-
tatus teloneum dereliquit, patrem et nauem et artem qua uitam
sustentabat deseruit, patris exsequias desepexit, summum illud
domini praeceptum, qui patrem aut matrem mihi praeetu-
20 lerit, non est me dignus, ante perfecit quam audiuit

13. Hic ergo scelestissimi illi prouocant quaestiones. adeo
dicunt: baptismus non est necessarius quibus fides satis est;
nam et Abraham nullius aquae nisi fidei sacramento deo pla-
cuit. sed in omnibus posteriora concludunt et sequentia ante-
25 cedentibus praeualent. fuerit salus retro per fidem nudam ante
domini passionem et resurrectionem; at ubi fides aucta est
credendi in natiuitatem passionem resurrectionemque eius, ad-
dita est ampliatio sacramento, obsignatio baptismi, uestimentum
quodammodo fidei, quae retro erat nuda nec potest iam sine
30 sua lege. lex enim tingendi imposita est et forma praescripta.

14] Marc. 10, 52. 19] Matth. 10, 37.

11 quia *Gel*: quae *B* cum illo familiaritatis *Iun* 12 cum illi *Urs*: cum
illo *B*, cumulo *Scal*, cum ilico *Hartelius* 14 remittantur *Gel* 16 quo-
rum fide *Oehlerus*: quorum fides *B*, quorsum fidens *Scal* suscitata *Urs*
18 qui patris *B*; qui *del. Rig* illud *Urs*: illius *B* 27 credendo *fort.*
28 sacramenti *Harnackius* 29 potest iam *B*, potentiam habuit *Bmg, Gel*

ite, inquit, docete nationes tinguentes eas in nomen Patris et Filii et Spiritus Sancti. huic legi collata definitio illa, nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum caelorum, obstrinxit fidem ad baptismi necessitatem. itaque omnes exinde credentes tingue-
bantur. tunc et Paulus, ubi credidit, tinctus est. et hoc est
quod et dominus in illa plaga orationis praeceperat, exsurge,
dicens, et introi Damascum, illic tibi demonstrabitur,
quid debeas agere, scilicet tingui, quod solum ei deerat.
alioquin satis didicerat atque crediderat Nazarenum esse domi-
num dei filium.

14. Sed de ipso apostolo reuoluunt: quod dixerit: non enim me ad tingendum Christus misit. quasi hoc argumento baptismus adimatur. cur enim tinxit Gaium et Crispum et Stephanæ domum? quamquam etsi non eum miserat Christus
ad tingendum, tamen aliis apostolis praeceperat tingere. uerum
haec pro condicione tunc temporis ad Corinthios scripta sunt,
quoniam schismata et dissensiones inter illos mouebantur, dum
alius Paulo deputat, alius Apollo. propter quod pacificus apostolus,
ne sibi omnia defendere uideretur, non ad tingendum
ait se missum, sed ad praedicandum. nam et prius est praedicare,
posterius tingere. et prius praedicatum. puto autem,
licuit et tingere, cui licuit praedicare.

15. Nescio si quid amplius ad controuersiam baptismi uentilatur. sane retexam quod supra omisi, ne imminentes sensus
uidear interciderere. unus omnino baptismus est nobis, tam ex
domini euangelio quam ex apostoli litteris, quoniam unus deus
et unum baptisma et una ecclesia in caelis. sed circa haereticos
sane quid custodiendum sit, digne quis retractet. ad nos
enim editum est. haeretici autem nullum habent consortium
nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio

1] Matth. 28, 19. 3] Ioh. 3, 5. 7] Act. 9, 6. 12] 1 Cor. 1, 17.

7 et B, ei Urs, del. Gel 19 Apollini Harnackius 22 et scripsi:
sed B, si Bmg, Gel, sed sit Urs, sic Oehlerus 26 tam Gel: tamen B
27 unus deus et Urs: unus et B, unus dominus et Lat 28 baptisma
Urs: baptismum B 29 quid Pam.: quae B

communicationis. non debeo in illis cognoscere quod mihi est praeceptum, quia non idem deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem, ideoque nec baptismus unus, quia non idem; quem cum rite non habeant, sine dubio non habent, 5 nec capit numerari quod non habetur; ita nec possunt accipere, quia non habent. sed de isto plenius iam nobis in Graeco digestum est. semel ergo lauacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet. ceterum Israel Iudaeus quotidie lauat, quia quotidie inquinatur. quod ne in nobis 10 quoque factitaretur, propterea de uno lauacro definitum est. felix aqua, quae semel abluit, quae ludibrio peccatoribus non est, quae non adsiduitate sordium infecta rursus quos diluit inquinat.

16. Est quidem nobis etiam secundum lauacrum, unum et 15 ipsum, sanguinis scilicet, de quo dominus, habeo, inquit, baptismo tingui, cum iam tinctus fuisset. uenerat enim per aquam et sanguinem, sicut Iohannes scripsit, ut aqua tingeretur, sanguine glorificaretur, perinde nos faceret aqua uocatos, sanguine electos. hos duos baptismos de uulnere per- 20 fossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem eius crederent, aqua lauarentur, qui aqua lauissent, etiam sanguinem portarent. hic est baptismus qui lauacrum et non acceptum repraesentat et perditum reddit.

17. Superest ad concludendam materiolum de observatione 25 quoque dandi et accipiendi baptismi commonefacere. dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter ecclesiae honorem, quo saluo salua pax est. alioquin etiam laicis ius est. quod enim ex aequo accipitur, ex aequo 30 dari potest. nisi episcopi iam aut presbyteri aut diaconi, uocantur discentes. domini sermo non debet abscondi ab ullo.

15] Luc. 12, 50. 16] cf. 1 Ioh. 5, 6.

1 agnoscere *Semlerus* 8 Iudaeus *delendum censet Harnackius*
 18 perinde *scripsi*: proinde *B* ut nos *Lat* faceret *Lat*: facere *B*
 20 omisit quia qui *Lat* 21 sanguine *fort.* potarent *Gel*, postularent
fort. 25 baptismum *Gel* 30 uocarentur *Lat* 31 discentes *Lat*: di-
 centes *B*

perinde et baptismus, aequae dei census, ab omnibus exerceri potest. sed quanto magis laicis disciplina uerecundiae et modestiae incumbit, cum ea maioribus competant, ne sibi adsumant dicatum episcopis officium? episcopatus aemulatio schismatum mater est. omnia licere dixit sanctissimus apostolus, sed non omnia expedire. sufficiat scilicet in necessitatibus ut utaris, sicubi aut loci aut temporis aut personae condicio compellit. tunc enim constantia succurrentis excipitur, cum urget circumstantia periclitantis, quoniam reus erit perditioni hominis, si supersederit praestare quod libere potuit. petulantia autem mulieris, quae usurpauit docere, utique non etiam tinguendi ius sibi pariet, nisi si quae noua bestia euenerit similis pristinae, ut, quemadmodum illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. quodsi quae Pauli perperam inscripta sunt exemplum Theclae ad licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt, sciant in Asia presbyterum, qui eam scripturam construxit, quasi titulo Pauli de suo cumulans, conuictum atque confessum id se amore Pauli fecisse loco decessisse. quam enim fidei proximum uideretur, ut is docendi et tinguendi daret feminae potestatem qui ne discere quidem constanter mulieri permisit? taceant, inquit, et domi maritos suos consulant.

18. Ceterum baptismum non temere credendum esse sciunt quorum officium est. 'omni petenti te dato' suum habet titulum perinde ad eleemosynam pertinentem. immo illud potius perspicendum: nolite dare sanctum canibus et porcis proicere margaritam uestram, et: manus ne facile im-

5] cf. 1 Cor. 6, 12, 10, 23. 21] 1 Cor. 14, 34. 25] Matth. 7, 6. 26] 1 Tim. 5, 22.

1 perinde *scripsi*: proinde *B* 3 competant *Rig*: competat *B* 4 episcopis *Urs*: episcopi *B* officium? episcopatus aemulatio *Iun*: officium episcopatus. aemulatio *B* 6 ut *del. Rig* 10 petulantiae *Oehlerus* mulieris *Urs*: mulier *B*, mulierum *Gel* 12 bestiae uenerit *Iun* 14 Paulo *Urs* inscripta *scripsi*: scripta *B*, adscripta *Urs* sunt *B*, legunt *Gel* 15 exemplum *Bmg, Gel*, scriptum *B* exemplum Theclae *del. Rig* tinguendique *Gel*: tinguendi quae *B* 17 titulum *fort.*, titulos *Hartelius* conuictum apud Ioannem atque *Iun* 20 discere *Gel*: docere *B*, doceri *Hartelius* 24 proinde *Urs* 26 margarita uestra *Urs*, margaritas uestras *Pam*

posueris, ne participes aliena delicta. si Philippus tam facile tinxit eunuchum, recogitemus manifestam et exertam dignationem domini intercessisse. spiritus Philippo praeceperat in eam uiam pertendere; spado et ipse inuentus est non otiosus, nec qui subito tingui concupisceret, sed ad templum orandi gratia profectus scripturae diuinae impressus sic oportebat de-
 5 preendi, cui ultro deus apostolum miserat, quem rursus spiritus ut se curriculo eunuchi adiungeret iussit: scriptura ipsius fidei occurrit in tempore, exhortatus adsumitur, dominus ostenditur,
 10 fides non moratur, aqua non expectatur, apostolus perfecto negotio eripitur. sed et Paulus reuera cito tinctus est. cito enim cognouerat Simon hospes uas eum esse electionis constitutum. dei dignatio suas praemittit praerogatiuas; omnis petitio et decipere et decipi potest. itaque pro cuiusque per-
 15 sonae condicione ac dispositione, etiam aetate, cunctatio baptismi utilior est, praecipue tamen circa paruulos. quid enim necesse, si non tam necesse est, sponsores etiam periculo ingeri; qui et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt et prouentu malae indolis falli? ait quidem dominus: nolite
 20 illos prohibere ad me uenire. ueniant ergo, dum adollescunt; ueniant, dum discunt, dum quo ueniant docentur; fiant Christiani, cum Christum nosse potuerint. quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum? cautius agetur in saecularibus, ut cui substantia terrena non creditur, diuina
 25 credatur? norint petere salutem, ut petenti dedisse uidearis. non minore de causa innupti quoque procrastinandi, in quibus temptatio praeparata est tam uirginibus per maturitatem quam uiduis per uacationem, donec aut nubant aut continentiae corroborentur. si qui pondus intellegant baptismi, magis timebunt con-
 30 secutionem quam dilationem; fides integra secura est de salute.

19] Matth. 19, 14.

4 pertendere *Urs*: praetendere *B* 6 deprendi *B*, deprehendi *Rig*
 11 tinctus *Pam*: unctus *B* 12 Simon *B*, Iudas *Pam*, Ananias *Lat*
 15 ac *Gel*: a *B* 16 necesse est *Pam* 17 si non tam necesse *om. Gel*
 ingeri, qui *Gel*: integri, quid *B*, ingeri? quia *Urs* 19 prouentu *Gel*:
 prouentum *B* 22 quid *Gel*: quod *B* 24 ut *B*, nec *fort.* 25 interroga-
 tionis signum posuit *Hartelius* petenti *Gel*: petendi *B* 28 uaca-
 tionem *Urs*: uagationem *B* aetate corroborentur *fort.*

19. Diem baptismo sollemniozem Pascha praestat, cum et passio domini in qua tinguimur adimpleta est. nec incongruenter ad figuram interpretabitur, quod cum ultimum Pascha dominus esset acturus, missis discipulis ad praeparandum, conuenietis, inquit, hominem aquam baiulantem, Paschae celebrandae locum de signo aquae ostendit. exinde Pentecoste ordinandis lauacris laetissimum spatium est, quo et domini resurrectio inter discipulos frequentata est, et gratia spiritus sancti dedicata, et spes aduentus domini subostensa, quod tunc in caelos recuperato eo angeli ad apostolos dixerunt sic uenturum, quemadmodum et in caelos conscendit, utique in Pentecoste. sed enim Hieremias cum dicit: et congregabo illos ab extremis terrae in die festo, Paschae diem significat et Pentecostes, qui est proprie dies festus. ceterum omnis dies domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de sollemnitate interest, de gratia nihil refert.

20. Ingressuros baptismum orationibus crebris, ieiuniis et geniculationibus et peruigiliis orare oportet et cum confessione omnium retro delictorum, ut exponant etiam baptismum Iohannis. tinguebantur, inquit, confitentes delicta sua. nobis gratulandum est, si nunc publice confitemur iniquitates aut turpitudines nostras. simul enim et de pristinis satisfacimus conflictatione carnis et spiritus et subsecuturis temptationibus munimenta praestruimus. uigilate et orate, inquit, ne incidatis in temptationem. et ideo, credo, temptati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum dominum destituerint, et qui cum eo perstiterit et gladio sit usus, ter etiam negauerit; nam et praecesserat dictum, neminem intemptatum regna caelestia consecuturum. ipsum dominum post lauacrum statim temptationes circumsteterunt quadraginta diebus ieiuniis functum. ergo et nos, dicet aliquis, a lauacro potius ieiunare oportet.

4] Marc. 14, 13. 12] Hier. 31, 8. 20] Matth. 3, 6. 24] Matth. 26, 41. 28] cf. Luc. 22, 28. 29.

2 quam Urs 3 ad Gel: aut B, quis ad Urs 4 inuenietis Pam
7 latissimum Bmg, Gel quo Gel: quod B 16 sollemnitate B 21 nunc
Iun: non B, del. Heraldus 24 munimenta Gel: monumenta B 26 ad-
prae-hensum B 27 perstiterit Gel: praestitit B 31 protinus Scal

et quis enim prohibet, nisi necessitas gaudii et gratulatio salutis? sed dominus, quantum aestimo, de figura Israelis exprobrationem in ipsum retorsit. namque populus mare transgressus et in solitudinem translatus per quadraginta annos illic cum
 5 diuinis copiis aleretur, nihilominus uentris et gulae meminerat quam dei. deinde dominus post aquam segregatus in deserta quadraginta dierum ieiunia emensus ostendit non pane uiuere hominem dei, sed dei uerbo temptationesque plenitudini et immoderantiae uentris appositas abstinentia elidi. igitur bene-
 10 dicti, quos gratia dei expectat, cum de illo sanctissimo lauacro noui natalis ascenditis et primas manus apud matrem cum fratribus aperitis, petite de patre, petite de domino, peculia gratiae, distributiones charismatum subiacere. petite, et accipietis, inquit. quaesistis enim et inuenistis; pulsastis et
 15 apertum est uobis. tantum oro, ut, cum petitis, etiam Tertulliani peccatoris memineritis.

13] Matth. 7, 6.

1 ecquis *Oehlerus* ■ quantum existimo *Urs* 4 et *Gel*: est *B*, om. *Rig* solitudinem *Iun*: solitudine *B* 6 proinde *Lat* deserto *Urs* 12 domino] petite de spiritu sancto *addenda fort.* 13 gratiae *Oehlerus*: gratia *B*, gratias *Gel* subiacente *Gel*, subiiciente *Pam* distributiones charismatum subiacere *ut glossam delet Harnackius*

VIII.

DE PUDICITIA.

1. Pudicitia, flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, prae-
iudicium omnibus bonae mentis, quamquam rara nec facile 5
perfecta uixque perpetua, tamen aliquatenus in saeculo morabitur, si natura praestruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit, siquidem omne animi bonum aut nascitur aut eruditur aut cogitur. sed ut mala magis uincunt, quod
ultimorum temporum ratio est, bona iam nec nasci licet, ita 10
corrupta sunt semina, nec erudiri, ita deserta sunt studia, nec cogi, ita exarmata sunt iura. denique de qua incipimus eo usque iam exoleuit, ut non eiuratio, sed moderatio libidinum pudicitia credatur isque satis castus habeatur, qui minus non
castus fuerit. sed uiderit saeculi pudicitia cum saeculo ipso, 15
cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo seruitio si cogebatur; nisi quod infeliciores etiam, si stetisset ut infructuosa, quae non apud deum egisset. malim nullum bonum quam uanum. quid prodest esse, quod non
prodest? nostrorum bonorum status iam mergitur, Christianae 20
pudicitiae ratio concutitur, quae omnia de caelo trahit, et naturam per lauacrum regenerationis, et disciplinam per instrumentum praedicationis, et censuram per iudicia ex utroque

6] cf. Iuuenal. VI, 1 sqq.

omnis *Gel* 13 eiuratio *Ciacconius*: ei ratio *B*, eius ratio *Gel*
14 minus non *scripsi*: non minus *B*, minus *Rig*, a nonariis *Iun*, non
nimis *Urs*, *Harrisius*, nomine *Oehlerus* 15 incestus *Urs* 18 malim *Urs*:
malum *B*, malo *Gel* 19 nullum *Gel*: nullumque *B* quid *Gel*: quod *B*
quod *addidi*, quod esse *add. Gel* 20 mergitur *B*, exigitur *Urs*

testamento coacta constantius ex metu et uoto aeterni ignis et regni. aduersus hanc nonne dissimulare potuissem? audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium. pontifex scilicet maximus, quod est episcopus episcoporum, edicit:
 5 ego et moechiae et fornicationis delicta paenitentia functis dimitto. o edictum cui adscribi non poterit BONUM FACTUM! et ubi proponetur liberalitas ista? ibidem, opinor, in ipsis libidinum ianuis, sub ipsis libidinum titulis. illic eiusmodi paenitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa uersabitur.
 10 illic legenda est uenia, quo cum spe eius intrabitur. sed hoc in ecclesia legitur, et in ecclesia pronuntiatur, et uirgo est. absit, absit a sponsa Christi tale praeconium! illa, quae uera est, quae pudica, quae sancta, carebit etiam aurium macula. non habet, quibus hoc repromittat, et si habuerit, non repro-
 15 mittit, quod et terrenum dei templum citius spelunca latronum appellari potuit a domino quam moechorum et fornicatorum. erit igitur et hic aduersus psychicos titulus, aduersus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam leuitatis obiecent. numquam societatis repudium
 20 delicti praeiudicium. quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando ueritas cum paucis ametur. at enim me non magis dedecorabit utilis leuitas quam ornarit nocens. non suffundor errore quo carui, quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco. nemo proficiens erubescit. habet et
 25 in Christo scientia aetates suas, per quas deuolutus est et apostolus. cum paruulus, inquit, essem, tamquam paruulus loquebar, tamquam paruulus sapiebam; at ubi uir sum

15] cf. Matth. 21, 13. 26] 1 Cor. 13, 11.

1 et coacta B; et del. Lat 2 nonne B, nuncne Gel, nunc, ne Iun, nec Hartelius potuissem, audio Iun 3 peremptorium Gel: peremptorem B 4 quod del. Gel est add. Urs 5 delicta paenitentia add. Gel functis Gel: funes B 10 cum spe eius Gel: conspectius B 14 habebit Urs repromittet Urs 15 quoniam Gel 17 erit igitur Gel: erigitur B 19 obiecent Gel: obiiicient B 20 praeiudicium est Gel 21 non Gel: nos B 22 decorabit Rig utilis Ciacconius: inutilis B 23 carui quia del. Urs 27 tanquam paruulus sapiebam C (= liber Clementis), om. B, Gel

factus, ea quae paruuli fuerant euacuauit. adeo deuertit a sententiis pristinis nec ideo deliquit, quod aemulator factus est non paternarum traditionum, sed Christianarum, optans etiam ut praeciderentur qui circumcisionem detinendam suadebant. atque utinam et isti, qui meram et ueram integritatem carnis obtruncant amputantes non summam superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, cum moechis et fornicatoribus ueniam pollicentur aduersus principalem Christiani nominis disciplinam, quam ipsum quoque saeculum usque adeo testatur, ut, si quando, eam in feminis nostris inquinamenti potius carnis quam tormentis punire contendat id uolens eripere quod uitae anteponunt. sed iam haec gloria extinguatur et quidem per eos quos tanto constantius oportuerat eiusmodi maculis nullam subscribere ueniam, quanto propterea, quotiens uolunt, nubunt, ne moechiae et fornicationi succidere cogantur, quod melius est nubere quam uri. nimirum propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus extinguetur. cur ergo et crimina postmodum indulgent paenitentiae nomine, quorum remedia praestituunt multinubentiae iure? nam et remedia uacabunt, cum crimina indulgentur et crimina manebunt, si remedia uacabunt. itaque utrobique de sollicitudine et negligentia ludunt, praecauendo uanissime quibus parcunt et parcendo ineptissime quibus praecauent, cum aut praecauendum non sit ubi parcitur aut parcendum non sit ubi praecauetur. praecauent enim, quasi nolint admitti tale quid, indulgent autem, quasi uelint admitti; quando si admitti nolint, non debeant indulgere, si indulgere uelint, non debeant praecauere. nec enim moechia et fornicatio de modicis et de mediis delictis deputabuntur, ut utrumque competat, et sollicitudo quae praecauet et securitas quae indulget. sed cum ea sint quae culmen criminum teneant, non capit et indulgeri

4] cf. Gal. 5, 12. 16] 1 Cor. 7, 9.

1 deuertit *C*, diuertit *B*, *Gel* 3 Christianarum *C*, Christianorum *B*, *Gel*
 6 obtruncant amputantes *Gel*: obtruncatam putantes *B* 12 anteponunt *Gel*:
 anteponunt *B*, anteponant *Urs* 14 quanto *Urs*: quando *B* 15 nubunt *Urs*:
 nubant *B* 16 quoniam *Gel* 18 et crimina *C*, crimine *B* 26 tale quid *C*,
 aliquid *B* 29 mediis *B*, maximis *Urs* ut *add. Gel* 31 capit *Urs*: capiunt *B*

quasi modica et praecaueri quasi maxima. nobis autem maxima aut summa sic quoque praecaentur, dum nec secundas quidem post fidem nuptias permittitur nosse, nuptialibus et dotalibus, si forte, tabulis a moechiae et fornicationis opere diuersas, et
 5 ideo durissime nos infamantes paracletum disciplinae enormitate digamos foris sistimus. eundem limitem liminis moechis quoque et fornicatoribus figimus ieiunas pacis lacrimas profusuris nec amplius ab ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis.

2. Ceterum deus, inquit, bonus et optimus et misericors
 10 et miserator et misericordiae plurimus, quam omni sacrificio anteponit, non tanti ducens peccatoris mortem quam paenitentiam, salutificator omnium hominum et maxime fidelium. itaque et filios dei misericordes et pacificos esse oportebit, donantes inuicem sicut et Christus donauit nobis, non iudicantes, ne
 15 iudicemur. domino enim suo stat quis uel cadit: tu quis es, ut seruum iudices alienum? dimitte, et dimittetur tibi. talia et tanta futilia eorum, quibus et deo adulantur et sibi lenocinantur, effeminantia magis quam uigorantia disciplinam, quantis et nos et contrariis possumus repercutere, quae
 20 et dei seueritatem intemptent et nostram constantiam prouocent? quia etsi bonus natura deus, tamen et iustus. ex causa enim, sicut sanare nouit, ita et caedere, faciens pacem, sed et condens mala, paenitentiam malens, sed et Hieremiae mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur. quod, et si ieiunauerint, inquit, non exaudiam obsecrationem eorum.
 25 et rursus: et tu ne adoraueris pro populo et ne postulaueris pro his in prece et oratione, quoniam non exaudiam in tempore, quo inuocauerint me, in tempore afflictionis suae. et adhuc supra, idem misericordiae
 30 praelator quam sacrificii: et tu ne adoraueris pro populo

9] cf. Ioel 2, 13. 10] cf. Hos. 6, 6. 11] cf. Ezech. 33, 6. 12] 1 Tim. 4, 10. 15] Rom. 14, 4. 22] cf. Es. 45, 7. 23] Hier. 14, 12. 24] ibid. 11, 14 sqq. 26] ibid. 7, 15 sqq.

2 ne *Lat* 4 et ideo *Urs*: sed ideo *B* 5 paracletum istum *fort.* 12 saluificator *Urs* 17 futilia *B*, sparsilia *C* et *codex Remensis a Pithoeo inspectus* 24 quod et] quoniam *C* 28 inuocauerint *C*, inuocauerit *B* in *C*, et in *B* 29 idem *Gel*: hisdem *B*

isto et ne postulaueris misericordiam consequi eos et
 ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam
 utique misericordiam postulantes, utique ex paenitentia flentes
 et ieiunantes et afflictationem suam offerentes deo. deus enim
 zelotes, et qui naso non deridetur, adulantium scilicet boni-
 tati eius, et qui licet patiens, tamen per Esaïam comminatur
 patientiae finem: tacui, numquid et semper tacebo et
 sustinebo? quieui uelut parturiens, exurgam et are-
 scere faciam. ignis enim procedet ante faciem ipsius,
 et exuret inimicos eius, non solum corpus, uerum et animas
 occidens in gehennam. ceterum indicantibus quomodo dominus
 comminetur ipse demonstrat: quo enim iudicio iudicaue-
 ritis, iudicabitur de uobis. ita non prohibuit iudicare,
 sed docuit. unde et apostolus indicat et quidem in causa for-
 nicationis, dedendum eiusmodi hominem satanae in interitum
 carnis, increpans etiam quod fratres non apud sanctos iudica-
 rentur. adiciens enim inquit: ut quid mihi eos qui foris sunt
 iudicare? dimittis autem, ut dimittatur tibi a deo. delicta
 mundantur, quae quis in fratrem, non deum admiserit. debi-
 toribus denique dimissuros nos in oratione. profitemur, sed
 non decet ultra de auctoritate scripturarum eiusmodi funem
 contentiosum alterno ductu in diuersa distendere, ut haec re-
 stringere frenos disciplinae, illa laxare uideatur, quasi incertae
 et paenitentiae subsidium illa prosternere per lenitatem, haec
 negare per austeritatem. porro et auctoritas scripturae in suis
 terminis stabit sine alterutra oppositione. et paenitentiae sub-
 sidium suis condicionibus determinatur sine passiuâ conces-
 sione, et ipsae prius causae eius distinguuntur sine confusa
 propositione. causas paenitentiae delicta condicimus. haec di-

4] Ex. 20, 5. Gal. 6, 7. 7] Es. 42, 14 sqq. 9] Ps. 96, 3. Matth. 10, 28.
 12] Matth. 7, 2. 14] 1 Cor. 5, 3 sq. 17] 1 Cor. 5, 12.

5 bonitati *C*, bonitatem *B* 6 comminatur *Oehlerus*: comminetur *B*
 17 inquit *add. Gel* ut *B*, ad *Oehlerus* 18 dimittis — 19 mun-
 dantur] dimitti autem, ut dimittantur tibi a deo, delicta mandantur *Ciac-*
conius 20 profitemur *BC*, profitetur *Gel* 23 uideantur *Gel* quasi
Gel: quia si *B* in certae *Iun* 24 et *del. Gel, Iun* 26 si et *Urs*
 27 determinatur *Gel*: determinetur *B* 28 eius *Gel*: enim *B*

uidimus in duos exitus. alia erunt remissibilia, alia inremissibilia. secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. omne delictum aut uenia dispungit aut poena, uenia ex castigatione, poena ex damnatione. de
 5 ista differentia iam et quasdam praemisimus altercationes scripturarum hinc retinentium hinc dimittentium delicta. sed et Iohannes docebit: si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit et dabitur uita ei; quia non ad mortem delinquit, hoc erit remissibile.
 10 est delictum ad mortem; non pro illo dico, ut quis postulet, hoc erit inremissibile. ita ubi est postulationis ratio, illic etiam remissionis; ubi nec postulationis, ibi aequae nec remissionis. secundum hanc differentiam delictorum paenitentiae quoque condicio discriminatur. alia erit quae ueniam
 15 consequi possit, in delicto scilicet remissibili, alia quae consequi nullo modo possit, in delicto scilicet inremissibili. et superest specialiter de moechiae et fornicationis statu examinare, in quam delictorum partem debeant redigi.

3. Sed prius decidam intercedentem ex diuerso responsionem
 20 ad eam paenitentiae speciem, quam cum maxime definimus uenia carere. si enim, inquirunt, aliqua paenitentia caret uenia, iam nec in totum agenda tibi est. nihil enim agendum est frustra. porro frustra agatur paenitentia, si caret uenia. omnis autem paenitentia agenda est. ergo omnis ueniam consequatur,
 25 ne frustra agatur, quia non erit, si frustra agatur. porro frustra agitur, si uenia carebit. merito itaque opponunt, quod huius quoque paenitentiae fructum, id est ueniam, in sua potestate usurpauerunt. quantum enim ad illos, a quibus pacem humanam consequitur, frustra agitur. quantum

7] 1 Ioh. 5, 16.

3 dispungit *BC*, expungit *Gel* 9 ei qui non *Lat* 11 postulationis ratio *Urs*: postulationis *B*, postulationis uis *Oehlerus*, postulationis ius *Hartelius* 16 et *del. Lat* 20 cum maxime definimus uenia carere *Gel*: maxime definiui uenia caret *B* 23 omni *Rig* 24 ueniam *Gel*: uenia *B* consequitur *Lat* 25 erit agenda *Gel* 26 agatur *Urs* itaque *B*, utique ita *Urs* 27 quoniam *Gel* 29 frustra agitur *add. Ciacconius*

autem ad nos, qui solum dominum meminimus delicta concedere, et utique mortalia, non frustra agetur. ad dominum enim remissa et illi exinde prostrata, hoc ipso magis operabitur ueniam, quod eam a solo deo exorat, quod delicto suo humanam pacem sufficere non credit, quod ecclesiae mauult 5 erubescere quam communicare. adsistit enim pro foribus eius et de notae suae exemplo ceteros admonet et lacrimas fratrum sibi quoque aduocat et redit plus utique negotiata, compassionem scilicet quam communicationem. et si pacem hic non metit, apud dominum seminat. nec amittit, sed praeparat 10 fructum. non uacabit ab emolumento, si non uacauerit ab officio, ita nec paenitentia huiusmodi uana nec disciplina eiusmodi dura est. deum ambae honorant. illa nihil sibi blandiendo facilius impetrabit, ista nihil sibi adsumendo plenius adiuuabit. 15

4. Possumus igitur demandata paenitentiae distinctione ad ipsorum iam delictorum regredi censum, an ea sint, quae ueniam ab hominibus consequi possint. inprimis quod moechiam et fornicationem nominamus, usus expostulat. habet et fides 20 quorundam nominum familiaritatem. ita in omni opusculo usum custodimus. ceterum si adulterium et si stuprum dixerò, unum erit contaminatae carnis elogium. nec enim interest nuptam alienam an uiduam quis incurset, dum non suam feminam; sicut nec locis refert, in cubiculis an in turribus pudicitia trucidetur. omne homicidium et extra siluam latrocinium est. ita et ubicunque uel in quacunque semetipsum 25 adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. ideo penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non prius apud ecclesiam professae, iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur. nec inde consertae nuptiae obtentu matrimonii crimen 30 eludant. reliquas autem libidinum furias impias et in cor-

8 plus utique *Urs*: plusque *B*, precibusque *Lat*, plus plusque *Scal*, plus quid *Iun*, plus usque *Oehlerus* 17 ea *C*, hae *B*, haec *Urs* 18 hominibus *Lat*: omnibus *B* 23 alienam *del. Ciacconius* feminam *del. Ciacconius* 24 curribus *Ciacconius*, toris *Hartelius* 25 et *add. Oehlerus* intra *Pam* 26 quacunque *Gel* 30 ne *Lat* nuptiae *addidi* 31 et in *C*, in *B*

pora et in sexus ultra iura naturae non modo limine, uerum omni ecclesiae tecto submouemus, quia non sunt delicta, sed monstra.

5. Ergo moechia, quod etiam fornicationis est res, secundum
 5 opus criminis quanti aestimanda sit sceleris prima lex dei
 praesto est. siquidem post interdictam alienorum deorum su-
 perstitionem ipsorumque idolorum fabricationem, post commen-
 datam sabbati uenerationem, post imperatam in parentes
 secundam a deo religionem nullum aliud in talibus titulis fir-
 10 mandis muniendisque substruxit praeceptum quam non moe-
 chaberis. post spiritalem enim castitatem sanctitatemque
 corporalis sequebatur integritas. et hanc itaque muniuit hostem
 statim eius prohibendo moechiam. quale delictum iam intel-
 lege, cuius cohibitionem post idololatriam ordinauit. nihil se-
 15 cundum longinquat a primo. nihil tam proximum primo quam
 secundum. quod fit ex primo, aliud quodammodo primum est.
 itaque moechia adfinis idololatriae. nam et idololatria moechiae
 nomine et fornicationis saepe populo exprobrata etiam sorte
 coniungetur illi, sicut et serie; etiam damnatione cohaerebit
 20 illi, sicut et dispositione. eo amplius praemittens non moe-
 chaberis, adiungit non occides. honorauit itaque moe-
 chiam, quam homicidio anteponit, in prima utique fronte
 sanctissimae legis, in primis titulis caelestis edicti, principalium
 utique delictorum proscriptione signatam. de loco modum, de
 25 ordine statum, de confinio meritum cuiusque dignoscas. est et
 mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum col-
 locatur. pompam quandam atque suggestum aspicio moechiae,
 hinc ducatum idololatriae antecedentis, hinc comitatum homi-
 cidii insequentis. inter duos apices facinorum eminentissimos
 30 sine dubio digna consedit, et per medium eorum quasi uacan-
 tem locum pari criminis auctoritate compleuit. quis eam ta-
 libus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam a cohae-

10] Ex. 20, 14.

10 muniendisque *Lat*: monendisque *B* 12 hanc *Gel*: hunc *B* mu-
 niuit *Gel*: minuit *B* 18 sorte *Gel*: forte *B* 21 honorauit itaque *Lat*:
 onerauit utique *B*, onerauit itaque *Gel* 22 utique *Iun*: itaque *B*, ubi-
 que *C* 24 signata *Urs*

rentium corpore diuellet, de uicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu, ut solam eam secernat ad paenitentiae fructum? nonne hinc idololatria, inde homicidium detinebunt et, si qua uox fuerit, reclamabunt, noster hic cuneus est, nostra compago? ab idololatria initiamur, illa distin-
 guente coniungimur, illi de medio emicanti adunamur; con-
 corporauit nos scriptura diuina, litterae ipsae glutina nostra
 sunt, iam nec ipsa sine nobis potest. ego quidem idolo-
 latria saepissime moechiae occasionem subministro. sciunt luci
 mei et mei montes, et uiuae aquae ipsaeque in urbibus templa
 quantum euertendae pudicitiae procurem. ego quoque homi-
 cidium nonnumquam moechiae elaboro. ut tragoedias omittam,
 sciunt hodie uenenarii, sciunt magi, quot pellicatus ulciscar,
 quot riuualitates defendam, quot custodes, quot delatores, quot
 conscios auferam. sciunt etiam obstetrices, quot adulteri con-
 ceptus trucidantur. etiam apud Christianos non est moechia
 sine nobis. ibidem sunt idololatriae, ubi immundi spiritus res
 est; ibidem est et homicidium, ubi homo, cum inquinatur,
 occiditur. igitur aut nec illis aut etiam nobis paenitentiae
 subsidia conuenient. aut detinemus eam, aut sequimur. haec
 ipsae res loquuntur. si res uoce deficiunt, adsistit idololatries,
 adsistit homicida, in medio eorum adsistit et moechus. pariter
 de paenitentiae officio sedent, in sacco et cinere inhorrescunt,
 eodem fletu ingemiscunt, eisdem precibus ambiunt, eisdem
 genibus exorant, eandem inuocant matrem. quid agis, mol-
 lissima et humanissima disciplina? aut omnibus eis hoc esse
 debebis, beati enim pacifici, aut, si non omnibus, nostra
 esse. idololatren quidem et homicidam semel damnas, moe-
 chum uero de medio excipis? idololatrae successorem, homi-

27] Matth. 5, 6.

4 uox *B*, uis *Ciacconius* 5 initiamur *scripsi*: inuitamur *B*, metamur
Gel 6 adunamur *Lat*: adulamur *B* 11 procurem *Ciacconius*: pro-
 curemus *B* 12 moechiae elaboro *Rig*: moechia elaboro *B*, moechiae la-
 borio *Ciacconius* 13 uenenarii *Gel*: uenerarii *B* 13 sq. quot *quinguiens*
Rig: quod *quinguiens* *■* 19 illi *fort*. 21 ipsae res *Urs*: ipsi rei *B*
 23 sedent *Gel*: sedere *B*, sedentes *Urs* 24 flatu *Gel* ingemiscunt *C*,
 gemiscunt *B* 28 idololatrem *B*

cidae antecessorem, utriusque collegam? personae acceptatio est: miserabiliores paenitentias reliquisti.

6. Plane, si ostendas, de quibus patrociniis exemplorum praeceptorumque caelestium soli moechiae et in ea fornicationi
 5 quoque ianuam paenitentiae expandas, ad hanc iam lineam dimicabit nostra congressio. praescribam tamen tibi formam necesse est, ne ad uetera manum emittas, ne in terga respicias. uetera enim transierunt secundum Esaiam, et nouata est iam nouatio secundum Hieremiam, et obliti posteriorum
 10 in priora porrigimur secundum apostolum, et lex et prophetae usque ad Iohannem secundum dominum. nam et si cum maxime a lege coepimus demonstrando moechiam, merito ab eo statu legis, quem Christus non dissoluit, sed impleuit. onera enim legis usque ad Iohannem, non remedia. operum iuga
 15 reiecta sunt, non disciplinarum. libertas in Christo non fecit innocentiae iniuriam. manet lex tota pietatis sanctitatis humanitatis ueritatis castitatis iustitiae misericordiae beneuolentiae pudicitiae. in qua lege beatus uir qui meditabitur die ac nocte. de qua idem David rursus: lex domini inuitu-
 20 perabilis, conuertens animas; iura domini directa, oblectantia corda, praeceptum domini longe lucens, inluminans oculos. sic et apostolus: itaque lex quidem sancta est, et praeceptum sanctum et optimum; utique: non moechaberis. sed et supra: legem ergo euacuamus per fidem? absit, sed legem sistimus, scilicet
 25 in his quae et nunc nouo testamento interdicta etiam cumulatione praecepto prohibentur. pro 'non moechaberis', 'qui uiderit ad concupiscentiam, iam moechatus est in corde suo', et pro 'non occides' 'qui dixerit fratri suo Racha, reus erit genennae'. quaere, an salua sit lex non moechandi,
 30 cui accessit nec concupiscendi. ceterum si qua uobis exempla in

8] cf. Es. 43, 18 sq. 9] cf. Hier. 4, 4. 10] Phil. 3, 13. 11] cf. Matth. 9, 13. 18] Ps. 1, 2. 19] ibid. 19, 8 sqq. 22] Rom. 7, 12 et 7. 24] Rom. 3, 31. 27] Matth. 5, 27 et 22.

4 praeceptorumque *C*, praeceptorum *B* 5 pandas *Lat* 20 animas *C*, animam *B* 21 corda *Gel*: corde *B* 27 prohibentur *Gel*: prohibemur *B*

sinu plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinae. frustra enim lex suprastructa est, origines quoque delictorum id est concupiscentias et uoluntates non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur moechiae uenia, quia et aliquando concessa est. cui emolumento hodie pleniore 5 disciplina coercetur, nisi ut maiore forsitan lenocinio tuo indulgeatur? dabis ergo et idololatrae et omni apostatae ueniam, quia et populum ipsum totiens reum istorum totiens inuenimus retro restitutum. communicabis et homicidae, quia et Nabothae sanguinem Achab deprecatione deleuit et David Uriae caedem 10 cum causa eius moechia confessione purgauit. iam et incesta donabis propter Loth et fornicationes cum incesto propter Iudam et turpes de prostitutione nuptias propter Osee, et non tantum frequentatas, uerum et semel plures, propter patres nostros. utique enim dignum est peraequari nunc quoque gratiam 15 circa omnia retro indulta, si de pristino aliquo exemplo uenia moechiae uindicatur. habemus quidem et nos eiusdem uetustatis exempla pro sententia nostra non modo non indulti, uerum etiam repraesentati iudicii fornicationis. et utique sufficit tantum numerum xxiv milium populi fornicantis in filias 20 Madian una plaga ruisse. sed malo in gloriam Christi a Christo deducere disciplinam. habuerint pristina tempora omnis impudicitiae, si uolunt psychici, etiam potestatem. luserit ante Christum caro, immo perierit antequam a domino suo requisita est: nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio 25 sanctitatis. adhuc in Adam deputabatur cum suo uitio, facile quod speciosum uiderat concupiscens et ad inferiora respiciens et de ficulneis foliis pruriginem retinens. inhaerebat usque-

1 sinu *Oehlerus*: sinum *B* 3 concupiscentias *Gel*: concupiscentia *B*
 4 concedetur — 5 hodie *om. B*, *add. Gel* moechiae *Pam*: moechia *Gel*
 5 aliquando *Urs*: aliqua *Gel* cur *Urs* plenior *Scal* a maiore
Oehlerus 7 idololatrae *Gel*: idololatriae *B* omni apostatae *Gel*: omnia
 apostata *B* ueniam *add. Gel* 8 quotiens reum *Lat* 10 in depre-
 catione *B*; in *del. Gel* 11 tum causam *Urs* moechia *Gel*: moechiae *B*,
 moechiam *Urs* 14 frequentatas *Gel*: frequentas *B* 21 Madian una] Moab
Pam 22 habuerint *Gel*: habuerunt *B* 23 ante Christum *Gel*: anti-
 christum *B* 25 dono *Gel*: domino *B* 28 inhaerebat *Gel*: in herba *B*

5 quaque libidinis uirus et † lactae sortes non habentes, idoneae
 quod nec ipsae adhuc aquae lauerant. at ubi sermo dei de-
 scendit in carnem ne nuptiis quidem resignatam et sermo
 caro factus est ne nuptiis quidem resignanda, quae ad lignum
 10 non incontinentiae, sed tolerantiae accederet, quae non dulce
 aliquid, sed amarum aliquid inde gustaret, quae non ad in-
 feros, sed ad caelum pertineret, quae non lasciuiæ frondibus,
 sed sanctimoniae floribus praecingeretur, quae munditias suas
 aquis traderet, exinde caro quaecumque in Christo reliquas
 15 sordes pristinas soluit, alia iam res est, noua emergit, iam non
 ex seminis limo, non ex concupiscentiae fimo, sed ex aqua
 pura et spiritu mundo. quid itaque illam de pristino excusas?
 non corpus Christi, non membra Christi, non templum dei
 uocabatur, cum ueniam moechiae consequeretur. itaque si
 20 exinde, quo statum uertit, et in Christum tineta induit Chri-
 stum et magno redempta est, sanguine scilicet domini, [et
 magnum] tenes aliquod exemplum siue praeceptum siue for-
 mam siue sententiam indultae siue indulgentiae fornicationis
 atque moechiae, habes etiam temporis a nobis definitionem,
 ex quo deputetur aetas quaestionis.

7. A parabolis licebit incipias, ubi est ouis perdita a do-
 mino requisita et humeris eius reuecta. procedant ipsae pic-
 turae calicum uestrorum, si uel in illis perlucebit interpretatio
 pecudis illius, utrumne Christiano an ethnico peccatori de re-
 25 stitutione conliniet. praescribimus enim ex naturae disciplina,
 ex lege auris et linguae, ex mentis sanitate ea semper respon-
 deri quae prouocantur id est ad ea quae prouocant. prouocabat,
 ut opinor, quod Pharisei publicanos et peccatores ethnicos
 admittentem dominum et cum illis de uictu communicantem

1 et lactae sortes non habentes idoneae *B*, (ex lacte sordes hoc habent),
 idoneae *Oehlerus*, et iactae sordes non ablui idoneae *Urs*, et lactae sordes
 non habent idoneae *Scal*, ut lacteae fores non habent idoneas *Iun*, et
 caecae sordes, non ablui idoneae *I. Fr. Gronouius*, et allitae (uel tantae)
 sordes non habentes quo abluerentur idoneae *fort.*, et lacteae sordes non
 abeuntes, idoneae *Hartelius* 3 carnem *Gel*: carcerem *B* 6 alterum aliquid
del. Lat 11 fimo *Urs*: fumo *B* 16 et magnum *seclusi*, et agni *Gel*, et
 manu *Hartelius* 27 id—pronocant *seclusit Rig* id est] id est respon-
 deri *fort.*, scilicet *Hartelius* prouocabat *Rig*: prouocabit *B*, prouocauit *Iun*

indignati mussitabant. ad hoc dominus pecudis perditae restitutionem cum figurasset, cui alii configurasse credendum est quam ethnico perduto, de quo agebatur, non de Christiano, qui adhuc nemo? aut quale est, ut dominus quasi cauillator responsionis omissa specie praesenti, quam repercutere deberet, de futura laboret? sed ouis proprie Christianus et grex domini ecclesiae populus et pastor bonus Christus et ideo Christianus in oue intellegendus, qui ab ecclesiae grege errauerit. ergo nihil ad Pharisaeorum mussitationem respondisse uis dominum, sed ad tuam praesumptionem? et tamen ita eam uindicare debebis, ut neges in ethnicum competere, quae in Christianum existimas conuenire. dic mihi, nonne omne hominum genus unus dei grex est? nonne uniuersarum gentium idem deus et dominus et pastor est? quis magis perit a deo quam ethnicus, quamdiu errat? quis magis requiritur a deo quam ethnicus, quando reuocatur a Christo? denique antecedit hic ordo in ethnicis; siquidem non aliter Christiani ex ethnicis fiunt nisi prius perditum et a deo requisiti et a Christo reportati. ita etiam hunc ordinem seruari oportet, ut in eos tale aliquid interpretemur, in quibus prius. at tu, opinor, hoc uelis, ut ouem non de grege perditam faceret, sed de arca uel armario. sic etsi ethnicorum reliquum numerum iustum ait, non ideo Christianos esse ostendit, cum Iudaeis agens et illos cum maxime obtundens, quod indignarentur spei ethnicorum, sed ut exprimeret aduersus liuorem Pharisaeorum suam gratiam et beneuolentiam etiam circa unum ethnicum, praeposuit unius peccatoris salutem ex paenitentia quam illorum ex iustitia. aut numquid non iusti Iudaei, et quibus paenitentia opus non esset habentibus gubernacula disciplinae et timoris instrumenta

2 cum figurasset, cui alii configurasse credendum *Rig*: cum alii configurasset, reddendum *B*, cui alii configurasse credendum *C*, cum figurasset, cui alii credendum *Iun*, cum figurasset, cui alii reddendum *Gel*
 4 qui *Gel*: quid *B* 6 laboret *Gel*: laboretur *B* 8 in oue *C*, non *B*, homo *Urs* 10 interrogationis signum posui 12 omne hominum *C*, hominum *B* 15 errat *Gel*: erratur *B* 20 prius est *Gel* uelles *Urs*
 22 iustum *Urs*: istum *B* 23 agens *Gel*: habens *B* 28 et Iudaei *Har-*
nackius 29 habentibus *C*, habentes *B*

legem et prophetas? posuit igitur illos in parabola, etsi non
 quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunde-
 rentur, aliis et non sibi paenitentiam audientes necessariam.
 perinde drachmae parabolam, ut ex eadem materia prouocatam,
 5 aequae in ethnicum interpretamur, etsi in domo amissam, quasi
 in ecclesia, etsi ad lucernae lumen repertam, quasi ad dei
 uerbum. atquin totus hic mundus una omnium domus est, in
 quo magis ethnico gratia dei inlucet, qui in tenebris inuenitur,
 quam Christiano, qui iam in dei luce est. denique et oui et
 10 drachmae unus error adscribitur. nam si iam in Christianum
 peccatorem defingerentur post fidem perditam, et de iterata
 amissione eorum et restitutione tractaretur. decedam nunc
 paulisper de gradu isto, quo magis eum etiam decedendo com-
 mendem, cum sic quoque obduxero diuersae partis praesump-
 15 tionem. condico Christianum iam peccatorem in parabola utra-
 que portendi, non tamen ideo eum adfirmandum, qui de facinore
 moechiae et fornicationis restitui per paenitentiam possit. licet
 enim perisse dicatur, erit et de perditionis genere retractare,
 quia et ouis non moriendo, sed errando et drachma non inter-
 20 iendo, sed latitando perierunt. ita licet dici perisse, quod sal-
 uum est. perit igitur et fidelis elapsus in spectaculum qua-
 drigarii furoris et gladiatorii cruoris et scaenicae foeditatis et
 xysticae uanitatis, in lusus, in conuiuia saecularis sollemnitatis,
 si in officium, in ministerium alienae idololatriae aliquas artes
 25 adhibuit aut incuriosius in uerbum ancipitis negationis aut
 blasphemiae impexit. ob tale quid extra gregem datus est
 uel et ipse forte ira tumore aemulatione, quod denique saepe

1 et si *uulgo* 4 perinde *scripsi*: proinde *B* 4 *sq.* in drachmae para-
 bola ut ex eadem materia prouocata aequae ethnicum drachmam inter-
 pretamur *Urs* 5 in ethnicum *C*, ethnicum *B* 8 in ethnico *Urs*
 9 in Christiano *B*; in *del. Pam* 11 defingerentur, post fidem perditam
uulgo 12 amissio *Gel* restitutio notaretur *Gel* 15 condico *Gel*:
 cum dico *B* 18 et de *C*, de *B* 19 intereundo *Lat* 22 scenicae *B*
 23 aut si in lusus *Oehlerus* 24 si *addidi* aliquas *B*, maleficas *Scal*,
 magicas *Hild* 25 aut *addidi* incuriosius *scripsi*: curiositatis *B*, curio-
 sitates *Hartelius* si in uerbum *Oehlerus* negationis *Lat*: negotiatio-
 nis *B* aut blasphemiae *om. Pam* 27 ira tumore *Gel*: iratum ore *B*

fit, dedignatione castigationis abruptit. debet requiri atque reuocari. quod potest recuperari, non perit, nisi foris perseuerauerit. bene interpretaberis parabolam uiuentem adhuc reuocans peccatorem. moechum uero et fornicatorem quis non mortuum statim admisso pronuntiauit? quo ore mortuum restitues in gregem ex parabolae eius auctoritate, quae non mortuum pecus reuocat? denique si meministi prophetarum, cum pastores increpantur, puto Ezechielis est uox: pastores, ecce lac deuoratis et lanis uestimini; quod forte est occidistis, quod infirmum est non curastis, quod comminutum est non ligastis, quod expulsum est non conuertistis, quod periit non requisistis. numquid et de mortuo exprobrat, quod non et illud in gregem reficere curauerint? plane ingerit, quod perire oues fecerint et a bestiis agri comedi — neque possunt nec perire in mortem nec comedi, si relinquantur — non, ut perditae in mortem et comestae resumantur. iuxta drachmae quoque exemplum etiam intra domum dei ecclesiam licet esse aliqua delicta pro ipsius drachmae modulo ac pondere mediocria, quae ibidem delitescuntia mox ibidem et reperta statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. moechiae uero et fornicationis non drachma, sed talentum, quibus exquirendis non lucernae spiculo [lumine], sed totius solis lancea opus est. simul apparuit, statim homo de ecclesia expellitur nec illic manet nec gaudium confert repertrici ecclesiae, sed luctum nec congratulationem aduocat uicinarum sed contristationem proximarum fraternitatum. commissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione eo magis in ethnicum spectabunt et ouis et drachmae argumenta, quanto nec in eius delicti Christianum competere possunt, propter quod in Christianum de diuersa parte coguntur.

8] Ez. 34, 2 sqq.

1 dedignatione *Gel*: de dignatione *B* 2 non poterit si *Rig* foris *B*, forte *Bmg* 3 reuocari *fort.* 5 ab admisso *fort.* 10 comminutum *Gel*: communitum *B* 12 periit *Gel*: perit *B* 14 sqq. comedi. neque — relinquantur. non, ut — resumantur, iuxta *uulgo* 16 non, ut] ut non *Rig* 22 spiculi *Urs* lumine *del. Lat et Scal*, luminis *Iun* 23 solis *add. Gel* 24 repertrici *Gel*: reperiri ei *B* 25 aduocat *Urs*: aduocant *B* 28 spectabunt *Gel*: expectabunt *B*

8. Sed enim plerosque interpretes parabolarum idem exitus decipit, quem in uestibus purpura oculandis saepissime euenire est. cum putaueris recte conciliasse temperamenta eolorum et credideris comparationes eorum inter se unasse erudite,
 5 mox utroque corpore et luminibus expressis errorem omnem traducta diuersitas euomet. eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum parabolam quibusdam ad praesens concolorantibus figuris a uero lumine exorbitant eius comparationis quam parabolae materia praetexit. duos enim populos in
 10 duobus filiis collocant, Iudaicum maiorem, Christianum minorem. nec enim possunt exinde Christianum peccatorem in filio minore disponere ueniam consecuturum, nisi in maiore Iudaicum expresserint. porro si Iudaicum ostendero deficere a comparatione filii maioris, consequenter utique nec Christianus ad-
 15 mittetur de configuratione filii minoris. licet enim filius audiat et Iudaeus et maior, quia prior in adoptione, licet et Christiano reconciliationem dei patris inuideat, quod uel maxime diuersa pars carpit, sed non erit Iudaei dictum ad patrem: ecce quot annis tibi serui et praeceptum tuum num-
 20 quam praeteriui. quando enim non transgressor legis Iudaeus, aure audiens et non audiens, odio habens traduentem in portis et aspernamento sermonem sanctum? sic nec patris ad Iudaeum erit uox: tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt. Iudaei enim apostatae filii pronuntiantur, ge-
 25 nerati quidem et in altum elati, sed qui non computauerint deum et qui dereliquerint dominum et in iram prouocauerint sanctum Israelis. omnia plane Iudaeo concessa dicemus, cui etiam condicio gratior quaeque de gula erepta est, nedum ipsa terra paternae promissionis. atque adeo non minus hodie Iu-

15] cf. Rom. 9, 4. 19] Luc. 15, 29. 23] Luc. 15, 31. 25] cf. Es. 6, 10. 1, 2 sq.

2 quem *Gel.*: quam *B* 3 putaueris *Gel.*: putauerit *B* eolorum *Gel.*: seculorum *B* 4 unasse *scripsi*: amasse *B*, animasse *Urs*, hamasse *Iun* erudite *Hild.*: erudito *B* 5 in utroque corpore hominibus *Hild* 6 traducta *Gel.*: tractum *B* 8 lumine *Gel.*: liminis *B* 12 maiore *Gel.*: maiorem *B* 18 carpit *Gel.*: carpitur *B* 19 quot annis *Gel.*: quotannis *B* 21 traducem in hortis *Scal* 22 aspernans *Urs* sic nec *Gel.*: sic ne *B* 26 deum *C*, dominum *B*

daeus quam minor filius prodaeta substantia dei in aliena regione mendicat seruans usque adhuc principibus eius, id est saeculi huius. quaerant igitur alium Christiani suum fratrem; Iudaeum enim parabola non recipit. multo aptius Christianum maiori et Iudaeum minori filio adaequassent secundum fidei 5 comparationem, si ordo utriusque populi ab utero Rebeccae designatus permetteret demutationem. nisi quod et clausula refragaretur. Christianum enim de restitutione Iudaei gaudere et non dolere conueniet, siquidem tota spes nostra cum reliqua Israelis expectatione coniuncta est. ita etsi quaedam 10 facient, [et] aliis contra sapientibus interimitur exemplorum peraequatio. quamquam, etsi omnia ad speculum respondere possint, unum et praecipuum periculum interpretationum, ne aliorum temperetur facilitas comparationum, quam quo parabolae cuiusque materia mandauit. meminimus enim et histriones, cum allegoricos gestus adcommodant canticis, alia 15 longe a praesenti et fabula et scaena et persona et tamen congruentissime exprimentes. sed uiderit ingenium extraordinarium. nihil enim ad Andromacham. sic et haeretici easdem parabolae quo uolunt tribuunt, non quo debent aptissime excludunt. 20 quare aptissime? quoniam a primordio secundum occasiones parabolarum ipsas materias confinxerunt doctrinarum. uacuit scilicet illis solutis a regula ueritatis ea conquirere atque componere, quorum parabolae uidentur.

9. Nos autem quia non ex parabolis materias commen- 25 tamur, sed ex materiis parabolae interpretamur, nec ualde laboramus omnia in expositione torquere, dum contraria quaeque caueamus. quare centum oues? et quid utique decem drachmae? et quae illae scopae? necesse erat, ut qui unius peccatoris salutem gratissimam deo uolebat exprimere, aliquam numeri 30

3 quaerant *Harrisius*: quaerunt *B* 9 conueniet *Gel*: non ueniet *B*
 10 aliqua *Semlerus* et si *uulgo* 11 fauent *Oehlerus* et *B*, sed *Gel*,
deleui 13 et *scripsi*: si *B*, sit *Gel* 14 facilitas *Iun*: felicitas *B*
 18 exprimentes *Gel*: exprimentur *B* 19 Andromacham *Gel*: andromachiam *B* 20 trahunt *Lat*, tradunt *Scal*, trahentes *fort*. excludunt] ex se (uel exemplis) ludunt *fort*., excidunt *Hartelius* 21 quoniam *Gel*: quoniam *B* 22 uacauit *Urs* 24 parabolae exempla *fort*. 29 erat *Gel*: erant *B* ut *add. Oehlerus* 30 deo *Gel*: a deo *B*

quantitatem nominaret, de quo unum quidem perisse describeret, necesse erat, ut habitus requirentis drachmam in domo tam scoparum quam lucernae adminiculo adcommodaretur. huiusmodi enim curiositates et suspecta faciunt quaedam et
 5 coactarum expositionum subtilitate plerumque deducunt a ueritate. sunt autem, quae et simpliciter posita sunt ad struendam et disponendam et texendam parabolam, ut illuc perducantur, cui exemplum procuratur. et duo utique filii illuc spectabunt, quo et drachma et ouis. quibus enim cohaerent,
 10 eandem habent causam eandemque utique mussitationem Pharisaeorum erga commercium domini et ethnicorum. aut si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos apud Iudaeam usurpatam iam pridem Pompeii manu atque Luculli, legat Deuteronomium: non erit uectigal pendens ex filiis Israel.
 15 nec tam execrabile esset nomen publicanorum apud dominum, nisi extraneum, uendentium ipsius caeli et terrae et maris transitus. peccatores autem cum adiungit publicanis, non statim Iudaeos ostendit, etsi aliqui fuisse potuerunt. sed unum genus ethnicorum alios ex officio peccatores id est publicanos,
 20 alios ex natura id est non publicanos, pariter ponendo distinxit. ceterum nec denotaretur cum Iudaeis communicans uictum, sed cum ethnicis, quorum mensam Iudaica disciplina depellit. nunc de filio prodigo id prius considerandum est quod utilius. non enim admittetur exemplorum adaequatio, licet in agina
 25 congruentissima, si fuerit saluti nocentissima. totum autem statum salutis in tenore disciplinae constitutum subuerti uidemus ea interpretatione, quae ex diuerso adfectatur. nam si Christianus est qui acceptam a deo patre substantiam utique baptismatis, utique spiritus sancti et exinde spei aeternae longe
 30 euagatus a patre prodigit ethnice uiuens, si exutus bonis mentis etiam principi saeculi (cui alii quam diabolo?) seruitium suum tradidit et ab eo porcis alendis, immundis scilicet spiritibus

14] Deut. 23, 19.

1 describeret *Gel*: describere *B* 7 perducant *fort.* 9 spectabunt quo
Gel: expectabunt quod *B* 10 eandemque] eandem *fort.* 11 et *add.*
Oehlerus 22 mensa *Gel* 24 in agina *B*, imagini *Urs* 31 alii quam
Gel: aliquamdiu *B*

curandis praepositus resipuit ad patrem reuerti, iam non moechi et fornicatores, sed idololatrae et blasphemi et negatores et omne apostatarum genus hac parabola patri satisfacient, et elisa est uerissime hoc imaginis modo tota substantia sacramenti. quis enim timebit prodigere, quod habebit postea recuperare? quis curabit perpetuo conseruare, quod non perpetuo poterit amittere? securitas delicti etiam libido est eius. recuperabit igitur et apostata uestem priorem, indumentum spiritus sancti, et anulum denuo, signaculum lauacri, et rursus illi mactabitur Christus, et recumbet eo in toro, de quo indigne uestiti a tortoribus solent tolli et abici in tenebras, nedum spoliati. plus est igitur, si nec expedit in Christianum conuenire ordinem filii prodigi. quod si nec in Iudaeum integre filii imago concurrit, ad propositum domini simpliciter interpretatio gubernabitur. uenerat dominus utique, ut quod perierat saluum faceret, medicus languentibus magis quam sanis necessarius. hoc et in parabolis figurabat et in sententiis praedicabat. quis perit hominum, quis labat de ualetudine, nisi qui deum nescit? quis saluus ac sanus, nisi qui deum nouit? has duas species de genere fraternas haec quoque signabit parabola. uide an habeat ethnicus substantiam in deo patre census et sapientiae et naturalis agnitionis in deum, per quam et apostolus notat in sapientia dei non cognouisse mundum per sapientiam deum, quam utique a deo acceperat. hanc itaque prodegit longe a domino moribus iactus inter errores et inlecebras et libidines saeculi, ubi fame ueritatis compulsus tradidit se principi huius aevi. ille eum praefecit porcis (ut familiare id daemonum pecus pasceret), ubi nec ille compos

16] cf. Matth. 18, 11. 9, 12. Luc. 19, 10. 5, 31. 23] 1 Cor. 1, 21.

1 resipuit *C*, resipit *B* non moechi et fornicarii (fornicatores *ego*)
 sed *Gel*: nunc moechis et fornicatoriis et *B* 3 hac parabola *Gel*: hanc
 parabolam *B* 4 imaginis *scripsi*: magis *B* 9 anulum *fort. delendum*
 11 a tortoribus *C*, auribus *B*, moribus *Urs* 13 conuenire *Gel*: et inuenire *B*
 18 labat *Gel*: leuat *B* 19 deum *bis C*, dominum *bis B* 25 domini
 foribus *Hartelius* iactus *Oehlerus*: factus *B* 26 fame *Gel*: fama *B*
 28 ut *Gel*: in *B* pasceret *Gel*: pascere *B* ille *Ciacconius*: illi *B*

esset uitalis escae simulque alios uideret in opere diuino abundantes pane caelesti. recordatur patris dei, satisfacto redit, uestem pristinam recipit, statum scilicet eum, quem Adam transgressus amiserat. anulum quoque accepit tunc primum,
 5 quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ita exinde opimitate dominici corporis uescitur, eucharistia scilicet. hic erit prodigus filius, qui numquam retro frugi, qui statim prodigus, quod non statim Christianus. hunc et Pharisei de saeculo ad patris complexus reuertentem in publicanis et pec-
 10 catoribus maerebant.. et ideo ad hoc solum maioris fratris adcommodatus est lior, non quia innocentes et deo obsequentes Iudaei, sed quia inuidentes nationibus salutem, plane quos semper apud patrem esse oportuerat. et utique Iudaeus ad primam statim uocationem Christiani gemit, non ad secundam
 15 restitutionem. illa enim etiam ethnicis relucet, haec uero quae in ecclesiis agitur ne Iudaeis quidem nota est. puto me et materiae parabolarum et congruentiae rerum et tutelae disciplinarum adcommodatiores interpretationes reddidisse. ceterum si in hoc gestit diuersa pars ouem et drachmam et filii luxu-
 20 riam Christiano peccatori configurare, ut moechiam et fornicationem paenitentia donent, aut et cetera delicta pariter capitalia concedi oportebit aut paria quoque eorum moechiam et fornicationem inconcessibilia seruari. sed plus est, quod nihil aliud argumentari licet citra id de quo agebatur. denique si
 25 aliorum parabolae transducere liceret, ad martyrium potius dirigeremus spem illarum, quod solum omni substantia producta restituere filium poterit et drachmam inter omnia licet in stercore repertam cum gaudio praedicabit, et ouem per aspera quaeque et abrupta fugitiuam humeris ipsius domini in
 30 gregem referet. sed malumus in scripturis minus, si forte, sapere quam contra. proinde sensum domini custodire debemus atque praeceptum. non est leuior transgressio in interpretatione quam in conuersatione.

1 escae *Ciacconius*: esca *B* uideret *Gel*: uidet *B* 4 accipit *Urs*
 primum *Gel*: pristinum *B* 10 maerebant *Gel*: merebant *B*, numera-
 bant uel mirabantur *fort*. 30 referet *Gel*: refert *B* si *add. Gel*

10. Excusso igitur iugo in ethnicum disserendi parabolas istas et semel dispecta uel recepta necessitate non aliter interpretandi quam materia propositi est, contendunt iam nec competere ethnicis paenitentiae denuntiationem, quorum delicta obnoxia ei non sint, ignorantiae scilicet imputanda, quam sola 5 natura ream deo faciat. porro nec remedia sapere quibus pericula ipsa non sapiant, illic autem paenitentiae constare rationem ubi conscientia et uoluntate delinquitur, ubi et culpa sapiat et gratia, illum lugere, illum uoluntari, qui sciat et quid amiserit et quid sit recuperaturus, si paenitentiam deo immo- 10 larit utique eam magis filiis offerenti quam extraneis. num ergo et Ionas idcirco ethnicis Niniuitis non putabat paenitentiam necessariam, cum cauillaretur in praedicationis officio, an potius misericordiam dei prouidens etiam in extraneos profusam quasi destructuram praeconium uerebatur? atque adeo 15 propter ciuitatem profanam, nondum dei compotem, adhuc ignorantia delinquentem, paene periit propheta? nisi quod exemplum passus est dominicae passionis ethnicos quoque paenitentes redempturae. bene quod et Iohannes domini uias sternens non minus militantibus et publicanis quam filiis 20 Abraham paenitentiae erat praeco. ipse dominus Sidoniis et Tyriis praesumpsit paenitentiam, si uirtutum documenta uidissent. atquin ego illam naturalibus magis peccatoribus competere contendam quam uoluntariis. magis enim merebitur fructum eius qui nondum eo usus est quam qui iam et abusus 25 est, magisque sapient remedia prima quam exoleta. nimirum dominus ingratis benignus magis quam ignaris et citius reprobatis misericors quam nondum probatis, ut non magis irascatur contumeliis clementiae suae quam blandiatur, et non libentius extraneis eam impertiat quam in filiis perdidit, cum gentes 30 sic adoptauerit, dum Iudaei de patientia ludunt. sed hoc uolunt psychici, ut deus iusti iudex eius peccatoris paenitentiam malit quam mortem qui mortem paenitentia maluit. quod si

1 in ethnicum *Gel*: ethnicorum *B* ethnicos non disserendi *fort.* 6 ream deo *Gel*: rem a deo *B* 9 qui *Gel*: quae *B* 11 eam] gratiam *fort.* num *Gel*: nunc *B*, non *Pam* 18 paenitentes *C*, om. *B* 22 Tyriis *Gel*: Tyris *B* 27 ingratis *B*, gnaris *Lat* 32 iustus *Pam*

ita est, peccando promeremur. age tu funambule pudicitiae et castitatis et omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filum disciplinae eiusmodi ueri auia pendente uestigio ingrederis, carnem spiritu librans, animam fide moderans, oculum
 5 metu temperans. quid itaque in gradu totus es? perge sane, si potueris, si uolueris, dum tam securus et quasi in solido es. nam si qua te carnis uacillatio, animi auocatio, oculi euagatio de tenore decusserit, deus bonus est. suis, non ethnicis, sinum subicit; secunda te paenitentia excipiet; eris iterum de
 10 moecho Christianus. haec tu mihi benignissime dei interpret. sed cederem tibi, si scriptura Pastoris, quae sola moechos amat, diuino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio ecclesiarum, etiam ueststrarum, inter apocrypha et falsa iudicaretur, adultera et ipsa et inde patrona sociorum, a qua
 15 et alias initiaris, cui ille, si forte, patrocিনabitur pastor, quem in calice depingis, prostitutorem et ipsum Christiani sacramenti, merito et ebrietatis idolum et moechiae asylum post calicem subsecuturæ, de quo nihil libentius bibas quam ouem paenitentiae secundae. at ego eius pastoris scripturam haurio,
 20 quae non potest frangi. hanc mihi statim Iohannes offert cum paenitentiae lauacro et officio dicentem: facite dignos paenitentiae fructus, et ne dixeritis, patrem habemus Abraham (ne scilicet rursum blandimenta delinquentiae de patrum resumerent gratia): potest enim deus de lapidibus
 25 istis filios suscitare Abrahæ. sic et nos sequitur, ut eos, qui hactenus delinquant, facientes dignum paenitentiae fructum. quid enim ex paenitentia maturescit quam emendationis effectus? sed et si uenia potius est paenitentiae fructus, hanc quoque consistere non licet sine cessatione delicti. ita
 30 cessatio delicti radix est ueniae, ut uenia sit paenitentiae fructus.

21] Matth. 3, 8 sqq.

3 filum *Gel*: filium *B* disciplinae *scripsi*: disciplina *B* auia pendente *Gel*: a uere uia pendentem *B* 5 perge sane *Gel*: pergesne *B* 6 tam *Gel*: tamen *B* 9 excipiet; eris *Gel*: excepi caeteris *B* 11 si *add.* *Gel* 17 asilum (= ὄστρεον) *Rig* 18 libas *Urs* 19 scripturam *Gel*: scripturas *B* 20 qui *Gel* hunc *Urs* 21 dicens *Harnackius* 25 nos *B*, mox *Rig*, oues *fort*.

11. Exinde quod ad euangelium pertinet, parabolarum quidem discussa iam quaestio est. si uero et factis aliquid tale pro peccatoribus edidit dominus, ut cum peccatrici feminae etiam corporis sui contactum permittit lauanti lacrimis pedes eius et crinibus detergenti et unguento sepulturam ipsius inauguranti, 5 ut cum Samaritanae sexto iam matrimonio non moechae, sed prostitute, etiam quod nemini facile, quis esset ostendit, nihil ex hoc aduersariis confertur, et si iam Christianis ueniam delictorum praestitisset. nunc enim dicimus, soli domino hoc licet, hodie potestas indulgentiae eius operetur. ad illa tamen tempora, quibus 10 in terris egit, hoc definimus nihil aduersum nos praeiudicare, si peccatoribus etiam Iudaeis uenia conferebatur. Christiana enim disciplina a nouatione testamenti et, ut praemisimus, a redemptione carnis id est domini passione censetur. nemo perfectus ante repertum ordinem fide, nemo Christianus ante Christum 15 caelo resumptum, nemo sanctus ante spiritum sanctum de caelo repraesentatum ipsius disciplinae determinatorem.

12. Itaque isti qui alium paraclum in apostolis et per apostolos receperunt, quem nec in prophetis propriis agnitum iam nec in apostolis possident, age nunc uel de apostolico in- 20 strumento doceant maculas carnis post baptismum respersae paenitentia dilui posse. non in apostolis quoque ueteris legis forma soluta circa moechiae quanta sit demonstrationem, ne forte leuior existimetur in nouitate disciplinarum quam in uetustate. cum primum intonuit euangelium et uetera concussit, 25 ut de legis retinendae necessitate disceptaretur, primam hanc regulam de auctoritate spiritus sancti apostoli emittunt ad eos qui iam ex nationibus allegi coeperant. uisum est, inquit, spiritui sancto et nobis nullum amplius uobis adicere

3] cf. Luc. 7, 37 sq. 6] cf. Ioh. 4, 17 sq. 28] Act. 15, 28 sq.

2 discussa *Gel*: discussio *B* 4 permittit *Gel*: permittat *B* 5 unguento *Gel*: ungenti *B* 8 etsi (et si *ego*) iam *Gel*: et suam *B*, ut suam *Hartelius*, tamquam *Wissowa* 10 at *Gel* 15 fidei *fort.* 19 receperunt *Gel*: recipere *B* nec *Gel*: nunc *B* propriis *Gel*: proprius *B*, propius *Iun* 21 respersae paenitentia *Gel*: respersa paenitentiae *B* 23 forma soluta *scripsi*: formam solutam *B*, formam salutamus *Gel* 24 leuior *scripsi*: lenior *B* 26 necessitate *Mercerus*: nec statu *B*, necne statu *Rig*, nunc statu *Hartelius* 28 allegi *Gel*: a lege *B*

pondus quam eorum a quibus necesse est abstineri, a sacrificiis et a fornicationibus et sanguine. a quibus observando uos recte agetis uetante spiritu sancto. sufficit et hic seruatum esse moechiae et fornicationi
 5 locum honoris sui inter idololatriam et homicidium. interdictum enim sanguinis multo magis humani intellegemus. porro qualia uideri uolunt apostoli crimina, quae sola in obseruatione de lege pristina excerpunt, quae sola necessario abstinenda praescribunt? non quod alia permittant, sed quod
 10 haec sola praeponant utique non remissibilia, qui ethnicorum causa cetera legis onera remissibilia fecerunt. cur ergo ceruicem nostram a tanto iugo excusant, nisi ut illis compendia ista disciplinae semper imponant? cur totum gulae indulgent, nisi ut perpetuo ad necessaria constringant? soluerunt a pluribus,
 15 ut nocentioribus observandis obligaremur. compensatione res acta est. lucrati sumus multa, ut aliqua praestemus. compensatio autem reuocabilis non est, nisi denique reuocabitur iteratione moechiae utique et sanguinis et idololatriae. tota enim iam lex sumetur, si ueniae condicio soluetur. sed non
 20 leuiter nobiscum pactus spiritus sanctus, etiam ultro pactus, quo magis honorandus. sponsionem eius nemo dissoluet nisi ingratus. iam nec recipiet quae dimisit nec dimittet quae retinuit. nouissimi testamenti semper indemutabilis status est, et utique recitatio decreti consiliumque illud cum saeculo desinet. satis denegauit ueniam eorum, quorum custodiam elegit,
 25 uindicabit quae non perinde concessit. hinc est, quod neque idololatriae neque sanguini pax ab ecclesiis redditur. de qua finitione sua apostolos excidisse, puto, non licet credere; aut si credere quidam possunt, debebunt probare.

3 observando uos recte agetis uetante spiritu sancto *scripsi*: observando recte agitis uetante uos spiritu sancto *B* agetis uetante uos spiritu *Urs*, agetis. uetate uos. spiritui *Salmasius* 10 proponant *Urs* 13 totum gulae *Harnackius*: totum gula *B*, tot uincula *Gel* 14 necessaria *C*, necessaria *B* 17 nisi denique *Rig*: iisdemque *B*, siquidem *Oehlerus* 20 nobiscum pactus est (est *omisi*) *Urs*: nobis compactus *B* 22 dimittet *Gel*: dimisit *B* 23 status *Gel*: factus *B* 24 recitatio decreti *Gel*: om. lacuna 15 fere litterarum relicta *B* 26 uindicauit (uindicabit *ego*) quae non *Gel*: uindicauitque non *B*

13. Nouimus plane et hic suspensiones eorum. reuera enim suspicantur apostolum Paulum in secunda ad Corinthios eidem fornicatori ueniam dedisse, quem in prima dedendum satanae in interitum carnis pronuntiarit, impium patris de matrimonio heredem, quasi uel ipsum postea stilum uerterit, scribens: si quis autem contristauit, non me contristauit, sed ex parte, ne uos onerem omnes. satis est talis increpatio quae a multis fit; uti e contrario magis uos uelitis donare et aduocare, ne forte abundantiore tristitia deuoretur eiusmodi. propter quod oro uos, constituatis in eum dilectionem. in hoc enim et scripsi, uti cognoscam probationem uestram, quod in omnibus obauditis mihi. si cui autem donaueritis, et ego. nam et ego si quid donaui, donaui in persona Christi, ne fraudemur a satana, quoniam non ignoramus iniectio-
 nes eius. quid hic de fornicatore, quid de paterni tori contaminatore, quid de Christiano ethnicorum impudentiam supergresso intellegitur, cum perinde utique speciali uenia absoluisset quem speciali ira damnasset? obscurius miseretur quam indignatur. apertior est in austeritate quam in lenitate. atquin facilius ira quam indulgentia obliqua est. magis tristiora cunctantur quam laetiora. de modica scilicet indulgentia agebatur; quae, si forte, nunc aestimaretur, quando maxima quaeque non soleant etiam sine praedicatione donari, tanto abest sine significatione. et tu quidem paenitentiam moechi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens conciliatum et concineratum cum dedecore et horrore compositum prosternis in medium ante uiduas, ante presbyteros, omnium lacinias inuadentem, omnium uestigia lambentem, omnium genua

5] 2 Cor. 2, 5 sqq.

2 suspicantur *Gel*: suspicatur *B* 5 quasi uel *Iun*: quasiue *B*, quasiue *Urs* 8 magis] malitis *Oehlerus* uelitis *addidi*. 14 quid *Gel*: quod *B* in persona Christi *C*, in Christo *B* 15 quoniam *C*, quod *B* 17 ethnicum *Gel*: impudentiam *Pam*: impudentia *B* 18 perinde *scripsi*: proinde *B* 22 conetantur *B* 25 tantum *fort*. sine *Gel*: siue *B* paenitentiam *Gel*: paenitentiae *B* 26 exorandam *Gel*: exorandum *B* conciliatum *Lat*: conciliatum *B* 28 prosternis *Urs*: prosternens *B* 29 lacinias *Urs*: lacrimas *B* inuadentem *Urs*: suadentem *B*

detinentem, inque eum hominis exitum quantis potes miseri-
cordiae inlecebris bonus pastor et benedictus papa contionaris
et in parabola ouis capras tuas quaeris? tua ouis ne rursus
de grege exiliat (quasi non exinde iam liceat quod nec semel
5 licuit), ceteras etiam metu comples cum maxime indulgens?
apostolus uero sceleratam libidinem fornicationis incesto onu-
stam tam proiecte ignouisset, ut nec hunc saltem habitum le-
gitimum paenitentiae, quem ab ipso didicisse deberes, ab eo
exegerit? nihil de postero sit comminatus, nihil de cetero allo-
10 cutus? quin immo et ultra obsecrat, constituerent in eum
dilectionem, quasi satisfaciens, non quasi ignoscens. et tamen
dilectionem audio, non communicationem. quod et ad Thes-
salonicenses: si quis autem non obaudit sermoni nostro
per epistolam, hunc notate nec commisceamini illi,
15 ut reuereatur, non quasi inimicum deputantes, sed
quasi fratrem obiurgantes. adeo potuisset dicere et forni-
catori dilectionem solummodo concessam, non et communica-
tionem, incesto uero nec dilectionem, quem scilicet auferri ius-
sisset de medio ipsorum, multo magis utique de animo. sed
20 uerebatur, ne fraudarentur a satana circa eius personae amis-
sionem, quem satanae ipse proiecerat, aut ne abundantia mae-
roris deuoraretur, quem in interitum carnis addixerat. hic iam
carnis interitum in officium paenitentiae interpretantur, quod
uideatur ieiuniis et sordibus et incuria omni et dedita opera
25 malae tractationis carnem exterminando satis deo facere, ut
ex hoc argumententur fornicatorem, immo incestum illum non
in perditionem satanae ab apostolo traditum, sed in emenda-
tionem, quasi postea ueniam ob interitum id est conflictationem
carnis consecuturum, igitur et consecutum. plane idem apo-
30 stolus Hymenaeum et Alexandrum satanae tradidit, ut emen-

13] 2 Thess. 3, 14 sqq. 30] cf. 1 Tim. 1, 20.

1 inque eum *Gel*: in quae cum *B* 3 tua ouis *Gel*: tua domus *B*,
del. Lat 4 exiliat *Lat* 6 incesto onustam tam *Gel*: incestu onus
tantum *B* 7 legitimum *Urs*: legatum *B*, legalem *Oehlerus* 9 exe-
gerit? *Gel*: exigeres. *B* 10 ultro *Urs* 23 interitum *Gel*: interitu
quem *B* 25 facere *Gel*: faceret *B* 29 consecutum *Gel*: consecuta *B*
30 himeneum *B* emendarentur *Gel*: enim darentur *B*

darentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit. sed et ipse datum sibi ait sudem, angelum satanae, a quo colaphizaretur, ne se extolleret. si et hoc tangunt, ut traditos satanae ab illo in emendationem, non in perditionem intellegamus, quid simile blasphemia et incestum et anima ab his integra, immo non aliunde quam ex summa sanctitate et ex omni innocentia elata, quae in apostolo colaphis, si forte, cohibebatur, per dolorem, ut aiunt, auriculae uel capitis? incestum uero atque blasphemia totos homines in possessionem ipsi satanae, non angelo eius tradidisse meruerunt. et de hoc enim interest, immo et ad hoc plurimum refert, quod illos traditos ab apostolo legimus satanae, apostolo uero angelum datum satanae. postremo cum deprecatur dominum Paulus, quid audit? satis habe gratiam meam, uirtus enim in infirmitate perficitur. hoc qui satanae deduntur audire non possunt. Hymenaei autem et Alexandri crimen si et in isto et in futuro aeuo inremissibile est, blasphemia scilicet, utique apostolus non aduersus terminum domini sub spe ueniae dedisset satanae iam a fide in blasphemiam mersos. unde et naufragos eos iuxta fidem pronuntiauit, non habentes iam solacium nauis ecclesiae. illis enim uenia negatur, qui de fide in blasphemiam impeerunt. ceterum ethnici et haeretici cotidie ex blasphemia emergunt. sed et si dixit: tradidi eos satanae, uti disciplinam acciperent non blasphemandi, de ceteris dixit, qui illis traditis satanae id est extra ecclesiam proiectis erudiri haberent blasphemandum non esse. sic igitur et incestum fornicatorem non in emendationem, sed in perditionem tradidit satanae, ad quem iam super ethnicum delinquendo transierat, ut discerent fornicandum non esse. denique in inter-

1] cf. 2 Cor. 12, 7.
29] 1 Cor. 5, 5.

14] 2 Cor. 12, 9.

23] 1 Tim. 1, 20.

3 extolleret *Gel*: extolleretur *B* 5 quid *Gel*: quod *B* anima ab
his integra *Gel*: animi ab his integri *B* 6 non *add. Gel* 7 elata,
quae *Gel*: elatoque *B* 11 refert *Gel*: referet *B* 16 hymenei *B*
19 mersos *Gel*: mersus *B* 21 blasphemiam *Gel*: blasphemia *B* 23 etsi
uulgo 28 ethnicos *Pam*

itum, inquit, carnis, non in cruciatum, ipsam substantiam
 damnans, per quam exciderat, quae exinde iam perierat ba-
 ptismate amisso, ut spiritus, inquit, saluus sit in die do-
 mini. et de hoc enim quaeratur, si spiritus hominis ipsius
 5 saluus erit. ergo saluus erit spiritus tanto scelere pollutus,
 propter hoc perdita carne. saluus sit in poena? ergo poenam
 sine carne censebit contraria interpretatio? sic resurrectionem
 carnis amittimus. superest igitur ut eum spiritum dixerit,
 qui in ecclesia censetur, saluum id est integrum praestandum
 10 in die domini ab immunditiarum contagione eiecto incesto for-
 nicatore. siquidem subiungit: non scitis, quod modicum
 fermentum totam desipiat conspersionem? et tamen
 fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum.

14. Et his itaque discussis, quae intercesserant, regredior
 15 ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque apostoli
 dictum: sufficiat eiusmodi homini increpatio ista quae
 a multis, non in fornicatoris personam conuenire. si enim
 dedendum satanae pronuntiauerat in interitum carnis, utique
 damnauerat eum magis quam increpauerat. alius ergo erat,
 20 cui uoluit sufficere increpationem; siquidem fornicator non in-
 crepationem de sententia eius retulerat, sed damnationem.
 nam et hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in epi-
 stola prima et alii qui apostolum contristauerint incondite
 agentes et contristati sint ab illo increpationem referentes
 25 iuxta sensum epistolae secundae, ex quibus in ea ueniam ali-
 quis potuerit adipisci. animaduertamus autem totam epistolam
 primam, ut ita dixerim, non atramento, sed felle conscriptam,
 tumentem indignantem dedignantem comminantem inuidiosam
 et per singulas causas in quosdam quasi mancipēs earum figu-
 30 ratam. sic enim exegerant schismata et aemulationes et dis-

11] 1 Cor. 5, 6. 16] 2 Cor. 2, 6.

6 ut saluus *Gel* 6 sq. interrogationis signa posui 7 sic *Urs*: si *B*
 8 eum *Gel*: cum *B* 12 desipiat *Pam*: decipiat *B* conspersionem *Pam*
 17 personam *Gel*: persona *B* 22 dispiciendum *Gel*: despiciendum *B*
 23 et add. *Gel* 24 sint *Gel*: sunt *B* 26 animaduertamus *Gel*: anim-
 aduertam *B* 27 felle *Gel*: folle *B*

sensiones et praesumptiones et elationes et contentiones, ut et inuidia onerarentur et correptione retunderentur et superbia elimarentur et austeritate deterrerentur. et qualis inuidia humilitatis aculeus? deo gratias ago, quod neminem uestrum tinxerim, nisi Crispum et Gaium, ne qui dicat, quod in nomine meo tinxerim. nec enim iudicaui scire aliquid in uobis quam Iesum Christum et hunc crucifixum. et puto, nos deus apostolos nouissimos elegit uelut bestiarios, quoniam spectaculum facti sumus huic mundo et angelis et hominibus et purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema, et: non sum liber, non sum apostolus, non Christum Iesum dominum nostrum uidi? de quali contra supercilio pronuntiare compulsus est: mihi autem in modico est, ut a uobis interroger aut ab humano die; neque enim conscius mihi sum, et: gloriam meam nemo inaniet. non scitis quod angelos sumus iudicaturi? ceterum libertas quam aperta obiurgationis, quam exerta acies machaerae spiritalis: iam ditati estis, iam saturati estis, iam regnatis, et: si quis se putat scire, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire! nonne et tunc in faciem alicuius impingens, quis enim, inquit, te discernit? quid autem habes, quod non accepisti? si autem accepisti quid gloriaris, quasi non acceperis? nonne et illos in os caedit? quidam autem in conscientia usque nunc quasi idolothyrum edunt. sic autem delinquentes percutiendo conscientias fratrum infirmas in Christum delinquent. iam uero et nominatim: aut non habemus potestatem manducandi et bibendi et mulieres circumducendi, sicut et ceteri apostoli et fratres domini et Cephas? et: si alii de potestate uestra consequuntur,

4] 1 Cor. 1, 14 sqq. 6] ibid. 2, 2. 8] ibid. 4, 9 et 13. 11] ibid. 9, 1. 14] ibid. 4, 3 sqq. 16] ibid. 9, 15 et 6, 3. 18] ibid. 4, 8. 19] ibid. 8, 2. 21] ibid. 4, 7. 25] ibid. 8, 10. 12. 27] ibid. 9, 4 sqq.

5 qui *C*, quis *B* 9 quoniam *C*, quod *B* 11 peripsema *Gel*: per ipsum *B* 13 de quali] uide quasi *Lat*, quali *Iun* 15 aut *Gel*: ut *B* 17 aperta *scripsi*: apertae *B* 23 si autem accepisti *add. Urs* 30 et si *Rig*: etsi *B*

non magis nos? aequae et illos singulari stilo figit: propterea qui se putat stare, uideat ne cadat, et: si quis contentiosus uidetur, nos talem consuetudinem non habemus neque ecclesia domini. tali clausula maledicto
 5 detexta, si quis non amat dominum Iesum, sit anathema maranatha, aliquem utique percussit. sed illic magis stabo, ubi apostolus magis feruet, ubi ipse fornicator aliis quoque negotium fecit. quasi non sim uenturus ad uos, inflati sunt quidam. ueniam autem citius, si permi-
 10 serit dominus, et cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed uirtutem. non enim in sermone est regnum dei, sed in uirtute. et quid uultis? ueniam ad uos in uirga an in spiritu lenitatis? quid enim suberat? auditur in uobis in totum fornicatio et talis for-
 15 nicatio, qualis nec in gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. et uos inflati estis, et non luxistis potius, ut auferatur de medio uestrum qui tale facinus admisit? pro quo lugerent? utique pro mortuo. ad quem lugerent? utique ad dominum, ut quo modo auferatur de medio
 20 eorum, non utique ut extra ecclesiam detur. hoc enim non a deo postularetur quod erat in praesidentis officio, sed ut per mortem hanc quoque communem et propriam carnis ipsius, quae iam cadauer corruptium esset et immunditia inrecuperabili tabiosum, plenius de ecclesia deberet auferri. et ideo, quo-
 25 quo modo interim potuit auferri, iudicauit dedendum eiusmodi satanae in interitum carnis. maledici enim eam sequebatur, quae diabolo proiciebatur, ut sacramento benedictionis exauctoraretur numquam in castra ecclesiae reuersura. uidemus itaque hoc in loco diuisam apostoli seueritatem in quendam in-

1] 1 Cor. 10, 12. 2] ibid. 11, 16. 5] ibid. 16, 22. 8] ibid. 4, 18 sqq. 14] ibid. 5, 1 sqq.

6 maranatha *C*, om. *B* 7 feruet *Gel*: seruet *B* 12 in add. *Gel*
 19 ut quo (*id est* aliquo) modo *B*, quomodo ut *Urs*, quomodo *Pam*, ut quoquo modo *Lat* 20 a deo *Gel*: adeo *B* 23 corruptium *scripsi*: quo captium *B*, quod captium *Gel*, quod corruptium *Lat*, quae capulum *Urs* esset et *Lat*: esset *B* 24 quoquo modo *scripsi*: quomodo *B*

flatum et in quendam incestum, in alterum uirga, in alterum sententia armatum. uirga, quam minabatur, sententia, quam ex-
 sequebatur; illam adhuc coruscantem, hanc statim fulminantem,
 qua increpabat, qua damnabat. certumque est exinde increpitum
 quidem sub intentatione uirgae tremuisse, damnatum uero sub
 repraesentatione poenae perisse. statim ille timens plagam ***,
 abiit ille luens poenam. cum ad Corinthios eiusdem apostoli
 litterae iterantur, uenia fit plane, sed incertum cui, quia nec
 persona nec causa proscribitur. res cum sensibus conferam. si
 incestus opponitur, ibidem erit et inflatus. sane rei ratio satis
 habetur, cum inflatus increpitus est, incestus uero damnatus
 est. inflato ignoscitur, sed increpito; incesto non uidetur
 ignotum, ut damnato. si ei ignoscebatur, cui deuoratio ex
 maerore nimio timebatur, deuorari adhuc increpitus periclita-
 batur deficiens ob comminationem et maerens ob increpationem;
 damnatus uero et culpa et sententia iam deuoratus deputa-
 batur, qui non maerere haberet, sed pati quod ante passionem
 maerere potuisset. si idcirco ignoscebatur, ne fraudaremur a
 satana, in eo utique detrimentum praecauebatur quod nondum
 perisset. nihil de transacto praecauetur, sed de adhuc saluo.
 damnatus autem et quidem in possessionem satanae iam tunc
 perierat ecclesiae, cum tale facinus admiserat, nedum cum et
 ab ipsa eierabatur. quomodo uereretur fraudem pati eius,
 quem iam et ereptum amiserat et damnatum habere non po-
 tuerat? postremo, quid iudicem indulgere conueniet, quod pro-
 nuntiatione deciderit an quod interlocutione suspenderit, et
 utique eum iudicem, qui non solet ea quae destruxit reaedi-
 ficare, ne transgressor habeatur? age iam, si non tot personas
 prima epistola contristasset, si neminem increpuisset, neminem
 terruisset, si solum incestum cecidisset, si nullum in causam
 eius in pauorem misset, inflatum consternasset, nonne melius

2 prius quam Urs: qua B 4 qua damnabat scripsi: quaque damna-
 bat B 6 plagam abiit, ille ante Ursinum; lacunam signavi; rediit inter-
 cidit fort. 8 iterantur Oehlerus: iterant BC ueniam Urs fit C, sit B,
 sic Urs 10 rei ratio Pam: reatio B, relatio Urs 12 incesto C, in-
 cestus B 15 maerens Gel: moeroris B 20 transacto Gel: transacta B
 27 eum iudicem Gel: cum iudice B 30 in causa uel inter causam fort.

suspicareris et fidelius argumentareris aliquem potius longe
 alium apud Corinthios tunc in eadem causa fuisse, ut increpitus
 et territus et maerore saucius propterea permittente modulo
 delicti ueniam postea ceperit, quam ut eam incesto fornicatori
 5 interpretareris? hoc enim legisse debueras, etsi non in epi-
 stola, sed in ipsa apostoli secta, a pudore clarius quam stilo
 eius impressum, ne scilicet Paulum apostolum Christi, doctorem
 nationum in fide et ueritate, uas electionis, ecclesiarum con-
 ditorem, censorem disciplinarum, tantae leuitatis inficeres, ut
 10 aut damnauerit temere quem mox esset absoluturus aut temere
 absoluerit quem non temere damnasset, ob solam licet forni-
 cationem simplicis impudicitiae, nedum ob incestas nuptias et
 impiam luxuriam et libidinem parricidalem, quam nec natio-
 nibus comparauerat, ne consuetudini deputeretur, quam absens
 15 iudicaret, ne spatium reus lucraretur, quam aduocata etiam
 domini uirtute damnauerat, ne humana sententia uideretur.
 lusit igitur et de suo spiritu et de ecclesiae angelo et de uir-
 tute domini, si quod de consilio eorum pronuntiauerat, rescidit.

15. Si etiam sequentia illius epistolae ad intentionem apo-
 20 stoli extendas, nec ipsa comparabuntur ad obliterationem in-
 cesti, ne et hic suffundatur apostolus posteriorum incongruentia
 sensuum. quale est enim, ut cum maxime incesto fornicatori
 postliminium largitus ecclesiasticae pacis statim ingesserit de
 auersatione immunditiarum, de amputatione macularum, de ex-
 25 hortatione sanctimoniarum, quasi nihil contrarium paulo ante
 decreuerit? compara denique, an eius sit dicere: propterea
 habentes ministrationem istam, secundum quod mise-
 ricordiam consecuti sumus, non deficimus, sed abdi-
 camus occulta dedecoris, qui non dedecoris tantum, sed

15] cf. 1 Cor. 5, 4. 26] 2 Cor. 4, 1 sq.

1 suspicareris *Gel*: suspirareris *B* 3 iam saucius *Gel* 4 ceperit *Gel*:
 coeperit *B* 5 in *add. Urs* 7 et paulum *B*; et *del. Gel* 8 nationum—
 conditorem *add. Gel* 9 infamares *fort.* 13 nationibus *Gel*: rationi-
 bus *B* 14 comparat *Rig* consuetudini *Gel*: in consuetudinem *B*
 15 iudicaret *scripsi*: iudicaret *B* 19 intentionem *Scal* 21 incongruen-
 tia *Gel*: in congruentia *B* 24 auersatione *Urs*: aduersatione *B*

et sceleris manifestum dedamnauerit: an eiusdem sit excusare aliquam impudicitiam qui inter titulos laborum suorum post angustias atque pressuras, post ieiunia et uigilias castimoniam quoque praedicarit: an eiusdem sit recipere in communicationem reprobos quosque qui scribat: quae enim societas iustitiae et iniquitati? quae autem communicatio luci et tenebris? quae consonantia Christo et Belial? aut quae pars fideli cum infideli? aut quis consensus templo dei et idolis? nonne constanter audire debebit, et quomodo discernis quae supra incesti restitutione iunxisti? illo enim concorporato rursus ecclesiae et iustitia cum iniquitate sociatur et tenebrae cum luce communicant et Belial consonat Christo et infidelis cum fideli sacramenta participat. et uideant idola, ipse templi dei uitiator in templum dei conuenit. nam et hic, uos enim, inquit, estis templum dei uiui. dicit enim, quia inhabitabo in uobis, et inambulabo, et ero deus illorum, et illi erunt mihi populus. propter quod discedite de medio eorum, separamini et immundum ne attigeritis. hoc quoque euoluis, o apostole, ut cum maxime ipse tanto immunditiarum gurgiti manum tradis, immo et ** adhuc superdicis: habentes igitur promissionem istam, dilecti, emundemus nos ab omni iniquitamento carnis et spiritus perficientes castimoniam in dei timore. oro te, qui talia infigit mentibus nostris, reuocauerat aliquem fornicatorem in ecclesiam? an ideo scribit, ne tibi nunc reuocasse uideatur? haec sicuti et praeteritis praescribere, ita et sequentibus praeiudicare debebunt. in finem enim epistolae dicens, ne rursus cum uenero, humiliet

5] 2 Cor. 6, 14 sqq. 15] ibid. 6, 16 sqq. 21] ibid. 7, 1. 28] ibid. 12, 21.

1 manifestum dedamnauerit *Gel*: manifestando damnauerat *B*, manifestum praedamnauerit *Lat* sit *C*, om. *B* 9 dei *C*, om. *B* 13 infidelis *C*, infidelitas *B* 14 uitiator *Gel*: uitiatur *B* 17 ego *Rig* 19 euoluas *fort*. 20 ut] et *Hartelius* malum *Lat* 21 lacunam signaui; osculum uel simile quid desideratur supra dicis *Urs*, superadicis *Wissowa* 22 dilecti *Harrisius*: delicti *B* 23 perficientes *Pam*: perficientis *B* 24 dei *Pam*: fidei *B* 26 sicuti *Gel*: sicubi *B* 27 praescribere *Gel*: praescriberet *B*

me deus, et lugeam multos eorum qui ante deliquerunt et paenitentiam non egerunt super immunditia quam admiserunt, fornicatione et uilitate, non utique recipiendos constituit, si paenitentiam inissent, quos in ecclesia
 5 inuenturus erat, sed lugendos et sine dubio eiciendos, ut paenitentiam perderent. et ceterum non competit eum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam supra luci et tenebris, iustitiae et iniquitati negarat. sed ignorant apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum ho-
 10 minis ipsius, contra formam et regulam doctrinarum eius intellegunt, ut sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis exsecratorem et expiatorem et ubique talem citius incesto quam alicui humaniori reo ecclesiam reddidisse praesumant.

15 16. Necesse est igitur usque illis apostolum ostendi quem ego et in secunda Corinthiorum talem defendam qualem in omnibus litteris noui. qui et in prima primus omnium templum dei dedicauit: non scitis uos templum dei esse et in uobis dominum habitare? qui et templo sanciendo
 20 purificandoque aeditualem legem scripsit: si quis templum dei uitiauerit, uitiaabit illum deus; templum enim dei sanctum est, quod estis uos. age iam, quis omnino uitiatum a deo redintegrauit id est traditum satanae in interitum carnis, cum idcirco substruxerit: nemo seducat semetipsum
 25 id est nemo praesumat uitiatum a deo redintegrari denuo posse? sicut rursus inter cetera, immo et ante cetera, moechos et fornicatores et molles et masculorum concubitores negans regnum dei consecuturos praemisit: ne erraueritis, scilicet si putaueritis eos consecuturos. quibus autem regnum adimi-
 30 tur, utique nec uita permittitur quae inest regno. etiam ingerens: sed haec quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi et in spiritu dei nostri, quanto delicta ista ante lauacrum accepto

18] 1 Cor. 3, 16 sq. 24] *ibid.* 3, 18. 28] *ibid.* 6, 9. 31] *ibid.* 6, 11.

3 uilitate *Pam.*: utilitate *B* 16 qualem et in *B*; et *del. Gel* 21 uitiaabit *Harrisius*: uitiauit *B* 23 a *del. Gel* 25 a *del. Gel* 28 nec *Pam*

facit, tanto post lauacrum inremissibilia constituit, siquidem denuo ablui non licet. agnosce et in sequentibus Paulum columnam immobilem disciplinarum: cibi uentri, et uenter cibis, deus et hunc et illos conficit; corpus autem non fornicationi, sed deo. faciamus enim hominem, ait 5 deus, ad imaginem et similitudinem nostram, et fecit hominem deus, ad imaginem et similitudinem dei fecit illum. dominus corpori; et sermo enim caro factus est. deus autem et dominum suscitauit et nos suscitabit per uirtutem suam, propter corporis scilicet nexum cum 10 illo. et ideo: non scitis corpora uestra membra Christi? quia et Christus dei templum. euertite templum hoc, et ego illud in triduo resuscitabo. auferens membra Christi faciam membra fornicariae? non scitis, quod, qui adglutinator fornicariae, unum corpus efficitur? 15 erunt enim duo in unam carnem. qui autem adglutinator domino, unus est spiritus. fugite fornicationem. si reuocabilem uenia, quomodo fugiam moechus denuo futurus? nihil profecero, si eam fugero; unum ero corpus, cui communicando adglutinabor. omne delictum quod admiserit homo 20 extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. ac ne hoc dictum in licentiam fornicationis inuaderes, ut in rem tuam, non domini delicturus, aufert te tibi, et Christo, sicut disposuerat, addicit, et non estis uestri, statim opponens, empti enim estis pretio, sanguine scilicet domini; 25 glorificate et tollite dominum in corpore uestro. hoc qui praecipit, uide an ignouerit ei, qui dedecorauerit deum et

3] 1 Cor. 6, 13. 5] Gen. 1, 26 sqq. 8] Ioh. 1, 14. 1 Cor. 6, 14.
11] ibid. 6, 15. 12] Ioh. 2, 19. 13] 1 Cor. 6, 15 sqq.

4 conficiet *Lat* 5 domino *Lat* 8 et dominus *Lat* 9 suscitabit
Gel: suscitauit *B* 11 non ideo *B*; non *del. Gel* non alterum quoque
del. Urs 18 uenia *Gel*: ueniam *B* moechus *Gel*: moechum *B*
19 profecero *C*, proficere *B*, fecero *Gel* si *C*, si ergo *B* 21 qui *Gel*:
quae *B* 23 aufert te *Ciacconius*: auferat *B*, aufert *Gel* 24 addicit
Ciacconius: adiicit *B* apponens *Urs* 26 deum *Ciacconius* 27 igno-
uerit *Gel*: ignorauerit *B* dedecorauerit *Gel*: decorauerit *B* deum *C*,
dominum *B*

qui deiecerit eum de corpore suo et quidem per incestum. si uis omnem notitiam apostoli ebibere, ut intellegas, quanta secure censurae omnem siluam libidinum caedat et eradicet et excaudicet, ne quidquam de recidiuo fruticare permittat, aspice
 5 illum a iusta fruge naturae, a matrimonii dico pomo, animas ieiunare cupientem. de quibus autem scripsistis, bonum est homini mulierem non contingere; sed propter fornicationem unusquisque uxorem suam habeat; uir uxori et uxor uiro debitum reddat. huius boni fibulam quis illum
 10 nesciat inuitum relaxasse, ut fornicationi obuiam esset? quam si cui indulsit uel indulget, utique consilium remedii sui infregit et tenebitur iam frenandis continentiae coniugiis, si fornicatio, ob quam permittuntur, non timebitur. non enim timebitur quae ignoscetur. et tamen ignouisse se profitetur
 15 matrimonii usum, non imperasse. uult enim omnes sibi esse aequales. quando autem licita ignoscuntur, illicita qui sperant? innuptis quoque et uiduis bonum esse dicit exemplo eius perseuerare, si uero deficerent, nubere; quia praeest nubere quam uri. quibus, oro, ignibus deterius est uri, concupiscentiae an
 20 poenae? atquin si fornicatio habet ueniam, non uritur concupiscentia eius. apostoli autem magis est poenae ignibus providere. quod si poena est quae urit, ergo ueniam non habet fornicatio, quam manet poena. interea et diuortium prohibens pro eo aut uiduitatis perseuerantiam aut reconciliationem pacis
 25 dominico praecepto aduersus moechiam procurat, quia qui dimiserit uxorem praeter causam moechiae, facit eam moechari, et qui dimissam a uiro ducit, moechatur. quanta remedia spiritus sanctus instaurat, ne id scilicet denuo admittatur quod ignosci denuo non uult? iam si usquequaque

6] 1 Cor. 7, 1 sqq. 18] 1 Cor. 7, 9. 25] Matth. 5, 32.

2 securi *Gel* 4 excaudicet *Gel*: audi *B* fruticare *Pam*: fructificare *B* permittatur *Hartelius* aspice *Gel*: ut aspicias *B*, aspicias *Hartelius*
 6 scripsistis *Urs*: scriptis *B*, scribitis *Gel* 10 isset *Pam*, iret *Scal*
 11 infregit *BC*, infringit *Gel* 15 esse aequales *B*, adhaerere *Gel* 16 quando *Oehlerus*: Adae *B*, si *Gel* sperant ignosci *fort.* 18 praestat *Lat*
 20 uritur *scripsi*: erit *B*, urit *Iun*, uret *Lat*, deerit *Hartelius* concupiscentiae *Hartelius* 21 apostoli *Gel*: apostolum *B* 23 manet *Gel*: inuret *B*

optimum dicit homini sic esse: iunctus es uxori, ne quae-
sieris solutionem, ut moechiae locum non des: solutus
es ab uxore, ne quaesieris uxorem, ut opportunitatem
tibi serues: quod et si duxeris uxorem, et si nupserit
uirgo, non peccat, pressuram tamen carnis habebunt
huiusmodi, — et hic parcendo permittit. ceterum
tempus in collecto constituit, ut et qui habent
uxores sic sint tamquam non habentes. praeterit enim
habitus huius mundi, iam scilicet non desiderantis: cre-
scite et multiplicamini. sic uult nos praeter sollicitudinem
degere, quia innupti de domino curent quomodo placeant
deo, nupti uero de mundo recogitent quomodo placeant
coniugio. sic melius facere pronuntiat uirginis conseruatore
quam erogatore. sic et illam beatiorē discernit quae
amisso uiro, fidem ingressa amauerit occasionem uiduitatis.
sic haec omnia continentiae consilia ut diuina commendat;
puto, inquit, et ego spiritum dei habeo. quis iste est
adsertor audacissimus omnis impudicitiae, moechorum et
fornicatorum et incestorum plane fidelissimus aduocatus,
quibus honorandis suscepit hanc causam aduersus spiritum
sanctum, ut falsum testimonium recitet de apostolo eius?
nihil tale Paulus indulsit, qui totam carnis necessitatem de
probris etiam titulis obliterare conatur. indulget sane non
adulteria, sed nuptias. parcit sane matrimoniis, non stupris.
temptat ne naturae quidem ignoscere, ne culpae blandiatur?
studet compescere benedictionis concubitum, ne maledictionis
excusetur. hoc ei supererat, carnem uel a sordibus purgare;
a maculis enim non potest. sed est hoc sollemnē peruersis
et idiotis haereticis, iam et psychicis uniuersis, alicuius
capituli ancipitis

1] 1 Cor. 7, 27 sqq. 9] Gen. 1, 28. 11] 1 Cor. 7, 32 sq. 13]
ef. ibid. 7, 38 sqq. 17] ibid. 7, 40.

4 uxorem, non peccas fort. 9 desiderantis *Gel*: desiderantes *B* 10 pater
praeter *Pam in ed.*, Paulus praeter *Pam* 13 coniugi *Lat* uirginis
Gel: uirginem *B* 14 decernit *Urs* 16 sic *Urs*: si *B* 20 honorandis
Gel: honorari *B*, honorariis *Hartelius* 25 ne *Gel*: quique *B*, Quine fort.
29 iam *Gel*: etiam *B*

occasione aduersus exercitum sententiarum instrumenti totius armari.

17. Prouoca ad apostolicam aciem, aspice epistulas eius, omnes pro pudicitia, pro castitate, pro sanctitate praetendunt, omnes in luxuriae et lasciuiae et libidinis negotia iaculantur. quid denique et Thessalonicensibus scribit? aduocatio enim nostra non ex seductione nec ex immunditia, et: haec est uoluntas dei, sanctimonia uestra, abstinere uos a fornicatione, scire unumquemque uas suum possidere in sanctimonia et honore, non in libidine concupiscentiae, sicut nationes, quae deum ignorant. quid Galatae legunt? manifesta sunt opera carnis. quatenam ista? in primis posuit fornicationem immunditiam lasciuiam, quae praedico uobis, sicut praedixi, quod qui talia agunt, regnum dei non sunt consecuturi hereditati. Romani uero quid magis discunt quam non derelinquere dominum post fidem? quid ergo dicimus? perseueramus in delinquentia, ut superet gratia? absit. qui mortui sumus delinquentiae, quomodo uiuemus in ea adhuc? an ignoratis, quod, qui tincti sumus in Christo, in mortem eius sumus tincti? consepulti ergo sumus per baptismum in mortem, ut, sicut Christus resurrexit a mortuis, ita et nos in nouitate uitae incedamus. si enim consepulti sumus simulacro mortis eius, sed et resurrectionis erimus, hoc scientes quod uetus homo noster confixus est illi. si autem mortui sumus cum Christo, credimus quod et conuiuemus cum illo, scientes quod Christus suscitatus a mortuis iam non moriatur, mors non iam dominetur eius. quod enim mortuus est delinquentiae, mortuus est semel. quod autem uiuit, deo uiuit. ita

6] 1 Thess. 2, 3 7] ibid. 4, 3 sqq. 12] Gal. 5, 19 sq. 17] Rom. 6, 1 sqq.

1 occasione *Gel*: occasionem *B* 3 prouoca *Gel*: prouocat *B* 11 deum *Gel*: dñm *B* 13 primis *Gel*: primo *B* 15 haereditati *C*, haereditatem *B*
17 dicimus *Pam* perseuerabimus *Pam* 19 quomodo *Gel*: qñō *B*
20 sumus *Gel*: sunt *B* Christo Iesu. *Pam* 21 ergo illi *Pam*, illi ergo *Oehlerus* 23 consati *Pam*

et uos reputate uosmetipsos mortuos quidem delinquentiae, uiuentes autem deo per Christum Iesum. igitur semel Christo mortuo nemo potest, qui post Christum mortuus, delinquentiae, et maxime tantae, reuiuiscere. aut si possit fornicatio et moechia denuo admitti, poterit et Christus 5 denuo mori. instat autem apostolus prohibens regnare delinquentiam in corpore nostro mortali, cuius infirmitatem carnis nouerat. sicut enim exhibuistis membra uestra famulari immunditiae et iniquitati, ita et nunc exhibete ea famula iustitiae in sanctimoniam. nam etsi habitare bonum in carne sua 10 negauit, sed secundum legem litterae, in qua fuit, secundum autem legem spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis. lex enim, inquit, spiritus uitae manumisit te a lege delinquentiae et mortis. licet enim ex parte ex Iudaismo disputare uideatur, sed in nos dirigit integritatem et 15 plenitudinem disciplinarum, propter quos laborantes in lege miserit deus per carnem filium suum in similitudine carnis delinquentiae, et propter delinquentiam damnauerit delinquentiam in carne, uti ius legis, inquit, impleretur in nobis, qui non secundum carnem, sed 20 secundum spiritum incedimus. qui enim secundum carnem incedunt, ea quae carnis sunt sapiunt, et qui secundum spiritum, ea quae sunt spiritus. sensum autem carnis mortem adfirmavit esse, dehinc et inimicitiam et in deum, et eos qui sunt in carne, id est in sensu carnis, deo placere non 25 posse, et, si secundum carnem uiuitis, inquit, futurum est ut moriamini. quid autem intellegimus carnis sensum et carnis uitam nisi quodcumque pudet pronuntiare? cetera enim carnis et apostolus nominasset. proinde et Ephesiis pristina reputans de futuro monet: in quibus et nos conuersati sumus fa- 30

13] Rom. 8, 2. 16] ibid. 8, 3 sqq. 26] ibid. 8, 13. 30] Eph. 2, 3.

1 uos *om. Pam* 3 qui *om. Pam* 8 nouerat *Gel: *uestrae B* famula *Gel* 9 iniquitati ad iniquitatem *Pam* 13 manumisit te a *Gel: manum misit ea B* 15 Iudaismo *Gel: iudaeis modo B* 17 per carnem miserit *Pam* similitudinem *Pam* 24 dei et in deum *fort. deum C*, dominum *B* 29 repetens *fort.*

cientes concupiscentias et uoluptates carnis. notans denique illos qui se negassent, scilicet Christianos, eo quod se tradidissent in operationem immunditiae omnis, uos autem, inquit, non sic didicistis Christum. et iterum sic dicit:
 5 qui furabatur, iam non furetur. sed et qui moechabatur hactenus, non moechetur, et qui fornicabatur hactenus, non fornicetur. adiecisset enim et haec, si talibus ueniam porrigere consuesset uel porrigi omnino uoluisset, qui nec uerbo pollui uolens, omnis, inquit, sermo turpis non procedat ex ore
 10 uestro. item: fornicatio autem et immunditia omnis ne nominetur quidem inter uos, sicut decet sanctos, tanto abest ut excusetur, hoc scientes, quod omnis fornicator aut immundus non habeat dei regnum. nemo uos seducat inanibus uerbis. propter hoc uenit ira dei super
 15 filios incredulitatis. quis seducit inanibus uerbis, nisi qui contionatur remissibilem esse moechiam? non intuens etiam fundamenta eius ab apostolo effossa, cum ebrietates et comestiones compescit, sicut et hic: et nolite inebriari uino, in quo est luxuria. demonstrat et Colossensibus, quae
 20 membra mortificent super terram, fornicationem immunditiam libidinem concupiscentiam malam et turpiloquium. concede iam tot ac talibus sententiis unum illud quod tenes. pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur. etiam si pro certo apostolus Corinthio illi fornicationem donasset,
 25 esset aliud, quod semel contra institutum suum pro ratione temporis faceret. circumcidit Timotheum solum et tamen abstulit circumcisionem.

18. Sed haec, inquit, ad interdictionem pertinebunt omnis impudicitiae et ad indictionem omnis pudicitiae, saluo tamen loco
 30 ueniae, quae non statim denegatur, si delicta damnantur, quando

3] Eph. 4, 20. 28. 9] ibid. 4, 29. 10] ibid. 5, 3. 5 sqq. 18] ibid. 5, 18. 19] cf. Coloss. 3, 5.

1 uoluntates *Iun* 2 eo *C*, gratia *B*, gratia, eo *Gel* 4 sic *alterum*
Gel: si *B* 5 moechabatur *Gel*: moechatur *B* 17 effossa *Gel*: effusa *B*
 18 nolite *Gel*: noli te *B* 23 adnumerantur *fort.* 25 esset *Harrisius*:
 esse *B* 29 ad indictionem *Lat*: additionem *B* saluo *Gel*: salua *B*
 30 ueniae *Gel*: ueniet *B*

ueniae tempus cum damnatione concurrat, quam excludit. sequebatur et hoc psychicos sapere, et ideo reseruauimus huic loco quae aperte ad communicationem ecclesiasticam causis eiusmodi negandam etiam antiquitus cauta sunt. nam et in prouerbiis Salomon, quae παροιμίας dicimus, specialiter de moechno nusquam expiabili, moechus autem, inquit, per indigentiam sensuum perditionem animae suae acquirit, dolores et dehonestationes sustinet. ignominia autem eius non abolebitur in aeuum. plena enim zeli indignatio uiro non parcet in die iudicii. hoc si de ethnico putaueris dictum, certe de fidelibus iam audisti per Esaiam: excedite de medio eorum et separamini et immundum ne tetigeritis. habes statim in psalmis beatum uirum, qui non abierit in consilio impiorum nec in uia peccatorum steterit et in cathedra pestilentiae non sederit. cuius et postea uox: non sedicum consessu uanitatis et cum inique agentibus non introibo, odiui ecclesiam malignantium et cum impiis non sedebo, et: lauabo cum innocentibus manus meas et altare tuum circumdabo, domine, ut solus plures, quoniam quidem cum sancto sanctus eris: et cum uiro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum peruerso peruersus eris. et alibi: peccatori autem dicit dominus, ut quid tu exponis iustificationes meas et adsumis testamentum meum per os tuum? si uidebas furem, currebas cum eo et cum adulteris portionem tuam ponebas. hinc igitur informatus et apostolus, scripsi, inquit, uobis in epistola, non com-

6] Prou. 6, 32 sqq. 12] Es. 52, 11. 2 Cor. 6, 17. 14] Ps. 1, 1 sqq.
16] ibid. 26, 4 sqq. 21] ibid. 18, 26. 23] ibid. 50, 16 sqq. 28] 1 Cor.
5, 9 sqq.

1 non concurrat *Hartelius* 4 sunt *BC*, sint *Gel* 9 aeuum *C*, eum *B*
10 parcet *C*, paret *B* 12 Esaiam *Lat*: cassum *B* 13 tetigeritis *Pam*:
egeritis *B*, attigeritis *Lat* 17 consessu *Pam*: consensu *B* et *Gel*: sed *B*
18 odiui ecclesiam malignantium *Lat*: hoc de ecclesia male agentium *B*
20 solius *Lat* plures solus *fort*. 21 quoniam quidem *Gel*: quod quid
est *B* 24 ut] et *fort*. exponis *Gel*: expones *B*

misceri fornicatoribus, non utique fornicatoribus huius
 mundi, et reliqua. ceterum oportebat uos exire de mundo.
 nunc autem scribo uobis, si quis frater nominatur in
 uobis fornicator aut idololatres (quid enim tam coniunc-
 5 tum?) aut fraudator (quid enim tam propinquum?) et cetera,
 cum talibus ne cibum quidem sumere, nedum eucharis-
 tiam; quoniam scilicet et fermentum modicum totam de-
 sipit conspersione. item ad Timotheum: manus nemini
 cito imponas neque communices delictis alienis. item
 10 ad Ephesios: nolite ergo participes esse eorum; fuistis
 enim aliquando tenebrae. et adhuc pressius: nolite com-
 municare operibus infructuosis tenebrarum, immo et
 reuincite ea. quae enim in occulto ab eis fiunt, turpe
 est edicere. quid turpius impudiciis? si autem et ab otiose
 15 incedente fratre denuntiat subduci Thessalonicensibus, quanto
 magis et a fornicatore? haec enim consultata sunt Christi
 ecclesiam diligentis, qui se pro ea tradidit, uti eam sanctificet
 emundans lauacro aquae in uerbo et sistat sibi ecclesiam glo-
 riosam non habentem maculam aut rugam, utique post la-
 20 uacrum, sed sit sancta et sine opprobrio, exinde scilicet sine
 ruga uetustatis ut uirgo, sine macula fornicationis ut sponsa,
 sine probro uilitatis ut emundata. quid, si et hic respondere
 concipias, adimi quidem peccatoribus uel maxime carne pollutis
 communicationem, sed ad praesens, restituendam scilicet ex
 25 paenitentiae ambitu, secundum illam clementiam dei, quae
 mauult peccatoris paenitentiam quam mortem? hoc enim
 fundamentum opinionis uestrae usquequaque pulsandum est.
 dicimus itaque, clementiae diuinae si ita esse competisset

7] 1 Cor. 5, 6. 8] 1 Tim. 5, 22. 10] Eph. 5, 7 sqq. 11 sqq. 15] cf.
 2 Thess. 3, 6. 17] cf. Eph. 5, 25 sq.

1 huius mundi *Gel*: huiusmodi *B* 5 enim tam *Gel*: tam in *B*
 7 quoniam *Oehlerus*: modicam *B*, modicum *Urs* et *del. Urs* modic-
 um *del. Urs* desipit *Gel*: despicit *B* 14 dicere *Gel* 16 consultata
 sunt *Gel*: om. lacuna tredecim fere litterarum relicta *B*, consulta sunt *Sem-*
lerus 18 et] ut *Gel* 21 uetustatis *Rig*: ueritatis *B*, uanitatis *Lat*
 22 quodsi *Lat* 25 quae mauult *Gel*: qua ei uult *B*, qua mauult *Urs*,
 quae uult *Hartelius* 28 ita esse *B*, cauuisse *Oehlerus*, statuuisse *fort.*

demonstrationem sui etiam post fidem lapsis, ita apostolus diceret: nolite communicare operibus tenebrarum, nisi paenitentiam egerint, et, cum talibus ne cibum quidem sumere, nisi posteaquam caligas fratrum uolutando deteraserint, et, qui templum dei uitiauerit, uitiaabit illum deus, nisi omnium focorum cineres in ecclesia de capite suo excusserit. debuerat enim quae damnauerat proinde determinasse, quoniam usque et sub qua condicione damnasset, si temporali et condicionali et non perpetua seueritate damnasset. porro cum in omnibus epistolis et post fidem talem prohibeat admitti et admissum ■ communicatione detrudat, sine spe condicionis ullius aut temporis, nostrae magis sententiae adsistit, eam paenitentiam ostendens dominum malle, quae ante fidem, quae ante baptismam mortis peccatoris potior habeatur, semel diluendi per Christi gratiam semel pro peccatis nostris morte functi. nam hoc etiam in sua persona apostolus statuit. adfirmans enim Christum ad hoc uenisse, ut peccatores saluos faceret, quorum primus ipse fuisset, quid adicit? et misericordiam sum consecutus, quoniam ignorans feci in incredulitate. ita clementia illa dei malentis paenitentiam peccatoris quam mortem ad ignorantes adhuc et adhuc incredulos spectat, quorum causa liberandorum uenerit Christus, non qui iam deum norint et sacramentum didicerint fidei. quod si clementia dei ignorantibus adhuc et infidelibus competit, utique et paenitentia ad se clementiam inuitat, salua illa paenitentiae specie post fidem, quae aut leuioribus delictis ueniam ab episcopo consequi poterit aut maioribus et inremissibilibus a deo solo.

19. Sed quoniam usque de Paulo, quando etiam Iohannes nescio quid diuersae parti subplaudere uideatur? quasi in Apocalypsi manifeste fornicationi posuerit paenitentiae auxilium,

2] cf. Eph. 5, 11. 3] cf. 1 Cor. 5, 11. 4] cf. ibid. 3, 17. 18] 1 Tim. 1, 16. 29] cf. Apoc. 2, 20 sqq.

1 demonstrationem sui *B*, dari restitutionem suis *Lat*, demonstra(re)tionem sui *Hartelius* 5 deus *Gel*, om. *B* 7 et] aut *Lat* 8 qua *add. Urs* 8 si — 9 damnasset *C*, om. *B* 10 a communicatione *Gel*: ad communicationem *B* 12 adsistit *Gel*: adsciscite *B* 14 diluendi *Gel*: diluendae *B* 19 quoniam *C*, quod *B* 26 leuioribus *Gel*: lenioribus *B*

ubi ad angelum Thyatirenorum spiritus mandat habere se ad-
uersus eum, quod teneret mulierem Iezabel, quae se propheten
dicit et docet, atque seducit seruos meos ad fornican-
dum et edendum de idolothytis. et largitus sum illi
5 temporis spatium, ut paenitentiam iniret, nec uult eam
inire nomine fornicationis. ecce dabo eam in lectum et
moechos eius cum ipsa in maximam pressuram, nisi
paenitentiam egerint operum eius. bene autem quod apo-
stolis et fidei et disciplinae regulis conuenit. siue enim ego,
10 inquit, siue illi, sic praedicamus. totius itaque sacramenti
interest nihil credere ab Iohanne concessum quod a Paulo sit
denegatum. hanc aequalitatem spiritus sancti qui obserua-
uerit, ab ipso deducetur in sensus eius. haereticam enim fe-
minam, quae quod didicerat a Nicolaitis docere susceperat, in
15 ecclesiam latenter introducebat et merito ad paenitentiam ur-
gebat. cui enim dubium est haereticum institutione deceptum
cognito postmodum casu et paenitentia expiato et ueniam con-
sequi et in ecclesiam redigi? unde et apud nos, ut ethnico
par, immo et super ethnicum, haereticus etiam per baptisma
20 ueritatis utroque nomine purgatus admittitur. aut si certus
es mulierem illam post fidem uiuam in haeresin postea expira-
rasse, ut non quasi haereticae, sed quasi fideli peccatrici cui
ueniam ex paenitentia uindices, sane agat paenitentiam, sed in
finem moechiae, non tamen et restitutionem consecutura. haec
25 enim erit paenitentia, quam et nos deberi quidem agnoscimus
multo magis, sed de uenia deo reseruamus. denique ea Apo-
calypsis in posterioribus propudiosos et fornicatores, sicut ti-
midos et incredulos et homicidas et ueneficos et idololatrias,
qui tale quid in fide fuerint, in stagnum ignis sine ulla con-
30 ditionali damnatione decreuit. non enim de ethnicis uidebitur
sapere, cum de fidelibus pronuntiarit: qui uicerint, heredi-

9] 1 Cor. 15, 11. 31] Apoc. 21, 7 sq.

2 teneret *C*, om. *B* mulierem *C*, mulier *B* prophetin *Scal* 20 no-
mine *Lat*: homine *B* 21 es *Urs*: est *B* haeresin *Urs*: haeresi *B*
22 haereticae *Gel*: haeretico *B* cui om. *Gel* 23 uindictet *Gel* in *add*.
Gel 24 finem *Rig*: fidem *B* 26 ea *del. Hartelius* 29 fuerint *Urs*:
fuerit *B* 31 haereditatem habebunt istam *B*, haereditate habebunt ista *C*

tatem habebunt istam, et ero illis deus, et illi mihi in filios, et ita subiunxerit: timidis autem et incredulis et propudiosis et fornicatoribus et homicidis et ueneficis et idololatris particula in stagno ignis et sulphuris, quod est mors secunda. sic et rursus: beati 5 qui ex praeceptis agunt, ut in lignum uitae habeant potestatem et in portas ad introeundum in sanctam ciuitatem. canes uenefici, fornicator, homicida foras, utique qui non ex praeceptis agant. illorum est enim foras dari qui intus fuerunt. ceterum quid mihi eos, qui foris 10 sunt, iudicare? praecesserat. de epistola quoque Iohannis carpunt statim. dictum est: sanguis filii eius emundat nos ab omni delicto. semper ergo et omnifariam delinquemus, si semper et ab omni delicto emundat nos ille; aut si non semper, non etiam post fidem, et si non ab delicto, 15 non etiam a fornicatione. unde autem exorsus est? lumen praedixerat deum et tenebras non esse in illo et mentiri nos, si dicamus nos communionem habere cum eo et in tenebris incedamus. si uero, inquit, in lumine incedamus, communionem cum eo habebimus, et sanguis Iesu Christi 20 domini nostri emundat nos ab omni delicto. ergo in lumine incedentes delinquimus et in lumine delinquentes emundabimur? nullo pacto. qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. unde et ostendit, quomodo emundabimur a delicto in lumine incedentes, in quo delictum agi non potest. 25 a deo sic emundari nos ait, non quasi delinquamus, sed quia non delinquamus. incedentes enim in lumine, tenebris uero non communicantes, emundati agemus, non deposito, sed non admisso delicto. haec est enim uis dominici sanguinis, ut quos iam a delicto mundarit et exinde in lumine constituerit, 30

5] Apoc. 22, 14 sq. 10] 1 Cor. 5, 12. 12] 1 Ioh. 1, 7. 19] ibid. 1, 5 sq.

4 particula in *Gel*: particulam *B* 8 canes uenefici *BC*, canis ueneficus *Gel* homicida *Gel*: homicidae *B* 9 ex *add. Gel* 13 delinquemus *Gel*: delinquimus *B* 14 emundat nos *Gel*: emundandus *B* 16 exorsus est? lumen *Gel*: exorsum est lumen *B* 25 non *add. Gel* 26 adeo *Gel* quasi *B*, qua *Pam* quia *B*, qua *Pam* 30 a *add. Lat*

mundos exinde praestet, si in lumine incedere perseuerauerint. sed subicit, inquis, si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, et ueritas non est in nobis. si confitemur delicta nostra, fidelis et iustus est, ut
 5 dimittat ea nobis et emundet nos ab omni iniustitia. numquid ab immunditia? at si ita est, ergo et ab idololatria. sed aliud in sensu est. ecce enim et rursus, si dicamus, ait, nos non deliquisse, mendacem facimus illum, et sermo eius non est in nobis. eo amplius, filioli, haec scripsi uobis,
 10 ne delinquatis, et si deliqueritis, aduocatum habemus apud deum patrem, Iesum Christum iustum, et ipse placatio est pro delictis nostris. secundum haec, inquis, et delinquere nos et ueniam habere constabit. quid ergo fiet, cum procedens aliud inuenio? negat enim nos omnino delin-
 15 quere, et in hoc plurimum tractat, ut nihil tale concedat, proponens semel a Christo delicta deleta, non habitura postea ueniam, in quo nos sensus ad admonitionem castimoniae demandat. omnis, inquit, qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia et ille castus est. omnis qui
 20 facit delictum, et iniquitatem facit, et delictum est iniquitas. et scitis quod ille manifestatus sit, ut auferat delicta, utique hactenus admittenda. siquidem subiungit: omnis, qui manet in illo, non delinquet. omnis qui delinquit, neque uidit neque cognouit eum. filioli,
 25 nemo uos seducat. omnis qui facit iustitiam, iustus est, sicut et ille iustus est. qui facit delictum, ex diabolo est, quoniam diabolus a primordio delinquit. in hoc enim manifestatus est filius dei, ut soluat opera diaboli. nam et soluit liberans hominem per lauacrum donato
 30 ei chirographo mortis. et ideo omnis, qui ex deo nascitur

2] 1 Ioh. 1, 8 sq. 9] ibid. 2, 1 sq. 18] ibid. 3, 3 sq. 29] cf. Col. 2, 14.
 30] 1 Ioh. 3, 9 sq.

1 praestet *Gel.*: perstare *B* 6 at *scripsi*: aut *B* 11 deum *Gel.*: dominum *B* 14 nos *Gel.*: hos *B* 15 hoc *Gel.*: hos *B* 17 quo *Lat.*: quae *B* 18 et spem *B*; et *del. Gel.* 23 delinquet *Gel.*: delinquat *B*, delinquit *Pam* 27 quoniam *C*, quod *B* 30 ei *del. Rig* qui ex *Gel.*: quae a *B*

non facit delictum, quia semen dei manet in illo, et non potest delinquere, quia ex deo natus est. in hoc manifesti sunt filii dei et filii diaboli. in quo, nisi illi non delinquendo, ex quo de deo nati sunt, isti delinquendo, quia de diabolo sunt, perinde atque si numquam sint ex deo nati? quod si dicit, qui non est iustus, ex deo non est, qui non pudicus, quomodo rursus ex deo fiet, qui iam esse desiit? iuxta est igitur ut excidisse sibi dicamus Iohannem in primore quidem epistola negantem nos sine delicto esse, nunc uero praescribentem non delinquere omnino, et illic quidem aliquid de uenia blandientem, hic uero districte negantem filios dei quicumque deliquerint. sed absit. nam nec ipsi excidimus a qua digressi sumus distinctione delictorum. et hic enim illam Iohannes commendauit, quod sint quaedam delicta cotidianae incursionis, quibus omnes simus obiecti. cui enim non accidet aut irasci inique et ultra solis occasum, aut et manum immittere aut facile maledicere aut temere iurare aut fidem pacti destruere aut uerecundia aut necessitate mentiri? in negotiis, in officiis, in quaestu, in uictu, in uisu, in auditu quanta temptamur? ut, si nulla sit uenia istorum, nemini salus competat. horum ergo erit uenia per exoratorem patris Christum. sunt autem et contraria istis, ut grauiora et exitiosa, quae ueniam non capiant, homicidium, idololatria, fraus, negatio, blasphemia, utique et moechia et fornicatio, et si qua alia uiolatio templi dei. horum ultra exorator non erit Christus; haec non admittet omnino, qui natus ex deo fuerit, non futurus dei filius, si admiserit. ita Iohannis ratio constabit diuersitatis, distinctionem delictorum disponentis, cum delinquere filios dei nunc adnuit, nunc abnuit. prospiciebat enim clausulam litterarum suarum, et illi praestruerat hos sensus dicturus in fine manifestius: si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabit

6] 1 Ioh. 1, 8. 31] 1 Ioh. 5, 16.

5 perinde *Urs*: proinde *B* 9 primore *Gel*: priore *B* negantem *Gel*: negante *B* 16 accidet *Urs*: accedet *B* 27 Ioanni *Gel* 28 diuersitatis *Gel*: diuersitates *B* disponenti *Gel* 30 praestruerat *Gel*: perstruebat *B*

ei uitam dominus, qui non ad mortem delinquit. est enim delictum ad mortem; non de eo dico, ut quis postulet. meminerat et ipse Hieremiam prohibitum a deo deprecari pro populo mortalia delinquente. omnis iniustitia
 5 delictum est, et est delictum ad mortem. scimus autem, quod omnis, qui ex deo natus sit, non delinquit, scilicet delictum quod ad mortem est. ita nihil iam superest quam aut neges moechiam et fornicationem mortalia esse delicta, aut inremissibilia fatearis, pro quibus nec exorare
 10 permittitur.

20. Disciplina igitur apostolorum proprie quidem instruit ac determinat principaliter sanctitatis omnis erga templum dei antistitem et ubique de ecclesia eradicantem omne sacrilegium impudicitiae sine ulla restitutionis mentione. uolo tamen ex
 15 redundantia alicuius etiam comitis apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo iure disciplinam magistrorum. extat enim et Barnabae titulus ad Hebraeos, a deo satis auctorati uiri, ut quem Paulus iuxta se constituerit in abstinentiae tenore: aut ego solus et Barnabas non ha-
 20 bemus operandi potestatem? et utique receptior apud ecclesias epistola Barnabae illo apocrypho Pastore moechorum. monens itaque discipulos omissis omnibus initiis ad perfectionem magis tendere nec rursus fundamenta paenitentiae iacere ab operibus mortuorum, impossibile est enim, inquit,
 25 eos qui semel inluminati sunt et donum caeleste gustauerunt et participauerunt spiritum sanctum et uerbum dei dulce gustauerunt, occidente iam aeuo cum exciderint, rursus reuocari in paenitentiam, refigentes cruci in semetipsos filium dei et dedecorantes. terra
 30 enim quae bibit saepius deuenientem in se humorem

4] 1 Ioh. 5, 17 sq. 19] 1 Cor. 9, 6. 24] Hebr. 6, 4 sqq.

9 orari *Urs* 11 instruit ac determinat *Gel*: instrumenta determinant *B*
 12 circa *quidam* 13 antistitem *Gel*: sanctitatem et *B*, anxietatem et *Hartelius* et] ut *Iun*, ad *Oehlerus* eradicandum *Oehlerus* 14 impudicitiae
Lat: pudicitiae *B* 15 redundantia *Lat* 17 a deo *Scal*: adeo *B* 18 auctorati *Scal*: auctoritati *B*, auctoritatis *Urs* 20 hoc operandi *Pam* 26 et
 participauerunt — 27 gustauerunt *C*, om. *B* 28 renouari *Lat*

et peperit herbam aptam his propter quos et colitur, benedictionem dei consequitur; proferens autem spinas reprobam et maledictioni proxima, cuius finis in exustionem. hoc qui ab apostolis didicit et cum apostolis docuit, numquam moechno et fornicatori secundam paenitentiam promissam ab apostolis norat. optime enim legem interpretabatur et figuras eius iam in ipsa ueritate seruabat. ad hanc denique speciem disciplinae de leproso cautum fuit: si autem uarietas effloruerit in cutem et totam cutem texerit a capite usque ad pedes per omnem conspectum, et sacerdos cum uiderit, emundabit eum, quoniam conuertit in album, mundus est. qua uero die uisus fuerit in eiusmodi color uiuus, inquinatus est. conuersum enim hominem de pristino carnis habitu in candorem fidei, quae uitium et macula aestimatur in saeculo, et totum nouatum mundum uoluit intellegi, qui iam non sit uarius, non sit de pristino et nouo aspersus. si uero post abolitionem in uetustatem aliquid ex illa reuixerit, rursum in carne eius quod emortuum delicto habebatur immundum iudicari nec expiari iam a sacerdote. ita moechia de pristino recidua et unitatem noui coloris, a quo fuerat exclusa, commaculans immundabile est uitium. item de domo: si quae maculae et cauositates adnuntiatae in parietibus sacerdoti fuissent, priusquam introiret ad inspiciendam eam, iubet auferri de domo omnia, ita immunda non futura quae domus essent. dehinc introgressus sacerdos si inuenisset cauositates uiridicantes uel rubescentes, et aspectum earum humiliorem citra parietinam formam, exiret ad ianuam et secerneret domum illam septem diebus. dehinc die septima regressus si animaduertisset diffusum in parietibus tactum illum, imperaret exter-

8] *Leu. 13, 12 sqq.* 22] *ibid. 14, 36 sqq.*

7 eius *Gel:* si *B* seruabat *Pam:* seruabant *B* 11 quoniam *Pam:*
 quod *B* 16 uoluit *C, om. B* 17 abolitionem *C* 19 emortuum *Gel:*
 emortuo *B* habebitur *fort.* 20 moechia *Gel:* moechiam *B* recidua *Gel:*
 reciduiam *B* 28 parietinam *Gel:* parietem non *B* 31 exterminari *C,*
 extrahi *B*

minari eos lapides, in quibus tactus leprae fuisset, et abici extra ciuitatem in locum immundum, et sumi alios lapides politos et solidos et reponi loco pristinum et puluere alio inliniri domum. oportet enim, cum
 5 peruenitur ad summum sacerdotem patris Christum, de domo hominis nostri in tempore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, ut munda sit quae remanet domus, caro et anima, et ubi introierit eam sermo dei et inuenerit maculas ruboris et uiroris, extrahi statim et abici foras sensus mortiferos et cruentos (nam et Apocalypsis uiridi equo mortem, russeo autem proeliatorem imposuit), proque illis politos et in compaginem aptos et firmos substrui lapides, quales in Abrahæ filios fiunt, ut ita homo habilis deo sit. quod si post recuperationem et reformationem rursus sacerdos animaduernerit
 15 in eadem domo de pristinis cauis aliquid et maculis, immundam eam pronuntiauit, et iussit deponi materias et lapides et omnem structuram eius et abici in locum immundum. hic erit homo caro atque anima, qui post baptisma et introitum sacerdotum reformatus denuo resumit scabra et maculas carnis, et abicitur
 20 extra ciuitatem in locum immundum, deditus scilicet satanae in carnis interitum, nec amplius reaedificatur in ecclesia post ruinam. sic et de famulae concubitu, quae homini esset reseruata, necdum redempta, necdum liberata. prospicietur, inquit illi, et non morietur, quia nondum est manumissa, cui seruabatur. nondum enim caro a Christo manumissa, cui seruabatur, impune contaminabatur, ita iam manumissa non habet ueniam.

21. Haec si apostoli magis norant, magis utique curabant. sed et in hunc iam gradum decurram, excernens inter doctrinam apostolorum et potestatem. disciplina hominem gubernat,
 30 potestas adsignat. sed rursum quid potestas? spiritus, spiritus

10] cf. Apoc. 6, 4. 8. 23] Leu. 19, 20.

1 tactus *del. Gel* leprae *Iun:* lepra *B* 3 solitos *Gel* 4 illini *Urs*
 8 et ubi *Gel:* ut ubi *B* 11 russeo *Gel:* roseo *B* 12 substruit *Urs* 13 filios
addidi 15 cauis *Lat:* causis *B* 19 resumit *Gel:* respuit *B* scabram
Scal 31 sed rursum *Lat:* seorsum *B* quid potestas? *Lat:* quod potestas *B*, quod potest *Scal* spiritus] aspirat *Scal* spiritus alterum *add. Lat*

autem deus. quid autem docebat? non communicandum operibus tenebrarum. obserua quod iubet. quis autem poterat donare delicta? hoc solius ipsius est. quis enim dimittit delicta, ni solus deus? et utique mortalia, quae in ipsum fuerint admissa et in templum eius? nam tibi quae in te reatum 5 habeant etiam septuagies septies iuberis indulgere in persona Petri. itaque si et ipsos beatos apostolos tale aliquid indulsisse constaret, cuius uenia a deo, non ab homine competeret, non ex disciplina, sed ex potestate fecissent. nam et mortuos suscitauerunt, quod deus solus, et debiles redintegrauerunt, quod 10 nemo nisi Christus, immo et plagas inflixerunt, quod noluit Christus. non enim decebat eum saeuire qui pati uenerat. percussus est Ananias et Elimas, Ananias morte, Elimas caecitate, ut hoc ipso probaretur Christum et haec facere potuisse. sic et prophetae caedem et cum ea moechiam paenitentibus 15 ignouerant, quia et seueritatis documenta fecerunt. exhibe igitur et nunc mihi, apostolice, prophetica exempla, ut agnoscam diuinitatem, et uindica tibi delictorum eiusmodi remittendorum potestatem. quod si disciplinae solius officia sortitus es, nec imperio praesidere, sed ministerio, quis aut quantus es indulgere, qui neque prophetam nec apostolum exhibens cares ea 20 uirtute cuius est indulgere? sed habet, inquis, potestatem ecclesia delicta donandi. hoc ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum paracletum in prophetis nouis habeo dicentem: potest ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne et alia delinquant. 25 quid, si pseudopropheticus spiritus pronuntiauit? atqui magis euersoris fuisset et semetipsum de clementia commendare et ceteros ad delinquentiam temptare. aut si et hoc secundum spiritum ueritatis adfectare gestiuit, ergo spiritus ueritatis potest quidem indulgere fornicatoribus ueniam, sed cum plurimum 30 malo non uult. de tua nunc sententia quaero, unde hoc ius

3 ipsius *B*, spiritus *Lat* 4 quae *Gel*: quod *B* 7 ipsos beatos apostolos *C*, ipsos ab ea apostolos *B*, ipsis beatis apostolis *Gel* indulsisse *C*, indulsisset *B* 9 fecisse *Gel* 13 morte et Elimas *B*; et *del. Gel* 14 ipso probaretur *C*, ipsum probaret *B* 16 ignouerant *Gel*: ignorauerant *B* 17 ut *Oehlerus*: et *B* 18 uendica *B* 24 nouis habeo *Gel*: nobis ab eo *B* 25 alii *Harnackius* 28 temptare *Scal*: temperare *B* 31 ius *Gel*: iussisse *B*

ecclesiae usurpes. si quia dixerit Petro dominus: super hanc
petram aedificabo ecclesiam meam, tibi dedi clau-
regni caelestis, uel, quaecumque alligaueris uel sol-
ueris in terra, erunt alligata uel soluta in caelis, id-
5 circo praesumis et ad te deriuasse soluendi et alligandi pote-
statem, id est ad omnem ecclesiam Petri propinquam? qualis
es, euertens atque commutans manifestam domini intentionem
personaliter hoc Petro conferentem? super te, inquit, aedi-
ficabo ecclesiam meam, et, dabo tibi clau-
10 siae, et, quaecumque solueris uel alligaueris, non quae
soluerint uel alligauerint. sic enim et exitus docet. in ipso
ecclesia extructa est id est per ipsum, ipse clauem imbu-
uit quae: uiri Israelitae, auribus mandate quae dico:
Iesum Nazarenum uirum a deo uobis destinatum, et
15 reliqua. ipse denique primus in Christi baptismo reserauit
aditum caelestis regni, quo soluuntur alligata retro delicta et
alligantur quae non fuerint soluta, secundum ueram salutem,
et Ananiam uinxit uinculo mortis et debilem pedibus absoluit
uitio ualeitudinis. sed et in illa disceptatione custodiendae
20 necne legis primus omnium Petrus spiritu instinctus et de
nationum uocatione praefatus, et nunc, inquit, cur tempta-
stis dominum de imponendo iugo fratribus, quod ne-
que nos neque patres nostri sufferre ualuerunt? sed
enim per gratiam Iesu credimus nos salutem conse-
25 cuturos, sicut et illi. haec sententia et soluit quae omissa
sunt legis et alligauit quae reseruata sunt. adeo nihil ad de-
lictum fidelium capitalia potestas soluendi et alligandi Petro
emancipata. cui si praeceperat dominus etiam septuagies septies
delinquenti in eum fratri indulgere, utique nihil postea alligare
30 id est retinere mandasset, nisi forte ea quae in dominum, non
in fratrem, quis admiserit. praeiudicatur enim non dimittenda
in deum delicta, cum in homine admissa donantur. quid nunc

1] Matth. 16, 18 sq. 13] Act. 2, 22. 21] ibid. 15, 10 sq.

7 es, euertens *Gel.*: sese uertens *B* manifestam *Gel.*: manifestum *B*

13 uide *Urs.*: fidei *B*, uides *Gel* 17 secundum *Gel.*: secundam *B*

18 uinxit *Gel.*: iunxit *B* 20 necne *add. Pam* 30 ea *Gel.*: eam *B*

et ad ecclesiam et quidem tuam, psychice? secundum enim Petri personam spiritalibus potestas ista conueniet aut apostolo aut prophetae. nam et ipsa ecclesia proprie et principaliter ipse est spiritus, in quo est trinitas unius diuinitatis, pater et filius et spiritus sanctus. illam ecclesiam congregat quam dominus in tribus posuit. atque ita exinde etiam numerus omnis qui in hanc fidem conspirauerint ecclesia ab auctore et consecratore censetur. et ideo ecclesia quidem delicta donabit, sed ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum. domini enim, non famuli est ius et arbitrium; dei ipsius, non sacerdotis.

22. At tu iam et in martyras tuos effundis hanc potestatem. ut quisque ex confessione uincula induit adhuc mollia in nouo custodiae nomine, statim ambiunt moechi, statim adeunt fornicatores, iam preces circumsonant, iam lacrimae circumstant maculati cuiusque, nec ulli magis aditum carceris redimunt quam qui ecclesiam perdiderunt. uiolantur uiri ac feminae in tenebris plane ex usu libidinum notis, et pacem ab his quaerunt qui de sua periclitantur. alii ad metalla confugiunt et inde communicatores reuertuntur, ubi iam aliud martyrium necessarium est delictis post martyrium nouis. quis enim in terris et in carne sine culpa? quis martyr saeculi incola, denariis supplex, medico obnoxius et feneratori? puta nunc sub gladio iam capiti librato, puta in patibulo iam corpore expanso, puta in stipite iam leoni concesso, puta in axe iam incendio adstructo, in ipsa, dico, securitate et possessione martyrii, quis permittit homini donare quae deo reseruanda sunt, a quo ea sine excusatione damnata sunt, quae nec apostoli, quod sciam, martyres et ipsi donabilia iudicauerunt? denique iam ad bestias depugnauerat Paulus Ephesi, cum interitum

3 ipsa *Iun*: ipse *B*, *del. Rig* 7 ecclesia *Lat*: ecclesiae *B* 13 confessione *Lat*: consensione *B* mollia *Gel*: immollia *B* 17 ecclesiae *Ciacconius* 22 saeculi *Gel*: saeculi *B* donariis *Lat*, damnatis *Rig* 23 medio *Scal*, moecho *Rig* fornicatori *Rig* 24 capiti *Lat*: capite *B* 25 leoni *Lat*: leone *B* in axe iam *add. Gel* 26 adstructo *Urs*: adstricto *B* 28 ea sine *Gel*: eas in *B* damnata sunt *Gel*: damnatas *B* 29 iudicauerunt *Gel*: indicauerant *B*

decernit incesto. sufficiat martyri propria delicta purgasse. ingrati uel superbi est in alios quoque spargere, quod pro magno fuerit consecutus. quis alienam mortem sua soluit, ni solus dei filius? nam et in ipsa passione liberauit latronem.

5 ad hoc enim uenerat, ut ipse a delicto purus et omnia sanctus pro peccatoribus obiret. proinde qui illum aemularis donando delicta, si nil ipse deliquisti, plane patere pro me. si uero peccator es, quomodo oleum faculae tuae sufficere et tibi et mihi poterit? habeo etiam nunc quo probem Christum. si

10 propterea Christus in martyre est, ut moechos et fornicatores martyr absoluat, occulta cordis edicat, ut ita delicta concedat, et Christus est. sic enim dominus Iesus Christus potestatem suam ostendit: quid cogitatis nequam in cordibus uestris? quid enim facilius est dicere paralytico, dimittuntur

15 tibi peccata, aut, surge et ambula? igitur ut sciatis filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris potestatem, tibi dico paralytice, surge et ambula. si dominus tantum de potestatis suae probatione curauit, uti traduceret cogitatus et ita imperaret sanitatem, ne non

20 crederetur posse delicta dimittere, non licet mihi eandem potestatem in aliquo sine eisdem probationibus credere. cum tamen moechis et fornicatoribus a martyre expostulas ueniam, ipse confiteris eiusmodi crimina nonnisi proprio martyrio diluenda, qui praesumis alieno. quod si est, iam et martyrium

25 aliud erit baptisma. habeo enim, inquit, et aliud baptisma. unde et ex uulnere lateris dominici aqua et sanguis, utriusque lauacri paratura manauit. debeo ergo et primo lauacro alium liberare, si possum secundo. ingeram usque in sinum necesse est: quaecunque auctoritas, quaecumque ratio moecho et fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debet et homicidae

30

13] Matth. 9, 4 sqq. 25] Luc. 12, 50.

1 incesto *Gel*: incerto *B* 3 nisi *Gel* 5 ipse *Gel*: ipso *B* omnia *C*, omnino *B* 6 obiret *Urs*: obediret *B* 7 pro me *Gel*: prome *B* 24 praesumis *Gel*: praesumus *B* si est, iam *Gel*: sciam *B* 28 possum *Gel*: possumus *B* ingeram usque *Lat*: ingeramusque *B* sinum *Gel*: finem *B*

et idololatrae paenitentibus subuenire, certe negatori, et utique illi, quem in proelio confessionis tormentis conluctatum saeuitia deiecit. ceterum indignum deo et illius misericordia, qui paenitentiam peccatoris morti praeuertit, ut facilius in ecclesiam redeant, qui subando quam qui dimicando ceciderunt. urget 5 nos dicere indignitas: contaminata potius corpora reuocabis quam cruentata? quae paenitentia miserabilior titillatam prosternens carnem an uero laniatam? quae iustior uenia in omnibus causis, quam uoluntarius an quam inuitus peccator implorat? nemo uolens negare compellitur, nemo nolens fornicatur. nulla ad libidinem uis est, nisi ipsa; nescit quo libet cogi. negationem porro quanta compellunt ingenia carnificii et genera poenarum? quis magis negauit, qui Christum uexatus an qui delectatus amisit? qui cum amitteret doluit, an qui cum amitteret lusit? et tamen illae cicatrices Christiano proelio in- 15 sculptae et utique inuidiosae apud Christum, quia uicisse cupierunt, et sic quoque gloriosae, quia non uincendo cesserunt, in quas adhuc et diabolus ipse suspirat, cum sua infelicitate, sed casta, cum paenitentia maerente, sed non erubesciente ad dominum, de uenia denuo dimittetur eis, qui piaculariter negauerunt. solis illis caro infirma est. atquin nulla tam fortis 20 caro quam quae spiritum elidit.

3 qui *Gel*: eiusque *B* 4 morti *Gel*: mortem *B* 5 subando *Gel*: subdando *B* urget nos *Gel*: urgemur *B* 7 *interrogationis signum posui* 9 an *add. Gel* 10 fornicatur *Gel*: fornicator *B* 11 quolibet *Gel*, quodlibet *Pam* 12 carnificii *Scal*: carnificis *B* 14 auerteret *Rig* 20 dimittetur *Gel*: dimittentur *B*, dimittitur *Rig* eis qui piaculariter *Gel*: rescupiculariter *B*, eis qui peculiariter *Rig*, reis, cum piaculariter *Hartelius* *finis libri deesse uidetur*

IX.

DE IEIUNIO ADUERSUS PSYCHICOS.

1. Mirarer psychicos istos, si sola luxuria tenerentur, qua saepius nubunt, si non etiam ingluvie lacerarentur, qua ieiunia
 5 oderunt. monstrum scilicet haberetur libido sine gula, cum duo haec tam unita atque concreta sint, ut si disiungi omnino potuissent, ipsi prius uentri pudenda non adhaerent. specta corpus, et una regio est. denique pro dispositione membrorum ordo uitiorum. prior uenter, et statim cetera saginae substructa
 10 lasciuia. est; per edacitatem salacitas transit. agnosco igitur animalem fidem studio carnis, qua tota constat, tam multinorantiae quam multinubentiae pronam, ut merito spiritalem disciplinam pro substantia aemulam in hac quoque specie continentiae accuset perinde gulae frenos imbuentem per nullas
 15 interdum uel seras uel aridas escas, quemadmodum et libidini per unicas nuptias. piget iam cum talibus congregi, pudet etiam de eis altercari quorum nec defensio uerecunda est. quomodo enim protegam castitatem et sobrietatem sine taxatione aduersariorum? quinam isti sint, semel nominabo: exte-
 20 riores et interiores botuli psychicorum. hi paracleto contro- uersiam faciunt; propter hoc nouae prophetiae recusantur; non quod alium deum praedicent Montanus et Priscilla et Max- imilla, nec quod Iesum Christum soluant, nec quod aliquam fidei aut spei regulam euertant, sed quod plane doceant saepius
 25 ieiunare quam nubere. de modo quidem nubendi iam edidimus

2 de Ieiunio aduersus Psychicos *B*, de ieiuniis aduersus psychicos *Pam*, de ieiuniis *Rig* 3 psychicos istos *C*, psychicos *B* tenderentur *Rig*. 4 si *add. Gel* lacerarentur *B*, ducerentur *Gel*, laxarentur *Urs* 11 in studio *fort.* qua tota *Gel*: quam totam *B* 14 perinde *scripsi*: proinde *B* induentem *Harrisius* 17 et iam *C*, iam *B*

monogamiae defensionem. nunc de castigatione uictus secunda uel magis prima continentiae pugna est. arguunt nos, quod ieiunia propria custodiamus, quod stationes plerumque in uesperam producamus, quod etiam xerophagias obseruemus siccantes cibum ab omni carne et omni iurulentia et uuidioribus quibusque pomis nec quid uinositatis uel edamus uel potemus; lauacri quoque abstinentiam, congruentem arido uictui. nouitatem igitur obiectant, de cuius illicito praescribant aut haeresin iudicandam, si humana praesumptio est, aut pseudopphetiam pronuntiandam, si spiritalis indictio est, dum quaque ex parte anathema audiamus, qui aliter adnuntiamus.

2. Nam quod ad ieiunia pertineat, certos dies a deo constitutos opponunt, ut cum in Leuitico praecipit dominus Moysi decimam mensis septimi diem placationis, sancta, inquit, erit uobis dies, et uexabitis animas uestras, et omnis anima, quae uexata non fuerit in illa die, exterminabitur de populo suo. certe in euangelio illos dies ieiuniis determinatos putant, in quibus ablatus est sponsus, et hos esse iam solos legitimos ieiuniorum Christianorum abolitis legalibus et prophetis uetustatibus. ubi uolunt enim, agnoscunt quid sapiat lex et prophetae usque ad Iohannem. itaque de cetero indifferenter ieiunandum ex arbitrio, non ex imperio nouae disciplinae, pro temporibus et causis uniuscuiusque; sic et apostolos obseruasse, nullum aliud imponentes iugum certorum et in commune omnibus obeundorum ieiuniorum, proinde nec stationum, quae et ipsae suos quidem dies habeant quartae feriae et sextae, passiuè tamen currant, neque sub lege praecepti neque ultra supremam diei, quando et orationes fere hora nona concludat de Petri exemplo, quod Actis refertur. xerophagias uero nouum adfectati officii nomen et proximum ethnicae superstitioni, quales castimoniae Apim, Isidem et Magnam

14] Leu. 16, 29 sqq. 23, 27. 21] Luc. 16, 16. Matth. 11, 13. 29] cf. Act. 3, 1.

1 secunda *Urs*: secundae *B* 2 prima *Urs*: primae *B* 6 ne *Lat*
8 haeresim *B* 10 quaquā *C* 13 Mōsi *Gel* 22 differenter *Rig*
27 passiuè *Gel*: passim *B* currant *Gel*: currunt *B* 28 supremam diei
Gel: suprema iudici *B* 30 affectati *Gel*: adfecti *B*

Matrem certorum eduliorum exceptione purificant, cum fides libera in Christo ne Iudaicae quidem legi abstinentiam quorundam ciborum debeat, semel in totum macellum ab apostolo admissa, detestatore eorum qui sicut nubere prohibeant, ita iubeant cibis abstinere a deo conditis. et ideo nos esse iam tunc praenotatos in nouissimis temporibus abscedentes a fide, intendentes spiritibus mundi seductoribus, doctrinis mendaciloquorum inustam habentes conscientiam. quibus, oro te, ignibus? credo, quibus nuptias saepe deducimus et cenas quotidie coquimus? sic et cum Galatis nos quoque percuti aiunt observatores dierum et mensium et annorum. iaculantur interea et Esaiam pronuntiasse: non tale ieiunium dominus elegit, id est non abstinentiam cibi, sed opera iustitiae, quae subtextit; et ipsum dominum in euangelio ad omnem circa uictum scrupulositatem compendio respondisse, non his communicari hominem quae in os inferantur, sed quae ex ore proferantur, cum et ipse manducaret et biberet usque in notationem: ecce homo uorator et potator! sic et apostolum docere, quod esca nos deo non commendat, neque abundantes, si edamus, neque deficientes, si non edamus. his et huiusmodi sensibus eo iam subtiliter tendunt, ut unusquisque prouior uentri possit superuacua nec adeo necessaria existimare sublatis uel deminuti uel demorati cibi officia, praepONENTE scilicet deo iustitiae et innocentiae opera. et scimus, quales sint carnalium commodorum suasoriae, quam facile dicatur: opus est de totis praecordiis credam, diligam deum et proximum tamquam me. in his enim duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae, non in pulmonum et intestinorum meorum inanitate.

3] cf. 1 Cor. 10, 25. 6] cf. 1 Tim. 4, 1 sq. 10] cf. Gal. 4, 10.
12] Es. 59, 4 sq. 15] cf. Marc. 7, 15. 18] Matth. 11, 19. 19] cf. 1 Cor. 8, 8.

4 detestatore *Gel*: de testatore *B* 9 credo *Gel*: trado *B* 15 uictum *Urs*: uictus *B* 16 communicari *C*, coinquinari *B* 22 superuacua *Gel*: superuacuam *B* necessaria *Gel*: necessariam *B* 23 sublatis *Pam*: dilati *B* diminuti *Gel* officia, praepONENTE *Gel*: officinam praepONENTES *B*, officia, praepOTENTE *Scal*, officia praepONENTES *Iun* 27. tamquam me *B*, mihi *C*

3. Itaque nos hoc prius affirmare debemus quod occulte subru
 periclitatur, quantum ualeat apud deum inanitas ista, et ante
 omnia, unde ratio ipsa processerit hoc modo promerendi deum.
 tunc enim agnoscetur obseruationis necessitas, cum eluxerit
 rationis auctoritas a primordio recensendae. acceperat Adam 5
 a deo legem non gustandi de arbore agnitionis boni et mali,
 moriturus si gustasset. uerum et ipse tunc in psychicum re-
 uersus post ecstasin spiritalem, in qua magnum illud sacra-
 mentum in Christum et ecclesiam prophetauerat, nec iam
 capiens quae erant spiritus, facilius uentri quam deo cessit, 10
 pabulo potius quam praecepto annuit, salutem gula uendidit.
 manducauit denique et periit, saluus alioquin, si uni arbusculae
 ieiunare maluisset; ut iam hinc animalis fides semen suum
 recognoscat exinde deducens carnalium adpetitionem et spiri-
 talium recusationem. teneo igitur a primordio homicidam 15
 gulam tormentis atque suppliciis inediae puniendam, etiamsi
 deus nulla ieiunia praecepisset. ostendens tamen, unde sit
 occisus Adam, mihi reliquerat intellegenda remedia offensae,
 qui offensam demonstrarat. ultro cibum, quibus modis quibus-
 que temporibus potuissem, pro ueneno deputarem et anti- 20
 dotum famem sumerem, per quam purgarem mortis a primordio
 causam in me quoque cum ipso genere transductam, certus
 hoc deum uelle cuius contrarium noluit satisque confidens pla-
 cituram illi continentiae curam, a quo damnatam comperissem
 incontinentiae culpam. porro, cum et ipse ieiunium mandet 25
 et animam conquassatam proprie utique cibi angustiis sacri-
 ficium appellet, quis iam dubitabit omnium erga uictum mace-
 rationum hanc fuisse rationem, qua rursus interdicto cibo et
 obseruato praecepto primordiale iam delictum expiaretur, ut
 homo per eandem materiam causae satis deo faciat per quam 30
 offenderat id est per cibi interdictionem, atque ita salutem

24] cf. Ps. 50, 18.

1 firmare *Scal* 8 ecstasim *B* 12 periit *Gel*: perit *B* 18 intelli-
 genda *Gel*: intelligendae *B* 19 ultro *Gel*: ultio *B*, ut ultro *Hartelius*
 22 me *add. Gel* 26 concassatam *B* cibi *Gel*: sibi *B* 27 uictum
Urs: uictus *B*

aemulo modo redaccenderet inedia, sicut extinxerat sagina, pro unico inlicito plura licita contemnens?

4. Haec ratio seruabatur apud prouidentiam dei pro temporibus omnia modulantis, ne quis ex diuerso ad deiciendam
 5 propositionem nostram, cur ergo, dicat, non statim deus aliquam uictus constituit castigationem, quin immo et auxit permissionem? nam in primordio quidem herbidum solummodo et arboreum homini pabulum addixerat: ecce dedi uobis omne
 10 faenum sementium seminans semen quod est super terram, et omne lignum quod habet in semetipso fructum seminis sementiui uobis erit in escam. postea uero ad Noe enumerata subiectione omnium bestiarum terrae et uolatilium caeli et mouentium in terra et piscium maris et omnis serpentis, erunt, inquit, uobis in escam: uelut
 15 holera faeni dedi uobis uniuersa, uerum carnem in sanguine animae suae non edetis. nam et hoc ipso, quod eam solam carnem esui eximit, cuius anima non per sanguinem effunditur, omnis reliquae carnis usum concessisse manifestum est. ad haec respondemus non competisse onerari hominem aliqua adhuc abstinentiae lege, qui cum maxime
 20 tam leuem interdictionem unius scilicet pomi tolerare non potuit; remissum itaque illum libertate ipsa corroborandum. aequae post diluuium in reformatione generis humani suffecisse unam interim legem a sanguine abstinendi permissu usu ceterorum. iam enim iudicium dominus ostenderat per diluuium,
 25 adhuc etiam comminatus fuerat per exquisitionem sanguinis de manu fratris et de manu bestiae omnis. itaque iustitiam iudicii praeministrans materiam libertatis emisit per ueniam supparans disciplinam, permittens omnia, ut demeret quaedam,
 30 plus exacturus, si plus commisisset, abstinentiam imperaturus, cum indulgentiam praemisisset, quo magis, ut diximus, pri-

8] Gen. 1, 29. 14] Gen. 9, 2. 26] cf. Gen. 9, 5.

2 unico *Gel*: uno *B* 4 modulantis *C*, moderantis *B* 8 arboreum
Gel: arborum *B* 9 sementium *Gel*: sementinum *B*; sic et postea
 14 serpentis *B*, uiuentis *C* 17 esui *C*, om. *B* 23 aequae *Pam*: atque *B*

mordiale delictum expiaretur maioris abstinentiae operatione in maioris licentiae occasione.

5. Denique ubi iam et familiaris populus allegi deo coepit et restitutio hominis imbui potuit, tunc leges disciplinaeque omnes impositae, etiam quae decerperent uictum, ademptis quibusdam ueluti immundis, quo facilius aliquando ieiunia tolleraret homo perpetua in quibusdam abstinentia usus. nam et primus populus primi hominis resculpserat crimen pronior uentri quam deo deprehensus, cum de duritia Aegyptiae seruitutis ualida manu dei et sublimi brachio ereptus dominus eius uisus est, terrae lacte et melle mananti destinatus, statim autem solitudinis incopiosae circumspectu scandalizatus, saturitatis Aegyptiae detrimenta suspirans in Moysen et Aaron mussitauit: utinam obiissemus percussi a domino in terra Aegypti, quando super ollas carnum sedebamus et panes in plenitudinem comedebamus. quomodo eduxisti nos in haec deserta ad interficiendam synagogam istam fame? eadem uentris praelatione deploraturus erat eosdem duces suos et dei arbitros, quos desiderio carnis et recordatu Aegyptiarum copiarum exacerbabat. quis nos uescet carne? uenerunt in mentem nobis pisces quos in Aegypto edebamus gratis, et cucumeres et pepones et porri et cepe et allia. at nunc anima nostra arida, nihil nisi manna uident oculi nostri. ita et illis xerophagiae panis angelici displicebant, allium potius et cepe quam caelum fragrare malebant. et ideo tam ingratis gratiora et esculentiora quaeque detracta sunt, puniendae simul gulae et exercendae continentiae causa, ut illa damnaretur, ista erudiretur.

14] Ex. 16, 2 sq. 20] Num. 11, 4 sqq.

8 resculpserat *Gel*: sculpserat *B* 10 dominis *Iun* dominus eius
uisus est *del. Scal* 11 est] et *Urs* mananti *Gel*: manantis *B*
12 incopiosae *Gel*: in copiose *B* 13 detrimenta *C*, detrimento *B*
16 quoniam *C* 17 interficiendam *Gel*: interficiendum *B* 21 uescet
Gel: uescetur *B*, pascet *Iun* mentem *Gel*: mente *B* 25 panis *Urs*:
panes *B* 26 fragrare *Bmg*, *Gel*, flagrare *B*

6. Nunc si temere rationes castigati a deo uictus et castigandi propter deum a nobis ad primordiorum experimenta reuocauimus, conscientiam communem consulamus. ipsa natura enuntiabit, quales nos ante pabulum et potum in uirgine ad-
 5 huc salua exhibere consuerit rebus dumtaxat sensu agendis, quo diuina tractantur, si multo pollentioris mentis, si multo inuacioris cordis, quam cum totum illud domicilium interioris hominis escis stipatum, uinis inundatum, decoquendis iam ster-
 10 coribus exaestuans praemeditatorium efficitur latrinarum, in quo plane nihil tam in proximo supersit quam ad lasciuiam sapere. manducauit populus et bibit, et surrexerunt ludere. intellege sanctae scripturae uerecundiam: lusus nisi impudicum non denotasset. ceterum quotusquisque meminerit religionis occupatis memoriae locis, impeditis sapientiae membris? nemo
 15 ita ut decet, ita ut par est, ita ut utile est, recordabitur dei eo in tempore, quo ipsum sibi hominem excidere sollemne est. omnem disciplinam uictus aut occidit aut uulnerat. mentior, si non dominus ipse obliuionem sui exprobrans Israeli causam plenitudini reputat. incrassatus est dilectus et pingue-
 20 factus et dilatatus est, et dereliquit deum, qui fecit eum, et abscessit a domino salutificatore suo. denique in eodem Deuteronomio eandem causam praecaueri iubens, ne, inquit, cum manducaueris et biberis et domos opti-
 25 mas aedificaueris, ouibus et bubus tuis multiplicatis et argento et auro extollatur cor tuum et obliuiscaris domini dei tui. praeposuit corruptelae diuitiarum edacitatis enormitatem, cui ipsae diuitiae procurant. per illam scilicet incrassatum erat cor populi, ne oculis uideret et auribus audiret et corde coniceret adipibus obstructo, quas nominatim esui
 30 abstulit dedocens hominem saginae studere. ceterum cui cor erectum potius inueniebatur quam impinguatum, qui quadra-

11] Ex. 32, 6. 19] Deut. 32, 15. 23] ibid. 8, 12 sqq.

1 castigati a *Gel*: castiganda *B* 4 enuntiabit *Gel*: nuntiabit *B*
 5 sensus *Pam* 6 sic—sic *fort.* 8 decoquendis *Gel*: de coquendis *B*
 9 exaestuans *C*, aestuans *B* 16 in eo *Gel* 19 deputat *Urs* 27 illam
scripsi: illa *B*, illas *Gel* 31 euectum *C* qui *om.* *Pam*

ginta diebus totidemque noctibus supra humanae naturae facultatem ieiunium perennauit spiritali fide uirtutem ministrante, et uidit oculis dei gloriam et audiuit auribus dei uocem et corde coniecit dei legem iam tunc docentis non in solo pane uiuere hominem, sed in omni uerbo dei, cum quidem nec ipsum Moysen deo pastum inediaeque eius nomine saginatam constanter contemplari ualeret pinguior populus. merito igitur etiam in carne se dominus ei ostendit collegae ieiuniorum suorum, non minus et Heliae. nam et Helias hoc primum, quod famem fuerat imprecatus, satis iam se ieiuniis uouerat. uiuit, inquit, dominus, cui adsisto in conspectu eius, si erit ros istis annis et imber. dehinc minantem Iezabel fugiens post unicum pabulum et potum, quem ab angelo expergefactus inuenerat, et ipse quadraginta diebus et noctibus uacuo uentre, arido ore peruenit in montem Choreb, ubi cum in speluncam deuertisset, quam familiari congressu dei exceptus est! quid tu Helia hic? multo amiciores ista uox quam Adam ubi es? illa enim pasto homini minabatur, ista ieiuno blandiebatur. tanta est circumscripti uictus praerogatiua, ut deum praestet homini contubernalem, parem reuera pari. si enim deus aeternus non esuriet, ut testatur per Esaïam, hoc erit tempus, quo homo deo adaequetur, cum sine pabulo uiuit.

7. Processimus itaque iam ad exempla, uti reuoluamus utilitatis efficacia potestates istius officii, quod etiam iratum deum homini reconciliat. deliquerat Israel in aquatione apud Maspha congregatus a Samuele, sed ita statim delictum ieiunio diluit, ut periculum proelii simul fugerit. cum maxime Samuel offerebat holocaustum (in nullo magis procuratam audimus dei clementiam quam in abstinentia populi) et allophyli proelio admovebant, ibidem dominus intonuit uoce magna super allo-

11] 1 Reg. 17, 1. 17] ibid. 19, 9. 18] Gen. 3, 9. 22] cf. Es. 40, 28. 26] cf. 1 Sam. 7, 5 sqq.

6 inediaeque *Gel*: mediaeque *B* numine *Urs* 16 speluncam *Iun*: spelunca *B* 26 Maspha *Pam*: Masphat *B*; sic etiam infra 27 sed *om. Pam* 28 fugerit *Harrisius*: fuderit *B* 30 in addidi proelium *Lat* 31 ibidem *BC*, ibi demum *Gel* •

phyllos, et confusi sunt et corruerunt in conspectu Israelis,
 et processerunt uiri Israel ex Maspha et persecuti sunt allo-
 phyllos et usque Bethor ceciderunt, pastos impasti, armatos
 inermes. hae erunt uires ieiunantium deo. caelum pro eius-
 5 modi militat. habes formam praesidii etiam spiritalibus bellis
 necessariam. perinde cum rex Assyriorum Sennacherib com-
 pluribus iam ciuitatibus captis Israeli per Rapsacen blasphe-
 mias et minas intentaret, nihil aliud illum a proposito in
 Aethiopias auertit. dehinc quid aliud centum et octoginta
 10 quatuor milia de exercitu eius per angelum absumpsit quam
 Ezechiae regis humiliatio? siquidem duritia hostis adnuntiata
 uestem scidit, saccum induit eodemque habitu seniores sacer-
 dotum ad deum per Esaiam adire iussit utique ieiunio preces
 prosequente. neque enim cibi tempus in periculo nec satu-
 15 ritatis cultus in sacco. semper inedia maeroris sequela est
 sicut laetitia accessio saginae. per hanc maeroris sequelam
 et inediam etiam ciuitas illa peccatrix Ninie de exitio prae-
 dicato liberatur. satis enim paenitentia scelerum commenda-
 uerat ieiunium triduo functam, etiam pecudibus enectis, quibus
 20 iratus deus non erat. Sodoma quoque et Gomorra euasissent,
 si ieiunassent. hoc remedium agnoscit et Achab. cum illi
 post transgressionem et idololatriam et necem Nabuthae prop-
 ter uineam interempti a Iezabel exprobrasset Helias: qua-
 liter occidisti et hereditatem possedisti: in loco quo
 25 sanguinem Nabuthae canes delinxerant, tuum quoque
 delinguent, destituit semetipsum et saccum carni suae im-
 posuit et ieiunauit et dormiuit in sacco. et tunc sermo do-
 mini ad Heliam: uidisti ut reueritus sit Achab a facie
 mea: pro eo, quod reueritus est, non superducam lae-

23] 1 Reg. 21, 19. 28] ibid. 21, 29.

3 Bethor *Gel*: Bethemar *B* 4 erant *susp.* Ochlerus 6 perinde *scripsi*:
 proinde *B* compluribus *Gel*: cum pluribus *B* 9 denique *fort.* quid
 aliud *del. Gel* et *add. Gel* 10 absumpsit *Gel*: assumpsit *B* 15 sem-
 per *add. Gel* maeroris sequela *Gel*: sequela maeroris *B* 17 et] id est
fort. 18 commendauerat *Urs*: commendauerit *B* 19 functam *scripsi*:
 functa *B* 21 illi *Gel*: illo *B* 24 in loco quo *BC*, in quo loco *Gel*
 26 delinguent *Gel*: diliguent *B* saccum *add. Gel*

suram in diebus ipsius, sed in diebus filii eius superducam eam, qui non erat ieiunaturus. ita ieiunium in deum reuerentiae opus est, per quod Anna quoque ambiens uxor Helcanae retro sterilis impetrauit facile a deo inanem cibo uentrem filio implere et quidem propheta. sed non modo naturae mutationem aut periculorum auersionem aut delictorum obliterationem, uerum etiam sacramentorum agnitionem ieiunia de deo merebuntur. aspice Danielis exemplum. circa somnium regis Babylonis omnes turbantur sophistae, negant ultra de praestantia humana posse cognosci. solus Daniel deo fidens et sciens, quid ad demerendam dei gratiam faceret, spatium tridui postulat, cum sua fraternitate ieiunat, atque ita orationibus commendatis et ordinem et significationem somnii per omnia instruitur, tyranni sophistis parcitur, deus glorificatur, Daniel honoratur, non minorem dei gratiam et postea quoque relaturus anno primo regis Darii, cum ex recogitatu praedicatorum temporum ab Hieremia dedit faciem suam deo in ieiuniis et sacco et cinere. nam et angelus missus ad eum hanc statim professus est causam diuinae dignationis: ueni, inquit, demonstrare tibi, quatenus miserabilis es, ieiunando scilicet. si deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis, ubi quidem illi sex diebus ieiunanti prandium angelus procurauit.

8. Reddimus et cetera. ad noua enim nunc documenta properamus. in limine euangelii Anna prophetis, filia Phanuelis, quae infantem dominum et agnouit et multa super eo praedicauit expectantibus redemptionem Israelis, post egregium titulum ueteris et uniuiuae uiduitatis ieiuniorum quoque testimonio augetur, ostendens, in quibus officiis adsideri ecclesiae debeat, et a nullis magis intellegi Christum quam semel nuptis et saepe ieiunis. ipse mox dominus baptisma suum, et in suo omnium, ieiuniis dedicauit habens efficere panes ex lapidibus, etiam Iordanem uino fortasse manare, si ita uorator et potator fuisset. immo nouum hominem in ueteris sugillationem

19] cf. Dan. 10, 12 sq. 24] cf. Luc. 2, 37 sqq.

9 ultra *Iun*: ultro *B* 10 praescientia *fort.* 11 quod *Rig* 17 in *add. Gel* 22 illi *Gel*: illis *B* 23 reddidimus uetera *Lat*, reddemus et cetera *Hartelius* 24 prophetes *B*

uirtute fastidiendi cibi initiabat, ut eum diabolo rursus per escam temptare quaerenti fortiolem fame tota ostentaret. prae-
stituit exinde ieiuniis legem sine tristitia transigendis. cur
enim triste, quod salutare? docuit etiam aduersus diriora dae-
5 monia ieiuniis proeliandum. quid enim mirum, si eadem ope-
ratione spiritus iniquus educitur, qua sanctus inducitur? de-
nique, ut in centurionem Cornelium necdum tinctum dignatio
spiritus sancti cum charismate insuper prophetiae festinasset,
ieiunia eius legimus exaudita. puto autem et apostolus in se-
10 cunda Corinthiorum inter labores suos et pericula et incom-
moda post famem ac sitim ieiunia quoque plurima enumerat.

9. Principalis haec species in castigatione uictus potest iam
de inferioribus quoque abstinentiae operationibus praeiudicare
ut et ipsis pro modo utilibus aut necessariis. nam exceptio
15 eduliorum quorundam portionale ieiunium est. inspiciamus
igitur et xerophagiarum nouitatem aut uanitatem, si non et in
his tam antiquissimae quam efficacissimae religionis operatio
est. redeo ad Danielelem et fratres eius leguminum pabulum
et aquae potum ferculis et oenophoris regiis praeferentes atque
20 exinde formosiores, ne qui de specie quoque corpusculi metuat,
ceterum spiritu insuper cultos. dedit enim deus adolescentulis
scientiam et intellegentiam in omni litteratura et Danieli in
omni uerbo et in somniis et in omni sophia, qua hoc ipsum
quoque saperet, quibus modis de deo impetraretur agnitio sacra-
25 mentorum. anno denique tertio Cyri regis Persarum cum in
recogitatum incidisset uisionis, aliam formam humiliationis
prospexit. in illis, inquit, diebus ego Daniel eram lugens
per tres hebdomadas, panem suauem non edi, caro et
uinum non introierunt in os meum, oleo unctus non
30 sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus
transactis angelus emissus est taliter alloquens: Daniel, homo
es miserabilis, ne timueris, quoniam ex die prima,
qua dedisti animam tuam recogitatui et humiliationi

7] cf. Act. 10, 4.
31] *ibid.* 10, 1. 12.

10] cf. 2 Cor. 11, 27.

27] Dan. 10, 2 sq.

20 qui C, quis B
Gel: regi cogitatum B

23 somniis Gel: somnis B
27 lugens Gel: legens B

25 in recogitatum

coram deo, exauditum est uerbum tuum, et ego introiui uerbo tuo. ita xerophagiarum miseratio et humiliati metum expellunt et aures dei aduertunt et occultorum compotes faciunt. reuertor etiam ad Heliam. cum corui illum pane et carne saturare consuessent, cur postmodum apud Bersabe Iudaeae excitato ei de somno quidam ille angelus sine dubio panem solum et aquam obtulit? defecerant corui, qui eum liberalius pascere, an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de conuiuio regis ministrum cum instructissimo ferulo raptum ad Heliam transferre, sicut Danieli in lacu leonum esurienti prandium metentium exhibitum est? sed constitui oportebat exemplum docens in tempore pressurae et persecutionis et cuiuscunque circumstantiae xerophagiis esse uiuendum. tali uictu David exomologesin suam expressit cinerem quidem edens uelut panem, id est panem uelut cinerem aridum et sordidum, potum uero fletu miscens utique pro uino. habet enim et abstinentia uini suos titulos, quae et Samuelem deo uouerat et Aaronem consecrarat. nam de Samuele mater, et uinum, inquit, et ebriamen non bibet; talis enim et ipsa deum orabat. et dominus ad Aaron: uinum et siceram non bibetis, tu et filius tuus post te, si quando ingrediemini tabernaculum uel ascendetis ad altare, et non moriemini. adeo morientur qui non sobrii in ecclesia ministrauerint. sic et Israeli proximo exprobrat et potum: dabatis sanctificatis meis uinum. et haec autem strictura potus xerophagiae portio est. quamquam ubi abstinentia uini aut a deo exigitur aut ab homine uouetur, illic intellegatur etiam pabuli pressura formam praestruens potui. qualis enim esus, talis et potus. uerisimile non est, ut quis dimidiam gulam deo immolet, aquis sobrius et cibus ebrius. an autem

14] cf. Ps. 101, 10. 19] 1 Reg. 1, 15. 20] Leu. 10, 9. 24] Amos 2, 13.

2. humiliati *scripsi*: humiliatio *B*, ieiunationis humiliatio *Wissowa*
 5 Bersabe Iudaeae *Gel*: Bersabae Iuda *B* 6 illi *Urs* 10 Danieli *Lat*:
 Daniel *B* lacu *Lat*: lacum *B* 19 bibet *Gel*: bibi *B* 21 filii tui *Pam*
 26 potus *Gel*: potius *B* 27 est uini *B*, ista uini *Hartelius*; est *om. Gel*
alterum aut *add. Gel*

et apostolus xerophagias norit, qui maiora celebrauerat, sitim et famem et multa ieiunia, qui ebrietates et comessiones recusauerat, uel de discipulo Timotheo argumenti satis est, quem propter stomachum et adsiduas imbecillitates modico uino
 5 monens uti, quo ille non ex institutione, sed ex deuotione abstinebat (ceterum stomacho magis consuetudo prodesset), hoc ipso abstinentioniam uini dignam deo suasit, quam ex necessitate dissuasit.

10 10. Aequae stationes nostras ut indictas, quasdam uero et in serum constitutas nouitatis nomine incusant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum esse dicentes et non ultra nonam detinendum, de suo scilicet more. sed quod pertineat ad indictionis quaestionem, semel pro omnibus causis respondebo.
 15 nunc ad proprium huius speciei articulum, de modo temporis dico, de ipsis prius expostulandum, unde hanc formam nona dirimendis stationibus praescribant. si, qua Petrus et qui cum eo ad horam nonam orationis templum introgressi leguntur, quis mihi probabit illos ea die statione functos, ut horam nonam ad clausulam et expunctionem stationis interpretetur?
 20 atqui facilius inuenias Petrum hora sexta capiendi cibi causa prius in superiora ad orandum ascendisse, quo magis sexta diei finiri officio huic possit, quae illud absolutura post orationem uidebatur. porro cum in eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstretur, sub qua spiritu sancto ini-
 25 tiati pro ebriis habebantur, et sexta, qua Petrus ascendit in superiora, et nona, qua templum sunt introgressi, cur non intellegamus salua plane indifferentia semper et ubique et omni tempore orandi tamen tres istas horas ut insigniores in rebus humanis, quae diem distribuunt, quae negotia distinguunt, quae

3] cf. 1 Tim. 5, 23. 16] cf. Act. 3, 1. 20] cf. Act. 10, 9. 23] cf. Act. 2, 15.

5 monens *Gel*: monet *B* ex institutione sed ex deuotione *Gel*: ex intimatione *B* ceterum *Gel*: quod *B* consuetudo *add. Gel* 7 quum *Lat* ex necessitate *Gel*: nec *B* 9 indictas *Rig*: indignas *B* quidam *Oehlerus* 12 indictionis *Rig*: interdictionis *B* 15 nona *Gel*: non a *B*, nouam *Bmg* 16 qua *Gel*: quia *B* 17 leguntur *Gel*: aguntur *B* 18 probabit *C*, probat *B*, probet *Iun* 22 fungi *fort.* quae] qua *mauolt* *Oehlerus* 24 demonstretur *Gel*: demonstrat *B* 28 orandi *Urs*: orandum *B*

publice resonant, ita et sollemniores fuisse in orationibus diuinis? quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis, utique per aliquarum horarum exceptionem, non aliarum autem quam insigniorum, exinde apostolicarum, tertiae, sextae, nonae. hinc itaque et Petrum dicam ex uetere potius usu nonam obseruasse tertio orantem supremae orationis munere. haec autem propter illos qui se putant ex forma Petri agere, quam ignorant; non quasi respuamus nonam, cui et quarta sabbati et sexta plurimum fungimur, sed quia eorum quae ex traditione obseruantur tanto magis dignam rationem adferre debemus, quanto carent scripturae auctoritate, donec aliquo caelesti charismate aut confirmentur aut corrigantur. et si qua, inquit, ignoratis, dominus uobis reuelabit. itaque seposito confirmatore omnium istorum paracleto, duce uniuersae ueritatis, an dignior apud nos ratio adferatur nonam obseruandi require, ut etiam Petro ea ratio deputanda sit, si statione tunc functus est. uenit enim de exitu domini, quem etsi semper commemorari oportet sine differentia horarum, impressius tamen tum ei secundum ipsum stationis uocabulum addicimur. nam et milites numquam immemores sacramenti magis stationibus parent. itaque in eam usque horam celebranda pressura est, in qua a sexta contenebratus orbis defuncto domino lugubre fecit officium, ut tunc et nos reuertamur ad iucunditatem, cum et mundus recepit claritatem. hoc si magis ad religionem sapit Christianam, dum magis Christi gloriam celebrat, possum aequae serae stationis ex eodem rei ordine statum figere, ut ieiunemus ad serum expectantes tempus dominicae sepulturae, cum Ioseph postulatum detulit corpus et condidit. inde et irreligiosum est ante famulorum carnem refrigerari quam domini. sed hactenus haec ex argumentationum

13] Phil. 3, 15. 22] cf. Matth. 27, 45. 28] cf. ibid. 27, 57.

3 aliquarum *BC*, aliarum *Gel* 4 insigniorum *Gel*: insigniorem *B*
 8 cui] qua *Urs* 14 seposito *Gel*: si posito *B* 15 an *add. Gel*
 uos *Urs* ratio adferatur *Gel*: ratione feratur *B* nonam *scripsi*: in
 nonam *B* 16 requiro *Lat* 19 tum ei *Iun*: cum eis *B* 20 addicimur
Urs: addiscimus *B* 24 iocunditatem *B* 30 refrigerari *Urs*: refrige-
 rare *B* sed hactenus haec *B*, ut haec *Gel*, sed hoc *Pam*

prouocatione commiserim coniecturas coniecturis et tamen puto
 fidelioribus repercutiens. uideamus, an aliquid tale nobis de
 uetustatibus quoque patrocinetur. in Exodo habitus ille Moysis
 aduersus Amalech orationibus proeliantis usque in occasum
 5 perseuerans nonne statio fuit sera? Iesum Naue debellantem
 Amorrnaeos prandisse illa die existimamus qua ipsis elementis
 stationem imperauit? stetit sol in Gabaon et luna in
 Aialon, stetit sol et luna in statione, donec ultus est
 10 populus de inimicis suis, et stetit sol medio caelo. ut
 autem accedebat in occasum et finem diei unius, non
 fuit dies talis retro et in nouissimo, utique tam prolixus,
 ut, inquit, exaudiret deus hominem, parem scilicet solis,
 instantem tam diu in officio, stationem etiam sera longiorem.
 certe Saul et ipse in proelio constitutus manifeste munus istud
 15 indixit: maledictus homo, qui ederit panem ad uespe-
 ram usque, dum ulciscar de inimico meo, et non gu-
 stauit totus populus eius, et tota terra prandebat.
 tantam autem deus praestitit auctoritatem edicto stationis
 illius, ut Ionathan, filius Saulis, quamquam ignarus ieiunationis
 20 in serum definitae gustum mellis admiserat, et forte mox de
 delicto sit traductus et uix per precem populi periculo exemptus.
 gulae enim licet simplicis reus fuerat. sed et Daniel anno
 primo regis Darii, cum ieiunus in sacco et cinere exomologesin
 deo ageret, et adhuc, inquit, loquente me in oratione,
 25 ecce uir, quem uideram in somnis initio, uelociter
 uolans appropinquauit mihi quasi hora uespertini sa-
 crificii. haec erit statio sera quae ad uesperam ieiunans pin-
 guiorem orationem deo immolat.

11. Omnia autem ista credo ignota eis, qui ad nostra tur-
 30 bantur, aut sola forsitan lectione, non etiam intentione com-

7] Ios. 10, 12 sq. 15] 1 Reg. 14, 24 sqq. 24] Dan. 9, 21.

1 sed *Lat* 7 imperauit. stetit *BC*, impetrauit? stet *Urs* 9 ut
 autem *B*, et non *Pam* 13 instantis *Iun* statione etiam sera longiore
mauolt Oehlerus 17 non prandebat *Pam* 20 sorte *Gel* 23 ieiun-
 nus *Gel*: ieiuniis *B* 27 erat *Urs* 28 orationem *Gel*: rationem *B*

perta secundum maiorem uim imperitorum apud gloriosissimam
 scilicet multitudinem psychicorum. propterea per singulas di-
 reximus species ieiunationum, xerophagiarum, stationum, ut,
 dum recensemus secundum utriusque testamenti paraturam,
 quantum proficiant recusati uel recisi uel retardati pabuli officia, 5
 eos retundamus, qui haec uelut uacantia infirmant, item dum
 pariter ostendimus, quo semper in ordine fuerint religionis, eos
 reuincamus, qui haec ut noua accusant; nec nouum enim quod
 semper nec uacuum quod utile. sed et illud in medio est,
 quaedam ex his officiis a deo homini imperata legem consti- 10
 tuisse, quaedam ab homine deo oblata uotum expunxisse. tamen
 et uotum, cum a deo acceptatum est, legem in posterum facit
 per auctoritatem acceptatoris; exinde enim faciendum mandauit
 qui factum comprobauit. itaque et hinc in alia specie altercatio
 diuersae partis obducitur, cum dicunt: aut pseudoprophetia est, 15
 si spiritalis uox sollemnia ista constituit, aut haeresis, si humana
 praesumptio adinuenit. eam enim formam reprehendentes, qua
 et uetera decucurrerunt, et ex ea retorquentes, quae et aduer-
 sarii ueterum aduersus illa poterunt retractare, aut et illa re-
 cusare debebunt aut exerta ista suscipere; necessarie maxime 20
 cum et ista, a quocumque institutore sunt siue spiritali siue
 tantum fideli, eidem deo currant, cui et uetera. indubitate
 enim et haeresis et pseudoprophetia diuinitatis diuersitate iudi-
 cabuntur apud nos omnes unici dei creatoris et Christi eius
 antistites, adeoque indifferenter hanc partem defendo illis offe- 25
 rendis in quo uelint gradum figere. spiritus diaboli est, dicis,
 o psychice. et quomodo dei nostri officia indicit nec alii offe-
 rendam quam deo nostro? aut contende diabolus cum deo facere
 nostro aut satanas paracletus habeatur. sed hominem anti-
 christum adfirmas; hoc enim uocantur haeretici nomine penes 30
 Iohannem. et quomodo, quisquis ille est, in Christo nostro
 haec erga dominum nostrum officia dispôsuit, cum et anti-
 christi erga deum, aduersum nostrum processerint Christum?

12 sancit *Lat* 19 potuerunt *Lat*, poterant *Urs* 20 debuerunt *Lat*
 aut *add. Lat* exerta *B*, exerte *C*, certe *Urs* necessario *Urs* maxime
del. Urs 21 sint *Urs* 23 pseudoprophetia *Gel*: pseudoprophetae *B*
 24 omnes *Gel*: apud omnes *B* 32 deum *fort.* 33 erga deum *del. Lat*

quo itaque putas laterum confirmatum apud nos spiritum, cum imperat an eum probat, quae deus noster et imperauit semper et probauit? sed rursus palos terminales figitis deo, sicut de gratia, ita de disciplina, sicut de charismatibus, ita et de sol-
 5 lemnibus, ut perinde officia cessauerint, quemadmodum et beneficia eius, atque ita negetis usque adhuc eum munia imponere, quia et hic lex et prophetae usque ad Iohannem. superest ut totum auferatis, quantum in uobis, tam otiosum.

12. Iam enim et in ista specie ditati saturatique regnatis,
 10 non delicta incursantes, quae ieiuniis elimentur, nec reuelationum scientia indigentes, quae xerophagiis extorqueantur, nec bella propria metuentes, quae stationibus discutiantur. ut ab Iohanne paracletus obmutuisset, et ipsi nobis prophetae in hanc maxime causam extitissemus, iam non dico ad ex-
 15 orandam dei iram nec ad impetrandam tutelam eius aut gratiam, sed ad praemunendam per nosmet ipsos nouissimorum temporum condicionem indicentes omnem ταπεινοφρόνησιν, cum carcer ediscendus et fames ac sitis exercendae et tam inediae quam anxii uictus tolerantia usurpanda sit, ut in carcerem talis in-
 20 troeat Christianus, qualis inde prodisset, non poenam illic passurus, sed disciplinam, nec saeculi tormenta, sed sua officia, eoque fidentior processurus ad certamen e custodia abusus nihil habens carnis, sic ut nec habeant tormenta materiam, cum sola et arida sit cute loricatus, et contra ungulas corneus,
 25 praemisso iam sanguinis suco tamquam animae impedimentis, properante iam et ipsa, quae iam saepe ieiunans mortem de proximo norit. plane uestrum est in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quaerant, ne taedeat uitae, ne noua abstinentiae disciplina scandalizentur,
 30 quam nec ille Pristinus uester non Christianus martyr adtigerat, quem ex facultate custodiae liberae aliquamdiu fartum,

7] Matth. 11, 13. 9] 1 Cor. 4, 8.

1 itaque *Gel.*: utique *B* 4 et *del. Gel.* 5 perinde *scripsi*: proinde *B* 9 ditati *Gel.*: dotati *B* 10 incursantes *Scal.*: incusantes *B* 13 et *om. Gel.* 22 obesus *Lat.*, ab usu *Scal.* 24 uirgulas *Rig.* 26 tam saepe *Ciacconius* 28 incertis *Bmg, Gel.*, incestis *B* 30 Pristinus *Gel.*: pristinus *B*, pristinum *Rig.* 31 quam *Urs.* ex *Urs.*: et *B* liberae *Gel.*: libere *B* fartum *C*, farsum *B*

omnibus balneis quasi baptismo melioribus et omnibus luxuriae secessibus quasi ecclesia secretioribus et omnibus uitae istius inlecebris quasi aeterna dignioribus hoc puto obligatum, ne mori uellet, postremo ipso tribunalis die luce summa condito mero tamquam antidoto praemedicatum ita eneruastis, ut paucis unguis titillatus (hoc enim ebrietas sentiebat) quem dominum confiteretur interroganti praesidi respondere non potuerit amplius, atque ita de hoc iam extortus, cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione discessit. ideo sobrietatis disciplinam qui praedicant, pseudoprophetae, ideo haeretici, qui obseruant. quid ergo cessatis paracletum, quem in Montano negatis, in Apicio credere?

13. Praescribitis constituta esse sollemnia huic fidei scripturis uel traditione maiorum nihilque obseruationis amplius adiciendum ob illicitum innouationis. state in isto gradu, si potestis. ecce enim conuenio uos et praeter pascha ieiunantes citra illos dies, quibus ablatus est sponsus, et stationum semiieiunia interponentes, et uos interdum pane et aqua uictitantes, ut cuique uisum est. denique respondetis haec ex arbitrio agenda, non ex imperio. mouistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quae non sunt constituta obitis. quale est autem, ut tuo arbitrio permittas, quod imperio dei non das? plus humanae licebit uoluntati quam diuinae potestati? ego me saeculo, non deo liberum memini. sic meum est ultro officium facere domino, sic indicare illius est. non tantum obsequi ei debeo, sed et adulari; illud enim imperio eius, hoc arbitrio meo praesto. bene autem, quod et episcopi uniuersae plebi mandare ieiunia adsolent, non dico de industria stipium conferendarum, ut uestrae capturae est, sed interdum et ex aliqua sollicitudinis ecclesiasticae causa. itaque si et ex hominis edicto et in unum omnes ταπεινοφρόνησιν agitis, quo-

2 ecclesia *Rig*: ecclesiae *B* 3 istius *del. Rig* aeterna *Rig*: aeternae *B*
dignitatibus *Rig* obligatum *Urs*: oblegatum *B*, oblectatum *Leopoldus*
5 eneruastis *Gel*: enerua sitis *B* 8 de *del. Lat* extortus *BC*, exortus
Gel 9 discessit *Iun*: digessit *B* 12 Apicio *Rig*: Apitio *B* 15 ob
illicitum *Gel*: ab illicito *B* state *Gel*: statu *B* 18 uos *B*, uero *Urs*
21 sunt *B*, sint *Gel* 25 sicut *Lat*

modo in nobis ipsam quoque unitatem ieiunationum et xerophagiarum et stationum denotatis? nisi forte in senatus consulta et in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. spiritus sanctus, cum in quibus uellet terris et per quos uellet
 5 praedicaret, ex prouidentia imminentium siue ecclesiasticarum temptationum siue mundialium plagarum, qua paracletus id est aduocatus ad exorandum iudicem dicitur, huiusmodi officiorum remedia mandabat, puta, nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiae disciplinam; hunc qui recipimus, necessario etiam quae tunc constituit obseruamus. aspice ad Iudaicos
 10 fastos et inuenies nihil nouum, si, quae patribus sunt praecepta, omnis deinceps posteritas hereditaria religione custodit. aguntur praeterea per Graecias illa certis in locis concilia ex uniuersis ecclesiis, per quae et altiora quaeque in commune
 15 tractantur, et ipsa repraesentatio totius nominis Christiani magna ueneratione celebratur. et hoc quam dignum fide auspicante congregari undique ad Christum! uide, quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum! hoc tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum complu-
 20 ribus cenas. conuentus autem illi stationibus prius et ieiunationibus operati dolere cum dolentibus et ita demum congaudere gaudentibus norunt. si et ista sollemnia, quibus tunc praesens patrocinator est sermo, nos quoque in diuersis prouinciis fungimur in spiritu inuicem repraesentati, lex est sacramenti.

25 14. Horum igitur tempora obseruantes et dies et menses et annos galaticamur? plane, si Iudaicarum caeremoniarum, si legalium sollemnitatum obseruantes sumus; illas enim apostolus dedocet compescens ueteris testamenti in Christo sepulti perseuerantiam et noui sistens. quod si noua conditio in Christo,
 30 noua et sollemnia esse debebunt: aut si omnem in totum de-

17] Ps. 133, 1. 29] 2 Cor. 5, 17.

5 ex *Gel*, om. *B* 7 dicitur *del. Gel* 13 praeterea *BC*, praecepta *Gel* illa *Urs*: illas *B* 21 operati *Gel*: operari *B* 24 repraesentari *Scal* 26 interrogationis signum posui 29 in Christo, noua *Urs*: in Christo sepulti per perseuerantiam noua *B*, in Christo sepulti perseuerant, iam noua *Gel*, in Christo sepelit perseuerantiam, noua *Scal*; 'alioquin possis et rescribere noua conditione in Christo sepulta perseuerantia, noua' *Oehlerus qui Ursino consentit* 30 at fort.

uotionem temporum et dierum et mensium et annorum erasit apostolus, cur pascha celebramus annuo circulo in mense primo? cur quinquaginta exinde diebus in omni exultatione decurrimus? cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus et ieiuniis paraseuen? quamquam uos etiam sabbatum, si quando, continuatis, numquam nisi in pascha ieiunandum secundum rationem alibi redditam. nobis certe omnis dies etiam uulgata consecratione celebratur. nec ergo apud apostolum differentiae ratio, distinguentem noua et uetera. sed et hic inaequalitas uestra ridebitur, cum uetustatum formam nobis exprobratis in quo causam nouitatis accusatis.

15. Reprobat etiam illos qui iubeant cibis abstinere, sed de prouidentia spiritus sancti, praedamnans iam haereticos perpetuam abstinentiam praecepturos ad destruenda et despicienda opera creatoris, quales inueniam apud Marcionem, apud Tatianum, apud Iouem, hodiernum de Pythagora haereticum, non apud paracletum. quantula est enim apud nos interdictio ciborum? duas in anno hebdomadas xerophagiarum nec totas, exceptis scilicet sabbatis et dominicis, offerimus deo abstinentes ab eis quae non reicimus, sed differimus. atqui ad Romanos scribens uos nunc compungit detractatores huius officii. ne propter pabulum solueritis, inquit, opus dei. quod opus? de quo ait: bonum est carnem non edere et uinum non potare. nam qui in istis seruit, placabilis et propitiabilis deo nostro est. quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus holera uescitur; qui manducat, ne nullificet non manducantem. tu quis es, qui alienum seruum iudicas? et qui manducat et qui non manducat, deo agit gratias. cum autem humano arbitrio uetet controuersiam fieri, quanto magis diuino? ita sciebat

21] Rom. 14, 20 sq. 25] Rom. 14, ■ sqq.

2 annuo *Gel*: animo *B* 6 continuatis, putatis *fort.* 7 omnis dies *Gel*: omni die *B* 8 celebratur *Gel*: celebrantur *B* 11 quo *Urs*: qua *B* 12 reprobatur *Gel*: reprobat *B* iubeant *Gel*: iuebant *B* 13 sancti *Ciacconius*: sanctus *B* 16 Iouium *fort.* 20 atquin *Pam.* 21 detractatores *Urs*: retractatores *B*, detrectatores *Rig* 26 olera *C*, olere *B* 27 nullificet *C*, uilificet *B* 30 uetet *Harrisius*: uitet *B*

quosdam castigatores et interdictores uictus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent, probare uero qui in honorem, non qui in conuicium creatoris. et si clauis macelli tibi tradidit permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem, non tamen in macello regnum dei inclusit. nec enim, inquit, esus aut potus est dei regnum, et, esca nos deo non commendat, non ut de arida dictum putes, sed potius de uncta et accurata, siquidem subiciens: nec si manducauerimus, abundabimus, nec si non manducauerimus, deficiemus, tibi magis intonat, qui abundare te existimas, si edas, et deficere, si non edas, et ideo ista detractas. dominum quoque quam indigne ad tuam libidinem interpretaris passim manducantem et bibentem, sed puto, quod etiam ieiunarit, qui beatos non saturatos, sed esurientes et sitiētes pronuntiarit, qui escam profitebatur, non quam discipuli existimarant, sed paterni operis perfectionem, docens operari escam quae permanet in uitam aeternam, in ordinaria etiam oratione panem mandans postulandum, non et Attalicas diuitias. sic et Esaias non negauit deum elegisse ieiunium, sed quale non elegerit enumerauit. in diebus enim, inquit, ieiuniorum uestrorum inueniuntur uoluntates uestrae, et omnes subiectos uobis succutitis aut ad conuicia et lites ieiunatis et caeditis pugnis. non tale ieiunium ego elegi, sed quale subiecit, et subiciendo non abstulit, sed confirmauit.

16. Nam et si mauult opera iustitiae, non tamen sine sacrificio, quod est anima conflictata ieiuniis. ille certe deus, cui nec populus incontinens gulae placuit, nec sacerdos nec prophetae. manent adhuc monumenta concupiscentiae, ubi sepultus est populus carnis audivissimus usque ad cholerae orty-

6] Rom. 14, 17. 7] 1 Cor. 8, 8. 14] cf. Matth. 5, 6. 20] Es. 58, 3 sqq. 25] cf. Ps. 51, 18 sq. 27] cf. Num. 11, 4. 13. 32 sqq.

1 incursare *fort.* 9 abundabimus *Harrisius*: abundauimus *B* 13 ieiunarit *C*, ieiunauit *B* 17 in ordinaria *Gel*: inordinaria *B* 18 diuitias *om. Gel* 21 uoluntates *Pam*: uoluptates *B* 28 monumenta *Gel*: munimenta *B* 29 ortygomētras *Rig*: ortygomētra *B*, ortygomētram *Scal*

gometras cruditando. eliditur pro templi foribus senior Heli, filii eius in acie ruunt, nurus expirat in partu. hanc enim meruerat a deo plagam domus impudens, sacrificiorum carnalium defraudatrix. Sameas, homo dei, cum exitum pròphetasset idololatriae introductae a rege Hieroboam, post manum eius regis arefactam et statim restitutam, post altare diffissum, ob haec signa ad satisfactionem inuitatus a rege plane excusauit (prohibitus enim a deo fuerat) illic cibum in totum attingere; sed ab alio mox sene mentito prophetam temere pastus secundum uerbum dei ibidem factum super mensam non est ¹⁰ in paternis sepultus. leonis enim in uia occursu prostratus et apud exteros conditus poenam deserti ieiunii luit. haec erunt exempla et populo et episcopis, etiam spiritalibus, si quam incontinentiam gulae admiserint. sed nec apud inferos admonitio cessauit, ubi in diuite epulone quidem conuiuia cruciantur, ¹⁵ in paupere uero ieiunia recreantur, habentia praeceptores Moysen et prophetas. nam et Iohel exclamauit: sancite ieiunium et praedicate curationem, prospiciens iam tunc et alios apostolos et prophetas sancituros ieiunium et praedicaturos officia curantia deum. unde et qui in idolis comendis ²⁰ et in hac re ornandis et ad singulas horas salutandis diis adulantur, curationem facere dicuntur. sed et omnem *ταπεινοφρόνησιν* ethnici agnoscunt. cum stupet caelum et aet annus, nudipedalia denuntiantur, magistratus purpuras ponunt, fasces retro auertunt, precem indigitant, hostiam instaurant. apud ²⁵ quasdam uero colonias praeterea annuo ritu saccis uelati et

1] cf. 1 Sam. 4, 17 sqq. 11] cf. 1 Reg. 13. 15] cf. Luc. 16, 19 sqq. 17] Ioel 1, 14.

1 cruditando *Gel*: conditando *B*, eructando *Pam* 2 partu *Gel*: pastu *B* 6 diffissum *Harrisius*: diffusum *B* 7 ad satisfactionem *Lat*: et satisfactione *B*, de satisfactione *Oehlerus* recusauit quidam 9 pròphetam *BC*, prophetiam *Pam* 15 ubi in *Gel*: de *B* epulone *del. Gel* cruciantur *Gel*: conciliantur *B* 17 sancite *C*, sanctificate *B* 18 praedicate curationem *Pam*: orationem *B*, curationem *Oehlerus* iam et tunc *Gel* 20 idolis *Gel*: idoliis *B* comendis *Gel*: comedissent *B* 21 in hac re *B*, in aris *Urs*, in sacro *Oehlerus*, auro fort., in aere (cf. 137, 15) *Hartelius* ornandis *Gel*: ordinandis *B* diis *add. Urs* 24 magistratus *Gel*: magis *B* 26 annuo *Gel*: animo *B*

cinere conspersi idolis suis inedia[m] supplicem obiciunt, balnea et tabernae in nonam usque eluduntur. unus in publico ignis apud aras, aquae nec in lancibus. Niniuiticum credo iustitium. Iudaicum certe ieiunium ubique celebratur, cum omissis tem-
 5 plis per omne litus quocumque in aperto aliquando iam precem ad caelum mittunt. et licet cultu et ornatu maeroris munus infamient, tamen fidem abstinentiae adfectant et stellae auctoritatem demorantis suspirant. sed bene quod tu nostris xerophagiis blasphemias ingerens casto Isidis et Cybeles eas ad-
 10 aequas. admitto testimonialem comparationem. hinc diuinam constabit, quam diabolus diuinorum aemulator imitatur. ex ueritate mendacium struitur, ex religione superstitio compingitur. hinc tu eo inreligiosior, quanto ethnicus paratior. ille denique idolo gulam suam mactat, tu deo non uis. deus enim
 15 tibi uenter est et pulmo templum et aqualiculus altare et sacerdos cocus et sanctus spiritus nidor et condimenta charismata et ructus prophetia.

17. Vetus es, uera si uelimus dicere, tu qui tantum gulae indulges, et merito te priorem iactitas; semper agnosco sapere
 20 Esau uenatorem ferarum; ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimae disciplinae tuae uenis, ita spiritu deficis. si tibi lenticulam defruto inrufatam obtulero, statim totos primatus tuos uendes; apud te agape in caccabis feruet, fides in culmis calet, spes in ferculis iacet. sed maioris est
 25 agape, quia per hanc adulescentes tui cum sororibus dormiunt. appendices scilicet gulae lasciuiam atque luxuriae. quam societatem et apostolus sciens cum praemisisset non in ebrietatibus nec in comensationibus, adiunxit nec in cubi-

27] Rom. 13, 13.

1 inedia[m] *scripsi*: inuidiam *B* supplices *Barthius* 2 tabernae *Ciacconius*: tabernacula *B* unus *Gel*, om. *B* 3 Niniuiticum *Gel*: in Niniuiticum *B*, Niniuiticam *C* credo *Gel*: crede *B* iustitium *Gel*: iustitiam *C*, institutum *B* 8 tu *Urs*: in *B* 9 casto *Gel*: sacco *B* 10 hinc *Gel*: huic *B* diuinam *Urs*: diuina *B* 14 deo idolo *B*; deo *del.* *Urs* 18 es *Gel*: est *B* uera *Gel*: et *B* 20 turdis *Gel*: turbis *B* 23 agape in caccabis feruet *Gel*: agapē caccabis sero et *B* 24 culmis *Gel*: culinis *B* 26 luxuriae *scripsi*: luxuria est *B*, luxuria *Rig*

libus et libidinibus. ad elogium gulae tuae pertinet, quod duplex apud te praesidentibus honor binis partibus deputatur, cum apostolus duplicem honorem dederit ut et fratribus et praepositis. quis sanctior inter uos, nisi conuiuandi frequentior, nisi obsonandi pollucibilior, nisi calicibus instructior? merito
 homines solius animae et carnis spiritalia recusatis. talibus si placerent prophetae, mei non erant. cur ergo non constanter praedicatis: manducemus et bibamus, cras enim moriemur? sicuti nos non dubitamus exerte mandare: ieiunemus fratres et sorores, ne forte cras moriamur. palam disciplinas nostras uindicemus. nos certi sumus eos qui in carne sunt deo placere non posse, non utique in substantia carnis, sed in cura, sed in affectione, sed in operatione, sed in uoluntate. macies non displicet nobis; neque enim ad pondus deus carnem tribuit, sicut nec spiritum ad mensuram. facilius, si forte, per angustam salutis ianuam introibit caro exilior; citius resuscitabitur caro leuior, diutius in sepultura durabit caro aridior. saginentur pugiles et pyctae Olympici. illis ambitio corporis competit, quibus et uires necessariae, et tamen illi quoque xerophagiis inualescunt. sed nostra alia ro-
 bora aliaeque uires, sicut et alia certamina, quibus non est luctatio aduersus carnem et sanguinem, sed aduersus mundi potestates, aduersus spiritalia malitiae. aduersus haec non carne et sanguine, sed fide et spiritu robusto oportet adsistere. ceterum saginator Christianus ursis et leonibus forte quam deo erit necessarius, nisi quod et aduersus bestias maciem exercere debebit.

3] cf. 1 Tim. 5, 17. 8] Es. 22, 13. 1 Cor. 15, 32. 11] Rom. 8, 8.
 15] cf. Ioh. 3, 34. 21] Eph. 6, 12.

11 nostras *BC*, uestras *Gel* 12 in *add. Lat* 20 illi *Gel*: alii *B*
 23 potentes *Lat* spiritus *fort.* 25 saginator *Gel* 26 necessarius *fort.*
 27 Explicit de ieiunio aduersus psychicos. *B*

X.

DE ANIMA.

1. De solo censu animae congressus Hermogeni, quatenus et istum ex materiae potius suggestu quam ex dei flatu constituisse praesumpsit, nunc ad reliquas conuersus quaestiones plurimum uidebor cum philosophis dimicaturus. etiam in carcere Socratis de animae statu uelitatum est. nescio iam hoc primum, an opportuno in tempore magisterii, etsi nihil de loco

2 Q SEPTIMI FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINENSIS DE ANIMA LIBER. B ■ DE IMMORTALITATE ANIMAE || Si substantia animae, et an corporalis, et an effigiata, unum esse animam et spiritum, non separari animam et animum, an sit, ubi sit quod dicitur hegemonicon, de quinque sensibus corporalibus, quod philosophi et haeretici distinguunt inter sensualia et intellectualia, Intellectum semper animae inesse, De caeteris naturalibus animae, Unde anima aduersus haereticos qui eam de coelis deferunt: Aduersus argumentum Platonis, quod discantias reminiscentias dicat: De contemptu animae aduersus eos qui post partum corpori eam inducunt: Aduersus Platonicum dogma, quod non ex mortuis fiant uiui: Ad Pythagorae et Empedoclis opiniones de metempsychosi et metensomatismo: Aduersus Simonis opinionem et Carpocratis haereticorum: De sexu animae et carnis, quod simul in utero formentur, in eum: De aetate carnis et animae: De cibis, quomodo ad animam pertinere uideantur: Nullam pene animam sine daemonio esse: Quomodo caro peccatrix dicatur: De bono et malo animae: De morte: De somno pertinente ad tractatum mortis: Et de anima Hermotimi: De Hermotimo: De somniis, quomodo ea patiatur anima, et unde eueniant: De ui mortis, et de Menandro haeretico: Nihil animae in corpore manere post mortem, ut uidetur quibusdam: De animae excessu, De receptu, De inferis, et an illuc omnes animae compellentur: An commorentur hic animae post mortem, uel ab inferis commeent, An aliquid interim animae patiantur apud inferos, De solo censu animae *B*; in *A* principium libri deest usque ad pag. 307 u. 4 7 Socrati *Scal* uelitatum *Gel*: uel ita uelificatum *B* 8 magisterii *Scal*: magistri *B*

interest. quid enim liquido saperet anima tunc Socratis, iam sacro nauigio regresso, iam cicutis damnationis exhaustis, iam morte praesente utique consternata ad aliquem motum, secundum naturam, aut externata, si non secundum naturam? quamuis enim placida atque tranquilla, quam nec coniugis fletus 5 statim uiduae nec liberorum conspectus exinde pupillorum lege pietatis inflexerat, uel in hoc tamen mota, ne moueretur, ipsa constantia concussa est aduersus inconstantiae concussionem. quid autem aliud saperet uir quilibet iniuria damnatus praeter iniuriae solamen? nedum philosophus, gloriae animal, cui nec 10 consolanda est iniuria, sed potius insultanda. denique post sententiam obuiae coniugi et muliebriter inclamanti: iniuste damnatus es Socrates! iam et de gratulatione responderat: uolebas autem iuste? quo nihil mirandum, si et in carcere inuiscatas Anyti et Meliti palmas gestit infringere ipsa morte 15 coram immortalitatem uindicans animae necessaria praesumptione ad iniuriae frustrationem. adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria uenerat consultae aequanimitatis, non de fiducia compertae ueritatis. cui enim ueritas comperta sine deo? cui deus cognitus sine Christo? cui Christus exploratus 20 sine spiritu sancto? cui spiritus sanctus accommodatus sine fidei sacramento? sane Socrates facilius diuerso spiritu agebatur. siquidem aiunt daemonium illi a puero adhaesisse, pessimum reuera paedagogum, etsi post deos et cum deis daemonia deputantur penes poetas et philosophos. nondum enim Christianae 25 potestatis documenta processerant, quae uim istam perniciosissimam nec umquam bonam atquin omnis erroris artificem, omnis ueritatis auocatricem sola traducit. quodsi idcirco sapientissimus Socrates secundum Pythii quoque daemonis suffragium

3 motum *Lat*: modum *B* 4 externata *Rig*: externum *B* naturam *Gel*: consternata *B* 13 es *Gel*: est *B* gratulatione] Socratica ratione fort., grat(a sim)ulatione *Hartelius* 14 quo del. *Gel* 15 inuiscatas *Gel*: in te inuiscatas *B*, lemniscatas *Lat*, et inte(r uincula) inuiscatas *Hartelius* gestit *scripsi*: gestio *B*, gestiens *Bmg*, *Gel* 16 immortalitatem uindicans animae *Gel*: immortaltem uindicans animam *B*, immortalitatem uindicat animae *Lat*, immortaltem uindicans animam *Hartelius* 27 atquin omnis *Oehlerus*: atqui hominis *B*, antiqui *Lat*

scilicet negotium nauantis socio suo, quanto dignior atque constantior Christianae sapientiae adsertio, cuius adflatui tota uis daemonum cedit? haec sapientia de schola caeli deos quidem saeculi negare liberior, quae nullum Aesculapio gallinaceum
 5 reddi iubens praeuaricaretur nec noua inferens daemonia, sed uetera depellens nec adulescentiam uitians, sed omni bono pudoris informans ideoque non unius urbis, sed uniuersi orbis iniquam sententiam sustinens pro nomine ueritatis tanto scilicet perosioris quanto plenioris, ut et mortem non de poculo per
 10 habitum iocunditatis absorbeat, sed de patibulo et uiuicomburio per omne ingenium crudelitatis exhauriat, interea in isto tenebrosiore carcere saeculi inter suos Cebetas et suos Phaedonas, si quid de anima examinandum est, ad dei regulas diriget. certe nullum alium potiore animae demonstratorem habemus
 15 quam auctorem. a deo discas quod a deo habeas, aut nec ab alio, si nec a deo. quis enim reuelabit quod deus texit? unde sciscitandum est? unde et ignorare tutissimum est. praestat per deum nescire, quia non reuelauerit, quam per hominem scire, quia ipse praesumpserit.

20 2. Plane non negabimus aliquando philosophos iuxta nostra sensisse. testimonium est ueritatis euentus ipsius. nonnumquam et in procella confusis uestigiis caeli et freti aliqui portus offenditur prospero errore, nonnumquam et in tenebris aditus quidam et exitus deprehenduntur caeca felicitate. sed et na-
 25 tura pleraque suggeruntur quasi de publico sensu, quo animam deus dotare dignatus est. hunc nacta philosophia ad gloriam propriae artis inflauit prae studio (non mirum si istud ita dixerim) eloquii quiduis struere atque destruere eruditi magisque dicendo persuadentis quam docendo. formas rebus imponit, eas

1 constantior Christianae *Urs*: constantiae Christianae atque *B*. 4 gallinaceum *Gel*: galliceum *B*. 8 scilicet *Gel*: scilicet et *B*. 11 isto tenebrosiore carcere *Gel*: istos tenebrosiores carceres *B*. 13 examinandum *Gel*: examine examinandum *B*. dirigat. certe *Pam*, diriget, certa *Hartelius*. 14 demonstras demonstratorem *Oehlerus* habemus *addidi*. 15 auctorem reperiet *Urs*. 16 inde *Rig*. 17 interrogationis signum posui inde *Scal*. 21 inuentus *Pam*. 27 mirum si *Gel*: mirum (*sequitur lacuna undecim duodecimue litterarum, in media asteriscus positus est*) non *B*, mirum, si et ego fort.

nunc peraequat, nunc priuat, de certis incerta praeiudicat, pro-
 uocat ad exempla, quasi comparanda sint omnia, omnia prae-
 scribit, proprietatibus etiam inter similia diuersis, nihil diuinae
 licentiae seruat, leges naturae opiniones suas facit: ferrem, si
 naturalis ipsa, ut compos naturae de condicionis consortio pro- 5
 baretur. uisa est quidem sibi et ex sacris, quas putant, litteris
 hausisse, quia plerosque auctores etiam deos existimauit anti-
 quitas, nedum diuos, ut Mercurium Aegyptium, cui praecepit
 Plato adsuevit, ut Silenum Phrygem, cui a pastoribus perducto
 ingentes aures suas Midas tradidit, ut Hermotimum, cui Clazo- 10
 menii mortuo templum contulerunt, ut Orpheum, ut Musaeum,
 ut Pherecydem Pythagorae magistrum. quid autem, si philo-
 sophi etiam illa incursauerunt, quae penes nos apocryphorum
 confessione damnantur, certos nihil recipiendum quod non con-
 spiret germanae et ipso iam aeuo pronatae propheticae para- 15
 turae, quando et pseudoprophetarum meminerimus et multo
 prius apostatarum spirituum, qui huiusmodi quoque ingeniorum
 calliditate omnem faciem saeculi instruxerint? postremo si
 etiam ad ipsos prophetas adisse credibile est indagatorem quem-
 que sapientiae ex negotio curiositatis, tamen plus diuersitatis 20
 inuenias inter philosophos quam societatis, cum et in ipsa
 societate diuersitas eorum deprehendatur. siquidem uera quae-
 que et consonantia prophetis aut aliunde commendant aut alior-
 sum subornant cum maxima iniuria ueritatis, quam efficiunt
 aut adiuuari falsis aut patrocinari. hoc itaque commiserit nos 25
 et philosophos in ista praesertim materia, quod interdum com-
 munes sententias propriis argumentationibus uestiant, contrariis
 alicubi regulae nostrae, interdum sententias proprias communi-
 bus argumentationibus muniant, consentaneis alicubi regulae
 illorum, ut prope exclusa sit ueritas a philosophia per ueneficia 30
 in illa sua, et ideo utroque titulo societatis aduersario ueritatis
 urgemur et communes sententias ab argumentationibus philo-

2 sint omnia *Urs*: sit, omnia *B*, omnia *Gel*, sic omnia *Hartelius*
 3 proprietatibus *Lat*: propria aetatibus *B* 4 leges *Gel*: legis *B* facit
Gel: fecit *B* 5 compos *Gel*: cum post *B* 10 ingentes *Gel* ingentem *B*
 Hermotimum *Paulus Leopardus* cf. *infra* c. 44: Hermippum *B* 21 inter]
 prophetas et *addiderim* 31 illa *scripsi*: illam *B*

sophorum liberare et communes argumentationes a sententiis eorum separare, reuocando quaestiones ad dei litteras, exceptis plane quae sine laqueo alicuius praeiudicii ad simplex testimonium licebit adsumere, quia et ex aemulis nonnumquam
 5 testimonium necessarium, si non aemulis prosit. nec ignoro, quanta sit silua materiae istius apud philosophos pro numero etiam ipsorum commentatorum, quot uarietates sententiarum, quot palaestrae opinionum, quot propagines quaestionum, quot implicationes expeditionum. sed et medicinam inspexi, sororem,
 10 ut aiunt, philosophiae, sibi quoque hoc negotium uindicantem, quippe ad quam magis animae ratio pertinere uideatur per corporis curam. unde et plurimum sorori refragatur, quod animam quasi coram in domicilio suo tractando magis norit. sed uiderit utriusque praestantiae ambitio. habuit et philo-
 15 sophia libertatem ingenii et medicina necessitatem artificii ad extendendos de anima retractatus; late quaeruntur incerta, latius disputantur praesumpta. quanta difficultas probandi, tanta operositas suadendi, ut merito Heraclitus ille tenebrosus uastiores caligines animaduertens apud examinatores animae taedio quae-
 20 stionum pronuntiarit: terminos animae nequaquam inuenies omnem uiam ingrediens. Christiano autem paucis ad scientiam huius rei opus est. nam et certa semper in paucis, et amplius illi quaerere non licet quam quod inueniri licet; infinitas enim quaestiones apostolus prohibet. porro non
 25 amplius inueniri licet quam quod a deo discitur; quod autem a deo discitur, totum est.

3. Atque utinam nullas haereses oportuisset existere, ut probabiles quique emicarent. nihil omnino cum philosophis super anima quoque experiremur, patriarchis, ut ita dixerim,
 30 haeticorum. siquidem et ab apostolo iam tunc philosophia concussio ueritatis prouidebatur; Athenis enim expertus linguatam ciuitatem cum omnes illic sapientiae atque facundiae

20] cf. Diog. Laert. IX 7 (fr. 61 Byw.). 24] cf. 1 Tim. 1, 4. 27] cf. 1 Cor. 11, 19. 30] cf. Col. 2, 8.

11 quippe ad quam *scripsi*: quidem ad quam *B*, ut ad quam *Gel*, ad quam quidem *Hartelius* 14 praestantiae] scientiae *fort.* 20 inuenies *scripsi*: inueniens *B*, inuenisse *Gel* 21 ingrediendo *Gel*

caupones degustasset, inde concepit praemonitorium illud edictum. perinde enim et animae ratio per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas uino. alii immortalem negant animam, alii plus quam immortalem adfirmant, alii de substantia, alii de forma, alii de unaquaque dispositione disceptant, hi statum eius aliunde ducunt, hi exitum aliorum abducunt, prout aut Platonis honor aut Zenonis uigor aut Aristotelis tenor aut Epicuri stupor aut Heracliti maeror aut Empedoclis furor persuaserunt. deliquit, opinor, diuina doctrina ex Iudaea potius quam ex Graecia oriens. errauit et Christus piscatores citius quam sophistam ad praeconium emittens. si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiae candidum et purum aerem ueritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilanda et percutientibus argumentationes originales id est philosophicas et opponentibus definitiones caelestes id est dominicas, ut et illa, quibus ethnici a philosophia capiuntur, destruantur, et haec, quibus fideles ab haeresi concutiuntur, retundantur. una iam congressione decisa aduersus Hermogenem, ut praefati sumus, quia animam ex dei flatu, non ex materia uindicauimus, muniti et illic diuinae determinationis inobscurabili regula — et flauit, inquit, deus flatum uitae in faciem hominis, et factus est homo in animam uiuam, utique ex dei flatu — de isto nihil amplius reuoluendum. habet suum titulum et suum haereticum. ceteris hinc exordium inducam.

4. Post definitionem census quaestionem status patitur. consequens enim est ut ex dei flatu animam professi initium ei deputemus. hoc Plato excludit innatam et infectam animam uolens. et natam autem docemus et factam ex initii constitutione. nec statum errauimus utrumque dicentes, quia scilicet aliud sit natum, aliud factum, utpote illud animalibus competens. differentiae autem sua habendo loca et tempora

3] cf. Es. 1, 22. 20] Gen. 2, 7. 27] cf. Plat. Phaedr. p. 245 D.

1 praemonitorium *Gel*: praemonitorium *B* 2 perinde *scripsi*: proinde *B* et] it *Hartelius* 6 aliunde ducunt *Gel*: alium deducunt *B* 7 rigor *Iun* 11 sophistas *Urs* 18 ut *Gel*: En, ut *B* 19 uindicauimus *Iun*: uindicamus *B* 25 DE INNATA. *B*, DE SVBSTANTIA ANIMAE ET AN CORPORALIS *Gel* 27 deputemus *Urs*: deputaremus *B* 29 statum *scripsi*: statim *B*

habent aliquando et passiuitalis commercia. capit itaque et facturam prouenisse poni, siquidem omne quod quoquo modo accipit esse generatur. nam et factor ipse parens facti potest dici; sic et Plato utitur. igitur, quantum ad fidem nostram, factae nataeue animae. depulsa est philosophi opinio auctoritate prophetiae quoque.

5. Accerserint Eubulum aliquem et Critolaum et Xenocratem et isto in loco amicum Platonis Aristotelem. fortasse an extruuntur magis ad auferendam animae corpulentiam, si non alios e contrario inspexerint et quidem plures corpus animae uindicantes. nec illos dico solos qui eam de manifestis corporalibus effingunt, ut Hipparchus et Heraclitus ex igni, ut Hippon et Thales ex aqua, ut Empedocles et Critias ex sanguine, ut Epicurus ex atomis, si et atomi corpulentias de coitu suo cogunt, ut Critolaus et Peripatetici eius ex quinta nescio qua substantia, si et illa corpus, quia corpora includit, — sed etiam Stoicos allego, qui spiritum praedicantes animam paene nobiscum, qua proxima inter se flatus et spiritus, tamen corpus animam facile persuadebunt. denique Zeno consitum spiritum definiens animam hoc modo instruit. quo, inquit, digresso animal emoritur, corpus est: consito autem spiritu digresso animal emoritur, ergo consitus spiritus corpus est; consitus autem spiritus anima est, ergo corpus est anima. uult et Cleanthes non solum corporis lineamentis, sed et animae notis similitudinem parentibus in filiis respondere, de speculo scilicet morum et ingeniorum et adfectuum, corporis autem similitudinem et dissimilitudinem capere et animam. itaque corporis similitudini uel dissimilitudini obnoxiam. interim corporalium et incorporalium passiones inter se non communicare. porro et animam compati corpori, cui laeso ictibus uulneribus ulce-

19] *ci.* Diog. L. VII 156. 24] *cf.* Nemes. de nat. hom. p. 32 sq. (76 sq. Matth.).

2 prouenisse *Oehlerus*: pro inesse *B*, pro nasci *Pam*, dici generari, pro in esse *Urs*, perinde esse *Hartelius* 7 accerserint *scripsi*: accerserit *B* 20 digresso *add. Gel* 22 spiritus *Gel*: autem spiritus *B* 24 Cleanthes *B* 25 filiis *Iun*: filios *B* 27 corporis *scripsi*: corpus *B* 28 obnoxiam *scripsi*: obnoxium *B* interim *scripsi*: item *B*

ribus condolescit, et corpus animae, cui adflictae cura angore amore coaegrescit per detrimentum scilicet uigoris cuiusque pudorem et pauorem rubore atque pallore testetur. igitur animam corpus ex corporalium passionum communione. sed et Chrysippus manum ei porrigit constituens corporalia ab in- 5 corporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec contingantur ab eis (unde et Lucretius: tangere enim et tangi nisi corpus nulla potest res), derelicto autem corpore ab anima hominem affici morte. igitur corpus anima, quae nisi corporalis corpus non derelinqueret, uidetur. 10

6. Haec Platonici subtilitate potius quam ueritate conturbant. omne, inquit, corpus aut animale sit necesse est aut inanimale. et si quidem inanimale est, extrinsecus mouebitur, si uero animale, intrinsecus. anima autem nec extrinsecus mouebitur, ut quae non sit inanimalis, nec intrinsecus, ut quae 15 ipsa potius moueat corpus. itaque non uideri eam corpus, quae non corporalium forma ex aliqua regione moueatur. ad hoc nos mirabimur incongruentiam primo definitionis prouocantis ad ea quae in animam non conueniunt. non enim potest anima animale corpus dici aut inanimale, cum ipsa sit quae aut 20 faciat corpus animale, si adsit, aut inanimale, si absit ab illo. itaque quod facit non potest esse ipsa, ut dicatur animale uel inanimale. anima enim dicitur substantiae suae nomine. quodsi non capit animale corpus dici aut inanimale, quod est anima, quomodo prouocabitur ad animalium et inanimalium 25 corporum formam? dehinc si corporis est moueri extrinsecus ab aliquo, ostendimus autem supra moueri animam et ab alio, cum uaticinatur, cum furit, utique extrinsecus, quia ab alio, merito quod mouebitur extrinsecus ab alio secundum exempli

5] cf. Nemesius l. c. p. 34 (81 Matth.). 7] Lucr. I 304.

2 coaegrescit *Lat*: cohaerescit *B* scilicet *Urs*: socii et *B*, socii *Gel*, saucii *Hartelius* cuiusque *scripsi*: cuius *B* 3 pauorem *Gel*: pauore *B* 4 animam *scripsi*: anima *B* 9 hominem *addidi*; corpus *mente supple-*
dum censet Hartelius quae nisi corporalis *Gel*: quam si corporali *B*
 10 derelinqueret, uidetur *scripsi*: derelinquet. Videntur *B*, derelinqueret
Gel, derelinquere uideretur *Hartelius* 11 Platonici *Gel*: Platoniceis *B*
 21 si adsit, aut inanimale *add. Gel* 28 quia *Oehlerus*: qui *B*, cum *Gel*,
 quis *Urs*, *del. Iun*

propositionem corpus adagnoscam. iam uero si ab alio moueri
 corporis est, quanto magis mouere aliud? anima autem mouet
 corpus, et conatus eius extrinsecus foris parent. ab illa est
 enim impingi et pedes in incessum et manus in contactum et
 5 oculos in conspectum et linguam in effatum, uelut sigillaria
 motu superficiem intus agitante. unde haec uis incorporali
 animae, unde uacuae rei solida propellere? sed quomodo di-
 uisi uidentur in homine sensus corporales et intellectuales?
 corporaliū aiunt rerum qualitates, ut terrae, ut ignis, corpo-
 10 ralibus sensibus renuntiari, ut tactui, ut uisui, incorporaliū
 uero intellectualibus conueniri, ut benignitatis, ut malignitatis.
 itaque incorporalem esse animam constat, cuius qualitates non
 corporalibus, sed intellectualibus sensibus comprehendantur.
 plane, si non huius definitionis gradum exclusero. ecce enim
 15 incorporalia ostendo corporalibus sensibus subici, sonum auditui,
 colorem conspectui, odorem odoratui, quorum exemplo etiam
 anima corpori accedit, ne dicas idcirco ea per corporales re-
 nuntiari sensus quia corporalibus accedant. igitur si constat
 incorporalia quoque a corporalibus comprehendendi, cur non et
 20 anima, quae corporalis, ab incorporalibus renuntietur? certe
 definitio exclusa sit. de insignioribus argumentationibus erit
 etiam illa, quod omne corpus corporalibus ali iudicant, animam
 uero ut incorporalem incorporalibus, sapientiae scilicet studiis.
 sed nec hic gradus stabit etiam Sorano methodicae medicinae
 25 instructissimo auctore respondente animam corporalibus quoque
 ali, denique deficientem eam cibo plerumque fulciri. quidni?
 quo adempto in totum dilabitur ex corpore. ita etiam ipse
 Soranus plenissime super anima commentatus quatuor uolu-
 minibus et cum omnibus philosophorum sententiis expertus
 30 corporalem animae substantiam uindicat, etsi illam immortalitate
 fraudauit. non enim omnium est credere quod Christianorum

1 agnoscam *Gel* iam uero *scripsi*: enīuero *B* 5 sigillaria *scripsi*:
 sigillario *B* 6 motu *Gel*: motus *B* agitante *Gel*: agitantem *B* uis
Lat: uisio *B* incorporali *Gel*: incorporalis *B* 9 terrae *Gel*: terra *B*
 10 tactu, ut uisu *Urs* 22 ali iudicant *Gel*: adiudicant *B* 26 deficien-
 tem eam *Urs*: deficiente in ea *B*, deficientem a *Gel* 27 etiam *Gel*: et
 ne *B* 31 fraudauit *Gel*: fraudabit *B*

est. sicut ergo Soranus ipse rebus ostendit animam corpora-
 libus ali, perinde et philosophus exhibeat illam incorporalibus
 pasci. sed nemo umquam cunctanti de exitu animae mulsam
 f.118^v aquam de eloquio Platonis infudit aut micās de minutiloquio
 Aristotelis infersit? quid autem facient tot ac tantae animae 5
 rupicum et barbarorum, quibus alimenta sapientiae desunt, et
 f.119 tamen | indocta prudentia pollent et sine academiis et porti-
 cibus Atticis et carceribus Socratis, denique ieiunantes a philo-
 sophia nihilominus uiuunt? non enim substantiae ipsi ali-
 menta proficiunt studiorum uel disciplinae, quia nec opimiorem 10
 animam efficiunt, sed ornatiorem. bene autem quod et artes
 Stoici corporales affirmant. adeo sic quoque anima corpo-
 ralis, si et artibus ali creditur. sed enormis intentio philo-
 sophiae solet plerumque nec prospicere pro pedibus. sic Thales
 in puteum. solet et sententias suas non intellegendo ualetu- 15
 dinis corruptelam suspicari. sic Chrysippus ad elleborum.
 tale aliquid opinor ei accidit, cum duo in unum corpora ne-
 gavit, alienato a prospectu et recogitatu praegnantum, quae
 non singula cotidie corpora, sed et bina et terna in unius
 uteri ambitu perferunt. inuenitur etiam in iure ciuili Graeca 20
 quaedam quinionem enixa filiorum, semel omnium mater, unci
 fetus parens multiplex, unci uteri puerpera numerosa, quae
 tot stipata corporibus, paene dixerim populo, sextum ipsa corpus
 fuit. uniuersa condicio testabitur corpora de corporibus pro-
 cessura iam illic esse unde procedunt. secundum sit necesse 25
 est quod ex alio est. nihil porro ex alio est nisi dum gignitur;
 sed tunc duo sunt.

2 perinde *scripsi*: proinde *B* incorporalibus *Gel*: ita corporalibus *B*
 3 mulsam *Gel*: mulsiam *B* 4 de minutiloquio] *ab his uerbis incipit A*
 deminuti loquio *A*, multiloquio *Bmg* 5 aristotilis *A* intersit *B*
interrogationis signum posui 6 baronum *P. Pithoeus et Urs* et *om. B*
 7 indocta *Gel*: indoctae *AB* 8 caesaribus sacratis *A* a *om. B*
 10 uel *scripsi*: sed *AB* quiu *A corr.* 14 sic] scit *Heraldus* tales *A*
 15 et *om. A* 16 sic] scit *Heraldus* ad elleborum *Gel*: ad Delleborum *B*,
 adelborum *ABmg* 17 in *del. Rig* uno *Rig* 18 alienato *Iun*: alienata
AB, alienatus *Urs* pregnata umquam ■ non singulatim *A* 19 quotidie *A*
 et bina *B*, labina *A*, uel bina *Wissowa* terrena *A*, *Gel* 22 festus *A*
 25 seorsum *Bmg* 26 est nihil *A*, sit nihil *B* 27 sed tunc *om. A*

7. Quantum ad philosophos satis haec, quia quantum ad nostros ex abundanti; quibus corporalitas animae in ipso euangelio relucebit. dolet apud inferos anima cuiusdam et punitur in flamma et cruciatur in lingua et de digito animae felicioris
 5 implorat solacium roris. imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis et diuitis maerentis? et quid illic Lazari nomen, | f. 119^v
 si non in ueritate res est? sed et si imago credenda est, testimonium erit ueritatis. si enim non haberet anima corpus, non caperet imago animae imaginem corporis, nec mentiretur
 10 de corporalibus membris scriptura, si non erant. quid est autem illud quod ad inferna transfertur post diuortium corporis, quod detinetur illic, quod in diem iudicii reseruatur, ad quod et Christus moriendo descendit? puto, ad animas patriarcharum. sed quamobrem, si nihil anima sub terris? nihil
 15 enim, si non corpus. incorporalitas enim ab omni genere custodiae libera est, immunis et ■ poena et ■ fouella. per quod enim punitur aut fouetur, hoc erit corpus. reddam de isto plenius et opportunius. igitur si quid tormenti siue solacii anima praecepit in carcere seu diuersorio inferum, in igni
 20 uel in sinu Abrahae, probata erit corporalitas animae. incorporalitas enim nihil patitur non habens per quod pati possit, aut si habet, hoc erit corpus. in quantum enim omne corporale passibile est, in tantum quod passibile est corporale est.

8. Abruptum alioquin et absurdum ideirco quid de corporalium eximere censu quia ceteris corporalibus exemplis non
 25 adaequet. et ubi proprietatum priuata discrimina, per quae magnificentia auctoris ex operum eorundem diuersitate signatur, ut sint tam discreta quam paria, tam amica quam et aemula? siquidem et ipsi philosophi ex contrariis uniuersa constare con-
 30 dicunt secundum amicitiam et inimicitiam Empedoclis. sic

2] cf. Luc. 16, 23 sqq.

6 eleazari *A* 12 illic *om. A* 14 sed quamobrem *om. A* sub] detinet sub *B* 15 alterum enim *om. A* 16 liber est *A* et prius *om. B* 18 opportunius *A* 19 praecepit *Rig* in carcere *Gel*: carcere in corpore *B*, in corpore *A*, sine corpore in carcere *Hartelius cf. u. 11* 22 quantum *A* 25 exime recensu *A* 26 et ubi *AB*, ubi *Gel*, ubique *fort.* 28 discretam *A* 30 empedoclis *om. A*

igitur etsi corporalia incorporalibus obiacent, ipsa quoque ita inter se differunt, ut differentia species eorum ampliet, non genus mutet, ut sint corporalia, sic multa in dei gloriam, dum uaria, sic uaria, dum diuersa, sic diuersa, dum his alii
 f.120 qualitatum | sensus, alii illis, dum his alia alimenta, alia illis, 5
 dum haec inuisibilia, illa uisibilia, dum haec grauia, illa leuia. aiunt enim et idcirco animam incorporealem renuntiandam, quia digressa ea grauiora efficiantur corpora defunctorum, cum leuiora esse deberent, unius corporis pondere exempto, si anima corpus. quid enim, inquit Soranus, si mare negent corpus, 10
 quia extra mare immobilis et grauis nauis efficitur? quanto ergo ualidius corpus animae, quod tanti postea ponderis corpus leuissima mobilitate circumfert? ceterum est inuisibilis anima et pro condicione corporis sui et pro proprietate substantiae et pro natura etiam eorum quibus inuisibilis esse sortita est. 15
 solem noctuae nesciunt oculis: aquilae ita sustinent ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia iudicent; alioquin non educabunt ut degenerem, quem solis radius auerterit. est adeo alteri quid inuisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit quia non ex aequo uis ualet. sol enim corpus, 20
 siquidem ignis, sed quod aquila confiteatur, neget noctua, non tamen praeiudicans aquilae. tantundem et animae corpus inuisibile carni, si forte, spiritui uero uisibile est. sic Iohannes in spiritu dei factus animas martyrum conspicit.

9. Cum animae corpus asserimus propriae qualitatis et sui generis, iam haec condicio proprietatis de ceteris accidentibus corpulentiae praeiudicabit aut haec adesse ei, quam corpus ostendimus, sed et ipsa sui generis pro corporis proprietate,

23] cf. Apoc. 6, 9.

1 incorporalibus — 3 corporalia *om. A* 3 gloriam *Urs: gloria AB*
 4 sic uaria *om. A* 5 alimenta alii illis *A* 7 renunciandam *A* 10 mare
om. A 12 animae—corpus *om. A* 13 est *Lat: et si B, **et si A* 14 et
prius] est Oehlerus pro *posterius add. Gel* 16 oculi *Urs* 17 sorum *A*
 alioqui *B* 19 ideo *B* alteri quid inuisibile *om. A* *ideo *A*
 21 nont *A* 22 anima *A* 23 est *om. B* scio hanne *A* 25 DE
 EFFIGIE (EFFIGIAE *A*) *AB, DE EFFIGIE ANIMAE Gel* sui] sen-
 sui *A* 27 praeiudicauit *B* aut *Urs: ut AB, et Oehlerus* ei *add. Urs*
 qua *Pam* 28 ostendamus *Gel*

aut etsi non adsint, hoc esse proprietatis, non adesse corpori
 animae quae corporibus | ceteris adsint. et tamen non incon- f.120^v
 stanter profitebimur sollemniora quaeque et omnimodo debita
 corpulentiae adesse animae quoque, ut habitum, ut terminum,
 5 ut illud trifariam distantium, longitudinem dico et latitudinem
 et sublimitatem, quibus metantur corpora philosophi. quid
 nunc quod et effigiem animae damus? Platone nolente, quasi
 periclitetur de animae immortalitate. omne enim effigiatum
 compositum et structile affirmat: dissolubile autem omne com-
 10 positicium et structile; sed animam immortalem, igitur indis-
 solubilem, qua immortalem et ineffigiatam, qua indissolubilem.
 ceterum compositiciam et structilem, si effigiatam; tamquam
 alio eam modo effigians intellectualibus formis, pulchram iu-
 stitia et disciplinis philosophiae, deformem uero contrariis ar-
 15 tibus. sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas, non
 tantum ex fiducia corporalitatis per aestimationem, uerum et
 ex constantia gratiae per reuelationem. nam quia spiritalia
 charismata agnoscimus, post Iohannem quoque prophetiam
 meruimus consequi. est hodie soror apud nos reuelationum
 20 charismata sortita, quas in ecclesia inter dominica sollemnia
 per ecstasin in spiritu patitur; conuersatur cum angelis, ali-
 quando etiam cum domino, et uidet et audit sacramenta, et
 quorundam corda dinoscit et medicinas desiderantibus submittit.
 iam uero prout scripturae leguntur aut psalmi canuntur aut
 25 allocutiones proferuntur aut petitiones delegantur, ita inde
 materiae uisionibus subministrantur. forte nescio quid de
 anima disserueramus, cum ea soror in spiritu esset. post
 transacta sollemnia | dimissa plebe; quo usu solet nobis renun- f.121
 tiare quae uiderit (nam et diligentissime digeruntur, ut etiam

7] cf. Plat. Phaed. p. 105 sqq.

2 et ceteris *B* 5 distantium *Lat*: distantium *AB* dico et *om. A*
 10 est *A corr.* 11 qua immortalem—indissolubilem *om. A* qua im-
 mortalem *Urs*: quam immortalem *B* 15 sed *B*, et *A* 18 iohannem *A*
 19 et consequi *B* 21 ecstasin *Pam*: extasin *AB* in *mg. manu librarii*
 Nota formam ueteris celebrationis *A* 23 summittit *Pam*: sumit *AB*
 24 iam *B*, ita *A* uero *om. B* 26 matheriae *A* 27 spm̃ *A* 28 di-
 missa* *A* uso *A corr.* renunciare *A*

probentur), inter cetera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus uidebatur, sed non inanis et uacuae qualitatis, immo quae etiam teneri repromitteret, tenera et lucida et aerii coloris et forma per omnia humana. haec uisio est, deus testis et apostolus charismatum in ecclesia futurorum
 idoneus sponsor: tu nec si res ipsa de singulis persuaserit, credas? si enim corpus anima, sine dubio ** inter illa quae
 supra sumus professi. perinde et coloris proprietas omni corpori adhaeret. quem igitur alium animae aestimabis colorem
 quam aerium ac lucidum? non ut aer sit ipsa substantia eius,
 etsi hoc Aenesidemo uisum est et Anaximeni, puto secundum
 quosdam et Heraclito, nec ut lumen, etsi hoc placuit Pontico
 Heraclidi. nam et cerauniis gemmis non ideo substantia ignita
 est, quod coruscent rutilato rubore, nec berullis ideo aquosa
 materia est quod fluctuent colato nitore. quanta enim et alia
 color sociat, natura dissociat? sed quoniam omne tenue atque
 perlucidum aeris aemulum est, hoc erit anima, qua flatus est
 et spiritus tradux, siquidem prae ipsa tenuitatis subtilitate de
 fide corporalitatis periclitatur. sic et effigiem de sensu iam
 tuo concipe non aliam animae humanae deputandam praeter
 humanam, et quidem eius corporis quod unaquaeque circum-
 tulit. hoc nos sapere interim primordii contemplatio inducat.
 recogita enim, cum deus flasset in faciem hominis flatum
 uitae, et factus esset homo in animam uiuam, totum utique
 f.121 per faciem statim flatum illum in interiora | transmissum et
 per uniuersa, corporis spatia diffusum simulque diuina aspi-
 ratione densatum omni intus linea expressum esse, quam den-
 satus impleuerat, et uelut in forma gelasse. inde igitur et

2 uideantur *A corr.* et *B*, nec *A* 4 aetherii *Bmg* hoc *A* et *A*
 6 tu nec si *Rig*: tunc et si (** si *A*) *AB*, tu nisi *Gel* 7 ne credas *Gel*
lacunam signavi: interciderunt talia teneri eam et teneram esse; *sine*
lacuna pro inter *suspiciatur* in se fert *Hartelius* 9 aderit, Quae igitur *A*
 10 ut aer *B*, uter *A* 11 Enesidemo *B*, aeneas idemo *A* 13 et *om.* *A*
 cerauneis *A* 14 nec & *A corr.* berullis *A*, beryllis *B* aquos ama-
 teria *A* 15 flutuent *A* collato *B* 17 alterum est *om.* *A* 20 non
 aliam *B*, alienam *ABmg* 21 et *Gel*: etsi *AB* 22 nobis *A* . contem-
 placio *A* 23 recogitat *A* homini *A* 24 totum *Gel*: totus *AB* ita-
 que *A corr.* 27 quem *A* densatus *Rig*: densatur *A*, densatum *B*

corpulentia animae ex densatione solidata est et effigies ex expressione formata. hic erit homo interior, alius exterior, dupliciter unus; habens et ille oculos et aures suas, quibus Paulus dominum audire et uidere debuerat, habens et ceteros artus, 5 per quos et in cogitatibus utitur et in somniis fungitur. sic et diuiti apud inferos lingua est, et pauperi digitus, et sinus Abrahæ. per has lineas et animae martyrum sub altari intelleguntur. a primordio enim in Adam concreta et configurata corpori anima, ut totius substantiae, ita et condicionis istius 10 semen effecit.

10. Pertinet ad statum fidei simplicem animam determinare secundum Platonem, id est uniformem, dumtaxat substantiae nomine. uiderint artes et disciplinae, uiderint et haereses. quidam enim uolunt aliam illi substantiam naturalem inesse 15 spiritum, quasi aliud sit uiuere, quod uenit ab anima, aliud spirare, quod fiat a spiritu. nam et animalibus non omnibus utrumque adesse. pleraque enim uiuere solummodo, non etiam spirare, eo quod non habeant organa spiritus, pulmones et arterias. quale est autem in examinatione humanae animae culicis atque formicae argumenta respicere, quando et uitalia pro 20 cuiusque generis dispositione omnibus propria animalibus temperauerit artifex deus, ut nulla inde | coniectura captanda sit? f.122 nam neque homo, si pulmonibus et arteriis structus est, idcirco aliunde spirabit, aliunde uiuet, neque formica, si membris 25 huiusmodi caret, idcirco negabitur spirare, quasi solummodo uiuens. cui uero tantum patuit in dei opera, ut alieni haec deesse praesumpserit? Herophilus ille medicus aut lanius, qui sexcentos exsecuit, ut naturam scrutaretur, qui hominem

1 ex expressione scripsi: expressione B, ex impressione A 3 Paulus
 Urs: populus AB 4 dominum B, domino (dño A) ABmg 5 cogita-
 tionibus A somnis Pam 10 effecit B 11 DE SIMPLICITATE
 SUBSTANTIAE QUOD ET SPIRITUS IPSA SIT AB, VNVM ESSE
 ANIMAM ET SPIRITVM Gel 12 dumtaxat B 13 hereses Urs: effi-
 gies AB 15 quasi — 16 spiritu om. A 19 examinatione B, ani-
 matione ABmg 22 aptanda A 23 neque — 24 uiuet om. A 24 spi-
 rauit B 26 haec om. A 28 *qui A sexcentos ABmg, septingentos B
 scrutaretur A corr.

odiit, ut nosset, nescio an omnia interna eius liquido explorarit, ipsa morte mutante quae uixerant, et morte non simplici, sed ipsa inter artificia exsectionis errante. philosophi pro certo renuntiauerunt culicibus et formicis et tineis deesse pulmones et arterias. dic mihi, inspector curiosissime, oculos habent ad uidendum? atquin et pergunt quo uolunt et uitant et appetunt quae uidendo sciunt: designa oculos, denota pupulas. sed et exedunt tineae: demonstra mandibulas, deprome genuinos. sed et personant culices, ne in tenebris quidem aurium caeci: tubam pariter et hiantiam oris illius ostende. quoduis animal unius licet puncti aliquo alatur necesse est: exhibe pabuli transmittendi, decoquendi defaecandique membra. quid ergo dicemus? si per haec uiuitur, erunt haec in omnibus utique quae uiuent, etsi non uidentur, etsi non apprehenduntur pro mediocritate. hoc magis credas, si deum recogites tantum artificem in modicis quantum et in maximis. si uero non putas capere tam minuta corpuscula dei ingenium, sic quoque magnificentiam eius agnoscas, quod modicis animalibus sine necessariis membris nihilominus uiuere instruxerit saluo etiam visu sine oculis et esu sine denticulis et digestu sine
 f. 122^v alueis, quemadmodum et incedunt quaedam sine pedibus | manante impetu, quod angues, et insurgente conatu, quod uermes, et spumante reptatu, quod limaces. ita et spirari cur non putes sine pulmonum follibus et sine fistulis arteriarum, ut pro magno amplectaris argumento idcirco animae humanae spiritum accedere, quia sint quae spiritu careant, et idcirco ea spiritu carere, quia de flaturalibus artibus structa non sint? uiuere sine spiritu existimas aliquid, spirare sine pulmonibus non putas? quid est, oro te, spirare? flatum, opinor, ex semetipso agere. quid est non uiuere? flatum, opinor, ex se

1 odiit *B*, odit *A* 2 simplicis *A* 3 errante philosopho *B*, errantes philosophi *Gel* 4 culicibus *A* corr. 7 pupulas *A*, pupillas *B* 8 et *om. A* 10 aurium] uenarum *fort.* hiantiam *B*, lanceam *A* 11 puncti spatio aliquo *fort.* 12 exhibe *A*, exhibeas *B* pabuli *A* 14 uiuent] uidentur *Bmg* adpraehendantur *B* 18 quomodo dicis *A* 20 visu] usu *B* 25 amplecturis *A* corr. 27 de *om. B* artibus *Gel* 29 ex semetipso *B*, semetipsum *A* 30 non *om. A*

metipso non agere. hoc enim respondere debebo, si non idem est spirare quod uiuere. sed mortui erit non agere flatum: ergo uiuentis est agere flatum. sed et spirantis est agere flatum: ergo et spirare uiuentis est. utrumque si sine anima
 5 decurrere potuisset, non fuisset animae spirare, sed solummodo uiuere. at enim uiuere spirare est et spirare uiuere est. ergo totum hoc et spirare et uiuere eius est cuius et uiuere, id est animae. denique si separas spiritum et animam, separa et opera. agant in discreto aliquid ambo, seorsum anima, seor-
 10 sum spiritus; animā sine spiritu uiuat, spiritus sine anima spiret; alterum relinquat corpora, alterum remaneat, mors et uita conueniant. si enim duo sunt anima et spiritus, diuidi possunt, ut diuisione eorum alterius discedentis, alterius inmanentis, mortis et uitae concursus eueniat. sed nullo modo
 15 eueniet: ergo duo non erunt, quae diuidi non possunt, quae diuidi possent, si duo fuissent. sed licet et duo esse concreta. sed non erunt concreta, si aliud est uiuere, aliud spirare. distinguunt substantias opera. et quanto nunc firmitus est ut unum credas, cum distantiam non das ut ipsa sit anima spi-
 20 ritus, dum ipsius est spirare | cuius et uiuere? quid enim, f. 123 si diem aliud haberi uelis, aliud lucem, quae accedat diei, cum dies ipsa lux sit? plane erunt et alia genera lucis, ut ex ignium ministerio. erunt enim et aliae spiritus species, ut ex deo, ut ex diabolo. ita cum de anima et spiritu agitur,
 25 ipsa erit anima spiritus, sicut ipsa dies lux. ipsum est enim quid per quod est quid.

11. Sed ut animam spiritum dicam, praesentis quaestionis ratio compellit, quia spirare alii substantiae adscribitur. hoc dum animae uindicamus, quam uniformem et simplicem agno-
 30 scimus, spiritum necesse est certa condicione dicamus, non

3 uiuentis — 4 ergo *om. A* 4 si] *sin A corr.* 6 et] *si et B* est *A*, si *B*, sic *Pam* 7 id est *om. A* 8 seorsum *A corr.* et animam *Urs. naturam B*, natura *A* 13 inmanentis *A*, manentis *B* 15 quae diuidi — 17 sed non erunt in *B uncinis inclusa* possunt, quae diuidi *om. B* quae diuidi possent — 17 non erunt *om. Gel* 16 si *A*, et *B prius* duo *addidi* et *om. B* 18 distinguunt *A* 21 accedat *B* 22 planae *A* ut] aut *A* 23 *spiritus *A* 30 condicione *A*

status nomine, sed actus, nec substantiae titulo, sed operae, quia spirat, non quia spiritus proprie est. nam et flare spirare est. ita et animam, quam flatum ex proprietate defendimus, spiritum nunc ex necessitate pronuntiamus. ceterum aduersus Hermogenem, qui eam ex materia, non ex dei flatu contendit, 5 flatum proprie tuemur. ille enim aduersus ipsius scripturae fidem flatum in spiritum uertit, ut, dum incredibile est spiritum dei in delictum et mox in iudicium deuenire, ex materia potius anima credatur quam ex dei spiritu. idcirco nos et illic flatum eam defendimus, non spiritum, secundum scri- 10 pturam et secundum spiritus distinctionem, et hic spiritum ingratum pronuntiamus secundum spirandi et flandi communionem. illic de substantia quaestio est; spirare enim substantiae actus est. nec diutius de isto, nisi propter haereticos, qui nescio quod spiritale semen infulciunt animae de Sophiae matris oc- 15 culta liberalitate conlatum ignorante factore; cum scriptura factoris magis dei sui conscia nihil amplius promulgauerit quam deum flantem | in faciem hominis flatum uitae et hominem factum in animam uiuam, per quam exinde et uiuat et spiret, satis declarata differentia spiritus et animae in se- 20 quentibus instrumentis, ipso deo pronuntiante: spiritus ex me prodiuit, et flatum omnem ego feci. et anima enim flatus factus ex spiritu. et rursus: qui dedit flatum populo super terram et spiritum calcantibus eam. primo enim anima id est flatus populo in terra incedenti id est in carne 25 carnaliter agenti, postea spiritus eis qui terram calcant id est opera carnis subigunt, quia et apostolus non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale. nam et si Adam statim prophetauit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam: hoc nunc os ex ossibus meis et caro 30

21] Es. 57, 16. 23] ibid. 42, 5. 27] cf. 1 Cor. 15, 46. 30] Eph. 5, 30 sq. Gen. 2, 23 sq.

2 propriae A 5 hermogenen A 6 ipsius om. A 12 conditionem B 14 hereticos A nestio A 17 sui om. A conscientia A, consciam B 19 et om. A 20 declarata differentia Oehlerus: declarat ad differentia (differentias B) AB, declarans differentias Gel 21 pronuntiant A 24 sup* A 27 carne B 28 est om. A et si scripsi: etsi uulgo

ex carne mea; propter hoc relinquet homo patrem et matrem et adglutinabit se mulieri suae, et erunt duo in unam carnem, accidentiam spiritus passus est. cecidit enim ecstasis super illum, sancti spiritus uis operatrix prophetiae. nam et malus spiritus accidens res est. denique
 5 Saulem tam dei spiritus postea uertit in alium uirum, id est in propheten, cum dictum est: quid hoc filio Cis? an et Saul in prophetis? quam et malus spiritus postea uertit in alium uirum, in apostatam scilicet. Iudam quoque aliquamdiu
 10 cum electis deputatum usque ad loculorum officium, etsi iam fraudatorem, traditorem tamen nondum, postea diabolus intrauit. igitur si neque dei neque diaboli spiritus ex natiuitate conseritur animae, solam eam constat ante euentum spiritus utriusque; si solam, et simplicem et uniformem substantiae
 15 nomine, atque ita non aliunde spirantem quam ex substantiae suae sorte. |

12. Proinde et animum, siue mens est, ΝΟΥΣ apud Graecos, f. 124
 cos, non aliud quid intellegimus quam suggestum animae ingentum et insitum et natiuitus proprium, quo agit, quo sapit,
 20 quem secum habens ex semetipsa se commoueat in semet ipsam, atque ita moueri uideatur ab illo tamquam substantia alia, ut uolunt qui etiam uniuersitatis motatorem animum decernunt, illum deum Socratis, illum Valentini Monogenen ex patre ΒΥΘΩΙ et matre ΣΙΓΗΙ. quamuis Anaxagorae turbata sententia est! initium enim omnium commentatus animum et
 25 uniuersitatis oscillum de illius axe suspendens purumque eum affirmans et simplicem et incommiscibilem, hoc uel maxime

7] 1 Reg. 10, 12.

2 adglutinabit B, agglutinabit A mulieri A, uxori B 3 carnem unam Rig 4 ecstasis Rig: extasis AB uis B, sui A 5 denique A 6 malum A corr. 8 mali A euertit B 9 malum A aliquandiu A 11 sed postea B 17 DE ANIMO AB, NON SEPARARI ANIMAM ET ANIMVM Gel .NOYC. A 18 non Gel: quo non AB 19 natiuitus ABmg, natiuum B 20 se commoueat in semet ipsa om. A 21 ipsam scripsi: ipsa B 22 alio A mutatorem Bmg 23 Monogenen B, unigenitum A 24 .ΒΥΘΩΙ. A, βυθω B, Bytho Rig Sige Rig: .CEITHNE; A, χειρήνη B, ελρήνη Gel, έννοία Pam quam A 25 enim om. A et A, ut B 27 incommiscibilem B

titulo segregat ab animae commixtione et tamen eundem alibi
 animae addicit. hoc etiam Aristoteles denotauit, nescio an
 sua paratior implere quam aliena inanire. denique et ipse de-
 finitionem animi cum differret, interim alterum animi genus
 pronuntiauit, illum diuinum, quem rursus et impassibilem sub- 5
 ostendens abstulit et ipsum a consortio animae. cum enim
 animam passibilem constet eorum quae sortita est pati, aut
 per animum et cum animo patietur, si concreta est animo:
 non poterit animus impassibilis induci: aut si non per animum
 nec cum animo patietur anima, non erit concreta illi, cum quo 10
 nihil et qui nihil patitur. porro si nihil per illum et cum
 illo anima patietur, iam nec sentiet nec sapiet nec mouebitur
 per illum, ut uolunt. nam et sensus passiones facit Aristo-
 teles. quidni? et sentire enim pati est, quia pati sentire est.
 f. 124^v proinde et sapere sentire est et moueri sentire est, | ita totum 15
 pati est. uidemus autem nihil istorum animam experiri ut
 non et animo deputetur, quia per illum et cum illo transigitur.
 iam ergo et commiscibilis est animus aduersus Anaxagoran et
 passibilis aduersus Aristotelen. ceterum si discretio admittitur,
 ut substantia duae res sint, animus atque anima, alterius erit 20
 et passio et sensus et sapor omnis et actus et motus, alterius
 autem otium et quies et stupor et nulla iam causa, et aut
 animus uacabit aut anima. quodsi constat ambobus haec
 omnia reputari, ergo unum erunt utrumque, et Democritus
 obtinebit differentiam tollens, et quaeretur, quomodo unum 25
 utrumque, ex duarum substantiarum confusione an ex unius
 dispositione. nos autem animum ita dicimus animae concretum,
 non ut substantia alium, sed ut substantiae officium.

13. Ad hoc dispicere superest principalitas ubi sit, id est
 quid cui praeest, ut cuius principalitas apparuerit, illa sit 30

2] cf. Aristot. de anim. I 2. 13] cf. Aristot. l. c. I 5.

1 titulos *A* commixtione *B* 2 animae addicit *Rig*: anima edicit
 (*edicat *A*) *AB*, animam edicit *Gel* aristotiles *A* sic semper 3 inanire
ABmg, damnare *B* 6 ipsum *scripsi*: ipse cum *AB* 7 aut per *om. A*
 8 patiatur *A* 9 poterit *A*, potest *B* 10 nec cum *B*, necum *A* pa-
 tiatur *A* quo *Urs*: qua *AB* 11 qui *Urs*: cui *AB*, per quem *Iun*
 17 transigatur *A* 18 Anaxagoram *B* 19 Aristotelem *B* 23 uocabit *A*
 29 despicere *A* 30 quid] qui *B*

substantiae massa, id autem, cui massa substantiae praeerit, in officium naturale substantiae deputetur. enimuero quis non animae dabit summam omnem, cuius nomine totius hominis mentio titulata est? quantas animas pascio, ait diues, non
 5 ait animos, et animas saluas optat gubernator, non animos, et rusticus in opere, et in proelio miles animam se, non animum, ponere affirmat. cuius nominatiora pericula aut uota sunt, animi an animae? quid autem agere dicuntur moribundi, animum an animam? ipsi postremo philosophi ipsique me-
 10 dici, quamuis de animo quoque disputaturi, faciem tamen operis frontemque materiae de anima unusquisque proscrispsit. ut autem et a deo discas, animam semper deus alloquitur, animam con-
 pellat atque | aduocat, ut animum sibi aduertat. illam saluam f. 125 uenit facere Christus, illam perdere in gehennam comminatur,
 15 illam pluris fieri uetat, illam et ipse bonus pastor pro pecu-
 dibus suis ponit. habes animae principalitatem, habes in illa et substantiae unionem, cuius intellegas instrumentum esse animum, non patrocinium.

14. Singularis alioquin et simplex et de suo tota est non
 20 magis instructilis aliunde quam diuisibilis ex se, quia nec disso-
 lubilis. si enim structilis et dissolubilis, iam non immortalis. itaque quia iam non mortalis, neque dissolubilis neque diuisi-
 bilis. nam et diuidi dissolui est et dissolui mori est. diuiditur
 autem in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Ze-
 25 none, nunc in quinque et in sex a Panaetio, in septem a So-
 rano, etiam in octo penes Chrysippum, etiam in nouem penes
 Apolophanem, sed et in duodecim apud quosdam Stoicorum,
 et in duas amplius apud Posidonium, qui a duobus exorsus
 titulis, principali, quod aiunt ἡγεμονικόν, et a rationali, quod

1 substantia A massa id—praeerit in om. A 4 mentiot A ait om. B
 8 moribun*dum A 9 anima A 10 disputaturi A, disputarent B
 12 deus semper B conpellatque aduocat A 16 animae (ni ex m) A
 principali*tatem A 17 intelligam Gel 22 iam om. A 23 diuidetur A
 25 inquitque A panetio A et in B VII A 26 in om. A VIII A
 VIII A 27 apolphanen A duodecim ABmg, decem B 28 qui a
 duobus Gel: quia duobus B, quia duobus A 29 tituli A hege-
 monicon A

aiunt λογικόν, in decem et septem exinde prosequit; ita in alias
 ex aliis species diuidunt animam. huiusmodi autem non tam
 partes animae habebuntur quam uires et efficaciae et operae,
 sicut de quibusdam et Aristoteles iudicauit. non enim membra
 sunt substantiae animalis, sed ingenia, ut motorium, ut acto- 5
 rium, ut cogitatorium, et si qua in hunc modum distinguunt,
 ut et ipsi illi quinque notissimi sensus, uisus, auditus, gustus,
 tactus, odoratus. quibus omnibus etsi certa singulis domicilia
 in corpore determinauerunt, non ideo haec quoque distributio
 animae ad animae sectiones pertinebit, quando ne ipsum qui 10
 dem corpus ita diuidatur in membra ut isti uolunt animam.
 atquin ex multitudine membrorum unum corpus efficitur, ut
 f. 125^v concretio sit potius | ipsa diuisio. specta portentosissimam
 Archimedis munificentiam, organum hydraulicum dico, tot
 membra, tot partes, tot compagines, tot itinera uocum, tot 15
 compendia sonorum, tot commercia modorum, tot acies tiliarum,
 et una moles erunt omnia. sic et spiritus, qui illic de tor-
 mento aquae anhelat, non ideo separabitur in partes, quia per
 partes administratur, substantia quidem solidus, opera uero di-
 uisus. non longe hoc exemplum est a Stratone et Aenesidemo 20
 et Heraclito; nam et ipsi unitatem animae tuentur, quae in
 totum corpus diffusa et ubique ipsa, uelut flatus in calamo
 per cauernas, ita per sensuality uariis modis emicet, non tam
 concisa quam dispensata. haec omnia quibus titulis nuncu-
 pentur et quibus ex se diuisionibus deriuentur et quibus in 25
 corpore metationibus sequestrentur, medici potius cum philo-
 sopheris considerabunt, nobis pauca conuenient.

15. Inprimis an sit aliqui summus in anima gradus uitalis
 et sapientialis, quod ἡγεμονικόν appellant, id est principale, quia
 si negetur, totus animae status periclitatur. denique qui negant 30

1 λογικόν in lacuna relictā om. A septem] quattuor fort. in alias
 B, aliae A ■ distinguunt A 7 in quinque Gel nouissimi A 11 cor-
 pussit adiuidatur A 13 portentossissimam A 14 tot* A 16 com-
 mertia A 20 est om. A 21 *ipsi A 22 defusa A 25 deriuentur
 B, detineantur ABmg 26 tum philosophi Gel 28 DE HEGEMONICO B,
 de he*moçenicon; A, DE HEGEMONICO AN SIT ET VBI SIT
 Gel aliquis B 29 egemonicon A quia om. A 30 anima estatus
 periclitetur A

principale, ipsam prius animam nihil censuerunt. Messenius aliqui Dicaearchus, ex medicis autem Andreas et Asclepiades, ita abstulerunt principale, dum in animo ipso uolunt esse sensus, quorum uindicatur principale. Asclepiades etiam illa
 5 argumentatione uectatur, quod pleraque animalia adeptis eis partibus corporis, in quibus plurimum existimatur principale consistere, et insuper uiuant aliquatenus et sapiant nihilominus, f. 126 ut muscae et uespaee et lucustae, si capita decideris, ut caprae et testudines et anguillae, si corda detraxeris; itaque prin-
 10 cipale non esse, quod si fuisset, amissus cum suis sedibus uigor animae non perseueraret. sed plures et philosophi aduersus Dicaearchum, Plato Strato Epicurus Democritus Empedocles Socrates Aristoteles, et medici aduersus Andrean et Asclepiaden, Herophilus Erasistratus Diocles Hippocrates et
 15 ipse Soranus, iamque omnibus plures Christiani, qui apud deum de utroque docemur, et esse principale in anima et certo in corporis recessu consecratum. si enim scrutatorem et dispectorem cordis deum legimus, si etiam propheta eius occulta cordis traducendo probatur, si dominus ipse recogitatus
 20 cordis in populo praeuenit: quid cogitatis in cordibus uestris nequam? si et Dauid: cor mundum conde in me deus, et Paulus corde ait. credi in iustitiam, et Iohannes corde ait suo unumquemque reprehendi, si postremo qui uiderit feminam ad concupiscendum, iam adulterauit in corde, simul utrumque dilucet, et esse principale
 25 in anima, quo intentio diuina conueniat, id est uim sapientialem atque uitalem (quod enim sapit, uiuidum est) et in eo thesauro corporis haberi, ad quem deus respicit, ut neque

17] Sap. 1, 6. 18] cf. Prou. 24, 12. 19] cf. Ps. 139, 23. 20] Matth. 9, 4. 21] Ps. 50, 12. 22] Rom. 10, 10. 23] 1 Ioh. 3, 17. 24] Matth. 5, 28.

2 aliquis B 3 abstulerint A corr. 7 aliquatinus A 8 lucustae A, locustae B 10 amisso A sedibus om. A 11 aduerdi cę arcum; A 13 Andrean B 14 Asclepiadem B herasistratus A ipocrates A 16 docemur Mercerus: ducimur A, deducimur B 18 despectorem A 19 dñs A, deus B 26 quod B intentio Rig 27 rapit Bmg 28 thesauro B quem om. A nec A

extrinsecus agitari putes principale istud secundum Heraclitum
neque per totum corpus uentilari secundum Moschionem neque
in capite concludi secundum Platonem neque in uertice potius
praesidere secundum Xenocraten neque in cerebro cubare se-
cundum Hippocraten, sed nec circa cerebri fundamentum, ut 5
Herophilus, nec in membranulis, ut Strato et Erasistratus, nec
in superciliorum meditullio, ut Strato physicus, nec in tota
lorica pectoris, ut Epicurus, sed ** quod et Aegyptii renun-
f. 126^v tiauerunt, et qui diuinarum | litterarum commentatores uide-
bantur, ut et ille uersus Orphei uel Empedoclis: namque 10
homini sanguis circumcordialis est sensus. etiam Pro-
tagoras, etiam Apollodorus et Chrysippus haec sapiunt, ut uel
ab istis retusus Asclepiades capras suas quaerat sine corde
balantes et muscas suas abigat sine capite uolitantes, et omnes
iam sciant se potius sine corde et cerebro uiuere, qui disposi- 15
tionem animae humanae de condicione bestiarum praeiudicarint.

16. Est et illud ad fidem pertinens, quod Plato bifariam
partitur animam per rationale et inrationale. cui definitioni et
nos quidem adplaudimus, sed non ut naturae deputetur utrum-
que. naturale enim rationale credendum est, quod animae a pri- 20
mordio sit ingenitum, a rationali uidelicet auctore. quid enim non
rationale, quod deus iussu quoque ediderit, nedum id quod
proprie afflatu suo emiseric? inrationale autem posterius intel-
legendum est, ut quod acciderit ex serpentis instinctu, ipsum
illud transgressionis admissum, atque exinde inoleuerit et coa- 25
doleuerit in anima ad instar iam naturalitatis, quia statim in
naturae primordio accidit. ceterum cum idem Plato solum ra-

10] cf. Stob. Anth. I p. 424, 19 Wachsm. (Empedocl. fr. 329 Stein).
17] cf. Plat. de rep. IV p. 436 sqq.

2 Moschionem *Bmg*, Moscionem *B*, oschionem *A* 4 Xenocratē *B*
5 Hippocratē *B* 6 herophilo *A* membranulis *A* 8 lacunam signauit;
interciderunt in corde habere sedem sed et quod *Pam*, secundum quod
et *Hartelius* renunciauerunt *A* 9 et] ei *B* litterarum *addidi* com-
mentatores. *B*, commemoratores *ABmg* 10 ut *del. Gel* orphaei *A*
empedoclis *A corr.* 11 hominis *B* 12 apollo durus *A* haec *A*
16 humanae de *om. A* condicione *A* 18 rationalem et irrationalem *B*
19 adplaudimus *B*, applaudimus *A* 22 *ediderit *A* 23 propriae *A*
25 et coadoleuerit *om. A*

tionale dicat ut in anima dei ipsius, si nos etiam inrationale naturae adscripserimus, quam a deo anima nostra sortita est, aequae inrationale de deo erit, utpote naturale, quia naturae deus auctor est. sed enim a diabolo inmissio delicti, inrationale autem omne delictum, igitur a diabolo inrationale, a quo et delictum, extraneum a deo, a quo est inrationale alienum. proinde delicti ** diuersitas horum ex distantia auctorum. proinde cum Plato soli deo segregans rationale duo genera subdividit ex inrationali, indignatium, quod appellant θυμικόν, et concupiscentium, | quod uocant ἐπιθυμητικόν, ut illud quidem commune sit nobis et leonibus, istud uero cum muscis, rationale porro cum deo, uideo et de hoc mihi esse retractandum propter ea quae in Christo deprehenduntur. ecce enim tota haec trinitas et in domino, et rationale, quo docet, quo diserit, quo salutis uias sternit, et indignatium, quo inuehitur in scribas et Phariseos, et concupiscentium, quo pascha cum discipulis suis edere concupiscit. igitur apud nos non semper ex inrationali censenda sunt indignatium et concupiscentium, quae certi sumus in domino rationaliter decucurrisse. indignabitur deus rationaliter, quibus scilicet debet, et concupiscet deus rationaliter, quae digna sunt ipso. nam et malo indignabitur et bono concupiscet salutem. dat et apostolus nobis concupiscentiam. si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit. sed bonum opus dicens rationalem concupiscentiam ostendit. concedit et indignationem. quidni, quam et ipse suscepit? utinam et praecedantur, inquit, qui uos subuertunt. rationalis est indignatio, quae ex affectu disciplinae est. at cum dicit: fuimus aliquando natura filii irae, inrationale indignatium suggillat, quod non sit ex ea

23] 1 Tim. 3, 1. 26] Gal. 5, 12. 28] Eph. 2, 3.

1 ut fort. delendum 2 adscribinus A sortita st A 3 quia naturae om. A 7 proinde del. Iun delicti del. Gel lacunam signauit 8 rationali e rationale corr. A 9 thymicon A 10 *illud A 14 et posterius om. A prius quo Rig: quae AB 16 et posterius del. Rig 19 certi sumus B, certissimus A dn̄m A 24 sed B, et A 25 et om. A 27 est B, et A 29 suggilat A

natura, quae a deo est, sed ex illa, quam diabolus induxit, dominus et ipse dictus sui ordinis: non potestis duobus dominis seruire, pater et ipse cognominatus: uos ex diabolo patre estis. ne timeas et illi proprietatem naturae alterius adscribere, posterioris et adulterae, quem legis auenarum superseminatorem | et frumentariae segetis nocturnum interpolatorem. 5

f. 127^v 17. Contingit nos illorum etiam quinque sensuum quaestio, quos in primis litteris discimus, quoniam et hinc aliquid haereticis procuratur. uisus est et auditus et odoratus et gustus et tactus. horum fidem Academici durius damnant, secundum quosdam et Heraclitus et Diocles et Empedocles; certe Plato in Timaeo irrationalem pronuntians sensualitatem et opinioni complicitam. itaque mendacium uisui obicitur, quod remos in aqua inflexos uel infractos adseuerat aduersus conscientiam integritatis, quod turrem quadrangulatam de longinquo rotundam persuadeat, quod aequalissimam porticum angustiores in ultimo infamet, quod caelum tanta sublimitate suspensum mari iungat. perinde auditus fallaciae reus, ut cum caeleste murmur putamus et plastrum est, uel tonitru meditante pro certo de plaustro credimus sonitum. sic et odoratus et gustus arguuntur, siquidem eadem unguenta eademque uina posteriore quoque usu depretiantur. sic et tactus reprehenditur, siquidem eadem pauimenta manibus asperiora, pedibus leuiora creduntur, et in lauacris idem calidae lacus feruentissimus primo, dehinc temperatissimus renuntiat. adeo, inquiunt, sic quoque fallimur sensibus, dum sententias uertimus. moderantius Stoici non omnem sensum nec semper de mendacio onerant. Epicurei constantius parem omnibus atque perpetuam defendunt ueritatem, | sed alia uia. non enim sensum mentiri, sed opi- 30

2] Matth. 6, 24. 3] Ioh. 8, 44. 5] cf. Matth. 13, 25. 12] cf. Plat. Tim. p. 28 A.

5 et | et A 8 DE QVINQVE SENSIBVS AB, om. Gel contingit
Rig: contigit AB 9 hereticis A 12^p *lato A timeo A 13 pronuntiat B complicitam B 18 proinde Bmg 19 fallacia A 22 quaeque fort. 23 depraetiantur A 25 calidus B 30 sensum B, sed sum A
21*

nionem. sensum enim pati, non opinari; animam enim opinari. abscederunt et opinionem a sensu et sensum ab anima. et unde opinio, si non a sensu? denique nisi uisus rotundam senserit turrem, nulla opinio rotunditatis. et unde sensus, si
 5 non ab anima? denique carens anima corpus carebit et sensu. ita et sensus ex anima est et opinio ex sensu et anima totum. ceterum optime proponetur esse utique aliquid quod efficiat aliter quid a sensibus renuntiari quam sit in rebus. porro si potest id renuntiari quod non sit in rebus, cur non perinde
 10 possit per id renuntiari quod non sit in sensibus, sed in eis rationibus quae interueniant suo nomine? atque adeo licebit eas recognosci. nam ut in aqua remus inflexus uel infractus appareat, aqua in causa est; denique extra aquam integer uisui remus. teneritas autem substantiae illius, qua speculum
 15 ex lumine efficitur, prout icta seu mota est, ita et imaginem uiibrans euerit lineam recti. item ut turris habitus eludat, interualli condicio compellit in aperto; aequalitas enim circumfusi aeris pari luce uestiens angulos obliterat lineas. sic et uniformitas porticus acuitur in fine, dum acies in concluso stipata illic tenuatur, quo et extenditur. sic et caelum mari
 20 unitur, ubi uisio absumitur, quae quamdiu uiget, tamdiu diuidit. auditum uero quid aliud decipiet quam sonorum similitudo? et si postea minus spirat unguentum et minus sapit uinum et minus lacus feruet, in omnibus ferme prima uis tota
 25 est. ceterum de scabro ac leni merito manus ac pedes tenera scilicet et callosa membra dissentiunt. | igitur hoc modo nulla f. 128^v sensuum frustratio causa carebit. quodsi causae fallunt sensus et per sensus opiniones, iam nec in sensibus constituenda fallacia est, qui causas secuntur, nec in opinionibus, quae a sensibus diriguntur sequentibus causas. qui insaniunt, alios in
 30 aliis uident, ut Orestes matrem in sorore, et Ajax Ulixen in armento, ut Athamas et Agaue in filiis bestias. oculisne hoc mendacium exprobrabis, an furiis? qui redundantia fellis auru-

1 animam enim non opinari *Rig* 2 sensus *A* et sensum ab anima
 om. *A* 4 rotunditatis *A corr.* 8 alter *A corr.* 10 his *B* 17 con-
 ditio *A* 20 illuc *Hartelius*, 22 quid aliud *A* 31 Ulysses *B*

ginant, amara sunt omnia. num ergo gustui praeuaricationem
 exprobrabis an ualetudini? omnes itaque sensus euertuntur
 uel circumueniuntur ad tempus, ut proprietate fallaciae careant.
 immo iam ne ipsis quidem causis adscribendum est fallaciae
 elogium. si enim ratione haec accidunt, ratio fallacia perhi- 5
 beri non meretur. quod sic fieri oportet, mendacium non est.
 itaque si et ipsae causae infamia liberantur, quanto magis
 sensus, quibus iam et causae libere praeceunt, cum hinc potis-
 simum et ueritas et fides et integritas sensibus uindicanda sit,
 quod non aliter renuntient, quam quod illa ratio mandauit, 10
 quae efficiat aliter quid a sensibus renuntiarum quam sit in rebus.
 quid agis, Academia procacissima? totum uitae statum euertis,
 omnem naturae ordinem turbas, ipsius dei prouidentiam ex-
 caecas, qui cunctis operibus suis intellegendis colendis dispen-
 sandis fruendisque fallaces et mendaces dominos praefecerit 15
 sensus. an non istis uniuersa condicio subministratur? an
 non per istos secunda quoque mundo instructio accessit, tot
 f. 129 artes, tot ingenia, tot studia negotia officia commercia | remedia
 consilia solacia uictus cultus ornatusque, omnia? totum uitae
 saporem condierunt, dum per hos sensus solus omnium homo 20
 animal rationale dinoscitur intellegentiae et scientiae capax, et
 ipsius Academiae. sed enim Plato, ne quod testimonium sen-
 sibus signet, propterea et in Phaedro ex Socratis persona negat
 se cognoscere posse semet ipsum, ut monet Delphica inscriptio,
 et in Theaeteto adimit sibi scire atque sentire, et in Phaedro 25
 post mortem differt sententiam, ueritatis postumam scilicet; et
 tamen nondum mortuus philosophabatur. non licet, non licet

23] cf. Plat. Phaedr. p. 229 sq. 25] cf. Plat. Theaet. p. 152 sq.
 Phaedr. p. 247 sq.

1 mara *A* corr. *m. rec.* 2 ualetudini ex ualetudine *A*, ualetudinem *B*
 4 fallacie *A* 5 fallacia *ABmg*, fallaciae *B* 10 quod *posterius del.*
Oehlerus 11 quit *A* · quam *A*, quod *B* 12 Academice procacissime *B*
 14 colendis *scripsi*: incolendis *AB* 19 ornatusque? omnia *uulgo*, orna-
 tus, quae omnia *Hartelius* 20 os *A* corr. sensib; *A* corr. 21 et
 scientiae *om. A* 25 in te aeteto (*h prius inductum*) *A* et *om. A*
 27 mortuis *Bmg* non licet *semel B*

nobis in dubium sensus istos deuocare, ne et in Christo de fide eorum deliberetur, ne forte dicatur quod falso satanan prospectarit de caelo praecipitatum aut falso uocem patris audierit de ipso testificatam aut deceptus sit, cum Petri socrum
 5 tetigit, aut alium postea unguenti senserit spiritum, quod in sepulturam suam acceptauit, alium postea uini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecrauit. sic enim et Marcion phantasma eum maluit credere totius corporis in illo dedignatus ueritatem. atquin ne in apostolis quidem eius ludificata
 10 natura est. fidelis fuit et uisus et auditus in monte, fidelis et gustus uini illius, licet aquae ante, in nuptiis Galilaeae, fidelis et tactus exinde creduli Thomae. recita Iohannis testationem: quod uidimus, inquit, quod audiuius, oculis nostris uidimus, et manus nostrae contrectauerunt,
 15 de sermone uitae. falsa utique testatio, si oculorum et aurium et manuum sensus natura mentitur.

18. | Conuertor ad intellectualium partem, quemadmodum illam f. 129^v. Plato a corporalibus separatam haereticis commendauerit agnitionem ante mortem consecutus. ait enim in Phaedone: quid
 20 tum erga ipsam prudentiae possessionem? utrumne impedimentum erit corpus, an non, si quis illud socium assumpserit in quaestionem? tale quid dico, habetne ueritatem aliquam uisio et auditio hominibus, an non? an non etiam poetae haec nobis semper ob-
 25 mussant, quod neque audiamus certum neque uideamus? meminerat scilicet et Epicharmi comici: animus cernit, animus audit, reliqua surda et caeca sunt. itaque rursus illum ergo ait supersapere qui mente maxime sapiat, neque uisionem proponens neque ullum eiusmodi sensum at-

12] 1 Ioh. 1, 1. 19] Plat. Phaed. p. 65 sq. 26] cf. Plut. de fortuna c. 3 et de Alex. uirt. et fort. II 3 (Epich. fr. 253 Mull.).

1 reuocare B 2 Sathanam B 4 testificatum A 5 *spiritum A
 7 *memoriam A 11 galilaeae A 17 DE INTELLECTUALIBUS AB,
 QVOD PHILOSOPHI ET HAERETICI DISTINGVANT INTER SEN-
 SVALIA ET INTELLECTVALIA Gel 18 a add. m. rec. A here-
 tici A 19 Phaedone Pam: phaedo A, Phaetro B 24 alterum
 non om. A 29 illum Bmg sensum Bmg, om. AB

trahens animo, sed ipsa mente sincera utens in recogitando
 ad capiendum sincerum quodque rerum, segressus potissimum
 ab oculis et auribus et, quod dicendum sit, a toto corpore,
 ut turbante et non permittente animae possidere ueritatem
 atque prudentiam, quando communicat. uidemus igitur ad-
 uersus sensus corporales aliam portendi paraturam, ut multo
 idoniorum, uires scilicet animae, intellectum operantes eius ue-
 ritatis, cuius res non sint coram nec subiaceant corporalibus
 sensibus, sed absint longe a communi conscientia in arcano
 et in superioribus et apud ipsum deum. uult enim Plato esse
 quasdam substantias inuisibiles, incorporales, supermundiales,
 diuinas et aeternas, quas appellat ideas, id est formas, exempla
 et causas naturalium istorum manifestorum et subiacentium
 corporalibus sensibus, et illas quidem esse ueritates, haec autem
 imagines earum. relucetne iam haeretica semina Gnosticorum
 f.130 et Valentinianorum? hinc enim | arripiunt differentiam corpo-
 ralium sensuum et intellectualium uirium, quam etiam para-
 bolae decem uirginum adtemperant, ut quinque stultae sensus
 corporales figurauerint, stultos uidelicet quia deceptui faciles,
 sapientes autem intellectualium uirium notam expresserint, sa-
 pientium scilicet, quia contingentium ueritatem illam arcanam
 et supernam et apud pleroma constitutam, haeticarum idea-
 rum sacramenta. hoc enim sunt et Aeones et genealogiae
 illorum. itaque et sensum diuidunt ex intellectualibus quidem a
 spiritali suo semine, sensualibus uero ab animali, quia spiri-
 talia nullo modo capiat, et illius quidem esse inuisibilia, huius
 uero uisibilia et humilia et temporalia, quae sensu conueniantur
 in imaginibus constituta. ob haec ergo praestruximus neque
 animum aliud quid esse quam animae suggestum et structum,
 neque spiritum extraneum quid quam quod et ipsa per flatum,
 ceterum accessioni deputandum quod aut deus postea aut dia-

1 animo *Bmg*, animum *AB* rogitando *A* 2 segressus *Rig*: si
 egressus *AB* 3 quo *Pam* 6 aut *B* 9 sconscentia *A* *corr.* 11 in-
 corporales supermundiales *om. A* 12 exemplares *B* 15 heretica *A* *sic*
semper 20 expresserint *A* 22 idearum *B*, dearum *A* (*corr. m. rec.*)
Bmg 23 αἰῶνες *B* 24 ex scripsi: et *AB*, et in *Hartelius* 28 pre-
 struximus *A* 30 quiquam (*d add. m. rec.*) *A*

bolus adspirarit. et nunc ad differentiam sensualium et intellectualium non aliud admittimus quam rerum diuersitates, corporalium et spiritualium, uisibilium et inuisibilium, publicatarum et arcanarum, quod illae sensui, istae intellectui attribuantur, apud animam tamen et istis et illis obsequio deputatis, quae perinde per corpus corporalia sentiat quemadmodum per animum incorporalia intellegat, saluo eo ut etiam sentiat dum intellegit. non enim et sentire intellegere est et intellegere sentire est? | aut quid erit sensus, nisi eius rei quae sentitur intellectus? quid erit intellectus, nisi eius rei quae intellegitur sensus? unde ista tormenta cruciandae simplicitatis et suspendendae ueritatis? quis mihi exhibebit sensum non intellegentem quod sentit aut intellectum non sentientem quod intellegit, ut probet alterum sine altero posse? si corporalia quidem sentiuntur, incorporalia uero intelleguntur, rerum genera diuersa sunt, non domicilia sensus et intellectus, id est non anima et animus. denique a quo sentiuntur corporalia? si ab animo, ergo iam et sensualis est animus, non tantum intellectualis, nam dum intellegit, sentit, quia si non sentit, nec intellegit: si uero ab anima corporalia sentiuntur, iam ergo et intellectualis est uis animae, non tantum sensualis, nam dum sentit, intellegit, quia si non intellegit, nec sentit. perinde a quo intelleguntur incorporalia? si ab animo, ubi erit anima? si ab anima, ubi erit animus? quae enim distant, abesse inuicem debent, cum suis muneribus operantur. putabis quidem abesse animum ab anima, si quando animo ita afficimur ut nesciamus nos uidisse quid uel audisse, quia alibi fuerit animus. adeo contendam immo ipsam animam nec uidisse nec audisse, quia alibi fuerit cum sua ui, id est animo. nam et cum dementit

1 adspirarit *Rig*: adspiraret *AB*, adspirarat *Priorius* 5 apud *A* obsequio *om. A* 12 suspendae *A* 14 sine *Bmg*, ex *AB*, excluso *fort.* 18 animo] anima *Gel* intellectuaris *A* 19 quia si *Gel*: quasi *B* quia si—intellegit *om. A*, 'al. desunt' *Bmg* 20 et intellectualis *B*, intellectualis *A*, intellectus *Gel* 22 perinde *scripsi*: proinde *AB* 26 siquando animo ita afficimur ut *Urs*: si quando. nam ita efficiunt ut (ut *om. A*) *AB*, si quando. nam ita effici ut *Oehlerus* 27 nos *om. A* audisse, quia *Urs*: audisse nec audisse quia *AB*, audisse nec non audisse quia *Gel* 27 animus — 29 fuerit *om. A*

homo, anima dementit non peregrinante, sed compatiante tunc animo. ceterum animae principaliter casus est. hoc inde firmatur, quod anima digressa nec animus in homine inueniatur; ita illam ubique sequitur, a qua nec in fine subremanet. cum uero sequitur; et addicitur, proinde intellectus animae addi- 5
 f.131 citur quam sequitur animus, cui addicitur | intellectus. sit nunc et potior sensu intellectus et potior cognitor sacramentorum, dummodo et ipse propria uis animae, quod et sensus. nihil mea interest, nisi cum idcirco praefertur sensui intellectus, ut ex hoc quoque separatio habeatur quo potior affirmatur. 10
 tunc mihi post differentiam etiam praelatio retundenda est peruenturo usque ad potioris dei persuasionem. sed de deo suo quoque campo experiemur cum haereticis. nunc de anima titulus et de intellectu non insidiosae praeferebat locus. nam etsi potiora sunt quae intellectu attinguntur ut spiritalia 15
 quam quae sensu ut corporalia, rerum erit praelatio, sublimiorum scilicet aduersus humiliores, non intellectus aduersus sensum. quomodo enim praefertur sensui intellectus, a quo informatur ad cognitionem ueritatum? si enim ueritates per imagines apprehenduntur, id est inuisibilia per uisibilia no- 20
 seuntur, quia et apostolus nobis scribit: inuisibilia enim eius a conditione mundi de factitamentis intellecta uisuntur, et Plato haereticis: facies occultorum ea quae apparent, et necesse est omnino hunc mundum imaginem quandam esse alterius alicuius, ecquid ibi uidetur intellectus 25
 duce uti sensu et auctore et principali fundamento nec sine illo ueritates posse contingi? quomodo ergo potior erit eo per quem est, quo eget, cui debet totum, quod attingit? ita utrumque concluditur, neque praeferebat sensui intellectum,

21] Rom. 1, 20. 23] cf. Plat. Tim. p. 29 sq. 37 sq.

1 dementit anima B 2 inde Urs: unde AB 4 qua neque (que inductum) A 5 sequitur om. A uirgulam post sequitur posui proinde scripsi: perinde AB posterius adicitur A 7 sensu Gel: sensui AB 9 mea AB, in ea Bmg 10 patior B 11 peruenturo Rig: peruentura AB 12 quoque usque B 14 de del. Gel praetereundus fort. 24 est] esse Gel 25 ecquid scripsi: et quid B, om. A, et quod Gel, eundem Oehlerus ibi Oehlerus: sibi B, om. A

per quem enim quid constat, inferius ipso est, neque separandam ■ sensu, per quod enim quid est, cum ipso est.

19. | Sed ne illi quidem praetereundi qui uel modico tem- f.131v
poris uiduant animam intellectu. perinde enim uiam sternunt
5 postea inducendi eius sicut et animi, a quo scilicet proueniat
intellectus. uolunt infantiam sola anima contineri, qua tantummodo uiuat, non ut pariter sapiat, quia nec omnia sapiant quae uiuant. denique arbores uiuere nec tamen sapere secundum Aristotelen, et si quis alius substantiam animalem in uni-
10 uersa communicat. quae apud nos in homine priuata res est, non modo ut dei opus, quod et cetera, sed ut dei flatus, quod haec sola quam dicimus cum omni instructu suo nasci. et si ad arbores prouocamur, amplectemur exemplum, siquidem et illis needum arbuseulis, sed stipitibus adhuc et surculis etiam-
15 nunc, simul de scrobibus oriuntur, inest propria uis animae. uerum pro temporis ratione remoratur coalescens et coadulescens robori suo, donec aetas adimpleat habitum, quo natura fungatur. aut unde mox illis et frutices inoculantur et folia formantur et germina inflantur et flosculi inornantur et suci
20 condiuntur, si non in ipsis omnis paratura generis quiescit et partibus promota grandescit? inde igitur et sapiunt unde uiuunt, tam uiuendi quam sapiendi proprietate, et quidem ab infantia et ipsae sua. uideo enim et uitem adhuc teneram et inpuberem intellegendem tamen iam opera sua et uolentem alicui
25 adhaerere, cui innixa et innexa proficiat. denique non expectata rustica disciplina, sine arundine, sine ceruo, si quid attigerit, ultro ambibit, | et quidem uiriosius amplexabitur de suo in- f.132
genio quam de tuo arbitrio. properat esse secura. uideo et ederas, quantum uelis premas, statim ad superna conari et
30 nullo praeuente suspendi, quod malint parietibus inuehi textili

9] cf. Aristot. de anima II 2.

3 INTELLECTVM SEMPER (SEMPER om. A) ANIMAE INESSE
AB, om. Gel 4 perinde scripsi: proinde AB 5 et animi a quo Rig:
et animi ma quo A, et anima quo B, in anima Gel 9 aristotelem B 11 quo
haec sola fort. 12 nascitur fort. 14 etiamnuc A corr. 17 impleat A
18 fruti*ces A 22 propriaetate A 24 alicubi Gel 25 cum B nixa
A corr. 26 ceruo ABmg, orno B, corno Pam 27 ambibit Lat: ama-
bit AB amplexabitur om. A 29 primas A 30 mali inparietibus A corr.

silua quam humi teri uoluntaria iniuria. contra quibus de aedificio male est, ut crescendo recedunt, ut refugiunt? sentias ramos aliorum destinatos, et animationem arboris de diuortio parietis intellegas; contenta sua est paruitate, quam ex primordio prouidentissimi fruticis edidicit, timens etiam ruinam. has ego sapientias et scientias arborum cur non contendam? uiuant ut philosophi uolunt, sapiant ut philosophi nolunt, intellegat et infantia ligni, quo magis hominis? cuius anima uelut sureulus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta et genitalibus feminae foveis commendata cum omni sua paratura pullulauit tam intellectu quam et sensu? mentior, si non statim infans, ut uitam uagitu salutauit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse quod natus est, omnes simul ibidem dedicans sensus, et luce uisum et sono auditum et umore gustum et aere odoratum et terra tactum. ita prima illa uox de primis sensuum uocibus et de primis intellectuum pulsibus cogitur. plus est quod de prospectu lacrimabilis uitae quidam augurem incommodorum uocem illam flebilem interpretantur, quo etiam praesciens habenda sit ab ingressu natiuitatis, nedum intellegens. exinde et matrem spiritu probat et nutricem spiritu examinat et gerulam spiritu agnoscit fugiens extranea ubera et recusans ignota cubilia, | neminem appetens nisi ex usu. unde illi iudicium nouitatis et moris, si non sapit? unde illi et offendi et demulceri, si non intellegit? mirum satis ut infantia naturaliter animosa sit non habens animum et naturaliter affectiosa sit non habens intellectum. at enim Christus ex ore

2 refugiunt? sentias *Urs*: refugium sentias *AB* 3 aliorum tendere aliorum *fort.*, ad aliorum mente tendere *supplendum censet Hartelius* destinatum *Gel* 4 contenta sua est *Oehlerus*: contenta sunt *B*, contentia est *ABmg*, contenta est *Rig* paruitate *ABmg*, prauitate *B* 5 edidicit *Gel*: sedidicit *A*, Se didicit *B* timentis etiam *Lat*, timentis iam *fort.* 7 sapiant ut philosophi nolunt *om. A* intelligat et infantia *Urs*: intellegant et infantiam *AB* 11 pullulauit *ABmg*, pullulabit *B* 15 odoratum aere *A* 16 uocibus *om. A* 17 lachrymabilis *B* 18 augerem *A* 19 quo *Rig*: quod *AB* spraesiciens *A corr.* 20 non enim exinde *B*; sed uerba non enim uncinis inclusa sunt, in *mg.* al. desunt 22 et neminem *B* 25 animum — 26 non habens *om. A*

lactantium et paruulorum experiendo laudem nec pueritiam nec infantiam hebetes pronuntiauit, quarum altera cum suffragio occurrens testimonium ei potuit offerre, altera pro ipso trucidata utique eum sensit.

- 5 20. Et hic itaque concludimus omnia naturalia animae ut substantiua eius ipsi inesse et cum ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur. sicut et Seneca saepe noster: insita sunt nobis omnium artium et aetatum semina
 10 magisterque ex occulto deus producit ingenia, ex seminibus scilicet insitis et occultis per infantiam, quae sunt et intellectus. ex his enim producuntur ingenia. porro et frugum seminibus una generis cuiusque forma est, processus tamen uarii. alia integro statu euadunt, alia etiam meliora respondent, alia degenerant pro condicione caeli et soli, pro ratione
 15 operis et curae, pro temporum euentu, pro licentia casuum: ita et animam licebit semine uniformem, fetu multiformem. nam et hic etiam de locis interest. Thebis hebetes et brutos nasci relatum est, Athenis sapiendi dicendique acutissimos; ubi penes Colyttum pueri mense citius elocuntur praecoca
 20 lingua. siquidem et Plato in Timaeo Mineruam affirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam prospexisse talia ingenia pollicitam, unde et ipse | in Legibus f.133 Megillo et Cliniae praecipit condendae ciuitati locum procurare. sed Empedocles causam argutae indolis et obtusae in sanguinis
 25 qualitate constituit; perfectum ac profectum de doctrina disciplinaque deducit. tamen uulgata iam res est gentilium proprietatum. comici Phrygas timidos inludunt, Sallustius uanos Mauros et feroces Dalmatas pulsat, mendaces Cretas etiam

7] Sen. de benef. IV 6. 20] cf. Plat. Tim. p. 24 C. 22] cf. Plat. Leg. IV p. 704. 27] cf. Sall. hist. I fr. 63 et fr. inc. 73 Dietsch.

1 lactentium *B* experiendo *ABmg*, expediendo *B* 2 hebetes *Gel*: hebetes *A*, habentes *B* 4 utque *A* corr. eum scripsi: uim *AB* 5 DE NATVRALIBVS *AB*, DE CAETERIS NATVRALIBVS ANIMAE *Gel* omnia *om. A* 9 magiter quae *A* 11 et] ut *Pam* 14 condicione *A* 17 et brutos *om. A* 19 colytum *B* praecoca *A*, praecoce *B* 23 inclinae *A* locum *B*, loci uim *A* procurare *A*, praepararent *B* 24 argute *A* 25 disciplinaque *Gel*: disciplinamque *B*, disciplinam *A* 26 tam uulgata *A*

apostolus inurit. fortasse an et de corpore et de ualitudine
 aliquid accedat. opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit,
 paralysis mentem prodigit, phthisis seruat. quanto magis de
 accidentibus habebuntur quae citra corpulentiam et ualentiam
 uel acuunt uel obtundunt. acuunt doctrinae disciplinae artes
 experientiae negotia studia, obtundunt inscitiae ignauiae desi-
 diae libidines inexperientiae otia uitia; super haec si et aliquae
 praesunt potestates. enimuero praesunt; secundum nos quidem
 deus dominus et diabolus aemulus, secundum communem autem
 opinionem et prouidentiae fatum et necessitas et fortunae et
 arbitrii libertas. nam haec et philosophi distinguunt, et nos se-
 cundum fidem disserenda suo iam uouimus titulo. apparet
 quanta sint, quae unam animae naturam uarie collocarint, ut
 uulgo naturae deputentur, quando non species sint, sed sortes
 naturae et substantiae unius, illius scilicet quam deus in Adam
 contulit et matricem omnium fecit; atque adeo sortes erunt,
 non species substantiae unius, ut et uarietas ista moralis,
 quanta nunc est, tanta non fuerit in ipso principe generis
 Adam. debuerant enim fuisse haec omnia in illo ut in fonte
 naturae atque inde cum tota uarietate manasse, si uarietas
 f. 133^v naturae | fuisset.

21. Quodsi uniformis natura animae ab initio in Adam ante
 tot ingenia, ergo non multiformis quia uniformis per tot
 ingenia, nec triformis, ut adhuc trinitas Valentiniana caedatur,
 quae nec ipsa in Adam recognoscitur. quid enim spiritale in
 illo? si quia prophetauit magnum illud sacramentum in Chri-
 25

1] Tit. 1, 12.

1 alterum de om. A 2 exilitas expedit om. A 4 citra A, circa B et
 ualentiam om. A 5 alterum acunt A 6 et experientiae B, experimen-
 tia A, experientia Gel ignauia B 7 aliquae Mercerus: alia quae AB
 9 dominus deus B 10 primum et om. A et prouidentia et fatum Gel
 fortunae et B, fortunae A, fortuna et Gel 11 distinguunt A sic fere ubique
 12 uouimus ex nouimus A, nouimus B, uouimus Bmg 16 ideo fort.
 17 ut et Rig: id est AB, item Oehlerus moralis Bmg, mortalis AB
 18 quanta AB, quum quanta Urs, quae quanta Oehlerus, quia quanta fort.
 20 manasses; uarietas A 23 quia uniformis B, om. A, quia multiformis
 Hartelius 24 iam nec B triformis B, quadriformis ABmg, qua tri-
 formis Rig caedatur AB, credatur Bmg 26 profetauit A

stum et ecclesiam: hoc os ex ossibus meis et caro ex carne mea uocabitur mulier; propterea relinquet homo patrem et matrem et agglutinabitur mulieri suae et erunt duo in carnem unam, hoc postea obuenit, cum in
 5 illum deus amentiam immisit, spiritalem uim, qua constat prophetia. si et malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est, tam non naturale quam nec materiale, quia et materiae fidem iam exclusimus. quodsi nec spiritale nec quod
 10 dicitur materiale proprium in illo fuit, et si ex materia, fuisset mali semen, superest ut solum in illo et unicum fuerit naturale quod censetur animale, quod statu simplex et uniforme defendimus. de hoc plane relinquitur quaeri an demutabile debeat credi, quod naturale dicatur. idem enim conuertibilem
 15 negant naturam, ut trinitatem suam in singulis proprietatibus figant; quia arbor bona malos non ferat fructus nec mala bonos, et nemo de spinis metat ficus et de tribulis uuas. ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahae suscitare poterit deus nec genimina uiperarum facere paenitentiae fructus. et
 20 errauit apostolus scribens: eratis et uos aliquando tenebrae, et: fuimus et nos aliquando natura filii irae et in his uos quoque fuistis, sed abluti estis. sed numquam discordabunt sententiae sanctae. | non dabit enim arbor mala f. 134 bonos fructus, si non inseratur, et bona malos dabit, si non
 25 colatur. et lapides filii Abrahae fient, si in fidem Abrahae formentur. et genimina uiperarum fructum paenitentiae facient, si uenena malignitatis expuerint. haec erit uis diuinae gratiae, potentior utique natura, habens in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod αὐτοεξούσιον dicitur; quae cum

1] Gen. 2, 23 sqq. 16] cf. Luc. 6, 43 sq. 18] cf. Matth. 3, 7 sq.
 20] Eph. 5, 8, 2, 3. 21] 1 Cor. 6, 11.

4 carne A unam om. A 5 profetia A 8 materiale quia et om. A
 10 et AB, nam Urs 12 statu Gel: status AB uniforme Gel: uniformem AB 13 debeat credi quod naturale om. A 15 naturalem Bmg
 19 gemina A corr. 25 fili A 26 fient formentur A corr. gemina A corr.
 29 arbitrarii A autexusion (m. rec. in mg. αὐτοεξούσιον) A quae cumque A corr.

sit et ipsa naturalis atque mutabilis, quoquo uertitur, natura conuertitur. inesse autem nobis τὸ αὐτεξούσιον naturaliter iam et Marcioni ostendimus et Hermogeni. quid nunc, si naturae condicio sic erit definienda, ut duplex determinetur, natorum et innatorum, factorum et infectorum? atque ita quod natum factumque constiterit, eius natura capiet demutationem; et renasci enim poterit et refici. innatum autem et infectum immobile stabit. quod cum soli deo competat, ut soli innato et infecto et idcirco immortalis et inconuertibili, absolutum est ceterorum omnium natorum atque factorum conuertibilem et demutabilem esse naturam, ut et, si trinitas animae adscribenda esset, ex mutatione accidentiae, non ex institutione naturae deputeretur.

22. Cetera animae naturalia iam a nobis audiit Hermogenes cum ipsorum defensione et probatione, per quae dei potius quam materiae propinqua cognoscitur. hic solummodo nominabuntur, ne praeterita uideantur. dedimus enim illi et libertatem arbitrii, ut supra scripsimus, et dominationem rerum et diuinationem interdum, seposita quae per dei gratiam obuenit ex prophetia. itaque iam ab isto dispositionis retractatu recedam, ut ordinem eius expungam. | definimus animam dei flatu natam, immortalem, corporalem, effigiatam, substantia simplicem, de suo sapientem, uarie procedentem, liberam arbitrii, accidentiis obnoxiam, per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, diuinatricem, ex una redundantem. sequitur nunc ut quomodo ex una redundet consideremus, id est unde et quando et qua ratione sumatur.

23. Quidam de caelis deuenisse se credunt tanta persuasione, quanta et illuc indubitate regressuros repromittunt, ut Saturninus Menandri Simoniani discipulus induxit, hominem affirmans

1 natura conuertitur *om.* A 2 ΠΑΥΤΕΞΟΥΣΙΟΝ A 9 et inconuertibili *om.* A 14 a *sup.* *uers.* A 19 interdum *om.* A gratia A
22 corporalem *om.* A, 'al. deest' Bmg 23 sapientem AB, patientem Bmg
uariæ A 24 accidentiis *Urs.*: accidentis AB 26 ut *ex et* A 28 VNDE
ANIMA AB, VNDE ANIMA, ADVERSVS HAERETICOS QVI EAM
DE COELIS DEFERVNT *Gel* 29 et *om.* B Saturnus B, Saturninus *Rig*

ab angelis factum primoque opus futille et inualidum et instabile in terra uermis instar palpitasse, quod consistendi uires deessent, dehinc ex misericordia summae potestatis, ad cuius effigiem nec tamen plene perspectam temere structus fuisset, 5 scintillulam uitae consecutum, quae illud exsuscitarit et erexerit et constantius animarit et post decessum uitae ad matricem relatura sit. sed et Carpocrates tantundem sibi de superioribus uindicat, ut discipuli eius animas suas iam et Christo, nedum apostolis, et peraequent et cum uolunt praeferant, 10 quas perinde de sublimi uirtute conceperint despectrice mundi potentium principatum. Apelles sollicitatas refert animas terrenis escis de supercaelestibus sedibus ab igneo angelo, deo Israelis et nostro, qui exinde illis peccatricem circumfixerit carnem. examen Valentini semen Sophiae infulcit animae, 15 per quod historias atque Milesias Aeonum suorum ex imaginibus uisibilium recognoscunt. doleo bona fide Platonem omnium haereticorum condimentarium factum. illius est enim et in Phaedone quod animae hinc euntes sint illuc, et inde huc. | item in Timaeo, quod genimina dei delegata sibi mor- f. 135
20 talium genitura accepto initio animae immortalis mortale ei circumgelauerint corpus; tum quod mundus hic imago sit alterius alicuius. quae omnia ut fidei commendet, et animam retro in superioribus cum deo egisse in commercio idearum et inde huc transuenire et hic quae retro norit de exemplaribus recensere, 25 nouum elaborauit argumentum, μαθήσεις ἀναμνήσεις id est discentias reminiscentias esse. uenientes enim inde huc animas obliuisci eorum in quibus prius fuerint, dehinc ex his uisibilibus edoctas recordari. cum igitur huiusmodi argumento illa insinuentur ■ Platone, quae haeretici mutuuntur, satis haereticos 30 repercutiam, si argumentum Platonis elidam.

18] cf. Plat. Phaed. p. 70. 19] cf. Plat. Tim. p. 43 sq. et 29 sq.
25] cf. Plat. Phaed. p. 73.

1 et inualidum *om. A* 5 scintillulam *B* illum *B* 10 proinde *B*
de *om. A* 11 principatum *A* 13 circumfixerit *A* 15 millesias *A*
eonum *A* 18 phedone *A*, phaedrone *B* 19 gemina *B*, germina *Gel*
20 immortalis *fort.* 23 hunc *A* 25 ΜΑΘΗCΕΙC ΑΝΑΜΝΗCΕΙC *A*
26 huc inde *Gel* 28 et doctas recordari *A*, recordari edoctas *B* igitur
om. A 29 eretici *A*

24. Primo quidem obliuionis capacem animam non cedam, quia tantam illi concessit diuinitatem, ut deo adaequetur. in-
 natam eam facit, quod et solum armare potuissem ad testi-
 monium plenae diuinitatis; adicit immortalem, incorruptibilem,
 incorporalem, quia hoc et deum credidit, inuisibilem, ineffigia- 5
 bilem, uniformem, principalem, rationalem, intellectualem; quid
 amplius proscriberet animam, si eam deum nuncuparet? nos
 autem, qui nihil deo adpendimus, hoc ipso animam longe infra
 deum expendimus, quod natam eam agnoscimus ac per hoc di-
 lutioris diuinitatis et exillioris felicitatis, ut flatum, non ut spi- 10
 ritum, et si immortalem, ut hoc sit diuinitatis, tamen passi-
 bilem, ut hoc sit natiuitatis, ideoque et a primordio exorbitationis
 capacem et inde etiam obliuionis affinem. satis de isto cum
 Hermogene. ceterum quae, ut haberi merito possit ex per-
 aequatione omnium proprietatum deus, nulli passioni subia- 15
 f. 135^v cebit, ita nec obliuioni, cum tanta sit iniuria | obliuio quanta
 est gloria eius, cuius iniuria est, memoria scilicet, quam et
 ipse Plato sensuum et intellectuum salutem et Cicero thesaurum
 omnium studiorum praedicauit. nec hoc iam in dubium dedu-
 cetur, an tam diuina anima memoriam potuerit amittere, sed 20
 an quam amiserit recuperare denuo possit. quae enim non
 debuit obliuisci, si oblita sit, nescio an ualeat recordari. ita
 utrumque meae animae, non Platonicae congruet. secundo
 gradu opponam: natura compotem animam facis idearum illa-
 rum, an non? immo natura, inquis. nemo ergo concedet na- 25
 turalem scientiam naturalium excidere artium. excidet stu-
 diorum, excidet doctrinarum, disciplinarum; excidet fortasse et

18] Plat. Phileb. p. 34 A. Cic. de or. I 5, 18

1 ADVERSVS PLATONIS μαθήσεις καὶ ἀναμνήσεις A (graeca m. rec.
 add.) B, ADVERSVS PLATONIS ARGVMENTVM QVOD DISCENTIAS
 REMINISCENTIAS DICAT Gel 2 congeffit Bmg 4 addicit B 5 in-
 uisibilem om. A 7 enm A corr. 8 appendimus B 10 et om. B
 11 immortalem, ut hoc sit diuinitatis, tamen Gel: immortalem [tamen
 passibilem] ut hoc sit diuinitatis: Et cum immortalem, tamen B, immor-
 talem tamen A 13 cum hermogene, Cum ermogene, A 16 ita] ea
 fort. iniuriae Bmg 18 intellectum A corr. 19 Nec ne hoc A 21 ami-
 sit A 22 ita om. A 27 excident fortasse B

ingeniorum et affectuum, quae naturae uidentur, non tamen sunt, quia, ut praemisimus, et pro locis et pro institutionibus et pro corpulentis ac uoletudinibus et pro potestatibus dominatricibus et pro libertatibus arbitrii ex accidentibus constant.

■ naturalium uero scientia ne in bestiis quidem deficit. plane obliuiscetur feritatis leo mansuetudinis eruditione praeuentus et cum toto suggestu iubarum delictum fiet Berenices alicuius reginae lingua genas eius emaculans. mores bestiam relinquent, scientia naturalium permanebit. non obliuiscetur idem naturalium pabulorum, naturalium remediorum, naturalium terrorum; et si de piscibus et si de placentis regina ei obtulerit, carnem desiderabit, et si languenti theriacam composuerit, simiam leo requiret, et si nullum illi uenabulum obfirmabit, gallum tamen formidabit. perinde et homini omnium forsitan

15 obliuiosissimo inoblitterata perseuerabit sola scientia naturalium, ut sola scilicet naturalis, memor semper manducandi in esurie et bibendi in siti et oculis uidendum et auribus audiendum et naribus odorandum et ore gustandum | et manu contrectandum. f. 136

hi sunt certe sensus, quos philosophia depretiat intellectualium

20 praelatione. igitur si naturalis scientia sensualium permanet, quomodo intellectualium, quae potior habetur, intercidit? unde nunc ipsa uis obliuionis antecedentis recordationem? ex multitudine, ait, temporis. satis inprospecte. quantitas enim temporis non pertinebit ad eam rem, quae innata dicatur ac per

25 hoc potissimum aeterna credatur. quod enim aeternum est, eo, quia et innatum est, neque initium neque finem temporis admittendo nullum modum temporis patitur. cui temporis modus nullus est, nec ulla demutatione temporis subest nec ei de multitudine temporis uis est. si tempus in causa est obliuionis, cur ex quo anima corpori inducitur, memoria delabitur,

30

2 aut *A* corr. premisimus *A* 3 uoletudinibus *A* corr. 10 naturalium remediorum *om. A* 13 obfirmabit *A*, obfirmabitur *fort.* 16 aesurie (a inductum) *A* 17 uidendi *fort.* audiendi *fort.* 18 odorandi *fort.* gustandi *fort.* contrectandi *fort.* 21 intercidet *A* 23 inprospecte *Gel:* in prospectis *AB* 26 et *om. A* 28 temporis *B* nec — 29 uis est *om. A* ei de *scripsi:* eadem *B*, eadem in *Lat*, ea de *Rig*

quasi exinde tempus anima sustineat, quae sine dubio prior corpore non fuit utique sine tempore? ingressa uero corpus statimne obliuiscitur, an aliquanto post? si statim, ecquae erit temporis nondum subputandi multitudo? infantia scilicet. si aliquanto post, ergo illo in spatio ante tempora obliuionis 5 memor adhuc aget anima? et quale est ut postea obliuiscatur et rursus postea recordetur? quoquo autem tempore illam obliuio intruerit, quantus hic etiam habebitur modus temporis? tota, opinor, uitae decursio satis non erit ad euertendam memoriam tanti ante corpus aevi. sed rursus Plato causam de- 10 motat in corpus, quasi et hoc fide dignum, ut nata substantia innatae uim extinguat. magnae autem ac multae differentiae corporum pro gentilitate, pro magnitudine, pro habitudine, pro f. 136^v aetate, | pro ualetudine. num ergo et obliuionum differentiae aestimabuntur? sed uniformis obliuio est; ergo non erit cor- 15 poralitas multiformis in causa exitus uniformis. multa item documenta teste ipso Platone diuinationem animae probauerunt, quae proposuimus iam Hermogeni. sed nec quisquam hominum non et ipse aliquando praesagam animam suam sentit aut ominis aut periculi aut gaudii augurem. si diuinationi non 20 obstrepit corpus, nec memoriae opinor officiet. in eodem certe corpore et obliuiscuntur animae et recordantur. si qua corporis ratio incutit obliuionem, quomodo contrariam eius admittet recordationem? quia et ipsa post obliuionem recordatio memoria recidiua est? quod primae memoriae aduersatur, cur 25 non et secundae refragetur? postremo qui magis reminiscerentur quam pueruli, ut recentiores animae, ut nondum immersae domesticis ac publicis curis, ut ipsis solis deditae stu-

10] cf. Plat. Phaed. p. 65 sq. 17] cf. Plat. Phaedr. p. 242 C.

3 ecquae erit *Oehlerus*: et quaerit *A*, et quae erit *B* 5 aliquando *A*
 9 euertendam *Lat*: uertendam *AB* 10 demotat *scripsi*: demutat *AB*
 12 ac *AB*, et *Gel* multe *A* 13 gentilitate *A* 15 estimabuntur *A*
 16 in causa exitus uniformis *om. A* 19 aut ominis *Bmg*, aut hominis
AB, aut uigilans aut insomnis *uel* aut insomnis aut uigilans *fort.*, ut
 eminus *Hartelius* 22 prius et *om. A* 25 interrogationis signum posui
 26 refragatur *A* 27 ut recentiores *AB*, uirentiores *Bmg*, ut recentioris
Hartelius immerse *A* 28 deditae *Gel*: debita *A*, debite *B*

diis, quorum discentiae reminiscentiae fiunt? immo cur non ex aequo omnes recordamur, cum ex aequo omnes obliuiscamur? sed tantummodo philosophi. ne hi quidem omnes. Plato scilicet solus in tanta gentium silua, in tanto sapientium prato, 5 idearum et oblitus et recordatus est. igitur et si nullo modo consistit argumentatio ista praecipua, totum illud pariter euersum est, cui accommodata est, ut animae et innatae et in caelestibus conuersatae et consciae diuinorum illic et inde delatae et hic recordatae crederentur, ad occasiones plane haereticis subministrandas.

25. | Iam nunc regrediar ad causam huius excessus, uti f. 137 reddam, quomodo animae ex una redundant, quando et ubi et qua ratione sumantur. de qua specie nihil refert, a philosopho an ab haeretico an a uulgo quaestio occurrat. nulla interest 15 professoribus ueritatis de aduersariis eius, maxime tam audacibus quam sunt primo isti, qui praesumunt non in utero concipi animam nec cum carnis figulatione compingi atque produci, sed effuso iam partu nondum uiuo infanti extrinsecus inprimi. ceterum semen ex concubitu muliebribus locis sequestratum motuque naturali uegetatum compinguescere in solam 20 substantiam carnis; eam editam et de uteri fornace fumantem et calore solutam ut ferrum ignitum et ibidem frigidae immersum, ita aeris rigore percussam et uim animalem rapere et uocalem sonum reddere. hoc Stoici cum Aenesidemo et 25 ipse interdum Plato, cum dicit perinde animam extraneam alias et extorrem uteri prima adspiratione nascentis infantis adduci,

1] cf. Plat. Phaed. p. 72 sq. 25] cf. Plat. Phaed. p. 76 sqq.

1 reminiscentiae om. A 3 nec ii Lat 4 gentium] sagientium *Hartelius* 5 alterum et om. A et postremum om. B 7 et prius sup. uers. A 8 conscie A 9 post delatae addiderim et oblitae occasiones A 11 ANIMAM ET CARNEM SIMVL CONCIPI AB, DE CONCEPTV ANIMAE ADVERSVS EOS QVI POST PARTVM CORPORI EAM INDVCVNT *Gel* ut *Pam* 12 redundet A corr. et ex qua B 13 specie anihil A 18 sed Lat: sed et AB 20 compinguescere A solidam *Pricaeus* 22 idem fort. frigidae *Gel*: frigide AB 25 interdu A perinde ABmg, proinde B 26 adspirationẽ A

sicut expiratione nouissima educi. uidebimus an ex sententia
sua finxerit. ne ex medicis quidem defuit Hicesius et naturae et
artis suae praeuicator. puduit, opinor, illos hoc statuere
quod feminae agnoscerent. at quanto ruboratio exitus, a fe-
minis reuinci quam probari? in ista namque specie nemo
tam idoneus magister, arbiter, testis, quam sexus ipsius sensus.
respondete matres uosque praegnantēs uosque puerperae, steriles
et masculi taceant, uestrae naturae ueritas quaeritur, uestrae pas-
sionis fides conuenitur, an aliquam in fetu sentiatis uiuacitatem
f. 137^v alienam de uestro, | de quo palpitent ilia, micent latera, tota
uentris ambitio pulsetur, ubique ponderis regio mutetur, an hi
motus gaudia uestra sint et certa securitas, quod ita infantem et
uiuere confidatis et ludere, an si desierit iniquies eius, illi prius
pertimescatis, an et audiat iam in uobis, cum ad nouum sonum
excutitur, an et ciborum uanitates illi desideretis, illi etiam
fastidiatis, an et uoletudinibus inuicem communicetis, ille qui-
dem usque ex contusionibus uestris, quibus et ipse intus per
eadem membra signatur, rapiens sibi iniurias matris. si liuor
ac rubor sanguinis passio est, sine anima non erit sanguis: si
ualetudo animae accessio est, sine anima non erit ualetudo: si
alimonia inedia crementa decrementa pauor motus tractatio
est animae, his qui fungitur uiuet. denique desinit uiuere qui
desinit fungi. denique et mortui eduntur, quomodo, nisi et
uiui? qui autem et mortui, nisi qui prius uiui? atquin et in
ipso adhuc utero infans trucidatur necessaria crudelitate, cum
in exitu obliquatus denegat partum matricida, ni moriturus.

1 expiratione *B*, aspiratione *ABmg* nouissima educi *Urs*: nouissime
(nouissime *B*) duci *AB* ex sententia sua *Hartelius*: ex sententias *A*,
sententiam *B*, ex sententia *Rig* 2 fixerit *A* Hicesius *Gel*: hic eius *A*,
hic Esius *B* 3 hoc *B*, id *A* 4 at *B*, et *AEmg* ruboratio *Lat*: ro-
boratio *AB* 6. ipse *Scal* sensus addidi 7 uosque praegnantēs
uosque *A* 10 uestra de qua *fort.*, uestro (uel uestro?) de quo *Kellnerus*
11 han *A* *cpr.* 13 iniquas *A* 14 et in uobis *Gel* 15 uarietates *Iun*
17 ex *Oehlerus*: et *AB*, *del. Gel*, eo; de *Urs* 18 liuorum *A* 19 san-
guis — 20 non erit *om. A* 20 animae *Urs*: omnis *B* 21 inedia *A*
22 anime *A* is *B*, iis *Urs* desiit *A* 23 nisi *B*, si *A* 24 in *om. A*
26 inexit *A* obliquatus *B*, obligatus *ABmg* ni *Gel*: qui *A*, [qui] *B*

itaque est inter arma medicorum et organon, ex quo prius
 patescere secreta coguntur tortili temperamento, cum anulo-
 cultro, quo intus membra caeduntur anxio arbitrio, cum hebetē
 unco, quo totum facinus extrahitur uiolento puerperio. est
 5 etiam aeneum spiculum, quo iugulatio ipsa dirigitur caeco la-
 trocinio: ἐμβρυοσφάκτην appellant de infanticidii officio, utique
 uiuentis infantis peremptorium. hoc et Hippocrates habuit et
 Asclepiades et Erasistratus et maiorum quoque prosector Hero-
 philus et mitior ipse Soranus, certi animal esse conceptum
 10 atque ita miserti infelicissimae huiusmodi | infantiae, ut prius f.138
 occidatur, ne uiua lanietur. de qua sceleris necessitate nec
 dubitabat, credo, Hicesius, iam natis animam superducens ex
 aeris frigidi pulsu, quia et ipsum uocabulum animae penes
 Graecos de refrigeratione. respondeas: num ergo barbarae Ro-
 15 manaeque gentes aliter animantur, quia animam aliud quid
 quam ψυχὴν cognominauerunt? quantae uero nationes sub fer-
 uentissimo axe censentur colorem quoque excoctae? unde illis
 anima, quibus aeris rigor nullus? taceo cubiculares aestus et
 omnem illic caloris paraturam enitentibus necessariam, quas
 20 afflari uel maxime periculum est. in ipsis paene balneis fetus
 elabitur, et statim uagitus auditur. ceterum si aeris rigor
 thesaurus est animae, extra Germanias et Scythias et Alpes
 et Argaeos nemo debuit nasci. atquin et populi frequentiores
 apud orientalem et meridiam temperaturam et ingenia ex-
 25 peditiora, omnibus Sarmatis etiam mente torpentibus. et animi
 enim de rigoribus scitiores prouenirent, si animae de frigusculis
 euenirent; cum substantia enim et uis. his ita praestructis

1 est A, et B organon Urs: organa B, cum organia; A ex] est
 Urs 2 anulo cultro A, anulo cultrato Gel 4 facinus AB, pecus Gel,
 pignus fort. attrahitur B 6 ἐμβρυοσφάκτην Urs: ΕΜΒΡΥΟΠΕΚΚΤΗΝ A,
 ἐμβρυοσφάκτην Bmg, ἐμβρυοσφάκτην B, ἐμβρυοπέκτην Gel, ἐμβρυονέκτην Lat,
 ἐμβρυοσφάκτην alii 10 miserati B infelicissime B 11 uiua lanietur B,
 uiuat A 12 hic Esius B 13 et Gel: it A, ut B paenes A 14 re-
 frigeratione. respondeat (respondeas: ego) num Urs: refrigeratione. respon-
 dens. num AB 15 qui A quic quam ex quic quid A 16 ΨΥΧΗΝ A
 17 quaeque Hartelius 18 animam B 22 Scythias Rig: Scythas B,
 cythias A 23 algeos A 25 Sarmatis Gel: armatis AB

possumus illos quoque recogitare qui exsecto matris utero uiui
aerem hauserunt, Liberi aliqui et Scipiones. quodsi qui, ut
Plato, perinde non putat duas animas in unum conuenire sicut
nec corpora, ego illi non modo duas animas in unum congestas
ostendissem, sicut et corpora, in fetibus, uerum et alia multa
cum anima conserta, daemonis scilicet, nec unius, ut in So-
crate ipso, uerum et septenarii spiritus, ut in Magdalena, et
legionarii numeri, ut in Geraseno, quo facilius anima cum
anima conseretur ex societate substantiae quam spiritus nequam
f.138^v ex diuersitate naturae. at idem in sexto Legum | monens ca- 10
uere ne uitatio seminis ex aliqua uilitate concubitus labem
corpori et animae supparet, nescio de pristina magis an de
ista sententia sibi exciderit. ostendit enim animam de semine
induci, quod curari monet, non de prima aspiratione nascentis.
unde, oro te, similitudine animae quoque parentibus de ingeniis 15
respondemus secundum Cleanthis testimonium, si non et ex
animae semine educimur? cur autem et uetères astrologi ge-
nituram hominis ab initio conceptus dirigeabant, si non exinde
et anima est? ad quam aequae pertinet, siquid est, flatus.

26. Sed omnis inaequalitas sententiae humanae usque ad dei 20
terminos. in nostras iam lineas gradum colligam, ut quod
philosophis medicisque respondi, Christiano probem. de tuo,
frater, fundamento fidem aedifica. aspice uiuentes uteros sanc-
tissimarum feminarum nec modo spirantes iam illic infantes,
uerum etiam prophetantes. ecce uiscera Rebeccae inquietantur, 25
et longe adhuc partus et aeris nullus impulsus. ecce duplex
fetus in locis matris tumultuatur, et nusquam adhuc populi
duo. portentosa forsitan petulantia infantiae ante certantis
quam uiuentis, ante animosae quam animatae, si tantummodo

7] cf. Marc. 16, 9 et 5, 1 sqq. 10] cf. Plat. Leg. VI p. 775 sq.
25] cf. Gen. 25, 22 sq.

3 putat *A* corr. 6 cum *Gel*: ut cum *B*, ut tum *A* 9 conseretur
Urs: conferetur *AB* 11 uiciatio *A* 12 pristinis *A* 15 te *om. A*
16 cleantis *B* et *om. A* 17 semine *A* 18 digerebant *Bmg* 19 et *om. A*
at *A* corr. quidquid *Bmg* status *Urs* 22 responde *A* corr. 23 aedi-
ficem *Bmg* 24 feminarum *A* 29 animosae quam animatae *Gel*: animos
aequa animate ex animos aequanimitate *A*, animos aequae animate *B*

matrem subsultando turbasset. at cum partus aperitur et numerus inspicitur et auguratus recognoscitur, puto, iam non animae solummodo probantur infantum, sed et pugnae. detinebatur qui praeuenerat nasci a praeuento necdum plenius edito, tantum manu nato. et si ipse animam de prima aspiratione potabat Platonico more aut de aeris rigore carpebat Stoica forma, quid ille qui expectabatur, qui adhuc intus detinebatur et foris iam detinebat? nondum, opinor, spirans plantam fratris inuaserat, etiamnunc calens matre se priorem prodisse cupiebat. o infantem et aemulum et ualidum et olim contentiosum, credo, quia uiuum. aspice etiam singulares conceptus et quidem monstrosiores, sterilis et uirginis, quae uel hoc ipso imperfectos edere potuissent pro euersione naturae, altera ut semini stupida, altera intacta. decebat, si forte, sine anima nasci, qui fuerant non rite concepti, sed et illi uiuunt in suo quisque utero. exultat Elizabeth, Iohannes intus impulerat; glorificat dominum Maria, Christus intus instinxerat. agnoscunt matres suos inuicem fetus, agnitae mutuo ab ipsis utique uiuentibus, qui non tantum animae erant, uerum et spiritus. sic et ad Hieremiam legis dei uocem: priusquam te in utero fingerem, noui te. si fingit deus in utero, et afflat ex primordii forma: et finxit deus hominem et flauit in eum flatum uitae. nec nosset autem hominem deus in utero nisi totum: et priusquam exires de uulua, sanctificaui te. et mortuum adhuc corpus? utique nequaquam. deus enim uiuum, non mortuorum.

27. Quomodo igitur animal conceptum? simulne conflata utriusque substantia corporis animaeque an altera earum praecedente? immo simul ambas et concipi et confici et perfici dicimus, sicut et promi, nec ullum interuenire momentum in

16] cf. Luc. 1, 44. 46. 20] Hier. 1, 5. 22] Gen. 1, 27. 3, 7. 24] Hier. 1, 5. 26] Matth. 22, 32.

1 sussultando A 3 infantum B 4 praeuenerat A 5 spiratione B 6 potabat Bmg, portabat AB 8 opinor] post hoc uerbum in A duo folia desunt, quae interierunt postquam paginae numeratae sunt; m. s. XIX: hic duo folia desiderantur. 14 altera ut scripsi: ut altera B semini Rig: seminis B 28 utrique Bmg 29 et tertium add. Gel

conceptu quo locus ordinetur. recogita enim de nouissimis
 primum. si mors non aliud determinatur quam disiunctio cor-
 poris animaeque, contrarium morti uita non aliud definietur
 quam coniunctio corporis animaeque. si disiunctio simul utri-
 que substantiae accidit per mortem, hoc debet coniunctionis 5
 forma mandasse pariter obuientis per uitam utrique sub-
 stantiae. porro uitam a conceptu agnoscimus, quia animam
 a conceptu uindicamus; exinde enim uita, quo anima. pariter
 ergo in uitam compinguntur quae pariter in mortem separantur.
 tunc si alteri primatum damus, alteri secundatum, seminis 10
 quoque discernenda sunt tempora pro statu ordinis. et quando
 collocabitur corporis semen, quando animae? immo si tem-
 pora seminum diuidentur, et materiae diuersae habebuntur ex
 distantia temporum. nam etsi duas species confitebimur se-
 minis, corporalem et animale, indiscretas tamen uindicamus 15
 et hoc modo contemporales eiusdemque momenti. ne itaque
 pudeat necessariae interpretationis. natura ueneranda est, non
 erubescenda. concubitus libido, non condicio foedauit. ex-
 cessus, non status est impudicus, siquidem benedictus status
 apud deum: crescite et in multitudinem proficite. ex- 20
 cessus uero maledictus, adulteria et stupra et lupanaria. in
 hoc itaque sollempni sexuum officio, quod marem ac feminam
 miscet, in concubitu dico communi, scimus et animam et
 carnem simul fungi, animam concupiscentia, carnem opera,
 animam instinctu, carnem actu. unico igitur impetu utriusque 25
 toto homine concusso despumatur semen totius hominis habens
 ex corporali substantia humorem, ex animali calorem. et si
 frigidum nomen est anima Graecorum, quare corpus exempta
 ea friget? denique, ut adhuc uerecundia magis periclititer quam
 probatione, in illo ipso uoluptatis ultimae aestu, quo genitale 30

20] Gen. 1, 27.

2 primum *scripsi*: prima *B* 4 quam *Gel*: iam *B* 9 compinguntur
Bmg, confinguntur *B* 10 tunc *om. Gel* 16 eiusdemque *Gel*: eius
 denique *B* 26 despumatur *Urs*: despumat in *B* 28 quare corpus
Gel: quale et corpus et *B*, calet et corpus *Hartelius* 29 periclitetur *Bmg*
 30 ultimo *Urs*

uirus expellitur, nonne aliquid de anima quoque sentimus
 exire? atque adeo marcescimus et deuigescimus cum lucis de-
 trimento? hoc erit semen animale protinus ex animae de-
 stillatione, sicut et uirus illud corporale semen ex carnis de-
 5 faecatione. fidelissimā primordii exempla. de limo caro in
 Adam. quid aliud limus quam liquor opimus? inde erit geni-
 tale uirus. ex afflatu dei anima. quid aliud afflatus dei quam
 uapor spiritus? inde erit quod per uirus illud efflamus. cum
 10 igitur in primordio duo diuersa atque diuisa, limus et flatus,
 in uno semina quoque sua miscuerunt atque exinde generi
 propagando formam tradiderunt, ut et nunc duo, licet diuersa,
 etiam unita pariter effluent pariterque insinuata sulco et aruo
 suo pariter hominem ex utraque substantia effrutescent, in quo
 15 rursus semen suum insit secundum genus, sicut omni condi-
 cioni genitali praestitutum est. igitur ex uno homine tota haec
 animarum redundantia, obseruante scilicet natura dei edictum:
 crescite et in multitudinem proficite. nam et in ipsa
 praefatione operis unius faciamus hominem, uniuersa po-
 20 steritas pluraliter praedicata est: et praesint piscibus ma-
 ris. nihil mirum; repromissio segetis in semine.

28. Quis ille nunc uetus sermo apud memoriam Platonis
 de animarum reciproco discursu, quod hinc abeuntes eant illuc
 et rursus huc ueniant et uiuant et dehinc e uita abeant, rur-
 25 sus ex mortuis effici uiuos? Pythagoricus, ut uolunt quidam;
 diuinum Albinus existimat, Mercurii forsitan Aegyptii. sed
 nullus sermo diuinus nisi dei unius, quo prophetae, quo apo-
 stoli, quo ipse Christus intonuit. multo antiquior Moyses etiam

18] Gen. 1, 27. 19] ibid. 1, 26. 22] Plat. Phaed. p. 70 sq.

2 deuigescimus *Bmg* 13 etiam] tamen *fort.* 17 obseruante agitur *B*;
 agitur *del. Gel* 22 ADVERSUS PLATONEM, NON ex mortuis fieri
 uiuos *B, Gel* 23 eant *Gel*: sint *B* 24 uiuant *Gel*: fiant *B* e uita
 abeant *Gel*: ita habeant *B* 25 quidam; diuinum Albinus existimat
Oehlerus: quidam diuinus. Albinus (*Malbinus Bmg*) existimat *B*, quidam
 diuinus, Albini, ut existimo, aut *Gel*, quin et diuinus, ut Albinus existi-
 mat, aut *Urs* 26 Mercurii *B*

Saturno nongentis circiter annis, nedum pronepotibus eius, certe diuinior multo, qui decursus generis humani ab exordio mundi quoque per singulas natiuitates nominatim temporatimque digessit, satis probatus diuinitatem operis ex diuinatione uocis. si uero Samius sophista Platoni auctor est de animarum recidiuatu reuolubili semper ex alterna mortuorum atque uiuentium suffectione, certe ille Pythagoras, etsi bonus cetera, tamen ut hanc sententiam extrueret, non turpi modo, uerum etiam temerario mendacio incubuit. cognosce, qui nescis, et crede nobiscum. mortem simulat, subterraneo latitat, septenni se illic patientia damnat, interea quae de posteris defunctis ad fidem rerum esset relaturus ab unica conscia et ministra matre cognoscit; ut satis sibi uisus est corpulentiam interpolasse ad omnem mortui ueteris horrorem, de adytis fallaciae emergit ut ab inferis redditus. quis non crederet reuixisse, quem crediderat obisse, audiens praesertim ab eo quae de posteris mortuis nisi apud inferos non uideretur cognoscere potuisse? sic ex mortuis uiuos effici senior sermo est. quid enim, si et iunior? neque ueritas desiderat uetustatem neque mendacium deuitat nouellitatem. teneo plane falsum, anti-quitate generosum; quidni falsum, cuius testimonium quoque ex falso est? quomodo credam non mentiri Pythagoram, qui mentitur ut credam? quomodo mihi persuadebit Aethalidem et Euphorbum et Pyrrhum piscatorem et Hermotimum se retro ante Pythagoram fuisse, ut persuadeat uiuos ex mortuis effici, qui iterum se Pythagoram peierauit? quanto enim credibilis ipse ex semetipso semel redisset in uitam quam totiens alius atque alius, tanto et in durioribus fefellit, [qui molliora mentitus est. sed clipeum Euphorbi olim Delphis consecratum recognouit et suum dixit et de signis uulgo ignotis probauit. respice ad hypogeum eius et, si capit, crede. nam qui talem commentus est stropham, cum iniuria bonae uoletudinis, cum fraude

4 probans *Gel* 5 animarum de *Gel* 11 septenni se illic patientia
Gel: septennio illic patientiam *B* 23 Ephalidem *B* 24 Hermotimum
Pam: Hermippum *B* 27 semel *Urs*: semet *B*, del. *Gel* 28 qui molliora] ab his uerbis redit *A* 31 hypogium *A*

- uitae septennio excruciatæ infra terram inedia, ignauia, umbra, cui tanti fuit fastidium caeli, quam non accesserit temeritatem, quam non temptauerit curiositatem, ut ad notam clipei illius perueniret? quid autem, si in historiis aliquibus occultioribus
 5 repperit? quid, si defectæ iam traditionis superstites aliquas famæ aurulas hausit? quid si ab aedituo redempta clam inspectione cognouit? scimus etiam magiam dicere explorandis occultis pericatabolicos et paredros et pythonicos spiritus. non enim et Pherecydes Pythagoræ magister his forsitan artibus
 10 diuinabat, ne dicam somniabat? quid, si idem daemon in illo fuit, qui et in Euphorbo res sanguinis gessit? denique qui se Euphorbum ex argumento clipei probarat, cur neminem Troianorum commilitonum aequè recognouit? nam et illi iam reuixissent, si uiui ex mortuis fierent.
- 15 29. Mortuos quidem ex uiuis effici constat, non ideo tamen et ex mortuis uiuos. ab initio enim uiui priores, unde ab initio aequè mortui posteriores. non aliunde quam ex uiuis. illi habuerunt unde potius orirentur, dum ne ex mortuis. isti non habuerunt unde magis deducerentur, nisi ex uiuis. igitur
 20 si ab initio uiui non ex mortuis, cur postea ex mortuis? defecerat ille, quicumque est, originis fons? an formæ paenituit? et quomodo in mortuis salua est? non quia ab initio mortui ex uiuis, ideoque semper ex uiuis? | aut enim in utraque parte f. 141^v forma initii perseuerasset, aut in utraque mutasset, ut si uiuos
 25 ex mortuis postea fieri oportuerat, perinde oporteret etiam non ex uiuis effici mortuos. si non peraequare deberet fides institutionis, non usquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. et nos enim opponemus contrarietates nati et innati, uisualitatis et caecitatis, iuuentæ et senectæ, sapientiæ

3 tentauit *B* 6 aedituo *A* 7 magiam *scripsi*: magiæ *AB*, magos *Gel* licere *A* 8 pericatabolicos *scripsi*: per catabolicos *AB*, procatabolicos *Gel* paredros *A* 9 pherecydes. *A* forsitan *B* 11 gessit *Gel*: cessit *AE* 12 in euphorbbum (b prius eras.) *A* 16 et *B*, sed *A* 18 habuerant *B* potius orrentur (errentur *B*) *AB*, proficiscerentur *Gel* 19 habuerint *B* nisi ex uiuis *del. Gel* 21 origini *A* 24 in aut in *A corr.* ut si *B*, si *A* 26 uisuis *A corr.* mortuos, si non, peraequare deberet *disting. Hartelius* 29 uis ualutatis *A*

et insipientiae; nec tamen ideo innatum de nato prouenire, quia contrarium ex contrario fiat, nec uisualitatem iterum ex caecitate, quia de uisualitate caecitas accadat, nec iuuentam rursus de senecta reuiuescere, quia ex iuuenta senecta marcescat, nec insipientiam ex sapientia denuo obtundi, quia de
 insipientia sapientia acuatur. hic et Albinus Platoni suo ue-
 ritus subtiliter quaerit contrarietatum genera distinguere. quasi non et haec tam absolute in contrarietatibus posita sint quam et illa quae ad sententiam magistri sui interpretatur, uitam dico et mortem. nec tamen ex morte uita reddatur quia ex
 uita mors deferatur.

30. Quid autem ad cetera respondebimus? primo enim si ex mortuis uiui, sicut mortui ex uiuis, unus omnino et idem numerus semper haesisset omnium hominum, ille scilicet numerus qui primus uitam introisset. priores enim mortuis uiui, dehinc mortui ex uiuis et rursus ex mortuis uiui. et dum hoc semper ex isdem, ita totidem semper, qui ex isdem. nam neque plures aut pauciores exissent quam redissent. inuenimus autem apud commentarios etiam humanarum antiquitatum paulatim humanum genus exuberasse, dum Aborigines | uel uagi
 uel extorres uel gloriosi quique occupant terras ut Scythae Parthicas, ut Temenidae Peloponnesum, ut Athenienses Asiam, ut Phryges Italiam, ut Phoenices Africam, dum sollemnes etiam migrationes, quas ἀποικίας uocant, consilio exonerandae popularitatis in alios fines examina gentis eructant. nam et
 Aborigines nunc in suis sedibus permanent et alibi amplius

1 insipientiae *A corr.* idoneo *A* 2 cuiusualitatem *A* 3 quia de uisualitate *om. A* 4 reuiuiscere *B* 5 in sapientiam *A* obtendi *Gel* de *AB*, ex *Gel* 6 hic *scripsi*: haec *AB* 9 ad sententiam *Bmg*, absentiam *AB* interpretatur *Rig*: interpretantur *AB* 14 hesisset *A* hominum *om. A* 15 ex mortuis *B* 16 et rursus ex mortuis uiui *om. A* 17 hisdem *A*, iisdem *B* iisdem *B* nam *om. A* 18 pauciores *A* redissent *Rig*: redirent *AB* 19 autem *Gel*: etiam *AB* 20 humamanum *A* ab origine *ABmg* 21 aut *A corr.* scytas *A corr.* 22 parthicas *AB*, Parthicam *Urs* ut Temenidae Peloponnesum *om. A* Temenidae *Scal*: menidae *B*, Amyclae *Urs* 23 Phygis *B* ut *Gel*: et *AB* 24 amigrationes *A* ἀΠΟΙΚΙΑΣ *A*, ἀποικίας *Bmg*, μετοικίας *B* uocant *A*, appellant *B* 26 Aborigines *Urs*: origines *AB*

gentilitatem fenerauerunt. certe quidem ipse orbis in promptu
 est cultior de die et instructior pristino. omnia iam peruia,
 omnia nota, omnia negotiosa, solitudines famosas retro fundi
 amoenissimi oblitterauerunt, siluas arua domuerunt, feras pe-
 5 cora fugauerunt, harenae seruntur, saxa panduntur, paludes
 eliquantur, tantae urbes quantae non casae quondam. iam nec
 insulae horrent nec scopuli terrent; ubique domus, ubique po-
 pulus, ubique respublica, ubique uita. summum testimonium
 frequentiae humanae. onerosi sumus mundo, uix nobis ele-
 10 menta sufficiunt, et necessitates artiores, et querellae apud
 omnes, dum iam nos natura non sustinet. reuera lues et
 fames et bella et uoragines ciuitatum pro remedio deputanda,
 tamquam tonsura insolescentis generis humani; et tamen, cum
 eiusmodi secures maximam mortalium uim semel caedant,
 15 numquam restitutionem eius uiuos ex mortuis reducentem post
 mille annos semel orbis expauit. et hoc enim sensibile fe-
 cisset aequa uis amissionis et restitutionis, si uiui ex mortuis
 fierent. cur autem mille annis post et non statim ex mortuis
 uiui, cum, si non statim supparetur quod erogatum, in totum
 20 absumi periclitetur praeueniente restitutionem defectione, quia
 nec pariasset commeatus hic uitae miliario tempori longe sci-
 licet | breuior et idcirco facilior ante extinguui quam redaccendi? f. 142^v
 igitur quae hoc modo intercidisset ***, si uiui ex mortuis
 fierent, quando non intercidit, non erit credendum uiuos ex
 25 mortuis fieri.

31. Iam uero si ex mortuis uiui, utique singuli ex singulis.
 singulorum ergo corporum animas ut singulas in singula corpora
 reuerti oportuerat. porro si et binae et trinae et quinae usque
 uno utero resumuntur, non erunt ex mortuis uiui, quia non
 30 singuli ex singulis. et hoc autem modo primordij forma signatur,

1 faenerauerunt *A* 5 panduntur *Wissowa (coll. Liu. XXI, 37, 3):*
 panguntur *AB* 6 urbes iam quantae *Rig*, iam urbes quantae *Urs*
 7 scopoli *A* 9 onerosi* *A* 10 quaerellae *A* 11 sustineret *A*
 13 inolescentis *Rig* 18 et non *om. A* 19 erogatur *Urs* 21 pariasset
Gel: parias set A, parias sed B milliario *A* 23 lacunam signavi: talia
 fere perierunt humani generis aetas 27 et *fort.* 30 signatur *Bmg*,
 singulatur *AB*

cum et nunc plures animae de una proferuntur. item cum uaria aetate discedant animae, cur una reuertuntur? omnes enim ab infantia imbuuntur. quale est autem ut senex defunctus infans reuertatur? si decrescit foris anima retro-
 grada aetate, quanto magis erat ut progressior reuerteretur 5
 mille post annis? certe uel coaetanea suae mortis, ut aeuum quod reliquisset iterum recepisset. sed et si eadem semper reuoluerentur, licet non corporum quoque formas easdem, tamen uel ingeniorum et studiorum et affectionum pristinas proprietates secum referre deberent, quoniam temere eadem habe- 10
 rentur carentes his per quae eadem probarentur. unde scias, inquis, an ita quidem fiat occulte, sed condicio miliarii aeuu interimat facultatem recensendi, quia ignotae ibi reuertuntur? atquin scio non ita fieri, cum Pythagoran Euphorbum mihi
 opponis. ecce enim Euphorbum, militarem et bellicam ani- 15
 mam satis constat uel de ipsa gloria clipeorum consecratorum, Pythagoran uero tam residem et inbellem, ut proelia tunc Graeciae uitans Italiae maluerit quietem geometriae et astrologiae et musicae deuotus, alienus studio et affectu Euphorbi.
 f. 143 sed et Pyrrhus ille fallendis piscibus agebat, | Pythagoras contra 20
 nec edendis, ut animalibus abstinens. Aethalides autem et Hermotimus fabam quoque in pabulis communibus inruerat, Pythagoras uero ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit. quomodo ergo eadem animae recuperantur, quae

2 uariaetate *A* decedant *Gel* 3 imbuuntur, qua infans reuertatur (reuertitur *Iun*). Quale *B* 4 retrogradua *A* 7 eadem *B*, aedem *A*, eadem *Bmg* 8 easdem, licet non flatorum: tamen quoque fortes casam uel ingeniorum *B* 9 adiectionum *B* 10 aedem *A* 12 occulte *A* 13 reminiscendi *fort.* quia ignotae ibi *scripsi*: quia ignota et ibi *A*, quia ignorata et ibi *B*, quia ignota et sibi *Mercerus*, quia ignotae tibi *Rig* 14 pythagoram *B* **euphorbum *A* 15 ecce enim Euphorbum *Rig*: ecce enim Euphorbum mihi opponis, ecce enim Euphorbum *B*, ecce enim *A* 16 consecrator *A* 17 pythagoram *B* prelia *A* 18 graetiae *A* in italiae *A* quiete *A* 20 fallendi *A corr.* 21 nec edendis *B*, recedendis *A* Aethalides *Rig*: aephali-
 des *AB* 22 Hermotimus *Paulus Leopardus*: Hermippus *B*, ermippus *A* inuenerat *fort.*, insuerat (= insuenerat *cf. de spect. c. 1*) *Hartelius* 24 aedem *A*

nec ingeniis nec institutis iam nec uictibus eadem probabuntur? iam nunc de tanto Graeciae censu quatuor solae animae recensentur. sed et quid utique de solo Graeciae censu, ut non ex omni gente et ex omni aetate ac dignitate ex omni denique
 5 sexu et μετεμψυχώσεις et μετενσωματώσεις cotidie existant, cur solus Pythagoras alium atque alium se recognoscat, non et ego? aut si privilegium philosophorum est, et utique Graecorum, quasi non et Scythae et Indi philosophentur, cur neminem et retro meminit Epicurus, neminem Chrysippus, ne-
 10 minem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan Nestorem credidissemus ob mella facundiae?

32. Sed enim Empedocles, qui se deum delirarat, idcirco, opinor, dedignatus aliquem se heroum recordari, thamnus et piscis fui, inquit. cur non magis et pepo, tam insulsus, et
 15 chamaeleon, tam inflatus? plane ut piscis, ne aliqua sepultura conditiore putesceret, assum se maluit in Aetnam praecipitando. atque exinde in illo finita sit metensomatosis, ut aestiua cena post assum. proinde igitur et hic dimicemus necesse est aduersus portentosiores praesumptionem bestias ex hominibus
 20 et homines ex bestiis reuoluentem. uiderint thamni. licebit et raptim; ne plus ridere quam docere cogamur. dicimus animam humanam nullo modo in bestias posse transferri, etiamsi secundum philosophos ex elementiciis substantiis | censeretur. f. 143v

12] cf. Diog. L. VIII 77 (Emped. fr. 384 Stein).

1 uitibus *A* corr. 2 gregię *A* quatuor — 3 censu *om. A*
 3 ut *del. Urs* 4 et *om. B* aetate *A* 5 μετεμψυχώσεις et μετενσωματώσεις *Rig:* μετεμψύχωσης et μετενσωμάτων *B*, metempsychosis. et metem somatosis *A* quotidie *A* 9 et *A*, se *B* 10 Zenone (*e in ras. m. rec.*) *A* 11 facundiae (*facun ex factum*) *A* 12 ANIMAE METEM-ΨΥΧΩΣΙΣ ET METΕΝΣΩΜΑΤΩΣΙΣ *B*, AD METEMPSYCHOSIS ET METENSOMATOSIS *A*, ADVERSUS PYTHAGORAE ET EMPEDOCLES OPINIONES DE METEMPSYCHOSI ET METENSOMATOSI *Gel* em-
 podocles *A* quia *A* 13 tamnus *A* 15 plane *A* sepultura conditiore putesceret *Urs:* sepultura conditio reputesceret *AB*, sepulturae conditio reputesceret *Gel*, sepulturae condicione putesceret *Mercerus*
 16 aethnam *AB* 17 sit *B*, est *A* 18 perinde *ABmg* demicemus *A*
 19 portensorem *A* 20 licet *Lat* 21 et raptim *Rig:* et lapti *AB*, et lapathi *aut* bis elati *Lat*, et lupati *Urs*, et lapidi *Hartelius* 23 sub-
 stantiis *A* censetur *A*

siue enim ignis anima sine aqua siue sanguis siue spiritus
 siue aer siue lumen, recogitare debemus contraria quaeque
 singulis speciebus animalia: igni quidem ea quae rigent, co-
 lubros stelliones salamandras, etiam quaecunque de aemulo
 producentur elemento, de aqua scilicet: perinde contraria aquae
 illa quae arida et exucida; denique siccitatibus gaudent lu-
 custae papiliunculi chamaeleontes: item contraria sanguini
 quae carent purpura eius, cochleas uermiculos et maiorem
 piscium censum: spiritui uero contraria quae spirare non ui-
 dentur, carentia pulmonibus et arteriis, culices formicas tineas
 et hoc genus minutalia; item aeri contraria, quae semper sub-
 terraneum et subaquaneum uiuentia carent haustu eius; res
 magis quam nomina noueris: item contraria lumini quae caeca
 in totum uel solis tenebris habent oculos, talpas uesperugines
 noctuas. haec ut ex apparentibus et manifestis substantiis
 doceam. ceterum si et atomos Epicuri tenerem et numeros
 Pythagorae uiderem et ideas Platonis offenderem et entelechias
 Aristotelis occuparem, inuenirem fors his quoque speciebus
 animalia quae nomine contrarietatis opponerem. contendo enim,
 ex quacunque substantia supra dicta constitisset humana anima,
 non potuisse eam in tam contraria unicuique substantiae ani-
 malia reformari et censum eis de sua translatione conferre,
 a quibus excludi ac respui magis haberet quam admitti et
 capi nomine huius primae contrarietatis, quae substantiui status
 diuersitatem committit, tunc et reliquae per consequentem or-
 dine[m] | cuiusque naturae. nam et sedes alias humana anima
 sortita est et uictus et instructus et sensus et affectus et con-
 cubitus et fetus; item ingenia, tum opera gaudia taedia uitia
 cupidines uoluptates ualetudines medicinas, suos postremo et
 uitae modos et exitus mortis. quomodo igitur illa anima quae
 terris inhaerebat, nullius sublimitatis, nullius profunditatis in-
 trepida, ascensu etiam scalarum fatigabilis, submersu etiam

3 quidem *om. A* 4 daemulo *A* 5 aquae *Iun*: atque *AB, Gel*,
 utique *Rig* ¶ arida* *A* exucida *B*, exsucina *A* denique (quae) *Harteli-
 us* 8 cocleas *A* 11 semper (per) *Harteli-
 us* 13 nouerim *Bmg* itaē *A*
 contraa *A* *corr.* 15 substantiis *A* 17 pythagorae *A* *corr.* 21 eam *B*,
 iam *ABmg* 24 prime *A* 32 scalarum—etiam *om. A*

piscinarum strangulabilis, aeri postea insultabit in aquila aut mari postea desultabit in anguilla? quomodo item pabulis liberalibus et delicatis atque curatis educata non dico paleas, sed spinas et agrestes amaritudines frondium et bestias sterquiliniorum, uermium etiam uenena ruminabit, si in capram transierit uel in coturnicem, immo et cadauerinam, immo et humanam, sui utique memor in urso et leone? sic et cetera ad incongruentiam rediges, ne singulis perorandis immoremur. ipsius animae humanae quisquis modus, quaecumque mensura, quid faciet in amplioribus longe uel minutioribus animalibus? necesse est enim et corpus omne anima compleri et animam omnem corpore obduci. quomodo ergo anima hominis complebit elephantum? quomodo item obducetur in culice? si tantum extendetur aut contrahetur, profecto periclitabitur. et ideo adicio: si nulla ratione capax est huiusmodi translationis in animalia nec modulis corporum nec ceteris naturae suae legibus adaequantia, numquid ergo demutabitur secundum qualitates generum et uitam eorum contrariam | humanae uitae, f. 144^v facta et ipsa contraria humanae per demutationem? enimuero si demutationem capit amittens quod fuit, non erit quae fuit, et si quae fuit non erit, soluta est metensomatosis, non adscribenda scilicet ei animae quae si demutabitur non erit quae fuit. illius enim metensomatosis dicetur quaecumque eam in suo statu permanendo pateretur. igitur si nec mutari potest, ne non sit ipsa, nec permanere in statu, quia contraria non capit, quaero adhuc causam aliquam fide dignam huiusmodi translationis. nam etsi quidam homines bestiis adaequantur pro qualitatibus morum et ingeniorum et affectuum, quia et deus,

2 anguilla A 4 sterquilinorum ex sterquiliniorum A 5 uenena-
narum inabit B 6 prius et om. A cadauerinam carnem fort.
7 sic et B, si A 8 redige B 9 ipse A 11 et prius om. A
12 corpori ABmg 13 obducetur Urs: obduceretur AB, Gel 14 ex-
tenderetur Gel 13 contrahetur Urs: contraheretur AB, Gel 15 si
AB, quod Gel 17 demuta**bitur A 18 contrarium | contra-
rium A 19 enimuero si demutationem om. A 20 non erit quae
fuit om. A 21. 23 μετενσωμάτωσις B 22 quae fuit addidi 25 qui
fort.

assimilatus est, inquit, homo inrationalibus iumentis, non ideo milui ex rapacibus fient et canes ex spurcis et pantherae ex acerbis aut oves ex probis et hirundines ex garrulis et columbae ex pudicis, quasi eadem substantia animae ubique naturam suam in animalium proprietatibus repetat. aliud est 5 autem substantia, aliud natura substantiae; siquidem substantia propria est rei cuiusque, natura uero potest esse communis. suscipe exemplum. substantia est lapis, Ferrum: duritia lapidis et ferri natura substantiae est. duritia communicat, substantia discordat. mollitia lanae, mollitia plumae: pariant naturalia 10 earum, substantia non pariant. sic et, si saeva bestia uel proba uocetur homo, sed non eadem anima. nam et tunc naturae similitudo notatur, cum substantiae dissimilitudo conspicitur. ipsum enim quod hominem similem bestiae iudicas, confiteris animam non eandem similem dicendo, non ipsam. 15 sic et diuina pronuntiatio sapit pecudibus adaequans hominem | f.145 natura, non substantia. ceterum nec deus hominem hoc modo notasset, si pecudem de substantia nosset.

33. Etiam cum iudicii nomine uindicatur hoc dogma, quod animae humanae pro uita et meritis genera animalium sortiantur, iugulandae quaeque in occisoriis et subigendae quaeque in famulatoriis et fatigandae in operariis et foedandae in imundis, perinde honorandae et diligendae et curandae et appetendae in speciosissimis et probissimis et utilissimis et delicatissimis; et hic dicam: si demutantur, non ipsae dispungentur 25 quae merebuntur, et euacuabitur ratio iudicii, si meritorum deerit sensus. deerit autem sensus meritorum, si status uerterit animarum; uertit autem status animarum, si non eadem

1] Ps. 49, 21.

1 adsimulatus *Gel* in rationalibus *B* 3 aut oves ex probis *om. A*
 garullis (*r. detersum*) *A* 8 suscipe *A*, suspice *B* 11 uel proba *om. A*
 12 ut homo *fort.* 14 ipsud *A* 15 eandem similem; similem *B*
 16 pronuntiatio *A* adhaequans *A* 18 si *B*, et ipsi *A* pecudem
 eadem de substantia *fort.* nosse *A* 23 proinde *B* et diligendae
om. A 24 delicatissimis *ABmg*, delectatissimis *B* 25 non ipsae
 dispungentur *om. A* 26 et *om. A* si *om. B* meritum *A* 27 deerit
 sensus—meritorum *om. A* 28 uertit—animarum *om. A* eadem ex
 eadem *A*

perseuerauerint in iudicium. quod et Mercurius Aegyptius nouit, dicens animam digressam a corpore non refundi in animam uniuersi, sed manere determinatam, uti rationem, inquit, patri reddat eorum quae in corpore gesserit. uolo iudicii utique
 5 diuini iustitiam grauitatem maiestatem dignitatem recensere, si non sublimiore fastigio praesidet humana censura, plenior utriusque sententiae honore poenarum et gratiarum, seuerior in ulciscendo et liberalior in largiendo. quid putas futuram animam homicidae? aliquod, credo, pecus lanienae et macello destinatum,
 10 ut perinde iuguletur, quia et ipsa iugulauerit, perinde decorietur, quia et ipsa despoliauerit, perinde in pabulum proponatur, quia et ipsa bestiis fecerit eos quos in siluis et auis trucidauerit. si ita iudicabitur, nonne illa anima plus solacii quam supplicii relatura est quod funus inter cocos pretiosissimos inuenit, quod
 15 condimentis Apicianis et Lurconianis humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, quod lancibus splendidissimis Sullanis effertur, quod exsequias | conuiuium patitur, quod a coaequalibus de- f. 145^v uoratur potius quam a miluis et lupis, ut in hominis corpore tumultata et in suum genus regressa resurrexisse uideatur, ex-
 20 sultans aduersus humana iudicia, si ea experta est? namque illa sicarium uariis et exquisitis et iam praeter naturam eruditis feris dissipant et quidem uiuentem, immo nec facile morientem curata mora finis ad plenitudinem poenae. sed et si anima praefugerit ultimo gladio, ne corpus quoque euaserit
 25 ferrum; nihilominus iugulo latereque confossis costisque transfixis compensatio proprii facinoris exigitur. inde in ignem

2] cf. Herm. Trismeg. Poem. 10.

1 perseuerauerint (perseuerint *A*) aequae si perseuerauerint in iudicium *AB*; aequae si perseuerauerint *deleuit Wissowa mutata simul eorum quae sequuntur distinctione*; pro aequae si *proponebat Reifferscheidius* atque si, *Urs* aequae si non ■ in animam uniuersi *om. A* 6 pleno *Bmg* 7 poenarum et sententiarum et gratiarum *B* si uerior *A* 10 iuguletur — 11 perinde *om. A* 12 fecerit *AB*, obiecerit *Gel*, iecerit *fort.* os quas *Gel* auis *A*, aruis *B* 13 quam supplicii *om. A* 14 coccos *B* preciosissimos *A* 15. lurchonianis *A* 16 quod — effertur *om. A* syllanis *B* 20 expar tast *A* 21 preter *A* 22 facile nec *A* 23 poenae *A* 25 nihilminus *A* latereque *scripsi*: utroque *AB*, *Urs*, uentreque *Lat*, utroque *Hartelius* confosso *Urs*

datur, ut et sepultura puniatur. aliter denique non licet.
 nec tamen tanta est rogi cura, ut reliquias aliae bestiae in-
 ueniant; certe nec ossibus parcitur nec cineribus indulgetur
 nuditate plectendis. tanta est apud homines homicidii uin-
 dicta, quanta ipsa quae uindicatur natura. quis non prae- 5
 ferat saeculi iustitiam, quam et apostolus non frustra gladio
 armatam contestatur, quae pro homine saeuendo religiosa est?
 si ceterorum quoque scelerum mercedem cogitemus, patibula
 et uiuicomburia et culleos et uncas et scopulos, cui non ex-
 pediat apud Pythagoran et Empedoclen sententiam pati? nam 10
 et qui laboribus atque seruitiis puniendi in asinos utique et
 mulos recorporabuntur, quantum sibi de pistrinis et aquilegis
 rotis gratulabuntur, si metallorum et ergastulorum et operum
 publicorum ipsorumque carcerum licet otiosorum recordentur!
 perinde qui integre morati commendauerint iudici uitam, quaero 15
 praemia, sed potius inuenio supplicia. nimirum magna merces
 f. 146 bonis in animalia quaecumque restitui. | pauum se meminit
 Homerus Ennio somniantem: sed poetis nec uigilantibus credam.
 et si pulcherrimus pauus et quo uelit colore cultissimus? sed
 tacent pennae, sed displicet uox, et poetae nihil aliud quam 20
 cantare malunt. damnatus est igitur Homerus in pauum, non
 honoratus. plus de saeculi remuneratione gaudebit, pater ha-
 bitus liberalium disciplinarum, ut malit famae suae ornamenta
 quam caudae. age nunc, ut poetae in pauos uel in cygnos
 transeant, si uel cyenis decora uox est, quod animal indues 25
 uiro iusto Aeaco? quam bestiam integrae feminae Didoni?
 quam uolucrum patientia, quam pecudem sanctimonia, quem
 piscem innocentia sortientur? omnia famula sunt hominis,
 omnia subiecta, omnia mancipata. si quid horum futurus est,
 deminoratur illic ille cui ob merita uitae imagines, statucae et 30

6] cf. Rom. 13, 4.

2 ut ne fort. 3 pascitur A 9 et duo priora del. Pam 10 pythagoran A
 empedoclem B 12 pristinis A 13 et ergastulorum om. A 14 publicorumque
 carcerum A 15 perinde Gel: prinde A, proinde B 16 mertes A 19 interro-
 gationis signum posui 21 non honoratus Bmg, honoratus AB 24 caudae.
 age Lat: gaude. age A, gaudeat. Age B, caudae. at age Scal 26 Aeaco Urs:
 deloco AB, Deioci Lat, Deiocae Paulus Leopardus integre femine A
 27 pacientia A 30 deminoratur Rig: diminoratur AB et om. A

tituli, honores publici, priuilegia rependuntur, cui curia, cui
 populus suffragiis immolat. o iudicia diuina post mortem hu-
 manis mendaciora, contemptibilia de poenis, fastidibilia de
 gratiis, quae nec pessimi metuant nec optimi cupiant, ad quae
 5 magis scelesti quam sancti quique properabunt, illi, ut iustitiam
 saeculi citius euadant, isti, ut tardius eam capiant. bene phi-
 losophi docetis, utiliter suadetis, leuiora post mortem supplicia
 uel praemia, cum, si quod iudicium animas manet, grauius
 10 debeat credi in dispunctione uitae quam in administratione,
 quia nihil plenius quam quod extremius, nihil autem plenius
 quam quod diuinius. deus itaque iudicabit plenius, quia ex-
 tremius per sententiam aeternam tam supplicii quam refrigerii |
 nec in bestias, sed in sua corpora reuertentibus animabus et f. 146^v
 hoc semel et in eum diem, quem solus pater nouit, ut pen-
 15 dula expectatione sollicitudo fidei probetur semper diem ob-
 seruans, dum semper ignorat, cotidie timens, quod cotidie
 sperat.

34. Nulla quidem ad hodiernum dementiae huiusmodi sen-
 tentia erupit sub nomine haeretico, quae humanas animas re-
 20 fingat in bestias. sed necessarie hanc quoque speciem intu-
 limus et exclusimus ut superioribus cohaerentem, quo perinde
 in pauo retunderetur Homerus sicut in Pythagora Euphorbus
 atque ita hac etiam metempsychosi siue metensomatosi reper-
 cussa illa rursus caederetur quae aliquid haereticis submini-
 25 strauit. nam et Simon Samarites in actis Apostolorum re-
 demptor spiritus sancti, posteaquam damnatus ab apostolo cum
 pecunia sua interitum frustra fleuit, conuersus ad ueritatis ex-
 pugnationem quasi pro solacio ultionis, fultus etiam artis suae
 uiribus, ad praestigias uirtutis alicuius Helenen quandam Ty-

25] cf. Act. 8, 18 sqq.

3 mendiciora *Pam* contemptibilia *A* 4 ad quae *Urs*: at quae *A*,
 atque *B* 9 debet *A* 10 *extremius *A* 14 et *om. A* 16 quotidie *AB*
 quotidie *B* 18 ADVERSUS OPINIONEM SIMONIS HERETICI *AB*
 ad *B*, in *A* sentientierupit *A* 19 suo *A* reuincat *Bmg* 20 neces-
 sarię *A* spetiem *A* 22 pauo retunderetur *A*, pauone tunderetur *B*
 euphorbus *A* 24 sumministravit *A* 25 hactis *A* 26 apostolo (*aut*
Petro) *Mercerus*: ipso *AB* 27 in interitum *A* 29 praestrigias *A*
 Helenem *B*

riam de loco libidinis publicae eadem pecunia redemit dignam
 sibi mercedem pro spiritu sancto. et se quidem fingit sum-
 mum patrem, illam uero iniectionem suam primam, quam in-
 iecerat angelos et archangelos condere: huius eam propositi
 compotem exilisse de patre et in inferiora desultasse atque illic
 praeuento patris proposito angelicas potestates genuisse, ignaras
 patris artificis mundi huius; ab his † non perinde animo re-
 tentam, ne digressa ea alterius genimina uiderentur, et idcirco
 f. 147 omni contumeliae addictam, | ut nusquam discedere depretiatam
 liberet, humanae quoque formae succidisse uelut uinculis carnis
 coercendam; ita multis aeuīs per alios atque alios habitus fe-
 mininos uolutatam etiam illam Helenam fuisse exitiosissimam
 Priamo et Stesichori postea oculis, quem excaecasset ob con-
 uiciū carminis, dehinc reluminasset ob satisfactionem laudis;
 proinde migrantem eam de corporibus in corpora postrema de-
 decoratione sub titulo prostitisse Helenam uiliorem. hanc igitur
 esse ouem perditam, ad quam descenderit pater summus,
 Simon scilicet, et primum recuperata ea et reuēcta nescio
 umeris an feminibus exinde ad hominum respexerit salutem
 quasi per uindictam liberandorum ex illis angelicis potestatibus,
 quibus fallendis et ipse configuratus aequē hominibus et ho-
 minem ementitus in Iudaea quidem filium, in Samaria uero
 patrem se gesserit. o Helenam inter poetas et haereticos labo-
 rantem, tunc adulterio, nunc stupro infamem! nisi quod de
 Troia gloriosius eruitur quam de lupanari; mille nauibus de
 Troia nec mille denariis forsitan de lupanari. erubescē, Simon,
 tardior in requirendo, inconstantior in retrahendo. at Menelaus
 statim insequitur amissam, statim repetit ereptam, decenni

1 locis A 2 finxit Lat 3 quam scripsi: qua AB 4 et archan-
 gelos om. A 7 non perinde animo (animo ex animam A) AB, perinde
 animo Pam, uero per inuidiam Lat ex Irenaeo 1, 20, compari inde animo
 Ochlerus, non pio quidem animo fort., non pio perinde animo Hartelius
 8 ea alterius Gel: ex alterius AB, ea alter Bmg 9 nunquam Bmg
 10 succedisse A 13 et excaecasset A 16 Helenam Helena fort. 17 pa-
 trem A 19 humeris A corr. 21 hominibus et Gel: et hominibus AB
 22 &mentitus A corr. 23 se addidi het A corr., sed B 25 mille—
 26 lupanari om. A 27 trahendo A 28 statim insequitur amissam
 om. A perpetit A

proelio extorquet, non latens, non fallens, non cauillabundus. uereor ne ille magis pater fuerit qui circa Helenae recuperationem et uigilantius et audentius et diutius laborauerit.

35. Sed non tibi soli metempsychosis hanc fabulam instruxit.
 5 inde etiam Carpocrates utitur pariter magus, pariter fornicarius, etsi Helena minus. quidni? cum propter omnimodam diuinae et humanae disciplinae euersionem constituendam recorporari animas asseuerauerit? nulli enim uitam istam rato fieri | nisi f. 147^v uniuersis quae arguunt eam expunctis, quia non natura quid
 10 malum habeatur, sed opinione. itaque metempsychosin necessarie imminere, si non in primo quoque uitae huius commeatu omnibus illicitis satisfiat. scilicet facinora tributa sunt uitae. ceterum totiens animam reuocari habere quotiens minus quid intulerit, reliquatricem delictorum, donec exsoluat nouissimum
 15 quadrantem detrusa identidem in carcerem corporis. huc enim temperat totam illam allegoriam domini certis interpretationibus relucentem et primo quidem simpliciter intellegendam. nam et ethnicus homo aduersarius noster est incedens in eadem uia uitae communis. ceterum oportebat nos de mundo exire, si
 20 cum illis conuersari non liceret. huic ergo bonum animi praestes iubet — diligite enim inimicos uestros inquit et orate pro maledicentibus uos — ne aliquo commercio negotiorum iniuria prouocatus abstrahat te ad suum iudicem, et in custodiam delegatus ad exsolutionem totius debiti arteris. tum si
 25 in diabolum transfertur aduersarii mentio, ex obseruatione comitante cum illo quoque moneris eam inire concordiam, quae deputetur ex fidei conuentione; pactus es enim renuntiare ipsi et pompae et angelis eius. conuenit inter uos de isto. haec erit amicitia obseruatione sponsionis, ne quid eius postea re-

14] Matth. 5, 26. 20] cf. ibid. 5, 44. 21] Luc. 6, 27 et 12, 58.
 23] cf. Matth. 5, 25.

1 cauellabundus A 3 exaudentius A 4 AD (ADVERSVS Gel)
 CARPOCRATIS OPINIONEM AB, Gel 8 interrogationis signum posui
 10 necessarię A 16 allegoriam B 17 intellegendum A 18 et om. A
 incaedens A uiam A 20 boni A 21 iubet om. A enim om. A
 et del. Gel 22 commertio A 23 in B, ad A 24 exsolutionem A
 27 renunciassse A 29 obseruatione AB, obseruatio Bmg, de obseruatione fort.

sumas ex his quae eierasti, quae illi reddidisti, ne te ut fraudatorem, ut pacti transgressorem iudici deo obiciat, sicut eum legimus alibi sanctorum criminatorem et de ipso etiam nomine diaboli delatorem, et iudex te tradat angelo executionis, et ille te in carcerem mandet infernum, unde non dimittaris, nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus uerius? ceterum f.148 apud Carpocraten si omnium | facinorum debitor anima est, quis erit inimicus et aduersarius eius intellegendus? credo, mens melior, quae illam in aliquid innocentiae inpegerit adigendam rursus ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonae uitae. hoc est ex malis fructibus bonam arborem intellegi, id est ex pessimis praeceptis doctrinam ueritatis agnoscere. spero huiusmodi haereticos Heliae quoque inuadere exemplum, tamquam in Iohanne sic repraesentati, ut metempsychosi patrocinetur pronuntiatio domini: Helias iam uenit, et non cognouerunt eum, et alibi: et si uultis audire, hic est Helias, qui uenturus est. numquid ergo et Iudaei ex opinione Pythagorica consulebant Iohannem: tu es Helias? et non ex praedicatione diuina: et ecce mittam uobis Heliam Thesbiten? sed enim metempsychosis illorum reuocatio est animae iam pridem morte functae et in aliud corpus iteratae. Helias autem non ex decessione uitae, sed ex translatione uenturus est, nec corpori restituendus, de quo non est exemptus, sed mundo reddendus, de quo est translatus, non ex postliminio uitae, sed ex supplemento prophetiae, idem et ipse, et sui nominis et sui hominis. sed quomodo Helias Iohannes? habes angeli uocem: et ipse, inquit, praecedet coram populo in uirtute et in spiritu Heliae, non in anima eius nec in

2] cf. Apoc. 12, 10. 4] cf. Matth. 5, 25 sq. 16] Matth. 17, 12.
17] ibid. 11, 14. 19] Ioh. 1, 21. 20] Mal. 4, 5. 28] Luc. 1, 17.

1 ei eierasti B eie reddidisti (eie inductum) A 4 diaboli om. A
exsecutionis A 8 apud B, ad A 10 mens A, meus B aliud quid
nocentiae fort. 15 sic om. A 16 patrocinentur praenuntio A 18 nun-
quid A 19 pythagorica A 20 praedicatione A Heliam B 29 et
sup. uers. A alterum in om. A

carne. hae enim substantiae sui cuiusque sunt hominis. spiritus uero et uirtus extrinsecus conferuntur ex dei gratia; ita et transferri in alterum possunt ex dei uoluntate, ut factum est retro de Mosei spiritu.

- 5 36. In has quaestiones inde opinor excessimus, quo nunc reuertendum est. constitueramus animam in ipso et ex ipso seri homine et unum esse a primordio | semen, sicut et carnis f. 148^v in totum generis examen: propter aemulas scilicet opiniones philosophorum et haereticorum et illum sermonem Platonis ueternosum. nunc ordinem sequentium exinde tractatum teximus. anima in utero seminata pariter cum carne pariter cum ipsa sortitur et sexum, ita pariter, ut in causa sexus neutra substantia teneatur. si enim in seminibus utriusque substantiae aliquam intercapedinem eorum conceptus admitteret, ut aut
10 caro aut anima prior seminaretur, esset etiam sexus proprietatem alteri substantiae adscribere per temporalem intercapedinem seminum, ut aut caro animae aut anima carni insculperet sexum, quoniam et Apelles, non pictor, sed haereticus, ante corpora constituens animas uiriles ac muliebres, sicut ab
15 Philomena didicit, utique carnem ut posteriorem ab anima facit accipere sexum. et qui animam post partum carni superducunt utique ante formatae, marem aut feminam de carne sexum praeiudicant animae. utriusque autem substantiae indiscreta semina et unita suffusio eorum communem subeunt generis
20 euentum, qua lineas duxerit quaecumque illa est ratio naturae. certe et hic se primordiorum forma testatur, cum masculus temperius effingitur, prior enim Adam; femina aliquanto serius,

3] cf. Num. 12, 2 sq.

4 Mosis *Rig* 5 DE SEXV ANIMAE ET CARNIS (CARNIS ET ANIMAE A) PARITER ORIENTE AB, DE SEXV ANIMAE ET CARNIS QVOD SIMVL IN VTERO FORMENTVR *Gel* 13 in *add. Gel* 14 in aliquam AB; in *del. Gel* intercapedinem A sic etiam postea 15 aut B, ut A 18 quomodo fort. 19 mulieres A ab *Rig*: ad A, a B 20 Philomena B 21 carnis ducunt A 22 post formatae uirgulam posui feminam A 23 indiscreta *Bmg*, discreta AB 24 unitas effusio A 26 certe A

posterior enim Eua. ita quamdiu caro informis est, qualis ex Adae latere decerpta est, animal tamen et ipsa iam, quia et illam tunc Adae portionem animatam agnoscam. ceterum et ipsam dei afflatus animasset, si non ut carnis, ita et animae ex Adam tradux fuisset in femina.

37. Omnem autem hominis in utero serendi struendi fingendi
 f. 149 paraturam | aliqua utique potestas diuinae uoluntatis ministra
 modulatur quaecumque illa rationem agitare sortita. haec aesti-
 mando etiam superstitio Romana deam finxit Alemonam alendi
 in utero fetus et Nonam et Decimam a sollicitioribus mensibus
 et Partulam, quae partum gubernet, et Lucinam, quae producat
 in lucem. nos officia diuina angelos credimus. ex eo igitur
 fetus in utero homo, a quo forma completa est. nam et Mosei
 lex tunc aborsus reum talionibus iudicat, cum iam hominis est
 causa, cum iam illi uitae et mortis status deputatur, cum et
 fato iam inscribitur, etsi adhuc in matre uiuendo cum matre
 plurimum communicat sortem. dicam aliquid et de temporibus
 animae nascentis, ut ordinem decurram. legitima natiuitas ferme
 decimi mensis ingressus est. qui numeros ratiocinantur, et de-
 curialem numerum ut exinde reliquorum parentem colunt, deni-
 que perfectorem natiuitatis humanae. ego ad deum potius argu-
 mentabor hunc modum temporis, ut decem menses decalogo
 magis inaugurent hominem, ut tanto temporis numero nascamur
 quanto disciplinae numero renascimur. sed et cum septimo
 mense natiuitas plena est facilius quam octauo, honorem sab-
 bati agnoscam, ut quoto die dedicata est dei condicio, toto mense
 interdum producatui dei imago. concessum est properare nati-

13] cf. Ex. 21, 22.

1 quamdiu *scripsi*: diu AB, dum *Hartelius* 3 Adae om. A ani-
 matam *Urs*: animam AB 5 faemina A 6 DE AETATE ANIMAE
 AB, DE AETATE CARNIS ET ANIMAE *Gel* fingendi A 7 diuine A
 8 illa *Urs*: illam AB hoc A estimando A 9 alendis—fetibus
fort. 10 sollicitioribus A 13 mosei A, Moysi B, Moysis *Rig* 14 homi-
 nis — 15 illi om. A 15 alterum et om. A 18 ut om. A ordine A
 22 de decalogo *Hartelius* 23 nascimur A 26 quoto *Gel*: quo AB
 est om. B toto B, eo A

uitati et tamen idonee occurrere in hebdomadem, in auspicia
 resurrectionis et requietis et regni. ideo ogdoas nos non creat;
 tunc enim nuptiae non erunt. societatem carnis atque animae
 iamdudum commendauimus a concretionem seminum ipsorum
 5 usque ad figmenti perfectionem. perinde nunc et a natiuitate
 defendimus, inprimis quod simul crescunt, sed diuersa ratione |
 pro generum condicione, caro modulo, anima ingenio, caro ha- f. 149v
 bitu, anima sensu. ceterum animam substantia crescere negan-
 dum est, ne etiam decrescere substantia dicatur atque ita et
 10 defectura credatur; sed uis eius, in qua naturalia peculia con-
 sita retinentur, saluo substantiae modulo, quo a primordio in-
 flata est, paulatim cum carne producitur. constitue certum pon-
 dus auri uel argenti, rudem adhuc massam: collectus habitus
 est illi et futuro interim minor, tamen continens intra lineam
 15 moduli totum quod natura est auri uel argenti. dehinc cum
 in laminam massa laxatur, maior efficitur initio suo per dila-
 tionem ponderis certi, non per adiectionem, dum extenditur,
 non * dum augetur. etsi sic quoque augetur, dum extenditur;
 licet enim habitu augeri, cum statu non licet. tunc et splendor
 20 ipse prouehitur auri uel argenti, qui fuerat quidem et in massa,
 sed obscurior, non tamen nullus. tunc et alii atque alii ha-
 bitus accedunt pro facilitate materiae, qua duxerit eam qui
 aget, nihil conferens modulo nisi effigiem. ita et animae cre-
 menta reputanda, non substantiua, sed prouectiua.
 25 38. Quamquam autem et retro praestruxerimus, omnia na-
 turalia animae ipsi substantiae inesse pertinentia ad sensum
 et intellectum ex ingenito animae censu, sed paulatim per

2] cf. Matth. 22, 30.

1 tam *Rig* idonee *Gel*: ideo ne *AB* ebdomadem *A* 3 sotietatem *A*
 4 congregatione *ABmg* 5 perinde *A*, proinde *B* et natiuitatem *A*
 6 diuisa *A* 9 crescere *A* adque *A* 10 qua naturalia *B*, quantu-
 naturalia *A*, qua intus naturalia *Hartelius* pecunia *A* corr. 11 reti-
 netur *A* 16 dilationem *B* 17 certe non ad periectionem *A* 18 la-
 cunam signauit *Wissowa*; per incrementum aut tale quid excidisse uidetur
 19 et splendor *B*, explendor *A* 21 nullius *Bmg* et om. *A* 23 agit *Pam*
 24 prouectiua *Iun*: prouocatiua *AB* 25 DE CIBIS QVOMODO AD
 ANIMAM PERTINEANT (PERTINERE VIDEANTVR *B*, *Gel*) *AB*, *Gel*
 26 sub substantiae *A* sensum ex sum *A* 27 ex scripsi: et *A*, et ex *B*

aetatis spatia procedere et uarie per accidentia euadere pro
 artibus, pro institutis, pro locis, pro dominatricibus potestatibus,
 quod tamen faciat ad carnis animaeque propositam nunc socie-
 tatem, pubertatem quoque animalem cum carnali dicimus |
 f.150 conuenire pariterque et illam suggestu sensuum et istam pro- 5
 cessu membrorum exurgere a quarto decimo fere anno, non
 quia Asclepiades inde sapientiam supputat, nec quia iura ci-
 uilia abhinc agendis rebus adtemperant, sed quoniam et haec
 de primordio ratio est. si enim Adam et Eua ex agnitione
 boni et mali pudenda tegere senserunt, ex quo id ipsum sen- 10
 timus, agnitionem boni et mali profiteamur. ab his autem annis
 et suffusior et uestitior sexus est, et concupiscentia oculis ar-
 bitris utitur et communicat placitum et intellegit quae sint **
 et fines suos ad instar ficulneae * contagionis prurigine ac-
 cingit et hominem de paradiso integritatis educit, exinde sca- 15
 bida etiam in ceteras culpas et delinquendi non naturales **, cum
 iam non ex instituto naturae, sed ex uitio. ceterum proprie
 naturalis concupiscentia unica est alimentorum solummodo,
 quam deus et in primordio contulit: ex omni ligno, inquit,
 edetis, et secundae post diluuium geniturae supermensus est: 20
 ecce dedi uobis omnia in escam tamquam holera faeni,
 prospectans non tam animae quam carni, etsi propter animam.
 auferenda est enim argumentatoris occasio, qui quod anima
 desiderare uideatur alimenta, hinc quoque mortalem eam in-
 tellegi cupit, quae cibis sustineatur, denique derogatis eis 25
 euigescat, postremo subtractis intercidat. porro non solum
 proponendum est, quisnam ea desideret, sed et cui; et si propter
 se, sed et cur et quando et quonam usque; tum quod aliud

19] Gen. 2, 16. 21] ibid. 9, 3.

1 uarie A accidentie A corr. 8 qm̃ A, quod B 9 a primordio A
 euia A 10 ex quo id B, et quoad A 13 lacunam significauit: instru-
 menta uel simile quid intercidit 14 fines] sinus Hartelius nulla lacuna
 accepta lacunam signauit: zonae uel simile quid intercidit prurigine
 Bmg, purigine AB 16 et—naturales om. Rig delinquenti Iun lacu-
 nam significauit: rationes uel uias uel modos uel aliud eiusmodi uerbum
 desideratur 17 institutio A 21 olẽra A 22 prospectans Urs: pro-
 spectam AB, prospectum Gel 23 argumentatoris A 25 cybis A

natura desideret, aliud necessitate, aliud secundum proprietatem, aliud in causam. desiderabit igitur cibos anima sibi quidem ex causa necessitatis, carni uero ex natura proprietatis. certe enim domus animae caro est, et inquilinus carnis anima. | de- f. 150

5 siderabit itaque inquilinus ex causa et necessitate huius nominis profutura domui toto inquilinatus sui tempore, non ut ipse substruendus nec ut ipse loricandus, nec ut ipse tibicinandus, sed tantummodo continendus, quia non aliter contineri possit quam domo fulta. alioquin licebit animae dilapsa domo
10 ex destitutione priorum subsidiorum incolumi abire, habenti sua firmamenta et propriae condicionis alimenta, immortalitatem rationalitatem sensualitatem intellectualitatem arbitrii libertatem.

39. Quae omnia natiuitus animae conlata idem, qui in pri-
15 mordio inuidit, nunc quoque obumbrat atque deprauat, quominus aut ultro prospiciantur aut qua oportet administrentur. cui enim hominum non adhaerebit spiritus nequam ab ipsa etiam ianua natiuitatis animas aucupabundus uel qua inuitatus tota illa puerperii superstitione? ita omnes idololatria obste-
20 trice nascuntur, dum ipsi adhuc uteri infulis apud idola confectis redimiti genimina sua daemoniorum candidata profitentur, dum in partu Lucinae et Dianae heulatur, dum per totam hebdomadam Iunoni mensa proponitur, dum ultima die Fata Scribunda aduocantur, dum prima etiam constitutio infantis
25 super terram Statinae deae sacrum est. quis non exinde aut totum filii caput reatui uouet aut aliquem excipit crinem aut totum nouacula prosecat aut sacrificio obligat aut sacro ob- signat, pro gentica, pro auita, pro publica aut priuata deuotione? sic igitur et Socraten puerum adhuc spiritus daemo-

1 est natura desiderare *Bmg* 2 sibi] si *A corr.* 6 inquilinatus *A*
7 loricandus *Lat:* gloriandus *AB* 10 priorum *ABmg*, propriorum *B*
17 NVLLAM FERE (PENE *Gel*) ANIMAM SINE DAEMONIO (DE-
MONIO *A*) ESSE Cui *AB*, *Gel* nequam, qua *fort.* 18 innua *A corr.*
uel] ultro *fort.* quia *Hartelius* (cf. 380, 21) 20 ipsi *Gel:* ipsa *AB*
22 eiulatur *B*, eiulantur *Bmg* 23 hebdomadem *A* 25 Statinae deae
Gel: statim aedeae *AB* 26 filii *Gel:* feli *AB* eatui *A*, ea tui *Bmg*
aliquid excipit; Crimen *A* 27 totum *scripsi:* tota *AB* 28 publica *A corr.*

nicus inuenit. sic et omnibus genii deputantur, quod daemonum
 f. 151 nomen est. | adeo nulla ferme natiuitas munda est, utique eth-
 nicorum. hinc enim et apostolus, ex sanctificato alterutro
 sexu sanctos procreari ait, tam ex seminis praerogatiua quam
 ex institutionis disciplina. ceterum, inquit, immundi nasce- 5
 rentur, quasi designatos tamen sanctitatis ac per hoc etiam
 salutis intellegi uolens fidelium filios, ut huius spei pignore
 matrimoniis, quae retinenda censuerat, patrocinaretur. alioquin
 meminerat dominicae definitionis: nisi quis nascetur ex
 aqua et spiritu, non inibit in regnum dei, id est non 10
 erit sanctus.

40. Ita omnis anima eo usque in Adam censetur, donec in
 Christo recenseatur, tamdiu immunda, quamdiu recenseatur;
 peccatrix autem, quia immunda, nec recipiens ignominiam ex
 carnis societate. nam etsi caro peccatrix, secundum quam in- 15
 cedere prohibemur, cuius opera dānantur concupiscentis ad-
 uersus spiritum, ob quam carnales notantur, non tamen suo
 nomine caro infamis. neque enim de proprio sapit quid aut
 sentit ad suadendam uel imperandam peccatellam. quidni?
 quae ministerium est, et ministerium non quale seruus uel 20
 minor amicus, animalia nomina, sed quale calix uel quid aliud
 eiusmodi, corpus, non anima. nam et calix ministerium si-
 tientis est; nisi tamen qui sitit calicem sibi accommodarit,
 nihil calix ministrabit. adeo nulla proprietas hominis in choico
 nec ita caro homo tamquam alia uis animae et alia persona, 25
 sed res est alterius plane substantiae et alterius condicionis,

3] cf. 1 Cor. 7, 14. 9] Ioh. 3, 5. 12] cf. Rom. 5, 14. 21.

4 praerogatiua *B*, pocreatiua *ABmg* 6 sanctitati *Rig* ac *B*, haec *A*
 7 saluti *Rig* pignora *B* 8 patrocinarentur *Gel* 9 nascatur *B* 10 ini-
 bit *A*, introibit *B*, ibit *Rig* 12 QVOMODO CARO PECCATRIX DICA-
 TVR *AB* 14 nec *addidi* respuens *Bmg*, *Oehlerus* ignominiam suam
Bmg, *Oehlerus* ex carnis *AB*, et in carnem *Bmg*, *Oehlerus* 15 socie-
 tate *B*, exsocietate *A*, *Oehlerus*, et societatem *Bmg* 17 notantur [in-
 famia] *B* 21 animalia nomina *A*, animalia nomine *B*, animalis nomine
Gel, animati et homines *Oehlerus* 23 est *om. A* tamen *om. A* 24 ideo
fort. choico *A* 26 alterius conditionis plane *B*; conditionis *del. Gel*
 plane—alterius *om. A*

addicta tamen animae ut suppellex, ut instrumentum in officia uitae. caro igitur increpatur in scripturis, quia nihil anima sine carne in operatione libidinis gulae uinulentiae saeuitiae idololatriae ceterisque carnalibus non sensibus, sed effectibus.

5 denique sensus delictorum etiam sine effectibus | imputari solent f.151^v animae. qui uiderit mulierem ad concupiscentiam, iam adulterauit in corde. ceterum quid caro sine anima perinde in operatione probitatis iustitiae tolerantiae pudicitiae? porro quale est, ut, cui nec bona documenta propria subscribas,
10 ei crimina adpingas? sed ea per quam delinquitur conuenitur ut illa a qua delinquitur oneretur, etiam in ministerii accusationem. grauior inuidia est in praesidem, cum officia pulsantur. plus caeditur, qui iubet, quando, nec qui obsequitur, excusatur.

41. Malum igitur animae, praeter quod ex obuentu spiritus
15 nequam superstruitur, ex originis uitio antecedit, naturale quodammodo. nam, ut diximus, naturae corruptio alia natura est, habens suum dominum et patrem, ipsum scilicet corruptionis auctorem, ut tamen insit et bonum animae illud principale, illud diuinum atque germanum et proprie naturale.
20 quod enim a deo est, non tam extinguitur quam obumbratur. potest enim obumbrari, quia non est deus, extinguere non potest, quia a deo est. itaque sicut lumen aliquo obstaculo impeditum manet, sed non comparet, si tanta densitas obstaculi fuerit, ita et bonum in anima a malo oppressum pro qualitate eius
25 aut in totum uacat occultata luce aut, qua datur, radiat inuenta libertate. sic pessimi et optimi quidam et nihilominus unum omnes animae genus. sic et in pessimis aliquid boni et in optimis nonnihil pessimi. solus enim deus sine peccato et solus homo sine peccato Christus, quia et deus Christus.
30 sic et diuinitas animae in praesagia erumpit ex bono priore

6] Matth. 5, 28.

1 is in (is inductum) A 4 idolatriae A 6 mulierem add. Pam
10 appugnans A 11 in om. A 12 praesidem A 17 dominum scripsi:
deum AB 19 illud ex illum A propriae A 21 non est deus om. A
22 aliquod A 24 ita Gel: uia. ita AB, (ob)uia, ita Hartelius 25 oc-
cultata luce Rig: occulta salute AB 30 praesagia ex pressagia A
proprio Bmg

et conscientia dei in testimonium prodit 'deus bonus' et 'deus uidet' et deo commendo'. propterea nulla anima sine crimine, f. 152 quia nulla sine boni semine. | proinde, cum ad finem peruenit, reformata per secundam natiuitatem ex aqua et superna uirtute detracto corruptionis pristinae aulaeo totam lucem suam 5 conspicit. excipitur etiam a spiritu sancto, sicut in pristina natiuitate a spiritu profano. sequitur animam nubentem spiritui caro, ut dotale mancipium, et iam non animae famula, sed spiritus. o beatum conubium, si non admiserit adulterium!

42. De morte iam superest, ut illic materia ponatur, ubi 10 ipsa anima consummatur. quamquam Epicurus uulgari satis opinione negarit mortem ad nos pertinere. quod enim dissoluitur, inquit, sensu caret et quod sensu caret, nihil ad nos. dissoluitur autem et caret sensu non ipsa mors, sed homo qui eam patitur. at ille ei dedit passionem, cuius est 15 actio. quodsi hominis est pati mortem dissolutricem corporis et peremptricem sensus, quam ineptum ut tanta uis ad hominem non pertinere dicatur. multo coactius Seneca, post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa. hoc si ita est, iam et mors ad semetipsam pertinebit, si et ipsa finitur; 20 eo magis ad hominem, in quo inter omnia finiendo et ipsa finitur. mors nihil ad nos, ergo et uita nihil ad nos. si enim quo dissoluimur praeter nos, etiam quo compingimur extra nos. si ademptio sensus nihil ad nos, nec adeptio sensus quicquam ad nos. sed mortem quoque interimat qui et ani- 25 mam. a nobis ut de postuma uita et de alia prouincia animae, ita de morte tractabitur, ad quam uel ipsi pertinemus, si ad nos illa non pertinet. denique nec speculum eius somnus aliena materia est.

12] Epic. sent. nr. II p. 71 Usen. 18] Sen. Troad. 395.

1 alterum et A, est B 6 a om. A 8 et iam non om. A 10 DE MORTE. De AB, Gel materiam Oehlerus ponatur scripsi: ponat AB 11 consummatur scripsi: consummat AB 13 et om. A 16 quid si A corporis et peremptricem bis A 20 sic A 21 omnib; A 23 quo Gel: quod AB quod A corr. 25 quia B 26 a AB, in Gel de postuma uita et Rig: depositum a uita et AB, depositum habitat et ut Gel 27 ista quidam 28 non pertinet om. A denique nec om. A

43. De somno | prius disputemus, post, mortem qualiter f.152^v
 anima decurrat. non utique extranaturale est somnus, ut qui-
 busdam philosophis placet, cum ex his eum deputant causis
 quae praeter naturam haberi videntur. Stoici somnum reso-
 5 lutionem sensualis uigoris affirmant, Epicurei deminutionem
 spiritus animalis, Anaxagoras cum Xenophane defetiscentiam,
 Empedocles et Parmenides refrigerationem, Strato segregationem
 consati spiritus, Democritus indigentiam spiritus, Aristoteles
 marcorem circumcordialis caloris. ego me numquam ita dor-
 10 misse praesumo ut ex his aliquid agnoscam. neque enim cre-
 dendum est defetiscentiam esse somnum, contrarium potius
 defetiscentiae, quam scilicet tollit, siquidem homo somno magis
 reficitur quam fatigatur. porro nec semper ex fatigatione con-
 cipitur somnus, et tamen cum ex illa est, illa iam non est.
 15 sed nec refrigerescentiam admittam aut marcorem aliquem ca-
 loris, cum adeo corpora somno concalescant, et dispensatio ci-
 borum per somnum non facile procederet calore properabili et
 rigore tardabili, si somno refrigeraremur. plus est quod etiam
 sudor digestionis aestuantis est index. denique concoquere di-
 20 cimus, quod caloris, non frigoris operatio est. perinde demi-
 nutionem animalis spiritus aut indigentiam spiritus aut segre-
 gationem consati spiritus immortalitas animae non sinit credi.
 perit anima, si minoratur. superest, si forte, cum Stoicis re-
 solutionem sensualis uigoris somnum determinemus, quia cor-
 25 poris solius quietem procuret, non et animae. animam enim
 ut semper mobilem et semper exercitam numquam succidere
 quieti, alienae scilicet a statu immortalitatis; nihil enim im-
 mortale finem operis sui admittit, somnus autem finis est
 operis. denique corpori, cui mortalitas competit, ei soli quies

1 DE SOMNO. Prius AB, DE SOMNO PERTINENTE AD TRACTA-
 TVM MORTIS. De somno prius *Gel* disputem A 4 preter A 5 epi-
 curei A 6 cum cum A 7 Strato segregationem om. A 8 indigentiam
 spiritus om. A 12 si quid A 15 refrigerescentiam A coloris A 16 et
Gel: ut AB 17 et rigore tardabili om. A 18 quod om. A 19 quoque
 recedimur A 20 perinde A, proinde B diminutionem A 22 im-
 mortalis anima B 23 supest est A ut cum fort. 26 succidere Lat:
 succedere AB

f.153 finem operis adlatura. | qui ergo de somni naturalitate dubi-
 tabit, habet quidem dialecticos in dubium deducentes totam
 naturalium et extranaturalium discretionem, ut et quae puta-
 uerit citra naturam esse naturae uindicari sciat posse, a qua
 ita esse sortita sunt, ut citra eam haberi uideantur, et utique 5
 aut natura omnia aut nulla natura. apud nos autem id po-
 terit audiri quod dei contemplatio suggerit, auctoris omnium,
 de quibus quaeritur. credimus enim, si quid est natura, ra-
 tionale aliquod opus dei esse. porro somnum ratio praeit, tam
 aptum, tam utilem, tam necessarium, ut absque illo nulla 10
 anima sufficiat, recreatorem corporum, redintegratorem uirium,
 probatorem uoletudinum, pacatorem operum, medicum laborum,
 cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum
 etiam colorem. quodsi uitale salutare auxiliare somnus, nihil
 eiusmodi non rationale, nihil non naturale. sic et medici 15
 omne contrarium uitali salutari auxiliari extra naturales car-
 dines relegant. nam et aemulas somno uoletudines, phrene-
 ticam atque cardiacam, praeter naturam iudicando naturalem
 somnum praeiudicauerunt; etiam in lethargo non naturalem no-
 tantes testimonio naturali respondent, cum in suo tempera- 20
 mento est. omnis enim natura aut defraudatione aut enormi-
 tate rescinditur, proprietate mensurae conseruatur. ita naturale
 erit statu, quod non naturale effici potest decessu uel excessu.
 quid, si et esum et potum de naturae sortibus eximas? nam
 et in his plurima somni praeparatura est. certe his a pri- 25
 mordio naturae suae homo inbutus est. si apud deum discas,
 ille fons generis, Adam, ante ebibit soporem quam sitiit
 quietem, ante dormiit quam laborauit, immo quam et edit, |
 f.153v immo quam et profatus est, ut uideant naturalem indicem

27] cf. Gen. 2, 21 sqq.

1 adlatura *Mercerus*: adlatur *A*, adulatur *B* 3 et extranaturalium
 om. *A* et om. *A* 5 sunt *Gel*: est *AB* 12 peractorem *Hartelius*
 15 nihil non naturale *Pam*: [nihil non naturale rationale quod rationale]
B, om. *A*, *Gel*, 'al. desunt' *Bmg* 16 naturales *AB*, naturae *Bmg*, *Gel*
 18 atque cardiacam om. *A* 20 somnum naturalem spondent *fort*.
 in] sine *Hartelius* 24 et prius del. *Gel* 25 somni *AB*, homini *Har-*
telius paratura *Pam* 29 uideamus *fort*. indigentiam somni *fort*.
 indici somnum *Hartelius*

somnum omnibus naturalibus principaliorē. inde deducimur
 etiam imaginem mortis iam tunc eum recensere. si enim
 Adam de Christo figuram dabat, somnus Adae mors erat
 Christi dormituri in mortem, ut de iniuria perinde lateris eius.
 5 uera mater uiuentium figuraretur ecclesia. ideo et somnus tam
 salutaris, tam rationalis etiam in publicae et communis iam
 mortis effingitur exemplar. uoluit enim deus et alias nihil
 sine exemplaribus in sua dispositione molitus paradigmate Pla-
 tonico plenius humani uel maxime initii ac finis lineas cotidie
 10 agere nobiscum, manum porrigens fidei facilius adiuuandae per
 imagines et parabolas sicut sermonum ita et rerum. proponit
 igitur tibi corpus amica ui soporis elisum, blanda quietis ne-
 cessitate prostratum, immobile situ, quāle ante uitam iacuit,
 et quale post uitam iacebit, ut testationem plasticae et sepul-
 15 turae, expectans animam quasi nondum conlatam et quasi iam
 ereptam. sed et illa sic patitur, ut alibi agere uideatur, dis-
 simulatione praesentiae futuram absentiam ediscens. de Her-
 motimo sciemus. et tamen interim somniat: unde tunc somnia?
 nec quiescit nec ignauescit omnino nec naturam immortalitatis
 20 seruam sopori addicit. probat se mobilem semper: terra mari
 peregrinatur nogotiatur agitur laborat ludit dolet gaudet, li-
 cita atque illicita persequitur, ostendit quod sine corpore etiam
 plurimum possit, quod et suis instructa sit membris, sed nihi-
 lominus necessitatem habeat rursus corporis agitandi. ita cum
 25 euigilauerit corpus, redditum officiis eius resurrectionem mor-
 tuorum | tibi affirmat. haec erit somni et ratio naturalis et f. 154
 natura rationalis. etiam per imaginem mortis fidem initiaris,
 spem meditaris, discis mori et uiuere, discis uigilare, dum
 dormis.

3] cf. 1 Cor. 15, 45. 4] cf. Ioh. 19, 34. 8] cf. Plat. Phaed. p. 103.

2 censere *fort.* 3 figuram dabat *AB*, figurabat *Bmg*, *Gel* 6 salu-
 tares *A corr.* 9 quotidie *A* 13 prostratum *A* 14 sculpturae *A*
 15 spectans *A* et] aut *Hartelius* 16 ereptam *ABmg*, erectam *B*
 17 absentiae *A* edisce *A* de Hermotimo sciemus *del. Gel* 18 unde
 tunc somnia *del. Gel* tunc *A*, sunt *B* 20 seruam sopori *Urs*: serii
 (seru *A*) soporis *AB*, seruam soporis *Gel*, feriis soporis *Oehlerus*, seruitio
 soporis *Hartelius* 21 peregrinantur *A corr.* negotiatur agitur *om. A*
 26 at haec *A*

44. Ceterum de Hermotimo. anima, ut aiunt, in somno carebat, quasi per occasionem uacaturi hominis proficiscente de corpore. uxor hoc prodidit. inimici dormientem nacti pro defuncto cremauerunt. regressa anima tardius credo homicidium sibi imputauit. ciues Clazomenii Hermotimum templo consolantur. mulier non adit ob notam uxoris. quorsum istud? utne, quia facile est uulgo existimare secessionem animae esse somnum, hoc quoque Hermotimi argumento credulitas subor-
netur? genus fuerat grauioris aliquanto soporis, ut de incubone praesumptio est uel de ea uoletudinis labe, quam Soranus opponit excludens incubonem, aut tale quid uitii, quod etiam Epimeniden in fabulam impegit, quinquaginta paene annos somniculosum. sed et Neronem Suetonius et Thrasymedem Theopompus negant unquam somniasse, nisi uix Neronem in ultimo exitu post pauciores suos. quid, si et Hermotimus ita fuit, ut otium animae nihil operantis in somnis diuortium crederetur? omnia magis coniectes quam istam licentiam animae sine morte fugitiuae, et quidem ex forma continuam. si enim tale quid semel accidere dicatur, ut deliquium solis aut lunae, ita et animae, sane persuaderer diuinitus factum; congruere enim hominem seu moneri seu
f. 154^v si non magis | in proximo esset somnium credi quod uigilanti potius accidere deberet, si non somnium magis credi oporteret.

45. Tenemur hic de somniis quoque Christianam sententiam expromere, ut de accidentibus somni, et non modicis iactatio-

13] cf. Suet. Nero 46.

1 DE HERMOTIMO AB, DE HERMOTIMI ANIMA *Gel* 2 uagatur *Gel* hominis *Rig*: nominis AB, luminis *Gel*, somnis *Hartelius* 5 clazomeni A Hermotimum *Bmg, Gel*, hermippum AB consolatur A corr. m. rec. 6 quorsum A 7 utne *scripsi*: ut ne B, ne A ne quia] quia non *Gel* 8 somnum *Pam*: somnium AB 9 interrogationis signum posui 10 de ea om. A labe om. A 11 Epimenidem B 13 scutonium A Thrasymedem *Gel*: Thasymedem B, tharis medem A 15 animae — 16 diuortium om. A 16 crederet, ut *Lat* 18 continuae *Lat*, continua fort. 19 solis A persuadere A 21 terreri; adeo uult ut A 22 si — 23 oporteret om. *Rig* 23 nisi non *Hartelius* 24 DE SOMNIIS AB, DE SOMNIIS QVOMODO EA PATIATVR ANIMA ET VNDE EVENIANT *Gel* 25 somni et non *Rig*: somnii et non AB, somnii sed non *Bmg*, somnis et fort.

nibus animae, quam ediximus negotiosam et exercitam semper ex perpetuitate motationis, quod diuinitatis et immortalitatis est ratio. igitur cum quies corporibus euenit, quorum solacium proprium est, uacans illa a solacio alieno non quiescit et, si
 5 caret opera membrorum corporalium, suis utitur. concipe gladiatorem sine armis uel aurigam sine curriculis, gesticulantes omnem habitum artis suae atque conatum: pugnatur certatur, sed uacua iactatio est. nihilominus tamen fieri uidentur quae fieri tamen non uidentur; actu enim fiunt, effectu uero non
 10 fiunt. hanc uim ecstasin dicimus, excessum sensus et amentiae instar. sic et in primordio somnus cum ecstasi dedicatus: et misit deus ecstasin in Adam et dormiit. somnus enim corpori prouenit in quietem, ecstasis animae accessit aduersus quietem, et inde iam forma somnum ecstasi miscens et natura
 15 de forma. denique et oblectamur et contristamur et conterremur in somniis quam affecte et anxie et passibiliter, cum in nullo permoueremur, a uacuis scilicet imaginibus, si conpotes somniaremus. denique et bona facta gratuita sunt in somnis et delicta secunda; non magis enim ob stupri uisionem
 20 damnabimur quam ob martyrii coronabimur. et quomodo, inquis, memor est somniorum anima, scilicet quam compotem esse non licet? hoc erit proprietas amentiae huius, quia non fit ex corruptela bonae | ualetudinis, sed ex ratione naturae; f.155
 nec enim exterminat, sed auocat mentem. aliud est concutere,
 25 aliud mouere, aliud euertere, aliud agitare. igitur quod memoria suppetit, sanitas mentis est, quod sanitas mentis salua memoria ** stupet, amentiae genus est. ideoque non dicimur furere, sed somniare; ideo et prudentes, si quando, sumus. sapere enim nostrum licet obumbretur, non tamen extinguitur;
 30 nisi quod et ipsum potest uideri uacare tunc, ecstasin autem

11] Gen. 2, 21.

2 ex A, et B 4 proprium om. A 7 artis suae atque conatum om. A 8 iactio A 10 extasin AB sic semper 12 dormiit A, obdormiuit B 16 et posterius om. A 18 ei B 19 ob tupri A 22 ametiae A 27 lacunam signauit: interciderunt talia indicatur, si memoria ideoque A, ideo B dicimus A corr. 30 ecstasi Hartelius

hoc quoque operari de suo proprio, ut sic nobis sapientiæ imagines inferat, quemadmodum et erroris.

46. Ecce rursus urgemur sententiam de ipsorum somniorum retractatu, quibus anima iactatur, exprimere. et quando perueniemus ad mortem? et hic dixerim: cum deus dederit, nullae longae morae eius quod eueniet. uana in totum somnia. Epicurus iudicauit liberans a negotiis diuinitatem et dissoluens ordinem rerum et in passiuitate omnia spargens ut euentui exposita et fortuita. porro si ita est, ergo erit aliquis et ueritatis euentus, quia non capit solam eam euentui omnibus debito eximi. Homerus duas portas diuisit somniis, corneam ueritatis, fallaciae eburneam. perspicere est enim, inquit, per cornu, ebur autem caecum est. Aristoteles maiore sententiam mendacio recitans agnoscit et uerum. Telmessenses nulla somnia euacuant, imbecillitatem coniectationis ineusant. quis autem tam extraneus humanitatis, ut non aliquam aliquando uisionem fidelem senserit? pauca de insignioribus perstringens Epicuro pudorem imperabo. Astyages Medorum regnator quod filiae Mandanae adhuc uirginis uesicam in diluionem Asiae fluxisse somnio uiderit, Herodotus refert; item anno post nuptias eius | ex isdem locis uitem exortam toti Asiae incubasse. hoc etiam Charon Lampsacenus Herodoto prior tradit. qui filium eius tanto operi ** interpretati sunt, non fefellerunt; siquidem Asiam Cyrus et mersit et pressit. Philippus Macedo nondum pater Olympiadis uxoris naturam obsignatam esse uiderat anulo, leo erat signum. crediderat praeclusam genituram, (opinor, quia leo semel pater est): ** Aristodemus uel Aristophon coniectans immo nihil uacuum ob-

7] cf. Epicur. fr. 328 Usen. 12] cf. Hom. Od. XIX 562 sqq. 20] cf. Herod. I 107. 108.

3 sententiam *scripsi*: etiam A, et iam B 4 retractatu] ueritate aut euentu *fort.* expromere *susp.* Oehlerus 8 ut] et A 12 eburnam A perspicere *scripsi*: respicere AB 13 autem *om.* A maiorem partem mendaciorum citans *fort.* sententiam *om.* A 14 mendatio A ei recitans B ueram *Rig.* uera *fort.* 21 hisdem B, eiusdem Scal 23 tanti operis Bmg lacunam signauit: talia fere fore parem omissa sunt interpretati A 24 pressit A 26 obsignatam esse *scripsi*: obsignasse AB uisus erat Scal 27 lacunam signauit: aduersatus est uel simile quid intercidit

signari filium et quidem maximi impetus portendi. Alexandrum qui sciunt, leonem anuli recognoscunt. Ephorus scribit. sed et Dionysii Siciliae tyrannidem Himeraea quaedam somniauit. Heraclides prodidit. et Seleuco regnum Asiae Laodice mater
 5 nondum eum enixa praeuidit. Euphorion prouulgauit. Mithridaten quoque ex somnio Ponti potitum a Strabone cognosco, et Baralirem Illyricum a Molossis usque Macedoniam ex somnio dominatum de Callisthene disco. nouerunt et Romani ueritatis huiusmodi somnia. reformatorem imperii, puerulum adhuc
 10 et priuatum loci, et Iulium Octauium tantum et sibi ignotum M. Tullius iam et Augustum et ciuiliu turbinu sepultorem de somnio norat. in Vitellii commentariis conditum est. nec haec sola species erit summarum praedicatrix potestatum, sed et periculorum et exitiorum: ut cum Caesar in proelio per
 15 duellium Bruti et Cassi Philippis aeger alias, maius tamen discrimen ab hostibus relaturus, de Artori uisione destituto tabernaculo euadit: ut cum Polycrati Samio filia crucem prospicit de solis unguine et lauacro Iouis. reuelantur et honores et ingenia per quietem, praestantur et medellae, produntur et f. 156
 20 furta, conferuntur et thesauri. Ciceronis denique dignitatem paruuli etiamnunc gerula iam sua inspexerat. cyenus de sinu Socratis demulcens homines discipulus Plato est. Leonymus pycetes ab Achille curatur in somniis. coronam auream cum ex arce Athenae perdidissent, Sophocles tragicus somniando
 25 redinuenit. Neoptolemus tragoedus apud Roeteum Troiae et

3 dionisius A sicilię ex silicię A hemerea quaedam B, hemere. aquaedam A 4 seleucho B 5 praenixa A promulgauit A mitridaten A, Mithridatem B 6 quoquo A 7 Balaridem B illyricum. mallosis A 8 Callisthene disco. Nouerunt B, gallis tenendis cognouerunt A 10 alterum et om. A Octauianum fort. 12 norant Gel Vitellii Rig: uitelliis AB 13 speties A 14 praelio Rig: praelium AB 15 Philippis Gel: philippus AB alias, maius tamen discrimen ab hostibus relaturus, de Artori Hartelius: alias maius tamen alias crimen ab hostibus relaturum se artori AB, alias maiestatem, alias crimen (discrimen Pam) ab hostibus relaturus, Artorii Gel, Pam, maius tamen alias discrimen Artorii Rig, alias, maius tamen ratus discrimen ab hostibus relaturum se, Artori Oehlerus 18 soli sanguine A 21 suam Gel 22 Cleonymus Gel 24 prodidissent B tragicus A 25 Rheteum Pam: ritreum A, Eritreum B et addidi

sepulchrum Aiacis monitus in somnis ab ipso ruina liberatur,
et cum lapidum senia deponit, diues inde auro redit. quanti
autem commentatores et affirmatores in hanc rem? Artemon
Antiphon Strato Philochorus Epicharmus Serapion Cratippus
Dionysius Rodius Hermippus, tota saeculi litteratura. solum, 5
si forte, ridebo, qui se existimauit persuasurum, quod prior
omnibus Saturnus somniarit; nisi si et prior omnibus uixit
Aristoteles. ignosce ridenti. ceterum Epicharmus etiam sum-
mum apicem inter diuinationes somniis extulit cum Philochoro
Atheniensi. nam et oraculis hoc genus stipatus est orbis, ut 10
Amphiarai apud Oropum, Amphilochoi apud Mallum, Sarpe-
donis in Troade, Trophoni in Boeotia, Mopsi in Cilicia, Her-
mionae in Macedonia, Pasiphaae in Laconica. cetera cum suis
et originibus et ritibus et relatoribus, cum omni deinceps hi-
storia somniorum Hermippus Berytensis quinione uoluminum 15
satiatissime exhibebit. sed et Stoici deum malunt prouiden-
tissimum humanae institutioni inter cetera praesidia diuina-
tricum artium et disciplinarum somnia quoque nobis indidisse,
peculiare solacium naturalis oraculi. haec quantum ad fidem
f.156^v somniorum | a nobis quoque consignandam et aliter interpre- 20
tandam. nam de oraculis etiam ceteris, apud quae nemo dor-
mitat, quid aliud pronuntiabimus quam daemonicam esse ra-
tionem eorum spirituum qui iam tunc in ipsis hominibus
habitauerint uel memorias eorum affectauerint ad omnem ma-
litiæ suae scaenam in ista aequae specie diuinitatem mentientes 25
eademque industria etiam per beneficia fallentes medicinarum
et admonitionum et praenuntiationum, quo magis laedant iu-
uando, dum per ea quae iuuant ab inquisitione uerae diuini-
tatis abducunt ex insinuatione falsae? et utique non clausa

1 ab ipsa B liberat A 3 et affirmatores om. A arthemion A
5 dyoni*sus ex dioni*sus A, et Dionysius B 11 apud Horopum Am-
philoci B, apudor optumam philoci A 12 throphonii B boetia A
calicia A 13 pasiphae B, pasiphe A 14 relationibus Semlerus
15 berytensis A, Berithensis B 18 nobis B, magis ABmg 20 taliter
Rig interpretandam Gel: interpretandum AB 22 pronuntiabimus A
daemoniacam Rig 24 uel A, uel ad B 25 specie A 27 alterum et
om. A praenuntiatione A quae Gel 29 insinuationem A

uis est nec sacrariorum circumscribitur terminis; uaga et per-
uolatica et interim libera est. quo nemo dubitauerit domus
quoque daemoniis patere nec tantum in adytis, sed in cubi-
culis homines imaginibus circumuenire.

- 5 47. Definimus enim a daemoniis plurimum incuti somnia,
etsi interdum uera et gratiosa, sed, de qua industria diximus,
affectantia atque captantia, quanto magis uana et frustratoria
et turbida et ludibriosa et immunda. nec mirum, si eorum
sunt imagines, quorum et res. deo autem pollicito scilicet et
10 gratiam spiritus sancti in omnem carnem et sicut prophetaturos,
ita et somniaturos seruos suos et ancillas suas, ea deputa-
buntur, quae ipsi gratiae comparabuntur, si qua honesta sancta
prophetica reuelatoria aedificatoria uocatoria, quorum libera-
litas soleat et in profanos destillare, imbres etiam et soles
15 suos peraequante deo iustis et iniustis, siquidem et Nabucho-
donosor diuinitus somniat et maior paene uis hominum ex ui-
sionibus deum discunt. sicut ergo dignatio dei et in ethnicos,
ita et temptatio mali in sanctos, a quibus nec interdiu absistit,
ut uel dormientibus obrepat qua potest, si uigilantibus non
20 potest. | tertia species erunt somnia, quae sibimet ipsa anima f. 157
uidetur inducere, ex intentione circumstantiarum. porro quia
non est ex arbitrio somniare (nam et Epicharmus ita sentit),
quomodo ipsa erit sibi causa alicuius uisionis? num ergo
haec species naturali formae relinquenda est seruans animae
25 etiam in ecstasi res suas perpeti? ea autem, quae neque a
deo neque a daemonio neque ab anima uidebuntur accidere,
et praeter opinionem et praeter interpretationem et praeter
enarrationem facultatis ipsi proprie ecstasi et rationi eius se-
parabuntur.

9] cf. Ioel 3, 1. 14] cf. Matth. 5, 45. 15] cf. Dan. 2, 1 sq.

6 de *del. Iun* 8 et *alterum del. Rig* 9 deo *scripsi*: a deo *AB*
et *inductum A* 13 uocateria *om. A* 17 et in *om. A* 18 in] et
in *A* absistit *A* 21 quia *scripsi*: quam *AB*, qua *Urs*, quoniam *Lat*
22 picharmus *A* 24 speties *A* forma *A* 26 alnima *A corr.* 27 in-
terpretationem *A* 28 narrationem *A* proprię *A*

48. Certiora et colatiora somnari affirmant sub extimis noctibus quasi iam emergente animarum uigore producto sopore. ex temporibus autem anni uerno magis quieti, quod aestas dissoluat animas et hiemps quodammodo obduret et autumnus temptator alias ualeitudinum sucis pomorum uinosissimis diluat. 5 item ex ipsius quietis situ, si neque resupina neque dextero latere decumbat neque conresupinatis internis quasi refusis loculis statio sensuum fluitet aut compressu iecoris angina sit mentis. sed haec ingeniose aestimari, potius quam constanter probari putem, etsi Plato est, qui ea aestimauit; et fortasse 10 an casu procedant. alioquin ex arbitrio erunt somnia, si dirigi poterunt. nam quod et de cibis distinguendis uel derogandis nunc praesumptio nunc superstitio disciplinam somniis praescribit, examinandum est. superstitio, ut cum apud oracula incubaturis ieiunium indicitur uel castimonia inducitur, prae- 15 sumptio, ut cum Pythagorici ob hanc quoque speciem fabam respuunt onerosum et inflatui pabulum. atquin trina illa cum f. 157^v Daniele fraternitas | legumine solo contenti, ne regis ferculis contaminarentur, praeter sapientiam reliquam somniorum praecipue gratiam a deo redemerunt et impetrandorum et disse- 20 rendorum. ieiunus autem nescio an ego solus plurimum ita somniem, ut me somniasse non sentiam. nihil ergo sobrietas, inquis, ad hanc partem? immo tanto magis ad hanc, quantum et ad omnem; si et ad superstitionem, multo amplius ad religionem. sic enim et daemonia expostulant eam a suis somnia- 25 toribus ad lenocinium scilicet diuinitatis, quia familiarem dei

10] cf. Plat. Tim. p. 71. 18] cf. Dan. 2, 16 sq.

1 collatiora *A* corr. 2 producto *Semlerus* 3 autem *om. A* aestas *om. A* 4 hyems *B* 5 sucis *Gel*: succus *A*, succus *B* 6 neque. neq: *A* 7 refusis *B*, repulsis *ABmg* loculis *Gel*: localis *AB* ■ fluitet aut *Gel*: fluit et aut *AB* compressu *Gel*: compressa *AB* angina *B*, sagina *ABmg* 12 decorandis *A*, decurandis *Rig* 15 uel *scripsi*: ut *B*, *om. A* castimonia inducitur *om. A* castimonia *scripsi*: castimoniam *B* inducitur *scripsi*: inducit *B*, inducat *Gel* 16 spetiem *A* 17 et inflatum *Gel*, ex inflatu *fort.* 20 a *sup. uers. A* imperandorum *A* 21 ieiuniis *B*

norunt, quia et Daniel rursus trium hebdomadam statione caruit uictu, sed ut deum inliceret humiliationis officiis, non ut animae somniaturae sensum et sapientiam strueret, quasi non in ecstasi acturae. ita non ad ecstasin summouendam sobrietas proficiet, sed ad ipsam ecstasin commendandam, ut in deo fiat.

49. Infantes qui non putant somniare, cum omnia animae pro modo aetatis expungantur in uita, animaduertant succussus et nutus et reidentias eorum per quietem, ut ex re comprehendant motus animae somniantis facile per carnis teneritatem erumpere in superficiem. sed et quod Libyca gens Atlantes caeco somno noctem transigere dicuntur, animae utique natura non taxatur. porro aut Herodote fama mentita est nonnumquam in barbaros calumniosa aut magna uis eiusmodi daemonum in illo climate dominatur. si enim et Aristoteles heroem quendam Sardiniae notat incubatores fani sui uisionibus priuantem, erit et hoc in daemonum libidinibus, tam auferre somnia quam inferre, ut Neronis quoque seri somniatoris et Thrasymedis insigne inde processerit. | sed et a deo f. 158
20 deducimus somnia. quid ergo nec a deo Atlantes somniarent, uel quia nulla iam gens dei extranea est in omnem terram et in terminos orbis euangelio coruscante? num ergo aut fama mentita est Aristoteli aut daemonum ad hoc ratio est, dum ne animae aliqua natura credatur immunis somniorum?
25 50. Satis de speculo mortis id est de somno, tum etiam de negotiis somni id est de somniis. nunc ad originem huius

1] cf. Dan. 10, 1 sq. 13] cf. Herod. IV 184.

1 daniel A 2 caruit *Mercerus*: aruit AB 4 non in] non aliter
(uel alias) in *fort.*, non sine *Hartelius* in *om.* A 5 commodandam *fort.*
7 omni A 11 Atlantes *Gel*: atlantico A, athlantico B 12 noctem
Gel: non B, *om.* A, 'al. deest non' Bmg itaque A 13 non taxatur
scripsi: taxantur AB, taxatur *Gel* 15 et *om.* A 16 heroem B
18 auferes omnia A 19 tharsi medis A 20 somnia Bmg, omnia AB
Athlantes B 22 nunc *Kellnerus*, unum (cf. 391, 7) *Hartelius* 23 ad
hoc *scripsi*: adhuc AB 24 animae *om.* B 25 DE MORTIS VI
(VI *om.* A) ET DE MENANDRO HAERETICO (HERETICO A) AB,
Gel tum *Urs*: cum AB

excessus, id est ad ordinem mortis, quia nec ipsa sine quaestionibus, licet finis omnium quaestionum. publica totius generis humani sententia mortem naturae debitum pronuntiamus. hoc stipulata est dei uox, hoc spondit omne quod nascitur; ut iam hinc non Epicuri stupor suffundatur negantis debitum istud ad nos pertinere, sed haeretici magi Menandri Samaritani furor conspuatur dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, uerum nec peruenire. in hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales et incorruptibiles et statim resurrectionis compotes fiant, qui baptisma eius inderint. legimus quidem pleraque aquarum genera miranda, sed aut ebriosos reddit Lyncestarum uena uinosa aut lymphaticos efficit Colophonis scaturrigo daemonica, aut (Alexandro accidit) Nonacris Arcadiae uenenata. fuit et Iudaeae lacus medicus ante Christum. plane Stygias paludes poeta tradidit mortem diluentes. sed et Thetis filium planxit. quamquam si et Menander in Stygem mergit, moriendum erit | nihilominus, ut ad Stygem uenias; apud inferos enim dicitur. quatenam et ubinam ista felicitas aquarum, quas nec Iohannes baptizator praeministravit nec Christus ipse discipulis demonstravit? quod hoc Menandri balneum? comicum credo. sed cur tam infrequens, tam occultum, quo paucissimi lauant? suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti, apud quod nec pro deo ipso mori lex est, cum contra omnes iam nationes ascendant in montem domini et in aedem dei Iacob mortem per martyrium quoque flagitantis, quam de Christo etiam suo exegit? nec magiae tantum dabit quisquam, ut eximat mortem aut repastinet uitae modo uitam aetate renouata. hoc enim ne Medae quidem licuit in hominem, etsi licuit in ueruecem. translatus est Enoch et Helias nec mors

30] cf. Gen. 5, 24 et 2 Reg. 2, 11.

1 ordinem *ABmg*, originem *B* ipsa *scripsi*: ipsam *AB* 2 finis *scripsi*: finem *AB* 6 magis *Urs* 12 sed aut] scilicet ut *Oehlerus* aut] ut *Oehlerus* 13 aut] ut *Oehlerus* 14 iudaeae *A* 15 amne Christi *Bmg* 16 quamquam *A* Stygen *B* 21 comicum *AB*, magicum *Urs* quur *B* 22 quod paucis simulabant *Bmg* 26 de Christo *B*, dextro *A* 29 ne Medae *Gel*: ne mediae *A*, Nemediae *B* in hominem, etsi licuit *om. A* 30 uerbecem *AB*

eorum reperta est, dilata scilicet. ceterum morituri reseruantur, ut antichristum sanguine suo extinguant. obiit et Iohannes, quem in aduentum domini remansurum frustra fuerat spes. feré enim haereses ad nostra exempla prosiliunt inde sumentes
 5 praesidia, quo pugnant. postremo compendium est: ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit, quos in Stygem suam mersit? apostoli perennes ueniant assistant. uideat illos meus Thomas, audiat contrectet et crediderit.

51. Opus autem mortis in medio est, discretio corporis animaeque. sed quidam ad immortalitatem animae, quam quidem
 10 non a deo edocti infirme tuentur, ita argumentationes emendicant, ut uelint credi etiam post mortem quasdam animas adhaerere corporibus. ad hoc enim et Plato, etsi quas uult animas ad caelum statim expedit, in Politia tamen cuiusdam
 15 insepulti cadauer opponit longo tempore sine ulla labe prae f.159 animae scilicet indiuiduitate seruatum. ad hoc et Democritus crementa unguum et comarum in sepulturis aliquanti temporis denotat. porro et aeris qualitas corpori illi potuit tutela fuisse. quid enim, si aridior aer et solum salsius? quid, si et ipsius
 20 corporis substantia exsucior? quid, si et genus mortis ante iam corruptrices materias erogarat? unguis autem cum exordia neruorum sint, merito neruis resolutione porrectis prouectiores et cotidie deficiente carne expelli uidentur. comae quoque alimenta de cerebro, quod aliquamdiu durare praestat secreta
 25 munitio. denique in uiuentibus etiam pro cerebri ubertate uel affluit capillago uel deserit. habes medicos. sed nec modicum quid animae subsidere in corpore est decessurum quandoque et ipsum, cum totam corporis scaenam tempus aboleuerit. et hoc enim in opinione quorundam est. propterea nec ignibus

2] cf. Apoc. 11, 3 et Ioh. 21, 23. 7] cf. Ioh. 20, 24 sq. 13] cf. Plat. Phaed. p. 69. Polit. X p. 614 sq.

2 iohannes AB 7 assistant A 8 crediderit *scripsi*: credidit AB, credat Pam 9 NIHIL ANIMAE IN CORPORE SVBREMANERE AB; POST MORTEM *add. Gel* 10 quidem *Urs* quidem *Oehlerus*: quidam AB 14 celum A politiam A 20 exsucior B, exsuctor A 21 corruptelae ABmg erogat ABmg 23 et A, sed B, ex *fort.* quotidie A 24 prestat A 25 crebri A 26 affluit *Gel*: affluit A, affluit B

funerandum aiunt parcentes superfluo animae. alia est autem ratio pietatis istius, non reliquiis animae adulatrix, sed crudelitatis etiam corporis nomine auersatrix, quod et ipsum homo non utique mereatur poenali exitu impendi. ceterum anima indiuisibilis ut immortalis etiam mortem indiuisibilem exigit 5 credi, non quasi immortalis, sed quasi indiuisibili animae indiuisibiliter accidentem. diuidetur autem et mors, si et anima, superfluo scilicet animae quandoque morituro. ita portio mortis cum animae portione remanebit. nec ignoro aliquod esse uestigium opinionis istius. de meo didici. scio feminam quandam 10 uernaculam ecclesiae forma et aetate integra functam post unicum et breue matrimonium cum in pace dormisset et morante adhuc | sepultura interim orationis manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformasse rursumque condita pace 15 situi suo reddidisse. est et illa relatio apud nostros, in coemeterio corpus corpori iuxta collocando spatium recessu communicasse. si et apud ethnicos tale quid traditur, ubique deus potestatis suae signa proponit suis in solacium, extraneis in testimonium. magis enim credam in testimonium ex deo 20 factum quam ex ullis animae reliquiis, quae si inessent, alia quoque membra mouissent, et si manus tantum, sed non in causam orationis. corpus etiam illud non modo fratri cessisset, uerum et alias mutatione situs sibimet ipsi refrigerasset. certe undeunde sunt ista, signis potius et ostentis deputanda, naturam 25 facere non possunt. mors, si non semel tota est, non est. si quid animae remanserit, uita est. non magis uitae miscetur mors quam diei et nox.

52. Hoc igitur opus mortis, separationem carnis atque animae, seposita quaestione factorum et fortuitorum, bifariam distinxit 30

3 homo] id est homo uel scilicet homo fort., humo, *Hartelius* 5 inuisibilis *ABmg* inuisibilem *ABmg* 6 indiuisibili *Gel*: inuisibili *AB* indiuisibiliter *Bmg*, inuisibiliter *AB* 7 et prius *om. A* 8 morituro *Urs*: moriturae *AB* 11 uernacula *Harnackius* 14 habitum *B*, aditum *Urs* 16 illa *AB*, alia *Gel* 17 corpori fratris fort. collocando *A* recessu *Gel*: accessu *AB*, accessui *Hartelius* 18 aliquid tradit *A* utique *B* 19 in testimonium *om. A* 25 undeunde *Urs*: unde *AB* 28 et *om. B* 29 separationem *Gel*: separatio *AB* 30 factorum fort.

humanus affectus, in ordinariam et extraordinariam formam, ordinariam quidem naturae deputans placidae cuiusque mortis, extraordinariam uero praeter naturam iudicans uiolenti cuiusque finis. qui autem primordia hominis nouimus, audenter determinamus mortem non ex natura secutam hominem, sed ex culpa ne ipsa quidem naturali; facile autem usurpari naturae nomen in ea quae uidentur a natiuitate ex accidentia adhaesisse. nam si homo in mortem directo institutus fuisset, tunc demum mors | naturae adscriberetur. porro non in mortem institutum eum probat, ipsa lex condicionali comminatione suspendens et arbitrio hominis addicens mortis euentum. denique si non deliquisset, nequaquam obisset. ita non erit natura quod ex exorbitationis potestate accidit per uoluntatem, non ex instituti auctoritate per necessitatem. proinde etsi uarii exitus mortis, ut est multimoda condicio causarum, nullum ita dicimus lenem ut non ui agatur. ipsa illa ratio operatrix mortis, simplex licet, uis est. quidni? quae tantam animae et carnis societatem, tantam a conceptu concretionem sororum substantiarum diuellit ac dirimit. nam etsi prae gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon Spartanus, dum uictorem Olympiae filium amplectitur, etsi prae gloria, ut Clidemus Atheniensis, dum ob historiarum praestantiam auro coronatur, etsi per somnium, ut Plato, etsi per risum, ut P. Crassus, multo uiolentior mors quae per aliena grassatur, quae animam per commoda expellit, quae tunc mori affert, cum iucundius uiuere est in exultatione in honore in requiete in uoluptate. uis est et inlata nauigiis, cum longe a Caphareis saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adulante flatu, labente cursu, laetante

6 culpam *A* corr. 12 obiisset *B* erat *Gel* 13 exorbitationis *scripsi*: oblationis *AB*, abolitionis *Hartelius* 15 diximus *AB* 17 quidni *Heraldus*: quid enim *AB* 21 clydemus *AB* ob historiarum praestantiam *scripsi*: ab historicis diu praestantium *AB*, ab histrionibus ob praestantiam *Gel*, ob historici stili praestantiam *Oehlerus* 25 iocundius *B* uere *B* 26 requie *B* et *om. B*, ut *Hartelius* inlata *scripsi*: illa *AB* nauigiis *Gel*: nauigii *AB* 27 Caphareis *Gel*: chapereis *B*, chaperei *A* nullis depugnata turbinibus *om. A* 28 cursu, laetante *Gel*: [cursulae tantae] *B*, *om. A*

comitatu, intestino repente percussu cum tota securitate desidunt. non secus naufragia sunt uitae, etiam tranquillae mortis euentus. nihilo refert integram abire corporis nauem an dissipatam, cum animae nauigatio euertatur.

f. 160^v 53. | Sed quo deinde anima nuda et explosa deuertet? sine 5
dubio prosequemur ex ordine. prius tamen quod est loci huius
explebimus, ne, quia uarios exitus mortis ediximus, expectet
quis a nobis rationes singulorum medicis potius relinquendas,
propriis arbitris omnium letalium rerum siue causarum et
ipsarum corporalium condicionum. plane ad immortalitatem 10
animae hic quoque protegendam in mentione mortis aliquid
de eiusmodi exitu interstruam, in quo paulatim ac minutatim
anima dilabitur; habitum enim sustinens defectionis abducitur,
dum absumi uidetur, et coniecturam praestat interitus de ex-
cessus temperatura. tota autem in corpore et ex corpore est 15
ratio. nam quisquis ille exitus mortis, sine dubio aut materia-
rum aut regionum aut uiarum uitalium euersio est: materiarum,
ut fellis ut sanguinis; regionum, ut cordis ut iecoris; uiarum,
ut uenarum ut arteriarum. dum igitur haec ex propria quaeque
iniuriae causa uastantur in corpore ad usque ultimam euer- 20
sionem et rescissionem uitalium id est naturalium finium situum
officiorum, necessario et anima dilabentibus paulatim instru-
mentis et domiciliis et spatiis suis paulatim et ipsa migrare
compulsa deducitur in diminutionis effigiem non alio modo,
quam quo et aurigam ipsum quoque defecisse praesumitur, cum 25
uires equorum defatigatio denegauit, quantum de dispositione
destituti hominis, non de passionis ueritate. perinde auriga
corporis spiritus animalis deficientis uectaculi nomine, non suo
deficit, opere decedens, non uigore, actu elanguens, non statu,
constantiam, non substantiam decoquens, quia comparere ces- 30

2 naufragia B 3 cum A, dum B 5 DE ANIMARVM EXCESSV
AB, Gel: post haec uerba f. 160^r in A finitur quo deinde Gel: quod
inde B diuertit A 9 propriis A arbitriis B 11 mentionem B
12 eiusmodi B quo paulatim ac minutatim anima B, quoque prote-
gendam animam A 17 aut regionum—materiarum om. A 19 quae-
que scripsi: quaque AB 21 recessionem Gel 23 spaciis A 28 de-
ficiens uectaculis A 29 opere A languens Gel 30 comparere ABmq,
comparare B

sat, non quia esse. sic et rapida quaeque mors, ut ceruicum
 messis, semel ac tantam ianuam pandens, ut ruinae uis semel
 omnia uitalia elidens, ut apoplexis, | interior ruina, nullam f. 161
 animae moram praestat nec discessum eius in momenta dis-
 5 cruciat. at ubi longa mors, prout deseritur anima, ita et de-
 serit; non tamen conciditur hac facie, sed extrahitur, et dum
 extrahitur, postremitatem suam partem uideri facit. non omnis
 autem pars statim et abscisa est, quia postera est, nec quia
 exigua est, statim et ipsa peritura est. sequitur seriem suus
 10 finis et mediocritas trahitur ad summa et reliquiae uniuersitati
 cohaerentes expectantur ab illa, non derelinquuntur. atque ita
 ausim dicere, totius ultimum totum est, quia, licet minus atque
 posterius sit, ipsius est. hinc denique euenit saepe animam in
 ipso diuortio potentius agitari sollicitiore obtutu, extraordinaria
 15 loquacitate, dum ex maiore suggestu iam in libero constituta
 per superfluum quod adhuc cunctatur in corpore enuntiat quae
 uidet, quae audit, quae incipit nosse. si enim corpus istud
 Platonica sententia carcer, ceterum apostolica dei templum,
 cum in Christo est, sed interim animam consaepto suo obstruit
 20 et obscurat et concretionem carnis infaecat, unde illi, uelut per
 corneum specular, obsoletior lux rerum est. procul dubio cum
 ui mortis exprimitur de concretionem carnis, et ipsa expressione
 colatur; certe de oppanso corporis erumpit in apertum ad meram
 et puram et suam lucem, statim semetipsam in expeditione
 25 substantiae recognoscit et in diuinitatem ipsa libertate resi-
 piscit ut de somnio emergens ab imaginibus ad ueritates. tunc
 et enuntiat et uidet, tunc exultat aut trepidat, prout paraturam
 deuorsorii sui sentit, de ipsius statim angeli facie, euocatoris
 animarum, Mercurii poetarum.

18] cf. Plat. Phaed. p. 62 B et 1 Cor. 6, 19.

2 ac om. Pam ut] aut Urs ruina A 3 uitalia om. Gel 5 prout
 Bmg, proubi AB anima AB, mors Bmg 6 conciditur hac facie Gel:
 conceditur hac facies ABmg, condicitur hac facie B 7 partim fort.
 8 abscissa B 9 ipsa om. Pam 10 ad] a A 11 relinquuntur A 13 uenit A
 14 sollicitiore A corr. 16 per om. A 19 consaepto AB 20 per om. A
 22 expressione A 24 expeditione A 26 ut de somno. ut de somnio A,
 ut de somno B 27 et posterius] quae Gel exultat B 28 deuorsorii
 AB, diuersorii Gel, deuorsorii Pam uocatoris A

54. Quo igitur deducetur anima, iam hinc reddimus. omnes
 f. 161^v ferme philosophi, | qui im[mortalitatem] animae, qualiterqualiter
 uolunt, tamen uindicant, ut Pythagoras, ut Empedocles, ut
 Plato, quique aliquod illi tempus indulgent ab excessu usque
 in conflagrationem uniuersitatis, ut Stoici, suas solas id est sa-
 pientium animas in supernis mansionibus collocant. Plato
 quidem non temere philosophorum animabus hoc praestat, sed
 eorum qui philosophiam scilicet exornauerint amore puerorum.
 adeo etiam inter philosophos magnum habet priuilegium im-
 puritas. itaque apud illum in aetherem sublimantur animae
 sapientes, apud Arium in aerem, apud Stoicos sub lunam.
 quos quidem miror, quod imprudentes animas circa terram
 prosternant, cum illas a sapientibus multo superioribus eru-
 diri affirmant. ubi erit scholae regio in tanta distantia diuer-
 soriorum? qua ratione discipulae ad magistras conuentabunt
 tanto discrimine inuicem absentes? quis autem illis postumae
 eruditionis usus ac fructus iamiam conflagratione perituris? reli-
 quas animas ad inferos deiciunt. hos Plato uelut gremium terrae
 describit in Phaedone, quo omnes labes mundialium sordium con-
 fluendo et ibi desidendo exhalent et quasi caeno immunditiarum
 suarum grossiorem haustum et priuatum illic aerem stipent.

55. Nobis inferi non nuda cauositas nec subdualis aliqua
 mundi sentina creduntur, sed in fossa terrae et in alto ua-
 stitas et in ipsis uisceribus eius abstrusa profunditas, siquidem
 Christo in corde terrae triduum mortis legimus expunctum,
 id est in recessu intimo et interno et ex ipsa terra operto et
 intra ipsam clauso et inferioribus adhuc abyssis superstructo.

6] cf. Plat. Sympos. p. 203. Phaedr. p. 248 sq. 18] cf. Plat. Phaedr.
 p. 112 sq. 25] cf. Eph. 4, 9. 1 Cor. 15, 4 sqq.

1 DE RECEPTV AB, Gel Quod A 2 fermae A qualiter qualiter
 Oehlerus: qualiter AB 3 tantum B pythagoras A 5 ut] et A sa-
 pientum B 10 etherem A 11 haerem A 13 illa A 14 scholae A
 deuersorium A 15 conuertentur ABmg 19 phedone A 20 et posterius
 om. AB 21 suarum om. A crassiozem Gel illicerem A, illic aere
 fort. 25 Christum B terrae] trita A triduum—expunctum om. A
 26 ex B, in A 27 clauso AB, cauato Bmg superstructo. DE IN-
 FERIS ET AN ILLVC OMS A A; nimae compellentur (compellantur
 Gel) add. B, Gel

quodsi Christus deus, quia et homo, mortuus secundum scri-
pturas et sepultus | secundum easdem, huic quoque legi satis- f.162
fecit forma humanae mortis apud inferos functus nec ante
ascendit in sublimiora caelorum quam descendit in inferiora
5 terrarum, ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret,
habet et regionem inferum subterraneam credere et illos cu-
bito pellere, qui satis superbe non putent animas fidelium in-
feris dignas. serui super dominum et discipuli super magistrum,
aspernati, si forte, in Abrahae sinu expectandae resurrectionis
10 solacium capere. sed in hoc, inquiunt, Christus inferos adiit,
ne nos adiremus: ceterum quod discrimen ethnicorum et Chri-
stianorum, si carcer mortuis idem? quomodo ergo anima ex-
halabit in caelum, Christo illic adhuc sedente ad dexteram
patris, nondum dei iussu per tubam archangeli audito, nondum
15 illis, quos domini aduentus in saeculo inuenerit, obuiam ei
ereptis in aerem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent?
nulli patet caelum, terra adhuc salua, ne dixerim clausa. cum
transactione enim mundi reserabuntur regna caelorum. sed
in aethere dormitio nostra cum puerariis Platonis aut in aere
20 cum Ario aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum.
immo, inquis, in paradiso, quo iam tunc et patriarchae et pro-
phetas appendices dominicae resurrectionis ab inferis migra-
uerint. et quomodo Iohanni in spiritu paradisi regio reuelata,
quae subicitur altari, nullas alias animas apud se praeter mar-
25 tyrum ostendit? quomodo Perpetua fortissima martyr sub die
passionis in reuelatione paradisi solos illic commartyres suos
uidit, nisi quia nullis romphaea paradisi ianatrix cedit nisi qui
in Christo decesserint, non in Adam? noua mors pro deo et
extraordinaria pro Christo alio et priuato | excipitur hospitio. f.162v
30 agnosce itaque differentiam ethnici et fidelis in morte, si pro

1] cf. 1 Cor. 15, 3 sq. 4] cf. Eph. 4, 9. 5] cf. 1.Petr. 3, 19.
8] cf. Matth. 10, 24. 9] cf. Luc. 16, 22. 14] cf. 1 Thess. 4, 16 sqq.
21] cf. Matth. 27, 52. 23] cf. Apoc. 6, 9.

2 secundum] secus A hic Gel 6 originem Gel 7 quia Gel
8 dño A 10 carpere B 12 quomodo Gel: quo AB animam AB
13 sedente ad dexteram patris om. A 14 turbam A corr. 16 raptis
Gel 17 inclausa fort. 19 pueris B 26 paradysi A commartyres Gel:
contra martyres B, martyras A [suos] B, om. A 27 romphea A caedit B

deo occumbas, ut paracletus monet, non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis, si crucem tuam tollas et sequaris dominum, ut ipse praecepit. tota paradisi clavis tuus sanguis est. habes etiam de paradiso a nobis libellum, quo constitui mus omnem animam apud inferos sequestrari in diem domini. 5

56. Occurrit disceptatio, an hoc ab excessu statim fiat, an quasdam animas aliqua ratio detineat hic interim an etiam receptas liceat postea ab inferis ex arbitrio uel ex imperio interuenire. nec harum enim opinionum suasoriae desunt. creditum est insepultos non ante ad inferos redigi quam iusta 10 perceperint, secundum Homericum Patroclum funus in somniis de Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferum posset arcentibus eum longe animabus sepulorum. nouimus autem praeter poeticae iura pietatis quoque Homericae industriam. tanto magis enim curam sepulturae collocauit, quanto 15 etiam moram eius iniuriosam animabus incusauit, simul et ne quis defunctum domi detinens ipse amplius cum illo mace-retur enormitate solacii dolore nutrito. ita querellas animae insepultae ad utrumque confinxit, ut instantia funeris et honor corporum seruetur et memoria affectuum temperetur. ceterum 20 quam uanum, ut anima corporis iusta sustineat, quasi aliquid ex illis ad inferos auehat? multo uanius, si iniuria deputabitur animae cessatio sepulturae, quam pro gratia deberet amplecti. utique enim tardius ad inferos abstrahi malet, quae nec mori uoluit. amabit impium heredem, per quem adhuc 25 pascitur luce. aut si qua pro certo iniuria est tardius sub f.163 terram detrudi, titulus autem iniuriae | cessatio est sepulturae, perquam iniquum eam iniuria affici, cui non imputatur cessatio sepulturae ad proximos scilicet pertinens. aiunt et in-

2] cf. Matth. 10, 38. 12] cf. Hom. II. XXIII 72 sqq.

1 paracletus *A* 3 paradysi *A* 4 habet *A* 6 AN COMMORENTVR
HIC ANIMAE POST MORTEM VEL AB INFERIS COMMEENT *Gel*
9 suasoria *Scal* 10 insepultas *B* ante *add. Gel* redici *A corr. ut*
uidetur m. rec. 11 somnis *Gel* 13 argentibus *A* 14 poetice *A*,
poetica *B* 18 nutrito *scripsi*: nutriti *AB* querelas *B* 20 memoria
ABmg, moeror *B* 24 mallet *A* 28 ea iniuriam *B* imputatur *Gel*:
imputabitur *AB* 29 AN DEMORENTVR HIC ANIMAE POST MOR-
TEM. Aiunt *AB*

matura morte praeuentas eo usque uagari istie, donec reliquatio
 compleatur aetatis, quam tum peruixissent, si non intempestiue
 obissent. porro aut constituta sunt tempora unicuique, et con-
 stituta praeripi posse non credam, aut si constituta sunt quidem,
 5 dei tamen uoluntate uel aliqua potestate mutilantur, frustra
 mutilantur, si iam impleri sustinent. aut si non sunt consti-
 tuta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. adhuc
 addam. ecce obiit uerbi gratia infans sub uberum fontibus,
 puta nunc puer inuestis, puta uesticeps, qui tamen LXXX annos
 10 uicturus fuisset, hos praereptos ut anima eius hic post mortem
 transigat quale est? aetatem enim non potest capere sine
 corpore, quia per corpora operantur aetates. nostri autem
 illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in resur-
 rectione animas, in quibus decesserunt. idem ergo sperabuntur
 15 et corporum modi et eadem aetates, quae corporum modos
 faciunt. quo ergo pacto potest infantis anima hic transigere
 praerepta tempora, ut octogenaria resurgat in corpore mensis
 unius? aut si hic necesse erit ea tempora impleri quae fuerant
 destinata, num et ordinem uitae, quem sortita sunt tempora
 20 pariter cum illis hic destinatum, pariter hic anima decurret,
 ut et studeat ab infantia pueritiae delegata et militet ab adu-
 lescentia iuuenta excitata et censeat a iuuenta senectae pon-
 derata et fenus exprimat et agrum urgeat nauiget litiget nubat
 laboret, aegritudines obeat et quaecumque illam cum tempo-
 25 ribus | mane] bant tristia ac laeta? sed haec sine corpore quo- f. 163^v
 modo transigentur? uita sine uita? sed uacua erunt tempora
 solo decursu adimplenda. quid ergo prohibet apud inferos
 ea implere, ubi perinde nullus est usus illorum? ita dicimus
 omnem animam, quaqua aetate decesserit, in ea stare ad eum

1 eo usque *B*, eosque *A* isthic *B* relinquantio *A* 2 aetatis *Gel*:
 aetatium *B*, aestatum *A* quam tum *scripsi*: qua cum *AB*, quas tum
Urs, quacum *Lat*, quantum *Oehlerus* 3 obiissent *B* 4 praecipi *Gel*
 non *A*, ne *B* 5 potestate mutilantur *B*, potestatum utilantur *A*, po-
 testatum mutilantur *Bmg* 6 sustinent *Gel*: sustinentur *AB* 13 resur-
 rectionem *A* 14 discesserunt *A* 15 aedem *A* modos *Gel*: modo *AB*
 21 adolescentia *B* 22 iuuenta *B*, iuuentae *Oehlerus* senecta *Rig*
 23 fenus *A* 29 eum] eam *A*

diem usque, quo perfectum illud repromittitur ad angelicae plenitudinis mensuram temperatum. perinde extorres inferum habebuntur quas ui ereptas arbitrantur, praecipue per atrocitates suppliciorum, crucis dico et securis et gladii et ferae; nec isti porro exitus uiolenti quos iustitia decernit, uiolentiae uindex. et ideo, inquires, scelestae quaequae animae inferis exulant. alterum ergo constituas compello aut bonos aut malos inferos. si malos placet, etiam praecipitari illuc animae pessimae debent: si bonos, cur idem animas immaturas et in- nuptas et pro condicione aetatis puras et innocuas interim in- dignas inferis iudicas?

57. Aut optimum est hic retineri secundum aoros aut pessimum secundum biaethanatos, ut ipsis iam uocabulis utar quibus auctrix opinionum istarum magia sonat, Ostanes et Typhon et Dardanus et Damigeron et Nectabis et Berenice. publica iam litteratura est quae animas etiam iusta aetate sopitas, etiam proba morte disiunctas, etiam prompta humatione dis- punctas euocaturam se ab inferum incolatu pollicetur. quid ergo dicemus magian? quod omnes paene, fallaciam. sed ratio fallaciae solos non fugit Christianos, qui spiritalia nequitiae, non quidem socia conscientia, sed inimica scientia nouimus, nec inuitatoria operatione, sed expugnatoria dominatione trac- tamus, multiformem luem mentis humanae, totius erroris arti- ficem, salutis, pariter animaeque uastatricem scientiam magiae, secundae scilicet idololatriae, in qua se daemones perinde mor- tuos fingunt, quemadmodum in illa deos. quidni? cum et dii mortui. itaque inuocantur quidem aori et biaethanati sub illo fidei argumento, quod credibile uideatur eas potissimum animas ad uim et iniuriam facere quas per uim et iniuriam saeuus

2 perinde scripsi: proinde AB nec extorres Urs 3 praecipua atro- citate ABmg 7 exultant A aut bonos inferos aut malos B 10 in- dignas Urs: dignas AB 11 non iudicas Pam 12 retineris A aoros Bmg, achoros AB 13 biaethanato A 14 magica B Ostanes Gel: ostentantes AB, Hostanes Pam 16 litteratura B, littera ABmg so- p*itas A 19 magiam B poenae B 20 fallaciae A 22 ope*ratione A 24 uastatricem scientiam magiae Urs: uastatorem. sic etiam magiae AB 25 scilicet et B idolatriae A corr. m. alia eiusdem aetatis per*i*nde A 27 itaque] aeque Oehlerus hacor A, achori B uiathanati Rig

et immaturus finis extorsit, quasi ad uicem offensae. sed daemones operantur sub ostentu earum, et hi uel maxime qui in ipsis tunc fuerunt, cum adiuuerent, quique illas in huiusmodi impegerant exitus. nam et suggestimus nullum paene hominem carere daemonio, et pluribus notum est daemoniorum quoque opera et immaturas et atroces effici mortes, quas incursibus deputant. hanc quoque fallaciam spiritus nequam sub personis defunctorum delitescantis, nisi fallor, etiam rebus probamus, cum in exorcismis interdum aliquem se ex parentibus hominis sui affirmat, interdum gladiatorem uel bestiarium, sicut et alibi deum, nihil magis curans quam hoc ipsum excludere quod praedicamus, ne facile credamus animas uniuersas ad inferos redigi, ut et iudicii et resurrectionis fidem turbet. et tamen ille daemon, postquam circumstantes circumuenire temptauit, instantia diuinae gratiae uictus id quod in uero est inuitus confitetur. sic et in illa alia specie magiae, quae iam quiescentes animas euellere ab inferis creditur et conspectui exhibere, non alia fallaciae uis est | operatior. plane, quia f. 164^v et phantasma praestatur, quia et corpus affingitur; nec magnum illi exteriores oculos circumscribere, cui interiorem mentis aciem excaecare perfacile est. corpora denique uidebantur Pharaoni et Aegyptiis magicarum uirgarum dracones. sed Mosei ueritas mendacium deuorauit. multa utique et aduersus apostolos Simon dedit et Elymas magi; sed plaga caecitatis de praestigiis non fuit. quid noui aemulatio ueritatis a spiritu immundo? ecce hodie eiusdem Simonis haereticos tanta praesumptio artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis mouere se spondeant. et credo quia mendacio possunt. nec enim pythonico

21] cf. Ex. 7, 12. 23] cf. Act. 8, 9 sqq. 24] ibid. 13, 8 sqq.
28] cf. 1 Sam. 28, 6 sqq.

1 et immaturus *Gel*: etiam maturus *AB* ad inuicem *ABmg* sed
om. B 2 obtentu *B* 4 impegerunt *Urs* 5 capere *A* 6 quasi *A*
7 supponis *A* 10 hominis *Mercerus*: hominem *AB* sui *AB*, suis *Urs*,
fuisse *Iun* 12 predicamus *A* 13 turbet *Urs*: turbent *AB* 16 sp̄tię *A*
18 operantior *Oehlerus* 19 magnum *A, Gel*, imaginum *B* 22 Moysis *Rig*
23 deuorat *A* 24 dedit *om. A*, edidit *Scal* 25 immundorum *A corr.*
26 hodie *A* heretici *A*, haeretici *Bmg*, heredes *Gebhardtus* artis extollit
Bmg, se artis extollit *A*, artifex tollit *B* 28 mendatio *A* pythonico *A*

tunc spiritui minus licuit animam Samuelis effingere post deum
mortuos consulente Saule. absit alioquin, ut animam cuius-
libet sancti, nedum prophetae, a daemone credamus extractam,
edocti quod ipse satanas transfigureretur in angelum lucis,
nedum in hominem lucis, etiam deum se adseueraturus in fine 5
signaque portentosiora editurus ad euertendos, si fieri possit,
electos. dubitauit, si forte, tunc prophetam se dei adseuerare
et utique Sauli, in quo iam ipse morabatur. ne putes alium fuisse
qui phantasma administrabat, alium qui commendabat, sed eun-
dem spiritum et in pseudoprophetide et in apostata facile mentiri 10
quod fecerat credi, per quem Saulis thesaurus illic erat ubi
et cor ipsius, ubi scilicet deus non erat. et ideo per quem
uisurum se credidit uidit, quia per quem uidit et credidit.
si et de nocturnis imaginibus opponitur saepe non frustra
mortuos uisos (nam et Nasamonas propria oracula apud pa- 15
rentum sepulera mansitando captare, ut Heraclides scribit uel
Nymphodorus uel Herodotus, et Celtas apud uirorum fortium
f. 165 busta | eadem de causa abnoctare, ut Nicander affirmat), non
magis mortuos, uere patimur in somnis quam uiuos, si
eadem ratione mortuos qua et uiuos, nec omnia, quae ui- 20
dentur uera sunt. non enim quia uidentur uera sunt, sed
quia adimplentur. fides somniorum de effectu, non de con-
spectu renuntiatur. nulli autem animae omnino inferos patere
satis dominus in argumento illo pauperis requiescentis et di-
uitis ingemiscantis ex persona Abrahae sanxit, non posse inde 25
relegari renuntiatorem dispositionis infernae, quod uel tunc li-
cere potuisset, ut Moysi et prophetis crederetur. sed etsi

4] 2 Cor. 11, 14. 5] cf. 2 Thess. 2, 4. 6] Matth. 24, 24. 11] cf.
Matth. 6, 21. 17] cf. Herod. IV 172. 24] cf. Luc. 16, 25.

5 asseueraturus A in fine A, insigne B, del. Gel 6 signa A por-
tentosiora—euertendos om. A 7 asseuerare A 9 fantasma A ad-
ministrauit A eodem spū ABmg 10 pseudopropheti A 11 sauli A
thesaurus B 14 frustrari Gel 15 uiuos A Nasammonas B 16 se-
pulchra B 17 nymphidorus ex nympidorus A 19 patitur ABmg
si A, sed B 20 nec scripsi: et AB, at Gel somnia Gel 21 uera
sunt om. A 24 illo om. A 25 ingemescantis A inde del. Gel 26 re-
nuntiatorem A

quasdam reuocauit in corpora dei uirtus in documenta iuris sui, non idcirco communicabitur fidei et audaciae magorum et fallaciae somniorum et licentiae poetarum. atquin in resurrectionis exemplis, cum dei uirtus siue per prophetas siue per
 5 Christum siue per apostolos in corpora animas repraesentat, solida et contrectabili et satiata ueritate praeiudicatum est hanc esse formam ueritatis, ut omnem mortuorum exhibitionem incorporalem praestigias iudices.

58. Omnis ergo anima penes inferos, inquis? uelis ac
 10 nolis, et supplicia iam illic et refrigeria; habes pauperem et diuitem. et quia distuli nescio quid ad hanc partem, iam opportune in clausula reddam. cur enim non putes animam et puniri et foueri in inferis interim sub expectatione utriusque iudicii in quadam usurpatione et candida eius? quia saluum
 15 debet esse, inquis, in iudicio diuino negotium suum sine ulla praelibatione sententiae; tum quia et carnis opperienda est restitutio [ut consortis operarum atque mercedum. quid ergo f. 165^v fiet in tempore isto? dormiemus? at enim animae nec in uiuentibus dormiunt; corporum enim est somnus, quorum et ipsa
 20 mors cum speculo suo somno. aut nihil uis agi illic, quo uniuersa humanitas trahitur, quo spes omnis sequestratur? delibari putas iudicium an incipi? praecipitari an praeministrari? iam uero quam iniquissimum otium apud inferos, si et nocentibus adhuc illic bene est et innocentibus nondum? quid,
 25 amplius uis esse post mortem confusam spem et incerta expectatione ludentem an uitae recensum iam et ordinationem iudicii inhorrentem? semper autem expectat anima corpus, ut doleat aut gaudeat? nonne et de suo sufficit sibi ad

10] cf. Luc. 16, 19 sqq.

5 representat A 9 AN PVNIANTVR APVD INFEROS ANIMAE AB, AN ALIQVID INTERIM PATIANTVR APVD INFEROS ANIMAE Gel omnes B animae B inquit A 11 oportune A 12 clausulam B 14 quadam A 15 in del. Urs 16 tum Gel: et tunc B, om. A operienda B 23 otium A, etiam B 25 ampliacionem Urs esse om. A, add. m. alia eiusdem aetatis confusam spem Oehlerus: confusa spe AB 28 gaudeat] geat B

utrumque titulum passionis? quotiens inlaeso corpore anima sola torquetur bile ira taedio plerumque nec sibi noto? quotiens item corpore afflicto furtium sibi anima gaudium exquirat et a corporis importuna tunc societate secedit? mentior, si non de ipsis cruciatibus corporis et gloriari et gaudere sola consuevit. respice ad Mutii animam, cum dexteram suam ignibus soluit; respice ad Zenonis, cum illam Dionysii tormenta praetereunt. morsus ferarum ornamenta sunt iuuentutis ut in Cyro ursi cicatrices. adeo nouit et apud inferos anima et gaudere et dolere sine carne, quia et in carne et inlaesa si uelit dolet et laesa si uelit gaudet. hoc si ex arbitrio suo in uita, quanto magis ex iudicio dei post mortem? sed nec omnia opera optiuo cum carnis ministerio anima partitur; nam et solos cogitatus et nudas uoluntates censura diuina persequitur. qui uiderit ad concupiscendum, iam adulterauit in cordē. ergo uel propter haec, congruentissimum est animam, licet non expectata carne, puniri, quod non sociata carne commisit. sic et ob cogitatus pios et beniuolos, in quibus carne non eguit, sine carne recreabitur. quid nunc, si et in carnalibus prior est quae concipit, quae disponit, quae mandat, quae impellit? et si quando inuita, prior tamen tractat, quod per corpus actura est. numquam denique conscientia posterior erit facto. ita huic quoque ordini competit eam priorem pensare mercedes cui priori debeantur. in summa, cum carcerem illum, quem euangelium demonstrat, inferos intellegimus et nouissimum quadrantem modicum quoque delictum mora resurrectionis illic luendum interpretamur, nemo dubitabit animam aliquid pensare penes inferos salua resurrectionis

15] Matth. 5, 28. 25] cf. ibid. 5, 25 sqq.

1 in laeso *B* 4 tunc importuna *A* 7 ad om. *A* 10 dolere et gaudere *Pam* quartum et om. *B* 13 optiuo *scripsi*: optima *AB*, om. *Gel* partitur *Bmg*, patitur *AB* 16 uel om. *Pam* hoc *Gel* 17 puniri quod non sociata carne om. *A* 18 beneuolos *B* 19 in om. *A* 20 disponit *A* 24 eam *AB*, etiam *Gel* priori *ABmg*, priores *B* debeat *A* 25 quem *Urs*: quod *AB* intelligamus *Urs* 27 interpretemur *Urs* 28 ad animam *A*

plenitudine per carnem quoque. hoc etiam paracletus frequentissime commendavit, si qui sermones eius ex agnitione promissorum charismatum admiserit. ad omnem, ut arbitror, humanam super anima opinionem ex doctrina fidei congressi
 5 iustae dumtaxat ac necessariae curiositati satisfacimus. enormi autem et otiosae tantum deerit discere quantum libuerit inquirere.

1 paraclitus *A* 2 quis *B* 5 curiositati *Gel*: curiositatis *AB* satisfacimus *Urs*: fecimus *A*, faciemus *B*, satisfaciemus *Gel* 7 TERTULLIANI DE CENSU ANIMAE EXPLICIT; | f. 166^v *A*, Q. SEPTIMI FLORENTIS TERTVLLIANI LIBRI DE ANIMA FINIS *B*

BR
65
T5
1890
pt 1

THEOLOGY LIBRARY
SCHOOL OF THEOLOGY AT CLAREMONT
CLAREMONT, CALIFORNIA

335397

